

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

შრომები XIV

გამომცემლობა
„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“
ბათუმი – 2019

**БАТУМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ШОТА
РУСТАВЕЛИ
ИНСТИТУТ НИКО БЕРДЗЕНИШВИЛИ**

**ТРУДЫ
XIV**

БАТУМИ– 2019

**BATUMI SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
NIKO BERDZENISHVILI INSTITUTE**

**TRANSACTIONS
XIV**

BATUMI-2019

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომების XIV ტომი ეძღვნება ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ისტორიულ, არქეოლოგიურ, ეთნოლოგიურ და ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიურ დახასიათებას. ტომში შესულია ის მასალები, რომლებიც ინსტიტუტის 2017 წლის გეგმით დამუშავდა.

ტომის არქეოლოგიურ ნაწილში შესწავლილია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის (ადრინდელი ქობულეთის რაიონის) ტერიტორიაზე არსებული არქეოლოგიური ძეგლები ნეოლითის ხანიდან ელინისტური ხანის ჩათვლით. ისტორიულ ნაწილში შესწავლილია მუნიციპალიტეტის ისტორია V საუკუნიდან XX საუკუნის 90-იან წლებამდე. დახასიათებულია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სამეურნეო-ეკონომიკური განვითარება 1921-1990 წლებში.

ეთნოლოგიურ ნაწილში შესწავლილია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტრადიციული მეურნეობის დარგების წარმოშობა-განვითარების, სამეურნეო ყოფის, კულტურის, განათლების საკითხები, ქობულეთელ მეცნიერთა მიღწევები.

ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიურ ნაწილში დახასიათებულია ქობულეთისა და ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველების (ქობულეთური კილოკავის) თავისებურებანი, ფოლკლორისა და ტოპონიმის საკითხები, ქობულეთელთა მეტყველებაში გავრცელებული ზანიზმები.

ტომი განკუთვნილია დარგის სპეციალისტთა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

ტომი ეძღვნება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დაარსების 60 წლისთავს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

არქეოლოგია

გიორგი თავამაიშვილი

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ისტორიული წარსულიდან
(მოკლე ექსკურსი ნეოლითის ხანიდან ელინისტურ პერიოდის ჩათვლით) 7

ნინო ინაიშვილი

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის არქეოლოგიური ძეგლები (პეტრა–ციხისძირი) 29

ქდავით ხახუტაიშვილი, ნანა ხახუტაიშვილი

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი რკინის
მეტალურგიის უძველესი ძეგლები 40

მაია ჭიჭილეიშვილი

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები
(საკულტო არქიტექტურა) 90

რეზო ტაკიძე

ენეოლითის ხანის ახალი მასალები კოხიდან 111

ისტორია

ბიჭიკო დიასამიძე

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ისტორია V საუკუნიდან XX საუკუნის
20-იან წლებამდე 120

უზა ოქროპირიძე

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი 1921-1991 წლებში 155

ოთარ თურმანიძე

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სამეურნეო-ეკონომიკური დახასიათება
(1921-1990 წლები) 204

ეთნოლოგია

ნოდარ კახიძე

მეურნეობის ტრადიციული დარგები და სამეურნეო ყოფა
ქობულეთის მუნიციპალიტეტში 243

ნაილა ჩელეზაძე

განათლება და კულტურა ქობულეთის მუნიციპალიტეტში 282

თამილა ლომთათიძე

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა 307

ფოლკლორი, დიალექტოლოგია

შუმანა ფუტყარაძე, ელზა ფუტყარაძე

ქობულეთელ მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველების (ქობულეთური კილოკავი)
თავისებურებანი 338

ნანული ნოღაიდელი

ქობულეთური კილოკავის ლექსიკური დახასიათებისათვის 382

ნაილე მიქელაძე	
ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ფოლკლორული დახასიათება	431
ნარგიზ ახვლედიანი	
ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია	456
ციალა ნარაკიძე	
ზანიზმები ქობულეთურ მეტყველებაში	468

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ისტორიული წარსულიდან (მოკლე ექსკურსი ნეოლითის ხანიდან ელინისტური პერიოდის ჩათვლით)

ქობულეთის „ქვეყანა“¹ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის წამყვანი რეგიონია, რომელიც არქეოლოგიურად შედარებით უკეთაა შესწავლილი. ზოგადად, საქართველოს ზღვისპირეთის ნივთიერი კულტურა საკმაოდ მრავალფეროვანია, ქრონოლოგიურად სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქას მოიცავს და გარკვეული თვითმყოფადობით გამოირჩევა. ამ მიკროქვეყნის ნივთიერი კულტურა მოითვლის როგორც ნეოლითის, ისე ადრე და გვიანბრინჯაოს ხანის, ადრერკინის, ასევე, ანტიკური პერიოდის და შუა საუკუნეების ეტალონურ ძეგლებს.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგები თვალნათლივ მეტყველებს, რომ საქართველოს ზღვისპირეთი, თავისი ბუნებრივი ლანდშაფტური განფენილობით, მიმზიდველ გარემოს წარმოადგენდა ადამიანთა დამკვიდრებისა და ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ჩასახვა-განვითარებისათვის. ზღვასთან სიახლოვე, ზღვისპირა ზოლის მომიჯნავე აკუმულაციური ველი მისი დაბლობით, უხვი ჰიდროქსელით, მრავალფეროვანი ფლორათი და ფაუნით, ყველა პირობას ქმნიდა სამეურნეო საქმიანობის ფართოდ გაშლისათვის. ამავე დროს, იგივე ზღვასთან სიახლოვე, გლობალური გეოკლიმატური ცვლილებების პერიოდში, აიძულებდა აქაურ მკვიდრთ, დიდი ხნით, ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების დადგომამდე, მიეტოვებინათ საცხოვრისები და მოშორებით, მთისწინა ზოლში გადაბარგებულიყვნენ. ასეთი ბუნებრივი კატაკლიზმებისა და მიგრაციული პროცესების მიუხედავად, სწორედ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში ჩამოყალიბდა კოლხური ცივილიზაციის ძირითადი ელემენტები, მათ შორის, თვითმყოფადი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხური კულტურა.

არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებასთან ერთად, ყველა ქვეყნის წარსული ისტორიის შესწავლისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მისი ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს ევოლუციის შესწავლას. გეოლოგიურმა წარსულმა, კლიმატური

¹ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა დავით ხახუტაიშვილმა, დაეყრდნო რა აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის თეზისს, რომ „ქვეყანა საქართველოს შესწავლა მასში შემავალ „ქვეყანათა“ შესწავლით უნდა წარიმართოს“, თავის ერთ-ერთ ნაშრომში ეს რეგიონი „ქობულეთის ქვეყანად“ მოიხსენია (ხახუტაიშვილი, 1995:2).

პირობების ცვალებადობამ და თანამედროვე მორფოგენეტიკურმა პროცესებმა განსაზღვრა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს რელიეფის სირთულე, რომლის ჩამოყალიბებას, ძირითადად, მესამეულ პერიოდს უკავშირებენ (Зенкевич, 1958:30,37). ამიტომ, საქართველოს ზღვისპირა ზოლის მოსახლეობის უძველესი ისტორიის საკითხების კვლევის საქმეში, არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად, გასათვალისწინებელია რეგიონის გეომორფოლოგიური კვლევის უახლესი მონაცემები. არქეოლოგიური და გეომორფოლოგიური მასალების შეჯერებით დგინდება, რომ ზღვისპირა ზოლის მკვიდრნი, ისტორიულ წარსულში, პერიოდული ბუნებრივი კატაკლიზმების პირობებში, იძულებული არიან სისტემატურად შეიცვალონ ადგილსამყოფელი. მიუხედავად ამისა, დასტურდება თანმხლები უკუმიგრაციული პროცესები, რაც აისახა კიდევ კოლხეთის მატერიალური კულტურის ტრადიციულ ხასიათში. გარემო ფაქტორების ცვალებადობა ხშირ შემთხვევაში იძულებულს ხდიდა მოსახლეობას კონკრეტული ეპოქის რეალიების გათვალისწინებით მოეწყო საცხოვრისები და მოემდებნა სარჩო-საბადებლის მოპოვების გზები, ხოლო მეტ-ნაკლებად სტაბილური კლიმატური პირობების დადგომის შემდგომ შესაძლებლობა ეძლეოდა აღედგინა და განეხილათარებინა მეურნეობა, შეექმნა მყარი ეკონომიკური საფუძველი წარმოების პროგრესული დარგების ათვისებისთვის.

ზოგადად, ზღვისპირა ზოლის სამეურნეო ათვისების ხანა შესაძლოა დაუკავშირდეს გამყინვარების შემდგომ პერიოდს, როდესაც კლიმატური პირობების შეცვლამ (დათბობა) რეალური პირობები შეუქმნა ადამიანს სანაპირო ზოლში დასახლებისათვის. ნეოლითელი ადამიანი სახლდება სანაპირო ზოლში და საფუძველს უყრის მწარმოებლურ მეურნეობას (Хачутаишвили, 1984:147).

მიუხედავად იმისა, რომ ძვ.წ. IV ათასწლეულში დამთავრდა შავი ზღვის სანაპირო ხაზის ფორმირება (რაც გულისხმობს, რომ შემდგომ ადგილი აღარ ჰქონია ბუნებრივი გარემოს მკვეთრ შეცვლას), მომდევნო ხანაში მაინც ჰქონდა ადგილი მცირე მასშტაბის რყევებს, რის შედეგადაც, შავი ზღვის დონე ოკეანის დონესთან შეფარდებით მერყეობდა 1.5-5 მეტრის ფარგლებში (ჯანელიძე, 1973:11-12). ზღვის დონის რყევა აკუმულაციურ ვაკეთა სანაპირო ტერიტორიების განვითარების ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორია, რადგან ზღვის დონის ამაღლება იწვევს მდინარეთა შეგუბებას შესართავებთან, რაც ხელს უწყობს ამ მდინარეების მიერ მოტანილი ნაშალი მასალის ინტენსიურ დაგროვებას.

ძვ.წ. III ათასწლეულის შუა ხანებში დაწყებულმა ტრანსგრესიულმა მოვლენებმა, როგორც ჩანს, აიძულა ნეოლითელი ადამიანი მიეტოვებინა ზღვისპირა ზოლი, მათი საცხოვრისი კი მდინარეული ნაპირის სქელი ფენით დაიფარა (Джанелидзе, 1975:145). მოვლენათა ასეთი განვითარებით ხსნიან იმ გარემოებას,

რომ კოლხეთში ნეოლითური ნამოსახლარები წარმოდგენილია ძირითადად გორაკებზე, რომელიც გარს არტყია კოლხეთის დაბლობს. გამოთქმულია მოსაზრება (პროფ. თ. მიქელაძე), რომ კოლხეთის დაბლობზე ნეოლითური მასალა არ ჩანს იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ეს უკანასკნელი მოექცა ნატანის ქვეშ ისეთ სიღრმეზე, რომ სამუშაოდ, თუნდაც თანამედროვე ტექნიკური აღჭურვილობის პირობებში, მიუწვდომელია არქეოლოგებისათვის (Хахутаишвили, 1984:147).

აჭარის ქვისხანის სადგომები ძირითადად გვიანმეზოლითურ და ადრენეოლითურ კულტურას ქმნიან, რომლებიც უმთავრესად ძვ. წ. VIII-VI ათასწლეულებს მოიცავს. ქობულეთის მუნიციპალიტეტში მეზოლით-ნეოლითის ხანას უკავშირდება ჯიხანჯურის, ჩოლოქის, ხუცუბნის, ჩაისუბნის, სახალვამოს, კოხის, კვირიკეს, სოფელ ქობულეთის უძველესი ნამოსახლარები. ამ ეპოქის ადამიანებისათვის დამახასიათებელია შედარებით ბინადარი ცხოვრება, შემგროვებლობა, ნადირობა-მეთევზეობა, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის დასაწყისი, კერამიკული წარმოება, საცხოვრებელი სახლი სამეურნეო სათავსოებით, ხელოსნობის ჩანასახი, ცეცხლის გამოყენება კერძის დასამზადებლად, სათევზაო და სანადირო აღჭურვილობის გამოჩენა, ცხოველთა სხვადასხვა სახეობის (ღორი, ცხვარი, ძაღლი, ძროხა) მოშენება და ხორბლეულის მოყვანა, წყალმომარაგების მარტივი სისტემების გამართვა, ნიადაგის დამუშავების და მკის მარტივი იარაღების შექმნა, მარცვლეულის გადამუშავების ხერხის მიგნება და ა.შ. (გოგიტიძე, 1978),

1960-62 წლებში მდინარე კინტრიშის ხეობაში აღმოჩენილ ნეოლითურ ნამოსახლარებზე (სოფ. ხუცუბანი, სოფ. ქობულეთი) მოპოვებული მასალა დაედო საფუძვლად ნაშრომს, სადაც ფაქტობრივად პირველად აისახა ქვის ხანის ადამიანის ცხოვრების კვალი არა მარტო ზღვისპირეთში, არამედ მთელ აჭარაში (ბერძენიშვილი. ნებიერიძე, 1964:7-16).

ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარი მდებარეობს კურორტ ქობულეთის აღმოსავლეთით, 10 კმ-ს დაშორებით. ნამოსახლარი გაშლილია მდინარე კინტრიშის მარჯვენა, მაღალ ტერასაზე. იგი ქობულეთ-ხინოს საავტომობილო გზას აღმოსავლეთით ესაზღვრება. საყურადღებოა, რომ ადამიანების მიერ სპეციალურად იყო შერჩეული მაღალი, მომრგვალო-ოვალური ფორმის ტერასა. ბორცვს სამი მხრიდან გააჩნია ციცაბო ფერდი, რაც მნიშვნელოვნად უზრუნველყოფდა ნამოსახლარის უსაფრთხოებას (ინაიშვილი, 1973:3-38). ქობულეთის ნამოსახლარის უძრავ კულტურულ ფენაში ნაპოვნი იყო ბოძების საყრდენი ორმოები, მათი განლაგების საფუძველზე იქმნება აზრი, რომ აქ საცხოვრებელ ნაგებობას ოთხკუთხა ფორმა უნდა ჰქონოდა. კინტრიშის ნამოსახლარების ქვის დამუშავების ტექნიკისა და იარაღების ტიპოლოგიური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ

ეს ძეგლები დიდ სიახლოვეს იჩენს გვიანმეზოლითურ კომპლექსებთან და თავისი ფესვებით მჭიდროდ უკავშირდება მათ. ძეგლების შედარება ცხადყოფს, რომ კინტრიშს ნამოსახლარებს შუალედური ადგილი უჭირავს გვიან მეზოლითურსა და ადრენეოლითურ კომპლექსებს შორის. ქობულეთის ნამოსახლარზე წარმოებული გათხრების შედეგად გამოვლინდა საკმაოდ მრავალფეროვანი იარაღ-ხელსაწყოები და წარმოების ნაშთი. ამ უკანასკნელთა სიმრავლემ გააჩინა მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ნედლეულის როგორც პირველადი, ასევე მეორადი დამუშავება თვით ნამოსახლარზე ხდებოდა, სხვა სიტყვებით, ქობულეთის ნამოსახლარი ფაქტიურად წარმოადგენდასახელოსნო-საცხოვრის (გოგიტიძე, 2008). არქეოლოგიური მასალა ცხადყოფს, რომ, სავარაუდოდ, ამ პერიოდის ზღვისპირეთის (ბარის) მოსახლეობა კარგად იცნობს მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას და ამითაა დაკავებული შემგროვებლობასა და მონადირეობასთან ერთად. ზღვისპირა მოსახლეობა სეზონურად (უფრო ზაფხულში) წარმატებით იყენებს მაღალმთიანი აჭარის ზონას საქონლის სამოვრებად. ქობულეთის ნამოსახლარის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს მკვლევრები გვიანმეზოლითურიდან ადრენეოლითურ პერიოდზე გარდამავალი ხანით განსაზღვრავენ (გოგიტიძე, 1978).

კინტრიშის მარცხენა შენაკად კინკიშასთან აღმოჩნდა კვირიკეს ნეოლითური ნამოსახლარი, რომელსაც დაახლოებით 5000მ² უჭირავს. აქ, ფაქტობრივად, არ გვხვდება რიყის ქვის იარაღები, ძირითადად აქ წარმოდგენილია როგორც მზა ნაწარმი (ლამელები, საჭრისები, საფხეკები, სახვრეტები), ისე ნახევარმზა მასალები. მკვლევართა აზრით, ეს ნამოსახლარი მდინარე კინკიშას ხეობაში ერთადერთი ძეგლი არ უნდა იყოს, რასაც, სავარაუდოდ, მომავალი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება დაადასტურებს.²

ხუცუბნის ნეოლითური ნამოსახლარი მდებარეობს მდ. კინტრიშის მარჯვენა ტერასაზე, სოფ. ხუცუბნისა და სოფ. ქობულეთის საზღვარზე. ძეგლი ერთფენიანია, რაზეც მასალის ერთგვაროვნებაც მიუთითებს. მასალიდან გადარჩენილია მხოლოდ კაჟისა და ობსიდიანის ნაწარმი და ნახევარფაბრიკატები.

როგორც აღვნიშნეთ, ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველ ნახევარში იწყება ზღვური რეგრესია. კვლავ ჩნდება დასახლებანი კოლხეთის დაბლობზე. ისპანის ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის ქვედა კულტურული დონე მოწმობს, რომ ამ კონკრეტული პერიოდის პალეოკლიმატური პირობები იძლეოდა საშუალებას, რომ აქ მოსულთ სამოსახლოები უშუალოდ ჯარგვალზე გაემართათ

² სამწუხაროდ, კინტრიშის ხეობა არ არის არქეოლოგიურად სათანადოდ შესწავლილი.

(ხახუტაიშვილი, 1982:9).³

ისპანის ტორფქვეშა ნამოსახლარი ადრებრინჯაო ხანას მიეკუთვნება და ორ ქრონოლოგიურ ჰორიზონტს შეიცავს. დასახლება წარმოქმნილია ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარში, მიუთხოვებით ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში. გამოვლენილია ადგილობრივი კერამიკა, ყუამილიანი ცულების ჩამოსასხმელი ყალიბები და ამგვარივე ცულის ხის მოდელი, ტიგელებისა და საბერველების საქშენი მილების თიხის მოდელები, თიხის მცირე ზომის ქანდაკებები, კაჟის ისრის წვერები, მტკვარ-არაქსის კულტურის სამეთუნეო ნაწარმის ნატეხები და ა. შ. ქვედა ჰორიზონტის სახლები (ჯარგვალები) უშუალოდ სილაზე დგას, ხოლო ზედა ჰორიზონტისა ხიმინჯებზე შემდგარ ბაქნებზეა გამართული. ნასახლარზე შემორჩენილია კერა, რომელთანაც აღმოჩნდა: თხილის, რკოს, წაბლისა და წიწიბოს ნაშთები. იქვე აღმოჩნდა თიხისგან ნაძერწი ადამიანის გამოსახულება. ნამოსახლარზე აღმოჩენილია ქვის იარაღები: ხელსაფქვავეები, ფილთაქვეები, შურდულის ქვეები, საწაფები, ცულები, როდინები და სხვ. იქვე გვხვდება: კაჟის ისრის პირები, ნამგლის ჩასართები და მრავალნაირი ანატკეცები. დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი ხელით ნაძერწი ქარსის მინარევიანი კერამიკა. ისინი შემკულია ამოღარული, აგრეთვე, რელიეფური ორნამენტით. გვხვდება შავპრიალა კერამიკაც, რომელიც გეომეტრიული ორნამენტითაა შემკული. ნამოსახლარი თარიღდება ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრით.

ძვ. წ. III ათასწლეულის შუახანებში იწყება ახალშავზღვური ტრანსგრესია. მდინარეებს თანდათან ეკეტებათ ზღვაზე გასასვლელი და იწყება ტერიტორიების დაჭაობების პროცესი. ისპანელებმა გამოსავალი გამოიხსნეს და ამჯერად სახლები ხიმინჯებზე გამართეს (II კულტურული დონე) (ხახუტაიშვილი, 1986:12), მაგრამ, როდესაც ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში სრულდება ახალშავზღვური ტერასის რელიეფის სრული ფორმირება, მოსახლეობა კვლავ ტოვებს სამოსახლოს და ეს ადგილები ტორფის სქელი ფენით იფარება (ხახუტაიშვილი, 1979:7-11).⁴

ახალშავზღვური ტრანსგრესიის დამთავრების შემდეგ, ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში, დაიწყო ე.წ. ფანაგორიული რეგრესია. მსოფლიო ოკეანისა და ზღვის დონემ აიწია 5 მეტრით თანამედროვე ნიშნულთან შედარებით. დაიწია მდინარეების ეროზიულმა ბაზისმა და დაიწყო დაშრობა მიწებმა, რომლებიც

³მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ჯარგვალური ტიპის, მორებით ნაშენი სახლები ამ რეგიონს მოგვიანო ხანებშიც შემორჩა, რაც ტრადიციის უწყვეტობაზე უნდა მიუთითებდეს.

⁴ისპანის მსგავსად, ახალ შავზღვური ტერასის უკან ტორფით დაიფარა ბრინჯაოს ადრეული პერიოდის ნამოსახლარები (ფოთი, ყულევი, ანაკლია).

ადრე მდინარეებითა და ჭაობებით იყო დაფარული. მოსახლეობა უბრუნდება ძველ ადგილებს და ანახლებს სამეურნეო საქმიანობას. ამ ეპოქას უკავშირდება და ქრონოლოგიურად ისპანის მომდევნოა მის ჩრდილოეთით, მდინარე ოჩხამურის ნაპირას გამოვლენილი ნამქედურის გორა-ნამოსახლარი (Микеладзе, Хахუ-თაიშვილი. 1985:5; ხახუტაიშვილი, 1985:12-13). იგი შუაბრინჯაოს ხანის მიწურულს წარმოქმნილა და ძვ. წ. II საუკუნემდე უარსებია.

კოლხეთის დაბლობზე და მის ბორცვოვან ზოლში არსებულ ნამოსახლართა ტიპებიდან ყველაზე გავრცელებულ სახეობას წარმოადგენს ხელოვნურად გამართული დიხა-გუძუბები. სავარაუდოდ, ასეთი ტიპის სამოსახლო ბორცვები დასავლეთ საქართველოს დაბლობ ზონაში ჩნდება ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულს. ისინი, უმეტეს შემთხვევაში, შეიცავენ სხვადასხვა ეპოქის (ადრე, შუაბრინჯაო, გვიანბრინჯაო-ადრერკინა, კლასიკურ ხანა) ფენებს. არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, დიხა-გუძუბების გავრცელების უკიდურესი საზღვარია ჩრდილო-დასავლეთით ტამიშის (ოჩამჩირის რ-ნი), ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით – ნამქედურისა და ჩოლოქისპირა ნამოსახლარები (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი).

ნამქედურის ნამოსახლარზე აღმოჩენილია ადრე, შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური მასალა; ადრეული რკინისა და ანტიკური ხანის სამოსახლოს ნაშთები. ნამოსახლარი განლაგებულია დაახლ. 5 მ სიმაღლის ბორცვზე. მას გაბატონებული მდგომარეობა უკავია მახლობლად მდებარე სხვა მცირე გორა-ნამოსახლარებზე. ნამოსახლარის ქვედა ფენაში აღმოჩნდა: კაჟის ისრის პირები, სადგრები, ჯამები, ქოთნები, კოჭბები, დერგები და სხვ. გამოვლინდა ღარებით, წიწვოვანი ჭდეებითა და გეომეტრიული ხაზებით (სამკუთხედები, რომბული ზადე და სხვ.) შემკული ე. წ. ზოომორფულუყურებიანი კერამიკაც. ნამოსახლარის შუა ფენაში აღმოჩნდა კოლხეთისთვის დამახასიათებელი ორნამენტით შემკული ქვევრების, დერგების, ქოთნების, ჯამების ნატეხები. აქვეა აღმოჩენილი თიხის მილები, ლითონის ზოდები, წიდეები. მრავლადაა ნანახი საწაფების, ხელსაფქვაკების, კვირისტავების ფრაგმენტები.

ნამქედურის სამოსახლოს გვერდით მიკვლეულია სხვა, შედარებით მცირე ფართობის გორა-სამოსახლოები, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩოლოქისპირა ნამოსახლარების სახელითაა ცნობილი. მკვლევართა აზრით, ნამქედურის ბორცვი ტომის ხელმძღვანელის ოჯახის განთავსების ადგილი უნდა ყოფილიყო.

ბრინჯაოს ხანაში აღნიშნული ტერიტორია კოლხური კულტურის გავრცელების არეალში შედის და მისი მოსახლეობა აქტიურად მონაწილეობს თვით ამ კულტურის შექმნა-ჩამოყალიბებაში. ამ ხანისათვის დამახასიათებელია ლითონ-

ჩამოსასხმელი საამქროები, კოლხური ცულების და საბრძოლო იარაღების ჩამოსხმა, სამეურნეო იარაღებისა და სამკაულების წარმოება, ხის საცხოვრებელი სახლების აგება და ქვის იატაკის გამოყენება, ხუტორული ტიპის დასახლებები, კერამიკის წარმოება, მიწათმოქმედების გვერდით მესაქონლეობის არსებობა, მეთევზეობა-მონადირეობა, ფართოპირიანი თოხების (ზენითის განძი) გამოყენება. საერთოდ, უნდა აღინიშნოს ბრინჯაოს ხანის, განსაკუთრებით კი, გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის ე.წ. „მდნობელთა განძების“ აღმოჩენა ქობულეთის მუნიციპალიტეტში: ფიჭვნარი, წყავროკა, ხუცუბანი, სამება, ზენითი (სამი), ბობოყვათი, ციხისძირი, ჩაქვი, ჩაისუბანი, სახალვაშო. აჭარის დაბლობზე არსებული ბრინჯაოს წარმოების ორი ლოკალური რაიონიდან, ერთი ქობულეთის დაბლობზე (კინტრიშის ხეობა) და ჩაქვისწყლის აუზში მდებარეობდა, საიდანაც ვრცელდებოდა ბრინჯაოს ნაკეთობანი აჭარის შიდაპირიანი რაიონებში (მახუნცეთი, ჭვანა, ვერნები). ძვ. წ. X-VIII საუკუნეები რკინა-ფოლადის ათვისების, ქართველთა სამეურნეო საქმიანობაში რკინის საბოლოო დამკვიდრების და ბრინჯაოს გამოდევნის ხანაა. ამავე დროს იწყება სამეთუნეო ჩარხის გამოყენება, საგრძნობლად დაწინაურდა ლითონის (რკინა, სპილენძი) მოპოვება და დამუშავება. რკინის მომპოვებელი კერები აღმოჩენილია ჩაქვსა და ქობულეთში, ლითონდამამუშავებელი სახელოსნოები – ქობულეთ-ფიჭვნარში და ა. შ. მათ საქმიანობაში ძირითადია რკინის მოპოვება-დამუშავება, სამეთუნეო ჩარხის გამოყენება, მიწათმოქმედება, საფეიქრო საქმე, მეცხოველეობა და მისი პროდუქტების დამზადება, შენახვა და ტრანსპორტირება. ძვ. წ. VI საუკუნისათვის ნამჭედურის გორა-ნამოსახლარი ფიჭვნარის ურბანული დასახლების ცენტრად გვევლინება. ძვ.წ. VI საუკუნიდან მეორე საუკუნემდე ნამჭედურის ბორცვზე იდგა აკროპოლისი, რომელიც ქალაქური ტიპის სამოსახლოს შიდა ციხეს წარმოადგენდა (Микеладзе, Хахутаишвили, 1985:9-11).

ფანაგორიული რეგრესია გრძელდება ძვ.წ. III-II საუკუნეებამდე. ამ პერიოდში იწყება ნიმფური (ლაზური)⁵ ტრანსგრესია, რომელიც ჩვენი ათასწლეულის შუა ხანებამდე გაგრძელდა (ზოგი მკვლევარის აზრით, ის ნელი ტემპებით დღესაც გრძელდება). ლაზური ტრანსგრესიის დროს მსოფლიო ოკეანის დონემ 4-5 მეტრით აიწია და თანამედროვე ნიშნულს მიუახლოვდა (Джанелидзе, 1975:27). მკვლევართა ერთი ჯგუფი სანაპირო ზოლში გამოყოფს კიდევ 1-2 მეტრის ტერასას, რომელსაც ნიმფურ ტერასად მოიხსენიებენ, სხვები კი მას თანამედროვე წარმონაქმნად მიიჩნევენ.

⁵სპეციალურ ლიტერატურაში ერთი და იგივე მოვლენა, ან ტერასა, ხშირად სხვადასხვა სახელით მოიხსენიება. ახალშავზღვური ტერასა - ძველშავზღვურად, ფარაგორიული რეგრესია - ეგრისულ რეგრესიად, ნიმფური ტრანსგრესია - ლაზურ ტრანსგრესიად.

ლაზური ტრანსგრესია, ისევე, როგორც ახალშავზღვური, თავისი შედეგებით ტრაგიკული აღმოჩნდა კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში არსებული ქალაქების თუ სხვა ტიპის დასახლებებისათვის (ფაზისი, დიოსკურია, ფიჭვნარი). ძვ.წ. II საუკუნისათვის, ეკონომიკურ საფუძველს (სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები) გამოცლილებმა, მათ ფაქტიურად შეწყვიტეს არსებობა (Хахутаишвили, 1984:150-151). როგორც ჩანს, ტრანსგრესიის პროცესი მაღალ ფაზაზე დიდი ხნით არ შეჩერებულა. ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებისათვის, სტაბილური გეოკლიმატური პირობების ჩამოყალიბების კვალობაზე, მოსახლეობა კვლავ უბრუნდება ძველ საცხოვრებლებს, კვლავ იქმნება საფუძველი ზღვისპირა ზოლში სამეურნეო პროცესის განახლებისა და ახალი ტიპის დასახლებების გაჩენისათვის (გონიო, ციხისძირი, ფიჭვნარი).

როგორც ბოლო წლების არქეოლოგიური გათხრებით დასტურდება, აღმოსავლეთ და, განსაკუთრებით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, წინაანტიკურ ხანაში მძლავრი მეტალურგიული ცენტრი არსებობდა, რომელიც 5 საწარმოო კერას მოითვლიდა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სამი კერაა დადასტურებული და რკინის სახელოსნოების დიდი ნაწილი აქ არის გამოვლენილი (Хахутаишвили, 1987). რკინის ქურა-სახელოსნოების თავმოყრის უკლებლივ ყველა ზონაში ფიქსირდება დიუნური სადგომი (ფიჭვნარი, ბობოყვათი, ციხისძირი, ჩაქვი), ან ჯგუფი სადგომებისა, რაც თვალსაჩინოს ხდის კავშირს რკინის მდნობელთა ობიექტებისა ნედლეულის ბაზასთან.

ფიჭვნარის დიუნური სადგომი ყველაზე უკეთ შესწავლილ დიუნურ სადგომთა რიგს განეკუთვნება. სადგომი ტერიტორიულად მდებარეობს კურორტ ქობულეთის ჩრდილოეთ ნაწილში. ზღვიდან დაშორებულია 500 მეტრით, მიუყვება სანაპირო ზოლს და განფენილია 2 კმ-ზე. სადგომზე გამოვლენილია 6 კულტურული ფენა, რომლებიც ერთიმეორისაგან სტერილური შრეებითაა გამოყოფილი. ქვედა ფენა 7.5 მეტრზეა განთავსებული თანამედროვე ზედაპირიდან. თითოეულ ფენაში რამდენიმე დონეა დადასტურებული. ფიჭვნარის სადგომზე ნაგებობათა ნაშთები შემორჩენილია ოვალური ფორმის მოშავო ან მოწითალო მოედნების სახით (საშუალო ზომა: 13X6მ). როგორც წესი, ნაგებობის სამხრეთ ნაწილში სამსხვერპლო იყო გამართული, რომელიც რქისებრშვერილიანი თიხის სადგრებით იყო შედგენილი (ზომები: 2X1 მ). სადგომის არქეოლოგიურ მასალაში ძირითადად წარმოდგენილია ქსოვილისანაბეჭდიანი და უსახო ჭურჭლების ფრაგმენტები, თიხის რქისებრშვერილიანი სადგრების, ოთხკუთხა ფილების, საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო ჭურჭლების ნატეხები. ქვის ინვენტარიდან მრავლადაა აღმოჩენილი ბადის საძირავები. მიკვლეულია წრიულადამოღარული ქვის უროც. სადგომი თარიღდება ძვ.წ. VIII-VII საუკუ-

ნებით (რამიშვილი, 1964:17-27).

ბობოყვათის დიუნურ სადგომს ჩრდილოეთით საზღვრავს მდინარე დეხვას ძველი კალაპოტი, აღმოსავლეთით – ბათუმი-თბილისის საავტომობილო ტრასა, სამხრეთით სადგომის გავრცელების საზღვარი დადგენილი არ არის. ბობოყვათის სადგომზე დიუნური ფენა მოქცეულია გვიანშუასაუკუნეებისა და ელინისტური ხანის ფენების ქვეშ. ფენის სიმძლავრე 0.25-0.40 მეტრია. ბობოყვათის სადგომის არქეოლოგიურ მასალაში ძირითადად წარმოდგენილია აბაზანის-მაგვარი ჭურჭლების ფრაგმენტები, თიხის რქისებრშვერილიანი სადგრების, ოთხკუთხა ფორმის და ორნამენტით შემკული ფილების, საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო ჭურჭლების ნატეხები. ქვის ინვენტარიდან გვხვდება წრიულად ამოღარული ქვის ურო და ბადის საძირაკები (თავამიშვილი, 1999). საცხოვრებელ და სამეურნეო მოედნებზე უკეთ შემონახულია თიხის რქისებრი სადგრებისა და აბაზანისმაგვარი ჭურჭლებისგან შედგენილი საკულტო ცერემონიალებისათვის მოწყობილი ადგილები – სამსხვერპლოები. ბობოყვათის სამსხვერპლოები ერთიმეორის გვერდითაა განლაგებული, ისინი დამოუკიდებელ კომპლექსებს წარმოადგენენ და სხვა, უფრო დიდ ნაგებობას არ ეკუთვნიან.

ციხისძირის სადგომი მდებარეობს ქობულეთის რაიონის სოფელ ციხისძირის ტერიტორიაზე. სადგომს სამხრეთით ესაზღვრება ბორცვი, რომელზეც პეტრას ციხის ნაშთებია შემორჩენილი (ბორცვის მიმდებარე ტერიტორიაზე წინაანტიკური ნამოსახლარის ნაშთებია მიკვლეული), აღმოსავლეთით – ბათუმი-თბილისის საავტომობილო ტრასა, ჩრდილოეთით ძველის გავრცელების საზღვარი დადგენილი არ არის. დიუნურ სადგომს ზემოდან ადევს ანტიკური პერიოდის ვრცელი სამაროვანი. დიუნური მასალების შემცველი ფენა საგრძნობლადაა დარღვეული ორმოსამარხების ჩაჭრის შედეგად. სადგომზე გაითხარა საკულტო ცერემონიალებისათვის მოწყობილი თიხის რქისებრშვერილიანი სადგრებით შედგენილი სამსხვერპლო. დიუნური მასალა წარმოდგენილია აბაზანისმაგვარი ჭურჭლების, თიხის სადგრების და საყოფაცხოვრებო კერამიკის ფრაგმენტებით. ციხისძირის სადგომზე მიკვლეულია ჭურჭელი, რომელზეც წრიულად მოძრავი ცხოველების (ცხენი, ირემი) გამოსახულებაა დატანილი.

ზღვისპირა ქვიშაზვინულებზე მკვეთრად გამოხატულ ნაგებობათა ნაშთები ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის. მკვლევართა აზრით, დიუნური სადგომები ადამიანთა დროებით (სეზონურ) საქმიანობას უკავშირდება და აქედან გამომდინარე, დიდი ნაგებობების მშენებლობის აუცილებლობაც არ არსებობდა. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ დროებით საცხოვრებლად მსუბუქგადახურვიანი „ფაცხისებური“ ნაგებობა უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. სადგომები, მიუხედავად არქეოლოგიური მასალის საგრძნობი ერთგვაროვნებისა, ზოგი ნიშნით

განსხვავდება კიდევ ერთიმეორისაგან. ფიჭვნარის დიუნური სადგომი ანალოგიური ტიპის ძეგლთა შორის ერთადერთია, სადაც საცხოვრებელი ნაგებობა და საკულტო ადგილი ერთ კომპლექსშია წარმოდგენილი. ბობოყვათის სადგომზე საყოფაცხოვრებო და საკულტო ადგილები ცალ-ცალკე უბნებადაა განლაგებული.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კოლხეთში, სანაპირო ქვიშაზვინულებზე ძვ.წ. VIII-VII საუკუნიდან ფუნქციონირებას იწყებს მადნის მომპოვებელი წარმოება, რომელიც მაგნეტიტური ნედლეულით უზრუნველყოფს ზღვისპირა ზოლში მოწყობილ რკინის სადნობ სახელოსნოებს. სადგომების გასამართავად სპეციალურად არჩევენ ზღვასთან მდინარეების შეერთების ადგილებს. უშუალოდ საწარმოო პროცესს წინ უძღვის მოსამზადებელი სამუშაოები, რომელიც გულისხმობს დროებითი საცხოვრისებისა და სამეურნეო უბნების მოწყობას. თვით საწარმოო პროცესში მთავარი ფუნქცია ეკისრება აბაზანისმაგვარ ჭურჭლებს, რომლებშიც ხდება სანაპირო ნედლეულის დამუშავება. სადგომებზე დასაქმებულნი, საქმიანობაში სიუხვის უზრუნველყოფის მიზნით, ამზადებენ საკულტო ადგილებს - სამსხვერპლოებს, სადაც სამუშაო სეზონის დაწყებამდე და დასასრულს ატარებენ სარიტუალო ცერემონიალებს. სამუშაო სეზონი, წარმოების სპეციფიკის გათვალისწინებით, წლის თბილი თვეებით უნდა ყოფილიყო განსაზღვრული.

რეგიონის გეომორფოლოგიური გამოკვლევებით ირკვევა, რომ ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის ბოლოს მთავრდება ახალშავზღვური ტრანსგრესიის აღზევება. ზღვის დონე თანდათანობით დაბლა ეცემა. იწყება აცივება. მდინარეთა ეროზიული ბაზისი 1-3 მეტრით დაბლდება. მდინარეთა კალაპოტი სადრენაჟო არხებად იქცევა (Джанелидзе, 1980:58). ეს პერიოდია კოლხეთის ველის აკუმულაციური ზოლის სამეურნეო და კულტურული აყვავების ხანა. კოლხეთის ბარი მეურნეობრივად დაწინაურებულ რეგიონად იქცა, რომლის საფუძველს, შეიძლება ითქვას, სოფლის მეურნეობა შეადგენდა.

გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ საფეხურზე გაჩენილი მიწათმოქმედ თემთა დასახლებანი ადრერკინის ხანაში არნახულ აყვავებას აღწევნ (ნამჭედური, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი, ციხისძირი, ბობოყვათი და სხვა) (ხახუტაიშვილი, 1986:23). ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის შუა ხანებისათვის, კოლხეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში ჩამოყალიბდა სამეურნეო იარაღის თითქმის ყველა „ძირითადი განმსაზღვრელი ტიპი“ (ჯაფარიძე, 1953), რომლებზეც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის რეგიონში აღმოჩენილი ფრიად საინტერესო ბრინჯაოს განმები (რამიშვილი, 1974:13,14). ადრერკინის ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ბარში სამეურნეო საქმიანობის წამყვან დარგს წარმოად-

გენდა მიწათმოქმედება, რომელიც ემყარებოდა დიდ სამიწათმოქმედო ტრადიციებს, სახელდობრ მარცვლეული კულტურების ენდემური, საუკუნეების მანძილზე აპრობირებული ჯიშების კულტივირებას და სადრენაჟო სისტემის ფართოდ გამოყენებას (მიქელაძე, 1964:160).

კოლხეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაფარული იყო ტყეებითა და ბუჩქნარით. ამდენად, ამ ადგილების ათვისება მათი გაკაფვა-გაჩეხვით უნდა დაწყებულიყო. აღნიშნულმა ფაქტორმა ხელი შეუწყო საახაო მიწათმოქმედების განვითარებას. ამ საქმეში ადგილობრივი მოსახლეობა იყენებს კოლხური ცულის „სამეურნეო ვარიანტებს“ და წალდს (Кахидзе, Кахидзе. 1993). საახაო მიწათმოქმედებასა და ნიადაგის პირველად დამუშავებაში უმნიშვნელოვანესი როლი თოხს ენიჭება. გვიანბრინჯაოს ხანიდან მოკიდებული თოხი ფართოდ ვრცელდება მთელ კოლხეთში, სადაც კი მოსახლეობა მიწის დამუშავებას მისდევდა. ადგილობრივი რელიეფის გათვალისწინებით, თოხი ზოგჯერ მიუვალ ადგილებში სახვნელის ფუნქციასაც ასრულებდა, მას ფართო გამოყენება ექნებოდა საბაღო და საბოსტნე მეურნეობაშიც (ხახუტაიშვილი, 1995:54). თოხი უნივერსალური იარაღი გამოდგა, რისი დასტურია მისი აქტიური გამოყენების ფაქტი დღევანდელ მეურნეობაში. გარკვეულწილად, მისი უნივერსალური ხასიათით იყო განპირობებული ბრინჯაოს და რკინის თოხების მრავალსახეობაც, რაც, ივ. ჯავახიშვილის მინიშნებით, მათი ფუნქციონალური დანიშნულების სხვადასხვაობით იყო განსაზღვრული (ჯავახიშვილი, 1930:215).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის მოსახლეობა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში ფართოდ იყენებდა ხის სახვნელს. ქობულეთში, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გათხრების დროს აღმოჩნდა სახვნელების ერთი მთლიანი, ხოლო ხუთი ფრაგმენტული ნიმუში. მომდევნო წელს იქვე აღმოჩნდა სახვნელების კიდევ ოთხი ფრაგმენტი. სახვნელები მუხისგანაა დამზადებული, რომელთა გამოსათლელად ერთი მთლიანი ხეა გამოყენებული (ჩავლეიშვილი, 2002:3).

დ. ხახუტაიშვილი ყურადღებას ამახვილებდა იმ გარემოებაზე, რომ ბრინჯაოს განძებში აღმოჩენილი იარაღი, რომელსაც „ვერტიკალურხვრელიან ცულს“ უწოდებენ, ფაქტიურად მარტივი სახვნელის სახნისადაც შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული (ხახუტაიშვილი, 1995:51). თუმცა, ფიჭვნარში აღმოჩენილი სახვნელები ამის დასტურად არ გამოდგება. ამ სახვნელებს ლითონის სახნისი არ უკეთდებოდათ და არც სხვა რაიმე დეტალზე არ არის რაიმე მსგავსის კვალი. ძეგლის მკვლევარი ი. ჩავლეიშვილი მიუთითებს, რომ სახვნელები აღმოჩენილია ბრინჯაოს ლითონსახმელი სახელოსნოს სიახლოვეს და რომ ყოფილიყო სახნისის აუცილებლობა, ადგილობრივ ხელოსნებს მისი დამზადება არ გაუჭირ-

დებოდათ (ჩავლეიშვილი, 1988:3).

რაც შეეხება კოლხეთის ზღვისპირა ზოლს, ზოგადად, აქ მრავლადაა დადასტურებული მსუბუქი სახვნელის სახნისები (Микеладзе, 1977:33-37). მიწათმოქმედების დაწინაურებულ როლზე ყველაზე ცხადად უნდა მიაწიშნებდეს კოლხეთის ზღვისპირა სამაროვნების არქეოლოგიური მასალა, სადაც ასეულობით სამიწათმოქმედო იარაღია დაფიქსირებული.

ხორბლეულის სამკალ იარაღად გამოიყენებოდა ნამგალი, რომლის მორკალულ ხის ტარში კაჟის დაკბილული ჩასართები იყო ჩამაგრებული (Микеладзе, Хахутаიშვილი 1985:25). რაც შეეხება ლითონის ნამგლებს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ისინი მხოლოდ ციხისძირისა და ზენითის განძებშია წარმოგენილი (ჯაფარიძე, 1953: 206). ა. რამიშვილის აზრით, ისინი ქრონოლოგიურად ადრერკინის ხანის საწყის ეტაპს უნდა ეკუთვნოდეს (რამიშვილი, 1974:14-17).

დასავლეთ საქართველოდან უცნობია ხორბლის სალეწი კვერის აღმოჩენის ფაქტი. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კვერის უქონლობა კოლხურ ნივთიერ კულტურაში იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, რომ აქაური მოსახლეობის კვების რაციონში მარცვლეულთაგან მთავარი იყო ღომი და მტვრევადთავთავიანი, მარცვალცვენადი ხორბლეული ჯიშები, რომლის თავთავის „გაღეწვა ტრადიციულად“ გაცეხვით ხდებოდა (ხახუტაიშვილი, 1986:36). ადრეული საცეხველები ხისგან მზადდებოდა და ამიტომ, შესაძლოა, ჩვენამდე ვერ მოაღწია. რაც შეეხება ხელსაფეკვაებს, როგორც ფიჭვნარ-ჩოლოქის, ისე სხვა ნამოსახლარებიდან, ისინი მრავლად დასტურდება.

ზღვისპირა ნამოსახლარების გათხრების დროს აღმოჩენილია მრავალფეროვანი სამეურნეო კერამიკა, მათ შორის დერგებიც, რომელიც მარცვლეულის შესანახად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. საინტერესო ნიმუშებს წარმოადგენს მრავალგანყოფილებიანი ტაფები, რომლებიც, როგორც სარიტუალო, ისევე შესაძლოა, ყოველდღიური კვებების საცხოზად ყოფილიყო დამზადებული.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში ადრერკინის ხანაში მეურნეობის დაწინაურებული დარგი ჩანს მეცხოველეობა. გ. მელიქიშვილის სიტყვებით, ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარსა და I ათასწლეულის საწყის საუკუნეებში (გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანა) ქართულ სამყაროში შეინიშნება წვრილფეხა საქონლის ხვედრითი წილის საგრძნობი ზრდა და მეცხენეობის გაჩენა (მელიქიშვილი, 1965).

ზღვისპირა რეგიონის არქეოლოგიურ მასალაში მეცხოველეობის არსებობის კვალი ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანის ადრეულ საფეხურს განეკუთვნება. ფიჭვნარში, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის გვიანბრინჯაოს ხანის მასალაში, დადატურებულია შინაური ძროხის, შინაური თხის და ცხვრის ძვლები. აქვე გაითხარა ხის

მელური წყობა ხის წნელებისაგან შეკრული მესერით, რომელიც ფარებს ანუ აგვარას უნდა წარმოადგენდეს. უნიკალურ აღმოჩენათა რიცხვს განეკუთვნება ძვლის სალამურის მიკვლევის ფაქტი (ჩავლეიშვილი, 1988:25-40).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლის მოსახლეობა დაკავებული იყო ნადირობითა და მეთევზეობით. მეურნეობის ორივე ეს დარგი ტრადიციული იყო ადგილობრივ მკვიდრთა ყოფა-ცხოვრებაში, რაც დასტურდება არქეოლოგიური მონაცემებითაც. ნამოსახლარებზეა მიკვლეული მეტწილად შინაური ცხოველების ნაშთს წარმოადგენს. თუმცა, იქვე ნანახია გარეული ღორის და თხის ძვლები, რომლებიც ნანადირევი უნდა ყოფილიყო. სანადირო იარაღებიდან უმეტესი წილი მოდის კაჟისა და ბრინჯაოს ისრისპირზე, შურდულის ქვებზე.

საქართველოს ზღვისპირა ზოლის მოსახლეობის კვების რაციონში მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო მეთევზეობით მოპოვებული პროდუქტების წილი, რაც ზღვის სიახლოვეს მცხოვრებ ყველა ხალხთა ყოფაში დასტურდება. მეთევზეობის ტრადიციულ ხასიათზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ აღნიშნულ რეგიონში ანკესი, ჭვალთი, ბადე უძველესი პერიოდიდან დასტურდება. ზღვისპირა დიუნურ სადგომზე ქვის ინვენტარში მეტი წილი მოდის ზღვის მოზრდილი და საშუალო ზომის ორმხრივამოდარულ ბადის სამირავეებზე. ბობოყვათის დიუნურ სადგომებზე აღმოჩენილია ბრინჯაოს ორი ანკესი. მეთევზეობა მომდევნო პერიოდშიც ინარჩუნებს წამყვან როლს, რაზეც მინიშნებებს ვხვდებით ძველ წერილობით წყაროებში.

ადრეკინის ხანის კოლხეთში განვითარების ახალ საფეხურზე ადის მეთუნეობა (Лордкипанидзе, 1979:74). ზღვისპირა სადგომების არქეოლოგიურ მასალაში წარმოდგენილია სამეურნეო, სამზარეულო და სუფრის ჭურჭლები. ჭურჭელთა უმეტესობა მორგეზეა დამზადებული, თუმცა აღნიშნულ რეგიონში, ამ პერიოდის მორგვი, ისე როგორც გამოსაწვავი ქურა, ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის. ჭურჭლებზე ძირითადად გეომეტრიული ტიპის ორნამენტია დატანილი. ფართო გავრცელებას პოულობს ფართო კანელურებით შემკული დიდი ზომის ჭურჭლები. გრძელდება ტრადიცია ჭურჭლების ზოომორფული ყურებით გაფორმებისა. კერამიკულ ინვენტარში გამორჩეულ ადგილს იკავებს სპეციალური დანიშნულების მოზრდილი ჭურჭლები (აბაზანები) რომელთა დამზადებით, ჩვენი აზრით, მეთუნეთა გარკვეული ჯგუფი იყო დაკავებული. მნიშვნელოვანი წილი სამეთუნეო ნაწარმისა მოდის საკულტო დანიშნულების კერამიკაზე (სადგრები, ფილები).

ზღვისპირა სადგომებზე მიკვლეული ე.წ. ქსოვილისანაბეჭდიანი ჭურჭლები საკვლევ რეგიონში ფეიქრობის განვითარების მაღალი დონის უტყუარი ნიშა-

ნია. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, მახვილურის ნამოსახლარზე მოპოვებული კვირისტავები ხელოსნობის ამ დარგის დასაბამს გვიანწეოლით-ური ხანიდან გვიდასტურებს (გოგიტიძე, 1982:99-101). ჰეროდოტეც აღნიშნავს კოლხეთში ფეიქრობის განვითარების შესახებ. ბ. კუფტინი კოლხურ საფეიქრო დაზგას, დაბლაგომში აღმოჩენილ მონეტაზე შემორჩენილი ნიმუშის მიხედვით, ტიპოლოგიურად ეგვიპტურ დაზგებს უკავშირებს. მისი აზრით, ქსოვილის ანაბეჭდების ნაირსახეობა, ერთი მხრივ, მეტყველებს ადგილობრივ მოსახლეობაში მასზე გაზრდილ მოთხოვნილებაზე და, ამავე დროს, ადასტურებს საფეიქრო საქმიანობის სპეციალიზაციასაც (Куфтин, 1950: 274-296-297). ა. რამიშვილი ფიჭვნარის დიუნური სადგომის კერამიკაზე ქსოვილის ანაბეჭდების ანალიზის შედეგად გამოყოფს ორ ტიპს - შედარებით მეჩხერსა და უფრო მჭიდროს. მისი აზრით, აღნიშნული ქსოვილი სელის ნართისაგან იყო დამზადებული და ხელით იყო ნაქსოვი (Рамишвили, 1975:42). თ. მიქელაძისა და დ.ხახუტაიშვილის აზრით, ქვიშაზვინულებზე მოპოვებული მაგნეტიტის ტრანსპორტირება სწორედ ნაქსოვი ტომრების საშუალებით უნდა ყოფილიყო მოსახერხებელი (Микеладзе, Хახутаишвили, 1985:29). ნ. ხახუტაიშვილი თვლის, რომ ადრერკინის ხანის კოლხეთის საფეიქრო წარმოება ძირითადად საოჯახო წარმოება იყო და მხოლოდ ცალკეული გამონაკლისის სახით შეგვიძლია დავუშვათ პროფესიული სახელოსნოების არსებობა (ხახუტაიშვილი, 1986:103). ენობრივი მონაცემებით დასტურდება, რომ სელი ქართველურმა სამყარომ ადრერკინის ხანაში აითვისა (Климов, 1964:36). დ. ხახუტაიშვილის აზრით, ადრერკინის ხანის საქართველოს ზღვისპირეთში გამოიყენებოდა ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგა, რისი მოწმობაც უნდა იყოს, ერთი მხრივ, კოლხური ნამოსახლარების ადრერკინის ხანის ფენებში ქსელის დასაჭიმი შვეულების არ მიკვლევა და მეორე მხრივ, ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგების სხვადასხვა სახეობების შემონახვა (Микеладзе, Хახутаишвили, 1985:29).

ადრერკინის ხანაში დასტურდება თვისებრივად ახალი ტიპის დასახლებანი. ეს არის მსხვილი დაბური ტიპის დასახლებები, რომლებიც რამდენიმე თემს აერთიანებდა. აქ წარმოდგენილია, როგორც საცხოვრებელი, ისე სახელოსნო უბნები (ხახუტაიშვილი, 1995:82). რაც შეეხება მშენებლობის ხელოვნებას, აღნიშნულ პერიოდში, ტრადიციულ ფორმებთან ერთად, რიგი სიახლეებიც შეინიშნება. ადგილობრივი მოსახლეობის სამშენებლო კულტურაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გორა-სამოსახლოების გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა. ვიტრუვიუსის მიერ აღწერილი კოლხური სახლის კონსტრუქციული გადაწყვეტის დეტალები დასტურდება არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვითაც

(Гагошидзе, 1986:9). როგორც გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გორა-სამოსახლოების გათხრები ცხადყოფს, სამოსახლო ბორცვებზე ძირითადად ორი ტიპის ნაგებობა არსებობდა: ჯარგვალური წყობის (სქელი მორებით ან შედარებით ვიწრო ძელებით ამოყვანილი) კედლებითა და წნულკედლიანი. თითქმის ყველა შემთხვევაში კედლის ძელები ერთმანეთში ჭდობით არის დაკავშირებული (ხახუტაიშვილი, 1980:18). ადრერკინის ხანაში ფიქსირდება ნაგებობის კედლების თიხის ხსნარით შელესვა. ეზოსა და სახლის იატაკის მოსაკირწყლავად გამოყენებულია ზღვის ბრტყელი კენჭები, რაც ფრიად პრაქტიკული ჩანს შედარებით ნესტიანი გარემო პირობებისთვის (ჯაველიძე, 1985:5)).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, მიმდებარე მხარეებითურთ, კოლხური ბრინჯაოს კულტურის უმთავრესა და უძველეს კერას წარმოადგენს. აქ გამოვლენილი მასალების მიხედვით, ლითონდამუშავება ხელოსნური წარმოების ისეთი სფეროა, სადაც ადრერკინის ხანაში პროფესიული დანაწევრების ხარისხი საკმაოდ მაღალია. ამ დარგის თითოეული უბანი - ჩამოსხმა და მჭედლობა მისი ცალკე სახეებით - ფაქტიურად უკვე დამოუკიდებელი ხელოსნური დარგებია (ხახუტაიშვილი, 1986:103). ფიჭვნარში, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე გაითხარა ჯარგვალური წყობით ნაშენი 12-წახნაგა ნაგებობა. ნაგებობის შუაში აღმოჩნდა თიხითა და თლილი ძელებით ამოყვანილი მაგიდა, რომელიც ეკვროდა ასევე თიხითა და თლილი ძელებით ამოყვანილ მრგვალ კერას. ამავე შენობაში გაიჭმინდა ორმო, რომელიც 12 თლილი პალოთი იყო გამაგრებული. კერის სიახლოვეს აღმოჩნდა საბერველის საქშენი მილები, ბრინჯაოს გულსაკინძი, სამაჯური, სადგისი, რქის სადგრები და მრავალგანყოფილებიანი ტაფის ფრაგმენტები. წნულ მინაშენთან აღმოჩნდა კოლხური ცულის თიხის ყალიბისა და წყვილი საკინძის ჩამოსხმისათვის განკუთვნილი ყალიბის ფრაგმენტები, სპილენძის ზოდები. სათავსოს იატაკზე დაფიქსირდა კარბონირებული ქერის მარცვლები. მკვლევართა აზრით, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV კულტურულ ფენაში (ძვ.წ. XII-Xსს) აღმოჩენილი შენობის ნაშთები წარმოადგენდა ლითონსხმასთან დაკავშირებულ უძველეს საწარმოო სახელოსნოს (ჩავლეიშვილი, 1991:7-8).

არქეოლოგიური გამოკვლევებით დასტურდება, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა პერიოდიდან ადგილობრივი მოსახლეობა, რომელიც ძირითადად მიწათმოქმედებით, მესაქონლეობითა და მეთევზეობით იყო დაკავებული, მეურნეობის სხვა დარგებსაც (მეფუტკრეობა, ფეიქრობა, ხელოსნობა, მეტალურგია) წარმატებით ავითარებდა. მოგვიანო ხანაში, კერძოდ ელინისტური პერიოდიდან, აჭარის ზღვისპირეთში განვითარებული ჩანს მევენახეობა. აქ გამოვლენილი და შესწავლილია ვაზის ათეულობით შემოტანილი თუ ადგილობრივი

ჯიში, რომელთა დიდი ნაწილი ქართული მაღლარის უძველეს სახეობებს განეკუთვნება. აჭარაში აღმოჩენილია დიდი რაოდენობით ქვის საწნახლები, რომელთაგან ყველაზე უადრესი მონოლითური ქვის საწნახელი გამოვლენილია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზენითში, რომელიც ელინისტური ხანით თარიღდება.

ზღვისპირეთის მკვიდრთ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების თავიანთი სისტემა გააჩნდათ, რისი დასტურიცაა ფიჭვნარში გათხრილი ნაყოფიერების კულტთან დაკავშირებული გვიანბრინჯაოს ხანის საკულტო ძეგლი, რომელიც მოფენილია თიხის სადგრებით, ფალოსის ფიგურებით, მრავალგანყოფილებიანი ტაფებითა, ქვის საძირავებითა და კოლხური კერამიკის ფრაგმენტებით. ნაყოფიერების კულტისადმი მიძღვნილი რიტუალი სრულდებოდა უშუალოდ ზღვის სანაპირო ზოლშიც, სადაც ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებით დათარიღებული თიხის სადგრებისაგან შედგენილი სამსხვერპლოებია მიკვლეული.

ზღვისპირა ზოლში (მათ შორის, ფიჭვნარში, ციხისძირში) გვიანბრინჯაო-ადრერკინის და წინაანტიკური ხანის ადგილობრივი მოსახლეობის სამაროვანი ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის. გარკვეული წარმოდგენა ამ ეპოქებში გავრცელებულ დაკრძალვის წესზე მომიჯნავე ტერიტორიებზე შესწავლილი სამაროვნების მიხედვით შეიძლება შევიქმნათ. ირკვევა, რომ ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებში როგორც ზღვისპირა ზოლში (ურეკი), ასევე ზღვიდან ათეული კილომეტრით დაშორებულ ტერიტორიაზე (ნიგეზიანი) მეორადი დაკრძალვის წესი იყო გავრცელებული, რაც გულისხმობს მიცვალებულის ძვლების (და არა სხეულის) კრემირებას სამსხვერპლოებზე ან ქურებში და შემდეგ ჩასვენებას სპეციალურად მოწყობილ ორმოებში. თ. მიქელაძის აზრით, კრემაციის პროცესს წინ უძღოდა რიტუალი, რომელიც შესაძლოა ესადაგებოდეს აპოლონიოს როდოსელის ცნობას კოლხეთში დაკრძალვის თავისებური წესის არსებობის თაობაზე, რომლის თანახმად, კოლხები გარდაცვლილებს ტყავის ტომრებში ახვევდნენ და ხეებზე კიდებდნენ (მიქელაძე, 1978).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლი ადრერკინის ხანის კოლხეთის ერთ-ერთი ყველაზე დაწინაურებული რეგიონია. რკინის მეტალურგიის განვითარებამ დიდი გავლენა მოახდინა სამეურნეო ცხოვრების ყველა დარგზე, ხელი შეუწყო სოციალური დიფერენციაციის პროცესს. მიწათმოქმედებაში მკვიდრდება რკინის სახნისი. მიწათმოქმედებას, როგორც ვარაუდობენ, ამ პერიოდიდან შეუძლია აწარმოოს იმდენი ჭარბი პროდუქტი, რომ გამოკვებოს მეურნეობაში დაუსაქმებელი მოსახლეობა (მუსხელიშვილი, 1977:37). ადრერკინის ხანა კოლხეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პერიოდია. ეს ის დროა, როდესაც ყველაზე მეტად არის გამოხატული ამ ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხ-

ის მჭიდრო სიახლოვე მატერიალური და და განსაკუთრებით სულიერი კულტურის მხრით (მელიქიშვილი, 1965:79).

ძველი კოლხეთის ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების შესწავლისათვის მეტად მდიდარ და მრავალფეროვან მასალებს იძლევა ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის გათხრები. ნაქალაქარი მდებარეობს – ქობულეთის ჩრდილოეთით, საქალაქო ცენტრიდან დაახლოებით 10 კმ-ზე, მდინარეების ჩოლოქისა და ოჩხამურის შესართავთან. საქართველოს ზღვისპირეთის სხვა თანადროულ ძეგლებთან შედარებით, ფიჭვნარში უკეთაა შემონახული წინა ანტიკური, კლასიკური, ელინისტური და ადრეფეოდალური ხანის კულტურული ფენები, სახელოსნო უბნები და საკულტო ადგილები; მიკვლეულია ნაქალაქართან უშუალოდ დაკავშირებული ადგილობრივი, კოლხური მოსახლეობის ადრეანტიკური, ძვ. წ. V ს. ბერძენ მოახალშენეთა, ძვ. წ. IV ს. და ადრეელინისტური ხანის ვრცელი სამაროვნები.

ფიჭვნარის მრავალრიცხოვან მონაპოვარში ერთ-ერთ საპატიო ადგილს იკავებს უცხოური, შემოტანილი კერამიკული ნაწარმი, რომელიც უძვირფასეს ისტორიულ წყაროს წარმოადგენს ძველი კოლხეთის ანტიკური სამყაროს სხვადასხვა ცენტრებთან სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობათა შესწავლისათვის. ადგილობრივი მოსახლეობის, განსაკუთრებით კი, მისი დაწინაურებული ნაწილის სურვილმა გარე სამყაროსთან სავაჭრო ურთიერთობის დარეგულირება-გაფართოებისა, მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ბერძენ მოახალშენებთან, როგორც ელინურ სამყაროსთან სავაჭრო საქმიანობაში პოტენციურ შუამავალებთან, მშვიდობიანი და ურთიერთსასარგებლო თანაცხოვრების ფორმა და შინაარსი. აქაური გარემო იმდენად მისაღები დარჩა მოახალშენებისათვის, რომ მათ საფუძვლიანად დამკვიდრება გადაწყვიტეს. ნიშნად ამისა, გარდაცვლილთა დაკრძალვა აქვე დაიწყეს (კახიძე, 2007). ასეთ ვითარებაში, ძვ.წ. V ს. მეორე მეოთხედიდან, ფიჭვნარში, კოლხური სამაროვნის გვერდით, ჩნდება ბერძნული ნეკროპოლიც.

ბერძნულ და კოლხურ სამაროვნებზე მიცვალებულებს კრძალავდნენ ხის კუბოებში ან სამარხს გადახურავდნენ ხოლმე ხის სახურავით. ხშირად გარდაცვლილებს (სავარაუდოდ, ღარიბებს) უბრალოდ ასვენებდნენ ორმოებში. ბერძნულ სამაროვანზე, კოლხურისაგან განსხვავებით, მიკვლეულია რამდენიმე კრემაციული სამარხი. კრემირება ხდებოდა როგორც სპეციალურ მოედანზე, ასევე, უშუალოდ სამარხულ ორმოში. კრემირებული ფერფლი იყრებოდა ჭურჭლებში და იდგმებოდა სამარხულ ორმოში. ფიჭვნარის ბერძნულ ნეკროპოლზე მცირე რაოდენობით ამფორა-სამარხებიცაა მიკვლეული. კოლხურ სამაროვანზე აღმოჩნდა მხოლოდ ერთი ამფორა-სამარხი.

ფიჭვნარის ბერძნულ სამაროვანზე მიცვალებულები ძირითადად დაკრძალული არიან ზურგზე გამოტილ მდგომარეობაში, მეტწილად თავით აღმოსავლეთისკენ, რაც დაკრძალვის ბერძნული წესისათვისაა დამახასიათებელი. ძვ.წ.V საუკუნის მეორე მეოთხედის სამარხების აღმოსავლეთის ორიენტაციის თანმხლებია გადახრები ჩრდილოეთის, სამხრეთისა და დასავლეთის მიმართულებით. ძვ.წ.V საუკუნის შუა წლებიდან გადახრები უკვე უმნიშვნელოა, ხოლო ძვ.წ.IV საუკუნის სამარხები მკვეთრად აღმოსავლეთისკენაა ორიენტირებული (კახიძე, 2007).

კოლხურ სამაროვანზე მიცვალებულებს ძირითადად ასაფლავებდნენ ან მარჯვენა, ან მარცხენა გვერდზე, მოხრილ მდგომარეობაში. სამარხთა დიდი ნაწილი ჩრდილოეთისკენაა დამხრობილი. თანმხლებია გადახრები დასავლეთის, აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით. აღმოსავლეთის მიმართულებით დამხრობა გამოკვეთილია ელინისტური ხანის სამაროვანზე (კახიძე, 2016:136-139).

კოლხური სამარხების ინვენტარი ბერძნულ სამარხებთან შედარებით მწირია და ხშირად 2-3 ნივთითაა წრმოდგენილი. როგორც კოლხურ, ასევე ბერძნულ სამაროვანზე, მცირე გამოჩაღისის გარდა, ნივთები უმეტესად კუბოშია ჩაყოლებული. ამფორების ჩადგმა სამარხებში ძვ.წ.V საუკუნის შუა ხანებიდან (მეტწილად ბერძნულ ნეკროპოლზე) იწყება და გრძელდება ადრეელინისტურ ხანამდე. ძირითადად აყოლებდნენ თითო ამფორას, თუმცა გვხვდება ორი, ხოლო ერთ სამარხში დადასტურდა ოთხი ამფორის ჩაყოლების ფაქტიც (კახიძე, 2007:28-29; კახიძე, 2016:82-85).

ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნული სამარხები შედარებით მწირი ინვენტარის შემცველია. სამარხებში უფრო სჭარბობს სხვადასხვა ცენტრის ამფორები, იშვიათია მოხატული კერამიკა. პრაქტიკულად აღარ არის ოქროს ნივთები. აღარ ჩანს ტორეცტიკის ნიმუშები. მატულობს უინვენტარო სამარხების რიცხვი (კახიძე, ვიკერსი, 2014:11-571).

ბერძნული სამაროვნის გათხრების ანალიზი ცხადყოფს, რომ პირველი მოახალშენეები ნაკლებად შეძლებული ფენის წარმომადგენლები იყვნენ. ისინი ვერც მიცვალებულებს აყოლებდნენ ძვირფასს ნივთებს და ვერც მდიდრული აღაპით დაიკვეხნიდნენ. ძვ.წ. V საუკუნის შუა პერიოდიდან სავაჭრო-საშუამავლო საქმიანობის გაფართოებისა და ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობის დარეგულირების კვალობაზე, გარკვეული ნაწილის მატერიალური შესაძლებლობა იზრდება, თუმცა დიდი ნაწილი კვლავაც ღარიბის სტატუსს ვერ ცდება. სამაროვნის მასალებიდან ჩანს, რომ უკვე ძვ.წ.V საუკუნის ბოლოსა და ძვ.წ. IV საუკუნის მანძილზე, ფიჭვნარელთა მატერიალური მდგომარეობა კლე-

ბულობს (კახიძე, 2007:34).

ფიჭვნარში წარმოდგენილია ანტიკური სამყაროს ბევრი ცენტრის კერამიკული ტარა, რაც ადასტურებს, რომ ანტიკურ ხანაში ფიჭვნარი წარმოდგენს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრს,

ფიჭვნარსა და ციხისძირში გამოვლენილია ელინისტური ხანის ასეულობით სამარხეული კომპლექსი. ძირითადად გავრცელებულია ორმოსამარხები, რომლებიც, ხშირ შემთხვევაში, ხის ძელებით ყოფილა გადახურული. ინვენტარის განლაგების მიხედვით ჩანს, რომ მიცვალებულთა ნაწილი დაუკრძალავთ პირადმა, გაშოტილ მდგომარეობაში, ზოგი კი - გვერდზე, მოხრილ პოზაში. სამარხეულ ინვენტარში ასახულია მოსახლეობის ქონებრივი უთანასწორობის სურათი. გამოიკვეთა სამარხები, რომლებიც მიცვალებულთა საქმიანობაზე მიუთითებს. პირველ რიგში, აღსანიშნავია ფიჭვნარის და ციხისძირის სამაროვნებზე აღმოჩენილ მეთევზეთა სამარხები, რომლებიც შეიცავენ სათევზაო ზადის ტყვიის საძირავებს და ბრინჯაოს მასიურ ანკესებს. ასევე ითქმის ციხისძირის იმ სამარხებზე, რომლებშიც აღმოჩენილია რკინის თოხები. აშკარაა, რომ აქ მეთემე-მიწათმოქმედები იყვნენ დასაფლავებული. ელინისტურ ხანაში მომრავლდა საბრძოლო იარაღების შემცველი სამარხებიც (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010).

ელინისტურ ხანაში სახეზე გვაქვს მაღალგანვითარებული, სოციალურად დიფერენცირებული საზოგადოება თავისუფალი თუ დამოკიდებული მეთემეებით, სამოხელეო არისტოკრატით, ქურუმებით, ხელოსნებით, ვაჭრებით, მონებით, დაწინაურებული მეურნეობითა და სულიერი კულტურით, განვითარებული გზებითა და საერთაშორისო კავშირებით (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010).

ქობულეთის „ქვეყანა“ ქართველური სამყაროს არა მარტო ფიზიკურ-გეოგრაფიული და სოციალ-ეკონომიკური ნაწილი, არამედ სულიერი ცხოვრების თანამოზიარე იყო, რაც კარგადაა ასახული იმ ნივთიერ კულტურაში, რომელიც ქობულეთის „ქვეყნის“ არქეოლოგიური შესწავლის შედეგად არის გამოვლენილი (დ.ხახუტაიშვილი).

**From the Historical Past of the Kobuleti Municipality
(Short insight from the Neolithic to the Hellenistic period inclusive)**

Kobuleti – “the country” in the south-west of Georgia is the leading coastal region, which is better studied than any other regions. The material culture of this micro-country combines the etalon monuments belonging to the Neolithic, Early Bronze, Late Bronze-Early Iron periods, the Antique and the Middle Ages. The archeological sites and artifacts prove that the coastland of Georgia, with its natural landscape, was an attractive place for the settlements and origination-development of the early agriculture. The proximity to the sea, the accumulative shore adjacent to the coastline with its lowland, rich hydrography, flora and fauna diversity, facilitated the creation of all conditions needed for development of agricultural activities.

The Kobuleti “country” was not only the physical-geographical and social-economic part of “Georgian world” but it was also the part of its spiritual life, that is clearly reflected in the material culture of Kobuleti, discovered as a result of archeological researches.

ლიტერატურა:

ბერძენიშვილი ნ. ნებიერიძე ლ. ქვის ხანის ნამოსახლარები კინტრიშის ხეობაში. სდსმ, I, 1964.

გოგიტიძე ს. სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა, თბილისი, 1978.

გოგიტიძე ს. კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები (ქობულეთისადრენეოლითური ნამოსახლარი). სდსმ, XX, ბათუმი, 2008.

თავადაშვილი გ. ძველი სადგომები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახალშავ-ზღვურ ტერასაზე. ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1999.

ინაიშვილი ა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი ნამოსახლარებისა და ნაქალაქარების არქეოლოგიური კვლევის ძირითადი შედეგები (1969-1971). სდსმ, III, თბილისი, 1973.

კახიძე ა., ვიკერსი მ. საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002წწ.). „ფიჭვნარი I“ ბათუმი-ოქსფორდი. 2004.

კახიძეა. ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ფიჭვნარის ძვ.წ. V

საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი. „ფიჭვნარი II“, ბათუმი-ოქსფორდი, 2007.

კახიძეა., ვაშაკიძე ნ. ელინიზმი და კოლხეთი „ფიჭვნარი III“, ბათუმი-ოქსფორდი. 2010.

კახიძე ა. ფიჭვნარის კოლხური სამაროვანი. „ფიჭვნარი VII“, ბათუმი, 2016.

კახიძე ა. ვიკერსი, მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები (ფიჭვნარის ძვ.წ.IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი). „ფიჭვნარი“ XIV, ბათუმი, 2016.

მელიქიშვილი გ. საქართველოს, კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისთვის. თბილისი, 1965.

მიქელაძე თ. ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბილისი, 1964.

მიქელაძე თ. კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები. თბილისი, 1978.

მუსხელიშვილი დ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1977.

რამიშვილი ა. ძველი სადგომები ფიჭვნარის ქვიშნარ დიუნაზე. სდსმ, 1, თბილისი, 1964.

რამიშვილი ა. კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან , ბათუმი, 1974.

ჩავლეიშვილი ი. კოლხური ბრინჯაოს საწარმოო კერა ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვის-ში, სდსმ, 19, 1991.

ჩავლეიშვილი ი. მესაქონლეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. სდსმ, XVII, თბილისი, 1988.

ჩავლეიშვილი ი. უძველესი სახვნელი იარაღები ფიჭვნარიდან. ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, II, ბათუმი, 2002.

ხახუტაიშვილი დ. ქობულეთის ქვეყანა. ბათუმი, I, 1995.

ხახუტაიშვილი დ. მშენებლობის ხელოვნების უძველესი ნიმუში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან. კრებულში: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები. ბათუმი, 1982.

ხახუტაიშვილი დ. ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი და საქართველოს არქეოლოგია. კრებულში: ქართველოლოგიური კვლევის მნიშვნელოვანი კერა. თბილისი, 1986.

ხახუტაიშვილი დ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური კვლევის ძირითადი შედეგები. სდსმ, VIII, თბილისი, 1979.

ხახუტაიშვილი ნ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში. თბილისი, 1986.

ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, 1, თბილისი, 1930.

ჯაველიძე ა. ახალი მასალები ძველი კოლხური მშენებლობის ხელოვნების შესწავლისთვის. სდსმ, 13, 1985.

ჯანელიძე ჭ. ფაზისის ლოკალიზაციის გეოგრაფიული ასპექტი. საქართველოს ფიზიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევები. თბილისი, 1973.

ჯაფარიძე ო. მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ-ქართულ კულტურაში. თსუ

შრომები, ტ.49. თბილისი, 1953.

Витрувий. Десять книг об архитектуре. книга II, М.,1936.

Гагошидзе В. Древнейшие и современные жилые дома Грузии и их прогрессивные архитектурно-планировочные и конструктивные решения. Тбилиси, 1986.

Джанелидзе Ч. Палеография Грузии в голоцене. Тбилиси, 1980.

Джанелидзе Ч. П. Палеография Колхидской низменности в голоцене. კრებული: საქართველო და მისი მოსაზღვრე ოლქების ბუნებრივი თავისებურებანი. თბილისი, 1975.

Зенкевич В. Берега Чорного и Азовского морей, Москва., 1958.

Кахидзе А. Кахидзе, Н. Древнеколхидское хозяйственное орудие - цалди.- Российская археология, 2, М., 1993.

Климов Г.А. Этимологический словарь картвелских языков. Москва, 1964.

Куфтин Б.А. Материалы к археологии Колхиды. т. II. 1950.

Лордкипанидзе О. Д. Древняя Колхида, Тбилиси, 1979.

Микеладзе Т.К., Хахутаишвили Д.А. Древнеколхидское поселение Намчедური, I სტად., XIV, Тбилиси, 1985.

Микеладзе Т., Барамидзе М. Колхидский могильник VIII-VI вв до н.э в Нигвиани, КСИА, 151, 1977.

Рамишвили А. Раскопки приморских стоянок в Пичвнари (Кобулет) в 1960-1964 и 1967 гг., СА, 1, 1975.

Рамишвили А. О назначений стоянок с «текстильной керамикой» Восточного Причерноморья», СА, 4, 1975.

Хахутаишвили Д. А. Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцена. Кавказско-ближневосточный сборник, VII, Тбилиси, 1984.

Хахутаишвили Д. А. Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси, 1987.

Хахутаишвили Д. А. Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцена. Кавказско-Ближневосточный Сборник, VII, Тбилиси, 1984.

შემოკლებანი

სტად – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები

КСИА – Краткие сообщения института археологии

СА – Советская Археология

მოგულისხმობის ფუნქციონირების არქეოლოგიური ძეგლები (პეტრა-ციხისძირი)

ციხისძირი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი არქეოლოგიური ძეგლია. იგი ბათუმიდან ჩრდილოეთით 20 კმ დაშორებით მდებარეობს. მკვლევართა უმრავლესობა მას ბიზანტიური წყაროების ცნობილ ციხე-ქალაქ პეტრასთან აიგივებს.

პეტრას, როგორც ლაზიკის ცნობილი ციხე-ქალაქისა და საეპისკოპოსო კათედრის, შესახებ ცნობები შემონახულია VI-IX სს ბიზანტიურ საისტორიო მწერლობაში (იუსტინიანეს ნოველები, პროკოპი კესარიელის თხზულებები, კონსტანტინეპოლის საეპისკოპოსო კათედრათა ნუსხები). ამ წყაროების მიხედვით, ეგრისის სამხრეთ საზღვარზე, ზღვის პირას აღმართულ მთაზე, უმნიშვნელო დაბის ადგილას, იმპერატორ იუსტინიანეს (527–565 წწ.) ბრძანებით, გაშენდა ქალაქი, რომელმაც უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა ბიზანტიურიანს შორის წარმოებული ომის დროს. ციხე-ქალაქის სტრატეგიული მნიშვნელობა ხაზგასმულია პროკოპი კესარიელის აღწერილობაში: „ქალაქი პეტრა მიუვალაია, ჯერ ერთი, ზღვის მხრით, მერე ციცაბო კლდეებით, რომელიც იქ ყოველის მხრით არის აღმართული: აქედან არის, რომ მას ეს სახელწოდება ხვდა წილად.“ უფრო მოგვიანო ბიზანტიურ წყაროებში (VI-IX სს) ეს სიმბაგვე იხსენიება როგორც კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოში შემავალი ლაზიკის სამეფოს ერთ-ერთი ეპარქიის ცენტრი.

ციხისძირის მიდამოებში აღმოჩენილია სხვადასხვა ეპოქის არქეოლოგიური ძეგლები გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანიდან გვიანი შუა საუკუნეების ჩათვლით. XX საუკუნის 60-იან წლებში პეტრას ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ბორცვის დასავლეთ ფერდზე, საავტომობილო გზის გაფართოებასთან დაკავშირებული სამუშაოების დროს გამოვლენილი იქნა **ძველკოლხური ნამოსახლარი**, რომელიც შეიცავდა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის, ანტიკური და ადრე შუა საუკუნეების ხანის კულტურულ ფენებს⁶.

ყველაზე ძველი ფენა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანას განეკუთვნება (ძვ.წ. IX-VII სს) და შეიცავს ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელ კოლხურ კერამიკას

⁶ინაიშვილი ა. 1974, 149–152.

(კანელურებიანი ქვევრები, ზოომორფულყურიანი ჭურჭლები), სარიტუალო რქისებრი სადგრების ფრაგმენტებს, თევზსაჭერი ბადის საწაფებს, ხელსაფქვა-ვებს, ნაგებობათა (სარლასტიანი) ბათქაშებს და სხვ.მომდევნო ფენა ძვ.წ. VI-V საუკუნეებით თარიღდება და ადგილობრივი კოლხური კერამიკის (ქვევრები, დერგები, დოქები, ქოთნები და სხვ.) ფრაგმენტებთან ერთად შეიცავს იმპორტული კერამიკის ნიმუშებს (სადაზოლებიანი იონური კერამიკა, ქიოსური და სამოსური ამფორებისა და ატიკური შავლაკიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები). სამოსახლოს განვითარების შემდგომი ეტაპი ელინისტური ეპოქის მასალებითაა წარმოდგენილი: კოლხური ყავისფერკეციანი ამფორების, იმპორტული შავლაკიანი კერამიკის, კრამიტების ფრაგმენტები. ზედა ფენა შეიცავდა ახ.წ. VI საუკუნისთვის ტიპურ არქეოლოგიურ არტეფაქტებს (ყავისფერკეციანი, წელშეზნეილი ამფორების ფრაგმენტები).

არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ციხისძირის ნამოსახლარი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე გავრცელებული კოლხური სამოსახლო ბორცვების (ბათუმის ციხე, მახვილაური, ქობულეთ-ფიჭვნარი⁷) მსგავსია. ციხისძირის ბორცვზე სამოსახლოს არსებობა ძვ.წ. IX საუკუნეში უნდა დაწყებულიყო და გრძელდებოდა ახ.წ. VI საუკუნის ჩათვლით, როცა აქ მნიშვნელოვანი ბიზანტიური სტრატეგიული ცენტრი დაარსდა ციხე-ქალაქ პეტრას სახით.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სხვა სანაპირო ადგილების მსგავსად, ციხისძირის დაბლობ სანაპირო ზოლშიც აღმოჩნდა **დიუნური** სამოსახლოს ნაშთები, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილი იქნა შესწავლილი. აქ გაითხარა საკულტო ცერემონიალისთვის განკუთვნილი თიხის რქისებრი სადგრებისაგან აგებული საკურთხეველი. უნიკალურ აღმოჩენას მიეკუთვნება ცხოველთა (ცხენი, ირემი) ამოღარული გამოსახულებებით შემკული რიტუალური, თითქმის მთლიანად შემორჩენილი ჭურჭელი.⁸ დიუნური ნამოსახლარის ფენაში, რომელიც ძვ.წ. VIII-VII სს თარიღდება, ჩაჭრილი იყო ადრეანტიკური და ელინისტური ხანის სამარხები.

პეტრას აკროპოლისისა და ანტიკური სამოსახლოს ჩრდილო-დასავლეთით, 500 მეტრის მოშორებით, ზღვის დაბლობ სანაპირო ზოლში, გაითხარა ადრეანტიკური და ელინისტური ხანის ვრცელი **სამაროვანი**, რომელიც ძველი დიუნის (ახალშავზღვური ტერასა) ზოლს მიუყვება და მიმართულია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. სამაროვნის ჩრდილოეთი, სამხრეთი და აღმოსავლეთი

⁷ქობულეთ-ფიჭვნარის ნამოსახლარი ბორცვები (ნამჭედურის ბორცვი, ჩოლოქისპირა ნამოსახლარები) ხელოვნურად წარმოქმნილ ნამოსახლარ-ბორცვებს წარმოადგენს, რაც ადგილობრივი ტოპოგრაფიული პირობების თავისებურებებით იყო განპირობებული.

⁸თავამაიშვილი გ.1988, 42-46.

საზღვრები ჯერჯერობით დადგენილი არ არის. სამარხები ძალზე კომპაქტურადაა განლაგებული. ისინი ძირითადად ორი ტიპისაა: ინჰუმაციური ორმოსამარხები და ამფორა-სამარხები. თუმცა, დადასტურებულია კრემაციის ორი შემთხვევა. ინჰუმაციური სამარხების დიდი ნაწილი აღმოსავლეთითაა დამხრობილი. ჩვილი ბავშვების დასაკრძალავად განკუთვნილი ამფორა-სამარხები ორმოებშია ჩადგმული. მიცვალებულთა დიდი ნაწილი დაკრძალულია მოხრილ მდგომარეობაში (მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე), დანარჩენი კი ზურგზეა გამოტილი. სამაროვანზე დადასტურებულია სააღაპო მოედნები, სადაც სრულდება მიცვალებულთან დაკავშირებული რიტუალი, რომლისგანაც შემორჩენილია შესაწირავად მიტანილი ფრინველის ძვლებისა და დამტვრეული ჭურჭლების ფრაგმენტები.

სამარხთა უმრავლესობა შეიცავდა სამარხეულ ინვენტარს, ნაწილი კი, უინვენტაროა. სამარხეული ინვენტარი შედგება თიხის ჭურჭლების (სხვადასხვა ფორმისა და დანიშნულების ადგილობრივი ჭურჭელი, ბერძნული მოხატული და შავლაკიანი კერამიკა), ლითონის (ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს) სამკაულების (ყელსაბამები, საყურეები, სამაჯურები და ბეჭდები (მათ შორის საბეჭდავები)), მინის მძივებისა და საკიდების, ტერაკოტული ფიგურების, პოლიქრომული იმპორტული მინის სანელსაცხებლებისა და კოლხური და სინოპური მონეტებისაგან. სამარხების უმრავლესობა ქრონოლოგიურად ძვ.წ. V საუკუნის მეორე ნახევარსა და ძვ.წ. I საუკუნეებში თავსდება. სამაროვნის აღმოჩენა იმის დადასტურებაა, რომ ადრეანტიკურ ხანაში ციხისძირის მიდამოებში არსებობდა მნიშვნელოვანი დასახლება. დაკრძალვის ზოგიერთი რიტუალი მიუთითებს ბერძნული ეთნიკური ელემენტის არსებობაზე.⁹ აღსანიშნავია, ასევე, რომ ადრეანტიკური-ელინისტური ხანის სამარხებთან ერთად აღმოჩენილია ახ.წ. IV-VI სს რამდენიმე სამარხი, მათ შორის 3 ორმოსამარხი და 7 ამფორა-სამარხი¹⁰.

ციხისძირის შემთხვევით აღმოჩენათა რიცხვს განეკუთვნება რომაული დამდიანი აგური¹¹ წარწერით VEXFA. მკვლევართა შორის წარწერის ორგვარი ინტერპრეტაცია არსებობს. ერთი ვერსიით, აქ მოცემული წარწერა ასე იშიფრება: VEX(illationis legionum XII) F(ulminatae et XV) A(pollionaris) და ითვლება, რომ იგი კაპადოკიაში განთავსებული ორი რომაული ლეგიონის სახელწოდების ინიციალებს წარმოადგენს.¹² მკვლევართა ნაწილისთვის კი უფრო მისაღებია წარწერის

⁹Inaishvili N., Vashakidze N., 2010.

¹⁰ინაიშვილი ნ., 1990, 81-98.

¹¹იგი საქართველოს ეროვნულ მუზეუმშია დაცული.

¹²Леквинадзе В., 1967, 797-800.

შემდეგნაირი წაკითხვა: VEXILLATIO FASIANA.¹³ ციხისძირის დამლიანი აგური ადრიანეს ეპოქით ან უფრო ზოგადად II-III სს თარიღდება. მიუხედავად იმისა, რომ არიან ახ.წ. 132 წელს არ იხსენიებს რომაულ გარნიზონს თანამედროვე ციხისძირის მიდამოებში, დამლიანი აგურის, რომაული მონეტებისა და თავად ამ ადგილის სტრატეგიული მნიშვნელობიდან გამომდინარე, რომელიც კეტავს კოლხეთის ცენტრალური ნაწილისაკენ მიმართულ ვიწრო ზღვისპირა გასასვლელს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ ადგილებში ჯერ კიდევ ბიზანტიელთა მიერ ქალაქ პეტრას დაარსებამდე რომაელებს მცირე ზომის გარნიზონი (ფორპოსტი) გააჩნდათ ახ.წ. II-III საუკუნეებში.

ახ.წ. II-III საუკუნეებს განეკუთვნება ციხისძირის მიდამოებში შემთხვევით აღმოჩენილი ძვირფასი ნივთებისაგან (ოქროს სამკაულები, ვერცხლისა და ბრინჯაოს ჭურჭლის ფრაგმენტები) შედგენილი ე.წ. **ციხისძირის განძი**, რომელიც 1907 წლიდან ერმიტაჟში ინახება. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ აღნიშნული განძი სამარხეული ინვენტარის ნაწილს წარმოადგენს. თუ ეს ვარაუდი სწორია, მაშინ მის შემადგენლობაში შემავალი იმპერატორ ლუციუს ვერუსის ოქროს აგრაფი ადგილობრივი ელიტის წარმომადგენლისთვის ბოძებული დიპლომატიური საჩუქარი უნდა იყოს.¹⁴

1983–1988 წლებში ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითმა ინსტიტუტმა ციხის ჩრდილოეთით მდებარე ზღვის სანაპირო ზოლში (ბოზოყვათის სანერგე მეურნეობის ტერიტორიაზე) განახორციელა არქეოლოგიური სამუშაოები, სადაც გამოვლინდა ხუროთმოძღვრული ძეგლები: ახ.წ. IV საუკუნით დათარიღებული ორი აბანო, ადრებიზანტიური ხანის ვილა, ნაეკლესიარი და ვრცელი სამაროვანი.

აბანოები ანფილადურია და შედგება გასახდელ-მოსაცდელის, ცივი, თბილი და ცხელი წყლის განყოფილებებისაგან. მათგან ერთი საზოგადოებრივი დანიშნულებისაა, მეორე, შედარებით პატარა – კერძო. აბანოები ახ.წ. IV საუკუნით თარიღდება. ამ თარიღს მხარს უჭერს არქეოლოგიური მონაპოვარიც, კერძოდ, დიდი აბანოსთან აღმოჩენილი კონსტანტინე დიდის (285–337 წწ.) ან მისი მემკვიდრეების ხუთი ცალი სპილენძის მონეტა, აგრეთვე ხალიანი მინის ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლებიც ახ.წ. IV-V სს პირველი ნახევრით თარიღდება.¹⁵

ადრებიზანტიური ხანის **ვილა** სხვადასხვა ფუნქციონალური დატვირთვის მქონე შენობების ერთობლიობას წარმოადგენს. მისი დომინირებული ნაწილი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ წაგრძელებული ფართობია, რომელიც „მიდა

¹³ბრაუნდი დ. 2014, 269–270.

¹⁴ინაიშვილი ნ. 1990, 17–41.

¹⁵ინაიშვილი ნ. 1990, 44–51.

ეზოს“ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ჩრდილოეთით მას დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ წაგრძელებული აბანო ებმის. გარედან „შიდა ეზო“ სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილებში გამართული „კოშკისებური“ ფორმის სათავსებითაა აღჭურვილი. „შიდა ეზოს“ აღმოსავლეთიდან, „კოშკსა“ და აბანოს შორის ეკლესია ებმის. ამ უკანასკნელის დარბაზი დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ წაგრძელებული სწორკუთხედია, აღმოსავლეთ მხარეს სამწახნაგოვანი აფსიდით გაფორმებული შვერილით. ნაგებობის ჩრდილოეთ ნაწილში განლაგებული აბანო შედგება ანფილადურად განლაგებული ექვსი განყოფილებისგან: აპოდიტერიუმი, ფრიგიდარიუმი, ტეპიდარიუმი და კალდარიუმი. აბანოს სათავსები მარმარილოს ფილებით იყო მოპირკეთებული. ერთ-ერთ სათავსში კი შემორჩენილი იყო მოზაიკა შესრულებული ტექნიკით opus sectile. მოზაიკის ერთ-ერთი მარმარილოს ფილაზე ამოკაწრულია ბერძნული წარწერა: “Κυριε Βοηθει”. ნაგებობა ქვის გალავნით უნდა ყოფილიყო შემოსაზღვრული. ზღუდით შემოსაზღვრულ ფართობში, აღმოჩნდა მიწაში ჩადგმული სხვადასხვა ზომის 22 (ძირითადად დაზიანებული) ქვევრის ქვედა ნაწილები. როგორც ჩანს, ამ უბანზე მარანი იყო გამართული. ნაგებობა ახ.წ. V-VI სს თარიღდება.¹⁶

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ეკლესიის ნაშთები მრავალფენიანი ძეგლია. თავდაპირველად აუგიათ პატარა დარბაზული ეკლესია, რომელსაც აქვს ჩრდილო-აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი მინაშენები, ხოლო დასავლეთით აღჭურვილია კარიბჭით. შემდგომ ეტაპზე დარბაზული ეკლესია კიდევ უფრო გააფართოვეს ჩრდილოეთი, სამხრეთი და დასავლეთი მინაშენების ხარჯზე. ამ მინაშენების საზღვრებში მოექცა ის სამარხები, რომლებიც დარბაზული ეკლესიის ფუნქციონირების პერიოდში იყო გამართული. ეკლესიის ტერიტორიაზე 11 ორმოსამარხი გაითხარა. დაკრძალვის წესი ქრისტიანულია და ამდენად, უინვენტარო. მხოლოდ ორ სამარხში აღმოჩნდა მშვილდსაკინძი, რომელიც სამოსის ატრიბუტს შეადგენს. გაითხარა ერთი ამფორა-სამარხიც, რომელშიც ჩვილი ბავშვი იყო დაკრძალული. ხსენებული ნაეკლესიარი და სამარხები ახ.წ. VI-VII სს-ებით თარიღდება. იგი ციხისძირის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი რიგით მეოთხე ეკლესიაა. ასეთი ადრეული ხანის საეკლესიო ნაგებობები აჭარის ტერიტორიაზე, ჯერჯერობით, მხოლოდ ციხისძირშია გამოვლენილი, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს წერილობითი წყაროებით კარგად ცნობილ ფაქტს, რომ პეტრა-ციხისძირი ისტორიული ლაზიკის ერთ-ერთ საეპისკოპოსო ცენტრს წარმოადგენდა. წერილობით წყაროებში მეექვ-

¹⁶ინანიშვილი ნ., თავამაიშვილი გ., 2010, 163–177.

სე საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის იხსენიება პეტრელი ეპისკოპოსი იოანე.

ციხისძირის **აკროპოლისის** არქეოლოგიური შესწავლა დაიწყო XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან¹⁷. გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ თავდაცვითი კედლებითა და კოშკებით შემოსაზღვრული შიდაციხე განლაგებული იყო ორ ბორცვზე.¹⁸ ჩრდილოეთ ბორცვზე განლაგებული საფორტიფიკაციო ნაგებობები ორმაგი კედლებით დაკავშირებული იყო შედარებით მომცრო, სამხრეთ-დასავლეთ ბორცვზე არსებულ კოშკთან. ციხის კედლების მშენებლობაში ორი სამშენებლო პერიოდი გამოიყოფა: ადრე შუა საუკუნეებისა და ოსმალების დროინდელი.¹⁹ შიდა ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში გაითხარა ადრე შუა საუკუნეების აგურისთაღიანი კარიბჭე, რომელიც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხრიდან აღჭურვილი იყო კონტრფორსებით. აღმოსავლეთის მხრიდან კარიბჭის ჩრდილოეთი კედლის წყობაში აღმოჩნდა აგურებითა და კრამიტებით შესრულებული ბოლოებგაფართოებული ჯვრის გამოსახულება, რომელიც ოსმალებს კირით გადაუღესავთ და დაუფარავთ. გვიან შუა საუკუნეებში თურქ მეციხოვნეებს კარიბჭისათვის გარედან (აღმოსავლეთის მხრიდან) მიუშენებიათ კარიბჭის დამცავი კოშკი, რითაც ციხეში შესასვლელი ამ მხრიდან საკმაოდ კარგად გაუმარბიათ. აღმოსავლეთი კარიბჭის ჩრდილოეთი კუთხიდან ჩრდილოეთით 10 მ-ის დაშორებით, მოგვიანო კედელს ეზმის სწორკუთხა კონტრფორსი, რომელიც გვიანდელი შუა საუკუნეების ნაგებობაა. მასზე თურქების არტილერია უნდა ყოფილიყო განლაგებული.²⁰

შიდაციხის ცენტრში გათხრების შედეგად გამოვლინდა მცირე ზომის დარბაზული ეკლესია ნახევარწრიული აბსიდით. იგი ოსმალთა მფლობელობის დროს გადაკეთებული იყო სამეურნეო სათავსოდ. ეკლესია გადახურული იყო კამარით, აბსიდი კი – კონქით. ნაგებობას შესასვლელი ჰქონდა დასავლეთიდანაც და სამხრეთიდანაც. არქეოლოგიური მონაპოვრების მიხედვით, ეკლესია X-XIV სს-ით თარიღდება. იგი აუგიათ სამნავიანი ბაზილიკის დანგრევის შემდეგ.

¹⁷1962–1965 წლებში ციხისძირში არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ.ჯავახიშვილის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტისა და ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის გაერთიანებული ექსპედიცია.

¹⁸ინაიშვილი ა. 1974, 102–153.

¹⁹კედლების მშენებლობაში შუა საუკუნეების ხანის ფენის გამოყოფა ვერ ხერხდება, თუმცა ეს ფენა წარმოდგენილია აღნიშნული პერიოდის კუთვნილი ნაგებობების ნაშთებითა და არქეოლოგიური მასალებით.

²⁰2016–17წლებში პეტრა-ციხისძირში დაგეგმილ ციხის სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოებს წინ უძღოდა არქეოლოგიური გათხრები, რომელიც რამდენიმე უბანზე განხორციელდა – მინდორაშვილი დ. 2016.

ციხისძირის სამნავიანი ბაზილიკა, რომელიც ხასიათდება წაგრძელებული პროპორციებით, ხუთწახნაგა აბსიდიტა და სამნაწილიანი ნართექსიტ, ახ.წ. VI ს. განეკუთვნება და მკვლევართა აზრით, იგი პეტრას საკათედრო ტაძარი უნდა ყოფილიყო.

სამნავიანი ბაზილიკის სამხრეთ-აღმოსავლეთით გაითხარა აბანო, რომელიც წაგრძელებული სწორკუთხედის მოყვანილობის ნაგებობაა და შედგება ანფილადურად განლაგებული ხუთი განყოფილებისაგან: ესენია – გასახდელ-მოსაცდელი, ცივი, თბილი, ცხელი წყლის განყოფილებები და საქვაბე. ბაზილიკა და აბანო ერთიან არქიტექტურულ ანსამბლს ქმნის. აბანოს გაუქმების შემდეგ, მის ტერიტორიაზე მარანი იყო გამართული. ბაზილიკისა და აბანოს თანადროულია შიდაციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ცისტერნები და ჭა.

ციხის აღმოსავლეთი კარიბჭის ჩრდილო-დასავლეთით მიმდებარე ტერასაზე,²¹ ციხის გალავნის გვიანდელკედელზე მიშენებულია თურქული აბანო, რომელიც აფეთქებულ-დანგრეული უნდა იყოს რუსეთ-თურქეთის ომის დროს-რუსეთის ჯარის საარტილერიო ჭურვებით. აბანოს ტერიტორიაზე გათხრებისას აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა ძირითადად გვიანდელი შუა საუკუნეების კერამიკიტა და მსხვილკალიბრიანი თოფის „ზამზულაკის“ ჭურვებითაა წარმოდგენილი.²²

შიდაციხის ჩრდილოეთ ბორცვზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ ყველაზე გვიანდელი ფენა XVIII-XIX სს განეკუთვნება და დაკავშირებულია აქ ოსმალური გარნიზონის დგომასთან. ამ პერიოდისაა ჩრდილოეთ ბორცვზე შემორჩენილი ციხის კედლების უმეტესი ნაწილი. არქეოლოგიური მასალებიდან აღსანიშნავია თოფისა და ზარბაზნის ჭურვები, აგურისა და კრამიტის ფრაგმენტები, ფაიფურისა და მოჭიქული ჭურჭლის ნატეხები, თიხის ჩიბუხები.

მეორე ფენა შუაფეოდალურ ხანას (X-XIV სს.) განეკუთვნება და დანარჩენ ფენებთან შედარებით, სუსტად არის წარმოდგენილი. ამ პერიოდისაა დარბაზული ეკლესია და მის ჩრდილოეთით გამოვლენილი სამეურნეო სათავსის კედლის ნაშთები, აგრეთვე აბანოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დულაბში ჩასმული ქვევრების, დერგების და მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტები და არქეოლოგიური არტეფაქტები (მინის სამაჯური, ვერცხლის თასის ნაწილები, ქვის ემზაზი, ბიზანტიური მონეტები და ტყვიის შეკიდული ბეჭდები, რომლებიც IX-XI სს-ით თარიღდება).

²¹ციტადელის ტერიტორიაზე იგი ყველაზე მაღალი ნიშნულია.

²²მინდორაშვილი დ. 2016.

ზღუდის კედლების ყველაზე ძველი ფენა VI საუკუნისაა. ამ ხანას განეკუთვნება ციხის აღმოსავლეთის კარიბჭე, სამნავიანი ბაზილიკა, აბანო, სამეურნეო სათავსოები და არქეოლოგიური მასალები: წელშეზნეტილი და ტანდალარული ამფორების, წითლად გაპრიალებული დოქების, წითელლაკიანი თევზების, დოქების და სამშენებლო კერამიკის (აგური, კრამიტი) ფრაგმენტები, ქუსლიანი სასმისების, ჭრაქებისა და სარკმლის მიწის ნატეხები.

აკროპოლისის სამხრეთ ბორცვზე არსებული კოშკი XX საუკუნის 60-იან წლებში დაანგრეს რესტორნის მშენებლობისთვის ადგილის გათავისუფლების მიზნით. ჩრდილოეთ და სამხრეთ ბორცვებზე არსებული საფორტიფიკაციო სისტემების შემაერთებელი ორმაგი კედლები და აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები ახ.წ. VI საუკუნით თარიღდება. როგორც ჩანს, ეს ადგილი გვიან აღარ გამოუყენებიათ. ორმაგი კედლებიდან დასავლეთით მდებარე კედელი შედარებით მაღალია და იგი ძირითად კედელს წარმოადგენს, რომლის წინ აღმართულია დამცავი კედელი ანუ პროტეიხიზმა. იგი ძირითადი კედლისკენ მიმართული მხრიდან კამაროვანი ნიშებითაა გადახურული. XX საუკუნის 60-იან წლებში ძირითადი კედლის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში გამოვლენილი კარიბჭე, რომელიც დასავლეთის მხრიდან დამცავი სწორკუთხა კოშკით იყო აღჭურვილი, დღეისათვის განადგურებულია.²³ 2016-2017 წლებში, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, პარალელური კედლებით შექმნილი დერეფნის (სიგანე – 8 მ) ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში აღმოჩნდა კოშკის ნაშთები, რომელიც მიშენებული ყოფილა დასავლეთ კედელზე. ორ ან სამსართულიანი, კრამიტით გადახურული კოშკი დანგრეული ჩანს საბრძოლო მოქმედების დროს, ნგრევისა და ძლიერი ხანძრის შედეგად. ნახანძრალი ფენის სისქე 2 მეტრს აღწევდა. დამწვარ ფენაში გამოვლინდა მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალა – კერამიკული ნაწარმი, ქვისადა ლითონის ნივთები, რკინის იარაღები: ცულები, სატევრები, შუბისპირები, ისრისპირები, რკინის მუზარადი, ჯაჭვის პერანგი, აბჯრის ფირფიტები. ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენას წარმოადგენს სასანური ვერცხლის მონეტების განძი (94 ცალი), რომელიც ჩაფლული იყო კოშკის თიხატკეპნილ იატაკში.²⁴ ამ აღმოჩენის სახით, თითქოს დოკუმენტური ილუსტრაცია გვაქვს წერილობითი წყაროებით ცნობილი სასატიკო შეტაკების ეპიზოდისა, როდესაც ბიზანტიელებმა შეძლეს პეტრას უკან დაბრუნება, რომელშიც ირანელი ჯარისკაცები იყვნენ გამაგრებულები. სასანური მონეტების განძიც ირანელი ჯარისკაცების კუთვნილი უნდა ყოფილიყო.

²³ინაიშვილი ა, 1974, 102–153.

²⁴მინდორაშვილი დ, 2017.

აღსანიშნავია ადგილობრივი მცხოვრების მიერ შემთხვევით მიკვლეული ადრე შუა საუკუნეების ნაგებობის ნაშთები, რომელიც მდებარეობს მთის დასავლეთ კლდოვან, დაახლოებით 3 მეტრი სიმაღლის ციცაბო ფერდზე, საიდანაც ზღვის მიმართულებით ვიწრო ნაპრალი მიემართება. კედლის წყობის ხასიათი და არქეოლოგიური არტეფაქტები მეტყველებს იმაზე, რომ ნანგრევები VI საუკუნისაა²⁵. მიუხედავად იმისა, რომ ნაგებობა ძლიერაა დანგრეული (სავარაუდოდ, რკინიგზის ხაზის მშენებლობის დროს) და მისი შესწავლა გამძლე-ბულია ტოპოგრაფიული მდებარეობისა და რკინიგზასთან სიახლოვის გამო, მაინც შეიძლება ითქვას, რომ აქ უნდა ყოფილიყო ზღვის ნაპირიდან (სადაც ნავმისადგომის არსებობა უნდა ვივარაუდოთ), ვიწრო ბუნებრივი კლდოვანი ნაპრალის გავლით, ციხეში შესასვლელი ერთ-ერთი კარიბჭე.

ციხისძირისა და მის მიდამოებში მოპოვებულია აგრეთვე, საინტერესო ნუმიზმატიკური კოლექცია,²⁶ რომელიც შეიცავს ბერძნულ, პართულ, რომაულ, ბიზანტიურ, სასანურ, არაბულ და ოსმალურ მონეტებს. რაოდენობრივად ჭარბობს შუა ბიზანტიური ეპოქის მონეტები და ტყვიის ბულები.²⁷

წერილობითი წყაროების მონაცემებთან ერთად, არქეოლოგიური აღმოჩენებიც ადასტურებს იმას, რომ ციხისძირი, დროის გარკვეულ მონაკვეთში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან დასახლებულ პუნქტსა და ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა.

ციხისძირი კიდევ დიდხანს ინარჩუნებდა სტრატეგიულ მნიშვნელობას. ბოლო ომი ციხის კედლებთან 1878 წელს გაიმართა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. აქ გამართულ ცხარე ბრძოლებში მრავლად მონაწილეობდნენ ქართველი მოლაშქრეები. მათ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ოსმალთაგან აჭარის გათავისუფლებასა და მხარის დედასამშობლოსთან დაბრუნებაში.

²⁵მინდორაშვილი დ. 2016.

²⁶იაშვილი, 1988, 72–75; ინაიშვილი ნ. 1990, 98–113.

²⁷იაშვილი, ზაიბტი, 2015, 264–273.

**Archaeological sites of the Kobuleti Municipality
(Petra-Tsikhisdziri)**

At about 18-20 km far to the north of Batumi along the sea coast in the village of Tsikhisdziri one of the most important archaeological sites of the Eastern Black Sea Littoral is located. Different archaeological sites and artifacts have been discovered here. The adjacencies of Tsikhisdziri is characterized by variety of geographical landscapes (lower coastline, with its adjacent hills and relatively high mountain rocky coastline) is considered to be settled in Late Bronze Age.

Most of the scholars identified remains of the Tsikhisdziri fort with the famous Byzantine city-fortress of Petra. According to the sixth-ninth centuries Byzantine literary sources (Justinian's *Novella*, Procopius' *Wars* and *Notitia episcopatum*), Petra was a city fort of historic Lazica and an Episcopal See of the Constantinople Patriarchy. It was built on the order of Emperor Justinian (527-565) to the south border of Lazica, near the sea, on the site of a small settlement called Petra because of rocky relief. Owing to its strategic location, Petra played an important role in the sixth century AD, during Byzantine-Persian war for Lazica.

On the territory of Acropolis there have been found fortification constructions situated on two hills and connected to each other with double walls, a large three-nave basilica, an early Byzantine bath, household constructions (cisterns) and the epoch relevant archaeological artifacts. The Middle Byzantine period church was functioned here in the 10th -14th cc. and it was erected over the ruins of the sixth century basilica. The fortress remained to be of strategic importance even during the Russian- Turkish war in 1877-1878.

Proto-colonial and colonial settlement was excavated on the hill to North-East of Petra acropolis. It contained layers from the late-bronze, early-iron, Classical, Hellenistic, Late-Antique and Early Medieval Ages.

At about 500 m far to the North of acropolis, in the narrow lowland coastline area archaeological excavations confirmed scholars' opinion that the urban settlement of Petra was situated in the North of the fortress and was stretched along the shore for about 1 km distance. It is assumed that the city used to extend to the mouth of the river Dekhva that must have been used as a harbor. The harbor must have played a very important role for the city, as Petra was a significant Byzantine hub. Two baths from the 4th century AD, an early Byzantine period villa, a single-nave church of the 6th-7th centuries AD, Christian pit-burials were discovered to the north of the fortress, near seaside.

On the territory of urban settlement of the Late Roman-Early Byzantine periods a burial ground of Classical and Hellenistic periods were revealed (totally 315 pit burials were discovered). Pottery, imported ware (amphorae, attic painted and black gloss pottery, polychrome glass vessels and beads), local metal (gold, silver, bronze) jewelry and coins were among the grave goods. The discovery of the necropolis once again confirms the

existence of the significant colonial settlement on the coastal area of Tsikhisdziri, about which no literary evidence has survived.

In the environs of Tsikhisdziri a lot of interesting antique artifacts were found accidentally, among them is a Roman stamped brick with letters “VEXFA”; So called Tsikhisdziri Hoard comprising of the precious artifacts (gold jewellery, silver and bronze vessels, beads, coins) dated to the second-third cc AD. These findings and the strategic importance of the site itself in terms of closing the routes along the narrow coastline strip to the central regions of Colchis assumed that Romans had small fort here before the foundation of the city of Petra by Byzantines.

An impressive number of the coins (about 200) discovered by the local inhabitants along the coast is particularly interesting. The collection include Greek, Roman, Parthian, Sassanian, Byzantine, Arabic and Ottoman coins. Ten Byzantine lead seals of the sixth-eleventh cc. belong to the unique finds.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბრაუნდ დ., საქართველო ანტიკურ ხანაში, ბათუმი, 2014.
- თავაძიშვილი გ., ციხისძირის სამსხვერპლო, სდსმ, XVII, თბილისი, 1988, 42–46.
- იაშვილი ი., პართული მონეტები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან, სდსმ, XVII, 1988, 72–75.
- იაშვილი ი., ზაიბტი, ვ. ბიზანტიური ბულები პეტრადან დასავლეთ საქართველოში, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, ბათუმი, 2015, 264–273.
- ინაიშვილი ა., პეტრა-ციხისძირში 1962–1965 წწ. ჩატარებული გათხრების შედეგები, სდსმ, IV, თბილისი, 1974, 102–153.
- ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ.წ. I–VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1990.
- ინაიშვილი ნ., თავაძიშვილი გ. არქეოლოგიური გათხრები ციხისძირში 1988 წელს. ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, IX, ბათუმი, 2010, 163–177.
- მინდორაშვილი დ., პეტრა-ციხისძირზე 2016 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების წინასწარული ანგარიში.
- მინდორაშვილი დ., პეტრა-ციხისძირზე 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების წინასწარული ანგარიში.
- Леквинадзе В.А. Римский кирпич со штампом из Цихисдзири. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1967, #3, ტ. 45, 797–800.
- Inaishvili N., Vashakidze N. Tsikhisdziri Cemetery. Pontica 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times. Proceedings of the International Colloquium at the Institute of Archaeology Jagiellonian University. Cracow, 2010.

ქდავით ხახუტაიშვილი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპოდენტი, ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

ნანა ხახუტაიშვილი

ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი რკინის მეტალურგიის უძველესი ძეგლები

აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი ჯერ კიდევ 1964 წ. მიუთითებდა, რომ რკინის მეტალურგიის ისტორიის „...პრობლემა საქართველოს ძველი ისტორიის პირველხარისხოვანი პრობლემათა რიგისაა. საკითხი შეეხება ქართველი ტომების წვლილს რკინის მსოფლიო მეტალურგიაში“. ამ საკითხის მიმართ ინტერესი განპირობებულია იმ დიდი მნიშვნელობით, რაც რკინამ შეასრულა ძველ საზოგადოებათა ცხოვრებაში.

საქართველოში უკანასკნელ ათწლეულებში ჩატარებულმა გამოკვლევებმა ნათელყო, რომ ქართველური მოდემის ტომებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს კავკასიური კულტურების ფორმირებაში და გარკვეულწილად წამყვანი როლიც ითამაშეს ამა თუ იმ დარგის წარმოქმნასა და შემდგომ განვითარებაში. ქართველი სპეციალისტების მიერ მოპოვებული მასალების შუქზე დღეისათვის გამოიკვეთა კონტურები მეცნიერული მტკიცებისა, რომ აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მთისწინა ზოლში (ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე) მცხოვრები ტომები ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში უკვე ფლობდნენ რკინის მიღების ტექნოლოგიას და ამ საქმეში დიდ წარმატებასაც აღწევდნენ. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ისტორიული კოლხეთი წარმოდგენილ ხანაში იქცა შავი მეტალურგიის ძირითად ბაზად კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში (И. Гзелишвили: 1967; Д. Хахутаишвили: 1987; N. Khakhutai-shvili, 2001: 182-186; N. Khakhutai-shvili, 2005: 80-88). როგორც უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნა, ქართველი არქეოლოგების მიერ გამოვლენილი და შესწავლილი კოლხური სამთო-მეტალურგიული ცენტრი „...ჯერჯერობით ამ სიმძლავრის ერთადერთი ცენტრია არა მარტო ამიერკავკასიაში, არამედ მთელ ძველ აღმოსავლეთში“ (Н. Медведская, 1990: 269). რ. ტილეკოტის სპეციალურ გამოკვლევაში (R. Tylecot, 1980:211-215) დადგენილია, რომ რკინის წარმოების ადრეული ნაშთები არ დასტურდება არა მარტო მცირე აზიაში, არამედ მესოპოტა-

მიასა და ირანის ტერიტორიაზე. უნდა ითქვას, რომ ამგვარი ძეგლები არ გვხვდება ჩრდილო კავკასიასა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაშიც.

აღსანიშნავია, რომ ახლო აღმოსავლეთისა და ეგეოსის სამყაროს დაწინაურებულ ქვეყნებში დაუფოლადებელი რკინის გამოყენება ძვ. წ. III ათასწლეულიდან დასტურდება. ძვ. წ. II ათასწლეულში ხეთები, ასურელები და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის დაწინაურებული რეგიონები საკმაოდ ფართოდ იყენებენ რკინას, მაგრამ მისგან, უპირატესად, დეკორატიულ და რიტუალურ საგნებს ამზადებენ. მხოლოდ ძვ. წ. XII საუკუნიდან იწყება რკინისაგან სამეურნეო და საბრძოლო იარაღის წარმოება, საფუძველი ეყრება რკინის წრთობა-დაფოლადების ტექნოლოგიას (T. Wheeler, R. Maddin: 1980; V. Pigott: 1980; R. Tylecot: 1980; J. Waldbaum: 1980; A. Snodgrass: 1980). დღეისათვის, კოლხურ ტომთა განსახლების არეალის გარდა არსადაა დადასტურებული რკინის წარმოების ისეთი მასშტაბები, როგორიც ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში მისი მოხმარების შესატყვისი იქნებოდა.

კოლხური შავი მეტალურგიის პრობლემების შესწავლას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა, პროფ. დავით ხახუტაიშვილმა ორ ათეულ წელზე მეტი მოანდომა. ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე მან გამოავლინა 400-ზე მეტი არქეოლოგიური ობიექტი რკინის სადნობი სახელოსნოების ნაშთის სახით, რომლებიც ხუთ ძირითად საწარმოო კერაში - ჭოროხის, ჩაქვისწყლის, ჩოლოქ-ოჩხამურის, სუფსა-გუბაზეულის, ხობი-ოჩხომურის ხეობებში - ერთიანდება (სურ.1). არქეოლოგიური, არქეომაგნიტური, რადიოკარბონული თუ სხვა გეოფიზიკური მონაცემების საფუძველზე მკვლევარმა დაადგინა აღნიშნული საწარმოო კერების ჩასახვა-ფუნქციონირების ქრონოლოგია, სტრუქტურა, სანედლეულო ბაზა, რკინის დნობის ტექნოლოგიური თავისებურებანი და ისინი განიხილა მსოფლიოს სხვა კერებთან მიმართებაში. მეცნიერმა აღნიშნული მეტალურგიული კერები გააერთიანა ერთ მსხვილ მეტალურგიულ ცენტრში, რომელსაც „კოლხურ-ხალიბური“ სამთო-მეტალურგიული ცენტრი უწოდა (Хажуцаишвили 1987).

რკინის წარმოების უძველესი ძეგლები, რომლებიც დღეისათვის ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეა გამოვლენილი და შესწავლილი, ძირითადად გაერთიანებულია ჩოლოქ-ოჩხამურის ორმდინარეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილ მეტალურგიულ კერაში. აღნიშნული საწარმოო კერა რკინისაგან სახელოსნოების რამდენიმე ჯგუფს მიითვლის, რომელთაგან ორი ძეგლი მდ. ოჩხამურის ხეობაში („ლეღასა“ და „ცეცხლაურის“ ჯგუფები), ხოლო ერთი - მდ. ჩოლოქის მარცხენა შენაკადთა ხეობაშია („ჯიხანჯურის“ ჯგუფი) დადასტურებული (სურ.2).

აღნიშნულ ტერიტორიაზე წარმოდგენილია წითელმიწა ნიადაგების მძლავრი შრე, რომელიც ტუფოგენური ქანების გამოფიტვის შედეგად შუა ეოცენის ხანაშია წარმოქმნილი. დღეს ეს შრე გადახურულია დელუვიური წარმოშობის ყვითელი თიხებით. 3 მეტრიდან - 20 მეტრამდე სიღრმეში წითელმიწები იღებენ დედაქანის სტრუქტურას (И. Гзелишвили 1967: 38; Д. Хахუთაიშვილი 1984). მოცემულ ტერიტორიაზე დადასტურებულია ცეცხლგამძლე და ძნელადღვრადი თიხების დიდი მარაგი, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში „ცეცხლაურის ცეცხლგამძლე თიხების“ სახელწოდებითაა ცნობილი (Минеральные ресурсы ССР Грузии, 1935:160-167; Гзелишвили, 1967: 39). ამ საწარმოო კერის ცენტრალური უბნიდან 10-15 კმ-ის დაშორებით, მდ. სუფსასა და ნატანებ-ჩოლოქს შორის წარმოდგენილია მაგნეტიტური სილების ყველაზე მდიდარი საბადოები მთელ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (Минеральные ресурсы ССР Грузии 1935:244-247; Природные ресурсы Грузинской ССР 1959:83; Гзелишвили, 1964:16, 39; Хахуთაიშვილი 1987:182-189). ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ პირველი „მიწიერი“ რკინა სწორედ მაგნეტიტური სილისაგან იქნა მიღებული. სამწუხაროდ, ამაზე ერთიშნა პასუხის გაცემა დღეისათვის ვერ ხერხდება. საინტერესო ფაქტია, რომ რკინის ქურა-სახელოსნოების თავმოყრის უკლებლივ ყველა ზონაში ფიქსირდება ე.წ. დიუნური სადგომები (ფიჭვნარი, ბობოყვათი, ციხისძირი, ჩაქვი) (თავამიშვილი 1999; რამიშვილი 1964:17-27; რამიშვილი 1974:136-153), სადაც დ. ხახუთაიშვილის მოსაზრებით, ხორციელდებოდა მაგნეტიტური სილების (მადნის) გამდიდრების (ფლოტაციის) პროცესი (Д. Хахуთაიშვილი 1979). ამდენად, თვალსაჩინოა კავშირი რკინის საწარმოო ობიექტებისა ნედლეულის ბაზასთან.

მოცემული საწარმოო კერის განლაგების ზონა ძველად დაფარული იყო ხშირი და გაუვალი ტყეებით, სადაც წარმოდგენილი იყო პონტოსპირეთის სუბტროპიკული ტენიანი ზონისათვის დამახასიათებელი ყველა სახის მცენარე. ამდენად, ამ ტყეებში არსებული სხვადასხვა ჯიშის ხეები ნებისმიერი კონდიციის ხის ნახშირის მიღების საშუალებას იძლეოდა, რომელიც რკინის მიღების ცივი ბერვის ტექნოლოგიაში საწვავად გამოიყენებოდა (რეხვიაშვილი 1953:33-40; რეხვიაშვილი 1964:92-96).

ამგვარად, მდ. ჩოლოქისა და მდ. ოჩხამურის შუა დინების ზონას გააჩნდა ყველა კომპონენტი რკინისმწარმოებელი კერების ფორმირებისა და მუშაობისათვის: მადანი (მაგნეტიტური სილების სახით), ცეცხლგამძლე თიხები, სხვადასხვა კონდიციის საწვავი, ასევე, ლითონის წარმოების ძირძველი ტრადიციები.

წარმოგიდგენთ ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე გამოვლენილი და შესწავლილი რკინის მეტალურგიის უძველესი ძეგლების მოკლე აღწერილობას.

რკინისსადნობი სახელოსნოების „ჯიხანჯურის“ ჯგუფი:

რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I“ (სურ. 3). ძეგლის გათხრა განხორციელდა 1960-1961 წლებში (ექსპედიციის ხელმძღვანელი - ი. გმელიშვილი, ხელმძღვანელის მოადგილე - დ. ხახუტაიშვილი, კონსულტანტი - ნ. ბერძენიშვილი, ასპირანტი - ა. კახიძე და სხვ.). ექსპედიციის ხელმძღვანელის, ი. გმელიშვილის მოსაზრებით, „ჯიხანჯური I“ წარმოადგენდა ერთ სახელოსნო უბანს, რომელიც შედგებოდა სამი რკინისსადნობი ქურისაგან. მოგვიანებით, პროფ. დ. ხახუტაიშვილმა განსაზღვრა, რომ ძეგლზე წარმოდგენილი იყო არა ერთი სახელოსნო უბანი, არამედ სხვადასხვა პერიოდში მოქმედი სამი დამოუკიდებელი რკინისსადნობი სახელოსნო, რომელთაც პირობითად უწოდა: „ჯიხანჯური I,1“, „ჯიხანჯური I,2“, „ჯიხანჯური I,3“ (Д. Хахутаишвили 1977:29-33). სახელოსნოები დაცული იყო ტუნგის პლანტაციაში, დიდ კონცხისებრად წაზიდულ მოედანზე, ე.წ. „ჩაპაევის ფარდულთან“ და გადახურული იყო 30-40 სმ სიმძლავრის დელუვიური ყვითელი თიხებით.

რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I,1“ (სურ. 4) გაითხარა 1960 წელს ქობულეთის რაიონის სოფ. ჯიხანჯურის ყოფილი ტუნგის საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორიაზე და წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ქურის, ლუგვის დასამუშავებელი ქვის მაგიდის („საჟეპელას“), საწარმოო ნარჩენების გროვისა და სხვა მასალების სახით, რომლებიც გამოვლინდა არქეოლოგიური ობიექტის ცალკეული უბნების პრეპარაციის შედეგად.

რკინისსადნობი ქურა წარმოდგენილი იყო ორმოს სახით, რომელსაც წვეროზე მდგარი წაკვეთილი პირამიდის ფორმა ჰქონდა. ორმოს ზედა ნაწილის ორიმესამედი მოპირკეთებული აღმოჩნდა ფლეთილი ქვებით, ხოლო ქვედა ნაწილის ერთი მესამედი შელესილი იყო ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარის სქელი ფენით. ასეთივე ხსნარის ფენით ყოფილა დაფარული რკინისსადნობი ქურის შიდა ზედაპირი. ქურის მოპირკეთება და ძირის ამოლესილი ნაწილი კარგად იყო დაცული.

ქურის გადარჩენილი ნაწილის სიმაღლე შეადგენდა - 90 სმ-ს, სიგანე: მიწის ზედაპირთან - 85 სმ, შუა წელზე - 55 სმ, ძირთან - 10-14 სმ. ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო თიხაში შერეული რკინის წიდის ნატეხებით (რომელთაგან ზოგიერთი ადგილ-ადგილ ქურის კედლებთან იყო მიდულაბებული), ქურის შელესილობის ფრაგმენტებით, კედლებიდან ჩამოცვენილი ქვებით და სხვა მინარევებით. ქურის ძირზე წარმოდგენილი იყო თიხაში არეული ხის ნახშირი.

სპეციალური შედგენილი მაგიდა („საჟეპელა“), რომელიც გამოიყენებოდა ლუგვის დამუშავებისათვის, ნაწილობრივ იყო გადარჩენილი.

საწარმოო გადანაყარი გამოვლინდა ქურის დასავლეთით, 5 მ-ის მანძილზე და დაახლოებით 30 მ² ფართობი ეკავა. გადანაყარის სისქე ცენტრში შეადგენდა 50-60 სმ. საწარმოო გადანაყარში წარმოდგენილი იყო დიდი რაოდენობით წიდის ფრაგმენტები (5 მ³-მდე) და მთელი ე.წ. „კვერები“, რომლებსაც წაკვეთილი კონუსის ფორმა ჰქონდათ (დიამეტრით: ზემოთ - 30-55 სმ, ქვემოთ - 20-25 სმ, ხოლო სიმაღლე - 8-15 სმ-ს). ზოგიერთ „კვერზე“ მიდუღებულ იყო ქურის შელესილობა. უნდა აღინიშნოს, რომ წიდის ნატეხების რუხი შეფერილობა („სქელი“ პატინით დაფარვა), ი. გპელიშვილის და დ. ხახუტაიშვილის მოსაზრებით, სიძველის მანიშნებელი უნდა ყოფილიყო. წიდების გარდა გადანაყარში წარმოდგენილი იყო დიდი რაოდენობით ქურის შელესილობის ფრაგმენტები, რომელთა რაოდენობის მიხედვით გამოითქვა ვარაუდი, რომ ქურის შელესილობის განახლება, როგორც ჩანს, ხდებოდა კაზმის ყოველი ახალი ჩატვირთვის წინ. შეგროვებული წიდის მოცულობა შეადგენდა დაახლოებით 5მ³, ხოლო შელესილობის ფრაგმენტებისა - 1,5მ³. გასათვალისწინებელია, რომ შედარებით მსუბუქი ფრაგმენტები ირეცხებოდა ფერდობებიდან და მხოლოდ შედარებით მძიმე ერთეულები აკუმულირდებოდა სახელოსნოსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე.

სახელოსნოს ტერიტორიაზე გამოვლინდა მოყვითალო-მორუხო ფერის პლასტიკური თიხის შრე, რომლის სისქე 20 სმ-ს, ხოლო ფართობი - 4კვ. მეტრს აღწევდა. ძეგლზე მომუშავე სპეციალისტების ვარაუდით, ეს მოედანი ცეცხლგამძლე თიხის მარაგის შესანახად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

აღნიშნული სახელოსნოს დათარიღების საკითხს თავის პუბლიკაციაში ი.გრძელიშვილი საგანგებოდ არ შეხება. როგორც ჩანს, მას არ გააჩნდა სათანადო არქეოლოგიური მონაპოვარი, მაგრამ მხედველობაში მიიღო რა საერთო სიტუაცია და სხვა რკინისსადნობ სახელოსნოებში 1960 წ. მოპოვებული მასალა, გამოთქვა ვარაუდი, რომ სახელოსნო „ჯიხანჯური I, 1“-ის თარიღად შეიძლება ჩაითვალოს ძვ. წ. VII ს. (И. Гзелишвили 1964:38-45).

მოგვიანებით, XX საუკუნის 80-იან წლების დასაწყისში, პროფ. დავით ხახუტაიშვილის თხოვნით, ზ. ა. ჭელიძემ ჩაატარა ძეგლის არქეომაგნიტური გამოკვლევა და აღნიშნა, რომ რკინისსადნობი ქურა „ჯიხანჯური I, 1“ მიეკუთვნება არა ძვ. წ. VII საუკუნეს, არამედ ძვ. წ. IX საუკუნეს (მიხრილობა = -8,0° , დახრილობა = 74,0° დამაბულობა = 0,353 ერსტედი) (З. Челидзе, 1977:142-145).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I, 2“ (სურ 5) იმავე წელს გაითხარა. ისიც წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ქურის, ლუგვის დასამუშავებელი

მაგიდის (საჟეპელას) და საწარმოო ნარჩენების დასაყრელი მოედნით. ქურას ტიპური ფორმა ჰქონდა. მისი ზედა 2/3 მოპირკეთებული იყო ქვებით, ხოლო ქვედა 1/3 დაფარული იყო ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარის სქელი ფენით. ქურის ქვედა ნაწილის მოპირკეთების ქვები და შელესილობა კარგად იყო შემონახული.

ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო თიხაში არეული წიდით (რომელთაგან ზოგიერთი ქურის კედლებზე იყო მიდულაბებული), ბათქაშის ფრაგმენტებით, ქურის მოსაპირკეთებელი ქვებით და სხვ. ქურის გადარჩენილი ნაწილის სიმაღლე შეადგენდა 90 სმ-ს, სიგანე: ზედა ხაზთან - 65 სმ, შუა წელზე - 50 სმ, ძირზე - 10-15 სმ. ქურის ირგვლივ ნიადაგი, მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედების შედეგად 15-20 სმ სისქეზე წითლად იყო შეფერადებული. პრეპარაციის პროცესში ქურაში გამოვლინდა თიხის ჭურჭლის მორკალური სახელური, ასევე, მოწითალო ფერის თიხის ქოთნის ფრაგმენტები ვერტიკალურად დაშვებული ზოლებით. მაგიდა („საჟეპელა“) შემოინახა ნაწილობრივ. სავარაუდოდ, იგი ტუნგის გასაშენებლად ნიადაგის დამუშავებისას განადგურდა.

საწარმოო გადანაყარი წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ქურის ჩრდილო-დასავლეთით, 3-4 მ-ის დაშორებით. მას ეკავა დაახლოებით 20 მ² ფართობი. გადანაყარის სისქე შეადგენდა 30-40 სმ-ს. საწარმოო ნარჩენების სახით წარმოდგენილი იყო: რკინის წიდეების დიდი რაოდენობა (4 მ³-მდე), წიდის ოვალური „კვრები“, ქურის თიხის შელესილობისა და საბერველის საქმენი მილების ფრაგმენტები, ნაცარი, ხის ნახშირი, მაღალი ტემპერატურის შედეგად გაწითლებული სხვადასხვა ფორმის ქვები და ა.შ. ქურასთან ახლოს, ნაცრის ფენის ქვეშ, აღმოჩნდა ცეცხლგამძლე, პლასტიკური თიხის გროვა, რომელსაც გააჩნდა მოყვითალო-მორუხო შეფერილობა.

რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I, 2“ დათარიღდა ძვ. წ. – VIII-VII სს-ით. ამგვარი დათარიღების საფუძველს იძლეოდა რკინისსადნობი ქურის პრეპარაციის დროს გამოვლენილი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომელთაც ემეზნებათ ანალოგი შავიზღვისპირეთის დიუნური ნამოსახლარების ძვ. წ. VIII-VII სს-ით დათარიღებულ მასალებთან (Д. Хахутаишвили 1987:67-70; რამიშვილი 1964:17-27; რამიშვილი 1964:17-27; რამიშვილი 1975:136-153; თავამაიშვილი 1999). ზ. ჭელიძის მიერ ჩატარებული არქეომაგნიტური გამოკვლევით რკინისსადნობ ქურაში ბოლო დნობა დაახლოებით ძვ. წ. VIII ს-ის შუა ხანებში მომხდარა (მიხრილობა = +4,0⁰, დახრილობა = 63,5⁰, დამაბულობა = 0,474 ერსტედი) (З. Челидзе 1977:142-145).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I,3“ (სურ. 6) აღმოჩნდა „ჯიხანჯური I,2“-ის მიმდებარედ (გათხრები წარმოებდა 1961 წელს) და წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ქურის, მაგიდის (საჟეპელას) და საწარმოო ნარჩენების

გროვის სახით. ქურის ქვედა ნაწილი შელესილი იყო ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარის სქელი ფენით. სამწუხაროდ, ზედა ნაწილის მოპირკეთების ქვების უძრავ მდგომარეობაში დაფიქსირება ვერ მოხერხდა.

როგორც ი. გრძელიშვილი და დ. ხახუტაიშვილი აღწერენ, ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო თიხაში არეული სხვადასხვა სახის მასალით: ქურის მოსაპირკეთებელი ქვებით, რკინის წიდეების, საბერველების საქშენი მილების, ქურის შელესილობის ნატეხებით, ხის ნახშირით და ა.შ. (ი. გზელიშვილი 1964:38-45; დ. ხახუტაიშვილი 1987:70-72).

გათხრების დროს გაწმენდილი იყო მოედანი, სადაც წარმოდგენილი იყო მაგიდა („საუკებელა“) წითლად შეფერადებული გრუნტის და ადგილიდან დაძრული ქვების სახით. საწარმოო ნარჩენების გროვა გამოვლინდა რკინისსადნობი ქურის ჩრდილოეთით, 4-5 მეტრის მანძილზე და ეჭირა 40 მ² ფართობი. ფენის სისქე გადანაყარის ცენტრში შეადგენდა 40 სმ-ს.

საწარმოო ნარჩენებში გამოვლინდა დიდი რაოდენობით რკინის წიდეები (დაახლოებით 5 მ³), ქურის ცეცხლგამძლე თიხის შელესილობის და საბერველის საქშენი მილების ფრაგმენტები, „დამწვარი“ ქვები, ნაცარი და ა.შ. რკინისსადნობი ქურის ახლოს, ნაცრის ფენის ქვეშ, აღმოჩნდა ცეცხლგამძლე თიხის მარაგი.

მოცემული სახელოსნოს ასაკთან დაკავშირებით დ. ხახუტაიშვილი აღნიშნავდა, რომ რკინისსადნობი ქურის აღნაგობის და რკინის წიდეების გარეგნული იერის მიხედვით სახელოსნო წინაანტიკურ ხანას უნდა ეკუთვნოდეს (დ. ხახუტაიშვილი 1987:72). ზ. ჭელიძის მიერ მიღებული არქეომაგნიტური მონაცემებით, სახელოსნოში ბოლო დნობა განხორციელდა ძვ. წ. IX ს-ის ბოლოს (მიხრილობა=+28 0⁰, დახრილობა 71,5⁰, დამაბულობა= 0,590 ერსტედი) (ზ. ჩელიძე 1977:145).

„ჯიხანჯური I.3“-ის გათხრებისას, უკვე ჩამოთვლილი მასალის გარდა, ზედა მოედანზე პრეპარირებულ იქნა ქვასანაყი, რომელიც, სავარაუდოდ, გამოიყენებოდა „ფლუსის“ (კაზმის დანამატის) დასანაწევრებლად. აქვე გამოვლინდა თიხის ნახვრეტებიანი საქშენი მილები და რიგი სხვა გაურკვეველი დანიშნულების თიხის ნაწარმის ფრაგმენტები.

როგორც „ჯიხანჯური I“-ის ყველა სახელოსნოდან აღებულმა წიდეების ანალიზმა დაადასტურა, მადნის დნობის ტემპერატურა აღნიშნულ ქურებში 1200-1250°C აღწევდა. წიდეები ძირითადად შედგებოდა ფაიალიტის და მაგნეტიტისაგან, რომელთა შორის სივრცე შევსებული იყო მინით. ეს იმით აიხსნება, რომ ჯიხანჯურში ნაპოვნი წიდეები წარმოადგენდა მაგნეტიტური ქვიშის გამოდნობის პროდუქტს (ი. პირცხელაური 1961; ი. გზელიშვილი 1964:82-83).

„ჯიხანჯური I“ ჯერჯერობით წარმოადგენს ამ პროფილის ერთადერთ ძეგლს, რომელიც 3 რკინისადნობ სახელოსნოს მიითვლის.

რკინისადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური II“ (სურ. 7). „ჯიხანჯური II“-ის გათხრები განხორციელდა 1960 წელს. ძეგლი განლაგებული იყო „ჯიხანჯური I“-ის ჩრდილო-დასავლეთით, 500 მ-ის დაშორებით, პატარა ბორცვის თხემზე.

რკინისადნობი ქურა ტიპური იყო და მოპირკეთება კარგად ჰქონდა შენარჩუნებული. ქვედა ნაწილი 35 სმ-ის სიღრმეზე ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარის სქელი ფენით იყო დაფარული, ხოლო ზედა ნაწილი 95 სმ-ის სიმაღლეზე ფლეთილი ქვებით იყო მოწყობილი. ქურის გადარჩენილი ნაწილის სიმაღლე შეადგენდა – 130 სმ, ხოლო სიგანე: ზემოთ - 80 სმ, შუაში - 45 სმ, ძირზე - 10-15 სმ. სფერული ორმოს დიამეტრი ზედა ხაზთან 45 სმ შეადგენდა.

ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო ნაცარსა და ნახშირში არეული მოყვითალო თიხით, ასევე, ქვებით და წილის ნატეხებით. პრეპარაციის დროს ქურის ზედა ნაწილში ნაპოვნი იყო კედლებზე მიმდნარი რკინის წიდების ნატეხები, საბერველების საქშენი მილების ფრაგმენტები.

მაგიდა (საჟეპელა) შემოინახა ნაწილობრივ; რკინისადნობი ქურის ჩრდილო-დასავლეთით წარმოდგენილ მოედანზე აღმოჩნდა ფლეთილი ქვის ფილები, რომლებიც, სპეციალისტთა მოსაზრებით, ხის ფარდულის ბოძების საყრდენებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

საწარმოო ნარჩენების გადანაყარი გამოვლინდა ბორცვის ჩრდილო და სამხრეთ ფერდობებზე და შეიცავდა რკინის წიდების და ქურის თიხის შელესილობის, ასევე, საბერველის საქშენი მილების ფრაგმენტებს. მთელი ეს მასალა არეული იყო ყვითელი ფერის თიხაში, ნაცარსა და ხის ნახშირის ნატეხებში. ჩრდილო ფერდობზე, ზედა ნაყარის ნაპირას, წიდების ფენის ქვეშ გაწმენდილი იქნა დაახლოებით 4 მ² ფართობის მოედანი, სადაც 20 სმ სისქის ცეცხლგამძლე თიხის მარაგი იდო. ამ მოედნის გასუფთავებისას ნაპოვნი იყო თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები: ორი ყური, რომელთაც თავზე კოჭისებრი შვერილები ჰქონდათ (სურ.12). იმავე ფენაში აღმოჩნდა წითლად გამომწვარი თიხის ჭურჭლის ნატეხები გაპრიალებული ზედაპირით (И. Гзелишвили, 1964:41-43; Д. Хахутаишвили, 1987:72-76).

რკინისადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური II“ დათარიღდა ძვ. წ. VIII-VII ს-ით. ამგვარი დათარიღების საფუძველია კერამიკული ნაკეთობა, რომელსაც გააჩნია ანალოგი ფიჭვნარის დიუნური ნამოსახლარის მასალებთან (ძვ. წ. VIII-VII სს). დ. ხახუტაიშვილის მოსაზრებით, რამდენადაც აქ მოპოვებული ქოთნის ყური ეკუთვნოდა ჭურჭელთა შედარებით გვიანდელ ვარიანტს, სახელოსნო

„ჯიხანჯური II“ შესაძლებელია მივაკუთვნოთ ძვ. წ. VII ს. (Д. Хахутаишвили, 1987:72-76).

რკინისსადნობი სახელოსნო ჯიხანჯური III“ (სურ.8) განლაგებული იყო „ჯიხანჯური I“-ის დასავლეთით, 600 მეტრის დაშორებით, სამხრეთით გაზიდული კონცხის ზურგზე, რომელსაც დასავლეთით და აღმოსავლეთით ღრმა ხევი ჩამოუდიოდა. აღნიშნული სახელოსნო, ისევე როგორც ზემოთ აღწერილი „ჯიხანჯურის“ ჯგუფის სხვა სახელოსნოები, წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ქურის, მაგიდის („საჟეპელას“) და საწარმოო ნარჩენების სახით.

„ჯიხანჯური III“-ის ქურა ტიპური იყო. მისი შიდა სივრცე ამოვსებული იყო თიხითა და ჰუმუსური თიხნარით, წიდის ნატეხებით, ქურის შელესილობისა და საბერველების საქმენი მიღების ფრაგმენტებით, ნახშირით და ნაცრით. აქვე აღმოჩნდა წითლად გამომწვარი თიხის ჭურჭლის ყური. ქურის სიმაღლე შეადგენდა 90 სმ-ს, სიგანე: ზედა ნაწილში - 90 სმ, შუა წელზე - 40 სმ, ხოლო ძირზე - 5-10 სმ-ს.

მაგიდა („საჟეპელა“) მდებარეობდა ქურიდან 2 მ-ის დაშორებით. მაგიდის ქვები შემოინახა ფრაგმენტალურად, ისინი სახელოსნოს მთელ ტერიტორიაზე იყო მიმოხეული. საჟეპელა, როგორც ჩანს, დაანგრეს ტუნგის პლანტაციისთვის მიწის დამუშავების დროს (И. Гзелишвили, 1964:41-43; Д. Хахутаишвили, 1987:76-77). საწარმოო ნარჩენების გადანაყარი წარმოდგენილი იყო ბორცვის აღმოსავლეთ ფერდობზე. გადანაყარს ეკავა 40 მ² ფართობი, ხოლო მაქსიმალური სიღრმე იყო - 35-40 სმ.

აღნიშნული სახელოსნოს ასაკი განისაზღვრა ძვ. წ. VIII-VII ს-ით, ვინაიდან ქურიდან ამოღებული ჭურჭელი ზუსტ ანალოგს პოულობდა ფიჭვნარის ზღვისპირა დიუნური ნამოსახლარის მასალებში, რომლებიც დათარიღებულია ძვ. წ. VIII-VII სს-ით (Д. Хахутаишвили, 1987:77).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური IV“ (სურ.9) გაითხარა 1961 წ. ის განლაგებული იყო ჯიხანჯურის ყოფილი ტუნგის მეურნეობის მუშათა დასახლების დასავლეთით, 1 კმ-ის დაშორებით, ყოფილ II აგრორაიონში არსებული პირველი ფარდულის მახლობლად. რკინისსადნობი სახელოსნოს გასამართი მოედანი მოწყობილი იყო უსახელო ხევის დაქანებული ფერდობის ზედა, დავაკებულ ნაწილში. სახელოსნოს გასამართად მოსწორებული მოედნის ფართობი 140 მ² შეადგენდა. იგი გადახურული იყო ნიადაგისა და ყვითელი თიხის ფენით, რომლის ქვეშ, 50-70 სმ სიღრმეზე, იწყებოდა სახელოსნოს ნანგრევების ზედა ჰორიზონტი.

სახელოსნო შედგებოდა რკინისსადნობი ქურის, ლუგვის დასამუშავებელი შედგენილი მაგიდის („საჟეპელა“) და საწარმოო ნარჩენების გადანაყარისაგან.

უშუალოდ ქურა განლაგებული იყო მოსწორებული მოედნის ჩრდილო ნაწილში და ტიპური ფორმა გააჩნდა. ქურის ზედა ნაწილი მოპირკეთებული იყო ნაგლეჯი ქვებით, ხოლო სფერულად დაბოლოებული ქვედა ნაწილი შელესილი იყო ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარით. ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო თიხაში არეული რკინის წიდებით, ქურის შელესილობისა და საბერველის საქშენი მილების ფრაგმენტებით, ნაცრით და ნახშირის ფხვნილით. ქურის ფსკერზე წარმოდგენილი იყო თიხაში შერეული მსხვილად დაფქვილი ხის ნახშირი. ქურის გადარჩენილი ნაწილის სიმაღლე იყო 130 სმ, სიგანე: ზედა ნაწილში - 110 სმ, შუაში - 45 სმ, ძირთან - 10-15 სმ, ძირის ნახევარსფერული ჩაღრმავების სიმაღლე - 25 სმ. შედგენილი მაგიდის („საჟეპელას“) ფართობი შეადგენდა 2 მ².

საწარმოო ნარჩენების გადანაყარი წარმოდგენილი იყო ქურის ჩრდილოეთით და ეკავა 60 მ² ფართობი. აქ კულტურული ფენის მაქსიმალური სიღრმე 40 სმ აღწევდა. გადანაყარში წარმოდგენილი იყო რკინის წიდების ნატეხები (10 მ³), ქურის შელესილობისა და საბერველების საქშენი მილების ფრაგმენტები, სხვადასხვა ფორმის ქვები, ნაცარი და ადგილ-ადგილ ხის ნახშირის ფხვნილი. მთელი ეს მასალა არეული იყო თიხასა და ჰუმუსში.

„ჯიხანჯური IV“-ის ასაკის განსაზღვრისათვის სპეციალისტებს არ მოეპოვებოდათ ტრადიციული არქეოლოგიური მასალა. წიდებზე შემორჩენილი მკვრივი, მონაცრისფრო პატინისა და ქურის კონსტრუქციის მიხედვით, მათ სახელოსნო წინარეანტიკური ხანის ძეგლად მიიჩნიეს, რომელიც ცივი ბერვის პრინციპით მოქმედებდა (Д. Хахутаишвили, 1987:77-79). არქეომაგნიტური მონაცემებით, სახელოსნოში (ქურაში) უკანასკნელი დნობა ძვ. წ. IX ს. შუა ხანებში უწარმოებიათ (Челидзе 1977:145).

რკინისსადნობი სახელოსნოების „ლეღას“ ჯგუფი:

რკინისსადნობი სახელოსნო „ლეღა I“-ის შესწავლა 1961 წელს დაიწყო. ძეგლი წარმოდგენილი იყო მდ. ოჩხამურის სათავეების რაიონში, სოფ. ლეღვას კოლმეურნეობის ჩაის პლანტაციაში, სამხრეთული ექსპოზიციის ბორცვზე, რომელიც მესამეულის ტუფოგენური ქანების გათიხოვნებული ნაშალისაგან წარმოქმნილი მოყვითალო თიხების შრით იყო შემოსილი და რომელშიც ადგილ-ადგილ კლდოვანი მასის გამოსავალი შეინიშნებოდა.

სტერილური შრის აღების შემდეგ ბორცვის თხემზე გამოვლინდა რკინისსადნობი ორი სახელოსნოს ნაშთი, რომელთაც პირობითად „ლეღა I,1“ და „ლეღა I,2“ უწოდეს. ისინი მიაკუთვნეს ჩოლოქ-ოჩხამურის საწარმოო კერის პერიფერიულ რკინისსადნობი სახელოსნოების ჯგუფს [Д. Хахутаишвили, 1987:91-97).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ლეღვა I,1“ (სურ.10). ის წარმოდგენილი იყო რკინის წიდების გროვით, რომელზედაც მცენარეული საფარი ვერ განვითარდა. გადანაყარში ამოღებული იყო რკინის წიდების დიდი რაოდენობა (6 კუბ. მეტრზე მეტი), რკინისსადნობი ქურის თიხის შელესილობა, საბერველების საქშენი მილებისა და თიხის ჭურჭლთა ფრაგმენტები (სურ.12), მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედებისაგან შეფერადებული ქვები.

ბორცვის თხემზე გამოვლენილი იყო რკინისსადნობი ქურა, რომელსაც წვეროზე მდგარი წაკვეთილი პირამიდის ფორმა ჰქონდა. ქურის ზედა ორი მესამედი ქვით იყო მოპირკეთებული, ხოლო ძირი მთავრდებოდა ნახევარსფერული ჩალრმავებით, რომელიც ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარით იყო ამოლესილი. როგორც თითქმის ყველგან, აქაც გადარჩენილი იყო რკინისსადნობი ქურის მხოლოდ მიწისქვეშა ნაწილი.

გადანაყარის გათხრისას გამოვლენილ თიხის ჭურჭელთა შესწავლის საფუძველზე ი.გმელიშვილმა რკინისსადნობი სახელოსნო „ლეღვა I“ ძვ. წ. XIII-XII სს დაათარიღა და ყველაზე ადრეულ სახელოსნოდ მიიჩნია (И. Гзелишвили, 1964:45-47). მისი გარდაცვალების შემდეგ, მასალების შემდგომმა თავმოყრამ და დეტალურმა ანალიზმა, ასევე, დათარიღების უახლესი მეთოდების გამოყენებამ, შესაძლებელი გახადა აღნიშნული თარიღის დაზუსტება. კერძოდ, გამოირკვა, რომ „ლეღვა I“ ორქურიანი რკინისსადნობი სახელოსნო კი არ იყო, როგორც თავდაპირველად მეცნიერს ეგონა, არამედ ორი სხვადასხვა დროის საწარმო, რომელთაგან ერთ-ერთი ძვ. წ. X-IX სს თარიღდებოდა (Д. Хахутаишвили, 1987:93-94; Челидзе 1977:145).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ლეღვა I,2“ (სურ.10) მდებარეობდა „ლეღვა I,1“-ის აღმოსავლეთით, დაახლოებით 1 მეტრის მანძილზე და წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ქურის, სპეციალური მაგიდის („საყუპელას“) და რკინის საწარმოო ნარჩენების სახით.

გამოვლენილ რკინისსადნობ ქურას ტიპური, წვეროზე მდგარი წაკვეთილი პირამიდის ფორმა ჰქონდა. ქურის ზედა ნაწილი ქვით იყო მოპირკეთებული, ხოლო ძირი ამოლესილი იყო ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარით. მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედების შედეგად შელესილობა ზოგან გამლღვალი იყო და იასამნისფერი შეფერილობა ჰქონდა.

ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო თიხაში არეული რკინის წიდებით, ქურის შელესილობისა და საბერველების საქშენი მილების ფრაგმენტებით, ნაცრით და ნახშირის ფხვნილით. აქვე გამოვლინდა სქელკედლიანი ჭურჭლის ფრაგმენტი რომლის მხრის ნაწილი შემკული იყო დამტრიახული სამკუთხედებით, ხოლო ქვედა ნაწილი - ფართო კანელურებით (სურ.11). იქვე წარმოდგენი-

ლი იყო შავლაკიანი ჭურჭლის ფრაგმენტი და სხვადასხვა ჭურჭლის ნაწილები (სურ.12).

სპეციალური მაგიდა („საჟეპელა“), რომლის ზომებია 200X100 სმ. შემორჩენილი იყო წითლად გამომწვარი დელუვიური თიხის სახით. მაგიდის გამომწვარი ქვები მიმოზნეული იყო მთელ მიმდებარე ტერიტორიაზე. გადანაყარი წარმოდგენილი იყო ბორცვის სამხრეთ-დასავლეთ ფერდობზე. აქ სპეციალისტებმა შეაგროვეს რკინის წიდების საკმაოდ დიდი რაოდენობა, დაახლოებით 6 მ³, ასევე, შეგროვდა ქურის შელესილობის ფრაგმენტები - 2 მ³.

ძეგლზე გამოვლენილი თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტების შესწავლის საფუძველზე, რომელთა ნაწილი შედარებით არქაულია და ანალოგს პოულობს „ციხისძირი IV“-ის ძველი ნამოსახლარის მასალასთან, სპეციალისტების ვარაუდით, აღნიშნული სახელოსნოს ფუნქციონირების პერიოდი შეიძლება განისაზღვროს ძვ.წ. XI-VIII საუკუნეებით (Д. Хахутаишвили, 1987:94-97).

რკინისაღნობი სახელოსნო „ლეღვა I“-ის მახლობლად გამოვლინდა კიდევ რამდენიმე სახელოსნოს ნაკვალევი, რომლებიც შეადგენდნენ სახელოსნოების „ლეღვას ჯგუფს“, თუმცა მათი შემდგომი შესწავლა ვერ მოხერხდა.

ამგვარად, მდ. ოჩხამურის ხეობაში მოსახლე თემებს ძვ.წ. X-IX საუკუნეებში უკვე საკმაოდ განვითარებული რკინისმომპოვებელი წარმოება ჰქონიათ. პროფ. დ. ხახუტაიშვილის აზრით, ეს არც იყო მოულოდნელი, რადგან ამ რეგიონის თემები, როგორც ეს სოფ. ზენითის განძში წარმოდგენილმა მასალებმა დაადასტურა, რკინა-ფოლადის სამეურნეო გამოყენებას ჯერ კიდევ ძვ.წ. XII-XI სს-ში ან რამდენადმე უფრო ადრე იწყებენ. აღნიშნული გარემოება შესაძლებელია დაედო საფუძვლად ვარაუდს, რომ სახელოსნოების „ლეღვას“ ჯგუფის გაუთხრელ ობიექტთა შორის შესაძლებელია „ლეღვა I“-ზე უფრო ადრეული ძეგლების აღმოჩენაც. სამწუხაროდ, ოჩხამურის ხეობის ძეგლთა არქეოლოგიური შესწავლა დიდი ხნით შეჩერდა და მხოლოდ 1970 წ. განახლდა (Д. Хахутаишвили, 1987:93-94).

რკინისაღნობი სახელოსნოების „ცეცხლაურის“ ჯგუფი.

1970 წ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი - პროფ. დ. ხახუტაიშვილი) გააგრძელა კოლხეთის რკინის მეტალურგიის ჩოლოქ-ოჩხამურის საწარმოო კერის შესწავლა. ამ წელს შესასწავლად შეირჩა ახალი მიკრორაიონი, სადაც რკინისაღნობი სახელოსნოების ცალკე ჯგუფი იყო წარმოდგენილი. სახელოსნოების ეს ჯგუფი განლაგებული იყო ცეცხლაურის ტერიტორიაზე (ქობულეთის რაიონი), ადგილ კაპეტსა და საფაცრიაში. წარმოების ნაშთები გამოვლინდა საფაცრიას მცირე ხეცების პირას (საფაცრია I, საფაცრია II, და ა.შ.). ეს ხეცები მდ. ხოჩიას უერთდებიან, რომელიც

თავის მხრივ მდ. ოჩხამურის მარჯვენა შენაკადს წარმოადგენს. ამგვარად, რკინისადნობი სახელოსნოების ცეცხლურის ჯგუფი მდ. ოჩხამურის ჰიდროსისტემას უკავშირდება და ძირითადად ჩოლოქ-ოჩხამურის წყალგამყოფი ბორცვების ფერდობებზეა განლაგებული. სახელოსნოების ახალი ჯგუფის შერჩევა იმით იქნა განპირობებული, რომ 1960–1961 წწ. უკვე შესწავლილი ობიექტების უმრავლესობა („ჯიხანჯური I“, „ჯიხანჯური II“, „ჯიხანჯური III“, „ჯიხანჯური IV“) წარმოდგენილი იყო იმ ტერიტორიაზე, რომელიც მდ. ჩოლოქის ჰიდროსისტემას უკავშირდება, ხოლო ოჩხამურის ხეობიდან შესწავლილი იყო მხოლოდ ერთი ობიექტი - „ლეღვა I“. ამასთან, დ. ხახახუტაიშვილი აუცილებლობად მიიჩნევდა გაგრძელებულიყო მასალების დაგროვება—თავმოყრა ძველკოლხური რკინის მეტალურგიის ცენტრისა და, განსაკუთრებით, ჩოლოქ-ოჩხამურის საწარმოო კერის ისტორიის რიგი საკითხების შემდგომი შესწავლისათვის. მეცნიერი მიზნად ისახავდა: გამოეყო რკინისადნობი სახელოსნოების ცალკეული ქრონოლოგიური ჯგუფები; დაედგინა თითოეული მიკრორაიონის ტექნოლოგიურ-საწარმოო თავისებურებები; გაერკვია სახელოსნოთა ცალკეული ქრონოლოგიური ჯგუფების გეოგრაფიული ურთიერთკავშირები ერთმანეთის მიმართ, წყლის არტერიებსა და სანედლეულო ბაზებთან; გაერკვია არის თუ არა განსხვავება მდინარე ჩოლოქის მარცხენა და მარჯვენა სანაპიროებზე განლაგებულ სახელოსნოთა ჯგუფებს შორის; გამოიყენებოდა თუ არა რკინისადნობი ქურები სხვა ლითონების გამოსადნობად; გამოევლინა და შეესწავლა მეტალურგთა დასახლებები, ტოპონიმიკური მონაცემები და მათი შესაძლებელი კავშირი რკინის ძველ საწარმოებთან; დაედგინა საწარმოო ცენტრის კავშირი ზღვისპირა დასახლებების კომპლექსებთან ფიჭვნარსა და ურეკში, სანედლეულო ბაზებსა და რკინის წარმოების სხვა სინქრონულ კერებთან. ამასთან, საბოლოოდ უნდა განსაზღვრულიყო აღნიშნული საწარმოო კერის რკინისადნობი სახელოსნოების გავრცელების გეოგრაფიული ჩარჩოები ცენტრისა და პერიფერიის ჩვენებით.

შესასწავლად შერჩეული ახალი მიკრორაიონი წარმოდგენილი გახლდათ აჭარის მთაგრეხილის მთისწინეთის სუბტროპიკულ ზოლში. აღნიშნული ტერიტორია დასერილია ხევების ხშირი ქსელით, რომელიც უკავშირდება მდინარე ოჩხამურსა და მის შენაკადებს. ამ რაიონში წარმოდგენილია წითელი მიწების ძლიერი საფარი (შრე), რომელიც შექმნილია შუა ეოცენური ხანის ტუფოგენური ქანების გამოქარვა-დაშლის შედეგად. 3 მეტრის სიღრმემდე ამ შრეს თიხნარ წარმონაქმნთა ხასიათი აქვს. ამ სიღრმეზე თიხები, როგორც წესი, სველია, მაგრამ ჩამონაჭრებში სტაბილურ ვერტიკალურ კედლად დიდხანს ინარჩუნებს პროფილს. წითელი თიხების შრე თითქმის ყველგან გადახურულია დელუვიუ-

რი წარმოშობის მოყვითალო თიხებით. შესასწავლ რაიონში გრუნტული წყლები, ძირითადად, ფიქსირდება 3–4 მეტრის სიღრმეზე და დაკავშირებულია მაკროპორებთან.

რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლაური I“ (სურ.13) გამოვლინდა 1970 წელს ცეცხლაურის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორიაზე, საფაცრიას ხევის მარცხენა კიდედან, ადგილ კაპეტში, დასავლური ექსპოზიციის მქონე ბორცვზე, 40–50 სმ სიღრმის დელუვიური ყვითელი თიხის ფენის ქვეშ (დ. ხახუტაიშვილი 1975:79-92).

ძეგლის შესწავლის პროცესში გაირკვა, რომ ადრე აქ წარმოდგენილი იყო რკინისსადნობი ორი სახელოსნო, რომელთაგან ერთ-ერთი XX საუკუნის 30–იან წლებში ჯერ ჩაის პლანტაციების გაშენების დროს დაურღვევიათ, შემდეგ განძის მამიებლებს დაუზიანებიათ, ხოლო საბოლოოდ დროებითი საარტილერიო პოზიციის გამართვის დროს სულ დაუნგრევიათ.

გადარჩენილ რკინისსადნობ ქურას ტიპური ფორმა ჰქონდა. მისი ზედა ნაწილის ორი მესამედი მოპირკეთებული იყო სხვადასხვა ფორმის ფლეთილი ქვებით დაშლესილი იყო ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარით. სამწუხაროდ, ქვის წყობა დარღვეული აღმოჩნდა. ქურის სიმაღლე შეადგენდა 120 სმ-ს, სიგანე ძირთან - 40 სმ, ხოლო მიწის ზედაპირთან - 90 სმ. მაღალი ტემპერატურის (1200⁰–1260⁰) ზემოქმედების შედეგად ქურის კედლების მიმდებარე თიხები 10–15 სმ სისქეზე წითლად იყო გამომწვარი. აღსანიშნავია, რომ ასეთი სურათია დადასტურებული უკლებლივ ყველა სახელოსნოს გათხრის დროს როგორც ჩოლოქოჩხამურის, ისე სხვა საწარმოო კერებში (Хахутаишвили 1987: 60–99).

ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო ქურის კედლის მოსაპირკეთებელი ქვებით, ქურის შელესილობისა და საბერველების საქმენი მიღების ნატეხებით, ნაცრით, ნახშირის ფხვნილით და თიხით. ქურასთან გამოვლენილი იქნა ხის მსუბუქი ფარდულის ნაკვალევი (4 მცირე დიამეტრის ორმო, როგორც ჩანს, ხიმინჯების ჩასამაგრებლად). აქვე დადასტურდა „სალამურის“ ფორმის (ნახვრეტე-ბიანი) საქმენი შტვირების არსებობა.

ქურის ნანგრევების გაწმენდის დროს გამოვლინდა დიდი ზომის თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები (სურ.14). ჭურჭელს მკრთალი, წითელი ფერის კეცი და ფართო კანელურებით შემკული ზედაპირი ჰქონია. ჭურჭელი დამზადებული იყო კოლხური სამეთუნეო ნაწარმისთვის დამახასიათებელი თიხით, რომელშიც მაგნეტიტის ნაწილაკებიც შეინიშნება.

ქურასთან გაიწმინდა მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედებისაგან წითლად შეფერადებული მოედანი, რომელსაც ქურიდან ამოღებული ლუგვი რკინის დასამუშავებლად გამოიყენებდნენ.

ბორცვის სამხრეთ კიდედან გაიწმინდა მოედანი, სადაც ცეცხლგამძლე თიხის მარაგის შენახვა და გაფუება ხდებოდა. ბორცვის ფერდობებზე, თხემის გარშემო, წარმოდგენილი იყო საწარმოო გადანაყარი, საიდანაც აღებული იქნა 10 კუბ/მეტრამდე რკინის წიდა, 4 კუბ/მ-მდე ქურის შელესილობის ნატეხები, საბერველთა საქშენი მილების ფრაგმენტები, აგრეთვე, თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები, მათ შორის სხვადასხვა ფორმის ზოომორფული ყურები, ქოთნებისა და დერგების ნატეხები და ა.შ. (სურ.14, 15). გადანაყარშივე წარმოდგენილი იყო დიდი რაოდენობით ნაცარი, ნახშირის ნამტვრევები და ფხვნილი, ასევე, ნანგრევი ქვების მცირე რაოდენობა.

რკინისსადნობ სახელოსნოსა და საწარმოო გადანაყარს დაახლოებით 600 კვ. მეტრი ფართობი ეკავა. ბორცვის მახლობლად, მისგან სამხრეთით, წარმოდგენილია შესანიშნავი წყარო, რომელიც შუაეოცნური წარმომავლობის წითელმიწა თიხების მაკროპორებში გამოედინება.

ბორცვი, რომელზეც დაცულია რკინისსადნობი სახელოსნოს ნაშთები, თავისი ჩრდილო ფერდობით გადასცქერის უსახელო ხევს, რომელიც იქვე, საფაცრიას ხევს უერთდება. ეს ხევი, როგორც ჩანს, რკინისსადნობ სახელოსნოს ტექნიკური წყლით ამარაგებდა.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ თითქმის ყველა გამოვლენილი რკინისსადნობი სახელოსნო, როგორც წესი, გამართულია მცირე თუ დიდი ხეების პირას არსებულ შემადლებებსა და ბორცვებზე. ამგვარ ექსპოზიციას, სავარაუდოდ, როგორც ეკონომიური, ისე ტექნიკური გამართლება ჰქონდა: იოლი იყო წარმოების ნარჩენებისაგან განთავისუფლება და მოხერხებული იყო წარმოებისათვის აუცილებელი წყლით მომარაგება.

1970 წ. გათხრილი ქურები გამიზნული იყო მაგნეტიტური სილისაგან რკინის გამოსადნობად, რისთვისაც გამოიყენებოდა ცივი ბერვის მეთოდი. თავისი კონსტრუქციითა და მოქმედების პრინციპით ისინი არაფრით განსხვავდებოდა იმ ქურებისაგან, როგორიც 1960–1961 წწ. გამოვლენილი იყო ჩოლოქისა და ჭოროხის ხეობების სხვადასხვა უბნებზე („ჯიხანჯური I“, „ჯიხანჯური II“, „ჯიხანჯური III“, „ჯიხანჯური IV“, „ლეღა I“, „ჭარნალი I“)

რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლაური I“-ის დათარიღებისათვის სპეციალისტებს გააჩნდათ გარკვეული სახის მონაცემები. პირველ რიგში, აღსანიშნავია სამეთუნეო ნაწარმი, რომელიც მრავლადაა წარმოდგენილი ძეგლზე (როგორც წესი, რკინისსადნობი სახელოსნოს უბნები არ „ანებიერებენ“ სპეციალისტებს სამეთუნეო ნაწარმის სიმრავლით, რომელიც ძეგლის დათარიღების საშუალებას იძლევა). მათ შორის უნდა აღინიშნოს გაპრიალებულ ჭურჭელთა ზოომორფული ყურების და მსხვილი ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლის მსგავსი

ნიმუშები აღმოჩენილია ციხისძირის ნამოსახლარის წინაანტიკური ხანის იმ ფენაში, რომლის ასაკი რადიოკარბონური მეთოდით ძვ. წ. IX საუკუნით განისაზღვრება (ინაიშვილი 1974:102-154). ასეთივე ჭურჭლის ნატეხები გამოვლინდა ნაოხვამუს გორანამოსახლარის ზედა ფენაში და დაბლაგომის ნამოსახლარის შუა ფენაში, რომელთაც აკად. ბ. კუფტინი გვიანბრინჯაოს ხანის მიწურულსა და ადრერკინის ხანის დასაწყისს მიაკუთვნებდა (Куфтин 1949). ხშირად ნახულობდნენ ამგვარი ჭურჭლის ფრაგმენტებს წინაანტიკური ხანის ფენებში - სოხუმის მთაზე (კალანდაძე 1954), ბათუმის ციხეზე, კოლხეთის ზღვისპირა დიუნურ ნამოსახლარებზე (რამიშვილი 1974; თავამაიშვილი 1999), „ნამჭედურის“ III-IV ფენებში (Микеладзе, Хахутаიшвили 1985:14-16). უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ზოომორფული ყურების მქონე თუ ფართო კანელურებით შემკული ჭურჭლები თანაარსებობენ, როგორც წესი, თითქმის ყველა მასალებში კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში (ყულევი, წყემის დიხა-გუძუბა და სხვ.). „ცეცხლური I“-ის გათხრის დროს გამოვლენილ ზოომორფულ ყურებს შორის შეიძლება გამოგვეყო ერთი, რომელიც ბრინჯაოს სიტულების ყურებს ემსგავსება. ამგვარი ფორმის ყურის მქონე სიტულები ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში გავრცელებულია მთელ დასავლეთ კავკასიაში, კავკასიონის ქედის ორივე მხარეს.

არქეომაგნიტური მონაცემების მიხედვით, რკინისსადნობ ქურაში „ცეცხლური I“ ბოლო დნობა განხორციელდა დაახლოებით ძვ. წ. IX ს-ის დასაწყისში (მიხრილობა = $-2,0^0$, დახრილობა = $75,0^0$, დაძაბულობა = $0,774$ ერსტედი) (З. Челидзе, 1977:145).

სამეთუნეო ნაწარმის და არქეომაგნიტური მონაცემის შეჯერების შედეგად გამოითქვა მოსაზრება, რომ რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლური I“ მოქმედების პერიოდი შეიძლება განისაზღვროს ძვ.წ. X- VIII საუკუნეებით (Хахутаишвили 1987: 80-85).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლური II“ (სურ.16). 1971 წელს ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გააგრძელა ცეცხლურის ჯგუფის რკინისსადნობი სახელოსნოების შესწავლა.

რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლური II“ წარმოდგენილი იყო „ცეცხლური I“-ის ჩრდილოეთით, დაახლოებით 1 კილომეტრის მანძილზე, მეზობელ მცირე ხევში, რომელიც ასევე, საფაცრიას სახელს ატარებს. აღსანიშნავია, რომ საფაცრიას ორივე ხევი ოდნავ ქვემოთ ერთდება.

„საფაცრიას“ მეორე ხევის მარცხენა კიდედან, საბჭოთა მეურნეობის ჩაის პლანტაციაში (IV რაიონი, მე-17 ბრიგადა), აღნიშნავდა პროფ. დ. ხახუტაიშვილი, შეინიშნებოდა ოდნავ გამოყოფილი ბორცვი, რომელზეც ჩაის პლანტაციის

გაშენება ვერ მოუხერხებიათ იმის გამო, რომ რკინის წიდების ფენა აქ ხელს უშლიდა მცენარეული საფარის შექმნას. ეს განსაკუთრებით შეეხება რკინისსადნობი სახელოსნოს იმ უბანს, სადაც წარმოების ნარჩენები გროვდებოდა. 2600–3000 წლის განმავლობაში ვერც ბუნებამ და ვერც ადამიანმა, მიუხედავად განუწყვეტელი მცდელობისა, ვერ მოახერხეს რკინისსადნობი სახელოსნოების გადანაყარის ტერიტორიაზე მცენარეული საფარი შეექმნათ. საყურადღებო და ანგარიშგასაწევია ის ფაქტი, რომ ამგვარი სურათი დასტურდება არა მხოლოდ ჩოლოქ-ოჩხამურის აუზში, არამედ ჭოროხის, სუფსა-გუბაზეულისა თუ ხობი-ოჩხამურის ხეობებშიც. ასეთივე სურათს ადასტურებს XIX-XX სს. ზოგიერთი მოგზაური თურქეთის ლაზისტანის მთისწინა და მთის ზოლში. ის გარემოება, რომ რკინისსადნობის ნანგრევები დაფარული არ არის მცენარეული საფარით, აადვილებს მათ მიგნება-გამოვლენას და აიაფებს მიწის სამუშაოებს, ასევე, იცავს ძეგლს იმგვარი დაზიანებისაგან, როგორიც მას შეიძლება მცენარეული საფარის ფესვების სისტემამ მიაყენოს (Хахутаишвили 1987: 80–85).

რკინისსადნობი სახელოსნოების ცეცხლაურის ჯგუფის განლაგების ზონაში ნიადაგი წარმოდგენილი იყო ღია ყვითელი ფერის დელევიური თიხებით, რომლებიც ძლიერი ტემპერატურის ზემოქმედების შედეგად წითელ შეფერადებას ღებულობენ.

„საფაცრიას“ ბორცვის ჩრდილო და ჩრდილო-დასავლეთი ფერდობები მოფენილი იყო რკინის წიდისა და რკინისსადნობი ქურის შელესილობის სხვადასხვა ზომისა თუ ფორმის ნამტვრევებით.

პირველი შრის ალებისას და ქურის განლაგების სავარაუდო უბნის ჩაის ბუჩქებისაგან განთავისუფლების შემდეგ თხრილის საერთო ფართობმა 400 m² შეადგინა (20X20 მეტრი), მეორე შრის ალების პროცესში, მიწის პირიდან 30–35 სმ სიმაღლეზე, გამოისახა ხანძრისაგან შეფერადებული ლაქები, ხოლო გადანაყარის ზედა ზღვართან დადასტურდა ცეცხლგამძლე თიხის მარაგი, რომელიც ხელოსნებს ნაცრის ფენის ქვეშ ჰქონდათ შენახული.

გადანაყარი, რომლის სიღრმე 25–30 სმ შეადგენდა, გავრცელებული იყო ბორცვის მთელ ფერდობზე: ის შეიცავდა რკინის წიდის, რკინისსადნობი ქურის თიხის შელესილობის ნატეხებს, თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტებს, საბერველების საქშენის (შტვირების) ფრაგმენტებს, ნაცრისა და ნახშირის მინარევს, ნანგრევ ქვებს და ა.შ. გადანაყარის ქვეშ, თხრილის NW მონაკვეთში, დაახლოებით 24 m²-ზე დაცული იყო ცეცხლგამძლე თიხის მარაგი. გათხრების დროს შეგროვდა წიდის თითქმის მთელი რაოდენობა, გარდა იმ წვრილი ნამტვრევებისა, რომლებიც „ცხრილმა“ გაატარა. სულ დაგროვდა 10 მ³ მასა, რაც ქურისა და სახელოსნოს ხანგრძლივი მუშაობის დასტური უნდა ყოფილიყო. შელესილობის

ფრაგმენტების ფართოდ გავრცელება და დიდი რაოდენობა საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ ხდებოდა ქურის შელესილობის ყოველჯერადი განახლება. სულ შელესილობათა ნატეხები შეგროვებულ იქნა 3 მ³-ზე მეტი. იმ დროს, როცა „ცეცხლური II“-ს მოქმედება შეუწყვეტია, სახელოსნოს პატრონს, როგორც ჩანს, გამოუყენებელი დარჩენია ცეცხლგამძლე თიხის მნიშვნელოვანი მარაგი, რომლის მოცულობა დაახლოებით 7 მ³ შეადგენდა (8X3X0,3 მეტრი).

ძეგლზე თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები წარმოდგენილი იყო ზოომორფული ყურებით, უქუსლო ძირებით და ფართო კანელურებით შემკული ნაწარმის სახით (სურ. 17). აღნიშნული ჭურჭელი ხასიათდება თანაბარი ლეგა, შავი ან მოწაბლისფრო კეცით, გაპრიალებით და დამზადებულია სუფთა, კარგად დამუშავებული თიხისაგან, რომელშიც წვრილი სილა ურევია.

რკინისაღნობი ქურის მიწისქვეშა ნაწილი კარგად იყო გადარჩენილი. მისი სივრცე ამოვსებული იყო წიდეებით, ნანგრევი ქვებითა და მუქად შეფერადებული თიხით, რომელშიც ნახშირის წვრილი ნაწილაკები, ნაცარი და ქურის კედლების შელესილობა იყო შერეული. განსაკუთრებით საყურადღებო აღმოჩნდა ნანგრევი ქვები. საქმე იმაშია, რომ ქურის მიწისქვეშა ნაწილის კედლების მოპირკეთება ხელუხლებლად აღმოჩნდა დაცული. მაშასადამე, ქურის შიდა სივრცეში წარმოდგენილი ნახანძრალი ქვები გამოყენებული ყოფილა ქურის მიწისზედა ნაწილის ასაგებად. ამგვარად, „ცეცხლური II“-ის გათხრების დროს პირველად იქნა დადასტურებული, რომ რკინისაღნობ ქურებს გააჩნდათ მიწისზედა ნაწილი, რომელიც ისეთივე ქვებით იყო ნაგები, როგორითაც ქურის მიწისქვეშა ნაწილი იყო მოპირკეთებული. ნანგრევი ქვების ოდენობის მიხედვით განისაზღვრა, რომ ქურების მიწისზედა ნაწილის სიმაღლე არ აღემატებოდა 30–40 სმ-ს. ქურის ამგვარი კონსტრუქცია იმით უნდა ყოფილიყო განპირობებული, რომ რაც უფრო მაღალი იქნებოდა მიწისზედა ნაწილი, მით უფრო დიდი იქნებოდა სითბური დანაკარგი, რაც, ბუნებრივია, უარყოფით გავლენას მოახდენდა დნობის სიჩქარეზე, ხარისხზე და ლითონის გამოსავლიანობაზე.

ქურის კუთხესთან დადასტურდა მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედებით წითლად მომწვარი თიხის წრიული ლაქა, რომელიც საბერველის მილის ქურასთან მიერთების ზონა უნდა ყოფილიყო. საბერველის თიხის მილები ქურის მიწისქვეშა ნაწილში იყო ჩაშვებული. მილების მეშვეობით ტემპერატურა გადაეცემოდა ქურის კედლებს გარეთაც, რისი ნაკვალებიცაა ზემოაღნიშნული ლაქა ქურის კუთხესთან.

1971 წ. განათხარი მასალის მიხედვით შესაძლებელი გახდა ზუსტად განსაზღვრულიყო რკინისაღნობი ქურის აგებულება და მოქმედების პრინციპი: ქურის გასამართად თიხაში ამოკვეთდნენ წვეროზე მდგარი პირამიდის ფორმის

ორმოს, რომლის ქვედა ნაწილში, იატაკიდან 30–40 სმ სიმაღლეზე, იჭრებოდა 20–25 სმ სიგანის თარო; თარო ქმნიდა თავისებურ ლოგინს, რომელზეც ქურის მოსაპირკეთებელი ქვების ქვედა რიგი ლაგდებოდა. მოპირკეთების შემდეგ ქურა იღებდა წვეროზე მდგარი წარკვეთილი პირამიდის ფორმას, რომელიც ცეცხლგამძლე თიხის სქელი ფენით (1,5–2 სმ) იფარებოდა. ამის შემდეგ ქურის ერთ-ერთ კუთხეში საბერველების თიხის მილი ჩამაგრდებოდა, რომელიც ქურის გარეთ მიწის ზედაპირთან გადიოდა და მუხლს იკეთებდა. ამით მთავრდებოდა ქურის მიწისქვეშა ნაწილის საექსპლუატაციოდ მომზადება. ქურის მიწისქვეშა ნაწილის ჩატვირთვის შემდეგ აგებდნენ ქურის მიწისზედა ნაწილს, რისთვისაც იყენებდნენ ფლეთილ ქვას და ცეცხლგამძლე თიხის ხსნარს. პროფ. დ. ხახუტაიშვილის აზრით, ქურის მიწისზედა ნაწილს ნახევარსფეროს ფორმას აძლევდნენ, რომლის წვეროზე კვამლსადენ ხვრელს ტოვებდნენ; როგორც ჩანს, აქედანვე ხდებოდა ქურის მიწისზედა ნაწილის მადნითა და ნახშირის ფენით შევსება. გამორიცხული არ არის, რომ სითბური დანაკარგების თავიდან ასაცილებლად ქურის მიწისზედა ნაწილის ყოველჯერადი „შეფუთვაც“ ხდებოდა; ქურის ამგვარი მომზადების შემდეგ, საბერველის თიხის მილში ნაკვერცხლებს ჩაყრიდნენ და საბერველთა მკლავებს ერთმანეთს მიუერთებდნენ. ამგვარად იწყებოდა ქურის სამუშაო რეჟიმი; დნობის დამთავრების შემდეგ გაღობილ მასას მყარ მდგომარეობამდე აგრილებდნენ და ქურიდან იღებდნენ, რისთვისაც, ცხადია, აუცილებელი იყო ქურის მიწისზედა ნაწილის მოხსნა და სპეციალური სამარჯვების გამოყენება; ლითონისა და წიდის მასის ამოღების დროს ძლიერ ზიანდებოდა ქურის ის ნაწილი, რომელიც გამლღვარი მასით შეივსებოდა; ამის მოწმობაა რკინის წიდის კვერებზე მიდულაბებული შელესილობა, ასეთი დიდი რაოდენობით რომ დადასტურდა ყველა განათხარ სახელოსნოში; ქურიდან ამოღებულ გავარვარებულ მასას იქვე, ქურის მახლობლად, მოედანზე ათავსებდნენ და სუფთა ლითონს ფუჭი ქანების შემცველი მასისაგან მექანიკურად აცალკავებდნენ. ამის შემდეგ ფორებიანი რკინის მასა „საჟეპელაზე“ გადაჰქონდათ და იქ ამუშავებდნენ, რის შედეგადაც ლუგვი რკინა სამჭედლო რკინის სახეს იღებდა (Хахутаишвили 1987: 201–212).

რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლური II“-ის დათარიღებისათვის სპეციალისტთა განკარგულებაში იყო სახელოსნოს გათხრისას მოპოვებული თიხის ნაწარმი, კერძოდ თიხის ჭურჭელთა ნატეხები, რომელთა შორის ყურადღებას იქცევდა ზოომორფული ყურებით და ფართო კანელურებით შემკული ჭურჭლების ფრაგმენტები, რომელთა ანალოგები, როგორც აღვნიშნეთ, დას. საქართველოს წინაანტიკური ხანის მრავალ ძეგლზეა დადასტურებული.

რკინისსადნობი სახელოსნო „ცეცხლაური III“-ის ნაშთები გაითხარა 1974 წ. იგი გამოვლენილი იყო ადგილ „ბოგილში“, ჩაის მეურნეობის პლანტაციაში, მდ. ოჩხამურისა და მდ. ჩოლოქის წყალგამყოფ ქედზე. სამწუხაროდ, რკინისსადნობი ქურის მიგნება არ მოხერხდა. იგი, როგორც ჩანს, ადრევე ყოფილა განადგურებული, რაზედაც მიუთითებს გადანაყარში ქურის ნანგრევი ქვების სიმრავლე. სახელოსნოს ნაშთები წარმოდგენილი იყო ჩრდილო-დასავლური ექსპოზიციის ფერდობზე, 200 m² ფართობზე.

გადანაყარის გათხრისას, რომლის სიღრმე ადგილ-ადგილ 40 სმ-ს აღემატებოდა, აღმოჩნდა რკინის წიდების დიდი რაოდენობა (6 მ³), რომელთა ნაწილი მორუხო „სქელი“ პატინით იყო დაფარული. აქვე გამოვლინდა ქურის კედლის შელესილობისა და საქშენი მილების ფრაგმენტები, საკმაო რაოდენობის „დამწვარი“ ქვები, ნაცარი, ნახშირის ნატეხები და თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები. უკანასკნელთაგან საყურადღებოა წითლად გამომწვარი, დაწახნაგება-ჩამოთლის ხერხით შესრულებული ფართო კანელურებით შემკული ჭურჭლის ფრაგმენტები (სურ.18), რომელთა მსგავსი მრავლად იყო მოპოვებული „ლეღა I“-ის, „ცეცხლაური I“-ის „ცეცხლაური II“-ის „ნამჭედური III“-ის „ნამჭედური IV“-ის „ციხისძირი IV“-ის, „ყულევი IV“-ის და სხვა ძეგლთა მასალებში. ამ მონაცემების მიხედვით „ცეცხლაური III“ შეიძლება ძვ. წ. X-VIII სს-ის ძეგლად მივიჩნიოთ (Хахутаишвили 1987: 88–91).

რკინისსადნობი სახელოსნოების „ცეცხლაურის ჯგუფი“ მიითვლის კიდევ რამდენიმე ობიექტს, რომელთა უმრავლესობა ხევების პირას განლაგებულ ბორცვებზე თუ ფერდობებზეა წარმოდგენილი.

როგორც ვხედავთ, ჩოლოქ-ოჩხამურის უძველესი რკინის საწარმოო კერა, ძირითადად ერთი მოზრდილი ეპოქის ძეგლებს მიითვლის. ეს პერიოდი, ალბათ, ძვ.წ. X-VI საუკუნეებით შემოიფარგლება, თუმცა ზოგიერთი მონაცემით ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრულსაც უნდა მოიცავდეს. შესწავლილ უბნებზე წარმოდგენილი იყო ერთი, ორი ან სამი სახელოსნოს ნაშთი. თითოეული სახელოსნო მიითვლიდა ცივი ბერვის ქურას, სპეციალურ შედგენილ მაგიდას („საქეპელას“) ქურიდან ამოღებული ლუგვის პირველადი დამუშავებისათვის, მოედანს ცეცხლგამძლე თიხის მარაგის შესანახად და გასაფუებლად, აგრეთვე, მოედანს წარმოების ნარჩენების გადასაყრელად. ზოგიერთი სახელოსნოს უბანზე დაფიქსირდა ხის მსუბუქი ფარდული. უნდა ვიფიქროთ, რომ თითოეულ სახელოსნოს გააჩნდა მეტალურგის სამუშაო იარაღების კომპლექსიც: ხის, ქვის და რკინის უროები, კაუჭები და სამარჯვეები ქურიდან გამლღვალ-გავარვარებული მასის ამოსაღებად და ა.შ. სამწუხაროდ, მათი გამოვლენა შესწავლილ უბ-

ნებზე ძირითადად ვერ მოხერხდა. როგორც ჩანს, მეტალურგიული საქმიანობის სეზონურობის გამო, ხელოსნები არ ტოვებდნენ ადგილზე სამუშაო იარაღებს.

ყოველ ქურას, რომელიც ცივი ბერვის პრინციპით მუშაობდა, ბუნებრივია, გააჩნდა საბერველი, რომელიც ქურის მიწისქვეშა ნაწილს კონუსური ფორმის თიხის საქშენი მილებით უკავშირდებოდა. მართალია, ისინი თავდაპირველ მდგომარეობაში აღმოჩენილი არ ყოფილა, მაგრამ მათი დანიშნულების საკითხი რაიმე ეჭვს არ იწვევს.

როგორც აღვნიშნეთ, მდ. ჩოლოქისა და მდ. ოჩხამურის შუა დინების ზონას გააჩნდა ყველა მონაცემი რკინისმწარმოებელი კერების ფორმირებისა და მუშაობისათვის: მადანი (მაგნეტიტური სილების სახით), ცეცხლგამძლე თიხები - ქურის შიდა სივრცის შესაღესად და საბერველის საქშენი მილების დასამზადებლად, სხვადასხვა კონდიციის საწვავი - რკინის გამოსადნობად ქურაში მაღალი ტემპერატურის მისაღებად, ასევე, ლითონის წარმოების ძირძველი ტრადიციები.

ჩაქვისწყლის ხეობის რკინისსაწარმოო კერა.

დღეისათვის ქობულეთის მუნიციპალიტეტის შემადგენლობაში წარმოდგენილია ჩაქვის ტერიტორიაც, სადაც გამოვლენილია წინაანტიკუტი ხანის რკინის წარმოებასთან დაკავშირებული ძეგლი.

ჩაქვისწყლის ხეობაში უძველესი რკინის მეტალურგიის კერების შესწავლა პროფ. დავით ხახუტაიშვილმა მას შემდეგ დაგეგმა, რაც 1998 წელს დაზვერა დაბა ჩაქვის სოფელ ჩაისუბნის ტერიტორია, სადაც ერთ-ერთ ფერდობზე დააფიქსირა რკინის დნობის პროცესის თანმხლები საწარმოო ნარჩენების ნაყარი. ეს, კი პრაქტიკულად უტყუარი ნიშანი იყო მიმდებარე ტერიტორიაზე რკინისსადნობი სახელოსნოების არსებობისა. სამწუხაროდ, მოულოდნელი გარდაცვალების გამო (1999 წ.) მეცნიერმა ვერ მოახერხა ჩანაფიქრის განხორციელება.

2000 წელს ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითმა ინსტიტუტმა სამუშაო გეგმაში შეიტანა აღნიშნული ძეგლის შესწავლა. ექსპედიციის შემადგენლობა დაკომპლექტდა ინსტიტუტის თანამშრომლებით: გ. თავამაიშვილი, ნ. ხახუტაიშვილი, ნ. სურმანიძე, ა. ჯაველიძე.

შესასწავლი ძეგლი წარმოდგენილი იყო დაბა ჩაქვის სოფ. ჩაისუბნის ტერიტორიის ერთ-ერთ ბორცვზე, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრიდან ჩამოუდის მდინარე ზღვიწყალიპირი (შესაძლოა წარმოდგება ზღვის წყლის პირისაგან), რომელიც დასავლეთით უერთდება მდ. მეჩხერს, შემდეგ კი ორივე ჩაქვისწყალს.

გასათხრელი უბნის ფართობმა 400 კვ. მ. შეადგინა. ნიადაგი აქ მოყვითალო თიხნარია, რომელიც ადგილ-ადგილ წარმოდგენილია ცეცხლგამძლე და ძნელადღლადი დელუვიური თიხებით. აღსანიშნავია, რომ ცეცხლგამძლე თი-

ხით მდიდარი ზოლი დიდი და მცირე კავკასიონის სუბტროპიკულ მთისწინეთს მთელ სიგრძეზე მიუყვება (Хахутаიшвили 1987: 192-194). ასეთი თიხების მარაგი დადასტურდა ჩაისუბნის ტერიტორიაზეც. როგორც აღვნიშნეთ, მსგავსი თიხების საბადოთა არსებობა ერთ-ერთი განმსაზღვრელი პირობაა მოცემულ რეგიონში ლითონდამამუშავებელი წარმოების ორგანიზაციისათვის. მეორე პირობას წარმოადგენს „მაგარი“ ჯიშის საწვავის ქონება (Хахутаიшвили 1987: 189-192). ამ მხრივაც, რეგიონში მეტად ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები არსებობდა. ხის ჯიშებიდან აქ დასტურდება თხემლა, მუხა, წაბლი კაკალი, წყავი, ბზა. საინტერესო ფაქტია, რომ ადგილობრივი მცხოვრების, ნიაზ მოფინაძის ცნობით, XX საუკუნის 20-იანი წლებში მიმდებარე ტერიტორიაზე სამეწარმეო საქმიანობას ეწეოდნენ ინგლისელები, რომლებიც აქ ოდესღაც შეფენილ ხშირ ტყეებს ჭრიდნენ, შემდეგ წვავდნენ და კარგი ხარისხის ხის ნახშირს ამზადებდნენ. ეს პროდუქტი გემების საშუალებით სხვა ქვეყნებში, ან შესაძლოა მხოლოდ დიდ ბრიტანეთში გაჰქონდათ. როგორც ვხედავთ, კარგი საწვავის დამზადების ტრადიცია რეგიონში გვიანობამდე შემორჩა.

ჩაქვისწყლის ხეობაში გამოვლენილი რკინისსადნობი სახელოსნო, რომელსაც პირობითად „ჩაისუბანი I“ ეწოდა, არსებითად დაზიანებული არ აღმოჩნდა. ის წარმოდგენილი იყო პარალელურად განლაგებული ორი რკინისსადნობი ქურით: „ჩაისუბანი I-1“ და „ჩაისუბანი I-2“ (სურ.19).

ქურების მახლობლად, ჩრდილოეთის მიმართულებით, დაახლოებით 150 სმ-ის მანძილზე გამოვლინდა სპეციალური ქვის შედგენილი მაგიდა, ე.წ. „საჟეპელა“, რომლის შიდა სიგრძის იატაკი ბრტყელი ქვებითა და საშუალო სისქის კერამიკის ფრაგმენტებით მოზაიკურად იყო მოკირწყლული (ნ.ხახუტაიშვილი, გ.თავამაიშვილი 2002:34-40).

რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-1“ ჩაჭრილი იყო თიხის გრუნტში და ტიპური ფორმა ჰქონდა. ქურის ორი მესამედი ამოყვანილი იყო მოსწორებულ-პირიანი ქვებით, ხოლო ძირი ოსტატებს ცეცხლგამძლე თიხით შეეღესათ. ქურის გადარჩენილი ნაწილის ზომებია: სიმაღლე - 130 სმ, სიგანე: ზედა დონეში - 110 სმ, შუაში - 45 სმ, ძირთან - 30 სმ.

რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-2“ კონსტრუქციულად პირველი ქურის მსგავსი იყო. მისი გადარჩენილი ნაწილის ზომებია: სიმაღლე - 100 სმ, სიგანე: მიწის ზედაპირთან - 75 სმ, შუაში - 48 სმ, ძირთან - 48 სმ.

გადანაყარის გათხრისას, რომლის სიღრმე ადგილ-ადგილ აღემატებოდა 40 სმ-ს, ამოღებული იქნა რკინის წიდების დიდი რაოდენობა, ქურის შეღესილობისა და საქმენი მიწების ფრაგმენტები, საკმაო რაოდენობის „დამწვარი“ ქვები, ნაცარი, ნახშირის ნატეხები და წინანატიკური ხანის კოლხური კულტურისათ-

ვის დამახასიათებელი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტების მცირე რაოდენობა (სურ.20). უკანასკნელთაგან საყურადღებოა ფართო კანელურებით შემკული დიდი ზომის თიხის ჭურჭლის ნაწილები, რომელთა მსგავსი მოპოვებული იყო სხვა ძეგლების მასალებში. კერამიკული მონაცემების მიხედვით „ჩაისუბანი I“ ძვ. წ. X-VIII სს-ის ძეგლად მიიჩნეის (ნ.ხახუტაიშვილი, გ.თავამაიშვილი 2002:34-40).

ქვის ინვენტარიდან გამოვყოფთ, რიყის ქვისაგან დამზადებული სანაყის ნაწილობრივ დაზიანებულ ნიმუშს, რომელიც ძირითადად ფლუსის ანუ დნობის ხელშემწყობი ნედლეულის დასანაწევრებლად იყო გამოიზნული. სანაყის შემორჩენილ ფრაგმენტზე სამი ღრმული იკითხება. უნდა აღინიშნოს, რომ მდ. ოჩხამურის ორივე ნაპირას მიკვლეულ რკინის სადნობი ქურების ე.წ. ჭოდას ჯგუფის გათხრებამდე მსგავსი სანაყები არ იყო აღმოჩენილი. დ. ხახუტაიშვილი თავის დროზე თვლიდა, რომ ეს სანაყები მადნის საფქვავად იყო გამოყენებული, მაგრამ მოგვიანებით, როდესაც მაგნეტიტზე მომუშავე ქურების გათხრების დროსაც გამოჩნდა მსგავსი ნიმუშები, ჩამოყალიბდა აზრი, რომ ისინი დნობის დამაჩქარებელი ანუ ხელშემწყობი ფლუსების დასაფქვავად უნდა მოეხმარად, რაც უფრო დამაჯერებელია. ვფიქრობთ, სანაყთა ღრმულების დიამეტრი უფრო წვრილი ფრაქციის მისაღებად იქნებოდა ვარგისი, რაც ფლუსებისათვის უფრო მიზანშეწონილი ჩანს. მოგვიანებით სანაყის კიდევ ერთი ფრაგმენტი აღმოჩნდა. განსხვავებით წინა სანაყისაგან მას ორივე მხარე სამუშაო ჰქონდა, ორივეზე იკითხებოდა საშუალო ზომის ფოსოები (სურ.21,22,23).

რკინის სადნობი სახელოსნოს გათხრებმა ჩაქვისწყლის ხეობაში გააფართოვა ადრერკინის ხანაში რკინის მეტალურგიით დასაქმებული ძველი კოლხების მოღვაწეობის არეალი. როგორც ჩანს, რკინის წარმოების აღმავლობა კოლხეთში განპირობებული იყო როგორც ადგილობრივ მეურნეობაში რკინაზე მზარდი მოთხოვნილებით, ასევე, საგარეო ბაზარზე მოთხოვნილების სტაბილურობით.

†David Khakhutaishvili
Nana Khakhutaishvili

**Ancient monuments of iron metallurgy
Represented on the territory of Kobuleti municipality**

(S U M M A R Y)

Kobuleti - "the micro-country" in the south-west of Georgia is the coastal region of historic Colchis where the oldest monuments of ancient iron production are presented. These monuments are mainly united in the metallurgical centers of Choloki-Ochkhamuri and Chakvistiskali basins. Today, only a small group of identified iron-smelting workshops has been studied: five in the region of Ochkhamuri river gorge (Leghva and Tsetskhlauri groups), six in the region of Choloki river gorge (Jikhanjuri Group), and one in the Chakvistiskali river gorge (Chaisubani). The period of operation of ancient iron-smelting workshops in the region is dated by X-VII centuries BC.

All the components necessary for the formation and operation of ancient iron production centers were presented in the Kobuleti micro-region: ore (in the form of magnetic slabs), refractory and hard-melting clays (It is significant that the rich line of fire-clay is stretched across the whole length of big and small Caucasus subtropical foothills. As it is known, the existence of similar clay-deposits and the so called strong-type fuel is one of the determinant factors for the metal production organization in this region.), fuels of various conditions, as well as the ancient traditions of metal production.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გძელიშვილი ი. აჭარაში 1960-1961 წლებში აღმოჩენილი რკინის სადნობი ქურა-სახელოსნოების გათხრების ძირითადი შედეგები. კრ. „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, I, თბილისი, 1964.

გძელიშვილი ი. ცივი ბერვის ქურების კლასიფიკაცია. სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის „შრომები“, I, თბილისი, 1966.

თავაძეშვილი გ. არქეოლოგიური გათხრები ბოზოყვათის ქვიშაზვინულებზე. კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XVI, თბილისი, 1988.

თავაძეშვილი გ. ძველი სადგომები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახალშავ-ზღვურ ტერასაზე. ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1999.

კლანდაძე ა. სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები. სუხუმი, 1954

რამიშვილი ა. ძველი სადგომები ფიჭვნარის ქვიშნარ დიუნაზე. კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, თბილისი, 1964.

რამიშვილი ა. კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. ბათუმი, 1974.

რამიშვილი ა. ფიჭვნარის ზღვისპირა სადგომების დათარიღებისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, II, თბილისი, 1974.

ხახუტაიშვილი დ. კოლხეთის რკინის მეტალურგიის სათავეებთან. კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, თბილისი, 1964.

ხახუტაიშვილი დ. რკინის მეტალურგიის ჩასახვა-განვითარების პირველადი ცენტრების საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი-საიუბილეო კრებული, თბილისი, 1976.

ხახუტაიშვილი დ. ძველკოლხური რკინის მეტალურგიის ისტორიისათვის (ოჩხამურის ხეობა). კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, VII, თბილისი, 1978.

ხახუტაიშვილი დ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური კვლევის ძირითადი შედეგები. კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, VIII, თბილისი, 1979.

ხახუტაიშვილი დ. ქობულეთის ქვეყანა. ბათუმი, I, 1995.

ხახუტაიშვილი ნ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში. თბილისი, 1986.

ხახუტაიშვილი ნ., თავაძეშვილი გ., უძველესი რკინის მეტალურგიის ახალი კერა ჩაქვისწყლის ხეობაში. კრ., „ძიებანი“, №9, თბილისი, 2002.

ხახუტაიშვილი ნ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გამოვლენილი რკინის წარმოების უძველესი კერები. კრ., „საისტორიო მაცნე“, №13, ბათუმი, 2004.

ჭელიძე ზ. ზოგიერთი არქეოლოგიური ობიექტის არქეომანტიტური გამოკვლევის შედეგები. „ძველი ისტორიის საკითხები“, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, IV, თბილისი, 1977.

- Гзелишвили И.А. Железоплавильное дело в древней Грузии. Тбилиси, 1964.
- Джанелидзе Ч.П. Палеография Грузии в голоцене, Тбилиси, 1980.
- Инанишвили Г.В. Сакварелидзе Т. Н. Некоторые технологические особенности железоплавильного производства древней Грузии, Тбилиси, 1987.
- Куфтин Б.А. Материалы к археологии Колхиды. I, Тбилиси, 1949.
- Медведская И.Н., Рецензия на книгу Д. Хахутаишвили «Производство железа в древней Колхиде», СА, № 2, 1990
- Минеральные ресурсы ССР Грузии, Тифлис, 1935.
- Микеладзе Т.К., Хахутаишвили Д.А. Древнеколхидское поселение Намчедури. ჯრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XIV, Тбилиси, 1985.
- Природные ресурсы Грузинской ССР, I, Москва, 1959.
- Пирцхелаури И.А. Химико-минералогическое исследование древних грузинских металлургических шлаков, руд и огнеупорных обмазок. Тбилиси, 1961.
- Рамишвили А.Т. О назначении стоянок с «текстильной керамикой» Восточного Причерноморья. «Советская Археология», № 4, 1975.
- Рамишвили А.Т. Раскопки приморских стоянок в Пичвнари (Кобулет) в 1960-1964 и 1967 гг. «Советская Археология», №1, 1975.
- Семенцев А.А. Долуханов П.М., Романова Е.И. Радиоуглеродные даты лаборатории ЛОАИ (1968-1969 гг.), «Советская Археология», №4, 1972.
- Хахутаишвили Д.А., Инаишвили А.К. Археологические раскопки Чолокского очага древнежелезной металлургии в 1970 г. Тезисы докладов, посвященных итогам полевых археологических исследований в 1970 году в СССР (археологическая секция), Тбилиси, 1971.
- Хахутаишвили Д.А. Археологические раскопки древнеколхидского центра металлургии железа в ущелье р. Чолоки в 1971 г. Краткие сообщения, «Археологические исследования в Грузии в 1971 г.», Тбилиси, 1972.
- Хахутаишвили Д. А. К истории древнеколхидской металлургии железа. В сборнике «Вопросы древней истории», IV, Тбилиси, 1973.
- Хахутаишвили Д.А. К хронологии колхидско-халибского центра древнежелезной металлургии. «Кавказско-ближневосточный сборник», V, Тбилиси, 1977.
- Хахутаишвили Д.А. Новооткрытые памятники древнеколхидской металлургии железа. КСИА, 151, Тбилиси, 1977.
- Хахутаишвили Д.А. Сырьевая база и техника производства железа в древней Колхиде. Сб. „История горной науки и техники“, Тбилиси, 1979.
- Хахутаишвили Д.А. Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцена. «Кавказско-ближневосточный сборник», VII, Тбилиси, 1984.
- Хахутаишвили Д.А. Производство железа в древней Колхиде. Тбилиси, 1987.
- Челидзе З.А. Результаты археомагнитного исследования некоторых археологических объектов. „Кавказско-ближневосточный сборник“, V, Тбилиси, 1977.
- Khakhutaishvili N. Alte Eisenproduktion an der östlichen Schwarzmeerküste. Bochum,

2001.

Khakhutaishvili N. Development of iron metallurgy in West Transcaucasia (historical Kolkheti). "Metalla", №12, 1/2, Wiesbaden, 2005.

Maddin R. Muhly J. Wheeler T. How the Iron Age Began. "Scientific America", 1977, № 2.

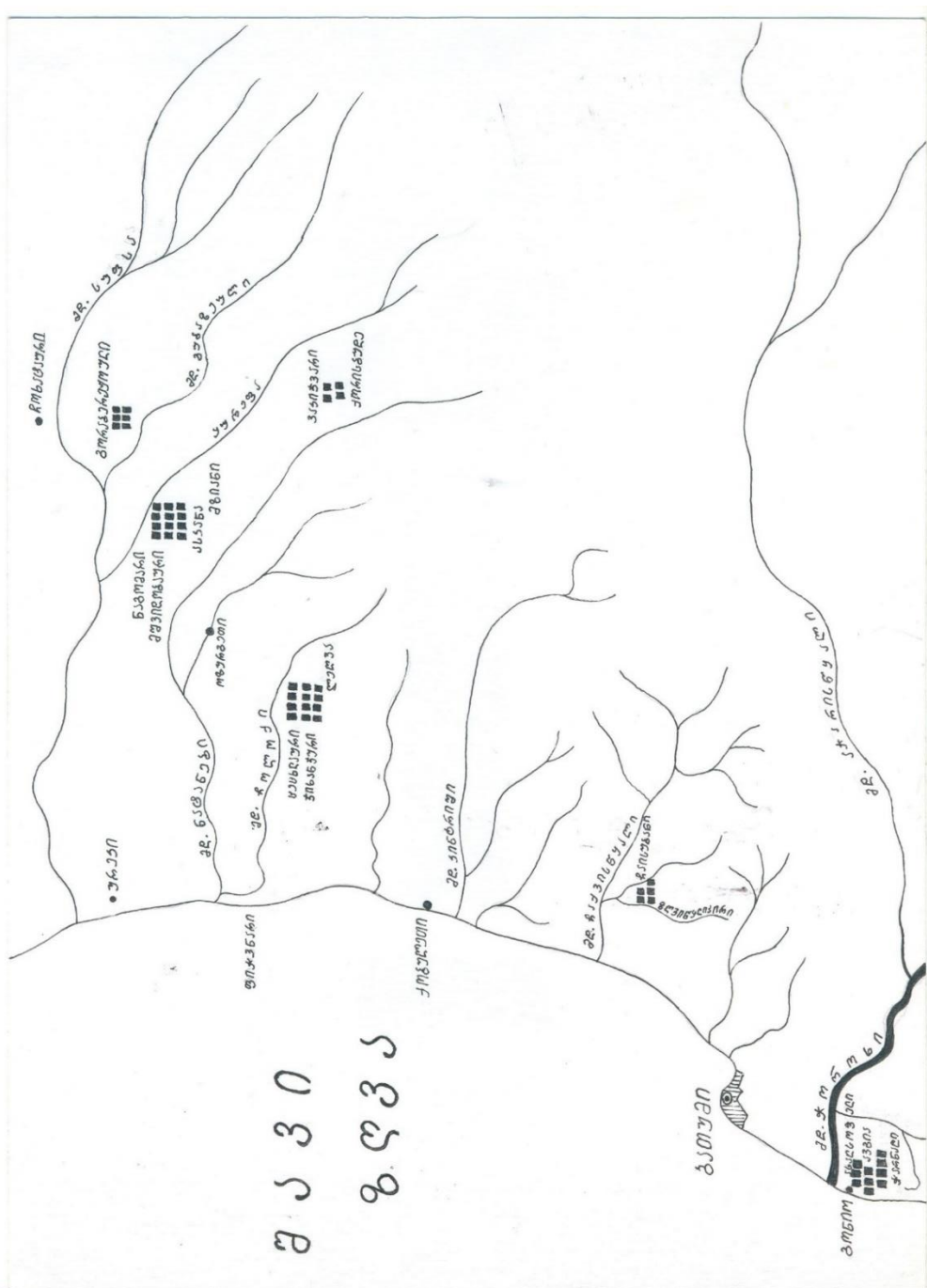
Pigott V. The Iron Age in Western Iran. "The coming of the iron Age", New-Hawen-London, 1980.

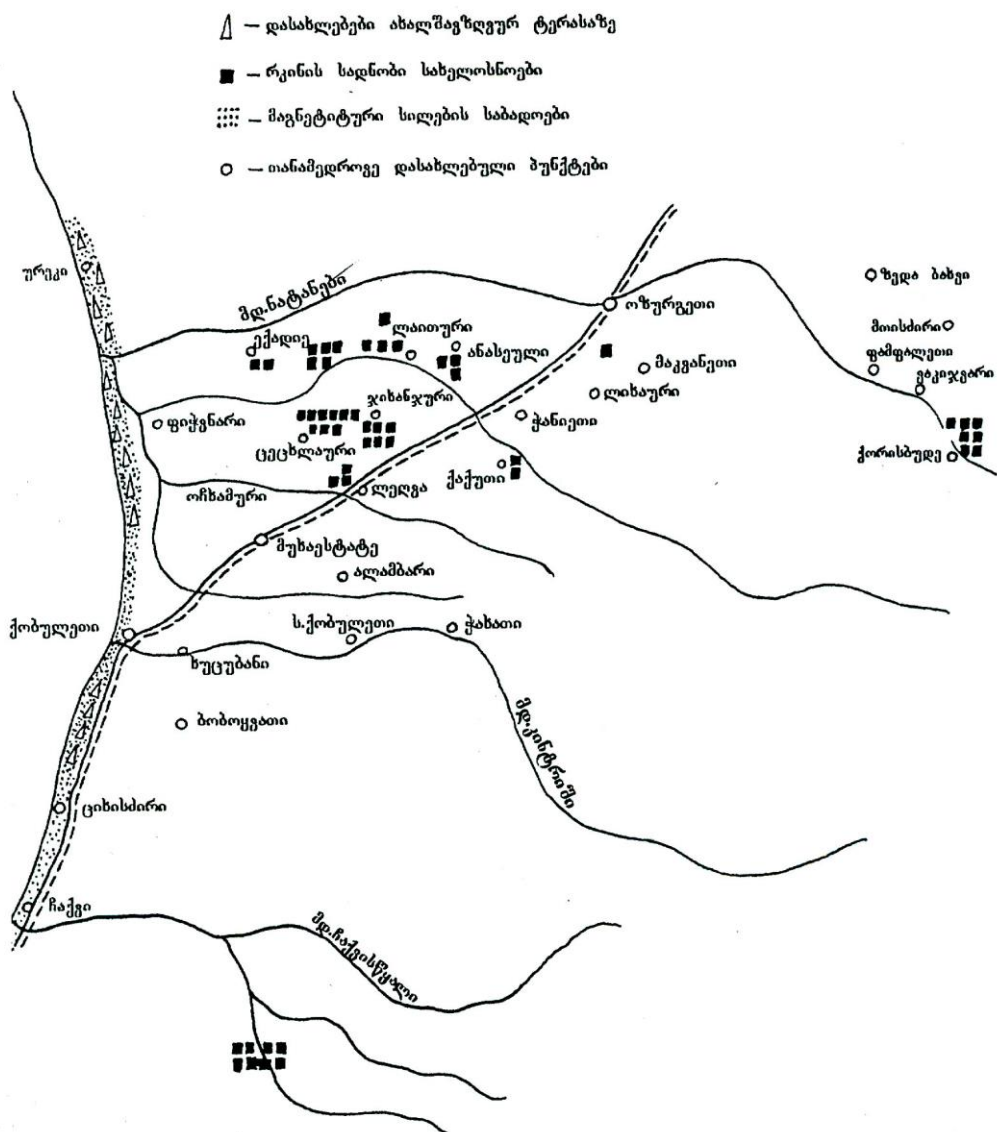
Snodgrass A. Iron and Early Metallurgy in the Mediterranean. "The coming of the iron Age", New-Hawen-London, 1980.

Tylecot R. Furnaces, Crucibles and Slags. "The Coming of the iron Age", New-Hawen-London, 1980.

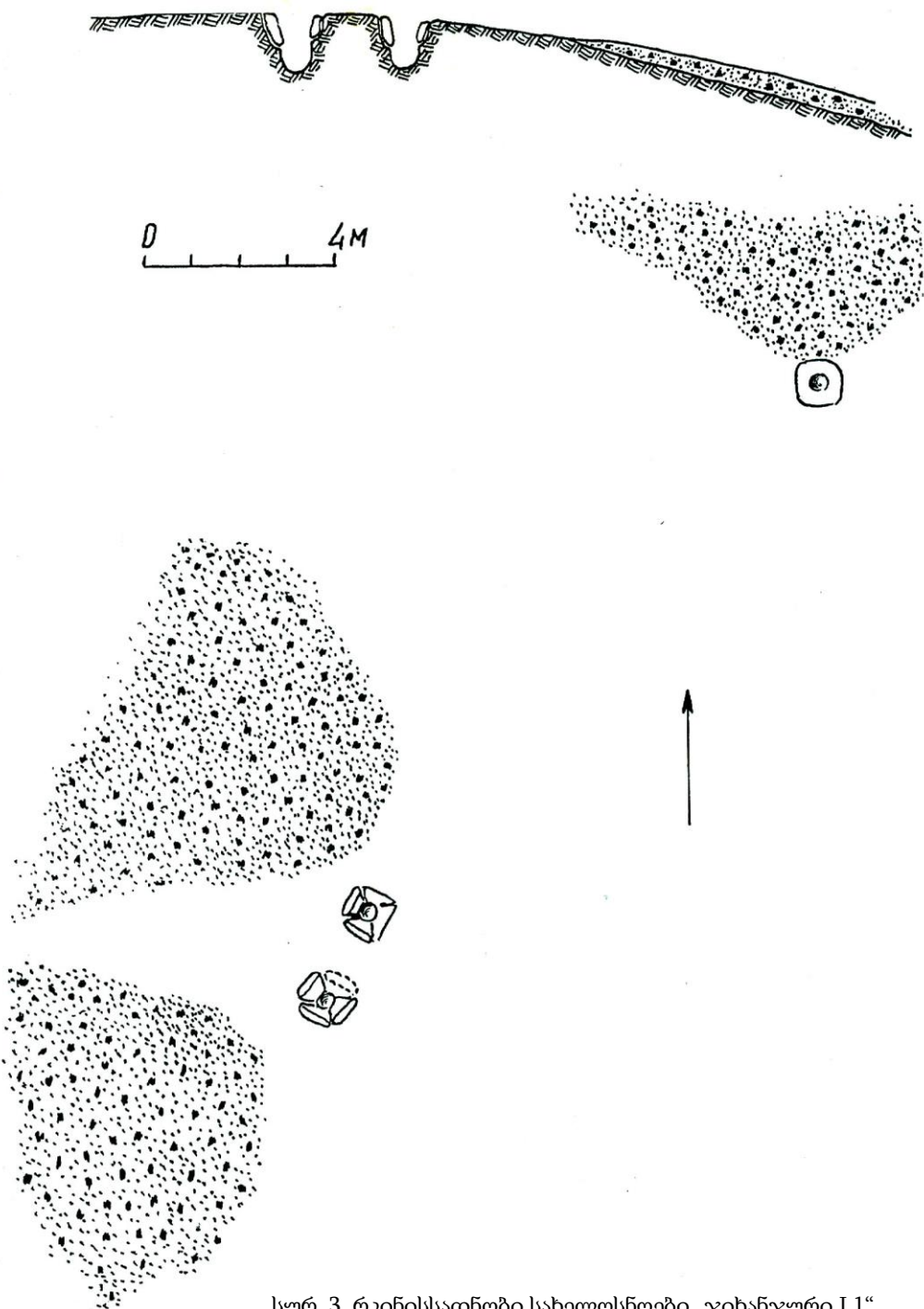
Wheeler T., Maddin R. Metallurgy and Ancient Man. "The coming of the iron Age", New-Hawen-London, 1980.

Waldbaum J. The first Archaeological Appearance of Iron and the Transition of Iron Age. "The coming of the iron Age", New-Hawen-London, 1980.

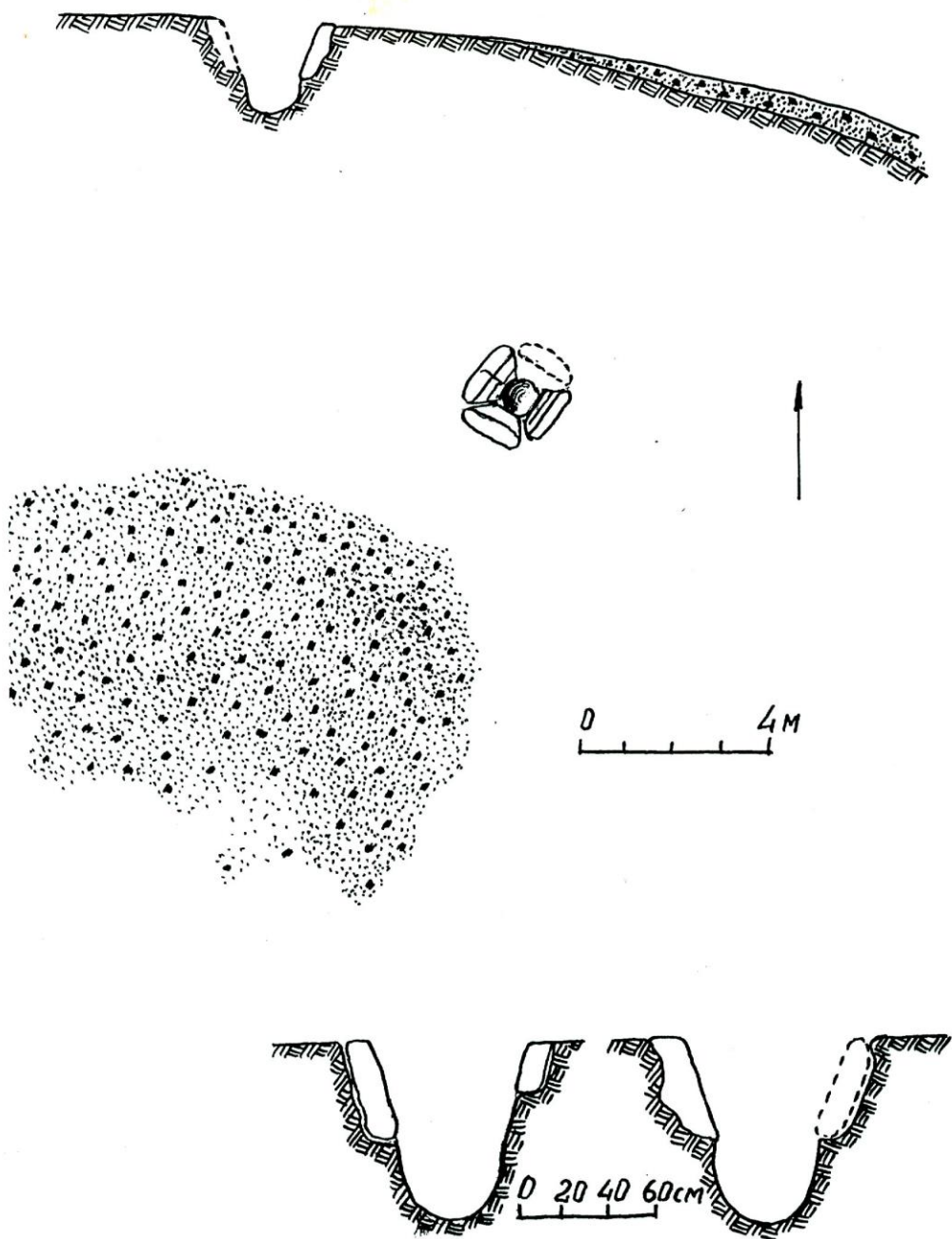

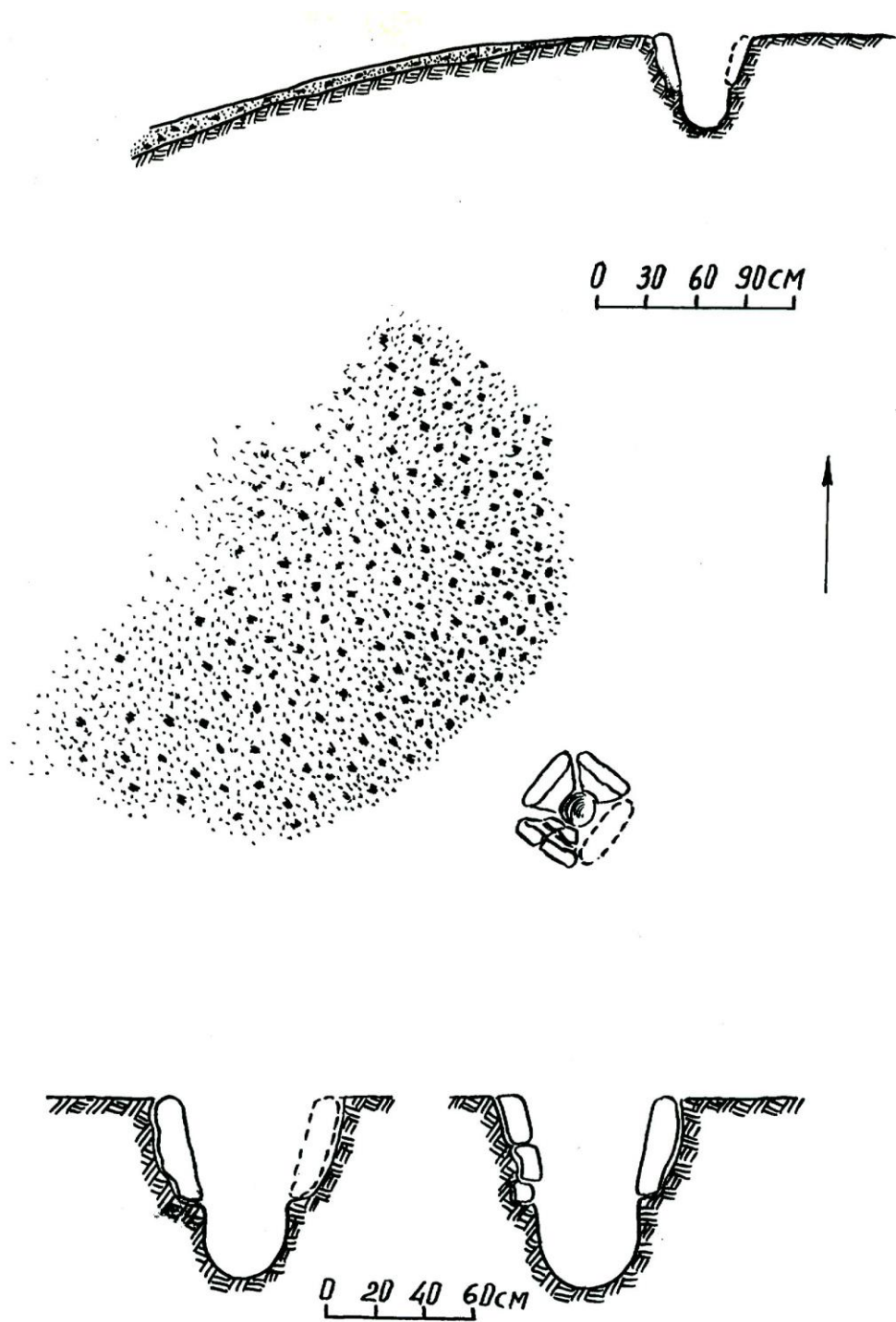
სურ. 2. ჩოლოქ-ოჩამურის საწარმოო კერის რკინისსადნობი სახელოსნოების განლაგება

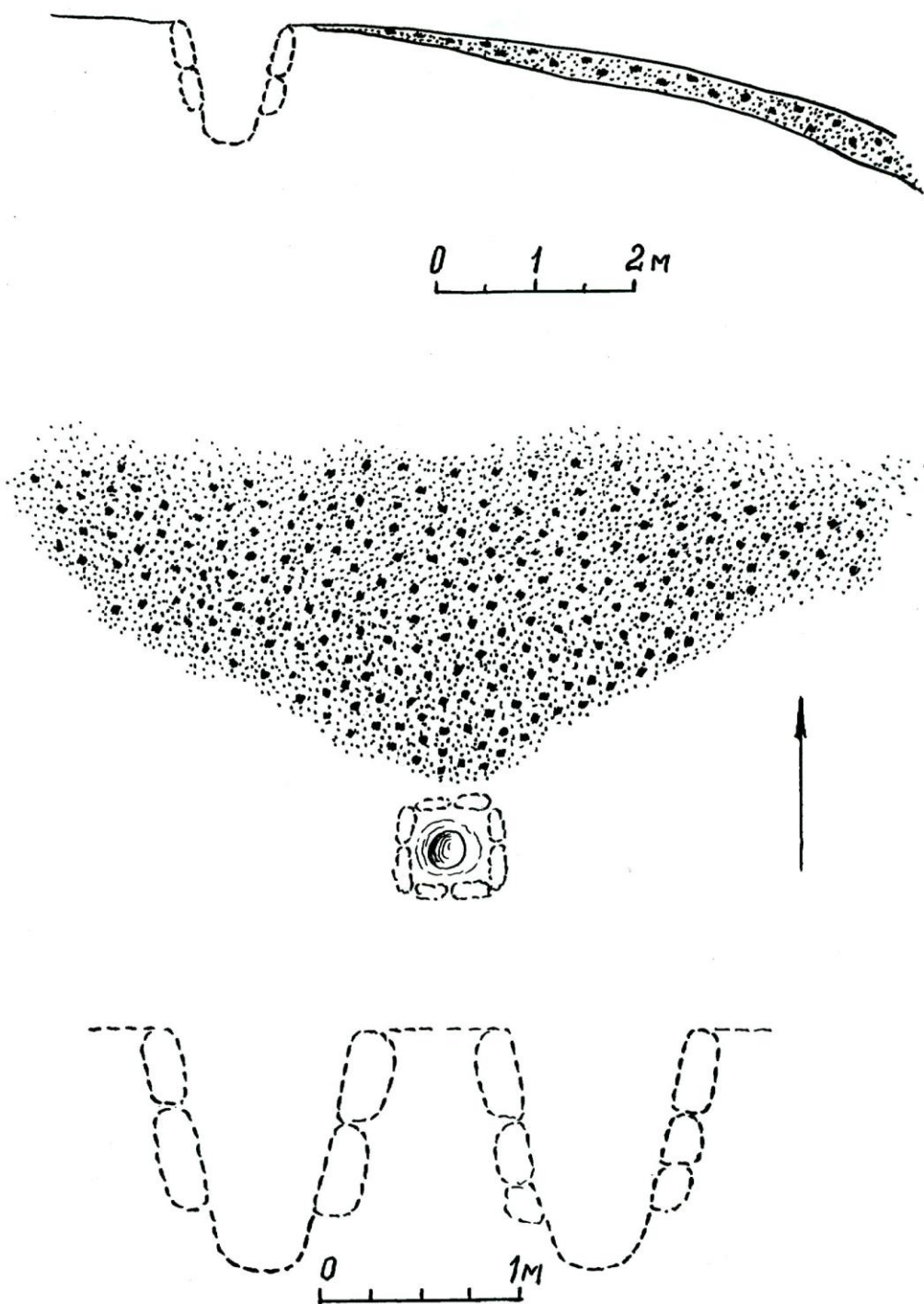
სურ. 3. რკინისადნობი სახელოსნოები „ჯიხანჯური I.1“,
„ჯიხანჯური I.2“, „ჯიხანჯური I.3“

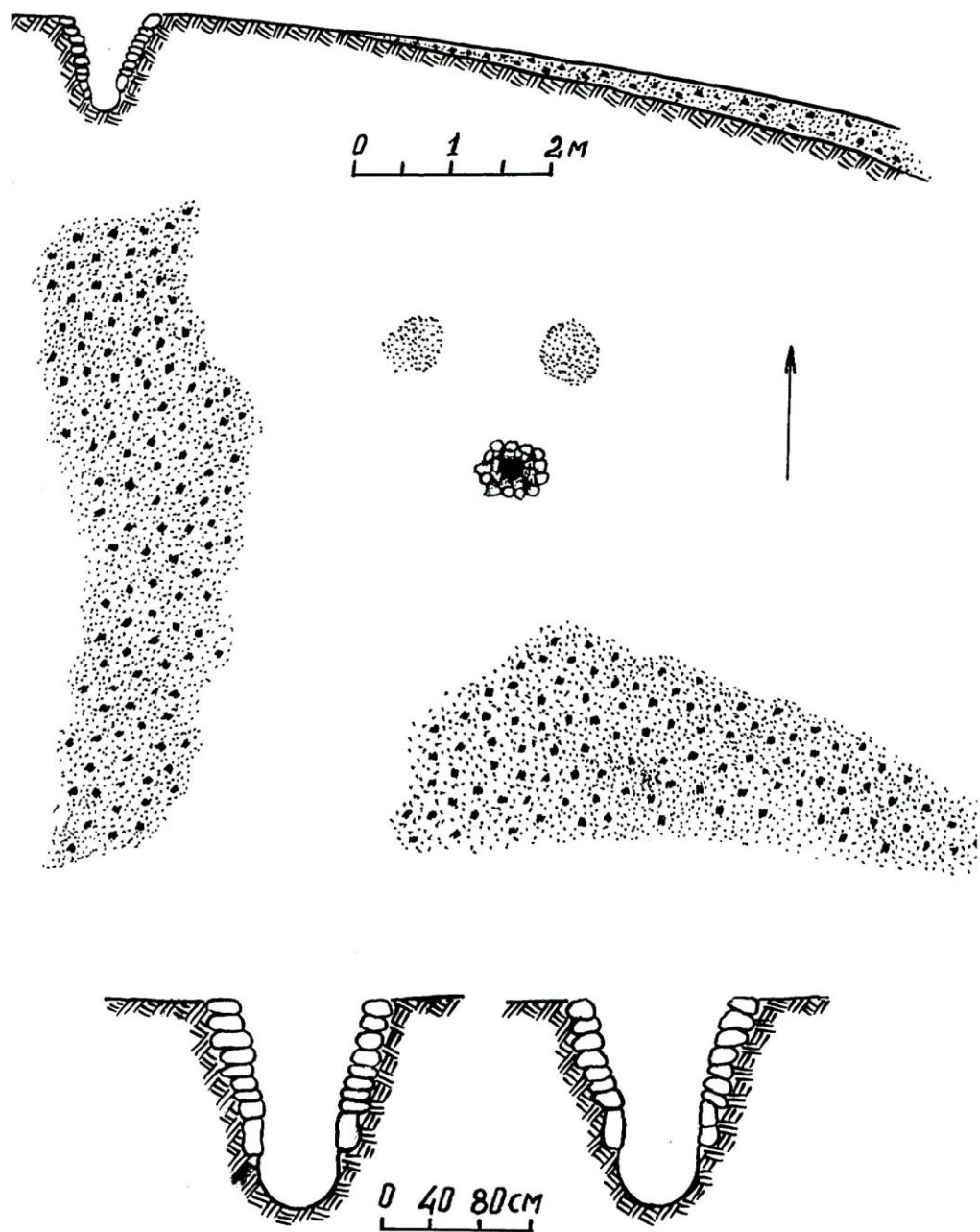
სურ. 4. რკინისადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I.1“,

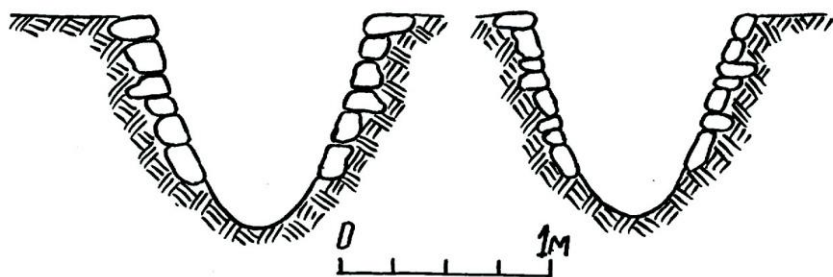
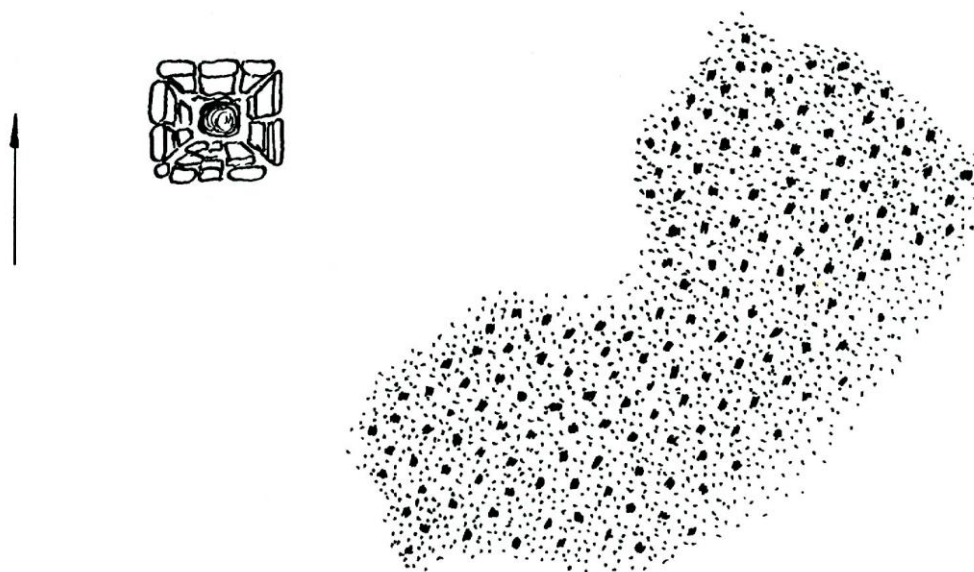
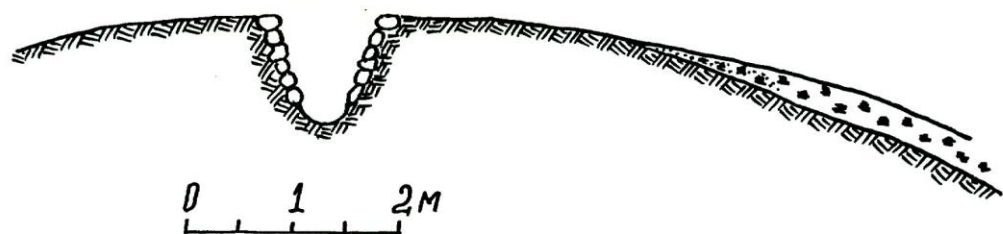
სურ. 5. რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I.2“,

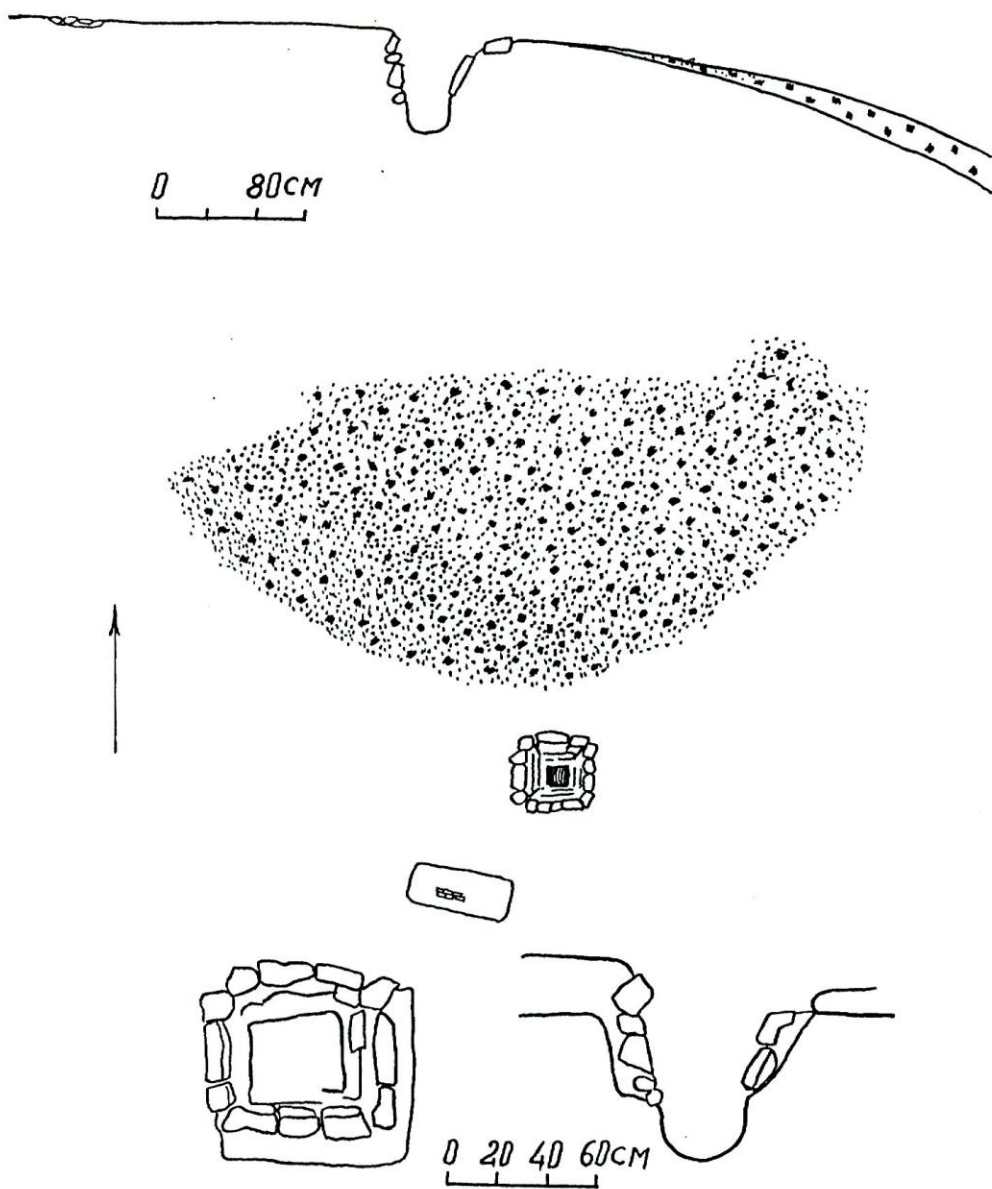
სურ. 6. რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური I.3“,

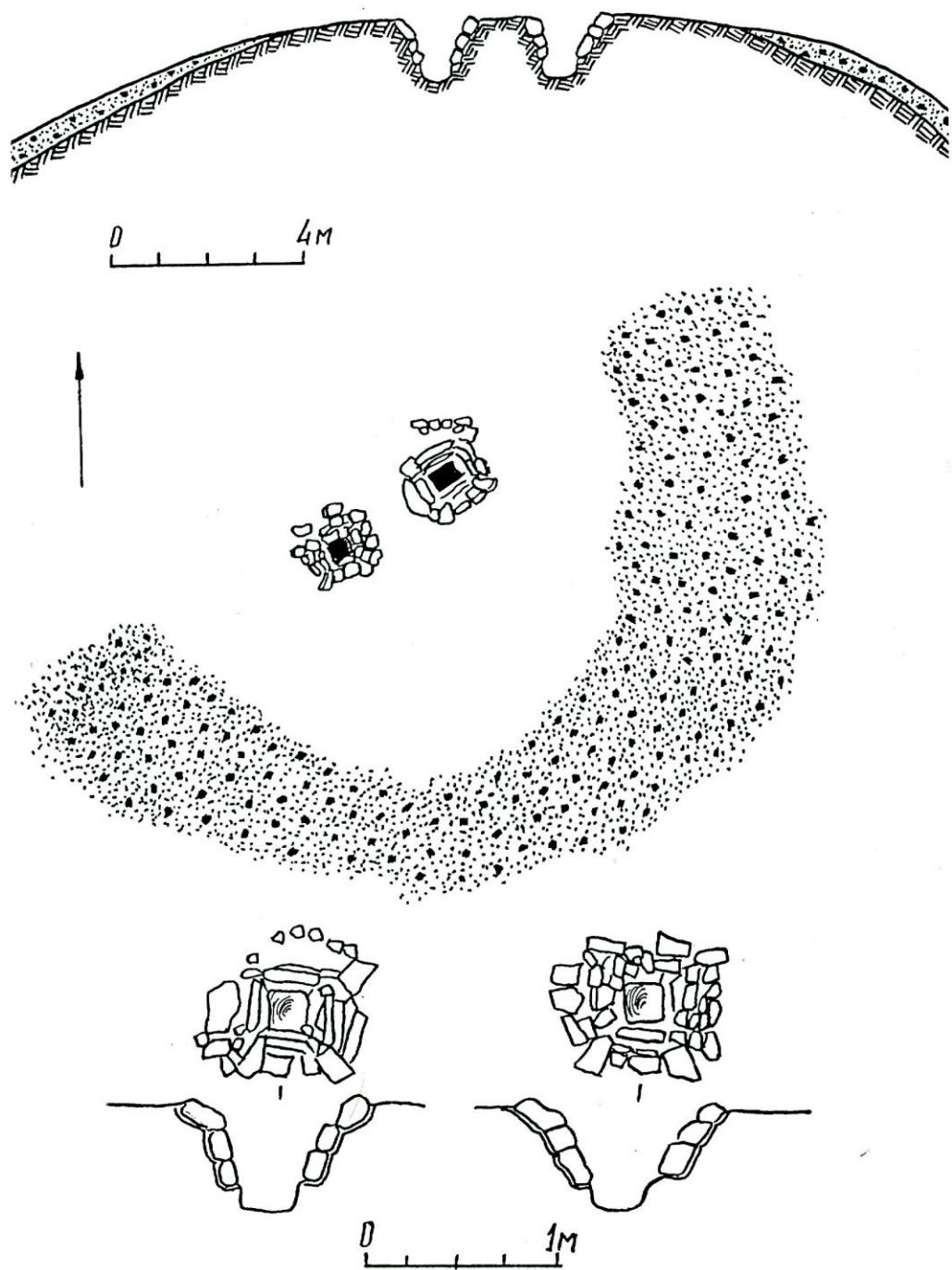
სურ. 7. რკინისადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური II“,

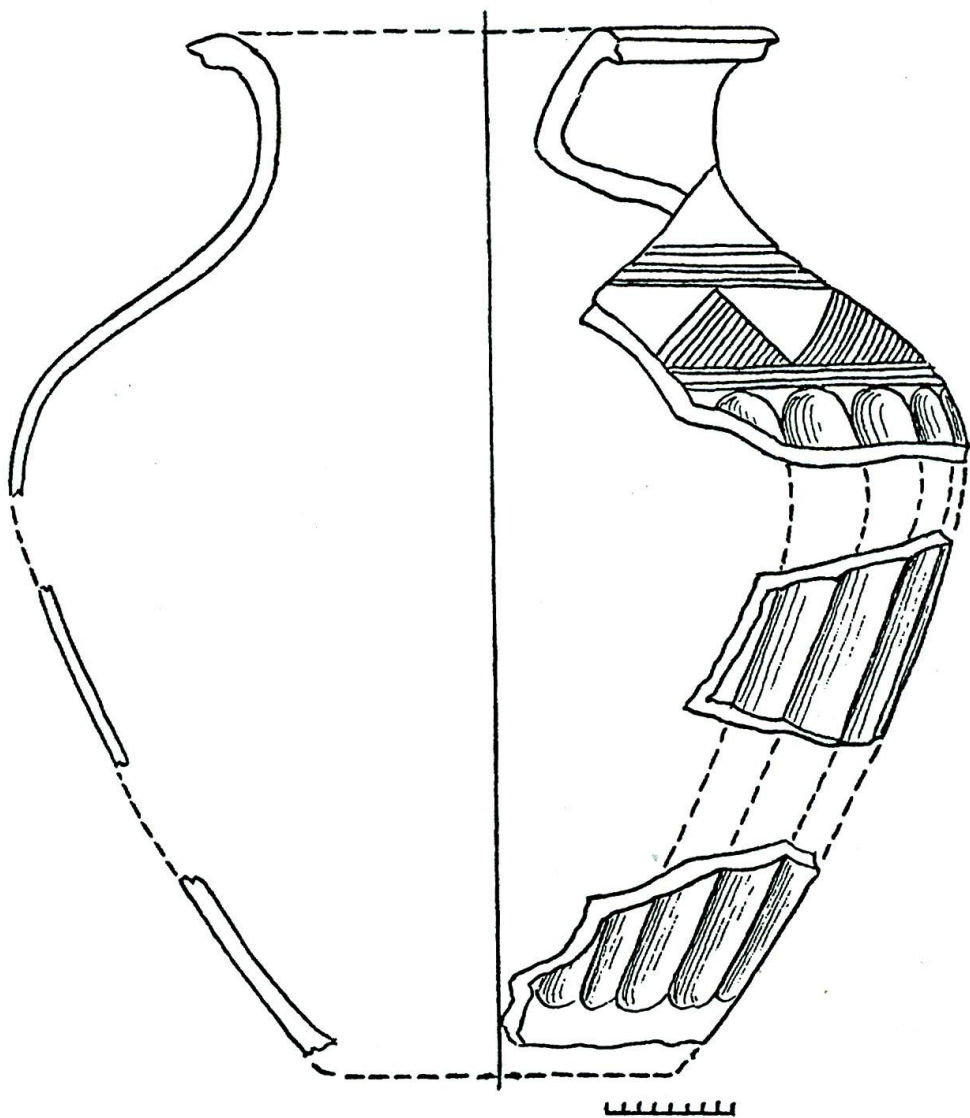
სურ. 8. რკინისსადნობი სახელოსნო „ჯიხანჯური III“,

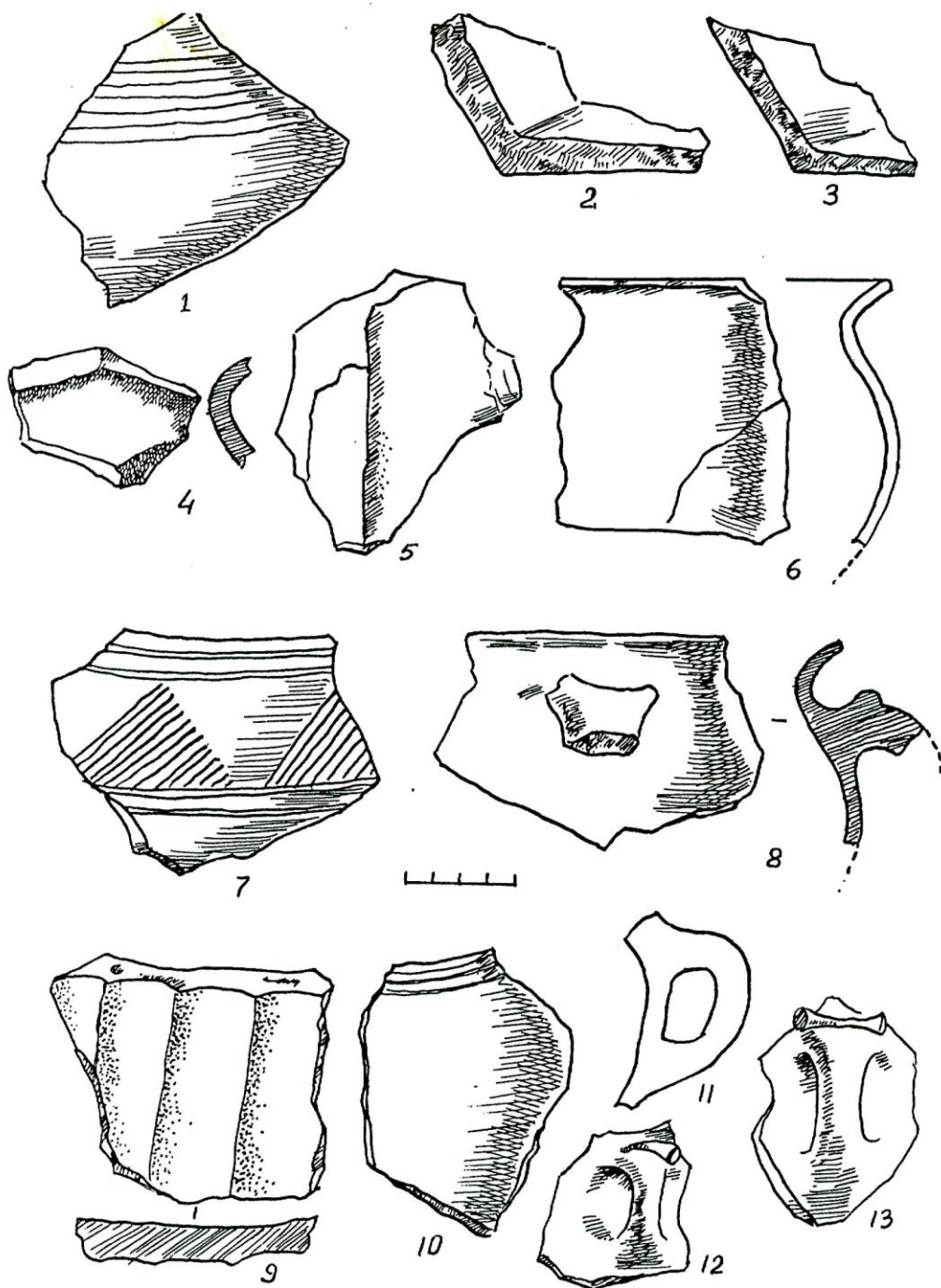
სურ. 9. რკინისადნობი სახელოსნო „გიხანჯური IV“,

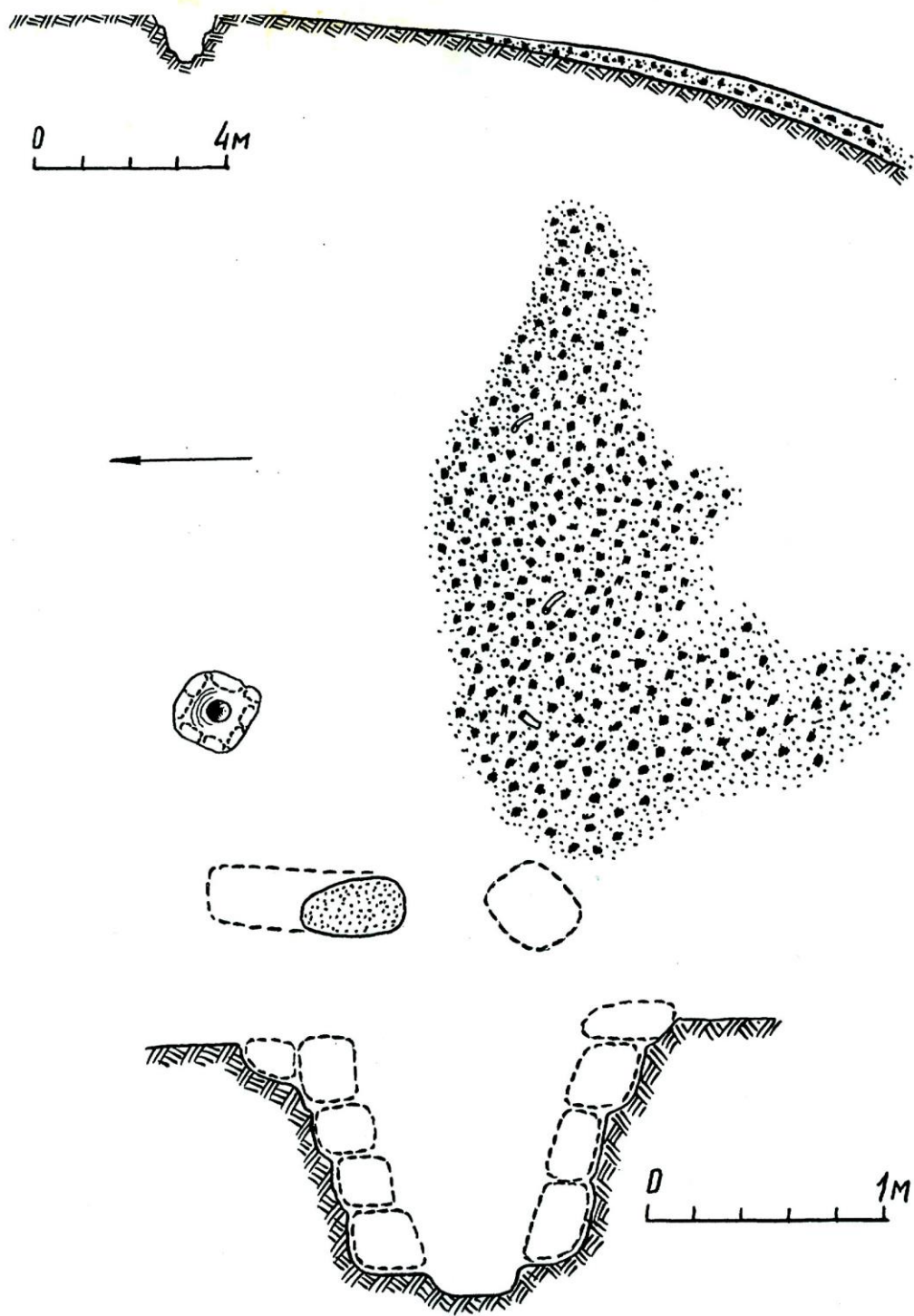
სურ. 10. რკინისაღნოზი სახელოსნო „ლეღვა I.1“ და „ლეღვა I.2“

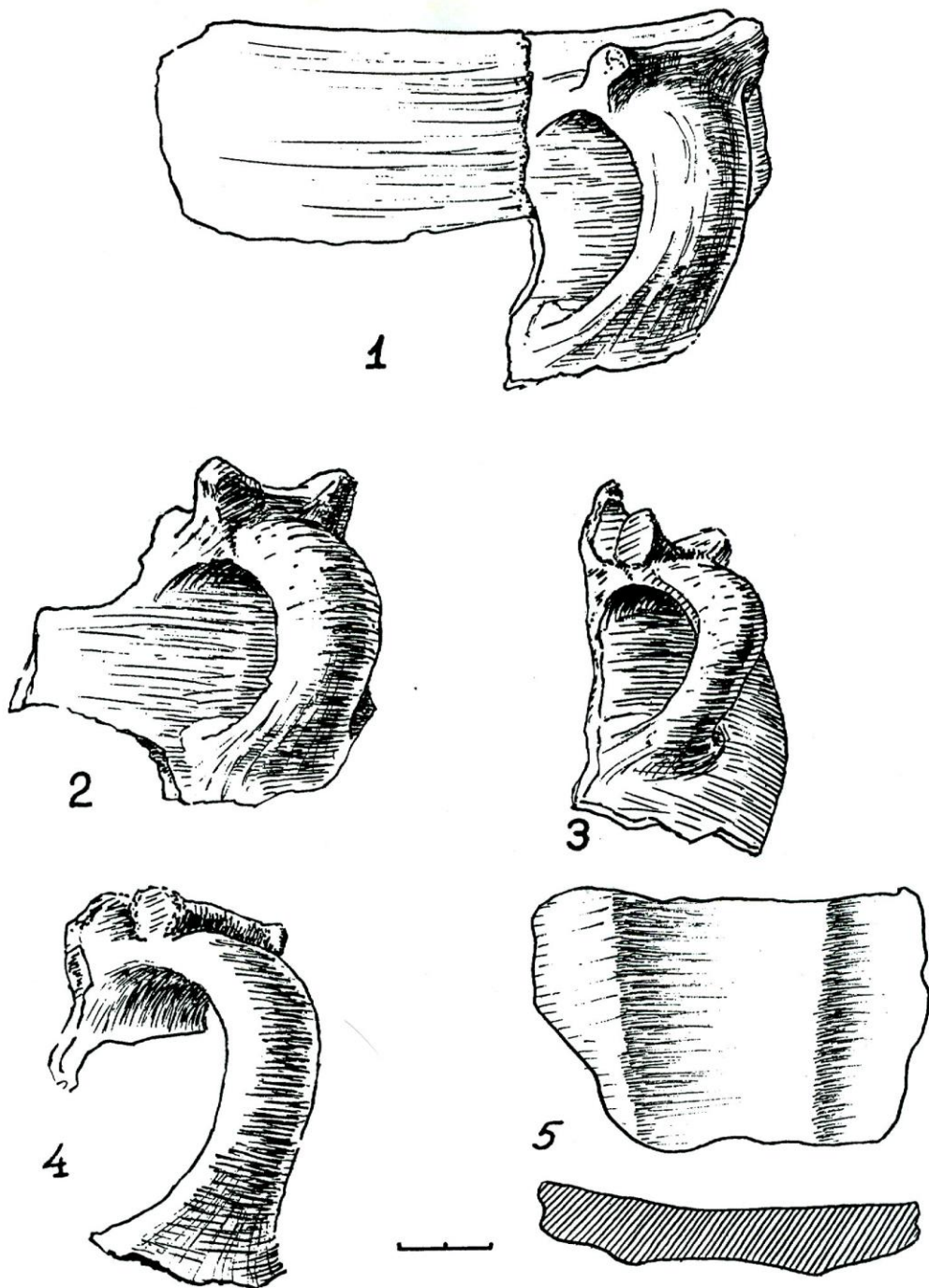
სურ. 11. ფართო კანელურებით შემკული თიხის ჭურჭელი. „ლეღვა I.2“

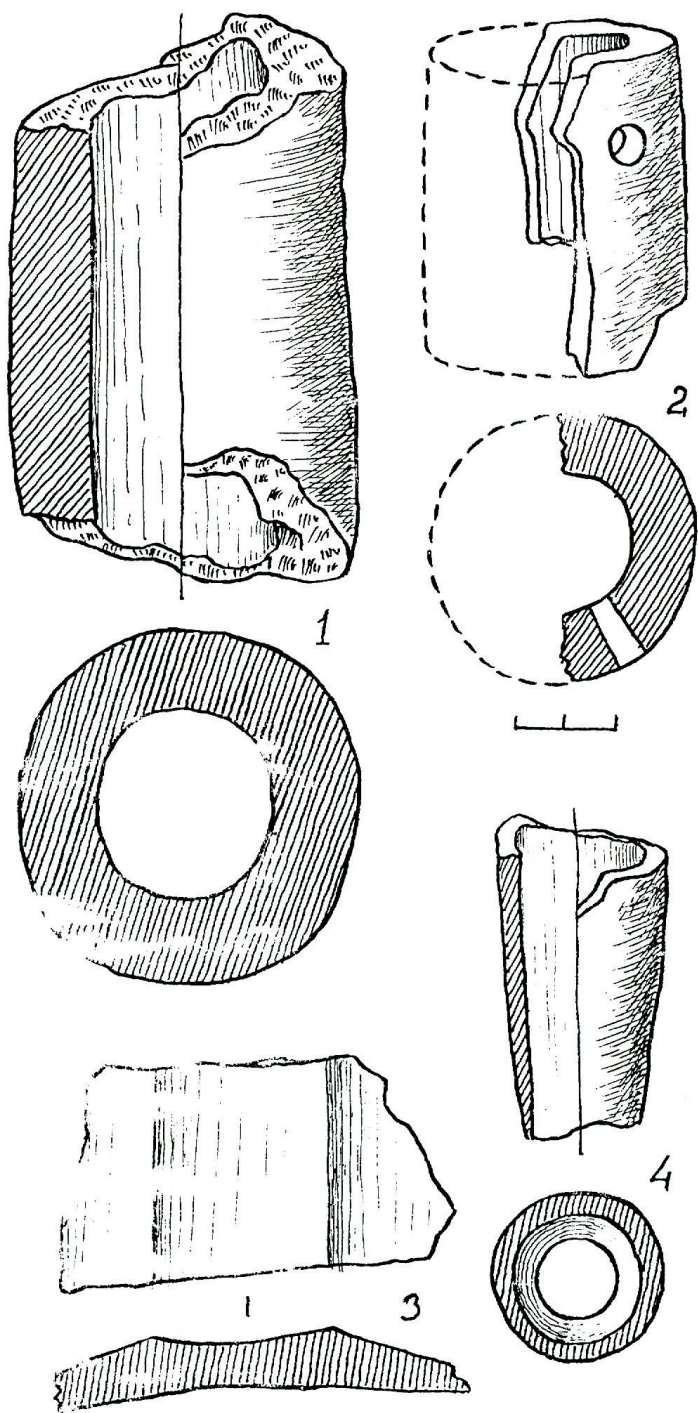
სურ. 12. თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები სხვადასხვა სახელოსნოებიდან.
 1-3 - „ჯიხანჯური I“; 4-8 - „ლეღვა I“; 9 - „ჭარნალი I“; 10-11 - „ჯიხანჯური III“;
 12-13 - „ჯიხანჯური II“

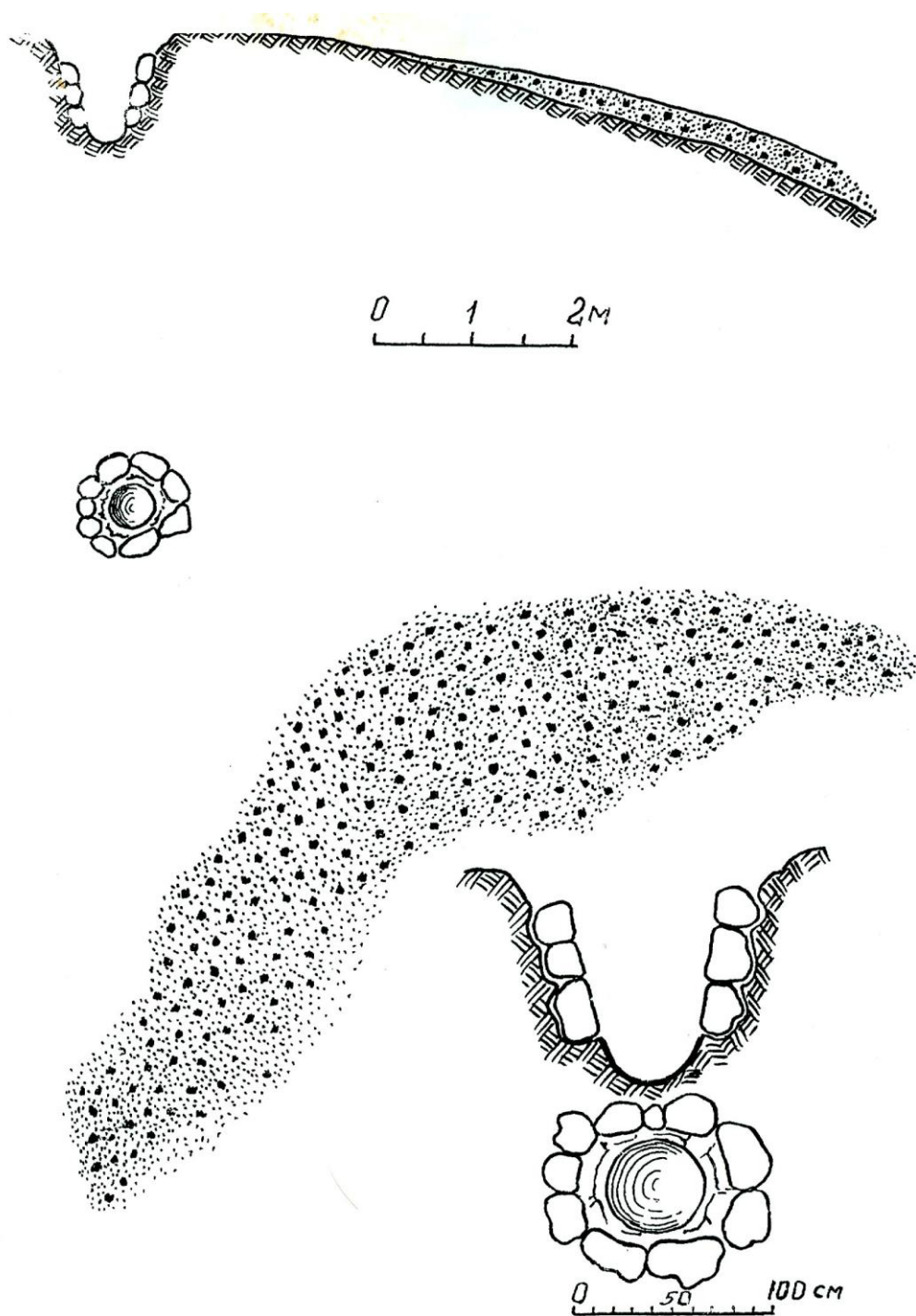
სურ. 13. რკინისაღნობი სახელოსნო „გეგბლაური I“

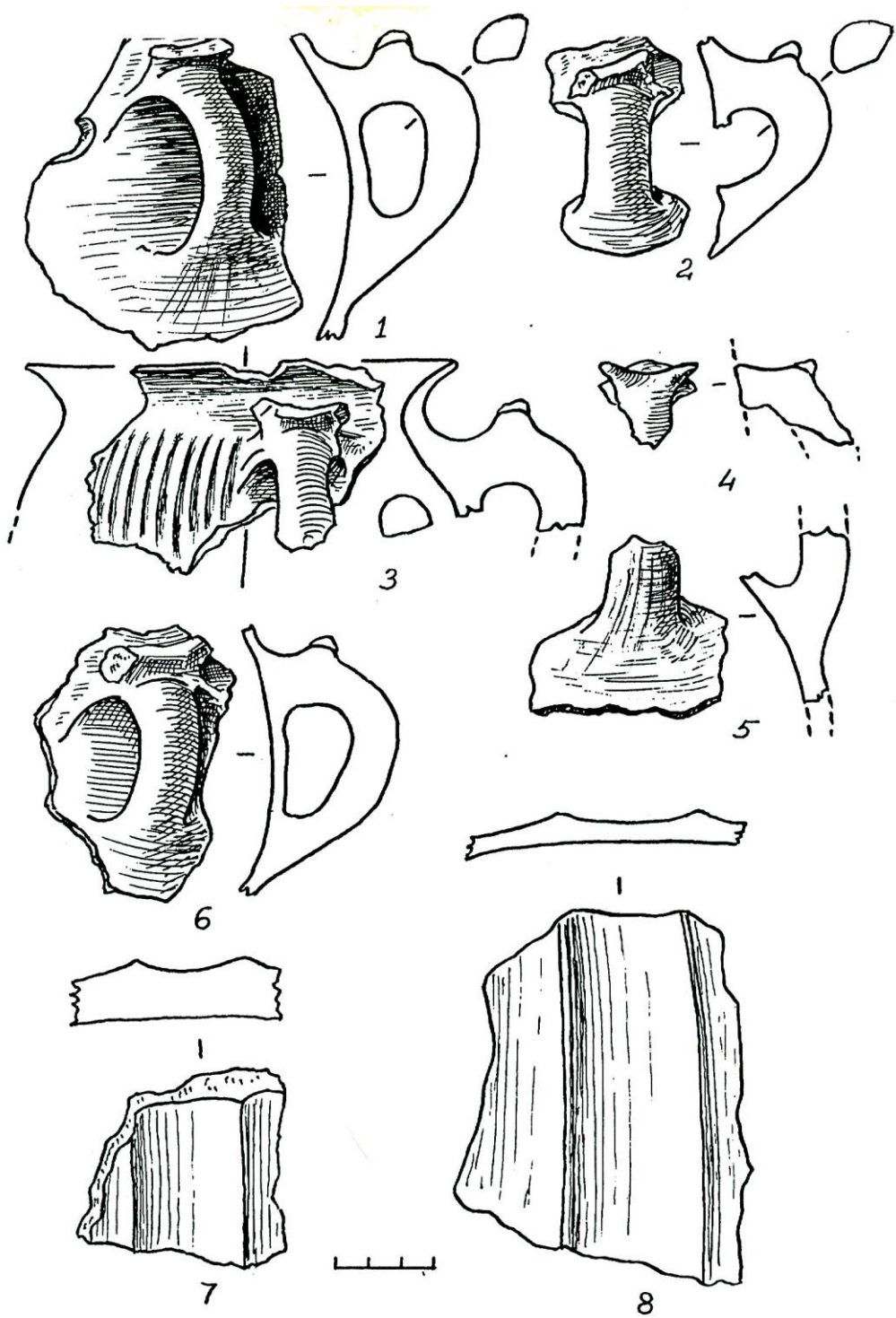
სურ. 14. თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები. „ცეცხლაური I“

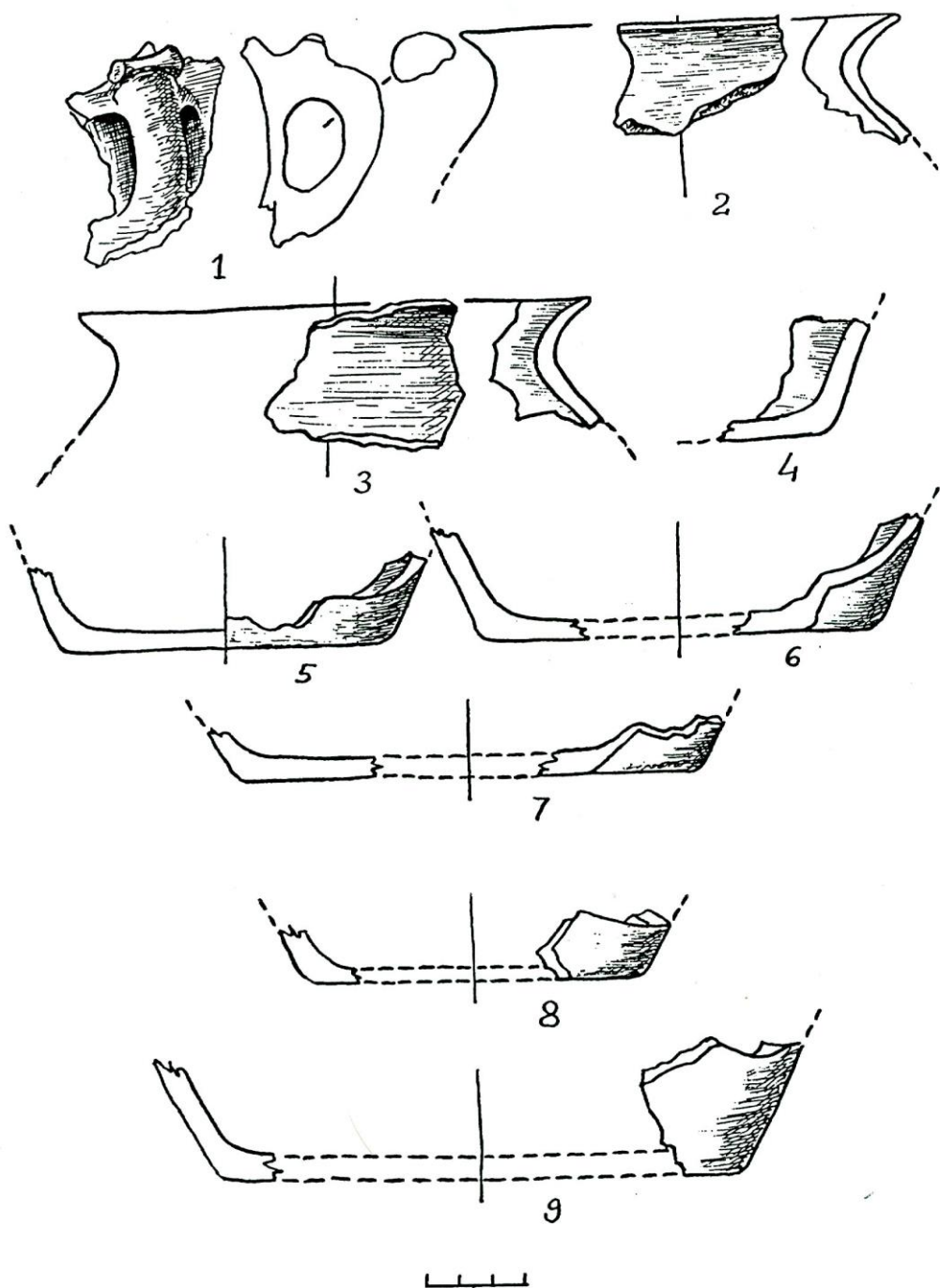
სურ. 15. საბერველების საქშენი მიღებისა და კანელურებიანი
ჭურჭლის ფრაგმენტები. „ცეცხლაური I“

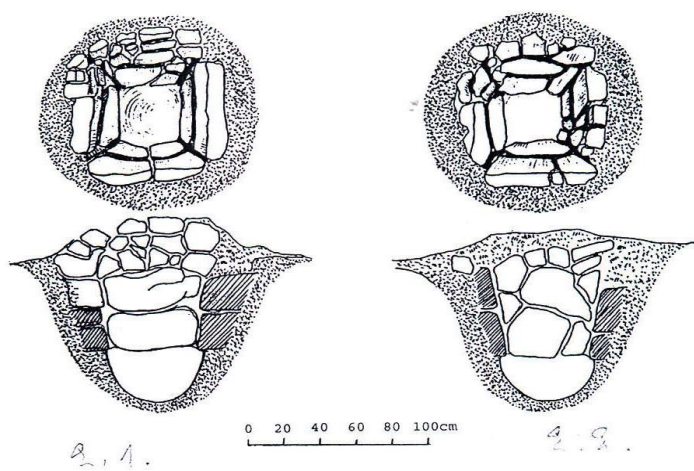
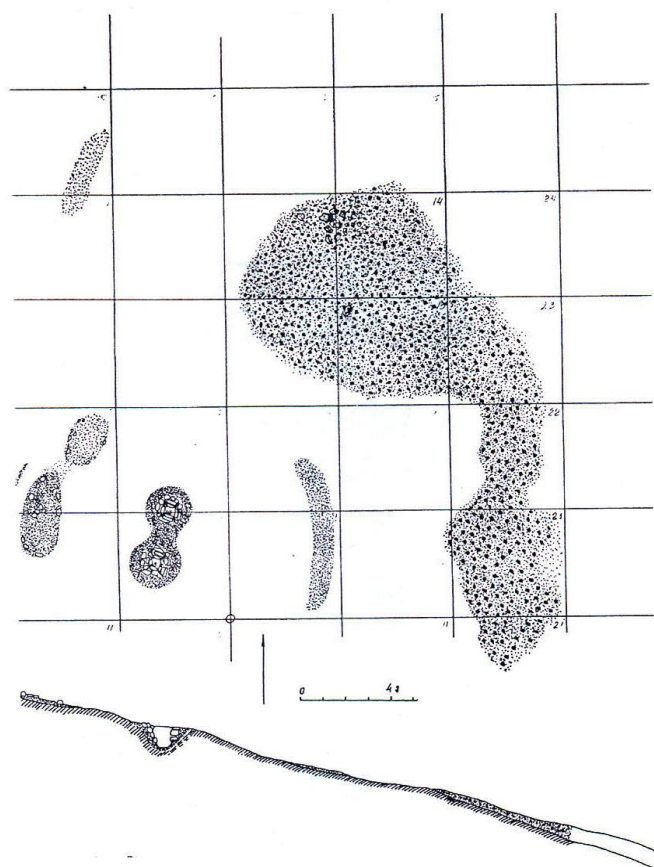
სურ. 16. რკინისადნობი სახელოსნო. „გეგზაური II“

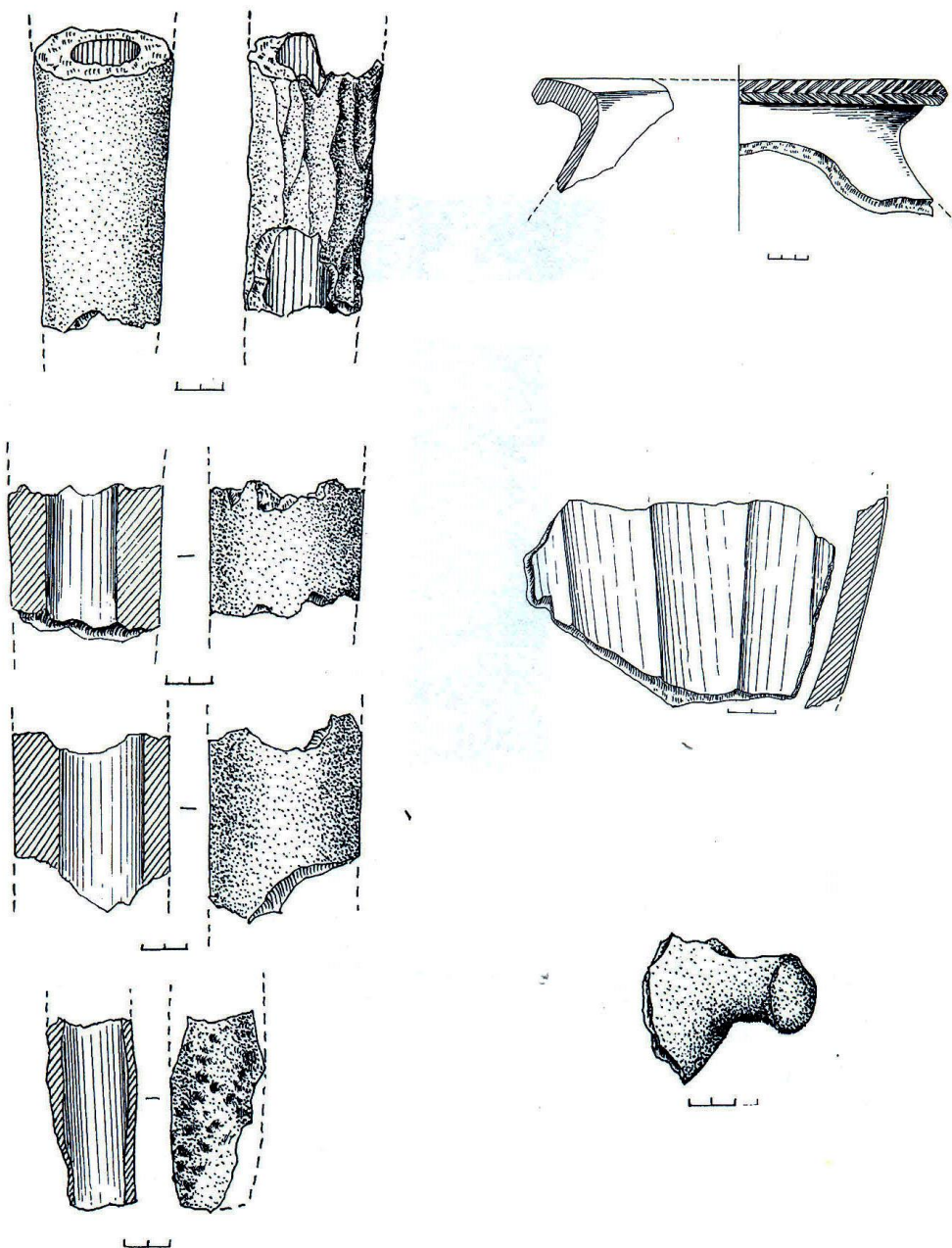
სურ. 17. თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები. „ცეცხლური II“

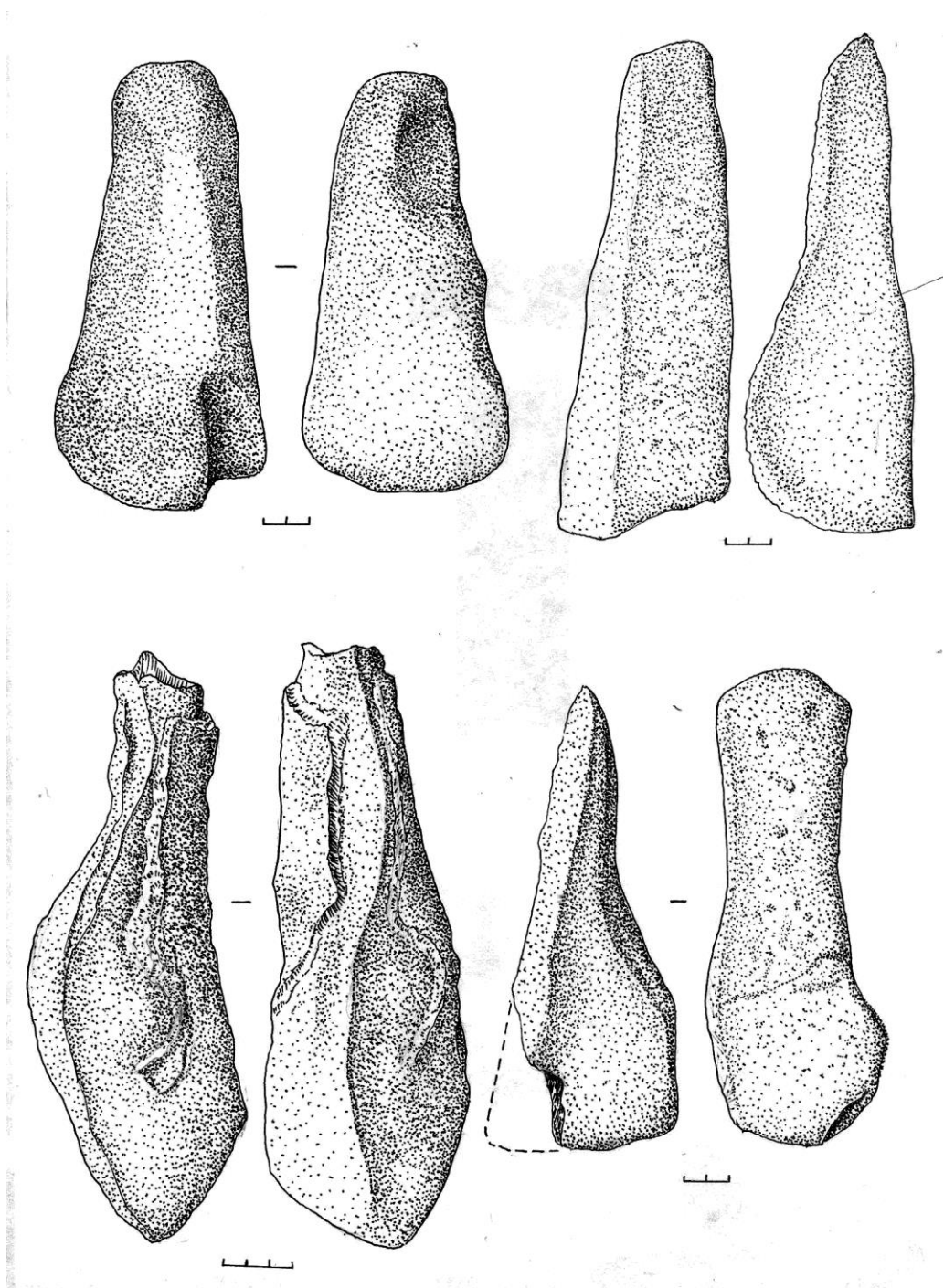
სურ. 18. თიხის ჭურჭელთა ფრაგმენტები. „ცეცხლაური III“

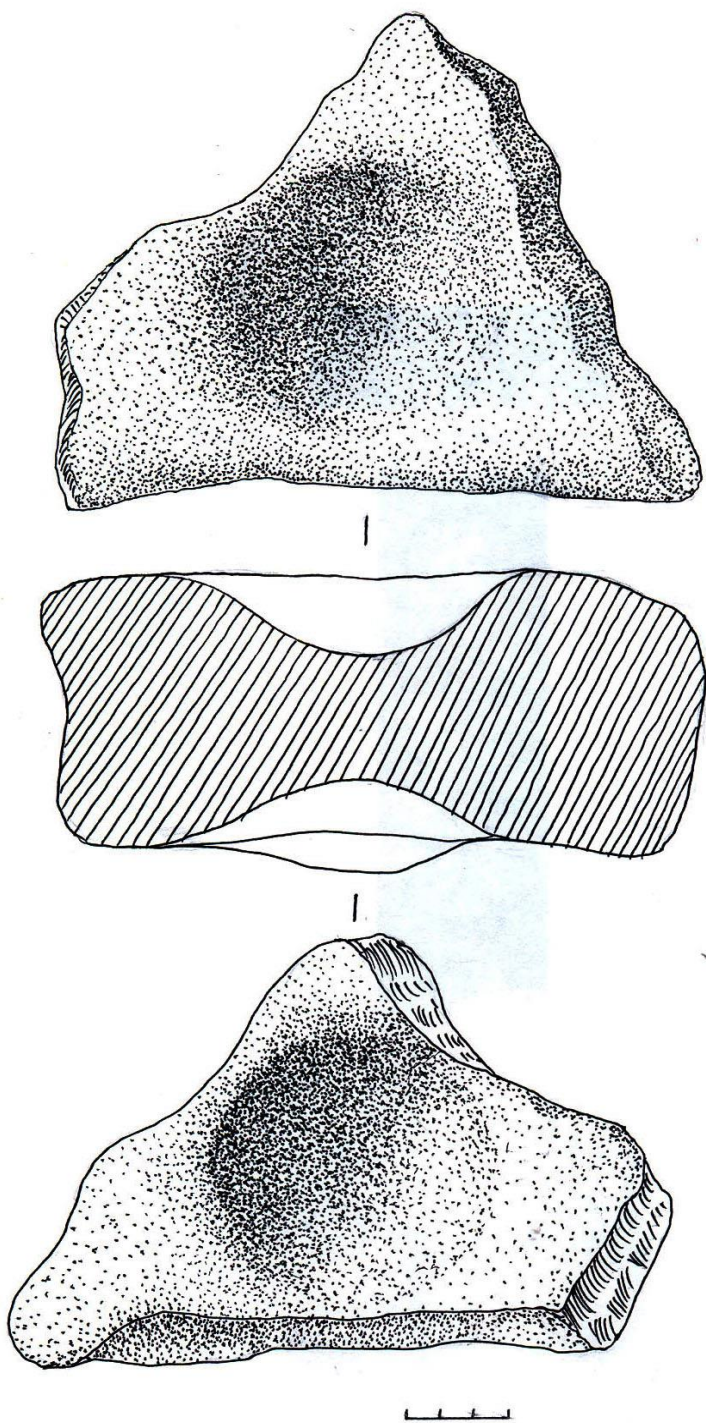
სურ. 19. რკინისადავარი სახელოსნო „ჩაისუბანი I“

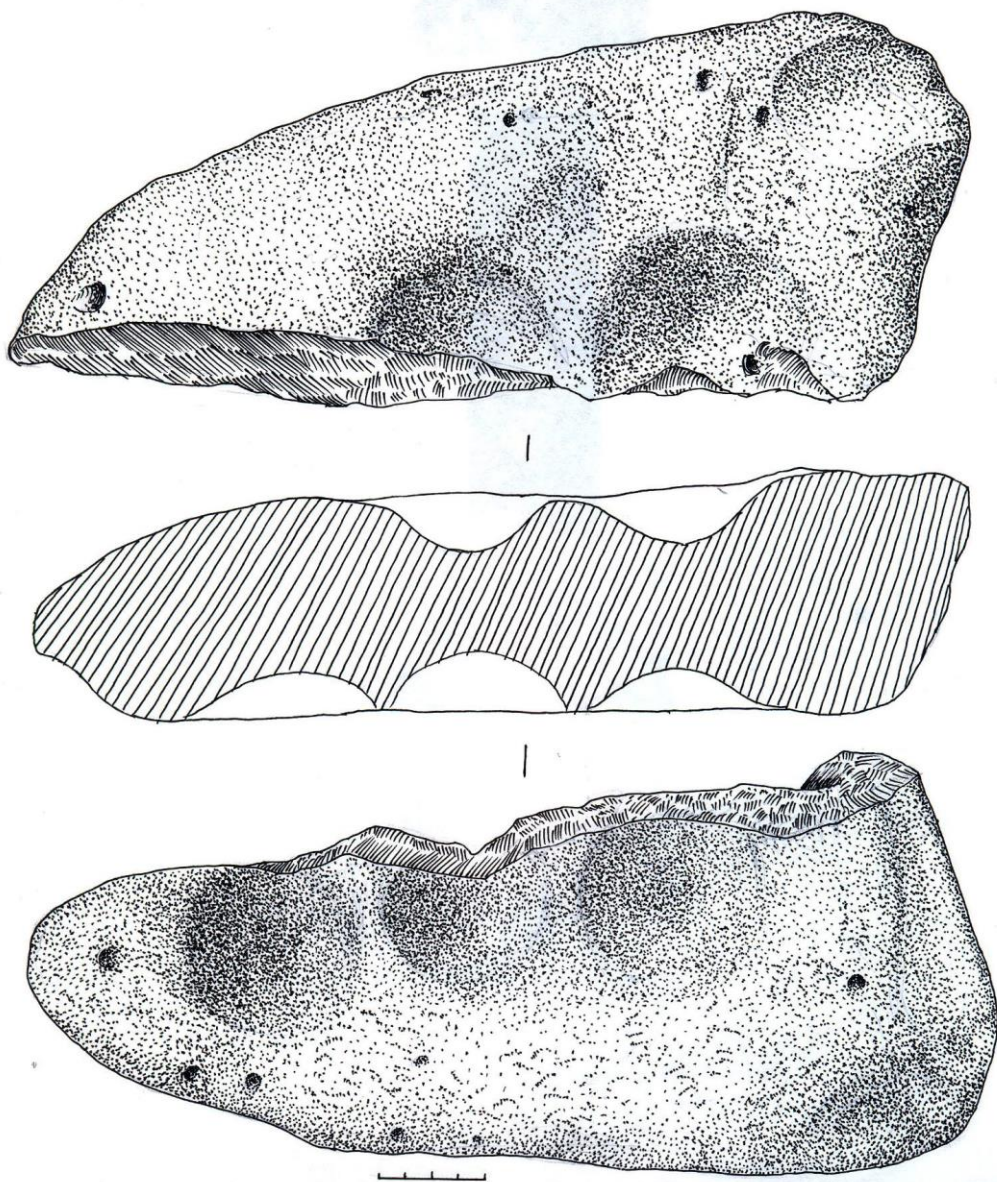
სურ. 20. თიხის ჭურჭლის და საბერველის საქმენი მიღების ფრაგმენტები.
„ჩაისუბანი I“

სურ. 21. ქვის ინვენტარი „ჩაისუბანი I“

სურ. 22. ქვის ინვენტარი „ჩაისუბანი I“

სურ. 23. ქვის ინვენტარი „ჩაისუბანი I“

ქოზულეთის მუნიციპალიტეტის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები (საკულტო არქიტექტურა)

ქრისტიანული სალოცავები: აჭარის ტერიტორიაზე პირველი საეპისკოპოსო კათედრა პეტრა-ციხისძირში მდებარეობდა. იგი ლაზიკის ეპარქიაში შედიოდა და მის სამიტროპოლიტო ცენტრს ფაზისი (ფოთი) წარმოადგენდა. პეტრას საეპისკოპოსოს შესახებ ისტორიულ წყაროს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეკლესიო ნუსხები – “ეკთესისები” წარმოადგენს. პ. ინგოროყვას აზრით VI-VIII სს-ში პეტრას კათედრას ემორჩილებოდა დასავლეთ საქართველოს ვრცელი ტერიტორია “...თანამედროვე ციხისძირი, ბათომის ზონაში; ... გურია-აჭარისა და აგრეთვე ჭანეთი-ლაზია, რიხეს მხარე” (ინგოროყვა, 1954: 230). ციხე-ქალაქი პეტრა VI საუკუნის ეგრისის სტრატეგიულ პუნქტში მდებარეობდა. და წარმოადგენდა ერთ-ერთი ძლიერ საეკლესიო ცენტრს. პროკოპი კესარიელთან დაცულია ერთი საინტერესო ცნობა იმის შესახებ, რომ იუსტინიანეს ჭანეთისა და ლაზეთის სხვადასხვა პუნქტებში ჩაუტარებია გარკვეული სააღმშენებლო სამუშაოები და, ასევე, განუახლებია ეკლესია, რომელიც ძველი და დაზიანებული იყო (გეორგიკა, 1965: 135). ზოგიერთი მეცნიერის ვარაუდით, ამ ეკლესიის მშენებლობაში პეტრა-ციხისძირის ბაზილიკა უნდა იგულისხმებოდეს (ინაიშვილი, 1971: 102-103).

ციხისძირი მდებარეობს ქალაქ ქოზულეთიდან სამხრეთით, 7 კმ. დაშორებით, სადაც დაფიქსირებულია სხვადასხვა პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანიდან გვიანი შუა საუკუნეების ჩათვლით (**ტაბ. 1-5**). ციხის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აქ სამი ფენა გამოვლინდა. ზედა, ანუ ყველაზე გვიანდელი ფენა XVIII-XIX საუკუნეებს განეკუთვნება და დაკავშირებულია აქ თურქული გარნიზონის დგომასთან. მეორე ფენა შუაფეოდალურ ხანას - X-XV სსაუკუნეებს განეკუთვნება და დანარჩენ ფენებთან შედარებით სუსტად არის წარმოდგენილი. სწორედ ამ პერიოდით თარიღდება შიდაციხის ცენტრში მდებარე მცირე დარბაზული ეკლესია, რომელიც აგებული იყო VI ს-ის სამნავიანი ბაზილიკის ნანგრევებზე. ეს ერთნავიანი ეკლესია ოსმალებს მოგვიანებით მეჩეთად გადაუკეთე-

ბიათ. ამავე ხანას მიეკუთვნება გათხრების შედეგად აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები: მოჭიქული კერამიკა, ტყვიის შეკიდული ბეჭდები და სხვ.

ციხისძირის ყველაზე ძველი ფენა კი VI საუკუნისაა - ციხის კედლების ადრეული ფენა, სამნავიანი ბაზილიკა, აბანო, პეტრას შიდაციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ნივთიერი მასალები - იმპორტული და ადგილობრივი ამფორების, ქვევრების, დოქების, ქოთნების და ჯამების ფრაგმენტები, მინის ნაკეთობანი, მონეტები, ძირითადად, ახ.წ. VI ს-ით თარიღდება. თუმცა არ არის გამორიცხული შიდაციხის ტერიტორიაზე VI ს-ზე ადრინდელი ფენების აღმოჩენა, რასაც, თავის მხრივ, მოწმობს სამნავიანი ბაზილიკის ქვეშ გამოვლენილი უფრო ძველი ნაგებობის კედლები, აგრეთვე ციხის ჩრდილოეთით IV-V სს. ნაგებობებისა და ფენების აღმოჩენის ფაქტი.

1962 წელს შიდაციხის აღმოსავლეთი კედლის შუა ადგილას გამოვლინდა VI ს-ის კარიბჭე, რომელიც გვიან შუასაუკუნეებში, თურქული გარნიზონის დგომისას ამოუქოლავთ. კარიბჭის მარჯვენა მხარეს კედელზე ჩატანებულია აგურითა და კრამიტით გამოყვანილი ჯვარი, რომელიც თურქებს მისი დაფარვის მიზნით კირხსნარით გადაუღესავთ. მკვლევრები ფიქრობენ, რომ ანალოგიური ჯვარი კარიბჭის მეორე მხარესაც იქნებოდა გამოსახული. ამ ადგილას ჯვრის გამოსახვა საკულტო ტაძართან დამაკავშირებელი მთავარი კარიბჭის მნიშვნელობით იყო განპირობებული. პეტრას ქალაქური დასახლების მცხოვრებლები, რომლებიც, მკვლევართა აზრით, ბოზოყვათის ტერიტორიაზე ბინადრობდნენ, უთუოდ ამ კარიბჭით შედიოდნენ შიდაციხის ტაძრის ტერიტორიაზე.

შიდაციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში იდგა ორი თანადროული ნაგებობა – ბაზილიკა და აბანო, რომლებიც ერთმანეთთან კომპოზიციურად იყვნენ დაკავშირებული. შესასვლელებით სამკუთხა მოედნისაკენ ორიენტირებული ნაგებობები ერთიან არქიტექტურულ ანსამბლს ქმნიდნენ.

პეტრა-ციხისძირის უძველესი ბაზილიკა VI ს-ით თარიღდება.²⁸ იგი ბიზანტიურ წყაროებში მოხსენიებულ პეტრას ტაძართან არის გაიგივებული და მისი მშენებლობა იუსტინიანეს სახელს უკავშირდება.

ეკლესია სამირკვლის დონემდეა დანგრეული. ტაძრის სიგრძე 33, 5 მ-ია, ხოლო სიგანე 17,8 მ. ძეგლის დღევანდელი მდგომარეობა საშუალებას გვაძლევს ზოგადად განვიხილოთ ეკლესიის ხუროთმოძღვრული კომპოზიციის თავისებურებები და მხოლოდ წარმოსახვით აღვადგინოთ ტაძრის თავდაპირველი სახე.

²⁸ ხელოვნებათმცოდნეების ნაწილი გ. ჩუბინაშვილი, ნ. ჯაბუა ეკლესიის თარიღს V ს-ით განსაზღვრავს.

ციხისძირის ბაზილიკა სიდიდითა და ხაზგასმული გრძივი ღერძით გამოირჩოდა. მის თავისებურებას განსაზღვრავდა შვერილი ხუთწახნაგოვანი აფსიდი, სამნაწილიანი ნართექსი და ნავების გამყოფი სწორკუთხა ბურჯები. შუა ნავების სიგანე გვერდითი ნავებისას სამჯერ აღემატება, ტაძრის სიგრძე კი სიგანეზე თითქმის ორჯერ მეტია. ციხისძირის ტაძარი ე.წ. “ელინისტური” ტიპის ბაზილიკებს უკავშირდება და, ამავე დროს, დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკების სახასიათო ნიშნებსაც ავლენს. საქართველოში ძლიერ წაგრძელებული გეგმარების ძეგლები არ არის გავრცელებული. ქართულ სამნავიან ბაზილიკებს შორის, ზომებისა და პროპორციების მხრივ, ციხისძირის ეკლესია ერთ-ერთი უდიდესია. დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებიდან მას ყველაზე მეტად ბიჭვინთის (V ს.), ნოქალაქევის – I (V ს.) და ალაჰადის (VI ს.) ბაზილიკები უახლოვდება. აღმოსავლეთ საქართველოდან კი V-VI სს-ის ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლები: ბოლნისის სიონი, ურბნისი, ხაშმი და სხვ. ამდენად, ზომებიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ ციხისძირის ბაზილიკა საკმაოდ მასშტაბურ და მონუმენტურ ნაგებობას წარმოადგენდა. ტაძრის ასეთი მასშტაბები კი, უთუოდ, მრევლის რაოდენობით, მოთხოვნებითა და ამ კუთხისათვის ეკლესიის განსაკუთრებული მნიშვნელობით იყო განპირობებული.

ბაზილიკის დანარჩენი კედლები ნაგებია კირის დუღაბზე ჰორიზონტალურად დაწყობილი, მცირე ზომის, უხეშად დამუშავებული ქვებითა და აგურის ფენებით. ასეთი შერეული წყობა ადრექრისტიანული ხანის ბიზანტიურ ძეგლებში გვხვდება. დადასტურებულია შავიზღვისპირეთის თითქმის ყველა ელინისტურ ბაზილიკაში (ნოქალაქევი, ბიჭვინთა, ვაშნარი, ალაჰადე და სხვ.). ციხისძირის ბაზილიკის შედარებით თხელი კედლები და ნაკლებად მასიური ბურჯები იწვევს ეჭვს იმისა, რომ ტაძარს ხის ნივნივებიანი ჭერი ჰქონდა, თუმცა ქართულ ბაზილიკებში გადახურვა, ძირითადად, კამაროვანია. სავარაუდოდ, ასეთივე, ხის გადახურვა უნდა ჰქონოდა ნოქალაქევის I, განთიადის, ბიჭვინთის ცალნავიან ბაზილიკებსაც. დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკების თავისებურება ციხისძირში, ასევე, ბურჯების სწორკუთხა ფორმაში ვლინდება, ნავები ერთმანეთისაგან ხუთი წყვილი სწორკუთხა სვეტით იყოფოდა. ციხისძირის ბაზილიკის თავისებურებაა, ასევე, სამნაწილიანი ნართექსიც, რომელიც არ არის ქართული ეკლესიებისათვის აუცილებელი კომპონენტი. თუმცა, ამ თვალსაზრისითაც, ანალოგიები გვხვდება V-VI სს-ის ბაზილიკებში (ბიჭვინთა, ნოქალაქევი, განთიადი, ახმეტა, სანაგირე და სხვ.). ციხისძირის ბაზილიკის საკურთხეველს არ გააჩნია სამკვეთლო და სადიაკვნე, მაგრამ ამ ნიშნითაც იგი გამონაკლისს არ წარ-

მოადგენს. ერთნაწილიანი საკურთხეველი V-VI სს-ის სხვა ზოგიერთ ქართულ ბაზილიკებშიც არის დადასტურებული. გარდა ამისა, ციხისძირში არ არის გამოვლენილი სანათლავისათვის განკუთვნილი სადგომის კვალი და არც ტაძრის დეკორატიული მორთულობის არც ერთი დეტალი.

ტაძრის გეგმარების საფუძველზე შეიძლება წარმოვიდგინოთ ეკლესიის ექსტერიერიც, რომელიც დამოუკიდებელი გადახურვის მქონე რამდენიმე ნაწილისაგან შედგებოდა: სწორ ბაზილიკურ პროფილში მოქცეული ნაგები, აღმოსავლეთის შვერილი აფსიდი მწყობრი წახნაგოვანი ფორმებითა და კონუსური გადახურვით და დასავლეთი ნართექსის მასა დამოუკიდებელი ცალფერდა სახურავით. თუ ამ თავისებურებებს დავუმატებთ შენობის ზომებსა და მასშტაბებს, შეიძლება ვთქვათ, რომ ციხისძირის ბაზილიკა მართლაც წარმოადგენდა საკმაოდ მონუმენტურ ნაგებობას, რომელიც სავსებით აკმაყოფილებდა საეპისკოპოსო ტაძრის ყველა მოთხოვნას. დახვეწილი გეგმარებითა და პროპორციებით ციხისძირის ბაზილიკა სიახლოვეს ბიჭვინთის სამნავიან ბაზილიკასთან იჩენს. ეს უკანასკნელი კი კონსტანტინოპოლის საკულტო არქიტექტურის გავლენის კვალს ატარებს. ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების ნიმუშები და მოთხოვნები უცხო არ იქნებოდა ციხისძირის ბაზილიკის აღმშენებელთათვისაც. თუმცა, უდავოა, რომ ციხისძირის ეკლესია წარმოადგენდა ადრექრისტიანული ქართული ბაზილიკების ერთ-ერთ ორგანულ რგოლს. პეტრა-ციხისძირის კომპლექსში წარმოდგენილ საეკლესიო შენობებს ახასიათებს გარკვეული ტრადიციულობა, რაც, პირველ რიგში, ეკლესიების საკურთხევლის შვერილფსიდური ფორმით წარმოდგენაში ვლინდება. შვერილი აფსიდების მოტივი, უფრო მეტად ზღვისპირა ზოლის ადრე შუა საუკუნეების ძეგლებში გვხვდება. შვერილი აფსიდები აქვს პეტრა-ციხისძირში არსებულ სხვადასხვა ეტაპის ტაძარებს, ასევე სარფის საყდარსა და სამების ეკლესიას ბათუმის მახლობლად, რაც ტრადიციული მოტივის გათვალისწინების შედეგი უნდა იყოს. ციხისძირის არქიტექტურული ძეგლები, ქრისტიანული ტაძრები, არქეოლოგიური მასალები, თავის მხრივ, ამტკიცებენ, რომ პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა ციხისძირში მდებარეობდა.

ქობულეთის მხარეში განვითარებული შუა საუკუნეების საეკლესიო არქიტექტურის გამორჩეულია ძეგლია ხინოწმინდის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, რომელიც მდინარე კინტრიშის შენაკადის - საკირისღელის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს (ტაბ. 6-8). ხინოწმინდის არქეოლოგიური შესწავლა განხორციელდა 1989-1990 წწ. ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ექსპედიციის მიერ (ექსპედიციის ხელმძღვანელი გ. თავაშიშვილი). გათხრითი სამუშაოები ჩატარდა ეკლესიის შიგნით და გალავ-

ნით შემოსაზღვრული ეზოს ტერიტორიაზე. ეკლესიის ეზოს გალავანი ნაგებია რიყის ქვებით. მისი აღმოსავლეთი კედელი თითქმის მთლიანად მოშლილია.

ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა: "ხინოს არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილდიდშენი, კარგს ადგილს. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ხინოსწყლის სამხრეთის ჭოროხამდე" (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973:791.) . დ. ბაქრაძე, რომელმაც ძეგლი 1874 წელს მოინახულა, უარყოფს ეკლესიის გუმბათიანობას და მას დარბაზულ ტაძრად ასახელებს (ბაქრაძე, 1987:83-84). აღნიშნული ცნობებისა და ტაძრის დღევანდელი მდგომარეობის შეჯერება მოწმობს, რომ სალოცავს საუკუნეების განმავლობაში არაერთი გადაკეთება განუცდია (ჭანიშვილი 1998; თავამაიშვილი, 2008; ჭიჭილეიშვილი, 2009:198-205; პატაშური, 2009:20) . ეკლესია დანგრეულია, ალაგ-ალაგ კედლების სიმაღლე 2-3 მეტრს აღწევს. მას არ შერჩენია კამარები და გადახურვის სხვა ელემენტები. ზომების მიხედვით (18 x 10 მ.) შესაძლოა განვსაზღვროთ, რომ იგი შედარებით მოზრდილ ნაგებობას წარმოადგენდა, რომელსაც სამხრეთის მხრიდან გვიანი მინაშენი ეკვროდა. ეკლესიას ორი შესასვლელი ჰქონდა - სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. "დიდ დარბაზს" აღმოსავლეთით ერთვოდა საკურთხეველი ღრმა ბემით, რომლის ჩრდილოეთით და სამხრეთით სწორკუთხა ფორმის სადიაკვნე და სამკვეთლო იყო მოწყობილი. უცნაურია დარბაზის დასავლეთით არსებული "ჯიბეების" მსგავსი სადგომები, რაც გვიანდელი გადაკეთების შედეგი უნდა იყოს. თავდაპირველად ტაძარი წარმოადგენდა სამნავიან ბაზილიკას, რომლის ნაგებობას ერთმანეთისაგან სამი წყვილი სვეტი ჰყოფდა (ჭანიშვილი, 1998). ეკლესიის შიგა კედლები ნაგებია უხეშად დამუშავებული წვრილი ქვებით, ხოლო შენობის კონსტრუქციული დეტალები – ნახევარსვეტები და ღიობები ამოყვანილია კარგად გათლილი ქვის ფილებით. ფასადები მოპირკეთებულია თარაზული წყობის ქვის კვადრებით. ზოგან რიგების სისწორისათვის წვრილი ქვები და ბათქაშია ჩამატებული. გარედან შუა ნავი ორფერდა, ხოლო გვერდითი ნაგებობები ცალქანობა სახურავით უნდა ყოფილიყო დაბურული.

ხინოწმინდის ეკლესიის არქიტექტურა შედარებით გვიანი ხანის ქართული ბაზილიკების ნიშნებს ავლენს - ბომბების არათანაბარი ინტერვალით განლაგების პრინციპი, მშენებლობის ტექნიკა და ქვის წყობის ხასიათი ხინოწმინდის ეკლესიას IX სს-ის ქართული არქიტექტურის ნიმუშებთან აახლოებს. 1969 და 1989 წელს სამხრეთი მინაშენის გაწმენდისას აღმოჩენდა მამაკაცის ორი რელიეფური თავის გამოსახულება, რაც კი, X-XI სს-ის მიჯნაზე წარმოებული განახლების მაუწყებელია (ტაბ. 9-10). სკულპტურები ამ-

ჟამად ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმშია დაცული. სახეებს ტუჩ-ნიკაპი ჩამომტვრეული აქვს, მაგრამ რელიეფის საერთო მდგომარეობა ხელს არ უშლის ნიმუშების მხატვრული ღირებულებების აღქმას. ერთიანი ქვის ბლოკისაგან გამოკვეთილი და თითქმის მთელი მოცულობით წარმოდგენილი თავები, უკანა მხარეს, საგანგებოდ გამოყვანილი შვერილი ღერძით მაგრდებოდა კედლის ზედაპირზე. ოსტატის ძირითადი ყურადღება სახეების “ინდივიდუალური” ნიშნების, შინაგანი გამომსახველობის და ფორმის რელიეფურად გადმოცემისაკენ არის მიმართული. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხინოწმინდის ტაძრის დეკორში სკულპტურული თავების ადგილის განსაზღვრა, იდეური და სიმბოლური მნიშვნელობის დადგენა, და საერთოდ, გარკვეული “ინდივიდუალური” ნიშნების მიუხედავად მათი სასულიერო ან საერო პირებთან გაიგივება ძალზე ძნელია. ცნობილია, რომ შენობების ადამიანთა სკულპტურული სახეებითა და ნიღბებით მორთვის ტრადიცია წინარე-ქრისტიანული ხანიდან მომდინარეობს. სხვადასხვა მხატვრულ-სიმბოლური მნიშვნელობით, ქალთა და მამაკაცთა სახეები ქრისტიანულ ხელოვნებაშიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ისინი დადასტურებულია შუა საუკუნეების ქართულ ძეგლებზეც (კუმურდო - 964 წ., ბაგრატის ტაძარი - XI ს., ფიტარეთი - XIII ს-ის დასაწყისი; შიომღვიმის კანკელი - XI ს. და სხვ). სახეთა ემოციური განწყობილება, შინაგანი სიმტკიცის შეგრძნება, ექსპრესია, გარკვეული ცხოვრებისეული დამაჯერებლობა განსაზღვრავს ხინოწმინდის სკულპტურების მხატვრულ გამომსახველობას. მხატვრულ-სტილისტური თავისებურებებით ისინი X-XI სს-ის მიჯნის ქართული რელიეფური ქანდაკების ძეგლებს უახლოვდებიან და მოცულობრივთან ერთად პირობითი, სიბრტყობრივ-ხაზობრივი ფორმების შეხამების მაგალითს გვიჩვენებენ. ოსტატობითა და გამომსახველობით ხინოწმინდის ქანდაკებები თავისი ეპოქის გამორჩეულ ნიმუშთა წრეში ექცევა (ქოროლოს, ვალეს, ოშკის, ბაგრატის ტაძრის რელიეფური გამოსახულებები) და უახლოეს ანალოგს ბაგრატის ტაძრის სამხრეთ ფასადზე ასევე წყვილად წარმოდგენილ სკულპტურულ სახეებთან პოვებს (XI ს).

ხინოწმინდის ეკლესიის ხუროთმოძღვრება, რელიეფური ქანდაკება და არქეოლოგიური მონაპოვარი საუკუნეების განმავლობაში აქ მიმდინარე უწყვეტი კულტურული ცხოვრების მიმანიშნებელია. ცნობილია, რომ ხინოში არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრა. აქ იჯდა “ეპისკოპოზი, მწყემსი ხინოსწყლის სამხრეთით ჭოროხამდე” (ქართლის ცხოვრება, 1973:791). ხინოს ეპისკოპოსები ხინოწმინდელად იწოდებოდნენ. ხინოწმინდის ეპარქიის ჩამოყალიბება მას შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რაც ლაზიკის ცენტრებმა, მათ შორის პეტრას საეპისკოპოსომ, არსებობა შეწყვიტა. პეტრას კათედრა ადგი-

ლობრივი საეკლესიო დამოუკიდებლობის განმტკიცების პირობებში, საერთო ტენდენციის თანახმად, გადადის ხინოში. ეს პროცესი ზოგადად IX ს-ის დასასრულს ივარაუდება. XVII-XVIII სს-ის დოკუმენტებმა შემოგვინახა რამოდენიმე ხინოწმინდელი ეპისკოპოსის სახელი. ეპისკოპოსი მაქსიმე (XVII ს.) მოხსენიებულია გიორგი III გურიელისა და მისი დედის ხვარამზეს მიერ ბოქაულთუხუცესის მირაზზე თავდგირიძისადმი ბოძებულ სიგელში, რომელიც 1686 წლით თარიღდება. ხინოწმინდელი ეპისკოპოსი ექვთიმე ართუმელიძე მოხსენიებულია გიორგი IV გურიელისა და მისი მეუღლის შერვაშიძის ასულ მარიამის სიგელში (XVIII ს-ის პირველი მეოთხედი); ეპისკოპოსი იოანე მამია IV გურიელისა და გიორგი V გურიელის მიერ ბოძებულ სიგელებში (XVIII ს-ის მეორე ნახევარი). ხინოწმინდის საეპისკოპოსო კათედრამ თვისი არსებობა, XVIII ს-ის მეორე ნახევარში, ოსმალთა მოძალების გამო შეწყვიტა. ხინოწმინდელი ეპისკოპოსი იოანე გამოჩინებულის ეკლესიისადმი ბოძებულ სიგელში მიუთითებს: “... როდესაც ჩვენ ხინოწმინდელად დავიდგინეთ, ის ხინოწმინდა და მისი შემავალი ერი თათართ მიიმძლავრეს და ქრისტიანობას განუდგნენ და სრულად შეიქმნენ და მის ძალით ჩვენს ეკლესიაზედ მისვლა ვეღარ უძლეთ...” (ბაქრაძე, 1987:83-84). ხინოწმინდელად წოდებული ბოლო, ფაქტობრივად ნომინალური, ეპისკოპოსი კი იყო დავით წერეთელი (XIX ს-ის დასაწყისი), შემდგომში ქუთაისის მიტროპოლიტი, რომელსაც ალბათ, ერთხელაც არ უნახავს ხინო, რადგან იქ ყოფნა შეუძლებელი იყო მუსლიმანობის მომძლავრების გამო. ამდენად, სიგელებიდან ჩანს, რომ XVIII ს-ის 80-იანი წლებისათვის ხინო უკვე ოსმალების ხელში იყო. უკანასკნელი მღვდელი ხინოწმინდის ეკლესიისა, გვარად ქათამაძე ყოფილა. ეკლესიის გაუქმების შემდეგ იქაურობას უვლიდა მოხუცი, ვინმე ცეცხლაძე, თუმცა მრევლიც არ ტოვებდა ტაძარს. “... ეკლესიის შენობა ძალზედ საწყლად გამოიყურება. იგი გალავანთან ერთად დანგრეულია, ეტყობა განგებ და როგორც ამბობენ 8-9 წლის წინათ...მასში მთელია მხოლოდ საკურთხევის ნაწილი სალაროთი და ეკვდერით, სადაც ახალი ცვილის სანთლები ვნახე, რაც, მოწმობს, რომ ამ მიყრუებულ სოფელში ჯერ კიდევ სავსებით არ გამქრალა ხსოვნა ოდესღაც გაბატონებული ქრისტიანული რელიგიისა” – წერდა დ. ბაქრაძე.

განვითარებული შუა საუკუნეების ნიმუში უნდა იყოს სოფელ ქვედა სამებაში, სასაფლაოსთან ახლოს შემორჩენილი ეკლესიის ნანგრევები. იგი წარმოადგენდა მცირე ერთნავიან სამლოცველოს შესასვლელით დასავლეთის მხრიდან. შემორჩენილია მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთი კედლების კუთხე, დასავლეთი და ჩრდილოეთი კედლის ფრაგმენტები. საკურთხევის აფსიდი

მიწის დონემდეა დანგრეული. ეკლესიის ზომები 3,10 x 6 მ, კედლების სისქე - 80 სმ. ეკლესია ნაგებია უსწორმასწორო ფორმის ქვებით დუღაბის ფენაზე. კედლის წყობის ხასიათით ეკლესიის აგება XIII საუკუნის შემდგომ პერიოდს უნდა უკავშირდებოდეს. სალოცავის დეტალური კვლევისათვის აუცილებელი ძეგლის ღრმა შესწავლა, ტერიტორიის გაწმენდა, არქეოლოგიური მასალების შეჯერება ხელოვნებათმცოდნეობითი კვლევის შედეგებთან.

პირვანდელი სახით, ასევე, არ შემორჩა ქობულეთის მხარის, სოფ. გვარასა და ხუცუბნის საზღვარზე მდებარე “თეთროსნის” ეკლესია. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ამ ადგილას, უძველეს დროში, მესხების ქვეყანაში არსებული “ლეკოთეას” სამლოცველო იდგა. შემდეგ კი წმინდა გიორგის სახელობის საყდარი აუგიათ. გასული საუკუნის შუა წლებისათვის ტაძარს დაახლოებით 6 მ სიმაღლის ჩრდილო-აღმოსავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი კედლები შერჩენოდა. ეკლესია ნაგები იყო რიყისა და თლილი ქვებით. თეთროსანი თავდგირიძეთა სალოცავსა და სამკვალეს წარმოადგენდა. XVIII ს-ის 60-იან წლებში, ქობულეთის მიტაცების შემდეგ, თეთროსნის განთქმული ღვთისმშობლის ხატი აკეთის მაცხოვრის ეკლესიაში გადასვენეს, თვით ტაძარი კი 1859 წლამდე მოქმედებდა. 1587-1592 წწ. აქ შეიქმნა ცნობილი “დავითნის” მინიატურები (ჩხატარაიშვილი. 1986:106).

ბათუმ-ქობულეთის ეპარქიაში, ისტორიული ქარტეხილების გამო, გვიანი შუასაუკუნეების სხვა ძეგლებიც დაინგრა. თუმცა ეკლესია-მონასტრების მშენებლობა XVII ს-მდე არ წყდება. გვიანი შუასაუკუნეების ძეგლებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს “ცხრაფონა-ჩეხედანას” ეკლესია, რომელიც აჭარის მთისწინეთში, მდ. ჩოლოქის აუზის შენაკადის ცხრაფონას ხეობაში მდებარეობს. დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფით შედის ლელვას სასოფლო საბჭოში (ტაბ. 11-14). ქობულეთიდან დაშორებულია 15 კმ-ით, ხოლო ოჩხამურის რკინიგზის სადგურიდან 9 კმ-ით. ტოპონიმიკური და გურიის სამთავროს საბუთთა მონაცემების საფუძველზე ცხრაფონას ეკლესია “წმ. გიორგის ამაღლების” სახელზეა აგებული, თუმცა, ამავე წერილობით წყაროებში ეკლესიის აშენების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება.²⁹

ცხრაფონას (ჩეხედანას) ეკლესია წარმოადგენდა მცირე ზომის დარბაზულ ნაგებობას, ფართობით 13,33 მ. შესასვლელი ტაძარს დასავლეთიდან

²⁹ ცხრაფონა-ჩეხედანას ეკლესია შესაძლოა წარმოადგენდა 1609 წელს მამია II გურიელის (1600-1625) მიერ აგებულ სალოცავს, რომელიც იერუსალიმის საპატრიარქო ტაძრის მეტოქე იყო.

ჰქონდა.³⁰ 1994 წელს ჩატარებული გაწმენდითი სამუშაოებით დადგინდა, რომ ეკლესიის თავისებურებას სწორკუთხა ფორმის საკურთხეველი წარმოადგენდა, რაც ქართულ ძეგლებში იშვიათად გვხვდება. სწორკუთხა საკურთხეველიანი ეკლესიები, უმთავრესად, სამარხებისათვის განკუთვნილ სალოცავებად იყო გამიზნული. ინტერიერში სამხრეთის კედელთან, მართლაც გამოვლინდა სამარხი-აკლდამა, რაც მოწმობს, რომ სალოცავს ეკვდერის ფუნქციაც ჰქონდა. საკურთხეველის შვერილი პილასტრები დარბაზის მხარეს ორნამენტული კაპიტელებით იყო მორთული. ტაძარი თავიდანვე მოსახატად იყო განკუთვნილი, რასაც ადასტურებს ბათქაშის საკმაოდ სქელი ფენა კედლების ზედაპირზე და ტაძრის მხოლოდ ზოგიერთი დეტალის აქცენტირება თლილი ქვის ფილებითა და ორნამენტული ჩუქურთმით. ფრესკების ფრაგმენტები საშუალებას იძლევა მხოლოდ ნაწილობრივ განვიხილოთ მოხატულობის სტილის, პერიოდისა და ოსტატა წერის მანერის საკითხები. წმინდანთა სახეები გვიანი ხანის ქართული ფრესკული მხატვრობისათვის სახასიათო ხერხებს ეფუძნება: ერთ ჯგუფს გამოარჩევს XVI-XVII სს-ის პოსტპალეოლოგოსური ძეგლებისათვის დამახასიათებელი სახის მოგრძო ოვალი, ფორმების უფრო რთული ფერწერული ხერხებით გადმოცემა, რაც ღია მოყავისფრო ტონზე დატანილი ვარდისფერი გაღიადების თხელი ფენებით მიიღწევა; მეორე ჯგუფს კი ახასიათებს წერის უფრო მარტივი მანერა, რაც, ძირითადად, ხალხური ნაკადის ძეგლებშია დადასტურებული. ამ ჯგუფის სახეებზე ნაკვეთი პირდაპირ ფუძე ტონზე მოყავისფრო ნახატი არის დატანილი, ზედაპირზე კი ოდნავ კრთის მოვარდისფრო ათინათი. ფრესკის რამდენიმე ფრაგმენტის საფუძველზე ორი ოსტატის ხელწერა გაირჩევა, ერთ-ერთი მათგანი პოსტპალეოლოგოსური პრინციპების ერთგულია, ხოლო მეორე ხალხური ნაკადის მხატვრობის ნიმუშებისა. სტილისტური ნიშნებით ცხრაფონას ეკლესიის მხატვრობა XVI-XVII-საუკუნეების მიჯნით ან XVII საუკუნის დასაწყისით შეიძლება დათარიღდეს (ჭიჭილე-შვილი, 2009:39-43).³¹

ეკლესიის დასავლეთის პორტალს ამშვენებდა ჯვრის გამოსახულებიანი არშიები, ხოლო, ფასადზე წარმოდგენილი იყო რელიეფი გველეშაპის

³⁰ აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმში დაცულია ეკლესიიდან გადმოტანილი ორნამენტული, ჯვრის გამოსახულებიანი ქვები, რელიეფი წმინდა გიორგის გამოსახულებით, ფრესკის ფრაგმენტები (გასული საუკუნის 40-იან, 60-იან და 90-იან წლებში შემოტანილი მასალები, მუზეუმის სააღირცხვო წიგნებში, გატარებულია სხვადასხვა ტოპონიმებით - ცხრაფონა-ჩეხედანა).

³¹ მოხატულობის ფრაგმენტები დაცულია აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმში.

მლახვრელი წმ. გიორგის გამოსახულებით. რელიეფური ფილა ამჟამად ბათუმის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია დაცული (მისი ზომებია 63,5 x 72 სმ). სკულპტურული კომპოზიცია ლაკონურობით გამოირჩევა. ყალყზე შემდგარ ცხენზე ამხედრებული წმ. გიორგი, რომელსაც ორივე ხელით შუბი უყვრია გმირავს ოთხფეხა გველეშაპს. ცხრაფონას რელიეფზე განსაკუთრებულ ინტერესს სწორედ მხედრის გამოსახულება იწვევს. წმინდანი, მოსასხამის გარეშე, მეომრის მოკლე კაბაშია წარმოდგენილი. თავს ქუდი თუ მუზარადი ხურავს, ფეხთ “ქუსლებიანი ჩექმა” აცვია. შუა საუკუნეების კანონიკურ ხელოვნებაში წმინდანის გამოსახულების ერთ-ერთ აუცილებელ დეტალს შარავანდი წარმოადგენს. ცხრაფონას ფილაზე კი მხედარი შარავანდის გარეშე თავსაბურავითაა გამოსახული. მეომრის ქუდი, თავისი მოყვანილობით, გვიანფოდალური ხანის საერო ჩაცმულობაში გავრცელებული სპარსული ყაიდის ზემოთ კონუსური და ქვემოთ განივრად გადმოკეცილი ტიპის თავსაბურავს ჩამოგავს. ასეთი ქუდები ხურავთ ქტიტორებს XVII ს-ის ჭედურ ხატებზე - მარტვილის ღვთისმშობლისა და ილორის “ხარის მოყვანის სახის” ხატებზე. შარავანდის გარეშე წარმოდგენილ წმინდანებს ვხვდებით XVII-XVIII სს-ის რელიეფებზეც (ანანური, ლეჩხუმის ცხეთის წმ. გიორგი და სხვ.). მხედრის ჩაცმულობაც - წელში გამოყვანილი კაბა, ქუსლებიანი ჩექმები, ანალოგიებს გვიანი შუასაუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობის, საერო მინიატურისა და ოქრომჭედლობის ნიმუშებში პოვებს. ცხენის მოძრაობა დინამიკურობით არ გამოირჩევა, მისი სხეულის პროპორციები დაგრძელებულია. გველეშაპს გრძელი “გველისებური” ტანი, კვანძისებურად დახვეული კუდი, ფრინველისებრი თავი და ოთხი ფეხი აქვს. გველეშაპის ასეთი ფანტასტიკური ტიპი, ასევე, გვიანი ხანის XVII-XVIII სს. ნიმუშებისათვის არის დამახასიათებელი. კომპოზიცია ფიგურათა სიბრტყობრივი და სილუეტური გამოსახვის პრინციპს ემორჩილება. ფორმების სკულპტურული ხერხებით დამუშავება ოსტატის ამოცანას არ შეადგენს. განზოგადება, ფონისა და ფიგურული კომპოზიციის შესაბამისობა, დასრულებულობა და გაწონასწორებულობა განსაზღვრავს რელიეფის მხატვრულ მიმზიდველობას. ლაკონური გადაწყვეტის მიუხედავად, რელიეფი არ ტოვებს მონუმენტურობის შთაბეჭდილებას. საერთო კომპოზიციური გადაწყვეტის სისადავე, ლაკონურობა, ფორმათა უტირიერება, ეკლექტურობა, პლასტიკური ამოცანების იგნორირება ცხრაფონას რელიეფს, უფრო მეტად, XVII სს-ის ნიმუშებთან (ნიჩბისის წმ. ნიკოლოზი - XVI-XVII სს., სვეტიცხოვლის გვიანი რელიეფები, ანანური - 1690 წ., პეტრე-პავლეს ეკლესია საგარეჯოსთან, “გიგოს საყდარი” ყინწვისთან - XVII-XVIII სს-ის მიჯნა, და სხვ.) აკავშირებს. ეს რელიეფი

გვიან შუა საუკუნეებში, ქართული ხელოვნების თითქმის ყველა დარგში მომძლავრებული საერო და ხალხური ხელოვნების გავლენებითაა გამსჭვალული.

ეკლესიის ხუროთმოძღვრული თავისებურებები, მოხატულობისა და რელიეფის შესრულების ხასიათი მის თარიღს გვიანი შუასაუკუნეების პერიოდით, კონკრეტულად კი, XVII ს-ით განსაზღვრავს, რაც, თავის მხრივ, არ ეწინააღმდეგება ამ სალოცავის გაიგივებას ჩეხედანას ეკლესიასთან, რომელიც 1609 წელს მამია II გურიელის (1600-1625 წწ.) მიერ არის აგებული თავისი მცირეწლოვანი შვილის, მანუჩარის სულის საოხად (ქართველიშვილი, 2009). ამ დროისათვის ცხრაფონას ეკლესია შემოქმედის სამწყსოში შედიოდა. მთლიანად დანგრეული ეკლესია ძველის სამირკველზე ხელახლა ააშენეს XX საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს. ამჟამად აქ მამათა მონასტერია.

სამწუხაროდ, არ შემორჩა ხით ნაგები ქაქუთის მთავარანგელოზის ეკლესია, რომელიც XIX ს-ის 70-იან წლებამდე ჯერ კიდევ იდგა, ასევე, მდ. ჩოლოქის მარცხენა მხარეს მდებარე ჯიხანხურის საყდარი, საიდანაც წმ. გიორგის ეკლესიის ხატი გურიაში, ძიმითის ეკლესიაში გადაუსვენებიათ და სხვა მრავალი.

აჭარა საქართველოს განსაკუთრებული რეგიონია. იგი თითქმის სამასი წლის განმავლობაში ებრძოდა ისლამის მომძლავრებას. ჟამთა სვლამ და ისტორიულმა ბედუკუდმართობამ აქ მრავალი ქრისტიანული კერა მოშალა. საეკლესიო ხატები, წიგნები და სხვა სიწმინდეები საქართველოს სხვა უსაფრთხო კუთხეებში გადატანით იხსნეს. მიუხედავად ამისა, ბათუმ-ქობულეთის მხარეში ქრისტიანული კერები თითქმის XIX ს-ის შუა ხანებამდე მოქმედებდა.

XIX საუკუნეში აჭარის ტერიტორიაზე წარმოიქმნა ბერძენ მოახალშენეთა დასახლებები, რომელთა მიერ შავი ზღვის სანაპიროზე აშენდა ეკლესიები (ბათუმის წმინდა ნიკოლოზის, ახალშენის და ორთაბათუმის გუმბათოვანი ტაძრები). სოფელ დაგვას გუმბათოვანი ტაძარიც 1882-1884 წლიდან საქართველოში ჩამოსახლებულ პონტოელ ბერძენთა მიერაა აგებული 1906 წელს (ტაბ.15). XX საუკუნეში უმოქმედოდ მიტოვებული და დანგრეული ეკლესია ადგილობრივი ბერძნების ძალისხმევით აღადგინეს გასული საუკუნის 90-იან წლებში. განსაკუთრებით გუმბათს ემჩნევა უხეში რეკონსტრუქციის კვალი. სოფელ დაგვას სალოცავს ახასიათებს საქართველოში აგებული ბერძნული ტაძრების თავისებურებანი: ერთიანი კვადრატული შიდა სვირცე ოთხ სვეტს დამყარებული გუმბათით, თაღოვანი და წრიული სარკმლების

სიუხვით შექმნილი ნათლი ინტერიერი, ფრონტონით დასრულებული მაღალი ჯვრის მკლავები და შვერილი ნახევარწრიული აფსიდები აღმოსავლეთის მხარეს. გასული საუკუნის მიწურულს განახლებული ფრესკები ხატების მსგავსადაა განაწილებული კედლის ზედაპირზე და მონუმენტური მხატვრობის პრინციპებს ნაკლებად ავლენს.

მსგავსი არქიტექტურული გადაწყვეტით ხასიათდება სოფელ აჭყვას წმინდა ელენესა და კონსტანტინეს სახელობის ბერძნული ეკლესია, რომელიც წარმოადგენს გუმბათოვან ტაძარს სამი შვერილი აფსიდით, ფრონტონიანი დასრულებული ჯვრის მკლავებით, გვიან აღდგენილი 12 სარკმლიანი გუმბათის ყელით. ტაძარი, დასავლეთ საქართველოს ბერძნული სალოცავების მსგავსად, ნაგებია სხვადასხვა ზომის რიყის ქვებითა და დულაბით. კონსტრუქციული ნაწილები, პილასტრები, სარკმლის ღიობები ამოყვანილია მაგარი ჯიშის ქვებით. ფასადის შემკულობას შეადგენს სარკმელთა ნახევარწრიული და ისრულთაღოვანი ფორმები, რომბისებურ საპირეებში ჩასმული მრგვალი სარკმლები. თავისებურ მხატვრულ ეფექტს ქმნის მორუხო ქვისა და მოთეთრო კირის დულაბის ფერადონება. ტაძარი აგებულია 1898-1910 წლებში.

ბერძენთა მიერ აგებული ტაძრები მათი ტრადიციების მდგრადობას და ხელოსანთა ოსტატობას ადასტურებს.

მუსლიმური სალოცავები: აჭარაში შემორჩენილ ხის მეჩეთებს შორის მხატვრული თვალსაზრისითა და ავთენტურობით გამორჩეულია სოფელ კვირიკეს მეჩეთი (ქობულეთის რაიონი). ხის ორსართულიანი შენობა სოფლის ცენტრში დგას. მისი გარეგნული იერი ქართული საცხოვრებელი სახლის მსგავსია (ტაბ.16-17). ჩრდილოეთის შესასვლელზე დატანილი არაბული წარწერის თანახმად მეჩეთი აგებულია 1860-1862 წლებში არჰაველი ლაზი ოსტატის მიერ.

ნაგებობა რიყის ქვით ნაგებ მომაღლო ქვის საძირკველს ეფუძნება. შენობის ჩრდილოეთი ფასადი პირველი სართულის დონეზე აქცენტირებულია მომრგვალებული ქვის კიბით, აივნით, რიკულებიანი მოაჯირითა და მოჩუქურთმებული ბოძებით. ჩრდილოეთი ფასადის მეორე სართული სწორკუთხა ფანჯრებით დაყოფილი ხის ძელებიანი კედელია, რომელიც აივნის კიდეზე განთავსებულ სვეტებსა და გვერდით კედლებს ეფუძნება. აივნის ბოძების განიერი ბაზისები და კაპიტელები ორნამენტითაა მორთული. კვირიკეს მეჩეთის მთავარი ფასადის ორიენტირება ჩრდილოეთის მხარეს დამახასიათებელია ქართული მეჩეთებისათვის, რაც განპირობებულია მექასადმი საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობით. შენობის სხვა ფასადები ძირითა-

დად სარკმელთა ღიობებითა და მათი ორიგინალური ტიხრებითაა შემკული. ნაგებობას მთელ სიგრძეზე გასდევს სართულების გამყოფი ჰორიზონტალური მოჭუქურთმებული სარტყელი. განსაკუთრებით გამომსახველია შენობის სახურავი, რომელიც თავდაპირველი სახით არის მოღწეული. შენობა დაბურულია საცხოვრებელი სახლებისათვის დამახასიათებელი ოთხფერდა კრამიტის სახურავით. მისი კიდეები შენობის კედლებთან შედარებით მძლავრად შვერილია. სახურავის კარკასი კუთხეებში ნახევარწრიული ფორმისაა, რაც კონსტრუქციულ სიმტკიცესთან ერთად გამომსახველობას მატებს ამ ელემენტს. სახურავის მძლავრად შვერილი, “გადმოფენილი” ფორმა ადგილობრივი ნესტიანი და წვიანი კლიმატური პირობებისაგან ნაგებობის დაცვის აუცილებლობით არის განპირობებული და ტრადიციულია რეგიონის საცხოვრებელი სახლებისათვის. ჯამეს გადახურვის ასეთი გადაწყვეტა ხელოსნობისა და ხითხურობის მაღალ ტრადიციებზე მეტყველებს. კვირიკეს ჯამეს ექსტერიერის საერთო კომპოზიცია, მისი ცალკეული დეტალები იმეორებს ტრადიციული საცხოვრებლის სახეს. აჭარული ჯამეების გარეგნული იერისათვის დამახასიათებელი ეს თავისებურება მოწობს, რომ ჯამე, თავისი მოცულობით, აღნაგობით სრულიად დამოუკიდებელი, თავის თავში დასრულებული არქიტექტურული თემაა, რომლის გარე ფორმები აჭარული საცხოვრებელი სახლის ხუროთმოძღვრულ სახესხვაობას წარმოადგენს (სუმბაძე, 1985:75).

კვირიკეს მეჩეთის ინტერიერში იქმნება სამი მხრიდან ანტრესოლით (ლოჯიით) შემოსაზღვრული კვადრატული სივრცე, რომლის ცენტრალური ნაწილი გადახურულია “ცრუ გუმბათით”. შენობის ანტრესოლი ჩრდილოეთით უფრო ფართოა (რადგან პირველი სართულის სივრცეში იჭრება გარე აივანი). იგი ჩრდილოეთის მხარეს აქცენტირებულია მძლავრად შვერილი “ნავისებური” აივნით. ცენტრალური ბირთვის მომზღუდავი ლოჯიის პლასტიკური გადაწყვეტა გამომსახველობას ანიჭებს ინტერიერს. ლოჯიის ქვემოთ პირველი სართულის დონეზე შუა ნაწილს გასდევს მსუბუქი ბოძების რიგი, რომლებიც, გარე სვეტების მსგავსად, ორნამენტებითაა შემკული.

ცენტრალური ნაწილის “გვირგვინი” წარმოადგენს შიდა სივრცის მხატვრულ-კომპოზიციურ ცენტრს. გადახურვა ამოყვანილია გვირგვინის პარალელური რიგების თანმიმდევრული წამოწევით შუაგულისაკენ, რომლის შედეგად ჭერი იღებს პირამიდულ ფორმას. გამოყენებულია პოლიქრომიული ეფექტები: გვირგვინი შეღებულია ლურჯი, წითელი და ყავისფერი ფერებით. ჭერის ამ მონაკვეთში შეინიშნება გვიანი რესტავრაციის კვალი, რაც

ფერადოვანი წყობისა და პარალელური ზოლების მონაცვლეობის რიტმის დარღვევაში გამოიხატება.

ცნობილია, რომ ქართული ხუროთმოძღვრული ფენომენის, არქიტექტურული გააზრების ჩამოყალიბებაში დიდი როლი ითამაშა გლეხური საცხოვრებელი სახლის "დარბაზის" თემამ. ქართულ მეჩეთებშიც, არქიტექტურული კომპოზიციის ცენტრულობის პრინციპის ხაზგასმა და სივრცის ამგვარი გააზრება უძველესი ქართული საცხოვრებელი სახლის - "დარბაზის" ტრადიციებიდან შეიძლება მომდინარეობდეს. მიუხედავად იმისა, რომ მეჩეთის საერთო კომპოზიცია განსაზღვრული იყო ისლამის კანონებით, მაინც ჭერის ფორმების მრავალფეროვნება ("ცრუგვირგვინისებური", "გუმბათოვანი", "ხონჩისებური") აჭარულ ჯამეებში დაფუძნებული იყო ქართული დარბაზის ტრადიციებზე. თუმცა ნიშანდობლივია ისიც, რომ გადახურვის ამ სახეებმა ნაწილობრივ დაკარგა თავისი კონსტრუქციული არსი, შეიძინა დეკორატიული ელემენტის მინშვნელობა და იქცა ეროვნული ტრადიციების გამოხატულებად (Гараканидзе, 1959: 136). „გვირგვინისებური“ კონსტრუქციის არსებობა 2000 წლის წინ ფიქსირებულია კოლხეთის მიწაზეც ვიტრუვიუსის ტრაქტატში "ათი წიგნი ხუროთმოძღვრებაზე". მართალია, მის მიერ აღწერილმა ხის ძელოვანმა გუმბათმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია, მაგრამ მოიპოვება მასალები, რომლებიც ადასტურებენ ამგვარი კონსტრუქციის არსებობას დასავლეთ საქართველოში: აჭარული ჯამეების ცრუგვირგვინისებური, საფეხუროვანი ან ხონჩისებურ ჭერის კონსტრუქცია იმეორებს "კოლხური სახლის" წყობას და წარმოადგენს მის ახლებურ მხატვრულ გადააზრებას (სუმბაძე, 1985: 69).

კვირიკეს ჯამეში ჩუქურთმით შემკულია კარები, ბოძები, ჰორიზონტალური კოჭები, მიჰრაბი, მიმბარი, ქურსი. ზოგან დეკორატიული ეფექტის გასაძლიერებლად ჩუქურთმა შეღებილია. კვირიკეს მეჩეთი ჩუქურთმის სახეებით ძალიან მდიდარი არ არის. გვხვდება შედარებით პლასტიკური, ღრმა კვეთით შესრულებული მოტივები (წრეებისა და ნახევარწრეების წნული, ორი ლენტის დინებით მიღებული მოტივები) და სპეციფიკურად ხის ჩუქურთმისათვის დამახასიათებელი ფორმები (მცენარეული მოტივები შროშანის ყვავილით, წრეებში ჩაწერილი სამკუთხედები და სხვ.). ზოგან, მაგალითად კარებსა და მიმბარზე, ჩუქურთმის განაწილების ხასიათში უპირატესობა ენიჭება სიბრტყის ზედაპირის დეკორატიული შევსებისა და "ხალიჩისებური" გააზრების პრინციპს. კვირიკესა და აჭარაში შემორჩენილ სხვა ჯამეებში (მაგ. გეგელიძეები) გამოყენებული ჩუქურთმის ზოგიერთი სახე

ქართულ საეკლესიო არქიტექტურაში გავრცელებული ფორმებითაა ნასაზრ-
დოები.

გამომსახველია კვირიკეს ჯამეს ფანჯრების შემკულობა, რომელიც ხითხურობისა და ოსტატობის მაღალ მხატვრულ დონეს ავლენს. აჭარაში სარკმლის ასეთივე სახეები დადასტურებულია გეგელიძეების, შუბანის, ქიძინიძეების, ჩაისუბნის (Гараканидзе, 1959:таб.183-1) და სხვ. ჯამეებზე. ანალოგიური ფორმები გვხვდება სხვა ქვეყნების ისლამურ არქიტექტურაში.

კვირიკეს ჯამეს თავისებურებები ადასტურებს, რომ საცხოვრებელი სახლებისა და აჭარული ხის მეჩეთების არქიტექტურა ერთი და იგივე სამშენებლო ტრადიციებისა და მხატვრული კონცეფციის მქონე ოსტატთა ნახელავია. კვირიკეს მეჩეთის ხუროთმოძღვრება ქართულ ტრადიციების სიმძლავრეს მოწმობს. ავთენტურობისა და მთელი რიგი მხატვრული ღირე-
ბულებების გამო კვირიკეს ჯამეს მინიჭებული აქვს კულტურული მემკვიდ-
რეობის ძეგლის სტატუსი.

Maia Chichileishvili

The Monuments of Cultural Heritage in the Kobuleti Municipality (Cult Architecture)

The present paper discusses the artistic-historic importance and the characteristics of the Georgian Church Architectural monuments (Petra-Tsikhisdziri, Khinotsminda, Sameba, Tskhrafona-Chekhedana churches) and the temples of new Greek settlers, located in the Kobuleti Municipality. The paper represents the impacts of the artistic solutions and traditions reflected in an interesting sample of local wooden architecture – the Mosque in the village Kvirike.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე, თბ., 1954.
2. გეორგიკა, 2, თბ., 1965.
3. ინაიშვილი ა., პეტრას საეპისკოპოსო კათედრის საკითხისათვის ციხისძირის გათხრების შედეგების მიხედვით, სდსმ, II, თბ., 1971.
4. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, "ქართლის ცხოვრება", IV, თბ., 1973.

5. ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი, 1987.
6. სუმბაძე ლ., ქართული ხითხუროთმოდვრება, ჟურნალი “საბჭოთა ხელოვნება”, 1982, № 11, გვ. 66 -79.
7. თავაძიშვილი გ., ხინოწმინდა, თბილისი, 2008.
8. პატაშური გ., დასავლეთ საქართველოს ორი ნაკლებად ცნობილი ტაძარი, საქართველოს სიძველენი, 13, თბილისი, 2009.
9. ქართველიშვილი თ., გურიის საეპისკოპოსოები, “არტანუჯი”, თბ., 2009.
10. ჩხატარაიშვილი ქ., “თეთროსანი და თეთროსნის დავითნი”. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, V, თბილისი, 1986.
11. ჯაბუა ნ., სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში, თბილისი, 2009.
12. ჯაბუა ნ., ქრისტიანული ტაძრის არქიტექტურული ტიპები შუა საუკუნეების საქართველოში, თბ., 2012.
13. ჭანიშვილი გ., ხინოწმინდის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, 1998. ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის განყოფილების არქივი. (ხელნაწერი).
14. ჭიჭილეიშვილი მ., საეკლესიო ხუროთმოძღვრება აჭარაში განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ნარკვევები (აჭარა), II, ბათუმი, 2009, გვ. 198-205.
15. ჭიჭილეიშვილი მ., ხელოვნება აჭარაში განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ნარკვევები (აჭარა), II, ბათუმი, 2009, გვ.190—197.
16. ჭიჭილეიშვილი მ., ცხრაფონას ეკლესიის ისტორიისათვის. კონფერენციის მასალები “ჩვენი სულიერების ბალავარი”, ბათუმი, 2009, გვ. 39-43.
17. ჭიჭილეიშვილი მ., ცხრაფონას ეკლესიის ისტორიისათვის. კონფერენციის მასალები “ჩვენი სულიერების ბალავარი”, ბათუმი, 2009, გვ. 39-43.
18. Гараканидзе М., Грузинское деревянное зодчество, Тбилиси, 1959.
19. Закарая П., Базилики западной Грузии, IV международный симпозиум по грузинскому искусству, Тбилиси, 1983.
20. Леквинадзе В., О постройках Юстиниана в западной Грузии, Византийский временник, 34, Москва, 1973, с.169-186.

ილუსტრაციები

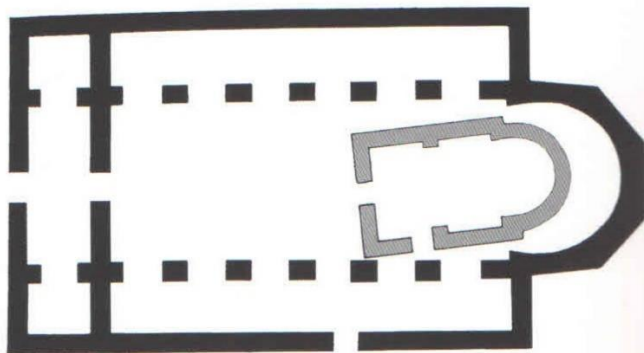
1. ციხისძირი

2. ციხისძირი (XX საუკუნის შუა წლები)

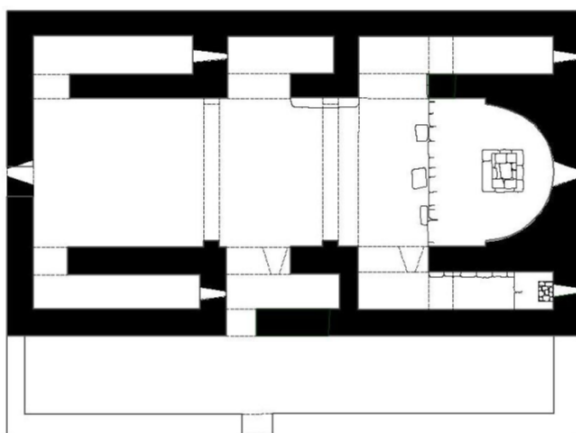
3-4. ციხისძირის ბაზილიკა და დარბაზული ეკლესია

5. ციხისძირის ბაზილიკისა და დარბაზული ეკლესიის გეგმა

6-7. ხინოწმინდის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია

8. ხინოწმინდის ეკლესიის გეგმა

9-10. რელიეფური ქანდაკების ნიმუშები სინოწმინდის ეკლესიიდან (X-XI საუკუნეების მიჯნა). ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი

11. ჩეხედანას (ცხრაფონას) წმინდა გიორგის ეკლესია. XVII საუკუნე

12. რელიეფი წმინდა გიორგის გამოსახულებით. ჩეხედანას წმინდა გიორგის ეკლესია. XVII საუკუნე. აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმი

13-14. ფრესკის ფრაგმენტები. ჩეხედანას წმინდა გიორგის ეკლესია. XVII საუკუნე. აჭარის ხარიტონ ახელედიანის სახელობის მუზეუმი.

15. სოფელი დაგვა. პონტოელ ბერძენთა ეკლესია. 1906 წელი.

16-17. კეირიკეს ჯამე. 1860-1862 წლები

ენეოლოგიის ხანის ახალი მასალები კოხიდან

დასახლება - კოხი მდებარეობს მდინარე კინტრიშის ხეობაში, ქალაქ ქობულეთიდან 12 კმ. დაშორებით. ის სოფელ ქობულეთის თემის შემადგენლობაშია წარმოდგენილი.

კოხით დაინტერესება ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50–60–იან წლებში მოხდა, როდესაც სოფლის გზის გარკვეული მონაკვეთის გაფართოებისას, ადგილ „ნაჯიხურალთან“ მშენებლებმა შენიშნეს კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები. აღნიშნული ძეგლის შესწავლის შედეგად აქ დადასტურდა ანტიკური პერიოდის არქეოლოგიური მასალა, მათ შორის მეომართა აღჭურვილობა. აღნიშნული ნიმუშები დღეისათვის დაცულია ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში (დღეისათვის - აჭარის მუზეუმი) [ქათამაძე 1963: 28–38].

უფრო მოგვიანებით, გასული საუკუნის 70–იან წლებში კოხის საჯარო სკოლის მიმდებარე ტერიტორიაზე, ცენტრალური გზის გაფართოებისას, გამოვლინდა კაჟისა და ობსიდიანის ნიმუშები. ამის შესახებ შეტყობინება გაეგზავნა მახლობლად, სოფელ ქობულეთის ადრენეოლითური დასახლების შესწავლაზე მომუშავე არქეოლოგიურ ექსპედიციას, რომელმაც დაათვალიერა მიმდებარე ტერიტორია და დაადასტურა აქ ნეოლითური პერიოდის კულტურის არსებობის კვალი [გოგიტიძე 1978: 44].

ამჯერად, ჩვენი დაინტერესება კოხის სიძველეებით ამავე სოფლის მკვიდრის, ნოდარ მამისაიშვილის მონათხრობით იყო გამოწვეული. მისი გადმოცემით, გასული საუკუნის 90–იან წლებში, მისი მეზობლის, მიქელაძეების ოჯახში, ეზოს გაფართოებისას აღმოაჩინეს „უცხო ფორმის“ ქვა, რომელსაც საგანგებო დამუშავების კვალი ეტყობოდა.

ქობულეთის მუზეუმის თანამშრომლები დავინტერესდით აღნიშნული ინფორმაციით და გადავწყვიტეთ ადგილზევე შეგვესწავლა ვითარება. ვესტუმრეთ რევაზ მიქელაძეს, რომლის საცხოვრებელი სახლი მდინარე კინტრიშის მარჯვენა სანაპიროზე, კოხის საჯარო სკოლის ჩრდილოეთით, მკვეთრად წამომართულ ფერდობზე მდებარეობს და რომელსაც ორივე მხარეს - დასავლეთით - უსახელო მცირე ღელე და აღმოსავლეთით - შედარებით დიდი „მამისოღლების ღელე“ ჩამოუდის. ტერიტორია, სადაც აღნიშნული მასალა გამოვლინდა მდებარეობს

რეობს კოხის ნეოლითური ძეგლიდან ჩრდილო-დასავლეთით, დაახლოებით 100 მეტრის დაშორებით და 50 მ-ით მისგან მაღლა (ტაბ. 1). თავად კოხის ნეოლითური ძეგლი მდინარე კინტრიშის კალაპოტიდან დაახლ. 30 მეტრში, 7–10 მ. სიმაღლის ფერდობზე (კოდმეზე) დასტურდება (ტაბ. 2).

რევაზ მიქელაძესთან (57 წლის, პნ. 61004020122) გასაუბრების შემდეგ კიდევ ერთხელ დავაზუსტეთ, რომ ეზოს გაფართოებისას, ეზოს მოედნიდან დაახლოებით 1,5–1,8 მ სიმაღლეზე, მიწის მასის მოშორებისას მან შენიშნა ცერზე შეყენებული უცნაური გარეგნობის, თითქოს გამოგულული ქვა; პირველად მან მიიჩნია, რომ „უცხო ფორმის“ ქვა ძველ დროში ხის კარების მოძრავი ძელის საყრდენი ფუძე უნდა ყოფილიყო; ქვა გაუწმენდათ და მოცემულ დრომდე შინაური ფრინველების წყლის დასაღევ ჭურჭლად იყენებდნენ. გობი ექსპედიციის წევრების მიერ, მესაკუთრესთან შეთანხმებით, გადატანილ იქნა ქობულეთის მუზეუმში, სადაც დღესაც ინახება.

რევაზ მიქელაძის დედის, ციალა მიქელაძის (85 წლის) გადმოცემით, ფერდობზე ანუ კოდმეზე (როგორც სოფელში ეძახიან) შეინიშნებოდა სხვადასხვა ხასიათის შრეები; „ისიც კი გავიფიქრეთ - ამბობს ქალბატონი, რომ ჩვენი საცხოვრებელი სახლის უკან არსებული ღელე (დასავლეთით ინაიშვილებისა და მიქელაძეების საკარმიდამო ნაკვეთში მომდინარე მცირე ღელე – რ.ტ.) ადრე აქეთ ხომ არ ჩამოედინებოდაო“; ოჯახის უფროსი დიასახლისის მოსაზრებას საფუძველს აძლევდა ფერდობის არამყარი მდგომარეობა, რადგან 1996 წელს მათი საცხოვრებელი სახლიდან აღმოსავლეთით განვითარებულმა მეწყერმა დაანგრია ორი საცხოვრებელი სახლი და იმსხვერპლა ორი ადამიანი (მეზობლები, მამა–შვილი შავიშვილები – რ. ტ.).

ადგილზე დავათვალიერეთ ქვის გობი, რომელიც ოვალური ფორმის ქვაშია ამოკვეთილი (ტაბ. 3). გობის პირის სიგანე შეადგენს 15–16 სმ., ხოლო ამოკვეთილი ნაწილის სიღრმე 9–10 სმ. ერთ მხარეს გობს შესამჩნევად აქვს წარმოდგენილი ბზარი, რომელიც სავარაუდოდ ინტენსიური ხმარების შედეგად უნდა გაჩენილიყო. ბზარი იწყება ამოკვეთილი სიღრმის ცენტრალურ ნაწილში და მიუყვება გარე ბრტყელ მონაკვეთს. ბზარის მხრიდან გობის სრული სიგანე 37–38 სმ–ია, ხოლო საპირისპირო მხარეს – 47–48 სმ. გობს ძირის სისქე საგანგებოდ აქვს ბუნებრივ მდგომარეობაში შენარჩუნებული, რათა სავარაუდოდ, ინტენსიური მოხმარებისას არ მომხდარიყო მისი გაღევა-გახვრეტა, როგორც ჩაქვის ჩაისუბანში ადრე გამოვლენილი გობის შემთხვევაში მოხდა (ტაბ. 4 ბ), როდესაც ხანგრძლივი ხმარების გამო მისი ძირი გამოხვრეტილა [კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016: 30]. ქვის სიმაღლე მომრგვალებული ძირიდან ამოკვეთილი მხრის პირამდე დაახლოებით 27–28 სმ–ია. გობი დაათვალიერა ქობულეთ-ფიჭვნარის

არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელმა, პროფ. ამირან კახიძემ და მხატვარ-არქიტექტორმა ანზორ ჯაველიძემ, რომლებმაც გამოთქვეს მოსაზრება მისი სიახლოვისა ჩაქვის ჩაისუბაში აღმოჩენილ და ძვ.წ. IV-III ათასწლეულით დათარიღებულ ქვის გობთან [კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016: 26], (ტაბ. 4 ა). სამწუხაროდ, დარღვეული ფენები და გასული დიდი დრო შეუძლებელს ხდის განისაზღვროს აქ არსებული სრული სურათი. მიმდებარე ტერიტორიაზე განვითარებული და ტრაგედიით დასრულებული მეწყერი, ასევე, შეუძლებელს ხდის კვლევის შემდგომ გაგრძელებას. მიუხედავად სირთულეებისა, ჩვენ შევეცადეთ მოგვეხდინა აღნიშნული ძეგლის რეკონსტრუქცია მსგავსი ტიპის ნა-მოსახლარზე დადასტურებული მაგალითების მიხედვით, როგორიცაა ბორცვის გარეთ წარმოდგენილი მრგვალი ფორმის ნახევრადმიწურები, რომლებიც ადრე საცხოვრებლად გამოიყენებოდა [გოგელია 1971: 14-15; ლორთქიფანიძე 2002: 59] (ტაბ. 5).

საგულისხმოა, კოხის ძეგლის მდებარეობაც, – რომელიც ზემოთ გვაქვს აღწერილი, – ის რამდენადმე მსგავსია ზოგადად ენეოლითელთა სამოსახლოდ შერჩეული ადგილებისა (ტაბ. 1). როგორც წესი, ისინი საცხოვრისს აგებდნენ მდინარის ახლოს იმ მიზნით, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მისი საყოფაცხოვ-რებო და სამეურნეო დანიშნულებით გამოყენება; მაგრამ მთლიანად დასახლება მაინც რამდენადმე მოცილებული იყო უშუალოდ მდინარის ნაპირს, რათა თავი-დან აეცილებინათ მდინარის ადიდებით გამოწვეული წალეკვის საშიშროება [ლორთქიფანიძე 2002: 56].

გვიანნეოლითური კულტურის ფინალური სტადიის ზედა ქრონოლოგიურ საზღვრად დღეისათვის ძვ.წ. VI ათასწლეულია მიჩნეული. მწარმოებლური მეურნეობის ხვედრითი წონა თანდათანობით იზრდება მომდევნო ეპოქაში, რომელსაც ენეოლითს უწოდებენ. ამ დროს ქვის იარაღების გვერდით პირველად ჩნდება ლითონის ნაკეთობანი, რომელნიც ჯერ კიდევ ცივად ჭედვის წესითაა მიღებული [ლორთქიფანიძე 2002: 53].

ჩვენი აზრით, გობის მცირე მოცულობა უნდა მიგვანიშნებდეს მის მობილუ-რობასა და მრავალფუნქციურ გამოყენებაზე. შესაძლებელია ის ლითონწარ-მოებაში ფლუსების დასანაყადაც ყოფილიყო გამოყენებული ან სხვა სამეურნეო დანიშნულებით. საინტერესო ფაქტია, რომ წარმოდგენილ ხეობაში თანამედ-როვე პერიოდამდე გამოყენებადია მექანიკურ და წყლის ენერგიაზე მომუშავე წისქვილები და საცეხველი ჩამურები. დიდი მოცულობის ქვის ჩამურები თითქმის ყოველ მეორე ოჯახში არის დღეისათვის დაცული. ამდენად, არ გა-მოვრიცხავთ, რომ აღნიშნულ გობს ყოფითი დანიშნულებითაც გამოიყენებდნენ. წარმოდგენილ პერიოდში მარცვლეულის გადასამუშავებლად იყო განკუთვ-

ნილი გამოქვაბულებსა და ღია ნამოსახლარებზე ნაპოვნი ხელსაფეკვავეები, სანა-
ყები, ფილთაქვეები, სახეხები [ლორთქიფანიძე 2002: 54], (ტაბ. 6).

საქართველოს ენეოლითური ხანის სადგომების არქეოლოგიური შესწავ-
ლისას საკმაოდ თვალსაჩინოდ იკვეთება განსხვავებანი გამოქვაბულებსა და ღია
ცის ქვეშ მცხოვრებთა მეურნეობაში. ღია ტიპის ნამოსახლარებზე ჭარბობს
სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების იარაღი, რაც მიწათმოქმედების უპირატეს
როლზე მიუთითებს [ნებიერიძე 1978: 87]. დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი
ქვის იარაღების დამზადებასთან დაკავშირებული ნაშთები: ნამზადები,
გულგილები, ანატკეცები და ა.შ. იარაღები ძირითადად კაჟისა და ზოგიერთი
სხვა ჯიშის ქვებისაგანაა (ქვიშაქვა, ტუფი, დიორიტი) დამზადებული. ძალზე
იშვიათია ობსიდიანის ნივთები. ქვის იარაღების დასამზადებლად გამოყენებუ-
ლია კვერ-ჩაქუჩები, გრდემლები და სხვ. [ლორთქიფანიძე 2002: 54]. ჩვენი
მიკრორეგიონის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი პერიოდის ნიმუში – კაჟის
შუბისპირი გამოვლენილია კვირიკეში. იგი დათარიღებულია ძვ.წ. V ათასწლეუ-
ლით; შუბისპირი ყუნწიანია. დამზადებულია დიდი ზომის მოყავისფრო კაჟის
ანატკეცზე. აქვს წაგრძელებული სამკუთხედის მოყვანილობა. ორივე ზედაპირი
ფართო ფაცეტებითაა დამუშავებული. კიდეები რეტუმირებულია. საინტერესო
ნიმუში – კაჟის ისრისპირი გამოვლენილია ჩაქვისწყლის ხეობაში, ჩაისუბნის
„ნასაყდრალის გორა“ I-ზე. იგი დათარიღებულია ძვ.წ. V-IV ათასწლეულით.
[კახიძე, სურმაანიძე, ნაგერვაძე 2016: 13; კახიძე, გოგიტიძე 2000: 115–119; სურმა-
ნიძე 2005: 14–19].

წინამორბედ პერიოდთან შედარებით განვითარების უფრო მაღალ საფე-
ხურზე ადის მეთუნეობა. როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, საცხოვრებელი სახლის
მიმდებარე ეზოს გაფართოებისას დარღვეული იქნა კულტურული ფენები,
სადაც სწორედ ქვის გობთან ერთად მრავლად ყოფილა წარმოდგენილი ქოთნისა
და დერგის მაგვარი ფორმის მქონე კერამიკის ფრაგმენტები. სამწუხაროდ, ჩვენი
რესპოდენტების გადმოცემით, ოჯახს არ მიუქცევია მათთვის განსაკუთრებული
ყურადღება და გადაუყრია.

სოფელი კოხი დასახლებული ჩანს შუასაუკუნეებშიც. ძეგლიდან ჩრდი-
ლოეთით წამომართულ ბორცვს ნასაყდრალს ეძახიან. საბჭოთა პერიოდში კოლ-
მეურნეობის ციტრუსის პლანტაციებისათვის ბორცვი რამდენჯერმე გადაით-
ხარა და დატერასდა; მოგვიანებით ადგილობრივებმა – ბეჟანიძეებმა აქ საგვა-
რეულო სასაფლაო მოაწყვეს; ერთ-ერთი საფლავის გაჭრის დროს, – ჩვენი მას-
პინძლის, რევაზ მიქელაძის გადმოცემით, – დაახლოებით 1–1.2 მ. სიღრმეზე
ქვევრის დამტვრეული ფრაგმენტები გამოჩენილა, რომელსაც თავის დროზე ყუ-
რადღება არ მიაქცევს და ნაყარი მიწის მასასთან ერთად გაიტანეს. აღნიშნული

ხასიათის ნასაყდრალი გორა მიმდებარე ტერიტორიაზე ჩრდილო-აღმოსავლეთითაც არსებობს.

საინტერესოა თვით ტოპონიმი კოხი. როგორც ვარაუდობენ, ტოპონიმი უძველესი ფენის კუთვნილი უნდა იყოს მარტივფუძიანი ისეთი სახელი, როგორცაა კოხი (სოფელი ქობულეთის რაიონში). სულხან-საბას მიხედვით, „კოხი ქვაა, რომელიც ცეცხლში არ დასქდება“ [სულხან-საბა ორბელიანი, 1966: 391]. აჭარულ დიალექტში კოხი აღნიშნავს სინოციერეს მოკლებულ, გამოფიტულ ადგილს, მიწას. გურულსა და რაჭულში კოხი არის „წვრილი სეტყვა“. კოხი ქობულეთურ მეტყველებაშიც სეტყვის მნიშვნელობით იხმარება, თუმცა ზოგიერთი სპეციალისტის მოსაზრებით მოცემული ტოპონიმი (კოხი) (დასტურდება ასევე აჭარის სხვა რაიონებშიც) ძირითადად გამოფიტულ ადგილს უნდა ნიშნავდეს [ქამადაძე, 2007: 62].

შეიძლება განვაცხადოთ, რომ კოხში გამოვლენილი მობილური ქვის გობი ენეოლითის ხანის ერთადერთი დადასტურებული ნივთია მიკრორეგიონში.

Rezo Takidze,

New Eneolithic Materials from the village of Kokhy

The village of Kokhy is located in the distance of 12km from the city of Kobuleti, in the Kintrishi river valley.

In the 50ies-70ies of the 20th century the materials from both Neolithic and the Antiquity period were discovered on the territory of Kokhy, which led the specialists to the interest in this field.

In 2018, our interest in Kokhian antiquities was driven by the story of Nodar Mamisaishvili, a resident of the same village. According to him, in the 90-ies of the last century, during the expansion of one of the resident's yard, a small, oval „gobi“ (vessel)-like stone was discovered, which seemed like it had the traces of special processing. After studying it, it was revealed that it was like the previously discovered stone vessel dated to the IV-III millennia BC.

In our opinion, the small size of „gobi“ (stone vessel) should indicate on its mobility and multi-functionality. It may also had been used in metal production for pounding flux or for other agricultural purposes.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გოგიტიძე 1978: გოგიტიძე ს., კინტიშის ხეობის ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 2008 წ.

გოგელია 1971: გოგელია დ., დასახლების თავისებურება არხულო I-ზე, თბილისი, 1971 წ.

გრიგოლია 2007: გრიგოლია გ., „ქვედა პალეოლითის ძეგლი აჭარის მაღალმთიანეთში“, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, I, ბათუმი / თბილისი, 2000 წ.

კახიძე 2016: კახიძე ა., სურმანიძე ნ., ნაგერვაძე მ., „აჭარა ენეოლით-ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანაში“, ბათუმი, 2016 წ.

ლორთქიფანიძე 2002: ლორთქიფანიძე ოთ., „ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან“, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2002 წ.

ნებიერიძე 1978: ნებიერიძე ლ., „დარკვეთის მრავალფენოვანი ეხი“, თბილისი, 1978 წ

სულხან-საბა ორბელიანი 1966: ორბელიანი ს-ს., ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, 1966 წ.

ქამადაძე 2007: ქამადაძე მ., ტოპონიმია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, I, ბათუმი/ თბილისი, 2007 წ.

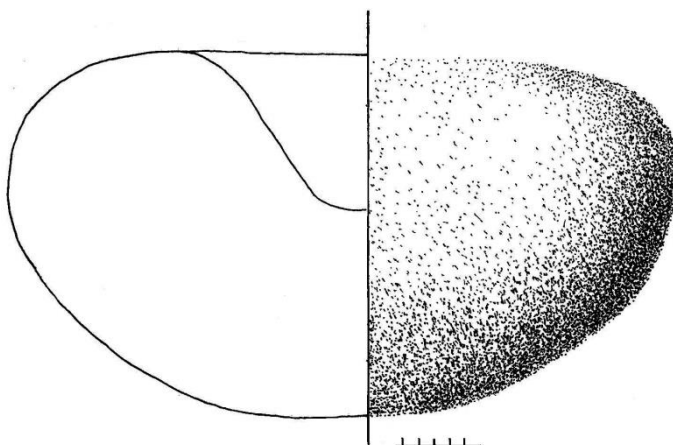
ქათამაძე 1963: ქათამაძე ალ., „კოხის „ნაჯიხურალი“ – ძველი კოლხური ნამოსახლარი“, აჭარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. VI, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი, 1963 წ.

1. მდინარე კინტრიშის მარჯვენა სანაპირო, რევაზ მიქელაძის საცხოვრებელი სახლი (ძეგლის გამოვლენის ადგილი);

2. კოხის ნეოლითური ძეგლი.

3. კოხში გამოვლენილი გობი (შესრულებულია ა. ჯაფელიძის მიერ).

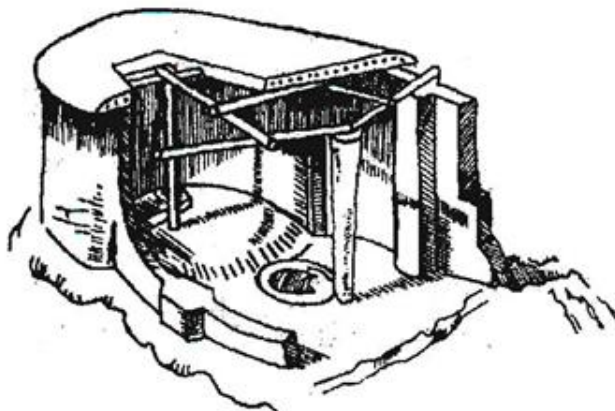

ა

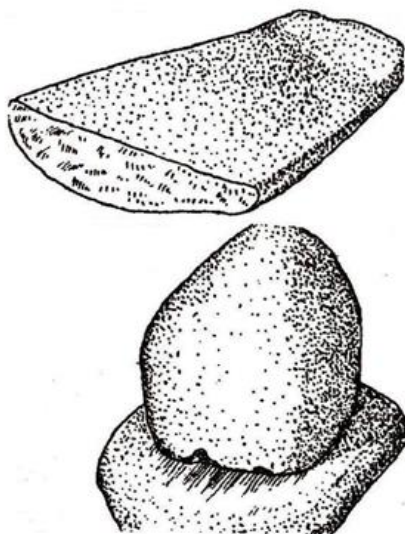

ბ

4. ჩაქვის ჩაისუბანი, „ნასაყდრალის გორა“ I, აღმოჩენილი ქვის გობი (ა);
ჩაქვის ჩაისუბანი, „ნასაყდრალის გორა“ II, აღმოჩენილი ქვის გობი (ბ);

5. ზორცვის გარეთ, საცხოვრებლად გამოყენებული, მრგვალი ფორმის ნახევრადმიწურები.

6. მარცვლეულის გადასამუშავებლად განკუთვნილი სანაყები და სახეხები.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ისტორია V საუკუნიდან XX საუკუნის 20-იან წლებამდე

ადრეშუასაუკუნეების პირველი ასწლეულები მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი მოვლენებით იყო გამორჩეული. აშკარად ჩანს, რომ აქაური მოსახლეობა ნაზიარებია ქრისტიანობას (**ინაიშვილი, 1993:114**). პეტრაციხისძირის ტერიტორიაზე არაერთი ძველი ქრისტიანული ტაძრის ნანგრევები იქნა გამოვლენილი, რომლებიც IV-V საუკუნეებით თარიღდება (**ინაიშვილი, 1974: 178; დიასამიძე, 2001:165**). წერილობითი წყაროების მიხედვით, VII საუკუნის შუა ხანებიდან აქ საეპისკოპოსო ფუნქციონირებდა. მართალია, **პეტრას საეპისკოპოსო ფაზისის, სებასტოპოლისის, ბიჭვინთის...**და სხვა საეპისკოპოსოთა მსგავსად, ბერძნული საეკლესიო წყაროებით, კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს ემორჩილებოდა, მაგრამ მათი ძირითადი მრევლი ადგილობრივი მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო და სახელმწიფო-საკანცელარიო და საეკლესიო მსახურების ენა ქართული უნდა ყოფილიყო (**დიასამიძე, 2001:64**).

პეტრას საეპისკოპოსო X საუკუნემდე ფუნქციონირებდა, ვიდრე ე. წ. „ძველ“ საეპისკოპოსოთა ცვლა არ მოხდებოდა „ახალი“ საეპისკოპოსოებით, მაგრამ პეტრა-ციხისძირი, როგორც მნიშვნელოვანი ცენტრი არსებობას განაგრძობდა, რასაც ამტკიცებს შვიდი ტყვიის შეკიდული ბეჭედი (ბულა), რომელიც ჩვეულებრივად მნიშვნელოვან საერო თუ სასულიერო დოკუმენტს ახლდა. რამდენიმე X-XI საუკუნეებით თარიღდება და ერთის წარწერაში პიროვნებაცაა მოხსენიებული, რომელიც პეტრა-ციხისძირში მოღვაწე საეკლესიო ან სამხედრო პირი უნდა ყოფილიყო (**იაშვილი, 1985:118**).

ქობულეთ-პეტრა-ციხისძირის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა ის სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლები, რომელიც ეგრისელებსა და ირანელებს შორის წარმოებდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ბრძოლებში ეგრისელთა მხარეზე ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებლებიც იბრძოდნენ, რომელთაგან არაერთი შეეწირა კიდეც სამშობლო მიწის დაცვას.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, გაივლიდა ისეთი საერთაშორისო მნიშვნელობის სავაჭრო გზები, რომლებმაც ასახვა ჰპოვეს IV საუკუნის II ნახევარში შედგენილ რომაულ მსოფლიო რუკაზე, რომელიც „**ტაბულა პევტინგერიანას**” სახელითაა ცნობილი და შედგენილია **გეოგრაფ კასტორიუსის** მიერ. ამ რუკაზე მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე გამავალი ორი საერთაშორისო მნიშვნელობის გზაა ნაჩვენები: ტრაპიზონიდან ზღვის სანაპიროს გავლით სებასტოპოლისამდე და აქედან შემდეგ სომხეთის ქალაქ არტაშატისაკენ (**ჯანაშია, 1949:46,473**).

VII საუკუნის უცნობი ავტორის, რავენელი ანონიმის „კოსმოგრაფი” იმეორებს ტრაპეზუნტ-სებასტოპოლისის გზის აღწერას, მაგრამ სებასტოპოლისთან არ წყვეტს მას და აგრძელებს გზას ზღვის სანაპიროს გასწვრივ ტამანის ნახევარკუნძულზე მდებარე ქალაქ ერმონასამდე (**ლომოური, 1968:89**).

საერთაშორისო გზაზე მდებარეობა აისახა მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მაშინ არსებული მნიშვნელოვანი ცენტრების (ფიჭვნარი, პეტრა-ციხის-ძირი) ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. არქეოლოგიური გათხრებისას აქ აღმოჩენილია წითელლაკიანი კერამიკა, მინის ჭურჭელი და ნუმიზმატიკური მასალა. გამოვლენილ არქეოლოგიურ მასალაში მნიშვნელოვანი რაოდენობისაა ადგილობრივი წარმოების კერამიკის და სხვა სახის ნაწარმი, რაც ადგილობრივთა საქმიანობის დონეზეც მიუთითებს.

VII საუკუნეში აჭარა ქართლის შემადგენლობაშია და სომხური გეოგრაფიის მიხედვით, „ცალკე ქვეყანაა”, როგორც სამცხე, და ოძრხის საერისთავო აღარ არსებობს (**სამხრეთ..., 2009:131**). ასევე გრძელდება VIII-IX საუკუნეებში. აჭარა ქართველ ბაგრატიონთა სამფლობელოა X საუკუნეშიც. საქართველოს გაერთიანებისათვის მებრძოლ ტაო-კლარჯეთში გაერთიანებული ჩანს, გარდა საკუთრივ ტაოსა და კლარჯეთის საერისთავოებისა, ქართლის, კოლა-არტაანის, ყველის (სამცხე-ჯავახეთი) და აჭარის საერისთავოები (**მუსხელიშვილი, 1980:184**).

გამოდის, რომ მაშინდელი აჭარა „აჭარისწყლის გასწვრივი ქვეყანა”, რომელშიც ქობულეთის დაბლობიც უნდა ვიგულისხმოთ, მოსაზღვრე იყო რომანიის (ბიზანტიის – ბ. დ) X საუკუნის 40-იან წლებამდე, რადგან გურგენ ერისთავთერისთავის გარდაცვალების (941 წ.) შემდეგ, როდესაც გურგენ მაგისტროსის მიწა-წყალს ინაწილებდნენ იარაღის საშუალებით, აშოტ კურაპალატი, აფხაზთა მთავარი გიორგი მაგისტროსი და ბაგრატ მაგისტროსი-ზემო ხსენებული კურაპალატის ძმა, მორიგდნენ და თითოეულმა წაიღო თავისი სამკვიდროს მეზობელი ქვეყანა (**პორფიროგენეტი, 1952:291**). საფიქრებელია, რომ ამ დროსვე გადასულიყო აფხაზთა მეფეების ხელში აჭარის ზღვისპირა დაბლობი (**სდსინ, 2007:93**). აკად. დ. მუსხელიშვილის აზრით, ამ ვითარებაზე

უნდა მიუთითებდეს XVI საუკუნის წყარო, რომელშიც ნათქვამია, რომ „დანდალოს ზეითი ტბეთის ეპისკოპოსის ყოფილა, დანდალოს ქვემოთი აჭარა ქუთათელის სამწყსო ყოფილა (ბაქრაძე, 1987:77).

XI საუკუნის დასაწყისიდან აჭარის ერისთავებად აბუსერისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები ჩანან. „მატიანე ქართლისაის“ მიხედვით, ბაგრატ IV დროს აბუსერ იოანეს ძე იყო ერისთავი არტანუჯისა და მის სამფლობელოში შედიოდა ხიხანის, ციხისჯვარისა და აწყურის ციხეები, რაც ამ საერისთაოს სიდიდესა და ძლიერებაზე მიუთითებს. ამ მოვლენების მონაწილე იყო ამჟამინდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობაც. აბუსერისძეები ერისთავებად და ერისთავთერისთავებად ჩანან XII-XIII საუკუნეებშიც, როცა ქვეყანა ახლო აღმოსავლეთის უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა. XII და XIII საუკუნის პირველ ათწლეულებში, ისე როგორც მთლიანად საქართველოში, აჭარასა და ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეც ფართო აღმშენებლობითი სამუშაოები ტარდებოდა. ქვეყნის ძლიერი ეკონომიკა საშუალებას იძლეოდა ეზრუნათ ქვეყნის ცალკეული მხარეების დამაკავშირებელი გზების მოვლა-პატრონობაზე, ფართოდ გაიშალა ეკლესია-მონასტრებისა და სტრატეგიულ ადგილებზე ციხეებისა და სათვალთვალო კოშკების მშენებლობა, სამეურნეო საქმიანობაში სიახლეების დანერგვა, ხეხილის, ხორბლის ახალი ჯიშების გამოყვანა თუ სხვა ქვეყნებიდან შემოტანა და სხვა. ყველაფერი ეს აისახა მუნიციპალიტეტის იმ დროის ტერიტორიაზე მცხოვრებთა ყოფაცხოვრებაში.

შუა საუკუნეების აჭარის და შესაბამისად, ქობულეთის „ქვეყნის“ ეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენდა მრავალდარგოვანი სოფლის მეურნეობა (მიწათმოქმედება-მემინდვრეობა, მევენახეობა, მეხილეობა, მებოსტნეობა, მესაქონლეობა) წამყვანი მაინც მემინდვრეობა ჩანს, სადაც პრიორიტეტული პურეული კულტურების მოყვანა იყო. X საუკუნიდან დაწყებული სასოფლო-სამეურნეო იარაღების გაუმჯობესების პროცესი XI-XIII საუკუნეებში თავის შედეგს იძლეოდა. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე და მთლიანად აჭარაში გავრცელებული იყო რბილი და მაგარი ხორბლის ჯიშები (დოლი, დიკა), ჭვავი, ლომი, ბარდა და სხვა. ქობულეთის მხარეში უპირატესად ხუთი ჯიშის ლომი ყოფილა გავრცელებული: ბაწარაი, ჩაქურაი, კირჩხელურაი, ბათუმურაი, ბურჩხაი (ხახუტაიშვილი, 2009:73).

განსაკუთრებით დაწინაურებული ყოფილა მევენახეობა-მელვინეობა. ივ. ჯავახიშვილი XX ს-ის 30-იან წლებში აჭარაში მაღლარი ვენახის 14 შავ და 12 თეთრი ჯიშის არსებობას ადასტურებდა (ჯავახიშვილი, 1996:462-467). მართალია მ. რამიშვილმა 40-იან წლების აჭარაში 40 აბორიგენული ჯიშის არსებობა

დააფიქსირა (**რამიშვილი, 1948:2**), მაგრამ ამჟამად დადასტურებულია, რომ აჭარაში ვაზის 80-მდე ადგილობრივი ჯიში იყო გავრცელებული (**ბერიძე, 1975:25**). ყველა ამ მონაცემებს ადასტურებს აჭარის სოფლებში აღმოჩენილი და შემონახული ღვინის ქვევრები, მარნები, სხვადასხვა სახის თიხისგან დამზადებული სასმისები და ხის, ქვის კლდეში ნაკვეთი თუ ქვითვირით ნაგები საწნახელები. ამ მხრივ გამორჩეულია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია, სადაც დღემდეა შემონახული III-II საუკუნეებით დათარიღებული ქვაში ნაკვეთი საწნახელების უძველესი ტიპი-სოფელ ზენითის საწნახელი (**ხახუტაიშვილი, 1982:63-66**).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე სოფლის მეურნეობის სხვა დარგების შესახებ ცნობები არ გაგვაჩნია, მაგრამ ჩოლოქ-ოჩხამურის და ისპანის ნამოსახლარებზე აღმოჩენილი პატარა ტანადობის ძროხის ძვლოვანი მასალა და რძის პროდუქტების დასამუშავებელი სადღვებლები (**სდსინ, 2009:156**) აქ მესაქონლეობის განვითარებაზე მიუთითებს და საეჭვო არაა, რომ ეს დარგი განსახილველ პერიოდშიც იქნებოდა განვითარებული.

განვითარებულ შუა საუკუნეებში განსაკუთრებით წინ წავიდა **ხელოსნობის** განვითარება, რაც დასტურდება როგორც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალებით, ისე წერილობითი წყაროებით. აბუსერისძე ტბელის თხზულებაში „ახალნი სასწაულნი წმიდისა გიორგისნი“ (**აბუსერისძე, 1998:297-311**), თვალსაჩინოაა წარმოდგენილი XIII საუკუნის აჭარაში ხელოსნობის დარგების (ხითხურობა, ქვითხურობა) განვითარების განსაკუთრებით მაღალი დონე, რაც აისახა საკულტო ძეგლების (ეკლესია-მონასტრების), საფორტიფიკაციო ნაგებობების (ციხე-ქალაქები, ციხე-კოშკები), თალიანი ხიდების მშენებლობაში (**მამულაძე, 1993:3**).

ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარების მაღალი დონის მანიშნებელია ციხეებთან რაბათების არსებობაც, რომელიც XVI საუკუნის ოსმალურ დოკუმენტებშია დაფიქსირებული (**აჭარის, 2011:52-54; დიასამიძე, 2016:392-495**). აქ სამეურნეო იარაღებთან ერთად იყიდებოდა ან გაცვლა ხდებოდა საფეიქრო თუ სამეთუნეო ნაწარმის, სამჭედლოებში კი მზადდებოდა პირველ რიგში ხანჯლები და სხვა სახის საბრძოლო იარაღი (**კახიძე, 2004:21**).

სამეურნეო ცხოვრების აღმავლობის შედეგები კარგად ჩანს იმ დროის ქობულეთის „ქვეყნის“ ცხოვრებიდანაც. თითქმის ყველა სოფელში მიკვლეულია ძველ ეკლესია-მონასტერთა ნანგრევები, რომელთაგან გამორჩეული იყო ცხრაფონას ამაღლების და ჩაიხედენას ტაძრები, გვარას წმინდა გიორგის ეკლესია (თეთროსანი) და სხვა. XVI-XVII საუკუნეებში აგებულად ითვლება **ალამბრისა** (კატოს) და **ელთას** ციხეები, რომლებიც უფრო თავდაცვით ფუნქციას ასრუ-

ლებდნენ. ხეობებსა და მეზობელ რაიონებთან ურთიერთობას, ვაჭრობასა თუ ნატურალური საქონლის გაცვლას უზრუნველყოფდა ამ პერიოდში აგებული **ბასრიმელის და ცხემვანის** თალიანი ხიდები, რომლებიც აქ გამავალ სავაჭრო გზებს აკავშირებდა. გზები კი, XIX საუკუნის მოგზაურების დახასიათებით, ძნელად სავალი და ციცაბო იყო. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიიდან ზერა-ბოსელის გადასასვლელით შეიძლებოდა ახოსა და ქედაში, ხოლო ზემო ხინოდან ჭვანის ხეობაში გადასვლა. ასევე გზები აკავშირებდა მუნიციპალიტეტის ტერიტორიას გურიის სოფლებთანაც (**ბაქრაძე, 1975:162**).

XVI საუკუნის დასაწყისიდან საქართველო ორი მუსლიმანური სახელმწიფოს: ირანისა და ოსმალეთის გარემოცვაში აღმოჩნდა. ოსმალები XVI საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს სამი მხრიდან უტევდნენ: ჩრდილო-დასვლეთიდან, ადრე დამორჩილებული ჯიქეთიდან–აფხაზეთის მიმართულებით, სამხრეთიდან–სამცხეზე გავლით ზეკარის გზით და ტრაპიზონიდან სამხრეთ-დასავლეთი შავიზღვისპირეთის მიმართულებით (**ბერმენიშვილი, 1973:167**).

XVI საუკუნის 70-იან წლებში ომალებმა დაიკავეს სამცხე და ახალციხის (ჩილდირის) საფაშო შექმნეს (1579 წ.). 16 წლით ადრე (1563 წ.) ოსმალებს დაკავებული ჰქონდათ აგრეთვე აჭარაც (აჭარიწყლის ხეობა).

1590 წელს ირან-ოსმალეთს შორის გაფორმებული ზავით მთელი სამცხე, აჭარა და ჭანეთი ოსმალეთმა დაისაკუთრა. ასევე, XVII საუკუნის დასაწყისში დამპყრობელმა ისარგებლა იმით, რომ დასავლეთი საქართველო დაყოფილი იყო სამეფო-სამთავროებად (**იმერეთის სამეფო, აფხაზეთის, სამეგრელოს, გურიის სამთავროები**) და მათ შორის გაუთავებელი ბრძოლები მიმდინარეობდა, ჯერ სამთავროები, მოგვიანებით იმერეთის სამეფოც მოხარკედ გაიხადა, თუმცა მათ საშინაო საქმეებში არ ერეოდა. ამ დროს ქობულეთის მხარე გურიის საზღვრებში შედიოდა და შედარებით მშვიდობიანად ცხოვრობდა.

ქობულეთის მხარე XVII-XVIII საუკუნეებში

მნიშვნელოვანი მოვლენები განვითარდა ქობულეთის მხარის ტერიტორიაზე XVII საუკუნიდან. კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის ცენტრად ხინოწმინდისა და სხვა ეკლესია-მონასტრები, ხოლო პოლიტიკური ცხოვრების შუაგულში ქობულეთის მმართველი საგვარეულო – თავდგირიძეები და, საერთოდ ქობულეთელები ჩანან. ხინოს საეპისკოპოსო XI საუკუნიდან ამ რეგიონის მთავარი სალოცავი იყო. საქმე იმაშია, რომ ეგრის-აფხაზეთის სამეფოში ე.წ. „ძველ“ საეპისკოპოსოთა გაუქმების ხანაში, (X საუკუნე), პეტრას საეპისკოპოსოს კათედრა ხინოში უნდა გადასულიყო (**ჯანაშია, 1949:41; ბერმენიშვილი, 1990:558**). ამ აზრის ვართ ჩვენც. მით უმეტეს, რომ ამ ვარაუდს მხარს

უჭერს 1989-1990 წლებში ძეგლის შესწავლა-გაწმენდის მიზნით ჩატარებული ექსპედიციის დროს გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალები (**თავამაიშვილი, 2008**). თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი ხინოწმინდის ეპარქიის შექმნას XV საუკუნეში ვარაუდობს შემოქმედისა და ჯუმათის ეპარქიებთან ერთად (**სიხარულიძე, 1996 ; ქართველიშვილი, 2007:17**)

ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, ხინოს ეკურთხა ეპისკოპოსი „მწყემსი ხინოსწყლის სამხრეთით ჭოროხამდე“ (**ბატონიშვილი, ვახუშტი, 1904:322**). ხინოს საეპისკოპოსო ფუნქციონირებდა XVIII საუკუნის 80-იან წლებამდე, ოსმალთა მიერ კინტრიშის ხეობის დაპყრობამდე და ეპისკოპოსებს ხინოწმინდელებად მოიხსენიებდნენ.

მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე რვა საუკუნის განმავლობაში, საეპისკოპოსოს არსებობა თავისთავად მრავლისმთქმელია, რადგან იგი გულისხმობს ამ ტერიტორიაზე, მომლოცველთა ინტენსიურ მოძრაობას, მეზობელ მხარეებთან აქტიურ თანამშრომლობას და აქაურთა ღვთისმოსავობას. ამასთან, ამით უცილობლად დასტურდება მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ქრისტიანული ტაძრების სიმრავლე, რომელთა ნანგრევები დღემდე შემორჩენილი.

სამხრეთ საქართველოს ოსმალთაგან დაპყრობის შემდეგ, კულტურული ცხოვრების მაჯისცემამ, შეიძლება მცირე მოცულობით, მაგრამ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებში გადმოინაცვლა (**ქათამაძე, 2013:97**).

ხინოს საეპისკოპოსო კათედრაზე აქტიურად მიმდინარეობდა საგანმანათლებლო საქმიანობა. აქ და გვარას წმიდა გიორგის ეკლესიაში (თეთროსანი) უმოღვაწიათ წიგნების გადამწერთ (**სდსინ, 2009:190**), რომელთა დამსახურებაა წინაპართა სულიერი საუნჯის შენახვა-გამდიდრება. ამ ეკლესია-მონასტრებში მოღვაწე კალიგრაფები ამრავლებდნენ სასულიერო ლიტერატურას, რომლებიც აუცილებელი იყო ღვთისმსახურებისთვის. ქართულმა ლიტურგიულმა პრაქტიკამ შეიმუშავა ორიგინალური ქართული კომპოზიცია **გულანი**, რომელშიც თავმოყრილია საღვთისმსახურო წიგნები, ამიტომ ისინი დიდი ზომისა იყო და მათ შექმნაში კალიგრაფთა მთელი ჯგუფი მონაწილეობდა. იყო გულანის შემოკლებული ვარიანტები – ჟამგულანებიც. წერილობითი წყაროების მიხედვით, ხინოწმინდის ეპარქიაში, ჩაქვის მხარეში გადაუწერიათ **ერკეთის გულანი** აფხაზთა კათალიკოსის ექვთიმე საყვარელიძის (1578-1616 წწ) ბრძანებით (**ბაქრაძე, 1987:186**). ასევე, XVII საუკუნის დასაწყისში თეთროსნის მონასტერში ვახტანგ გურიელის (1583-1587 წწ) მეუღლის ათაბაგის ასულ თამარისა და მისი ძის ქაიხოსრო გურიელის ბრძანებით გადაუწერიათ და შეუქმნიათ დავითნი, რომელიც თეთროსნის დავითნის სახელითაა ცნობილი (**ქართველიშვილი, 2006:51**). მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს ქობულეთის ტერიტორიაზე მოქ-

მედ ეკლესია-მონასტრებში გაშლილ სამწიგნობრო-საგანმანათლებლო საქმიანობაზე, რომელთა წარმომადგენლების შესახებ მხოლოდ ფრაგმენტული ცნობებია მოღწეული ჩვენამდე.

როგორც ჩანს, ეს მხარე ნაკლებობას არ განიცდიდა მხატვრული სიტყვის ოსტატების მხრივაც. ამ მხრივ გამორჩეულია **პეტრე ჩხატარაისძის** ღვაწლი, რომელიც, **პლატონ იოსელიანის** ცნობით, ქობულეთში დაბადებულა, განათლება ტრაპეზუნდში მიუღია და იქვე *აღკვეცილა ბერად. ღრმად დაუფლებია მწერლობას და „იქმნა მეცნიერი და წერილთა შინა გამოცდილი“* (**ლოლაშვილი, 1982:174**). ანტონ კათალიკოსი მას „მესტვირესა და მეშაირეს“ უწოდებს, რადგან ჰქონია დაწერილი ლექსები და შაირები, „ალექსანდრიანის“ გალექსილი ვარიანტი (**ლოლაშვილი, 1982:174**), „ქრისტიანობა ქობულეთისა კერძოთა შინა“ (**ბარამიძე, 1940:245**) და სხვა. XVIII საუკუნის ათიან წლებში პეტრე ჩხატარაისძე გურიის მთავრის კარზეა, როგორც მდივან-მგალობელი, მწიგნობარი. ერთი ცნობით, იგი გარდაიცვალა 1727 წელს და დაუკრძალავთ მცხეთის საკათედრო ტაძრის (სიონის) ეზოში.

XVII საუკუნეში ქობულეთის მხარის ცნობადობისა და მნიშვნელობის მანიშნებელია ის, რომ თანამედროვე ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობას XVII საუკუნეში სტუმრობდა იერუსალიმის და სრულიად პალესტინის სამი პატრიარქი (**ქათამაძე, 1997:30-32**). საქმე იმაშია, რომ XVI საუკუნიდან ოსმალთა მოძალების გამო, რთული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა როგორც საქართველოში, ისე პალესტინაში. მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა იერუსალიმის ქართული კოლონიაც (**მეტრეველი, 1962:9-10**). „წმიდა მიწის“ ქართული მონასტრის ვალის დასაფარავად შეზღუდული კერძო შემოწირულობანი საკმარისი არ აღმოჩნდა. ამის საბაზით ბერძენმა პარიარქებმა ფართო მუშაობა გაშალეს მართლმადიდებელ ქვეყნებში და მათ შორის საქართველოში ყმა-მამულების შესაქმნელად. ამ დროს ქობულეთის მხარის ტერიტორია გურიელების (გურიის მთავრები) გამგებლობაში შედიოდა. პირველი ასეთი ყმა-მამული – „საჯვარისმამო საქონებელი“, საისტორიო წყაროების მიხედვით, შეიქმნა ქობულეთის ტერიტორიაზე XVII საუკუნის ათიან წლებში, **ჩაიხედენაში**, რომელიც მდებარეობდა თანამედროვე სოფლების **ცხრაფონასა** და **სკურას** ტერიტორიაზე და გარკვეულწილად მოიცავდა **აჭისა** და **ქაქუთის** მცირე ნაწილს (**ქათამაძე, 2013:147**). 1611-1613 წლებში აქ დაარსდა იერუსალიმის მეტოქი, ანუ მონასტერზე დაქვემდებარებული ეკლესია მამულით. იგი XVII-XVIII საუკუნეებში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა „წმინდა მიწასთან“ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობებში. მით უმეტეს, რომ 60-იან წლებში კიდევ ორი ყმა-მამული გაჩნდა **ჩაქვისთავსა** და **ნაცხვატევში**

- ქაქუთის ერთ-ერთ უბანში. ყმა-მამულების მნიშვნელობაზე მიუთითებს ისიც, რომ XVII საუკუნის დასაწყისში ჩაიხედენას ყმა-მამული და აქ მამია II გურიელის გარდაცვლილი შვილისა და მეუღლის „სულის სალოცად“ აგებული ტაძარი აკურთხა პატრიარქმა **თეოფანემ**, შემდეგ კი გურია-ქობულეთში უმოგზაურიათ იერუსალიმისა და სრულიად პალესტინის პატრიარქს: **პაისიოსს** (1645-1661 წწ) – 1659 წელს, **დოსითეოს II** (1669-1707 წწ) – 1681 წელს.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია და მოსახლეობა XVII-XVIII საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ოსმალთაგან გათავისუფლებისათვის ბრძოლის აქტიურ მონაწილედ ჩანს. ამ დროს ქობულეთის მხარე გურიის მთავრებს ემორჩილებოდა, რომლებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ განმანთავისუფლებელი მოძრაობის შესაბამის პოლიტიკურ ღონისძიებებში (მოლაპარაკებები, ელჩობები, სამხედრო მისიები). ეს საქმიანობა განსაკუთრებით გააქტიურდა იმერეთის მეფე **არჩილ II-ის** დროს XVII საუკუნის მეორე ნახევარში, რომელიც ცდილობდა მეფე-მთავართა და სასულიერო მოღვაწეთა საერთო ძალისხმევით გამოეყენებინათ განმანთავისუფლებელი ბრძოლის კიდევ უფრო გასააქტიურებლად. ამ პერიოდში განსაკუთრებით გამოიკვეთა **შემოქმედელი მიტროპოლიტის იაკობ დუმბაძის** ღრმად ეროვნული ლიტერატურული და დიპლომატიური მოღვაწეობა. მეფე არჩილ II მითითებით მიტროპოლიტის ხელმძღვანელობით ელჩობაც შემდგარა რუსეთის ხელმწიფის კარზე XVII საუკუნის 90-იან (1693 თუ 1696) წლებში, რომელშიც, ზოგიერთი მკვლევრის (აბ. სურგულაძე, ფრ. სიხარულიძე) აზრით, მონაწილეობა მიუღია იოანე ხინოწმინდელს (**სდსინ, 2009:253**). მაგრამ, ვფიქრობთ, აქ უზუსტობაა. საქმე იმაშია, რომ აქამდე ცნობილ ხინოწმინდელ მღვდელმთავართაგან იოანეს სახელით ცნობილია მხოლოდ ერთი პიროვნება, რომელიც XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში განუმწესებიათ ხინოწმინდას (**ქართველიშვილი, 2006:19**). XVII საუკუნის 90-იან წლებში კი ხინოწმინდელ მღვდელმთავრად, წერილობითი წყაროებით, შეიძლება ვივარაუდოთ **ექვთიმე ართუმელაძე (ბაქრაძე, 1987: 246-247)**, ამიტომ ელჩობაშიც მხოლოდ მას შეეძლო მონაწილეობის მიღება, მაგრამ პროფ. ფრ. სიხარულიძის წერილში „**იაკობ დუმბაძე-დიპლომატი**“ (სიხარულიძე, 1999,2) სადაც ჩამოთვლილია ელჩობის მონაწილეები (მიტროპოლიტი იაკობი, ეპისკოპოსი იოანე, იაკობის ძმა გაბრიელი და სხვები), **ექვთიმე ართუმელაძე** არ ჩანს ხოლო დასახელებული ეპისკოპოსი იოანე,ეტყობა სხვა პიროვნებაა რადგან იგი ხინოწმინდელად არ მოიხსენიება. როგორც ჩანს, ეპისკოპოს იოანეს ამ მოვლენებიდან ახლო დროში შემოქმედის ეპარქიის კათედრა ეჭირა.

ელჩობის მთავარი მიზანი ოსმალთაგან ქართული მიწების დაცვა-გათავისუფლებაში რუსეთის მხარდაჭერის მოპოვება იყო. ამიტომ რუსეთის ხელმწი-

ფის მეტად დაინტერესებისა და მისი მხარდაჭერის მოპოვების მიზნით, სწორედ აქ წარმოთქვა **მიტროპოლიტმა იაკობმა** ცნობილი სიტყვები: „**ჩემი ეპარქია ახლოსაა იქ ქობულეთთანო**” (სდსინ, 2009:253), რადგან ოსმალთა მხრივ საშიშროება სულ უფრო რეალური ხდებოდა. ეს ამძაფრებდა პროგრესულად მოაზროვნე ადგილობრივთა მოქმედებასაც. ეს ყველაზე მეტად გამოვლინდა 1737 წელს, როცა ქობულეთს ხანმოკლე დროით, გავლით ეწვია ათი წლით სულთნის ტყვეობაში ნატანჯი მეფე ვახტანგ VI-ის ძმა **პატრიარქი დომენტი** (სდსინ, 2009:257). მას მასპინძლობდა და მასთან ერთად აქაურ პატრიოტთა ჯგუფს მომავალ გეგმებზე ეთათბირებოდა დედოფალი **დარეჯან თავდგირიძე** (სიხარულიძე, 1998:5). დარეჯან თავდგირიძემ შეძლო თავის ირგვლივ შემოეკრიბა ქვეყნის მომავალზე მზრუნველ პატრიოტთა ძალები, პატრიარქმა დომენტიმ კი მიაღწია იმას, რომ ამ ძალებს ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში საერთო მეთაურად **იმერეთის მეფე ალექსანდრე V** ეცნოთ. ამ ძალების უახლოეს გეგმას **ქობულეთ-ჩაქვის** ოსმალთაგან გათავისუფლება შეადგენდა, მაგრამ იმხანად ეს ვერ განხორციელდა, თუმცა ქობულეთის მოსახლეობა დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მაინც მთავარ ძალად ითვლებოდა, მათი მეთაური **დარეჯან დედოფალი** კი სოლომონის დროსაც ინარჩუნებდა იმერეთის ხელისუფლებასთან სამოკავშირეო ურთიერთობას, რაც ქობულეთელ პატრიოტებს გამარჯვების რწმენას უნერგავდა.

XVIII საუკუნის შუა ხანებში ქობულეთის მხარის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო აქაური მმართველი გვარის – **თავდგირიძეების** დამოყვრება შერვაშიძეთა გვართან. ძმები შერვაშიძეები, ამ დროს ოსმალთა სამსახურში მყოფნი, ფლობდნენ მთელ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს ყირიმიდან შორეულ სამხრეთამდე (სდსინ, 2009:259). ეს ქორწინება ფაქტობრივად პოლიტიკური აქტი იყო და თუ იგი საქართველოს ინტერესებისთვის გამოიყენებოდა, დიდი საქმე გაკეთდებოდა, მაგრამ მოხდა პირიქით, **გიორგი თავდგირიძე** და მისი გარემოცვა ოსმალთა სამსახურში ჩადგა, რამაც აიძულა **მამუკა თავდგირიძე** თანამომძმეებს გასცლოდა და **აკეთში** დასახლებულიყო (სიხარულიძე, 1998:5). ამ განხეთქილებამ საგრძნობლად შეასუსტა ქობულეთელ ქრისტიანთა პოზიციები, თუმცა **სოლომონ პირველის** მიერ მოპოვებული წარმატებები ოსმალებთან ბრძოლაში და იმერეთის შიგნით გატარებული ღონისძიებანი (ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა, ეკლესიის ავტორიტეტისათვის ზრუნვა) ქობულეთელებსაც მომავლის რწმენას უნერგავდა.

XVIII საუკუნის 60-იანი წლების მეორე ნახევარში რუსეთ-ოსმალეთს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. რუსეთისთვის ქართული სამეფო-სამთავროების მხარდაჭერას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. სოლომონ I აქტიურობამ 1766

წელს ოსმალთა დიდი ლაშქრობა და იმერეთის ციხეებში ოსმალთა ჯარის ჩაყენება გამოიწვია. სოლომონიც გადააყენეს, მაგრამ მეფემ მალე დაიბრუნა ტახტი და აქტიური ბრძოლა გააჩაღა ოსმალების წინააღმდეგ. ოსმალეთის ხელისუფლება ახლა ზავის დასადებად მზად იყო და იგი შედგა კიდეც 1767 წელს, რომლის მიხედვით თურქეთმა იმერეთი სცნო არა ვასალურ, არამედ მფარველობაში მყოფ სახელმწიფოდ. ამასთან, ყოველწლიურად ერთგულების ნიშნად იმერეთს წინანდებურად 60 ქალი უნდა გაეგზავნა, მაგრამ ახლა შეიძლებოდა ისინი ქართველები არ ყოფილიყვნენ **სინ., 1973:646**). ახლა ორივე მხარის (რუსეთი, იმერეთი) ინტერესებში იყო ურთიერთმხარდაჭერა. საერთო ენა გამოინახა **ერეკლე მეორესთანაც**. რუსეთმა 1768-1774 წლების ომის დასაწყისშივე საქართველოში საექსპედიციო კორპუსი გამოგზავნა **გენერალ ტოტლენის** მეთაურობით. გაჩნდა იმედი, რომ სამცხე-ჯავახეთი გათავისუფლდებოდა ოსმალთაგან, მაგრამ წინააღმდეგობის გაჩენამ გენერალსა და მეფეებს შორის, რომლის საფუძველი, როგორც ჩანს, რუსეთის ხელისუფლების **პოტიომკინი-სადმი** მიცემული სპეციალური დავალება იყო, მეფეთა მიზანი განუხორციელებელი დატოვა, თუმცა სოლომონმა იმერეთის შიდა ციხეებიდან ოსმალები მაინც გარეკა და ზღვისპირეთსაც შეუტია. მან გადაწყვიტა კარგად გაწვრთნილი სამხედრო ძალების შექმნა, სადაც დამკვრელი ძალის ფუნქცია გურიის ლაშქარს უნდა დაკისრებოდა, როგორც ოსმალთა მიერ დაკავებული ტერიტორიების მოსაზღვრეს. მით უმეტეს, რომ ქობულეთში მრავლად იყვნენ პატრიოტულად განწყობილი ძალები. ამის დასტურია 1771 წელს ქობულეთისა და გურიის სოფლების: **ჭახათის, ხინოს, ასკანის, ლიხაურის** და სხვათა მოსახლეობის სოლომონ მეფისადმი მირთმეული პირობისა და ფიცის წიგნი, სადაც ისინი მზადყოფნას გამოხატავენ ჯარის გარდაქმნისათვის საჭირო ღონისძიებების გატარებასა და ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში აქტიური მონაწილეობისათვის. არადა, ოსმალთა მხრივ საშიშროება სულ უფრო აშკარა ხდებოდა. მას შემდეგ, რაც 1703 წელს ოსმალებმა საბოლოოდ დაიკავეს ქ. ბათუმი და ბათუმის მხარე, შემდეგ ჩაქვის მხარე და 1723 წელს ზღვისპირა ციხეები (ციხისძირი, ქობულეთი, შეკვეთილი..) და ჯარები ჩააყენეს, აშკარა იყო, რომ მომდევნო ნაბიჯს მხარის დამორჩილების მიზნით გადადგამდნენ. მართლაც, 1772 წლის მაისში, როცა რუსთა ჯარმა საქართველო დატოვა, თურქები ქობულეთის მხარეში ციხისძირიდან შემოიჭრნენ, ხოლო გამაჰმადიანებულმა აჭარელმა ფეოდალებმა აჭარა-გურიის ქედი და ხინოს მხარე დაიკავეს, ხინოწმინდელი ეპისკოპოსი იოანე (წუწუნავა) იძულებული გახდა სამწყსო მიეტოვებინა (**სინ, 1973:659**). ორი მხრიდან შევიწროვებული ქობულეთის მხარის მმართველი მამუკა თავდგირიძე საჯავახოში იდგა ოჯახით სოლომონ II-ისა და გურიელის დახმარების იმედით,

ისდა მოხერხდა, რომ, გურიელმა მამუკას სამფლობელოდ აკეთის მიდამოები მისცა. მამუკას უფროსი ვაჟი მაქსიმე, რომელიც ახალციხის ფაშასთან ერთ-გულების ნიშნად მძევლად იყო გაგზავნილი, ახლა უკვე გამუსლიმანებული და სულეიმანად წოდებული, ოსმალებმა ქობულეთის მხარის გამგებლად (ბეგად) დანიშნეს.

ასე რომ XVIII საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში ოსმალებმა ქობულეთის მხარე მთლიანად დაიპყრეს, მაგრამ მათი აქ ბატონობა ნომინალური იყო, რადგან ქობულეთის მხარეს ადგილობრივი ფეოდალები მართავდნენ და იშვიათად ასრულებდნენ თურქეთის ხელისუფლების მოთხოვნებს. აქაური პატრიოტები კვლავ მონაწილეობდნენ ოსმალთა დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში, მოსახლეობის ნაწილმა კი მიატოვა თურქთა მიერ დაკავებული სოფლები და შუა გურიაში გადასახლდა (**ჩხატარაიშვილი, 1964:129**).

1768-1774 წლების რუსეთ-თურქეთის ომით საქართველომ ტოტლებენის მოღალატური მოქმედების გამო, მართალია, ტერიტორიულად ვერაფერი მიიღო, მაგრამ რუსეთის დაჟინებული სწრაფვა სამხრეთისაკენ, შავი ზღვის ნავსადგურების ხელში ჩასაგდებად, ამასთან, ასპინძასთან ბრძოლის დროს აჭარელთა არმონაწილეობა ოსმალთა მხარეზე, საიმედო პერსპექტივების მანიშნებელი იყო. ტოტლებენის საქმეთა შესასწავლად რუსეთიდან გამოგზავნილი კაპიტანი **იაზიკოვი** ცენტრს ატყობინებდა: „აჭარლები, რომლებმაც შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროდან გურიასა და თურქეთს შორის მთებში დასახლებული ხალხი იწოდება, ოსმალთა ქვეშევრდომობას მთლიანად განუდგა; როდესაც ახალციხის ფაშა მათ დასაწყენარებლად თურქთა ჯარით აჭარაში შევიდა, ამ ხალხმა ფაშა დაამარცხა და აჭარიდან განდევნა“ (**მეგრელიძე, 1963:15**). ყველაფერი ეს მანიშნებელი იყო იმის, რომ დაპყრობილ ტერიტორიებზე ოსმალებს მტკიცე დასაყრდენი არ ჰქონდათ. ალბათ, ესეც გახდა იმის საფუძველი, რომ ქართველ პატრიოტთა მოთხოვნით, 1784 წლის მარტის დასაწყისში, იმერეთისა და გურიის რაზმები, დაახლოებით 6 ათასამდე მეზრძოლით, დაიძრა ბათუმის მიმართულებით. ლაშქრობის საბაზად იქცა ოსმალთა და ზოგიერთ გადაგვარებულ აჭარელთა ბანდიტური თავდასხმა **აკეთზე** (აქ დაიღუპა სელიმ ხიმშიაშვილის მამა აბდულ ბეგი). ლაშქრობის მიზანი იყო ოსმალთაგან ქობულეთი-ჩაქვისა და ბათუმის მიდამოების გათავისუფლება. ქობულეთელ პატრიოტთა მხარდაჭერით მოხერხდა ქობულეთის გათავისუფლება, პეტრას ციხის დაკავება და სამხრეთისკენ გაჭრა, მაგრამ 9 მარტს, ციხისძირთან **ნაჭიშკრევის** მიმართულებით, ოსმალთა ჩასაფრებულმა ჯარმა ძალებმა ქართველებს დიდი ზიანი მიაყენეს (1000-მდე დაღუპული, მათ შორის 18 იმერელი წარჩინებული, 200-დე ტყვედ ჩავარდნილი და არაერთი უგზო-უკვლოდ დაკარგული) (**ჩხატარაიშვი-**

ლი, 1964:137). ეს პატრიოტთათვის დიდი ტრაგედია და დანაკლისი იყო, რადგან ამ მარცხმა გაააქტიურა ოსმალები, გაზრდილი ძალებით შემოუტიეს ქობულეთის მხარეში მტკიცედ დამკვიდრებისა და ოსმალური ცხოვრების წესის განმტკიცებისათვის. კვლავ გაძლიერდა ტყვეთა სყიდვა. 90-იანი წლების დასაწყისში გურიის ავადმყოფი მთავარი სვიმონ გურიელი, რომლის გამგებლობაშიც შედიოდა გურიის მხარე, თურქთა და ლეკთა თავდასხმებს ვეღარ უძლავდებოდა და მოსალაპარაკებლად „შეწყნარებისა და გამოხსნისათვის ტყუეობისა სამფლობელოსა თვისისა“ გაემგზავრა ამალით ახალციხის ფაშასთან შესახვედრად. ამ დროს აჯანყებული იყვნენ აჭარლები ახალციხის ფაშის წინააღმდეგ. ისინი ჩაუსაფრდნენ ახალციხისკენ მიმავალ მთავარს და დიდი ნაწილი მხლებლებისა დაუხოცეს, ნაწილი კი მასთან ერთად ტყვედ აიყვანეს. აჭარის მმართველმა ახმედ ხიმშიაშვილმა სვიმონ გურიელი ხულოში წაიყვანა და მანამ არ გაათავისუფლა, სანამ გურიელისგან თანხმობა არ მიიღო, რომ თავის მცირეწლოვან ასულს კესარიას ცოლად შერთავდა მის უმცროს ძმას აბდის. ასე დამოყვრდნენ გურიისა და აჭარის მმართველი საგვარეულოები, მაგრამ ამან ვერ უშველა იმ დროს ამ რეგიონში შექმნილ ვითარებას. ოსმალები სულ უფრო მეტად იკიდებდნენ ფეხს ზღვისპირა ცენტრებსა და დასახლებულ ადგილებში. ახლა მათი მთავარი მიზანი იყო ამ მხარეში ოსმალური ცხოვრების წესის დამკვიდრება და მოსახლეობის გამუსლიმანება, რასაც სხვადასხვა საშუალებებით მიაღწიეს კიდევ XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში.

ქობულეთის მხარე XIX საუკუნის 80-იან წლებამდე

ქობულეთის მხარის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი მოვლენები განვითარდა XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში. ჯერ 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამ, შემდეგ იმერეთის სამეფოს გაუქმებამაც აშკარა გახადა, რომ რუსეთი მოინდომებდა გურიის სამთავროს გაუქმებასაც. მას პირდაპირი კავშირი ჰქონდა ქობულეთის მომავლის გადაწყვეტასთანაც, მით უმეტეს, რომ სელიმ ხიმშიაშვილის სიკვდილით დასჯის შემდეგ (1815 წ.), მისი მემკვიდრეები აშკარად ავლენდნენ უკმაყოფილებას პორტასადმი და კეთილგანწყობას რუსეთისადმი. ამ თვალსაზრისით, საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა 1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს განვითარებული მოვლენები. პირველ ეტაპზე რუსთა მიერ მოპოვებულმა წარმატებებმა, რაშიც მცირე წვლილი როდი შეიტანეს ქართველებმა, რუსეთის განზრახვა გურიის სამეფო გაუქმებინა, დღის წესრიგში დააყენა, რამაც გურიის დედოფალი სოფიო იძულებული გახადა ოსმალებისათვის დახმარება ეთხოვა. გურია-ქობულეთის პატრიოტთა ძალები გაიყო: ნაწილი სოფიოს უჭერდა მხარს, ნაწილი რუსებს.

ამასთან, ფრონტზე წარმატებულმა რუსეთმა საჭიროდ აღარ ჩათვალა ახმედ ფაშასთვის მიცემული პირობა – სამცხე საათაბაგო მველ უფლებებში აღედგინა – დაივიწყა, რითაც **ახმედ ხიმშიაშვილი** საბოლოოდ ოსმალთა სამსახურში ჩააყენა. რუსმა გენერლებმა არად ჩააგდეს ქობულეთელი ბეგების **ასლან** და **მემედ თავდგირიძეების** თხოვნა, რომ ქობულეთი იარაღით დაეკავებინათ, ასეთივე პასუხი მიიღო ქობულეთის მხარის სოფელ ჭახათის მამასახლისმა **ასლან აღამ**, როცა გენერალ **გესეს** შესთავაზა ქობულეთელთა მონაწილეობა ქობულეთის გათავისუფლებაში. გენერლის პასუხი იყო, რომ მას სურს ქობულეთის უბრ-მოლველად შემოერთება (**სდსინ, 2009:274**).

მართალია, კავკასიის ჯარის სარდლობამ დაგეგმა ბათუმის ხელში ჩაგდება და ამით თურქებისთვის ჯარის შევსებისა და მომარაგების საშუალების მოსპობა, მაგრამ ციხისძირის სიმაგრეების გადალახვა შეუძლებელი გახდა ოსმალთა მხრიდან ძალების გაზრდის გამო, რაშიც მცირე როლი როდი ითამაშა გენერალ **ოსტენ-საკენის** დამსჯელი ექსპედიციის მოქმედებებმა აჭარისწყლის ხეობაში. ახმედ ფაშას აღარ გაძნელება ოსმალებისთვის დამხმარე ძალების მიწოდება. ბათუმიც და ქობულეთიც ისევ თურქეთის ხელში დარჩა და კარგა ხანს, 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომამდე არ მოხერხდა მათი დაბრუნება.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებისთვის ოსმალეთის ხელისუფლება დაპყრობილ ტერიტორიებისადმი, განსაკუთრებით, კავკასიასა და ბალკანეთში, თავის დამოკიდებულებას ცვლის. პირველ რიგში, ეს გამოწვეულია რუსეთის გააქტიურებით. აქამდე მათი მმართველობა, მაგალითად, აჭარაში ნომინალური იყო და ისლამის გავრცელებასაც, განსაკუთრებით დაბალ ფენებში ფართო ხასიათი არ მიუღია. *Amas tavisi axsna aqvs:* 1) ვიდრე ოსმალები ფართო დაპყრობით ომებს ეწეოდნენ, ცდილობდნენ შედარებით ლოიალურად მოქცეოდნენ დამორჩილებული ქვეყნების მოსახლეობას მათი წინააღმდეგობის შენელების მიზნით; 2) დაპყრობითი ომები დიდძალ სახსრებს მოითხოვდა, ამიტომ მათთვის ამ ეტაპზე მთავარი იყო რაც შეიძლება მეტი გადასახადის ამოღება; 3) დაპყრობილ ქვეყნებში და მათ შორის აჭარაში, მოსახლეობის არაერთ გამოსვლას, აჯანყებას ჰქონდა ადგილი. ყველაფერი ეს დამპყრობელს აიძულებდა ფრთხილად ემოქმედა, მისთვის მოსახერხებელ დროს დალოდებოდა და დაკმაყოფილებულიყო დიდგვაროვნების გამუსლიმანებით, რომლებზე დაყრდნობითაც მართავდა დაპყრობილ მხარეებს. ამის პარალელურად, იგი დაშინებით, ფულით, საჩუქრებით, პრივილეგიებით და სოციალური სტატუსის ამაღლებით დაბალ ფენებშიც ნახულობდა საყრდენს. როგორც ჩანს, ეს პროცესი მიმდინარეობდა წინა ორ საუკუნეში. ამიტომაც, რომ XIX საუკუნეში, ერთი შეხედვით, სწრაფი ტემპით

განხორციელდა აჭარის მოსახლეობის გამუსლიმანების პროცესი. თაობების მახსოვრობას შემორჩა ის სისასტიკე, რასაც იჩენდა დამპყრობელი, ხალხზე ზემოქმედების ზემოთ დასახელებულ ფორმებთან ერთად. ზ. ჭიჭინაძეს ქედის ხოჯა ახმედ ხალიფაშვილისგან ჩაუწერია: „მველად ხოჯა ხერხეულიძე ასე იტყოდა, რომ ნებით არც ერთი მხარე არ გამუსლიმანებულა, სადაც კი გამაჰმადიანებულან, ყველგან ძალით მომხდარა.... ნახევარი ზეგანი, ფოცხოვისა და ქვაბლიანისკენ გაწყდა ბრძოლაში, რადგანაც არ თანხმდებოდნენო. დანდალოს აჭარამ მიბაძა და აჭარაშიც სისხლი დაიღვარა” (ჭიჭინაძე, 1907:16-17) სხვა კიდევ უფრო შემადრწუნებელი ამბები მოუსმენია ოსმალთა ძალადობის შესახებ ზ. ჭიჭინაძეს მთხრობელებისაგან (ჭიჭინაძე, 1907:16,70-71,73-74,81) ასე, რომ ძალადობამ და სოციალურ-ეკონომიკურმა ღონისძიებებმა, რაც გამოიხატებოდა რწმენის შეცვლის შემთხვევაში სოციალური სტატუსის შენარჩუნება-ამაღლებებაში, უძრავი ქონების მფლობელობის უფლების მინიჭებაში და სახელმწიფო სამსახურით უზრუნველყოფაში, თავისი შედეგი მოუტანა დამპყრობელს – ისლამმა აჭარაშიც მოიკიდა ფეხი, თუმცა შედარებით გვიან. დ. ბაქრაძე წერდა: „ისლამმა ჯერ ლაზისტანში მოიკიდა ფეხი, შემდეგ ჭოროხის ხეობაში, შემდეგ ახალციხის მაზრაში, შემდეგ შეაღწია აჭარაში და ბოლოს დაეუფლა ქობულეთს, საიდანაც გავრცელდა კინტრიშის ხეობის აყოლებით. „ხინომ, სადაც ეპისკოპოსი იჯდა, მაჰმადიანობა მიიღო 1780 წლამდე ცოტა ხნით ადრე” (ბაქრაძე, 1987: 72). მისივე თქმით, ასე, 30 წლის წინათ აჭარაში თურქულს მხოლოდ ვაჭრობის მიმდევარი ხალხი ლაპარაკობდა, ვისაც თურქეთის ქალაქებში ჰქონდა საქმე”. მის დროს (1873 წ. ბ.დ) მოსახლეობა მხოლოდ და მხოლოდ ქართველი იყო, ქართული ენა თითქმის დღემდე შეუბღალავად შემორჩა, მაგრამ „ამბობენ, – აგრძელებს მკვლევარი, – რაც დრო გადის, მით უფრო საგრძნობლად სუსტდებაო” (ბაქრაძე, 1987:40).

XIX საუკუნის 30-იანი წლების ჩურუქ-სუს (ასე ეძახდნენ ოსმალები ქობულეთს – ბ.დ) შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის 1835 წელს აქ ჩატებული მოსახლეობის აღწერის მასალები, რომლის მიხედვით ქობულეთის მხარეში 1158 კომლი ცხოვრობდა. მართალია, აღწერას მხოლოდ მამაკაცები ექვემდებარებოდნენ და სულ 3255 მამაკაცია აღრიცხული, მაგრამ თუ ვივარაუდებთ, რომ ქალები უფრო მეტიც იქნებოდნენ მაშინ მოსახლეობის საერთო რაოდენობა დაახ. 7 000 სული გამოდის. აღწერის მასალებში ნაჩვენებია მხარის სოფლები მათში შემავალი კომლებით და მოსახლეობით (ფუტკარაძე, 2017:72).

სოფელი	კომლი	მოსახლეობა
ქობულეთი	138	398
ჭახათი	66	214
კვირიკე და მახლათი	273	488
ალანზარი	78	245
ტყემაკარავი	102	428
ჯამი	657	1673
დაგვა	92	258
სამეზა	109	300
გვარა	33	114
გალმა (დიერ) გვარა	34	113
აჭყვისთავი	75	240
ჯამი	1000	2699
ზედაბოსილი	64	201
ხუცეუბანი	77	268
ბაზრისუბანი	36	108
ჯამი	1158	3255

თუ ცხრილში მოცემულ მასალას გავანალიზებთ, ვნახავთ, რომ ჩურუქ-სუს ლივაში (სანჯაყში) შედიოდა 13 დასახლებული პუნქტი (სოფელი) და მისი საზღვრები პეტრა-ციხისძირს არ გადასცდებოდა, რადგან ჩაქვის მხარის სოფლები ამ ჩამონათვალში არ ჩანს.

XIX საუკუნის 60-იანი წლების ჩურუქ-სუს და მისი ოლქის შესახებ საინტერესო ცნობები აქვს მოცემული ინგლისის კონსულს ტრაპიზონში ვილიამ ჯიფორდ პალგრევს, რომელსაც 1867-1872 წლებში ფეხით შემოუვლია მთელი ლაზისტანი. იგი წერს: „ჩურუქ-სუ, ეს სოფელი, რომელიც ოლქის სახელს ატარებს და ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენს, მდებარეობს ზღვის ნაპირზე, 6 მილზე იმ ადგილიდან, სადაც რუსეთ-კავკასიის საზღვარი ზღვას ემიჯნება პატარა სოფელ შეკვეთილთან (წმ. ნიკოლოზის ფორტი ანუ ნიკოლაევი). სოფელი ჩურუქ-სუ შედგება რამდენიმე განცალკევებული ხის შენობისაგან, რომლებიც გაფანტულნი არიან ბაღებსა და მინდვრებში, აგრეთვე ხის ფარდულების, უფრო სწორად კარგების რიგისაგან, სადაც მოშორებით მცხოვრები გლეხები კვირაში ერთჯერ მიემურებიან რისამეს საყიდლად ან გასაყიდად. ასეთი სახე აქვს გურჯისტანის ყველა დიდ დასახლებას, აგრეთვე, ლაზისტანის მნიშვნელოვან ნაწილს, ბათუმისა და ართვინის გამოკლებით. ჩურუქ-სუში 145 დუქანია, ხოლო

სახლი-75. გარდა ამისა, აქ არის: მეჩეთი, ძველი ყაზარმა 400 ჯარისკაცისათვის (ე.ი.ნახევარი პოლკისათვის), რომლებიც აქ არიან დასახლებული მათი ჯანმრთელობის საზიანოდ, შემდეგ, არაოფიციალური რეზიდენცია მუდირისა ანუ მმართველისა, რომელსაც ჩვეულებრივ ადგილობრივი ბეგებისგან ირჩევენ. თვითეული დუქნის საქონლის მარაგის საშუალო ღირებულება, რომელიც უპირატესად საბაყლო საქონლითა და მანჩესტერის ნაკეთობებით არის წარმოდგენილი, ორ გირვანქა სტერლინგზე უფრო ნაკლებია.

ოლქში 17 სოფელია: სახლები, ანუ, უფრო სწორად, კომლი- 1 445-ია; ორივე სქესის მცხოვრებთა რიცხვი (ბავშვებთან ერთად)-7 378-ს უდრის. ისინი წარმოშობით ქართველები, ხოლო რწმენით მაჰმადიანებია არიან; მათი მოქცევა მოხდა გასული საუკუნის დასაწყისში. ყველანი ლაპარაკობენ მხოლოდ ქართულად. ყველა მამაკაცი შეიარაღებულია კაჟიანი თოფით და ხანჯლით, ზოგჯერ ერთი წყვილი კაჟიანი დამბაჟით“. ჩურუქ-სუ ტრაპიზონის ვილაეთის ლაზისტანის სანჯაყში შედიოდა, როგორც კაზა, ბათუმის, ზემო აჭარისა და ქვემო აჭარის კაზებთან ერთად (პალგრევი, 2012:50-55).

XIX საუკუნის 70-იან წლებში (1873წ.) დ. ბაქრაძე ჩურუქ-სუს ოლქის შესახებ წერს: „ჩურუქ-სუს ოლქი მცირეა; მისი საზღვარია: ჩრდილოეთით გურია, დასავლეთით შავი ზღვა, სამხრეთით და აღმოსავლეთით პერანგას ქედი, რომელიც ზემო ხინოს ზევით აჭარა-ახალციხის ქედს გამოეყოფა, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ მიემართება და სხვადასხვა მხარეს მრავალ ტოტად იყოფა. ერთი მათგანი, რომელიც ჩურუქ-სუსა და აჭარის ოლქების საზღვარია, ზღვაში ეშვება ციხისძირთან. ერთადერთი ხეობა, რომელიც თითქმის მთელ სიგრძეზე კვეთს ჩურუქ-სუს, კინტრისის, ანუ ისტორიული ხინოსწყლის ხეობაა. ჩურუქ-სუში 9592 ქართველი მუსლიმანი ცხოვრობს, ამას წინათ დასახლებული 538 ემიგრანტი ჩერქეზის ჩაუთვლელად.

გურიის საზღვრიდან ბათუმამდე მოსახლეობა მხოლოდ ქართული ელემენტისაგან შედგება (ჩერქეზების გამოკლებით) და მათი ენა არაფრით არ განსხვავდება გურული კილოსგან. მცხოვრებთა ტიპი, ტანსაცმელი, ზნე-ჩვეულება ასევე გურულია. ჩურუქსუელებს ძალიან კარგად ახსოვთ თავიანთი ქართული წარმომავლობა და თურქული სახელები ჰქვიათ, მაგრამ ამასთან კვლავ ხმარობენ თავის ძველ ქართულ გვარებს; თანაც ყველა მათგანს შეუძლია დაგისახელოს თავისი სახლისკაცები გურიასა და იმერეთში. ისლამმა მაინც უკვე დაასვა მათ თავისი დალი, ქალს თვალს ვერსად მოჰკრავ; ისინი ჩაკეტილი არიან და გამოჩენას ვერ ბედავენ. ამ მხრივ ჩურუქ-სუ და როგორც შემდეგ დავრწმუნდი, მთელი აჭარა მეზობელი გურიის სრული კონტრასტია.

ჩურუქ-სუ სულ ერთიან გამუსლიმანებულია, თუმცა ქრისტიანობის კვალი

ჯერ ჯიდევ შემორჩენილია: გზაში მაჩვენეს რამდენიმე ქრისტიანული ეკლესია, სახელდობრ სამებაში, ვარჯანულში, ხუცუბანსა და გვარაში. გვარას ტაძარი ცნობილია თეთროსანის სახელით და განსაკუთრებით განთქმულია ჩუირუქ-სუსა და მთელ გურიაში. ჩურუქ-სუს ტაძრები ნანგრევებად ქცეულა, მაგრამ მაინცა ადგილობრივი მცხოვრებლები, ვერ ვიტყვი, პატივს სცემენო, უბრალოდ ეშინიათ: ჩვეულებრივ ავადმყოფობას, ყოველგვარ უბედურებას ოჯახში საქონლის გაწყდომას ისინი ხშირად მიაწერენ მათ მიერ მიტოვებული ტაძრებისა და მათი ხატების რისხვას. ამიტომ არის, რომ დროდადრო მათ სწირავენ ცხვრებს, ქათმებს და სხვა. განსაკუთრებით ბევრ მლოცველს იზიდავს თეთროსანის ღვთისმშობლის ხატი“ (ბაქრაძე, 1987: 18-20).

დ. ბაქრაძის ნაშრომიდან ასეთი ვრცელი ამონარიდის მოტანა იმან განაპირობა, რომ XIX საუკუნის 70-იანი წლების ქობულეთის მხარის შესახებ მასში ვრცელი ინფორმაციაა მოცემული.

საინტერესო პოლიტიკური მოვლენები განვითარდა ქობულეთსა და მის მეზობელ მხარეებში 1875-1876 წლებში. იგი დაკავშირებული იყო გადასახადების გადიდებასა და ოსმალეთის ჯარში ახალგაზრდების გაწვევასთან (სურგულაძე, 1969:90-100). ამ გამოსვლებს სიმძაფრე შემატა იმანაც, რომ ჯარში გაწვეული ახალგაზრდები ოსმალებს უნდა გამოეყენებინათ ბალკანეთში აჯანყებული ბულგარელების, ბოსნიელებისა და ჰერცეგოვინელების წინააღმდეგ. ეს გამოსვლები, ერთი მხრივ, დამპყრობლისადმი დაუმორჩილებლობის, მაგრამ მეორე მხრივ, აჯანყებული ბალკანელი ხალხისადმი სოლიდარობის გამოხატვის მაჩვენებელი იყო (დიასამიძე, 2016:369). აჯანყებულ ქობულეთსა და ბათუმის მცხოვრებლებს სოლიდარობას და მხარდაჭერას უცხადებდა მთელი საქართველო, რაც თვალსაჩინოდ ჩანს ამ მოვლენასთან დაკავშირებით ა. წერეთლის წერილებში, რომლებიც მას მიუწერია ნ. ნიკოლაძისადმი (წერეთელი, 1963:64). მღელვარებამ იმდენად ფართო ხასიათი მიიღო, რომ მარტო ქობულეთისა და ბათუმის სამუდუროებში 1876 წელს დააპატიმრეს ათასზე მეტი კაცი („დროება“, 1876). ეს მღელვარება გაგრძელდა იყო იმ დაუმორჩილებლობისა და გამოსვლების, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1862 და 1873 წლებში (სურგულაძე, 1978).

ქობულეთის მხარის ცხოვრებაში უმნიშვნელოვანესი მოვლენა იყო 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი. იგი, მართალია, ოსმალთაგან გათავისუფლების სანუკვარი მიზნის განხორციელების იმედს იძლეოდა, მაგრამ იმის გამო, რომ ამიერკავკასიაში მოქმედი რუსეთის კორპუსის სამხედრო შეტევის ოთხი მიმართულებიდან ერთი ქობულეთის მხარეზე გადიოდა (ოზურგეთი-ბათუმისკენ), აქაურ მაცხოვრებლებს დიდი უბედურება: ადამიანთა მსხვერპლი და ნგრევა-აოხრება მოუტანა. ამ მოვლენების თვითმხილველი გიორგი წერეთელი

წერდა: „იმ დროს კინტრიშის გამოღმა ქვეყანა, ოცდარვა ვერსი სიგანე და ოცდაათი ვერსი სიგრძე, ქობულეთის მხარე გავერანებული იყო. ხელისგულსავით მოწმენდილი, მდიდარი სოფლების მაგივრად აქა-იქ ტიტველი ბუხრის მიწებს ამოეყოთ თავი, თითქოს საზოგადო აოხრების მდუმარე მოწმედ ყოფილიყვნენ დარჩენილნი... აქა-იქ შიმშილით მოწაკწაკე ძაღლები ნაოხარ სოფლებში დაწოლილიყვნენ, თითქოს იქ სურდათ სამარის გათხრა, ძველი პატრონისათვის ერთგულების დასამტკიცებლად. ისინი აქ უყარაულებდნენ გადახვეწილს, ან ჩვენი ტყვიით სადმე გაციებულს მეპატრონის ნაოხარს” (წერეთელი, 1973:230).

რამდენადაც ამ ომის მსვლელობა და მისი პერიპეტიები არაერთ ნაშრომშია გადმოცემული ჩვენ მხოლოდ რიგ საკითხებზე შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას. ამ ომით ქართული საზოგადოება ოსმალთაგან ადრე მიტაცებული ქართული მიწების დაბრუნებას იმედოვნებდა, ამიტომ დიდი ენთუზიაზმით ეწერებოდნენ მოხალისეებად და ომში 30 ათასამდე ქართველი მონაწილეობდა. (მეგრელიძე, 1956:51). ბრძოლები ამ მიმართულებით ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა და ისე დამთავრდა ომი, რომ რუს-ქართველთა ძალებმა ციხისძირის სიმაგრეები ვერ გადალახეს. ანატოლიასა და ბალკანეთში განცდილმა წარუმატებლობამ და ბალკანეთის მთავარი სიმაგრის პლევნას დაცემამ თურქეთი აიძულა რუსეთისათვის ზავი შეეთავაზებინა. სან-სტეფანოში 1878 წლის 19 თებერვალს (3 მარტს) ორივე მხარემ (თურქეთი-რუსეთი) ზავს მოაწერა ხელი, მაგრამ რუსეთის წარმატებამ, ზავის პირობებმა, რაც რუსეთის გაძლიერებას შეუწყობდა ხელს, გააღიზიანა ევროპის წამყვანი ქვეყნები (ინგლისი, საფრანგეთი...) და რუსეთი აიძულეს ზავის პირობები გადასინჯულიყო ბერლინის კონგრესზე (1878 წლის 1 (13) ივნისი – 1 (13) ივლისი). ბერლინის ტრაქტატით რუსეთი იძულებული გახდა ოსმალეთისთვის დაებრუნებინა **ბაიაზეთი, ერზრუმი, ალაშქერტი**; ბათუმი პორტო-ფრანკოდ (თავისუფალი სავაჭრო ქალაქი) გამოცხადდა. რუსეთმა შეინარჩუნა: **ყარსი, კოლა-არტანი, აჭარა, ტაო-კლარჯეთი, შავშეთ-იმერხევი, ლაზისტანის ნაწილი და ბესარაბია**. ეს დიდი მონაპოვარი იყო საქართველოსთვის, რადგან ერთი სახელმწიფოს ფარგლებში თავს იყრიდა ქართული მიწები და იქ მცხოვრები ეთნიკური ქართველები. ამიტომ გამარჯვებას ყველა ზეიმობდა და გამარჯვებულ რუსთა ჯარს სიხარულით ხვდებოდნენ. ოსმალთაგან ბათუმის გათავისუფლება 25 აგვისტოსთვის გადაწყდა. 17 (29) აგვისტოს ქობულეთში შემოსულ რუსთა ჯარს, რომელიც ბათუმისკენ მიემართებოდა, წინ მიუძღოდა გურიის სახალხო ლაშქარი, რომელსაც მოსახლეობის სახელით მგზნებარე სიტყვით მიმართა **გულო ალა კაიკაცი-შვილმა**. ასე რომ, ზეიმობდა ქობულეთიც, დამწვარ-გადაბუგული სოფლებით, მოსახლეობის მიერ მიტოვებული გამოკეტილი სახლებით. საქმე იმაშია, რომ

ომამდე, ომის მსვლელობისას და ომის დამთავრების შემდეგაც ოსმალებმა მოსახლეობის დაშინება დაიწყეს, რომ თუ რუსები დაიკავებდნენ ამ ადგილებს, შეურაცხყოფდნენ მუსლიმანთა ოჯახებს, იძულებით გააქრისტიანებდნენ და სხვა. ამიტომ ურჩევდნენ მათ ოსმალეთში გადასახლებას. ამ პროცესს ხელი შეუწყო აგრეთვე ორივე მხარის (რუსეთი, ოსმალეთი) შეთანხმებამ, რომ გადასახლება შეეძლოთ 1879 წლის თებერვლიდან 1882 წლის თებერვლამდე, თუმცა ეს დრო კიდევ უფრო გახანგრძლივდა. ეს პროცესი ისტორიაში მუჰაჯირობის სახელითაა ცნობილი.

ქობულეთის მხარე XIX საუკუნის 80-იან წლებიდან XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისამდე

მართალია, მუჰაჯირობა, როგორც ისტორიული მოვლენა, ზოგადად, საკმაოდ საფუძვლიანად არის შესწავლილი, მაგრამ რამდენადაც მუჰაჯირობამ დიდი ზიანი მიაყენა ბათუმ-ქობულეთის მხარეებს და მისი მიზეზები მრავალმხრივი იყო, საინტერესო იქნება მკითხველისათვის ამ პროცესის თვითმხილველი ორი ჟურნალისტის **სერგეი მესხისა და ალექსანდრე ფრენკელის** ვრცელი ინფორმაციებისა და შეფასებების ანალიზი ქობულეთ-ბათუმის მხარეში მუჰაჯირობის მიმდინარეობის, მიზეზებისა და შედეგების შესახებ.

ორივე ავტორი სამხედრო კორესპონდენტების ფუნქციას ასრულებდა. ს. მესხი ქართულენოვანი პრესისთვის ამზადებდა მასალებს, ალ. ფრენკელი – რუსულენოვანი პრესისთვის.

მათ მიზანს შეადგენდა რუსული ჯარის ბათუმში შესვლისა და თურქეთის ხელისუფალთა მიერ ომში გამარჯვებული რუსეთის წარმომადგენლებზე ბათუმის ჩაბარების ამბების ასახვა და საზოგადოებისათვის მიწოდება პრესის მეშვეობით, მაგრამ ამის პარალელურად ისინი თვითმხილველთა, სანდო ინფორმატორთა თუ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით გვაწვდიან საინტერესო ცნობებს ომის წინა ხანის აჭარაზე, თურქეთისა და რუსეთის მცდელობებზე მოსალოდნელ ომში ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერის მოპოვების მიზნით, მუჰაჯირობის მიზეზებსა და შედეგებზე და სხვა საინტერესო საკითხებზე.

ავტორები მკითხველებს შეახსენებენ, რომ ომის წინ და ომის წლებში, ოსმალო ემისრები, ხოჯა-მოლების და დიდგვაროვანთა (აღები, ბეგები) დიდი ნაწილი მოსახლეობას არწმუნებდნენ, რომ რუსების შემოსვლის შემთხვევაში საფრთხე შეექმნებოდა მათი ოჯახების სიწმინდეს, რელიგიურ აღმსარებლობას და მოუწოდებდნენ მათ შეექმნათ მეზრძოლი რაზმები აქტიური წინააღმდეგობის გასაწევად და ზოგჯერ აიძულებდნენ ამის გაკეთებას (**მეგრელიძე, 1963:115**).

ავრცელებდნენ ჭორებს აჭარელთა და ლაზთა მოსალოდნელი შეიარღვეული აჯანყების შესახებაც, მაგრამ ალ. ფრენკელის აზრით, რეალური ვითარება სულ სხვანაირია. იგი წერს: „გაზეთებში ბევრს ლაპარაკობდნენ ლაზებზე, მათ აჯანყებაზე, მათ ავტონომიაზე, რომელსაც თითქოს ისინი მოითხოვდნენ. ამ ადგილებში კი, სადაც მოსალოდნელი იყო მცხოვრებთა წინააღმდეგობა, საერთოდ არავითარი ლაზები არ არიან... როგორც კი გაიგეს ადგილობრივმა მცხოვრებელმა, რომ ჩვენი ბანაკი მახინჯაურშია, ჯერ კიდევ საღამოთი დაიწყეს ჩვენთან მოსვლა თავიანთი ხორაგით: ყურძნით, მსხლით, კიტრით და სხვა ხილეულით“ **(ფრენკელი, 2012:33, 75)**. ამის საფუძველად მას ისიც მიაჩნია, რომ „ქრისტიანული გადმოცემები ძალუმად ცოცხლობს ქობულეთელთა მეხსიერებაში, როდესაც მას ეწევა რაიმე უბედურება ან ავადმყოფობა, ამას იგი თავისი წინაპრის მიერ დატოვებული ტაძრის (საყდრის) წყრომას მიაწერს... მიჰყავს შესაწირავად ქათამი, ცხვარი და სხვა. ქვეყანაში ახლაც არიან მალული ქრისტიანები... **(ფრენკელი, 2012:120)**, ამიტომ იგი თვლის რომ „რუსეთის ქართველობის მეშვეობით, რუსები ადვილად შეეგუებიან ქობულეთლებს, თუკი გაგებით მოეკიდებიან **(ფრენკელი, 2012:121)**.

ს.მესხი გაზეთი „დროების“ საშუალებით მკითხველს აუწყებდა მოსალოდნელი ომის შესახებ და წერდა: ...ქართველების უმთავრესი ყურადღება ამ ბრძოლის დროს უნებლიეთ ოსმალეთის საქართველოზედ არის მიქცეული... ყველაზე უფრო გურიაში და ოსმალეთის საქართველოს საზღვარზე ომიანობის საქმეს შეეხება“ **(მესხი, 2000:51)**. იგი ეყრდნობა და იზიარებს გ. ყაზბეგის მოსაზრებას, რომ „ბათუმისა და საზოგადოდ ოსმალის საქართველოს დაპყრობა რუსეთის ჯარს არას გზით არ შეუძლია, თუ ადგილობრივი მცხოვრებლები, ოსმალის ქართველები, ომიანობის დროს ჩვენი მოწინააღმდეგენი იქნებიან, იმათ ან პირდაპირ ჩვენი მხარე უნდა დაიჭირონ და ან უნდა გაჩერდნენ თავისთავის... ამის გამო... უნდა ვცდილობდეთ გავიცნოთ ისინი, მოვიგოთ იმათი გული, დავიმსახუროთ იმათი თანაგრძნობა და სიყვარული“ **(მესხი, 2000:53)**. როგორც ჩანს, ვითარება სხვანაირი შექმნილა, რადგან გულნატკენი ჟურნალისტი წერს: „ჩვენის მხრით რომ ცოტა მომეტებული გულგამჭრიახობა, უანგარობა და ხერხი ყოფილიყო ხმარებული თავიდანვე, ეს მტრობა და განხეთქილება არ ჩამოვარდებოდა ჩვენსა და ქობულეთლებს შუა“ **(მესხი, 2000:70)**.

ახლა, როცა ომი დასრულებული იყო და ზავის პირობებით რუსეთს უნდა გადაცემოდა ბათუმი, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ს. მესხი ამბობს: „როგორ დავიჭერთ იმათთან თავიდანვე საქმეს, როგორ ვეცდებით, რომ ეს ნდობა გავამართლოთ, არ გავამტყუნოთ და, მართლა, როგორ ძმობას აღმო-

ვუჩენტ ჩვენ იმათ“ (მესხი, 2000: 94). იგი საამისო რეკომენდაციებსაც იძლევა: რუსის ჯარს სათავეში ადგილობრივთათვის ნაცნობი და მისაღები პირები (თავადი გრ. გურიელი, უფ.მ. მეფისოვი) წაუძღვენ წინ; რუსის ჯარმა აჩვენოს თავისი მოქმედებით, რომ მტრად კი არ მოდის, არამედ სამეგობროდ; მთავრობამ ადგილობრივთა ენაზე გამოსცეს პროკლამაცია, გამოუცხადოს ხალხს, რომ სამტროდ არ მოდიან (მესხი, 2000:100-101). მაგრამ ეს ყველაფერი უფრო სურვილებად ჩანს. როგორც თვითონვე წერს, ბათუმში შემსვლელ ჯარში „არც ერთი სოტნა ჯარი ჩვენებურებისა არ ერია“ (მესხი, 2000:106).

აჭარაში კი უკვე დაწყებული იყო ადგილობრივთა აყრა-გადასახლება, პირველ ეტაპზე ამ პროცესს თურქეთის მხარე პროვოცირებდა და უწყობდა ხელს. კერძოდ, მათ მიერ შემოგზავნილი ემისრები, ხოჯა-მოლები მოსახლეობას არწმუნებდნენ, რომ რუსები შეგავიწროვებენ, ოჯახს შეგირცხვენენ, სარწმუნოებას წაგართმევენ, ამიტომ სთავაზობდნენ ოსმალეთში გადასახლებას და იქ საუკეთესო პირობების შექმნას (სდსინ, 2008:71). არადა, სინამდვილეში, მათ გადასახლებულები სჭირდებოდათ დაუსახლებელი ადგილების ასათვისებლად და ჯარის შესავსებად. როცა მოწოდება შედეგს არ იძლეოდა, ძალასაც იყენებდნენ. ალ. ფრენკელი წერს: „დამიდასტურეს, რომ თურქები ჰკრებენ ხალხს და ძალათვე მიჰყავთ გემებზე... ისინი ცდილობდნენ ჯერ ქალები და ბავშვები გაეგზავნათ, დარწმუნებულნი იმაში, რომ შემდეგ ყველა მამაკაცი მიაშურებდა თავის ოჯახს თურქეთში“ (ფრენკელი, 2012:72). თურქები ადგილობრივთა გასახლების საქმეში იყენებდნენ ოსმალთა სამსახურში მყოფ ქართველებსაც. „დევირიშ-ფაშას თანმხლებთა შორის, – წერს ალ. ფრენკელი, მე მაჩვენეს რამდენიმე ქობულეთელი სხვადასხვა ჩინით, რომლითაც ისინი უკანასკნელ ომში დაწინაურდნენ. რამდენიმე ასეთი მოქადაგე დევრიშ-ფაშამ ჩურუქ-სუში მოსვლისას მოიყვანა. ხალხის გადაბირება ძალიან აშკარად ხდებოდა“ (ფრენკელი, 2012:82). თურქთა მხრივ ძალადობას ადასტურებს ს. მესხიც: „ქობულეთში ყოფნის დროს ჩვენთან მოვიდა ერთი პატარა 12-14 წლის ქობულეთელი ბიჭი, რომელმანც შესჩივლა თ. გრიგოლს: ნიზამები შემოშპენ სახლში, პაწაი ძამაი, დაი და ძამაი წაიყვანეს. მეორემ სთქვა, რომ ჩვენ ყანაში ვიყავით სამუშაოთ და დედაკაცები ძალათ წაათრიეს ბათუმშიო“ (მესხი, 2000:109).

თურქთა განსაკუთრებული აქტიურობა ადგილობრივთა გადასახლებაში აშკარად შეიმჩნევა იმ პერიოდში, როცა ბერლინის კონგრესზე საბოლოოდ გადაწყდა, რომ ბრწყინვალე პორტა რუსეთს აზიაში უთმობდა არდაგანს, ყარსს და ბათუმს. ბათუმი ცხადდებოდა პორტო-ფრანკოდ, უპირატესად, კომერციული თვალსაზრისით (ვარდმანიძე, 2013:112) მანამდე ოსმალეთის ხელისუფლება აჭარის მოსახლეობას იარაღით ამარაგებდა და რუსეთის წინააღმდეგ საბრძოლ-

ველად აქეზებდა (**ვარდმანიძე, 2013:117**), მაგრამ მას შემდეგ, რაც გადაწყდა აჭარის ბათუმითურთ რუსეთზე გადაცემა, თურქებმა გააქტიურეს აჭარიდან ქართული მოსახლეობის გასახლება სხვადასხვა ხერხებითა და ძალის გამოყენებითაც. „დევრიშ-ფაშა, საერთოდ, აყოვნებდა ბათუმის ჩვენზე გადმოცემას, რათა დრო მოეგო და რაც შეიძლება მეტი მცხოვრები გაეყვანა ქვეყნიდან“ –წერს ალ. ფრენკელი.

ბერლინის კონგრესის შემდეგ, სპეციალურმა კომისიამ გადაწყვიტა, თურქებს ქობულეთ-ჩაქვის მხარე 17-24, ხოლო აჭარა (ბათუმითურთ) 23-25 აგვისტოსთვის უნდა დაეცალათ (**ვარდმანიძე, 2013:112**). მართლაც, 25 აგვისტოს რუსეთის ჯარი შევიდა ბათუმში. ოცი საარტილერიო გასროლით რუსებმა პატივი მიაგეს თურქეთის დროშის დაშვებას, ხოლო ასერთი გასროლით დამთავრდა რუსეთის დროშის აღმართვის ცერემონია (**ფრენკელი, 2012:87**). ახლა, „პირველად მაინც, – წერს ს. მესხი, განსაკუთრებით სიფრთხილე მართებს ყველას, ვისაც ამ ხალხთან რაიმე საქმე და კავშირი ექნება; თუ ჩვენ ჩვენის პატიოსნებით, ჩვენის საქმით, მაგალითით დაუმტკიცებთ იმათ, რომ ხალხის შესაწუხებლად არ მოვსულვართ იმათ ქვეყანაში, რომ სამართლიანები ვართ, ავსა და კარგს გავარჩევთ, პატიოსნება გვიყვარს, თუ ჩვენ, ერთის სიტყვით, ისე მოვეპყრობით იმას, როგორც ნამდვილ ძმას შეეფერება და არა ისე, როგორც ძალით აღებულს, დაპყრობილ ხალხს, დარწმუნებული იყავით, რომ დიდის სიამოვნებით დარჩებიან, აღარ გაივლებენ გულში ოსმალეთში გადასახლებას“ (**მესხი, 2000: 136**) ერთი შეხედვით, ამ სურვილს საფუძველს უმაგრებდა კავკასიის არმიის მთავარსარდლის სვიატოპოლკ-მირსკის მიმართვა მოსახლეობისადმი, სადაც შემდეგი დაპირებები იყო ჩამოთვლილი:

1. ადგილობრივთა ოჯახები, რელიგია და ქონება ხელუხლებელი რჩება;
2. რუსეთის მთავრობის მიმართ ხალხის მოვალეობა იგივე რჩება, რაც ოსმალთა ბატონობის პერიოდში;
3. მხარის ადგილობრივი მმართველობა იგივე რჩება;
4. გასახლების მსურველებს მიეცემათ ქონების გაყიდვის დრო და საშუალება.

ამ დაპირებებს უნდა შეეჩერებინა თითქოს ადგილობრივი მოსახლეობის გადასახლება, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, რადგან რუსეთის ხელისუფლება იმას არ აკეთებდა, რასაც ამბობდა. მისი ჭეშმარიტი მიზანი იყო ახლადშემოერთებულ მხარეში რუსებისა და სხვა მისთვის საიმედო ხალხის ჩასახლება. ეს აშკარად გამჟღავნებულია ხელისუფლების მაღალჩინოსნების საიდუმლო მიმოწერებში. სვიატოპოლკ-მირსკი რუსეთის საიმპერატორო კარისადმი გაგზავნილ პატაკებში წერდა: „უპირველესი და ამავე დროს, დროებითი მიზანი–ბათუმის ოლქის

მშვიდობიანად დაკავება, შესრულებულია... ბათუმის შემოერთებით ჩვენ შევიძინეთ ბუნებრივი სიმაგრე... სამწუხაროდ, ეს სიმაგრე დასახლებულია დაუმორჩილებელი და ძალზედ მეომარი ხალხით. გარდა ამისა, ისინი რელიგიურად არიან დაკავშირებული თურქეთთან, რაც მათ უფრო მეტად საშიშ ხდის ჩვენთვის... საჭიროა ამ მოსახლეობის ასიმილაცია ან გადასახლება... მოსახლეობის მიმართ გატარებული უნდა იქნას რაც შეიძლება მკაცრი ზომები, იარაღის გამოყენებაც კი, მათი აბსოლუტურ მორჩილებაში მოყვანის მიზნით“ (**ვარდმანიძე, 2013:124**). მოტანილი სიტყვები რუსეთის სახელმწიფოს ჭეშმარიტ მიზნებს აჩვენებს, ამიტომ ბუნებრივია, ის ღონისძიებებიც, რაც შემოერთებულ მხარეში, მის მოსახლეობაში ტარდებოდა. ს. მესხი იგონებს ერთი „პატივცემული პირის“ ნათქვამ სიტყვებს: „რაც გონჯი ხალხი იყო, ის გამოგვიგზავნეთო“ და განაგრძობს: „სადაც არ გაიხედავთ ბათუმში, ყველგან ჩინოვნიკების სახლებს და ადგილებს დაინახავთ. ვერ გამიგია – საიდან და როგორ შეიძინა ამდენი ფული რომელმამე წვრილ ჩინოვნიკმა, რომელსაც წელიწადში ექვსას-შვიდასი ან ათასი მანეთი ჯამაგირი ეძლევა, რომ ამ ფულით თვითონაც ცხოვრობს, ცოლ-შვილსაც არჩენს და კიდევ ადგილ-მამულს იძენს და ორ სართულიან სახლსაც კი იშენებს (**მესხი, 2000:182**). „მე მგონია, – აგრძელებს იგი, ამათის წყალობით არის, რომ ისინი ასე დაუნდობლად, ასე განზე გვიყურებდნენ, იმათ ჩვენი არ სჯეროდათ და ჩვენს ძმობაზე თითქმის უარს ამბობდნენ“, ასკვნის იგი. მართლაც რუსული ხელისუფლების გამარჯვებისა და ოსმალეთში გასახლების სამწლიანი ვადის (1879 წლის თებერვალი – 1882 წლის თებერვალი) განსაზღვრის შემდეგ, კიდევ უფრო იმატა ოსმალეთში წამსვლელთა რიცხვმა. 1881 წლის 24 თებერვლის „დროებაში“ დაბეჭდილ ერთ წერილში ვკითხულობთ: „მას აქეთ, რაც რუსეთმა ეს მაზრა დაიპყრო, მუდამ ზაფხულზე და შემოდგომაზე ვხედავთ, რომ ეს ახლად-დაპყრობილი ხალხი ასობით და ათასობით ჩამოდის აბარგებული ბათუმში, რამდენიმე დღე დარჩება აქ მშვიერ-მწყურვალნი, შიშველ-ტიტველი, ძუძუ-მწოვარ ბავშვებით, უძლურ დედა და მამაკაცებით და ბოლოს, როგორც არის, მოდის ოსმალთს, ან სხვა რომელიმე უცხო ქვეყნის გემი და მიჰყავს ეს ხალხი ოსმალეთში... მნახველთ უამბნიათ და მოუწერიათ ჩვენთვის, რომ ესენი დედამიწას ჰკოცნიან, ხეებს, სახლებს, ყველაფერს სულიერსა და უსულოს, რასაც კი სტოვებენ, ცხარე ცრემლის ღვრით, გულ-დამწვავ ტირილით ეთხოვებიან და ისე მიდიანო“ (**მესხი, 2000:174**).

სამშობლოდან წამსვლელთა განცდებისა და ტანჯვის წარმოდგენილი სურათი აშკარას ხდის, რომ მუჰაჯირად წასვლა იძულების შედეგი იყო და იგი სხვადასხვა ფორმით გამოიხატებოდა. განსაკუთრებით აწუხებდა ომით განა-

წამებ ხალხს გადასახადები. ჟურნალისტის შეკითხვაზე – „რითი იყვნენ შეწუხებული“, ერთი ბათუმელი ასე პასუხობს:

– „აჭარა, ბატონო, უიმისოდაც ძალიან ღარიბი ქვეყანაა. ამ ომიანობამ სულ დააძაბუნა ხალხი... კაცს სახლი არ აქვს, კერია დაუქრეს, პური არა აქვს და მიდიხართ, ეუბნებით: ორი წლის ხარჯი უნდა გადაიხადოვო!... არტანის ნაჩალნიკმა სთქვაო, რომ ხალხი განაზღვება, განებივრდება, თუ ახლავე ხარჯი არ დავაწეროთო, აგი როგორ იქნება“... [მესხი, 2000: 156].

ხალხს მძიმე ტვირთად დააწვა **პორტო-ფრანკოც**. „ნახევარ ალაბი საახალოზე ჩითი და საპერანგე ვერ უყიდია გლეხს ისე, რომ არ გააჩერონ საბაჟოზე... – ყვებოდა ადგილობრივი გლეხი. ადრე მოდიოდა ბათუმში გლეხი, ჰყიდულობდა ოსმალს და ფრანგის საქონელს და უშიშრად მიდიოდა შინ, იცოდა, რომ საბაჟოს ყარაულები წინ არ დაუხვდებიან და არ წაართმევენ ნავაჭრს.... თუ გადაესახლებიან, უფრო იმიტომაც, რომ მშიერ-ტიტველ ხალხს გონიაო, რომ ისმალაში წავალთ, იქნება იქ კერია მაინც გავეჩინო და ლუკმა-პური ვიმოვნოვო“ (მესხი, 2000: 158).

როგორც ჩანს, გასახლებულთა რიცხვს ზრდიდა ადგილობრივ ბეგთა და წარჩინებულთა პოზიცია და დამოკიდებულება ამ პროცესისადმი, ალ. ფრენკელის თქმით, ბევრი ბეგი ჯამაგირს ღებულობდა თურქეთის მთავრობისგან. ახლა კი მათ ამის იმედი დაკარგეს, რამდენადაც საადგილ-მამულო კომისიას დავალებული აქვს გაარკვიოს, თუ რომელ ბეგთაგანს აქვს დაკარგული პენსიის მიღების უფლება“ (ფრენკელი, 2012: 197) განაწყენებულ-დაშინებული ბეგები სტოვებდნენ სამშობლოს და მათ თან მიჰყვებოდნენ მოსამსახურეები და გლეხებიც. თვითმხილველთა დაკვირვებით, გადასახ-ლებულთა შორის ყოფილან ქურდები და ავაზაკებიც. „მითხრეს, – წერს ს. მესხი, _რომ გადასახლებულებში ბევრი ქურდი და ავაზაკი ურევიაო, რომელთაც ეშინიათო, რომ რუსების ხელში დაუსჯელად ვეღარ აასრულებენ თავიანთს ხელობას, ან რომელთაც ძველი ცოდვების გამოაშკარავება აშინებთო“ (მესხი, 2000: 109-110).

ს. მესხი და ალ. ფრენკელი აჭარიდან ადგილობრივთა გასახლების ერთ-ერთ მიზეზად რელიგიური ფაქტორსაც ასახელებენ, მაგრამ აშკარად ჩანს, რომ მას მთავარ მიზეზად არ მიიჩნევენ. კორესპონდენტებს ჩაუწერიათ ჩაქვის მებატონესთან, 33 წლის ხასან-ბეგ ბეჟანოღლისთან (ბეჟანიძე) საუბარი ამ თემაზე. ხასან ბეგი ამბობს: – „რასაკვირველია, რუს ხელმწიფე ჩვენი სარწმუნოების შეცვლას და ჩვენ გარუსებას არ მოინდომებს, მაგრამ ეს თავისთავად მოხდება. ჩვენ მუდამ თქვენში დავიწყებთ ტრიალს, მუდამ თქვენს ცხოვრებას დაუწყებთ ყურებას, ძალაუვნებურად გადმოვიღებთ თქვენგან ჯერ გარეგან შემკულობას და მერე ზნეს, ხასიათს და სარწმუნოებასაც“ (მესხი, 2000: 130). ამავე საკითხზე თავის

აზრს ალ. ფრენკელი ასე აყალიბებს: „რაც შეეხება რელიგიის ხელშეუხებლობას, ამ მხრივ მოსახლეობა სავსებით დამშვიდდა. საშიშროება, ფიქრობენ, მოელით მხოლოდ იმ პირთ, რომლებიც მერყევი არიან ისლამის დოგმებისადმი და თვით ისურვებენ დაუბრუნდნენ ქრისტიანობას, ე.ი. მიიღონ პაპათა რწმენა... მათ არავინ აიძულებს და ძალასაც არავინ დაატანს“ (ფრენკელი, 2012: 198).

ს. მესხსა და ალ. ფრენკელს ყურადღება მიუქცევიათ მუჰაჯირობასთან დაკავშირებულ კიდევ ერთ საკითხზე: „შემოუშვას ჩვენმა მთავრობამ უკან დაბრუნებული მაჰმადიანი ქართველები და უნდა დაუბრუნოს იმათ ისევ თავიანთი ადგილ-მამული, მიწა-წყალი, სახლი და კარი, თუ არა“. საქმე იმაშია, რომ აჭარიდან გასახლებულთა ერთმა ნაწილმა, როცა გაეცნო იქ არსებულ აუტანელ პირობებს, გადაწყვიტა უკან დაბრუნება, მაგრამ ხელისუფლება ამის ნებას არ რთავდა. ს. მესხის პასუხი ამ საკითხზე ასეთია: „გადასახლებულები ხომ ემიგრანტები არ არიან; იმათ ხომ არაფერი დაუშავებიათ ჩვენი მმართველობისა და ხალხისთვის, რომ უკან დაბრუნება აკრძალული ჰქონდესო; მომეტებული ნაწილი იმათგან გამოსაცდელად მიდიან, თავიანთ ადგილ-მამულს გაუყიდველად სტოვებენ, და როცა ოსმალეთში ცხოვრება არ ექაშნიკებათ, უკანვე ბრუნდებიან. რა უფლებით, რომელი კანონით შეგვიძლია ჩვენ ავუკრძალოთ იმათ თავის ქვეყანაში დაბრუნება და თავის ადგილ-მამულშივე დასახლება“ კითხვას სვამს ჟურნალისტი. შემდეგ იგი იმ სიკეთეზეც ამახვილებს ყურადღებას, რისი მოტანაც შეუძლია ამ ნებართვას: „ეს დაბრუნებულები საუკეთესო მქადაგებლები იქნებიან იმათთვის, რომელნიც ჯერ კიდევ აქ დარჩენილან, მაგრამ გადასახლებას აპირებენ... ყოველგვარი მოსაზრება, გრძნობა და გონიერება გვეუბნება, აგრძელებს ჟურნალისტი, ... თუ ღმერთმა ქნა და დაბრუნდნენ, ხელ-გამლილად, მძურად და სიყვარულით მივიღოთ“ (მესხი, 2000: 164-166).

ორივე ჟურნალისტი, ანალიზებს რა აჭარაში რუსთა შემოსვლის შემდეგ შექმნილ ვითარებას და ადგილობრივი მოსახლეობის ოსმალეთში გადასახლების მიზეზებს, გაკვირვებას და შეშფოთებას გამოთქვამს იმის გამო, რომ ხელისუფლება მშვიდად უყურებს ამ პროცესს და ანგარიშს არ უწევს იმ უარყოფით შედეგებს, რისი მოტანაც შეუძლიათ რუსეთის სახელმწიფოსათვის აჭარიდან ადგილობრივთა მასობრივ გასახლებას და იქვე ჩამოთვლიან ამის მოსალოდნელ შედეგებს (მესხი, 2000: 134-135; ფრენკელი, 2012: 189-191) როგორც ჩანს, მათ სჯერათ ხელისუფლების საჯარო მოწოდებებისა და დაპირებებისა, თუმცა არ მოსწონთ, რომ „რაც გონჯი ხალხი და მოხელებია“, იმათ გზავნიან აქ, ხალხი არ გაათავისუფლეს გადასახადებიდან, არ მოუხსნეს პორტო-ფრანკოს მარწუხები და სხვა. ამიტომაც, რომ მათი აზრით, „თუ ბათუმის ოლქის მოსახლეობა მასობრივად დაიწყებს გადასახლებას, ეს გამოწვეული იქნება, უმთავრესად, მათი

ომისშემდგომი პერიოდის არასახარბიელო მატერიალური მდგომარეობით. ემიგრაციის შეჩერება შეიძლება მხოლოდ ყოველმხრივი და უხვი დახმარებით, რომელსაც ასე ძალზე საჭიროებს ამ მხარის გაჩანაგებული მოსახლეობა“ (ფრენკელი, 2012: 200).

ვფიქრობთ, მუჰაჯირობის დროინდელი თვითმხილველი ჟურნალისტების ს. მესხის და ალ. ფრენკელის ამ პროცესის ზოგადი შეფასებები გასაზიარებელია და დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ მუჰაჯირობა ორი დიდი სახელმწიფოს (ოსმალეთი, რუსეთი) ინტერესებიდან გამომდინარე პროცესი იყო, რომლის მიზეზები ამ სახელმწიფოების მიერ აქ გატარებული პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული ღონისძიებებიდან მომდინარეობდა (დიასამიძე, 2016: 364).

რუსი პოლკოვნიკი ვალერიან ლისოვსკი, რომელიც 20 წელი თბილისში ცხოვრობდა, კავკასიის სამხედრო ნაწილებსა და გენერალურ შტაბში მსახურობდა და ოფიციალურ მასალებზე მიუწევდებოდა ხელი, თავის წიგნში „ჭოროხის მხარე“ მუჰაჯირობის შედეგების ასეთ სურათს იძლევა: „**ბათუმის ჩრდილოეთით მდებარე ხეობიდან აიყარა თითქმის ორი მესამედი მოსახლეობის, გონიოდან და ქვემო აჭარიდან ნახევარზე ოდნავ ნაკლები, კინტრიშისა და მაჭახლის ხეობებს ამ დროს დააკლდა 9/10 მოსახლეობისა, ზოგი ხეობა კი საერთოდ დაცარიელდა**“ (ლისოვსკი, 2015:52).

რუსეთის ხელისუფლების მიზანიც ეს იყო: ქართველთაგან მიტოვებულ მიწებზე მისთვის სანდო-რუსები, სომხები, ბერძნები და სხვა ეროვნების ხალხი დაესახლებინა. ეს კარგად გამოჩნდა რუსეთის მიერ ამ მხარის საკოლონიზაციო პოლიტიკაში. მარტო ქობულეთის ახლო ზღვისპირეთში შეიქმნა რუსული ახალშენები **სმეკალოვკა** (1881 წ.), 900-იან წლებში-**კომაროვკა**, 1912 წელს **რომანოვკა**. მსგავსი პოლიტიკა გატარდა ბათუმის, გონიოს, ართვინის მხარეებშიც. გავრცელებულ ფორმად იქცა საუფლისწულო (რომანოვების) მამულების შექმნა და რუსი მოხელეების, სამხედრო დიდკაცების აგარაკ-დასახლებების მოწყობა (სდსინ, 2008 :62,67).

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად შემოერთებულ ქართულ ტერიტორიებზე ჩამოყალიბდა ორი ოლქი **ყარსის** და **ბათუმის**. ბათუმის ოლქში შედიოდა აჭარა, მაჭახელი, ბათუმ-ქობულეთი, ლივანა, შავშეთ-იმერხევი, არტანუჯი, ლაზისტანის ნაწილი: გონიო, სარფი, მაკრიალი, ლიმანი (სდსინ, 2008:59). 1883 წელს გაუქმდა ბათუმის ოლქი და შეიქმნა ორი ოკრუგი: **ბათუმის** და **ართვინის**, რომლებიც ქუთაისის გუბერნიას დაუქვემდებარეს, მაგრამ 20 წლის შემდეგ, 1903 წელს კვლავ აღადგინეს ბათუმის ოლქი. იგი იყოფოდა ორ ოკრუგად (ბათუმის, ართვინის) და შვიდ საპოლიციო უბნად. ბა-

თუმის ოკრუგში ოთხი საპოლიციო უბანი შედიოდა: კინტრიშის, გონიოს, ქვემო აჭარის, ზემო აჭარის. 1903 წლის ზაფხულში ყოფილი ყარსისა და ბათუმის ოლქებში ჩატარდა სასოფლო მმართველობის რეფორმა. დებულებით სასოფლო მმართველობა ორსაფეხურიანი იყო. პირველი სასოფლო საზოგადოება იყო, რომელშიც ერთი ან რამდენიმე დასახლებული პუნქტი შედიოდა, მეორე კი სასოფლო ოკრუგი, რომელშიც რამდენიმე ან ერთი დიდი სოფელი ერთიანდებოდა.

კინტრიშის საპოლიციო უბანში გაერთიანებული იყო თანამედროვე ქობულეთის მუნიციპალიტეტისა და ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის რიგი სოფლები, ისინი გაერთიანებული იყო ჭახათის და მახინჯაურის სასოფლო ოკრუგებში (ქუთაისი 1900_1901:2,3,4).

ქვემოთ წარმოვადგენთ კინტრიშის საპოლიციო უბნის სასოფლო ოკრუგებსა და საზოგადოებებს მათში შემავალი სოფლების მოსახლეობის რაოდენობის ჩვენებით.

კინტრიშის საპოლიციო უბანი				
№	სასოფლო ოკრუგების და საზოგადოებების დასახელება	კომლი	კაცი	ქალი
1	ქობულეთის სასოფლო ოკრუგი	742	2716	2260
	ჭახათის სასოფლო საზოგადოება	133	432	374
	სოფლები: ზემო ხინო	22	61	50
	დიდ ვაკე	30	56	41
	ჭახათი	36	629	123
	ტყემაკრავე	29	105	103
	ცხემლოვანი	10	30	24
	ზერაბოსელი	16	31	33
	ქობულეთის სასოფლო საზოგადოება	145	644	490
	სოფლები: ჩაქვისთავი	38	213	161
	ქობულეთი	89	356	275
	ზენითი	18	75	54
	ლელვას სასოფლო საზოგადოება	141	582	508
	სოფლები: ქაქუთი	24	88	86
	სკურა	18	43	58
	ლელვა	30	145	131
	ცხრაფონა	15	61	56
	ალამბარი	54	215	177
	ჩურუქ-სუს სასოფლო საზოგადოება	113	385	307
	სოფლები: სუცუბანი	42	157	141
	ჩურუქ-სუ	21	76	51

	სამება	40	152	115
	კვირიკეს სასოფლო საზოგადოება	147	522	451
	სოფლები: დაგვა	45	185	148
	ბობოყვათი	19	62	52
	კვირიკე	83	245	251
	სმეკალოვების სასოფლო საზოგადოება	63	151	130
	სოფელი სმეკალოვკა	63	151	130
2	მახინჯაურის სასოფლო ოკრუგი	524	1344	1151
	ჩაქვის სასოფლო საზოგადოება	165	379	292
	სოფლები: აჭყვა	20	-	-
	ჩაქვისთავი	35	85	73
	ხალა	49	153	109
	ხალვაშები	18	40	35
	გორგაძე	14	38	22
	დიდჯამე	29	63	53
	მახინჯაურის სასოფლო საზოგადოება	174	535	426
	სოფლები: მახინჯაური	36	187	97
	ყარადერე	123		
	კაპრეშუმი	15		
	ამარა	31		
	ყოროლისთავი	50		
	ორთაბათუმი	30		
	ახალშენის სასოფლო საზოგადოება	90	217	239
	სოფლები: ახალშენი	78	190	206
	იჯადიე	12	27	33
	სალიბაურის სასოფლო საზოგადოება	95	213	194
	სოფლები: სალიბაური	11	17	18
	ფეიძიე	15	33	33
	სოუქ-სუ	15	37	31
	ურეხი	19	47	40
	ფერია	16	34	31

წარმოდგენილი ოფიციალური ინფორმაციის თანახმად, 1903 წელს კინტ-რიშის საპოლიციო უბანში შედიოდა ორი სასოფლო ოკრუგი ათი სასოფლო საზოგადოებით და მასში ცხოვრობდა 1266 კომლი 7477 მცხოვრებით (3060 კაცი, 3417 ქალი (ქუთაისის... 1900-1901:2,3,4).

ჩურუქ-სუს (ქობულეთის) მხარის სოფლები, მოსახლეა აღწერილი აქვს ზაქარია ჭიჭინაძესაც, რომელიც შეუდგენია 1895-96 წლებში მოგზაურობის

შემდეგ (**ჭიჭინაძე, 2013:51-65**), მაგრამ აქ მოტანილ სოფლებში მოსახლეობის რაოდენობა არსებითად განსხვავდება ოფიციალური მონაცემებისაგან, ამიტომ ვარჩიეთ ნაშრომში ოფიციალური სტატისტიკის მოყვანა.

XX საუკუნის დასაწყისიდან აჭარაში კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარებას როგორც ქალაქად, ისე სოფლად მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოყვა. ქალაქად მუშები, სოფლად გლეხები თავიანთ შეკრებებზე განიხილავდნენ ცხოვრებისეულ სოციალურ-ეკონომიურ საკითხებს. ამ დროს მოქმედი პოლიტიკური ორგანიზაციების აქტიურობა გლეხთა მოძრაობასაც ამძაფრებდა. 1902 წლის 22 მარტს, ქობულეთის მახლობლად ჩატარებულა მუშათა და გლეხთა არალეგალური კრება, რომელსაც რკინიგზელ მუშებთან ერთად ესწრებოდნენ ხუცუბნის, ლედვას, ბობოყვათის და სხვა სოფლების გლეხები. აქ ჩამოყალიბებულა გლეხთა წრე, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ბობოყვათელი **სულიმან მანელიშვილი (სდსინ, 2008:325)**. გლეხთა წრეები შემდეგ ჩამოყალიბდა ქობულეთის მხარის სოფლებში: **ხუცუბანში, ბობოყვათში, ქობულეთში, ჩაქვში, ქაქუთში, გვარაში...**აქვე, ქობულეთში, პირველი რევოლუციის წინ, ჩამოყალიბდა მუშათა და გლეხთა მებრძოლი რაზმები, რომელთაც განახორციელეს არაერთი საბრძოლო მოქმედება. სწორედ მათ დაჭრეს მძიმედ მწვანე კონცხზე გენერალ-ლეიტენანტი ბარიატინსკი (**სდსინ, 2008:326**).

რევოლუციური განწყობა კიდევ უფრო გაიზარდა პირველი რევოლუციის (1905-1907 წწ.) წლებში, მაგრამ რევოლუციის მარცხის შემდეგ გატარებულმა რეპრესიებმა ეს პროცესი შეანელა 1911 წლამდე. ეს ყველაფერი აისახებოდა ქობულეთელთა ცხოვრებაშიც. 1913-1914 წლებში, როცა აშკარა გახდა ომის მოახლოება, თურქეთმა გაააქტიურა მუსლიმან მოსახლეობაში საქმიანობა, ომის დაწყების შემთხვევაში მათი მხარდაჭერის მოპოვების მიზნით. ვრცელდებოდა მოწოდებები, პროკლამაციები, მაგრამ ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი ნაწილი მათ მხარს არ უჭერდა. ეს დაადასტურა მოსახლეობის განწყობის შესწავლის მიზნით გონიოში, ართვინსა და ზემო აჭარაში მოგზაურობის შემდეგ სამხედრო გუბერნატორმა კავკასიის მეფისნაცვლისადმი გაგზავნილ ინფორმაციაში (**სდსინ, 2008:348**).

მალე, 1914 წლის პირველ აგვისტოს ევროპაში დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი. მართალია, თავდაპირველად ომი ორ სამხედრო დაჯგუფებას (ანტანტა, სამთა კავშირი) შორის დაიწყო, მაგრამ მაში ჩართული აღმოჩნდა ევროპის თითქმის ყველა ქვეყანა. ნოემბერში ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ რუსეთი და ოსმალეთი. საომარი მოქმედებები მართალია, ქობულეთის მხარეში არ მიმდინარეობდა, მაგრამ ბათუმსა და მის შემოგარენში, ქვემო აჭარაში, მაჭახელში, გონიოს უბანში განვითარებული მოვლენები ქობულეთელთა ცხოვრებაზეც ახდენდა

გავლენას. მომრავლდა ლტოლვილთა და ომის დეზერტირთა ნაკადები, გამოჩნდნენ მოსახლეობის თურქეთში გადასახლების მიზნით მოქადაგე ემისრები, მაგრამ ქობულეთელებისათვის, როგორც ყველა აჭარელისათვის ყველაზე დამთრგუნველი იყო აჭარლებზე მოღალატეთა იარაღის უსამართლოდ მიწეება, რადგან ასობით აჭარელი იყო მოხალისე, ეხმარებოდა რუსული ჯარს იარაღით, აჩვენებდა ჯარს მოძრაობისთვის უსაფრთხო გაზეზს, აკავებდა ოსმალო დივერსანტებს და სხვა. ყალბ ბრალდებებს ემსხვერპლა ადამიანები, ასობით კი დასაჯეს და მხოლოდ რუსეთის დუმის დეპუტატის, შემდეგ ამიერკავკასიის მთავრობის შინაგან საქმეთა კომისრის **აკაკი ჩხენკელის** დიდი ძალისხმევით და საზოგადოებრივი აზრის ზემოქმედებით, ეს ბრალდება ოფიციალურად მოიხსნა 1918 წელს, თუმცა ხელისუფლება მას იყენებდა შემდეგაც მისთვის არასასურველთა თავიდან მოსაშორებლად (დიასამიძე, 2016:386).

1917 წლის თებერვლის ბურზუაზიული რევოლუციის შემდეგ რუსეთში ორხელისუფლებიანობა (დროებითი მთავრობა, მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო) დამყარდა. დროებითმა მთავრობამ გააუქმა კავკასიის მეფისნაცვლის ინსტიტუტი და შექმნა წარმომადგენლობითი ორგანო – **ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი** („ოზაკომი“). „ოზაკომის“ მიერ შემუშავებული დებულების საფუძველზე აჭარაში, სადაც ოთხი საპოლიციო უბანი (**კინტრიშის, გონიოს, ქვემო აჭარის, ზემო აჭარის**) იყო, დაიწყო ადგილობრივი ორგანოების – **კომისრიატების** ჩამოყალიბება, ამასთან გადაწყდა კომისრიატების გვერდით ოლქის ყოველ ადმინისტრაციულ ერთეულში შეექმნათ არჩევითი ორგანო – **აღმასრულებელი კომიტეტის** სახით. კინტრიშის უბანში თავდაპირველად კომისრად დაინიშნა ევსეიჩიკი, მაგრამ 2 სექტემბრიდან იგი შეცვალა ჰაიდარ აბაშიძემ. ბათუმში ჩატარებულმა ოლქის აღმასრულებელი კომიტეტების თავმჯდომარეთა ყრილობამ გააუქმა ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები, როგორც ზედმეტი ბიუროკრატიული რგოლები და დატოვა შვიდი საპოლიციო უბანი. მათ შორის **კინტრიშისა**, რომელშიც შედიოდა **ქობულეთის მხარე**. თითქოს მხარის მშვიდობიანი განვითარების დღეები უნდა დაწყებულიყო, მაგრამ 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ პირველ მსოფლიო ომში კავკასიის ფრონტის რღვევის დაწყების შემდეგ, თურქეთმა მოინდომა 1877-1878 წლების ომის დროს რუსეთზე გადაცემული **ბათუმის, ყარსის და არტაანის** ოლქების უკან დაბრუნება. მოსახლეობაში ისევ გამოჩნდნენ თურქი ემისრები მოსახლეობის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად, სასაზღვრო ცენტრებში დაიწყო ძალების თავმოყრა. საბრძოლველად მზადება იწყო რუსეთ-საქართველოს მხარემაც. ქობულეთელთა განწყობა და ბრძოლისათვის მზადყოფნა კარგად გამოჩნდა ქობულეთში ჩატარებულ კრებაზე, სადაც **გულო აღა კაიკაციშვილმა, სულეიმან ჭყონიამ** და სხვებმა

დაადასტურეს რუსეთისადმი მოსახლეობის ერთგულება. კრებები ტარდებოდა ყველა ხალხმრავალ სოფლებში, იქმნებოდა სახალხო რაზმები, ბატალიონები და პოლკები მთელი საქართველოს მასშტაბით, საქართველოს დასავლეთი საზღვრების გასამაგრებლად, მაგრამ რუსეთის არმიაში დაწყებული სტიქიური დემობილიზაცია ორგანიზებული სამხედრო ნაწილების შექმნას ართულებდა. მარტის მეორე ნახევარში ოსმალთა ნაწილები ზღვისპირის გასწვრივ შეტევაზე გადმოვიდნენ. 10-12 აპრილს ბათუმი პანიკამ მოიცვა, 14 აპრილს ბათუმი ოსმალებს ჩაბარდა. 16 აპრილს მოსახლეობის წინაშე გამოსულმა ოსმალთა სამხედრო მინისტრმა **ენვერ ფაშამ პროვოკაციულად განაცხადა: „ბათუმი და ბათუმის ოლქი უბრუნდება დედاسამშობლოს“** (სდსის, 2008:436). ეს უკვე მინისტრის პოლიტიკური განცხადება იყო, რომელიც მისი ქვეყნის საბოლოო მიზანს ახშიანებდა.

ახლა ოსმალებს ბათუმის აღება აღარ აკმაყოფილებდათ. 17 აპრილს ცხარე ბრძოლები გაიმართა ჩოლოქთან ნატანების მიმართულებით, ქობულეთის მხარის სოფლები კვლავ ბრძოლების ეპიცენტრში მოექცა. ოსმალებმა წარმატება მოიპოვეს ოზურგეთის მიმართულებით ბრძოლებში და ბათუმის ზავით სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიები ოსმალებს დარჩათ. ახლა ოსმალებისთვის მთავარი იყო დაპყრობილი ოლქების მის უფლებებში დაკანონება. ამიტომ გადაწყვიტეს რეფერენდუმის ჩატარება. იმედოვნებდნენ ოკუპაციის პირობებში რეფერენდუმი მათ სასარგებლოდ გადაწყვეტდა საქმეს. პატრიოტულმა ძალებმა (მემედ აბაშიძე რეჯებ ნიჟარაძე, ქემალ ნორაიდელი, ჯემალ ქიქავა, უსუფ ქათამაძე, ხასან ლორთქიფანიძე და სხვები), რომელთა შორის ბევრი იყო ქობულეთელი, ყველაფერი გააკეთეს იმისთვის, რომ ეს არ განხორციელებულიყო და ფართოდ გაშალეს მუშაობა ქართული მიწების დასაბრუნებლად.

1918 წლის შემოდგომაზე, ანტანტის ქვეყნების გამარჯვებამ იძულებული გახადა ოსმალები დაეტოვებინათ ბრძოლით დაკავებული ტერიტორიები. ნოემბრის დამლევს ოსმალეთის საოკუპაციო რეჟიმიმ არსებობა შეწყვიტა.

ამის შემდეგაც 1919-1921 წლებში უმნიშვნელოვანეს მოვლენებს ჰქონდა ადგილი: გერმანელთა და ინგლისელთა მმართველობა, აჭარის უცხოელთაგან გათავისუფლება, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნა, 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსია და საბჭოთა წყობილების დამყარება... მაგრამ არსებითი ცვლილება ოლქის ადმინისტრაციულ სტრუქტურაში არ განხორციელებულა.

History of Kobuleti Municipality from Ancient Times Until 20th Century

Based on the analysis of archaeological and written sources in the work, it is said that the life of a human on the territory of the Kobuleti municipality begins from the Neolithic period. Bronze Age is known with many settlements and there is found some metal manufactures and tools too, so this area is part of ancient metallurgy area. So, the social and cultural life of the local population (living environment, labor and struggle tools ...) seems expanded. The territory of the municipality firstly was part of Colchis, then Egrisi and the local population participated in all the political events that took place in Egrisi region.

The study is divided into separate paragraphs and the region is studied in the 11th and 16th centuries and from the 17th- till 80s of 19th centuries. An important part of the work is to present the activities of the Diocese of Khintsminda and also Kobuleti's contribution in the fight against the Ottomans.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. **აბუსერისძე, 1998:** აბუსერისძე ტბელი, თხზულებანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა, ლექსიკონი და სამიებლები დაურთეს ნ.გოგუაძემ, მ. ქავთარიამ და რ.ჩაგუნავამ, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი.
2. **აჭარის..., 2011:** აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, ოსმალური ტექსტი, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და ფოტოასლები გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა შაშიკაძემ და მირიან მახარაძემ, გამომცემლობა შპს „ორიენტი“, თბილისი.
3. **ბარამიძე, 1940:** ბარამიძე ალ., ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი.
4. **ბაქრაძე, 1987:** ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თარგმნა არჩილ ტოტოჩავამ, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
5. **ბატონიშვილი, 1904:** ბატონიშვილი ვ., საქართველოს გეოგრაფია, გამოცემა ჟურნალ „მოგზაურისა“, თფილისი.
6. **ბერიძე, 1975:** ბერიძე კ., მევენახეობა და მისი განვითარების პერსპექტივები აჭარაში, ბათუმი.
7. **ბერძენიშვილი, 1973:** ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები ტ. VI, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
8. **ბერძენიშვილი, 1990:** ბერძენიშვილი ნ., მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

9. **დარჩია, 2009:** დარჩია ბ., იაკობ შემოქმედელი, თბილისი.
10. **დიასამიძე, 2001:** დიასამიძე ბ., ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში I-X სს, გამომცემლობა „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
11. **დიასამიძე, 2016:** დიასამიძე ბ., ციხის რაბათები შუა საუკუნეების აჭარისწყლის ხეობაში. წიგნი „ისტორიული ეტიუდები“, II, გამომცემლობა „თეგი“, ბათუმი.
12. **დიასამიძე, 2016:** დიასამიძე ბ., აჭარისწყლის ხეობა პირველი მსოფლიო ომის წლებში, კრ. „ისტორიული ეტიუდები“ II, ბათუმი.
13. **დიასამიძე, 2016:** დიასამიძე ბ., აკაკი წერეთელი და XIX საუკუნის ბოლო მესამედის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენები აჭარაში–კრ. „ისტორიული ეტიუდები“ II, ბათუმი.
14. **დიასამიძე, 2016:** დიასამიძე ბ., მუჰაჯირობა ბათუმ-ქობულეთის მხარეში სერგეი მესხისა და ალ.ფრენკელის მიხედვით. კრ. ისტორიული ეტიუდები II. ბათუმი.
15. **„დროება“, 1876:** „დროება“, 18 ოქტომბერი.
16. თვამაიშვილი, 2008: თვამაიშვილი გ. ხინოწმინდა, ბათუმი
17. **ინაიშვილი, 1974:** ინაიშვილი ა., პეტრა-ციხისძირში 1962-1965 წლებში ჩატარებული გათხრები, სდსმ, IV, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
18. **ინაიშვილი, 1985:** ინაიშვილი ი., ტყვიის ბულა პეტრა-ციხისძირიდან, სდსმ, XIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
19. **ინაიშვილი, 1993:** ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ. წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
20. **კონსტანტინე პორფიროგენეტი, 1952:** კონსტანტინე პორფიროგენეტი, „გეორგია“ IV², გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
21. **კახიძე, 1990:** კახიძე ნ., ხელოსნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოლოგიური გამოკვლევა), გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი.
22. **კომახიძე, 1998:** კომახიძე თ., აღორძინებული ქობულეთი, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი.
23. **ლომოური, 1968:** ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
24. **ლოლაშვილი, 1982:** ლოლაშვილი ივ., მცირე უწყებანი ქართველთა მწერალთათვის, თბილისი.
25. **ლისოვსკი, 2015:** ლისოვსკი ვ., ჭოროხის მხარე, თარგმნა და ავტორის ბიოგრაფია, კომენტარები, შენიშვნები დაურთო რამაზ სურმანიძემ, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
26. **მეგრელიძე, 1956:** მეგრელიძე შ., აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
27. **მეგრელიძე, 1963:** მეგრელიძე შ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
28. **მეტრეველი, 1962:** მეტრეველი ელ., მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
29. **მუსხელიშვილი, 1985:** მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგ-

რაფიის ძირითადი საკითხები, II, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

30. **ოქროპირიძე, 2016:** ოქროპირიძე უ., ქობულეთის მუნიციპალიტეტი. წიგნი „აჭარა, ტურისტულ-მხარეთმცოდნეობითი რესურსები, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.

31. **პალგრევი, 2012:** პალგრევი ვ., ტრაპიზონის პროვინცია ლაზისტანის სანჯაყი (1867-69 და 1872 წლის ანგარიშები), თარგმნა, გამოსაცემად მოამზადა, ავტორის ბიოგრაფია, კომენტარები და საძიებლები დაურთო რამაზ სურმანიძემ, გამომცემლობა „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი

32. **რამიშვილი, 1948:** რამიშვილი მ., გურიის, სამეგრელოს და აჭარის ვახის ჯიშები, თბილისი.

33. **სინ, 1973:** საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

34. **სიხარულიძე, 1959:** სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა, II, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი.

35. **სიხარულიძე 1998:** სიხარულიძე ფრ., თქვენ მოგეხსენებათ ჩვენი სიბრალული, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, თბილისი.

36. **სიხარულიძე, 1999:** სიხარულიძე ფრ., იაკობ დუმბაძე-დიპლომატი, გაზ. „გუმბაზოული“, 2.

37. **სურგულაძე, 1969:** სურგულაძე აბ., აჯანყება აჭარაში 1875-1876 წლებში. აჭარის სოფელი, თბილისი

38. **სურგულაძე, 1978:** სურგულაძე აბ., განმანთავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში XIX საუკუნის 40-70-იან წლებში, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.

39. **სდსინ, 2008:** სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.

40. **სდსინ, 2009:** სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, II, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.

41. **სდსინ, 2007:** სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, I, გამომცემლობის სახლი „ინოვაცია“, თბილისი.

42. **ფუტკარაძე, 2017:** ფუტკარაძე ნ., სადოქტორო დისერტაცია-ქართველი მუჰაჯირები თურქეთის შავიზღვისპირეთში (ეთნომენტალური მარკერები და პოლიტიკურ-კულტურული მეხსიერების საკითხები). ბათუმი.

43. **ქათამაძე, 1997:** ქათამაძე ც., იერუსალიმისა და სრულიად პალესტინის პატრიარქები ქობულეთში. „საისტორიო მაცნე“, №6, ბათუმი.

44. **ქართველიშვილი, 2006:** ქართველიშვილი თ., გურიის საეპისკოპოსოები (XV-XIX სს), გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.

45. **ქათამაძე, 2013:** ქათამაძე ც., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობა იერუსალიმის ქართულ კოლონიასთან (XVI-XVIII სს.), თბილისი.

46. **ქუთაისის..., 1900-1901:** ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ფონდი №130, ს. №298, ქუთაისის გუბერნიის ბათუმის და ართვინის ოკრუგების ადმინისტრაციული დაყოფა (რუსულ ენაზე).

47. **წერეთელი, 1963:** წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XV, თბილისი.
48. **წერეთელი, 1973:** წერეთელი გ., პუბლიცისტიკა, თბილისი.
49. **ჭიჭინაძე, 1915:** ჭიჭინაძე ზ., ქართველების გამაჰმადიანება, გამომცემლობა შპს. „ფავორიტი“, თბილისი.
50. **ჭიჭინაძე, 2013:** ჭიჭინაძე ზ., მუსლიმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, წიგნის შესავალი ნაწილის, ბიბლიოგრაფიის, გეოგრაფიული და საკუთარ სახელთა საძიებელის შედგენის ავტორი ეთერი ბერიძე, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
51. **ჩხატარაიშვილი, 1964:** ჩხატარაიშვილი ქ., გურიის სამთავროს პოლიტიკური ისტორიიდან.- „მაცნე“ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო, 4, თბილისი
52. **ხახუტაიშვილი, 1982:** ხახუტაიშვილი დ., უფლისციხე I. ახალი მასალები ელინისტური ხანის ქართლის ქალაქების მეურნეობის ისტორიისათვის. - „მაცნე“, 2, თბილისი.
53. **ხახუტაიშვილი, 2009:** ხახუტაიშვილი დ., ნარკვევები გურიის სამთავროს ისტორიიდან (XV- XVIII სს.), სამტომეული, ტ. II, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
54. **ხახუტაიშვილი, 1995:** ხახუტაიშვილი დ., ქობულეთის „ქეყანა“, I, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი.
55. **ჯანაშია, 1949:** ჯანაშია ს., შრომები, I, თბილისი.
56. **Голенко, 1964:** Голенко К. В., венежное обращение Колхиды в римское время, II.
57. **Бакрадзе, 1975:** Бакрадзе Дм., Кинтришский участок. „ქართული ისტორიოგრაფია, III, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი 1921-1991 წლებში

1921 წლის 18 მარტს აჭარის გასაბჭოების შემდეგ შექმნილი დროებითი სამხედრო რევ. კომიტეტი იმავე წლის 20 მარტს გადადგა და თავისი ფუნქციები ჩააბარა ბათუმის საოლქო რევ. კომიტეტს. ამის შემდეგ იგი იყო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო აჭარაში. 1921 წლის აპრილში მან აჭარაში ყველგან შექმნა რაიონული რევკომები, ასეთივე რევკომი შეიქმნა ქობულეთშიც, რომელიც იყო ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანო რაიონში.

1921 წლის ნოემბრის ბოლოს აჭარაში დაიწყო საბჭოების არჩევნების ფართო კამპანია, ხოლო 1921 წლის 23 ნოემბერს აჭარის წითელი მეჯლისის დადგენილებით დეკემბრის თვეში დაიწყო სამაზრო და სათემო საბჭოების არჩევნები.

1922 წლის 22 დეკემბრის წითელი მეჯლისის პრეზიდიუმის დადგენილებით, ამავე თვის ბოლოს მოხდა აჭარის ტერიტორიული დარაიონება და შეიქმნა 5 მაზრა: 1. ზემო აჭარის, 2. ქვემო აჭარის, 3. აჭარისწყლის, 4. ბათუმის, 5. ქობულეთის. ამავდროულად, აღმასრულებელი ორგანოები მაზრაში და სათემო აღმასრულებელი კომიტეტები. სამაზრო აღმასკომები 7-7 კაცი, ხოლო სათემო აღმასკომები 3-3 კაცის შემადგენლობით. ქობულეთის მაზრის აღმასრულებელი კომიტეტის შექმნის თარიღად უნდა მივიჩნიოთ 1921 წლის დეკემბერი (აცსა, ფონდი P-78, ფურც. 1). თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ აჭარაში მისი სრული ადმინისტრაციული მოწყობის ახალი რეფორმა 1923-1924 წლებში ჩატარდა, როდესაც შეიცვალა მაზრებისა და სასოფლო თემების სახელწოდებები, მათი ადმინისტრაციული ტერიტორიების საზღვრები და მათში მცხოვრები მოსახლეობის რიცხოვნება; შეიქმნა ჭოროხისა და აჭარისწყლის მაზრები. ზემო აჭარას ეწოდა ხულოს მაზრა, ქვემო აჭარას ქედის, კინტრიშის მაზრას – ქობულეთის. ხოლო სასოფლო ოკრუგებს ეწოდა სასოფლო თემები (სდსინ, (აჭარა), ტ. IV, ბათ., 1912, გვ. 64).

ქობულეთის სამაზრო აღმასკომმა იარსება 1929 წლის ბოლომდე, ხოლო 1930 წელს აჭარის ახალ დარაიონებასთან დაკავშირებით მაზრის მაგივრად შეიქმნა ქობულეთის რაიონი, ხოლო ხელისუფლების ადგილობრივი სამაზრო აღმასკომები შეცვალა რაიონული საბჭოების აღმასრულებელმა კომიტეტებმა (აცსა, ფ. P-78, ფურც. 1-2).

აჭარის არ-ში ქობულეთის მაზრა, ხულოს მაზრასთან ერთად, ტერიტორიითა და მოსახლეობით, შედარებით ყველაზე მსხვილ მაზრას წარმოადგენდა. ქობულეთის მაზრაში შედიოდა 42 სოფელი, 2924 კომლითა და ორივე სქესის 16046 მცხოვრებით. ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის მიხედვით იგი იყოფოდა 4 სასოფლო თემად: 1. კინტრიშის თემი, რომელიც აერთიანებდა 11 სოფელს 738 კომლითა და 4347 მცხოვრებით, 2. ქობულეთის თემი-12 სოფლითა, 1047 კომლითა და 5606 მცხოვრებით, 3. ჩაქვის თემი-11 სოფლით, 903 კომლითა და 4488 მცხოვრებით და 4. ჭახათის თემი – 6 სოფლით, 266 კომლითა და 1605 მცხოვრებით. ამასთან ქობულეთის მაზრაში შედარებით უფრო მეტი იყო მსხვილი სოფლები, რომლებშიც კომლთა რაოდენობა 50-დან 200-მდე მერყეობდა. მაგ. სოფ. კომაროვკა (ცხოვრობდა 199 კომლი, 792 სული), კვირიკე (145 კომლი, 921 სული), ალამბარი (130 კომლი, 793 სული), აჭყვისთავი (119 კომლი, 709 სული), ხუცუბანი 110 კომლი, 616 სული) და სხვა. (ქობულეთის რაიონის ტერიტორია 720 კმ²) (სდსინ, იქვე, გვ. 65-66).

როგორც დოკუმენტებიდან ჩანს, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ ხანებში ქობულეთის რაიონში იგი თავს მშვიდად ვერ გრძნობდა და ხშირად მიმართავდა პროფილაქტიკურ ღონისძიებებს მდგომარეობის გასაკონტროლებლად და მისთვის სასურველ კალაპოტში მოსაქცევად.

1921 წლის 28 აპრილს ქობულეთის მაზრის ადგილობრივ სახელისუფლებო ორგანოებს დაბა ქობულეთის სადგურზე მოუწყვიათ ჩხრეკა ხუსეინ მამუდის ძე მჟავანაძის დუქანში, სადაც აღმოუჩენიათ რუსული შაშხანის (ვინტოვკა) 200-მდე ვაზნა და სხვა წვრილმანი, პატრონი კი დაუპატიმრებიათ (ფ. P-78, ან. 1, ს.1, ფურც. 1-3). ხოლო 30 მარტს ქობულეთის მაზრის აღმასკომის სხდომას განუხილავს სოფ. ხინოში ხელისუფლებას წარმომადგენელ მომაროვის 23 მარტის მომართვის საფუძველზე 3 ძმა ართმელაძის, ისმაილ მადოიშვილისა და შაქირ ხიჭ-ოღლის საქმე, რომლებსაც მოხელე ბრალს სდებდა „მთავრობის წარმომადგენელი პირების წინააღმდეგ გალაშქრებაში. მათ ალაგმვისა და სასტიკი ზომების მისაღებად ჭახათის თემში წასვლა დაევა ქობულეთის აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარეს ხუსეინ გოგიტიძეს.

საერთოდ რეგიონში და კერძოდ, ქობულეთის მაზრაში მდგომარეობას განსაკუთრებით ძაბავდა მეზობელი ოზურგეთის მაზრიდან ქობულეთის მხარის ტერიტორიაზე ხელისუფალთა წარმომადგენლების მიერ განხორციელებული, ადგილობრივ ხელისუფლებასთან შეუთანხმებელი სამხედრო რაზმების რეიდები. 1922 წლის ოქტომბერში კინტრიშისა და ჭახათის თემებში ყოველგვარი გაფრთხილების გარეშე შემოვიდნენ შეიარაღებული ძალები ოზურგეთის მაზრიდან საგანგებო რაზმის უფროს ნაჭყეხიას მეთაურობით და რამდენიმე

ადგილას მოახდინეს ჩხრეკა, წაიღეს იარაღები და სხვა ნივთები. სოფ. ჭახათში დაეცნენ ნური ნოღაიდელის ოჯახს და მის სახლს აუტეხეს სროლა, რომლის დროს დაიჭრა ნური ნოღაიდელის 7 წლის ქალიშვილი, ხოლო მისი 17 წლის ვაჟი, რომელმაც მათ შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწია, (რადგან ნაჭყეხიას რაზმის წარმომადგენლებს არ ახლდათ თემის ადგილობრივი წარმომადგენელი, 17 წლის ქესკინ ნურის ძე ნოღაიდელი კი მომხდურებს არ იცნობდა), შეიპყრეს და გაბრუნდნენ უკან, რის შესახებაც აჭარის ა.ს.ს.რ. საგანგებო საქმეთა რწმუნებულმა ასათიანმა მოახდინა კვლევა-ძიება და მოითხოვა მსგავსი თვითნებური ქმედებების სასტიკი აღკვეთა (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, საქმე 5, ფურც. 1-3, 1922 წ. 20 ოქტომბერი). საერთოდ, აღნიშნულ პერიოდში ძალზე გართულებული ჩანს ქობულეთის მაზრაში კრიმინოგენური ვითარება, სადაც 1922 წლის მხოლოდ ივნისის თვეში მომხდარა 5 მკვლელობა, 3-მკვლელობის განზრახვა, 2-მარცვა, – სულ 10 მძიმე ბოროტქმედება (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს.4, ფურც. 22).

1922 წლიდან საბჭოთა ხელისუფლებამ ქობულეთის მაზრაში აქტიურად აიღო კურსი ღარიბი გლეხებისა და მუშების მის მხარეს გადასაბირებლად და მათი დაინტერესების მიზნით გაატარა ღონისძიებები. პირველ რიგში ქობულეთის დამშეულთა კომიტეტის დადგენილების თანახმად მაზრის ეკონომიკურ განყოფილებას დაავალა, რომ ყოველგვარი შემოსავლიდან 10% გადადებულიყო დამშეულთა სასარგებლოდ. 1922 წლის 30 აგვისტოს აჭარის ასსრ მთავრობაში განიხილეს პროექტი „დაბადწოდებული ქობულეთის ქალაქ-კურორტად გამოცხადების შესახებ, ამისთვის გათვალისწინებული და არსებული ყველა უპირატესობებით. ამის მიხედვით ქ. ქობულეთად უნდა ჩათვლილიყო შავი ზღვის სანაპიროს აღმოსავლეთი კიდის ვიწრო ზოლი, რომელიც იწყება ქობულეთის რკინიგზის სადგურიდან და მიემართება ჩრდილოეთისკენ სოფ. ფიჭვნარის ჩრდილო ნაწილისაკენ, სადაც არის თათრის ძველი სოფელი, სიმაგრე „ჩურუქ-სუ“, იგივე კამაროვკა, სმეკალოვკითა და ფიჭვნარით, რომელიც წარმოადგენს ფართო ქუჩას, ორივე მხრივ აშენებული სავაჭროებით, ადმინისტრაციული და საზოგადოებრივი დაწესებულებებით, სკოლებით, ჯამეებით, ეკლესიით და ჩურუქ-სუ-ფიჭვნარის საბჭოს განყოფილებით, სადაც არსებობს სათევზაო ხომალდების სადგომი... რომელშიც შედის ნაწილობრივ ადგილები: დეხვა, ოჩხამური, შავი მდინარე, ფიჭვნარი, ტოგონა და ჩოლოქი (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს.4, ფურც. 19). პარალელურად გაძლიერდა ბრძოლა დამნაშავეობასა და სპეკულაციასთან (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს.1, ფურც. 7). მშრომელთა კეთილდღეობის გაუმჯობესების მიზნით გაიხსნა კლუბები, ყურადღება გამახვილდა წარმოება-დაწესებულებებში ქართულ ენაზე საქმის წარმოებისა და მისი, როგორც სახელმწიფო ენის სტატუსის განმტკიცებაზე, ამასთან საქმეთა მმართველებად, მდივნებად,

კანცელარიის მოხელეებად, დაწესებულებათა უმაღლეს ხელმძღვანელად უნდა დანიშნულიყვნენ ქართული ენის მცოდნენი (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს.4, ფურც. 4; დეკრეტი N1, აჭარის ასსრ სახალხო კომისართა საბჭოსი, 1922 წ. 17 იანვარი).

განსაკუთრებით გაძლიერდა (კომუნისტური) ბოლშევიკური აგიტაცია-პროპაგანდა ქობულეთის მაზრის უპარტიო მუშათა და გლეხთა შორის. ამ კონტიგენტის 1923 წლის 19 სექტემბრის ქობულეთში გამართულ კონფერენციაზე აჭარის ცენტრალური აღმასკომის თავმჯდომარემ მემედ გოგიბერიძემ აღნიშნა: „საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, თქვენ გახსოვთ მათი მმართველობის (დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობის-უ.ო.) გეზი, რომელიც გამოხატავდა მონარქიულ და ბურჟუაზიულ საქმიანობას. ისიც იცით, რომ მუშებს და გლეხებს არ ჰქონდათ ხმა (მამალი ტყუილი-უ.ო.). მათ უბრძანებდნენ და ისინი აღმსრულებლები იყვნენ. რას ვხედავთ დღეს, საბჭოთა წყობილების დამყარების შემდეგ... მთავრობა აკეთებს იმას, რაც საჭირო არის მხოლოდ მუშებისა და გლეხებისათვის. მთავრობას ირჩევს მუშები და გლეხები თავიანთი წრიდან... მუშებთან და გლეხებთან ერთობლივი მუშაობით, უკანასკნელთა საკეთილდღეოდ“. ხოლო ამხ. მ. ცინცაძემ ამ ტყუილებით სავსე დემაგოგიას დაუმატა, რომ „თუ წინათ მუშებსა და გლეხებს მთავრობა არაფერს ეკითხებოდა და ისინი წყვეტდნენ მათ ბედ-იღბალს, პროლეტარიატის დიქტატურის დროს და მუშურ-გლეხურ მთავრობაში ასეთებს ადგილი არა აქვს (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს.18, ფურც. 1).

როგორც ვხედავთ, აჭარის არ-ის ბოლშევიკი ხელმძღვანელები ძალ-ღონეს არ იშურებენ ამგვარი „სიმართლის თქმით“ თავიანთ კეთილშობილურ ზრახვებში დაარწმუნონ ქობულეთის მაზრის უპარტიო „მშრომელი მასა“, თანაც თავიანთი პოზიციების განსამტკიცებლად უკვე დაწყებული აქვთ ისეთი „ავტორიტეტების“ ყრილობის პრეზიდიუმის საპატიო წევრებად დასახელება-არჩევა, როგორებიც იყვნენ: ლენინი, ტროცკის, ორჯონიკიძე, ფ. მახარაძე, შ. ელიავა, მ. ორახელაშვილი... (ფ. P-78, ან. 1, ს.18, ფურც. 8).

აქვე, 1923 წლის 21 იანვარს გამართულ ქობულეთის მაზრის I საბჭოთა წევრების და კანდიდატების IV საბჭოთა ყრილობაზე პირველად იქნა არჩეული ჭახათის თემის წარმომადგენლად ხასან გოგიტიძე, ქობულეთის მაზრის წარმომადგენლად ახმედ დუმბაძე, ჩაქვის თემის წარმომადგენლად ისმაილ მგელაძე და ა.შ. ამავე ყრილობაზე აირჩიეს სამაზრო სასამართლო და შარიათი: ჭახათის თემიდან ერთხმად იქნა არჩეული: 1. ხასან გოლიაძე, 2. ახმედ მახარაძე, 3. უსუფ ბიოდლი (მიქელაძე - უ. ო.), 4. უსუფ ბეჟანიძე; კინტრიშის თემიდან – ახმედ წილოსანი, რეჯებ გოგიტიძე, სკენდერ ხაბაზი და სხვ. ამავე ორგანოებში აირჩიეს ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სხვა სოფლების წარმომადგენლებიც. (იქვე, ფურც. 9 მ.მ.).

1923 წელსვე ქობულეთი დაიყო ქუჩებად სათანადო სახელწოდებებით: სადგურიდან ლაუნიცის აგარაკამდე – ლენინის ქუჩა, ლაუნიცის აგარაკიდან ფიჭვნარამდე – მესხეთის, სკოლასთან – აჭარის, ჭყონიას სახლთან – ქობულეთის (იქვე, ფურც. 12).

აღსანიშნავია, რომ 1923 წ. იანვრამდე ქობულეთში ადგილობრივ მემამულეებს ჩამოერთვათ 162 ქცევა მიწა და დაურიგდა უმიწაწყლო პირებს საეზოვე და საყანე ადგილებად. მათ შორის ახალ სოფელში (ყოფილი რომანოვკა) სამოსახლოები მიეცა ქურთებსაც.

მაგრამ 1922 წლის მოსავლის აღების შემდეგ ქობულეთის აღმასკომმა მიიღო ცნობა, რომ მემამულეებს მათზე ჩამორთმეული მიწებიდან, რომლებიც ფუხარა ხალხს გადაეცა, აუღიათ ღალა. მათ ხალხი დაუშინებიათ და უმრავლესობა ღალის გადახდას დათანხმებულა; რაზედაც აღმასკომს მოუხდენია ძიება და შეუდგენია სათანადო ოქმი. ყოფილი მემამულეები, ნაკაიძეები და სხვანი, ამ საქმის გამო დაუპატიმრებიათ და საქმე სასამართლოსთვის გადაუციათ. აქ კარგად ჩანს, როგორ ცდილობენ ქობულეთის მაზრის ხელისუფალნი სოციალურ ფენებს შორის არსებული წინააღმდეგობების თავიანთ სასარგებლოდ ექსპლოატაციას და ე.წ. კლასთა ბრძოლის ხელოვნურად გაღვივებას.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყება

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დაწყების დღეს (28 აგვისტო), აჭარის ხელისუფლებამ მიიღო ცნობა ქობულეთში სოციალისტ-ფედერალისტების აჯანყების დაწყების შესახებ. ამ დღესვე დააპატიმრეს სოციალისტ-ფედერალისტების სამხედრო შტაბის მთელი შემადგენლობა გენერალ გ. მ. ფურცელაძის, უფროს ლეიტენანტ ვ. ახვლედიანისა და სხვათა შემადგენლობით, რომლებიც ასევე შედიოდნენ „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ შემადგენლობაში. აჯანყების დღესვე აჭარაში დააპატიმრეს აგრეთვე ანტისაბჭოთა პარტიების აჭარის ორგანიზაციების ლიდერები: საქართველოს სოციალისტ-ფედერალური პარტიის აჭარის არალეგარული კომიტეტის თავმჯდომარე. „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ წევრი გ.მ. ჩიქოვანი, საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის არალეგარული სამხედრო ორგანიზაციის აქტიური წევრი, აჭარაში სამხედრო-საზღვაო საგუშაგოს რაზმის ყოფილი უფროსი დ. დადიანი. საქართველოს ს.დ.პ-ის აჭარის არალეგარული სამხედრო ორგანიზაციის „სამეულის“ წევრი, საქართველოს ს.დ.პ-ს სახალხო გვარდიის ყოფილი მეთაური ა. რამიშვილი და სხვა (გაზ. „კომუნისტი“, 4 სექტემბერი, 1924).

1924 წ. 28 აგვისტოსვე აჭარაში გამოცხადდა სამხედრო მდგომარეობა (სდსინ, ტ. IV გამომც. შრს უნივერსიტეტი. ბათ., 2012, გვ. 169). 1924 წლის

აგვისტოს აჯანყების დაწყებისთანავე, იმავე წლის 29 აგვისტოს შედგა ქობულეთის მაზრის პასუხისმგებელ პირთა თათბირი, რომელსაც თავმჯდომარეობდა ახმედ დუმბაძე, მდივნობდა ვადაჭკორია. მის დღის წესრიგში იყო საქართველოს აჭარისტანის ადმინისტრაციული საზღვრის დაცვა, მაზრის მასშტაბით საგანგებო სამეულების არჩევა, სანდო პირებისაგან (3-3 კაცი) სათემო სამეულების შემოღება, მაზრაში წესრიგის დასაცავად 25 კაციანი რაზმის გამოყოფა. უნდა გარკვეულ და შეპყრობილი ყოფილიყო მხოლოდ ის მენშევიკი პირები, რომლებსაც დაუმტკიცებოდათ რაიმე ხელისშეწყობა მენშევიკური გამოსვლების სასარგებლოდ. ქობულეთის მაზრაში ცხადდებოდა საგანგებო მდგომარეობა და იკრძალებოდა ქუჩებში მსვლელობა (მანიფესტაციები-უ.ო.) დღის 9 საათიდან. არჩეული იქნა ქობულეთის მაზრის სამეული შემდეგი შემადგენლობით-აღმასკომიდან,-ახმედ დუმბაძე, მაზრის მილიციიდან ამხ. თხილაიშვილი, საინფორმაციო განყოფილება-დურსუნ ჯაფარიძე (სულეიმან ბარამიძე და ჯემალ აბულაძე-რეზერვი).

სასოფლო თემებში უნდა შესულიყო სოფლის აღმასკომის თავ-რე, მისი თანაშემწე და ერთი საბჭოს წევრი, 5 კაცი რეზერვით. მათ უნდა დახმარებოდა ყველა ადგილობრივი მშრომელი გლეხოზა. გამოცხადდა გაძლიერებული მეთვალყურეობა ყველა საექვო პირზე, ხოლო მოწინააღმდეგის შეპყრობა უნდა მომხდარიყო მხოლოდ სამეულის ნებართვით (აცსა, ფ. P-78, აღწ. 1, საქმე 37, ფურც. 7) უკვე მეორე დღეს ქობულეთის სამეულის უფროსი აჭარისტანის ბანდიტიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი ხუთეულის თავ-რეს ხ.თ. ხიმშიაშვილს აცნობეს, რომ მაზრაში სრული სიმშვიდეა, ბანდიტები გაძევებული იქნენ ქობულეთის მაზრის მიმდებარე სოფ. ლიხაურიდან და გაღმა ქაქუთიდან. ქობულეთის მაზრაში შემოხიზნულან ქალები და ბავშვები, ხოლო მამაკაცები არ შემოუშვეს. ხიზნებს ყურადღებით ექცევიან, ხოლო რაც შეეხება ტალახას გადმოსასვლელს და მის მიმდებარე არე-მარეს, უკვე გამაგრებული ყოფილა. ტალახას კიდევ უფრო გამაგრების მიზნით გაგზავნეს 5 სამხაზიანი შაშხანა 300 ვაზნით, რომლითაც უნდა შეიარაღებული ყვნენ იქ გასაგზავნი პირები. მიღებული იქნა ზომები ამ რაზმის სურსათით მომარაგებისთვისაც. გაიცა განკარგულება იარაღის მოთხოვნა მომხდარიყო მხოლოდ სამეულების მეშვეობით ცენტრალურ საგანგებო ხუთეულზე მიმართვის საფუძველზე (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს.37, ფურც. 10-13). დაწესდა განსაკუთრებული მეთვალყურეობა ქობულეთის თემის მცხოვრებლებზე-ხუსეინ გოგიტიძესა და სულეიმან კაიკაციშვილზე; 1 სექტემბერს ჩატარდა ჩხრეკები არსენ ჭეიშვილის, ნოე კვერენჩილაძის, მელიტონ თევდორაძის და სხვა ოჯახებში, სადაც არაფერი საექვო არ აღმოჩენილა, მაგრამ აღნიშნული პირები მაინც დააპატიმრეს (იქვე, ფურც. 15, 16, 18-20).

ამავდროულად, გატარებული იქნა სასწრაფო ღონისძიებანი პურის ფქვილის, პირველადი მოთხოვნილების საქონელზე ფასების აწევისა და ფულის კურსის რყევის შესაჩერებლად. გამოიცა განსაკუთრებული განკარგულება ქალაქის ღირა და საბჭოთა მანეთი ვაჭრობისას მიღებულიყო თანაბრად. ამის დამრღვევი მიეცემოდა პასუხისგებაში სამხედრო დროის წესების მიხედვით. დადგენილება ძალაში შევიდა გამოქვეყნებისთანავე (იქვე, გვ. 27). როგორც დოკუმენტიდან ირკვევა, ქობულეთში 1 სექტემბერს გზად გამოუვლია ფილიპე მახარაძეს და იგი ოზურგეთის მაზრაში გაუცილებია აქაურ სანდო პიროვნებას. მანამდე კი 1924 წლის 31 აგვისტოს უკვე გახსნილა სარკინიგზო მიმოსვლა და სამტრედიიდან ბათუმისკენ გამოსულა მატარებელი (იქვე, გვ. 40).

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დროს ქობულეთის მაზრაში მობილიზებული ყოფილა შემდეგი ძალები: ქობულეთში 25 კაცი, ფიჭვნარში 10 კაცი პარტიული ამხანაგები, ქ. ქობულეთის მცველი 24 კაცი, გზის ხიდის და სადგურის დაცვა—10 კაცი, ხინოს ხეობას იცავდა 30 კაცი მელიტონ დოლიძის ხელმძღვანელობით. თავად სამეულის დაცვაში იყო 15 კაცი დაცვის პუნქტის გამგე დურსუნ ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით, აქედან 5 პარტიული. კინტრიშის თემის მცხოვრები 200 კაცი იცავდნენ საზღვრებს ბოგილიდან აჭამდე; ბობოყვათის მცველი 5 კაცი, 5 პარტიული მე-4 მამულის დამცველი. ჩაქვში 10 კაცი ადგილობრივი მცხოვრები და ჩაქვის სახალხო მამულში—15 პარტიული ამხანაგი. ყველა რაზმის წევრი შეიარაღებული იყო რუსული შაშხანებით, საკმარისი ვაზნებითა და მარაგით. ამასთანავე იყო ბათუმიდან ჩამოსული 10 წითელარმიელი მიშჩენკოს მეთაურობით და სხვა პარტიული ამხანაგები... (იქვე, ფურც. 62). სულ ქობულეთის მაზრაში კონცენტრირებული ყოფილა 359 მებრძოლი 10 წითელარმიელის ჩათვლით ამას თუ დავუმატებთ „ბათუმიდან ჩამოსულ სხვა პარტიულ ამხანაგებს“, გამოდის, რომ მათი რიცხვი 360-ს კაცს აჭარბებდა. ამას 1924 წლის 3 სექტემბრიდან დაემატა თოფან ბოლქვაძის მეთაურობით გამოგზავნილი 90 კაციანი შეიარაღებული რაზმი ბახმარო, ზოტი, მერია და სურების ხაზის გასამაგრებლად (იქვე, ფურც. 66) და მივიღებთ, რომ მათი საერთო რიცხვი 450 მებრძოლს აჭარბებდა, რაც ქობულეთის მაზრის მასშტაბით საკმაოდ ძლიერ და მრავალრიცხოვან სამხედრო ძალას წარმოადგენდა. ცნობილია ქობულეთისა და ქობულეთის მაზრის თემების სამეულისა და ხუთეულების სიებიც. მათში შედიოდნენ უსუფ მჟავანაძე, დურსუნ მეგრელიძე... ჭედიია, არიფ გუნთიაშვილი, უსუფ გუგუნავა, მემედ გუგუნავა, ფერათ ჯაში, ხუსეინ მოწყობილი, რამიზ ცენტერაძე, დურსუნ მემარნე, დურსუნ მჟავანაძე (ქობულეთის თემი), ტრიფონ თევზაძე, ოსმან ხალვაში, ახმედ გვარელოღლი (გვარიშვილი), მუსტაფალიოღლი, ალიკო ქარსელაძე, ალექსი თევზაძე, აბდულ ხალვაში, ახმედ ხალვაში,

სულიმან გვარელოლი (გვარიშვილი, ბობოყვათის თემი) და სხვები (იქვე, ფურც. 74-77).

აღნიშნული საგანგებო სამეულები თავიანთი შეიარაღებული რაზმებით აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ გურიაში დამარცხებული მენშევიკური რაზმების, რომლებიც ქობულეთის მაზრის ფარგლებში შემოვიდა, ან მის მახლობლად მოხვდა, დევნასა და მათ საბოლოო ლიკვიდაციაში. 1924 წ. 4 სექტემბერს აჭარისტანის ცენტრალური საგანგებო ხუთეულის თავ-რე ხიმშიაშვილი იტყობინება, რომ მიღებული ცნობებით პერანგადან ქობულეთის მაზრასა და ცხმორისის თემის მიმართულებით გადმოსულა „ბანდა 20 კაცის შემადგენლობით“ და თხოვს სასწრაფო ზომების მიღებას მაზრაში, ხოლო იგივე პიროვნება აკეთებს განცხადებას იმავე წლის 5 სექტემბერს ბახმაროს რიონისა და გომში „მენშევიკური ბანდების“ განიარაღებისა და ზოთის დაკავების შესახებ ბოლშევიკური რაზმების მიერ, რომლის დროსაც „ჩეკას“ დაუხვრეტია 10 მეამბოხე. იგი აქვე აღნიშნავს, დაპატიმრებულ გურულ მენშევიკთა ხშირად ოზურგეთის სამეულის განკარგულებაში გადაცემის შესახებ (იქვე, ფურც. 115). აღნიშნული რაზმი, 40-მდე კაცი, 1924 წლის სექტემბრის დასაწყისში, როგორც ჩანს, ხინოს მახლობლად ქობულეთის მაზრის ტერიტორიაზე გადმოსულა, საიდანაც, საფიქრებელია, რომ ისინი თურქეთის საზღვრებისაკენ გაჭრასა და თავის გადარჩენას ფიქრობდნენ. ისინი ჩასულან ადგილ ნარუსალაში, სადაც გაყოფილან და მათ ერთ ნაწილს გამასპინძლებიან სულიმან გოლიადის კარავში. ხინოს მთის 8 კაციანმა რაზმმა მ. დოლიძის მეთაურობით, მათთან შებრძოლება შეუძლებლად ჩათვალა და სხვა ძალებს დახმარებისათვის მოუხმო (აცსა, ფ.P-78, ან. 1, ს. 37, გვ. 1). ბოლშევიკური სამხედრო ძალების ძალისხმევით ამბოხებულთა აღნიშნული რაზმი გომისმთისაკენ იქნა უკუგდებული (იქვე, ფურც. 105), სადაც მოხდა მათი განიარაღება (დამარცხებულ და დემორალიზებულ მეამბოხეებს უკან მიყვებოდა კინტრიშის თემისა და სამეულის თავმჯდომარეების რაზმი ხინოს მთის უფროსი დოლიძისა და მისი თანაშემწის ნიკოლაიშვილის მეთაურობით).

აჯანყებულთა ძალების საბოლოო განადგურების შემდეგ 1924 წლის 6 სექტემბრის 12 საათიდან აჭარაში, მათ შორის ქობულეთის მაზრაში სამხედრო მდგომარეობა მოიხსნა (იქვე, ფურც.8). მაგრამ მისი გამოცხადებისთანავე, 1924 წლის 29 აგვისტოდან, ჩაქვის რაიონში დაპატიმრებული იქნა 30 პოლიტიკურ აქტივობაში შემჩნეული კაცი, რომლებიც ბათუმში იქნა გადაგზავნილი. აქვე, 30 აგვისტოს დაუტუსაღებიათ აღმასკომის საქმის მწარმოებელი ლევო ურუშაძე (იქვე, ფურც. 4,6), რომელიც შემდეგ ჩაქვის სამეულის უფროსის ა. ყურშუბაძის შუამდგომლობით გაათავისუფლეს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქობულეთის მაზრაში ადგილობრივმა ბოლშე-
ვიკურმა ხელისუფლებამ საკმაო რაოდენობის სამხედრო ძალას მოუყარა თავი,
მაგრამ ქობულეთის მაზრის მოსახლეობის ნაწილი იძულებით მონაწილეობდა
ამ სადამსჯელო ექსპედიციაში და როდესაც სათანადო საშუალება მიეცემოდათ,
ტოვებდნენ მის რიგებს (იქვე, ფურც. 107); ზემოთ მოხსენებულ თოფან
ბოლქვაძეს 50 კაცის ადგილზე 25 კაცი ძლივს მოუგროვებია; ამის შესახებ
ქობულეთის მაზრის სამეულის უფროსს ატყობინებს ხინოს მთის უფროსი
დოლიძე და თან უკვირს, რომ „ხალხი სულ არ გამოდის“... „რაა მიზეზი ვერ
მივხვდი, ხალხი რომ არ გამოდის“–ამბობს იგი და შემდეგ იმავე მოხსენებაში
განაგრძობს,–„სოფლიდან დღემდის არც სტაროსტებმა მოგვაქცია ყურადღება“...
(იქვე, ფურც. 212); ხშირად, საკუთარი მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად
ისინი იძულებული ხდებოდნენ მოეხდინათ სატრანსპორტო საშუალების თუ
საჭირო საგნების რეკვიზიცია, რადგან მათ პატრონი ნებით არ თმობდა (იქვე,
ფურც. 111).

მიუხედავად ამისა, აჭარის ა.ს.ს.რ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარემ და ადგი-
ლობრივი ცენტრალური საგანგებო ხუთეულის უფროსმახ.თ. ხიმშიაშვილმა,
1924 წლის აგვისტოს აჯანყების განადგურებისადმი მიძღვნილ თავყრილობაზე
ბოლშევიკებისათვის ჩვეული უტიფრობით აღნიშნა–„მშრომელების განცხადება,
რომ პირველსავე დამახეზაზე მზად არიან დაიძრან მტერზე მუშათა კლასისა და
გლეხობის ინტერესების დასაცავად... მენშევიკების ბუტაფორიულმა გამოსვლამ
დაამტკიცა, რომ მშრომელი მასები, საბჭოთა ხელისუფლების ხელმძღვანელობა,
სუნთქავენ ერთი მკერდით და მსოფლიოში არ არის ძალა, რომ ისინი ერთმა-
ნეთს დაამოროს“... (იქვე, გვ. 113), მართლაც, ვერაფერს იტყვი, დიდებული
ნათქვამია, დემაგოგიისა და ტყუილის ნაზავს რომ არ წარმოადგენდეს. მაგრამ ეს
სიტყვა და საერთოდ, პარტიული ხელმძღვანელის აღნიშნული პათოსი, ნათელ
წარმოდგენას გვიქმნის, თუ სად უნდა შობილიყო საბჭოთა პარტიული
ნომენკლატურის აგიტაცია-პროპაგანდის უსაზღვრო ფარისევლობა და უძირო,
ყოვლისგადამლახავი ილუზიები, რომლის უმნიშვნელოვანეს სამჭედლოსაც
საკავშირო ახალგაზრდული კომუნისტური კავშირი, ანუ, როგორც მოკლედ
ერქვა, კომავშირი წარმოადგენდა.

კომკავშირი. 1921 წლის ზაფხულში აჭარის კომკავშირული ორგანიზაცია
ითვლიდა 400 მეტ წევრს. კომკავშირული უჯრედები არსებობდა ქობულეთის
მაზრაშიც, კერძოდ, ჩაქვში, სადგურ ქობულეთში, დაგვაში და სხვა. აჭარის
პარტიულმა საოლქო კომიტეტმა თავისი წარმომადგენლები მიავლინა სოფ-
ლებში (სდსინ, ტ. IV, ბათუმი, 2012, გვ. 99); მისი აქტივისტები აქტიურად ჩაე-
ბნენ „ახალი, საბჭოთა სახელმწიფოს მშენებლობის საქმეში. მათი გააქტიურება

შეინიშნება საქართველოში 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების პერიოდში, როდესაც კინტრიშის თემის სამეულის რაზმელის როლის მორგებას ცდილობდა ამავე თემის კომკავშირის წევრი მეჯიდ სტამბოლიშვილი, რომელიც არავითარ მოვალეობას არ ასრულებდა და უნებართვოდ იყო წასული სადამსჯელო რაზმში (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს. 37, გვ. 107). მაგრამ, როგორც ჩანს, იყვნენ კომკავშირული ორგანიზაციისადმი კრიტიკულად განწყობილებიც, რასაც მოწმობს კინტრიშის თემის აღმასკომის კრების მიერ 1924 წელს კინტრიშის თემის კომკავშირის ორგანიზაციის განცხადების განხილვა ამავე თემის უფროსი დარაჯის მემედ აფხაზოღლის კომკავშირის საწინააღმდეგო ქმედებების გამო. რისთვისაც მ. აფხაზოღლის მიეცა წინადადება, რათა შეეწყვიტა ყოველგვარი პროვოკაცია და ცილისწამების გავრცელება ხალხში კომკავშირის, აგრეთვე საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ. მას ამ საქმიანობის გაგრძელების შემთხვევაში სამსახურიდან გადაყენებითა და პასუხისგებაში მიცემით დაემუქრნენ (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს. 25, ფურც. 15).

1929 წ. აჭარის კომკავშირულმა ორგანიზაციამ დაიწყო მასობრივი „ლაშქრობა“ სამომხმარებლო საკრედიტო და სხვა კოოპერაციებსა და კოლმეურნეობებში ახალგაზრდობის მასობრივი გაერთიანების პროცესი. მათ იკისრეს კოლექტიურ მეურნეობათა შექმნის ინიციატივა და წინამძღოლობა.

ქობულეთის რაიონში სოფელ ბობოყვათის კოლმეურნეობის შექმნის ორგანიზატორი იყო ამ სოფლის კომკავშირული უჯრედი, ხოლო მისი პირველი თავმჯდომარე კი ამ სოფლის კომკავშირული ორგანიზაციის მდივანი ს. მახარაძე. ასევე კომკავშირელთა ინიციატივით ჩამოყალიბდა სოფელ მუხაესტატეს „კომკავშირის ხმის“ სახელობის კოლმეურნეობა კომ. უჯრედის მდივნის რ. ცეცხლაძის ხელმძღვანელობით. იგი იყო მისი პირველი თავმჯდომარეც და ა.შ. (სდსინ, IV ტ. გვ. 101).

საბჭოთა ხელისუფლებამ XX საუკუნის 20-იანი წლების შუა პერიოდში ფართო მუშაობა გააჩაღა აჭარაში ქალების პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩაბმის მიზნით. ქალების პოლიტიკური და კულტურული დონის ამაღლებაში მნიშვნელოვანი როლი დაეკისრა ქალთა სადელეგატო კრებებს. პირველი ასეთი ორგანიზაცია შეიქმნა 1925 წელს აჭარის საოლქო კომიტეტის მუშა და გლეხ ქალთა განყოფილებასთან, მომდევნო კი ქობულეთის მაზრაში, სოფელ ჩაქესა და ქობულეთში, აგრეთვე სოფ. ბარცხანაში. 1925 წლის ბოლოს აჭარაში 273 დელეგატი ქალი საქმიანობდა.

ქალთა ბაზაზე 1925 წლის შემოდგომაზე აჭარაში შეიქმნა ქალთა სამაზრო კომიტეტები. ასეთივე კომიტეტი შეიქმნა ქობულეთის მაზრაშიც, რომელსაც თავმჯდომარეობდა ნაზიკო ჯიჯავაძე. ქალთა კლუბები აჭარაში 1924 წლიდან

მოქმედებდა და მის საქმიანობას მაღალი შეფასება მისცა მუშათა მოძრაობის ცნობილმა წარმომადგენელმა კლარა ცეტკინმა, რომელმაც აქ 1924 წლის ოქტომბერში იმოგზაურა.

1925 წლის ივლისში ქალთა კლუბები შეიქმნა ქობულეთში, ხოლო დელეგატთა სკოლა ჩაქვში. საქართველოს კ.პ. (ბ) აჭარის საოლქო ორგანიზაციის XI კონფერენციის შეფასებით „ქალთა კლუბები აჭარელ ქალთა შორის კულტურული მასობრივი მუშაობის საუკეთესო კერა გახდა“ (სდსინ, ტ. IV, გვ. 104; აცსა, პპოგ, ფონდი 1, ს. 1073, ფურც. 78).

საბჭოთა ხელისუფლება ცდილობდა მიეღო ზომები ფუხარა ხალხის ჩასაბმელად „თვითგამორკვევის საქმეში“, რაშიც ის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სასკოლო ცხოვრების განვითარებას. მაგრამ მშობლების უმრავლესობა თავს არიდებდა ბავშვების სკოლაში გაგზავნას, რისთვისაც მათი დაჯარიმების მოთხოვნისათვის დიდი ჯამეს (ჩაისუბნის) სკოლის გამგემ ი. სურგულაძემ სასტიკი საყვედურიც კი მიიღო (აცსა, ფ. P-78, ან. 1, ს. 51, ფურც. 4).

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ 1927-1928 წლებში ქობულეთის მაზრაში არსებობდა 33 ოთხწლედის, 1 შვიდწლედის და 1 სოფლის ახალგაზრდობის სკოლა) 1928/29 წლებში ისევ 33 ოთხწლედის, 1 შვიდწლედის და 1 გლეხთა ახალგაზრდული სკოლა, ბავშვთა ბაღი აქ ჯერ არ არსებობდა.

მაზრის 35 სკოლიდან 4 ბერძნული ოთხწლედია, 2 სკოლასთან არსებული რუსული პარალელური ჯგუფები. ქობულეთის მაზრის სკოლებში სულ სწავლობდა 2582 მოსწავლე, მათ შორის 1730 ვაჟი და 852 ქალი. მათგან პიონერი იყო 1290. ეროვნული შემადგენლობით: ბერძნები-239 მოსწავლე, რუსები-24, დანარჩენი 2319 ქართველი მოწაფე მუსლიმანი და ქრისტიანი. სოციალური მდგომარეობა-ფუხარაგლეხების შვილები-99%. სკოლები: წყავროკას 4 წლედის - 57 ვაჟი, 30 ქალი, სულ-87; ბერძნების კვირიკეს 4-წლედის, 37 ვაჟი, 19 ქალი-56 (ბერძენი); ქობულეთის-49,36,87 (17 ბერძენი);ჭახათის-52,14, 66;ზერაბოსული-33, 9, 42;ალამბრის-71,31,-102; კვირიკეს-38, 18, -56;ზენითის-56,6,-62 სამების-58,28,-86; სოფელ ქობულეთის-54,51,-105 და სხვა.

მაზრის სკოლებში 1927/28 წლებში ითვლებოდა 33 ოთხწლედში 6 სკოლა და 10 მასწავლებელი პარტიის წევრი, 84 უპარტიო მასწავლებელი. სულ 100 მასწავლებელი. 1928/29 წლებში კი ქობულეთის მაზრის სკოლებში იყო 7 სკოლის გამგე და 16 მასწავლებელი პარტიის წევრი, ხოლო 77 უპარტიო მასწავლებელი. სულ 100 მასწავლებელი... (ფონდი 78, ან. 1, საქმე 1, ფურც. 15).

ამავე პერიოდში ადგილი აქვს კრიტიკულ, როგორც დოკუმენტშია ნათქვამი „გამაწილებელ ქმედებებს“ საბჭოთა წყობილების მიმართ, რასაც ადასტურებს ჭახათის თემის სოფ. კეჭიეთშიმცხოვრებ მევლულ ხასანისძე გოლიაძის ამგვარი

ქმედებისათვის დაპატიმრება და 2 თვით ციხეში მოთავსება, (იქვე, ს. 51, ფურც. 1) საიდანაც იგი მალე გაათავისუფლეს მამის, ხასან გოლიადის, თავდებობით, რომ იგი აღკვეთდა თავისი შვილის „ხულიგნურ“ ყბედობას. აქვე ყურადღების ღირსია ქობულეთში მცხოვრებ ტატიანა გიორგის ასულ მშვიდლობადის განცხადება, მისთვის უკიდურესი გაჭირვების გამო სტიპენდიის დანიშვნის შესახებ (სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულ სამედიცინო ტექნიკუმში—უ.ო.), რომელზედაც ქობულეთის რაიადმასკომის თავმჯდომარეს ამხ. დუმბაძეს 1927 წ. 11 სექტემბერს დაუდვია შემდეგი რეზოლუცია“ ვინაიდან მოქ. ტატიანა გიორგის ას. მშვიდობაძე არ არის აჭარისტანის მკვიდრი მცხოვრები და რადგანაც არ ვიცით თუ რა ქონების პატრონია ის, ამისათვის უარი ეთქვას სტიპენდიის დანიშვნის შემადგენლობაზედ“?! და ეს მაშინ, როდესაც ტ.გ. მშვიდობაძის ცნობა მისი უკიდურესი სიღარიბის შესახებ, შესაბამისი კომპეტენტური ორგანოს მიერ გაცემული და ბეჭდით დამოწმებულ, განცხადებას თან ერთვოდა (იქვე, ფურც. 129, 132) რაც მეტად მნიშვნელოვანი მახასიათებელია აჭარაში და კერძოდ, ქობულეთის მუნიციპალიტეტში კომუნისტური მმართველობის თავისი მოსახლეობისადმი უსულგულო დამოკიდებულებისა, რამაც იგი საბოლოო კრაზამდე მიიყვანა.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი და კერძოდ, ჩაქვის სახალხო მამული იქცა საბჭოთა საქართველოში სუბტროპიკული კულტურებისა და განსაკუთრებით ჩაის კულტურის გავრცელებასა და მისი საწარმოო განვითარების უმნიშვნელოვანეს კერად. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების მომენტისთვის ჩაქვის მაშინდელი საუფლისწულო მამულის შესახებ გვიაზრობს მაშინ აქ მომუშავე შალვა გოგეშვილი, რომელიც აქ 1921 წლის დეკემბრის ბოლოს ჩამოსულა. ის ამბობს: „იმ პერიოდისათვის ჩაქვში იყო ყაზარმული ტიპის საერთო საცხოვრებლები, სადაც მამაკაცები და ქალები ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ და სამ იარუსად გაკეთებულ ხის ნარებზე იძინებდნენ. ძირითადად სატრანსპორტო საშუალებას წარმოადგენდა საჭაპანო ტრანსპორტი. დაახლოებით ათამდე ცხენშებმული ურიკა იდგა მეურნეობის სამნეო განყოფილებაში. ჩაქვის ტერიტორიის შუაგულში იდგა აგურის ორსართულიანი ორი კერძო სახლი, რომლებიც ვინმე ვაჭარ ჯიჯავაძეს ეკუთვნოდა. იმხანად ჩაქვში უმთავრესად ცხოვრობდნენ მუსლიმანი და ქრისტიანი ქართველები და ბერძნები, იყო სულ რამდენიმე რუსი, სომეხი და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები“... (1985 წლის ექსპედიციის მასალები ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობაში). 1926 წლისთვის ჩაქვში აშენდა ახალი ჩაის ფაბრიკა და მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ჩაის წარმოებისა და ხარისხის ამაღლების ტექნოლოგიები (აცსა, ფ. 265, ან. 1, ს. 77, ფურც. 6; იქვე, ფურც. 8). მაგრამ მიუხედავად

ამისა, ჩაქვის მუშათა კლასის მდგომარეობა კვლავ სავალალო რჩებოდა. 1926 წლის 29 მაისს იგი გაზეთში „ფუხარა“ ასეთნაირად არის დახასიათებული: „სამწუხაროდ მუშების ნივთიერი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე არავინ ზრუნავს. მეტად ცუდ პირობებში უხდებათ აქაურ მუშებს მუშაობა. განსაკუთრებით ზამთარში, როცა თითოეული ჩაის ბუჩქის გაკრეფა-გასუფთავებაში ის ღებულობს მხოლოდ ნახევარ კაპიკს. საჭიროა მთელი დღის განმავლობაში შეუსვენებლად მუშაობა, რომ პურის ფული იშოვო. პლანტაციების მუშების სამუშაო დღე უდრის 12 საათს. აქ მუშაობენ აგრეთვე მცირეწლოვანები, მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს კანონი მცირეწლოვანთა სამუშაო დღის ხანგრძლივობის შესახებ. გარდა ამისა კვირა-უქმე დღეებში უნდა უზრუნველყოფილ იქნას მუშების დასვენება. საერთო, უნდა აღინიშნოს, რომ ჩაქვის სახალხო მამულში ყველაზე ნაკლებ ხელფასს ღებულობენ ისინი, ვინც ყველაზე მეტს აკეთებენ (გაზ. „ფუხარა“, N120, 1926. 29.05). იგივე პერიოდული გამოცემა უარყოფით შეფასებას აძლევს ჩაქვის სახალხო მამულში საბინაო მდგომარეობასაც. „საბინაო საკითხი ჩაქვის სახალხო მამულში–ნათქვამია მასში,–მუდამ მწვავედ იდგა და მის მოგვარებას არაფერი ეშველა. სააქციო საზოგადოებამ ცოტათი, მართალია, შეაკეთა ზოგიერთი ბინა, მაგრამ ეს იმდენად უმნიშვნელოა, რომ ლაპარაკიც არ ღირს. საერთოდ ბინების მდგომარეობა აქ ეხლაც თავსატეხ კითხვად დგას და თუ ამ დარგში „საქართველოს ჩაის“ გამგეობამ არ ჩაატარა დაკვირვითი მუშაობა, მუშათა მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა“ (გაზ. „ფუხარა“, N207, 1926, 19.10). (სამწუხაროდ, მდგომარეობა ამ მხრივ თითქმის იგივე იყო 60 წლის შემდეგაც, როდესაც ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის თანამშრომლებს 1985 წელს ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობაში ექსპედიციის დროს გვიხდებოდა აქ მომუშავე ძველი კადრის თანამშრომლებთან შეხვედრები უმთავრესად ძველი სტილის ბარაკულ საცხოვრებლებში) გაზეთებიდაე ასეთი ფართო მონაკვეთის ნაშრომში საჭიროთ ჩავთვალებთ იმიტომ, რომ აღნიშნული ვითარება დამახასიათებელ სურათს წარმოადგენდა ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არსებული სამრეწველო დასახლებებისთვის, ხოლო სოფლებში უფრო რთულ მდგომარეობაც კი აღინიშნებოდა.

ჩადრის ახდა

აღნიშნული მდგომარეობის შესაცვლელად მუშაობა გააქტიურდა 1929 წლიდან („სოციალიზმის მშენებლობაში დიადი გარდატეხის წელი“). ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ფართოდ გაიშალა წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო სამუშაოები, რომლებმაც წერა-კითხვის სწავლას აზიარეს ასეულობით ადამიანი. ქობულეთში, ჩაქვში და სხვა ადგილებში ჩამო-

ყალიბდა აგრო, ლიტერატურული, მხატვრული კითხვის, მუსიკალური, ფიზიკულტურისა და სხვა წრეები (გაზ. „საბჭოთა აჭარისტანი“, 1929 წ. 4 ოქტომბერი) მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა ათასობით ჟურნალ-გაზეთი, მოეწყო რადიო კვანძი, დაიწყო კულტურის სახლებისა და ბიბლიოთეკების მშენებლობა (აცსა, ფ. 826, ან. 1, საქმე 1565, ფურც. 12, 28).

ამ პერიოდში, ისევე როგორც მთელ აჭარაში, ქობულეთის მუნიციპალიტეტშიაც დიდი მუშაობა ჩატარდა მედრესებზე ახალგაზრდობის ჩამოშორების მიზნით. მათთვის 8-დან 14 წლამდე სავალდებულო სწავლების დასაწყისებლად და ქალთა ჩადრისაგან გასათავისუფლებლად (აცსა, ფ. 238, ან. 1, ს. 16, ფურც. 4).

სრულიად საქართველოს ცაკის პრეზიდიუმის 1929 წლის 28 სექტემბრის სხდომაზე მიღებული იქნა რეზოლუცია ქალთა შრომისა და ყოფაცხოვრების გაუმჯობესების კომისიების II თათბირის მოწვევის შესახებ. რეზოლუციაში აღნიშნული იყო ქალთა ყოფა-ცხოვრების და შრომის პირობების შესწავლის აუცილებლობა და ამ საკითხების ორგანიზაციებში აღძვრა. მუშა, მოჯამაგირე, ღარიბ და საშუალო შემდების ქალთათვის ხელის შეწყობა მათი ფაქტიურად მონური მდგომარეობიდან გასათავისუფლებლად. ამ მხრივ მნიშვნელოვან მუშაობას ეწეოდა აჭარის ცაკთან არსებულ ქალთა ყოფა-ცხოვრების გაუმჯობესების კომისიაც. მისი 1930 წლის 25 აპრილის სხდომაზე დაადგინეს აჭარაში ქალთა კუთხეებისა და კლუბების მოწყობის აუცილებლობა. ასეთი კლუბები გაიხსნა ქობულეთში, ჩაქვში, დაგვაში და სხვაგან (აცსა, ფ. 284, ან. 1, ს. 1108, ფურც. 10).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტში ქალთა შორის მუშაობის ჩასატარებლად ჩამოყალიბებული იყო ქალთა განყოფილება, რომელიც დიდ აგიტაცია-პროპაგანდას ეწეოდა ქალთა და კერძოდ, ადგილობრივ ქალთა შორის მუსლიმანური წესების აღსრულებისა და ჩადრის ტარების წინააღმდეგ. ამ პერიოდში ჩატარდა ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მუსლიმან ქალთა შორის ჩადრის ახდის კამპანია. განსაკუთრებით ამ მხრივ აღსანიშნავია 1932 წელს ჩაქვის მეურნეობის საზაფხულო კლუბში ჩატარებული საერთო კრება აჭარელ ქალთა მიერ ჩადრის ახდისა და სხვა ეროვნების ქალებთან უფლებრივად გათანაბრების მოთხოვნით, რომელმაც წარმატებით ჩაიარა“ (მარო მოსეს ასული ლომთათიძის მოგონებები – 1984 წლის ზაფხულში ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობაში ექსპედიციის დროს ჩაწერილი მასალები).

საკოლმეურნეო მშენებლობა

ქობულეთის მუნიციპალიტეტში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში სოფლის მეურნეობის წამყვან კულტურებს წარმოადგენდა –

სიმიინდი, ლობიო, ხილის ბაღები (განსაკუთრებით დემირა ვაშლი), რაც ვერ იძლეოდა სოფლის მატერიალურ-კულტურული დონის მკვეთრი ამაღლების საშუალებას. როგორც ცნობილია ამ დარგის განვითარების ახალ, მაღალ საფეხურზე აყვანის გარანტიად საბჭოთა ხელისუფლებას სოფლად საკოლმეურნეო მშენებლობის სწრაფი განვითარება მიაჩნდა. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეც XX საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევარში აქტიურად დაიწყო კოლექტიური მეურნეობების ჩამოყალიბებისათვის. აგიტაცია-პროპაგანდა, რასაც მოყვა მალე აქ საკოლმეურნეო მშენებლობის ფართოდ გაშლა. ერთ-ერთი პირველი საკოლმეურნეო გაერთიანება ჩამოყალიბდა სოფელ ხუცუბნის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე; ეს იყო მიწის საერთო წესით დამმუშავებელი ამხანაგობა „საერთო შრომა“, რომელიც ჩამოყალიბდა 1928 წელს მემადალ მამუდის ძე ხაბაზის ხელმძღვანელობით. 1930 წელს სოფელ ხუცუბნისა და ქვემო სამების 24 ოჯახი გაერთიანდა ანალოგიურ ამხანაგობა „ფრთოსანში“, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა შუქრი ალის ძე კაიკაციშვილი; ამავე წელს სოფ. გელაურა-ნაკაიძეებში შეიქმნა კიდევ ერთი მიწის საერთო წესით დამმუშავებელი „ორჯონიკიძის“ სახელობის კოლმეურნეობა ხასანხუშუტისძე ნაკაიძის თავმჯდომარეობით.

1931 წელს სოფელ ხუცუბნის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებული კოლმეურნეობები გაერთიანდნენ და მისი გამგეობის თავმჯდომარედ აირჩიეს იუსუფ სულეიმანისძე დუმბაძე. ამავე პერიოდში ჩამოყალიბდა ლელვას, ბობოყვათის, ციხისძირის, დაგვას, წყავროკას, ქაქუთის, კვირიკის, ჭახათის, ხალას, აჭყვისთავის, სოფელ ქობულეთის, ცოტა უფრო მოგვიანებით კი ზენითისა და სხვა კოლმეურნეობები (ტ.აფხაზავას, ა.თურმანიძის და ა. ქათამაძის მოგონებები) საკოლმეურნეო მშენებლობის დაწყებამ ხელი შეუწყო ზოგიერთი თანამედროვე სოფლის ჩამოყალიბებასაც. მაგალითად, სოფ. ციხისძირის საშუალო საჯარო სკოლის ისტორიის მასწავლებელი თ. თურმანიძე ამბობს, რომ, როდესაც XX ს-ის 30-იან წლებში ჩამოყალიბდა ციხისძირის კოლმეურნეობა, სწორედ მაშინ დაიწყო თანამედროვე ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის ჩამოსახლება ციხისძირის ტერიტორიაზე. მანამდე, 1921 წლის ამბების გამო აქაური აგარაკების მკვიდრნი უმთავრესად საზღვარგარეთ გაიქცნენ და მათ მამულებზე ჩამოყალიბდა ციხისძირის ციტრუსების საბჭოთა მეურნეობა 1922 წელს. რიგ მამულებში შეიქმნა დასასვენებელი სახლები... დარჩენილ სახლებში კი ჩაასახლეს საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რესპუბლიკებიდან ჩამოსული მუშათა კონტინგენტი, რომელთა შთამომავლები დღემდე ცხოვრობენ აქ“ (ა. თურმანიძის მოგონებები, 2017 წელს ქობულეთის მუნიციპალიტეტში ექსპედიციის მასალები).

უნდა აღინიშნოს, რომ საკოლმეურნეო მშენებლობა სოფლად ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეც კომუნისტური ხელისუფლების მიერ ხელოვნურად გაღვივებული კლასთა ბრძოლის ფონზე წარიმართა და უკიდურესი დაპირისპირებით აღინიშნა. 1931 წლის 24 აგვისტოს საკოლმეურნეო მშენებლობის მოწინააღმდეგეთა მიერ მოკლული იქნა ქობულეთის მუნიციპალიტეტში საკოლმეურნეო მოძრაობის ერთ-ერთი პირველი ორგანიზატორი მემედალ ხაბაზი, ხოლო 1937 წელს აღნიშნული დაპირისპირების მსხვერპლი გახდა უსუფ დუმბაძეც (იქვე). ამასთან, უმთავრესად რეპრესირებული იქნენ სოფლის ის წარმომადგენლები, რომელთა მიწებზეც კოლექტიური მეურნეობები იყო განლაგებული. მაგალითად, სოფ. ზენითში რეპრესიები განიცადეს სულეიმან და არიფ გიორგაძეებმა, კარხიმან და სულეიმან მაცვანაძეებმა, ქამილ გოგიტიძემ. აგენის დანაშაული, – როგორც თავის მოგონებებში სოფ. ზენითის კოლმეურნეობის ყოფილი თავმჯდომარე ანზორ ქათამაძე აღნიშნავს, – იყო ის, რომ მათ მიწაზე იყო გაშენებული ზენითის კოლმეურნეობა... ეს პირები არაფერში დამნაშავე არ ყოფილან, პირიქით, საკოლმეურნეო წყობილების მშენებლობაში პირველი ბარი მათ დაარტყეს“ – ამბობს იგი (ა.ქათამაძის მოგონებები, 2017 წლის ქობულეთის მუნიციპალიტეტში ჩატარებული ექსპედიციის მასალები). დაპირისპირება ე.წ. კულაკურ ელემენტებს, სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის სხვა მოწინააღმდეგეებს და მის აქტივისტებს შორის კიდევ უფრო დაძაბა, საკოლმეურნეო მოძრაობის პირველ წლებში სოფლად მეურნეობის მკვეთრად დაცემამ და მისგან გამოწვეულმა უკიდურესმა სიდუხჭირემ და შიმშილმა, რის გამოც ადრე საკმაოდ უზრუნველყოფილი ამ რეგიონის მოსახლეობაზე 1931 წლის ზაფხულში ხელისუფლება იძულებული გახდა, მის უღარიბეს ფენებზე, რომელთაც არ გააჩნდათ საჭმელი სიმინდიც კი, ხორბლის მარცვალი, ან ფქვილი გაეცათ (აცსა, ფონდი რ-261, ან. 1, საქმე 10, ფურც. 51). უკიდურესი გაჭირვების გამო საკვებ ხორბალს ან სიმინდს ითხოვენ სოფლების–დაგვის, ჭახათის, ზურაბოსელის, ცხემვანის, ხინოს, ლედვას, მუხაესტატეს, ხუცუბნის, ჩაქვის მცხოვრებლები (იქვე, ფურც. 93–105), რომელთაც საბჭოთა ხელისუფლების ადგილობრივი წარმომადგენლები აღნიშნული პროდუქტით უზრუნველყოფას პირდებიან ჩაის მტკიცე ფასებში ჩაბარების სანაცვლოდ, ხოლო შეძლებულ და ე.წ. კულაკურ ელემენტებს, პირდაპირ ავალდებულებენ ამას (იქვე, ფურც. 107, 109, 110). თუ რა ფორმა მიიღო ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფლის მოსახლეობის უკიდურესმა გაჭირვებამ და შიმშილმა, ამას გვაუწყებს მათი შემდეგი თხოვნის წერილები: „ლედვას სასოფლო საბჭო გაცნობებთ, რომ უკიდურესი ღარიბები, ქვრივობლები, განიცდიან დიდ გაჭირვებას სიმინდის უქონლობის გამო... არ გააჩნიათ არავითარი შემოსავალი და არცერთი ფუთი სიმინდი... უკეთუ ნაწილობრივ

მანც არ მივიღეთ და არ დავაკმაყოფილეთ, ისინი შიმშილით დაიხოცებიან“ (იქვე, ფურც. 100); ასევე, „ჭახათის თემი სიმინდის უდიდეს ნაკლებობას განიცდის. არის ისეთი მოსახლე, რომელსაც დღეში ერთხელ საჭმლის ჭამაც კი არ უწევს სურსათის უქონლობის გამო. თემში შემავალი მოსახლეობა ყოველგვარ საქმიანობაზე, ყოველგვარი საკითხის დამუშავებაზე თანხმობის გამოთქვამს, მხოლოდ მოითხოვენ სიმინდს. კოლმეურნეობათა რაიკავშირმა დამუშავებულ ჩაიზე გლეხობას დაჰპირდა 70 ფუთი სიმინდი... სიმინდი არსად ჩანს და ხალხი მოტყუებულია ჯერჯერობით... აღსანიშნავია, რომ აქ სწარმოებს ყველის, ერბოს, თაფლის და სხვა სოფლის ნაწარმის დამზადება. თუ ხალხს სიმინდს არ მივაწოდეთ, დამზადება ფერხდება. ხალხი უდიდეს გაჭირვებაშია. მე ყოველგვარ საშუალებას ვხმარობ, რათა ხალხის აღშფოთება განელებული იყოს“... – იტყობინება სოფ. ჭახათიდან ს/საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე მ. გოლიაძე 1931 წლის 5 აგვისტოს (იქვე, ფურც. 114) ამ და სხვა წერილებიდან ისეთი ფონი იკვეთება, რომ საკვები სიმინდის დამშეული მოსახლეობისათვის მიწოდებას, საბჭოთა ხელისუფლება საკუთარი მიზნების მისაღწევი საქმიანობის გააქტიურებას უკავშირებდა... ან შიმშილით სიკვდილი, ან ჩვენ რაც გვინდა იმის გაკეთება და მორჩილება, ასე იდგა საკითხი.

მოთხოვნების საფუძველზე ქობულეთის მუნიციპალიტეტში სულ დარიგდა 50 00 ფუთი (80 ტონა) ხორბალი და სიმინდი (იქვე, ფურც. 101, 105), მათ შორის 2000 ფუთი (32 ტონა) ჩაქვის ზონაში.

ასეთ ვითარებაში ქობულეთის რაიონის საბჭოების X ყრილობაზე საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების 10 წლისთავისადმი მიძღვნილ ზეიმზე აჭაროლქომისა და ადგილობრივი მნიშვნელობის ნომენკლატურულ მუშაკებს ყოფნით თავხედობასოციალიზმის მშენებლობაში მიღწეულ რაღაც წარმატებებზე ილაპარაკონ და ამასთან ყრილობას მიუთითონ „დიად სოციალისტურ მშენებლობის ნაყოფიერებისაკენ და კმაყოფილება გამოთქვან...“, – ამასთან, აღნიშნონ, რომ „პროლეტარიატის ბელადმა კომუნისტურმა პარტიამ შესძლო ჩვენს აღმშენებლობასთან ერთად სოფლის და ქალაქის მოსახლეობა მოექცია პროლეტარიატის დიქტატურის გავლენის ქვეშ, რის მთავარ ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს კულაკობის მშრომელ მოსახლეობიდან გარიყვა“... აღნიშნული მონოლოგიდან-რაიმე, გონივრული აზრის ამოღება ძალიან ჭირს, თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ ქობულეთის რაიონის მაშინდელი ხელმძღვანელობა ამ შემთხვევაშიც არ ღალატობს უკვე მათ მიერ ჩამოყალიბებულ ტრადიციას და ყრილობის საპატიო პრეზიდენტში ერთხმად ირჩევს ამხანაგ სტალინს, მოლოტოვს, ვოროშილოვს, ორჯონიკიძეს, კალინინს, ცხაკაიას, მახარაძეს, ქართველი-

შვილს, ელიავას, მამულიას, ზეჟერია ლორთქიფანიძეს და სხვ. (იქვე, ფურც. 73-74).

ამ პერიოდის მეტად საინტერესო სურათს გვაძლევს თავის მოგონებებში ცნობილი ქართველი მწერალი პარმენ ლორია. იგი აღნიშნული მოვლენების გამო ხატოვნად ამბობს: „უეცრად სახელმწიფოს რეკონსტრუქციის, მრეწველობის, სოფლის კოლექტივიზაციის პროგრამა დაისახა და... ერთბაშად გაქრა უმუშევრობა, გაუქმდა შრომის ბირჟა, მუშახელის დეფიციტი შეიქმნა. მაგრამ ამავე დროს გაქრა პური, შემცირდა სხვა პროდუქტებიც, გაუქმდა კერძო ვაჭრობა და შემოღებულ იქნა საბარათო სისტემა. კვლავ შიმშილი, სივიწროვე, სიღატაკე, მაგრამ ხალხი მაინც დაუზოგავად იბრძოდა, სჯეროდა (უმრავლესობას) მთავრობის, კერძოდ კი სტალინის და ყოველგვარ სიძნელეს ეჭიდებოდა.

ხუთი-ექვსი წელი გაგრძელდა ნახევრად მშვიერი კუჭით ბრძოლა ხუთწლედების ვადაზე ადრე შესასრულებლად და მართლაც შესრულდა... მილიონები რომ შეეწირა, ეს არ არის ანგარიშში შესატანი...დაცემულებზე აღარ დარდობენ“, – ირონიულად შენიშნავს იგი და იქვე განაგრძობს, – „1935-1936 წ. უკვე მშვიდობიანად სუნთქვდა ხალხი. მსხვერპლად დაცემულთ ჭირისუფლები გლოვობდნენ, ხოლო დანარჩენები ახალ ქვეყანას შეხაროდნენ. ახლა იყო სურსათი, იყო სამრეწველო საქონელი, იყო კოოპერაცია და კოლექტიური მეურნეობა. ამ უკანასკნელს არ იქნა, ვერ შეეგუა ხალხი, მაგრამ დასჯისა და გასახლების შიშით ხმას ვერ იღებდა“ (პარმენ ლორია, მართალი სიტყვა, მოგონებები).

კოლმეურნეობები რომ საბჭოთა ხელისუფლებამ ფარული ძალმომრეობის იარაღად აქცია გლეხოებაზე, ამას მოწმობს ქესკინ მურადის ძე ჩელებადის კოლმეურნეობიდან გარიცხვის ისტორია, რომელიც ყოველგვარი საშუალებით, თვით ავადმყოფობის მოგონებითაც კი, თავს არიდებდა, როგორც ჩანს, მისთვის მიუღებელ და საძულველ კოლმეურნეობაში მუშაობას და წლის განმავლობაში არ ჰქონდა გამომუშავებული არც ერთი შრომადღე (აცსა, ფ.რ-261, ან. 1, ს. 138, ფურც. 58 – 63).

1936 წლიდან ახალი ძალით გააქტიურდა საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში აჭარელ ქალთა ჩაბმის პრობლემა. აქტიურდება ფართოდ გაშლილ საარჩევნო კრებებში ქალთა მონაწილეობის საკითხი და ისინი წარმატებით ებმებიან ამ პროცესში. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ჩატარებულ საარჩევნო საანგარიშო კრებებს 1936 წელს დაესწრო 13065 ამომრჩეველი, რაც ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობის 93,1 პროცენტს შეადგენდა, აქედან ქალი იყო 4923, მათგან აჭარელი ქალი (მუსლიმანი იგულისხმება) 3321, ანუ ქალების საერთო რაოდენობის 83,4%-ს წარმოადგენდნენ. კრებების დროს აჭარელმა ქალებმა შემოიტანეს 21 საქმიანი წინადადება, რომლებიც ეხებოდა სოფ.

ხალაშიფერშალის მაგიერ ექიმის დანიშვნას და აქ სამედიცინო პუნქტის საჭირო მედიკამენტებით მომარაგებას, სამგზავრო ავტომანქანის დანიშვნას ხალასა და ჩაქვს შორის, სოფლის ბაღის გახსნას. კვირიკელმა გოგონამ მერიემ ჩელებადემ მოითხოვა, რომ ქვ. კვირიკეში გახსნილიყო პროფსკოლა და ყველა ქალი ჩაბმულიყო სწავლაში;ლეღვას სასოფლო საბჭოში ქალებმა დასვეს მდინარეზე ხიდის გაკეთების საკითხი, რათა შეუფერხებლად ევლოთ სკოლაში და მოითხოვეს ქალთა შორის მუშაობაზე მეტი ყურადღების მიქცევა, ხოლო მუხაესტატეს ს/საბჭოში საექიმო პუნქტის კაპიტალური რემონტი. სოფელ ზენითში პროფსკოლის გახსნა მოითხოვა ფადიმე გოგიტიძემ, მანვე დასვა ორსულ ქალებზე შვებულების მიცემისა და კოლმეურნეობებთან საბავშვო ბაღების გახსნის საკითხი და სხვა (აცსა, ფ.რ-261, ან. 1, ს. 59, ფურც. 62-66).

სსრკ კონსტიტუციის პროექტის განხილვა

1936 წლის ოქტომბრის თვეში ჩატარდა ქობულეთის რაიონის სასოფლო საბჭოების პლენუმები, რომლებზეც განხილული იქნა 1936 წლის ე.წ. სტალინური კონსტიტუციის პროექტი და აირჩიეს რაიონში ყრილობაზე გასაგზავნი დელეგატები. ამ თავყრილობათა ჩატარების ფონი დემოკრატიულად გამოიყურებოდა: გამოითქმებოდა შენიშვნები და კონსტიტუციის ზოგიერთი მუხლის უკეთ გასაგებად ისმებოდა კითხვებიც. მაგალითად სოფ. ხალაშიხასან გორგილაძემ, ს. გვარიშვილმა და მ.დიასამიძემ დასვეს კითხვები: „მოხუცებულობის დროს კოლწევრს ეძლევა თუ არა პენსია?“, „არამოსაზღვრე სახელმწიფოს შეუძლია თუ არა შემოვიდეს სსრ კავშირში?“, „შეუძლია თუ არა ჩვენი რესპუბლიკიდან გამოგვეყოს რომელიმე რესპუბლიკა?“, „აჭარის და რუსეთის კანონი განსხვავდება თუ არა ერთიმეორისაგან?“ (სულ 36 შეკითხვა). ასეთივე ფონზე წარიმართა ს/საბჭოების პრენუმებიხუცუბნის, ლეღვას, სოფ. ქობულეთის, ქაქუთის, მუხაესტატეს, ჩაქვის სადაბო საბჭოსა თუ ქობულეთის რაიონის სხვა სოფლებშიც; როგორც ზემოთ ითქვა, ახალი კონსტიტუციის პროექტის მიმართ გამოითქვა შენიშვნებიც, არჩეული იქნა სარაიონო ყრილობისათვის დელეგატებიც და საბოლოოდ ყველამ ერთსულოვნად მოიწონა სსრ კავშირის კონსტიტუციის პროექტი. მაგრამ, როგორც ზემოთ დასმული შეკითხვების შინაარსიდან და სხვა კრებებზე გამოთქმული შენიშვნებიდანაც ჩანს, ეს ე. წ. სახალხო განხილვა მაინც ფორმალურ ხასიათს ატარებდა, რადგან დასმულ კითხვებზე პასუხები გაცემული იყო თვით კონსტიტუციის სათანადო მუხლებში, ხოლო შენიშვნები ფაქტიურად მხოლოდ მოწვეული კრებების ოქმებში რჩებოდა, რასაც ამოწმებს კონსტიტუციის აღნიშნული პროექტის ყველგან ერთსულოვნად მოწონება. ასეთი ფარისევლობა და კამპანიურობა საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოებს

მათი არსებობის მთელ მანძილზე გაჰყვით და ეს იყო მათი საქმიანობის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელიც. აღნიშნული კონსტიტუცია, როგორც ცნობილია, დიდი ზარ-ზემით იქნა მიღებული 1936 წლის 5 დეკემბერს.

1936 წლის 3 ნოემბერს შედგა ქობულეთის რაისაბჭოს XII ყრილობა, რომელზედაც განიხილეს სსრკ კონსტიტუციის პროექტი და აირჩიეს დელეგატები აჭარის საბჭოების XII ყრილობაზე. კამათში გამოსული ამხანაგები ერთსულოვნად იწონებდნენ რა სსრკ კონსტიტუციის სტალინურ პროექტს, ამასთან აღნიშნავდნენ საბჭოთა კავშირის ძლევამოსილებას და მასში სოციალიზმის საბოლოო გამარჯვებას. აღნიშნავდნენ აჭარის და კერძოდ, ქობულეთის რაიონის მიღწევებს სოციალისტური მშენებლობის ყველა ფრონტზე, რამაც ააყვავა და გაამშვენიერა საბჭოთა აჭარა და კერძოდ, ქობულეთის რაიონი... ყრილობამ დაადგინა, რომ სავსებით მოწონებული იქნას სსრკ სტალინური კონსტიტუციის პროექტი რის შემდეგაც, ჩვეულებისამებრ მისასალმებელი დეპუტები გაუგზავნეს საკავშირო და ადგილობრივ პარტიულ ხელმძღვანელებს აგრეთვე ესპანეთის მთავრობის თავმჯდომარეს კაბალიეროს და კომუნისტების ლიდერს ხოსე დიასს. ყრილობამ ასევე მიიღო მისასალმებელი დეპუტები ბათუმისა და ხულოს რაიონის მშრომელებისაგან. თუ რას წარმოადგენდა შინაარსობრივად აღნიშნული მისალმებანი, ამის დასტურად აქვე მოვიყვანთ ამონარიდს ხულოს მშრომელთა მისალმებიდან, რომელშიც წერია: „ხულოს რაიონის ბოლშევიკები, მშრომელები მხურვალე საღამს უმძღვანით ქობულეთის რაიონის მშრომელებს, რომლებიც მშრომელთა დელეგატებით შეიკრიბნენ რაიონის საბჭოების ყრილობაზე ახალი სტალინური კონსტიტუციის პროექტის განსახილველად. ჩვენ ღრმად დარწმუნებული ვართ იმაში, რომ ქობულეთის რაიონის პარტიულ და საბჭოთა ორგანიზაციები რაიონის მშრომელებთან ერთად უზრუნველყოფენ პარტიისა და ხელისუფლების ხალხთა დიდი ბელადის ამხ. სტალინის მითითებანი ცხოვრებაში ურყევად გატარების უზრუნველყოფას, ამხ. ლ. ბერიას მითითებათა უკლებლივ გატარებას ქობულეთის, საბჭოთა ფლორიდის ნამდვილ კუთხედ გადაქცევისათვის ბოლშევიკურ ღონისძიებათა ჩატარებისათვის“ – და სხვა მსგავსი მიმართებანი (აცსა, ფ. რ-261, ან. 1, ფურც. 1-3, 7), რომელიც მთავრდებოდა ჩვეული ფრაზებით: „გაუმარჯოს ხალხთა დიდ ბელადს სტალინს! გაუმარჯოს ა/კავკასიის ბოლშევიკების ნაცად ხელმძღვანელს ამხ. ლავრენტი ბერიას! გაუმარჯოს აჭარის ორდენოსან ხელმძღვანელებს ამხ. გეურქოვსა და ლორთქიფანიძეს! რუსულ ანალოგიურ მასალების ტექსტში ვიდაცამ, როგორც ჩანს, საკმარისად არ მიიჩნია მლიქვნელობის გამოხატული დონე და თავისი ხელით ჩაამატა სიტყვები–«ученик и соратник» და «Великий» (იქვე, ფურც. 42).

საგულისხმოა, რომ ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობის მუშეებიც ყველა მათ წარმატებას აღიქვამენ პარტიის აჭაროლქკომის და ქობულეთის რაიკომის ყოველდღიური დახმარებისა და ხელმძღვანელობის შედეგად. ა/კავკასიისა და საქართველოს ბოლშევიკების გამოცდილი ხელმძღვანელის, საუკეთესო სტალინელის ამხ. ლ. ბერიას მითითებათა ცხოვრებაში ურყევად გატარებით და მისი ოპერატიულ ხელმძღვანელობით (ასე წერია - უ. ო.). ქედელები კი თავიანთ მისაღმებაში აღნიშნავენ, რომ „ჩვენი ცხოვრება საამური და მხიარული გახდა. ამისათვის მადლობა და ხანგრძლივობა ჩვენს მამას, სტალინს... და ა.შ. და ა.შ. (იქვე, ფურც. 46, 47, 51).

კონსტიტუციის პროექტის ე.წ. საერთო-სახალხო განხილვისა და 1936 წლის დეკემბერში მისი ერთსულოვნად მიღების პარალელურად, ამავე წლის განმავლობაში ნელ-ნელა იკვეთება მოსალოდნელი ანგარიშსწორებისა და რეპრესიების მოახლოების კონტურები. წინა წლების საქმიანობის მასალათა განხილვის კვალობაზე ქობულეთის რაიონის რაიაღმასკომის პრეზიდიუმის სხდომაზე გამოაქვთ დასკვნები, რომ „ქობულეთის რაიონში ადგილი აქვს საბჭოთა დემოკრატიის პრინციპების უხეშ დარღვევებს, როგორც თვით რაიაღმასკომში, ისე სასოფლო საბჭოებში; 1934 წლის არჩევნებიდან, ნათქვამია ზემოთ აღნიშნულ ორგანოს 1937 წლის 13 მაისის სხდომის ოქმში,–„რაიაღმასკომის პლენუმის შემადგენლობაში კოოპტაციის წესით შეყვანილია 12 კაცი, აქედან კონსტიტუციის მიღების, ანუ 1936 წლის 5 დეკემბრის შემდეგ, 7 კაცი. რაიაღმასკომის 9 წევრისა და 2 კანდიდატიდან კოოპტაციით შეყვანილია 8, რომლებიც საერთოდ არ არიან პლენუმის წევრები და ზოგიერთი მათგანი, საბჭოს წევრიც კი... შეყვანა ხდებოდა თანამდებობის მიხედვით, მიუხედავად იმისა ისინი არჩეული იყვნენ თუ არა მშრომელებისაგან. სასტიკად დარღვეულია წესი პლენუმისა და პრეზიდიუმის შემადგენლობიდან წევრების გაყვანისა და გარიცხვისა, რაც ხდებოდა დაუსაბუთებელ ბრალდებით, ან სხვა სამუშაოზე გადაყვანის გამო...

რაიაღმასკომის პრეზიდიუმის მიერ ადგილი ჰქონდა განსახილველი საკითხების შეკითხვის წესით გატარების უამრავ ფაქტებს, მათ შორის ისეთი საკითხებისაც, რომლებიც მოითხოვს სერიოზულ და გულდასმით განხილვას. 1936-1937 წლებში შეკითხვის წესით გატარებულია 53 საკითხი. კიდევ მეტ დამახინჯებებს აქვს ადგილი სასოფლო საბჭოებში (აცსა, ფ.რ-261, ან. 1, ს. 112; საბჭოთა დემოკრატიის უხეშ დარღვევის შესახებ,–13.06.1936-12.07. 1937). მაგალითად, დედვას ს/საბჭოში 1936 წლის განმავლობაში შეიცვალა 4 სასოფლო საბჭოს თავმჯდომარე. არცერთ მათგანს განთავისუფლების დროს პლენუმისათვის ანგარიში არ ჩაუბარებია. ისინი ინიშნებოდნენ რაიაღმასკომის მიერ სასოფლო საბჭოების ამომრჩეველთა კრებებზე ყოველგვარი „გაფორმების“ გარეშე.

ახლანდელი თავმჯდომარე მევლუდ რომანიშვილი არ არის საბჭოს წევრი, მიუხედავად იმისა რომ უკვე 7 თვეა აღნიშნული საბჭოს თავმჯდომარედ მუშაობს. ამასთან ამავე საბჭოში 1936 წელს ს/საბჭოს პრეზიდიუმში კოოპტაციის წესით შეყვანილია -ხასან კომახიძე, ხუსეინ ოქროპირიძე, ილიას რომანაძე, მევლუდ რომანაძე, ხოლო 1937 წელს რამიზ სტამბოლიშვილი, მეჯიდხახუტაიშვილი, ავქსენტი იმნაძე,ევგენი ბუცურეიშვილი და ხუსეინ მიქელაიშვილი, რომლებიც საბჭოს წევრებიც არ არიან“, – აღნიშნულია დოკუმენტში. ამავდროულად პრეზიდიუმს, „არცერთხელ არ მოუსმენია სექციებისა და სადეპუტატო ჯგუფების ხელმძღვანელთა მოხსენება, რის გამოც ამ სასოფლო საბჭოებში სექციებისა და სადეპუტატო სექციების მუშაობა საერთოდ ჩაშლილია... არ ხდება ცალკეული დეპუტატების ანგარიშგება ამომრჩევლისადმი, არავითარი მუშაობა არ წარმოებდა საბჭოს წევრ ქალებთან. 12 საბჭოს წევრი ქალიდან 8, მისი არჩევის დღიდან არც ერთხელ არ დასწრებია პლენუმს (იქვე, ფურც. 2). იქვე აღნიშნულია, რომ ასეთ ვითარებაში „რაილმასკომისა და მისი განყოფილებების დახმარება სასოფლო საბჭოებზე სუსტია. ინსტრუქტორი... ჯახუტაშვილი მხოლოდ ტელეფონით უწევს მათ მეთოდურ დახმარებას და თვეში ერთხელ თუ გაიარა ს/საბჭოში, მაშინაც მხოლოდ გამორკვევისა და არა დახმარებისათვის...

1937 წლის რეპრესიები

1937 წლის 5 აპრილს საქართველოს ცკ-ის დადგენილების შესაბამისად ქობულეთის „რაილმასკომმა სასწრაფოდ უნდა მიიღოს გადამჭრელი ზომები დაშვებულ დამახინჯებათა გამოსასწორებლად და მომავალში... საბჭოთა დემოკრატია დაცული უნდა იქნას წმინდათ, რადგანაც იგი დიდი საბჭოთა ხალხის ბრწყინვალე მონაპოვარია“ (იქვე, ფურც. 3). მაგრამ ამგვარი დადგენილებები და ყალბი პროპაგანდა, საქმეს არ შველოდა და საბჭოთა ხელისუფლებამ ქობულეთის რაიონშიც აამოქმედა 1937 წლის რეპრესიული მანქანა. ამავე წლის ქობულეთის რაილმასკომის პრეზიდიუმის დადგენილებაში სსრ კავშირის უზენაესი საბჭოს არჩევის სოფ. ალამბრის საარჩევნო კომისიის შემადგენლობის შესახებ დადგენილებაში ვკითხულობთ: ალამბრის საარჩევნო უბნის საარჩევნო კომისიის თავმჯდომარე იუსუფ მემედალის ძე ყურშუბაძე, როგორც გამოვლინებული ხალხის მტერი, კონტრრევოლუციონერი ტროცკისტი, ამჟამად დაპატიმრებული შინსახკომის ორგანოების მიერ, გაირიცხოს საარჩევნო კომისიის შემადგენლობიდან... (იქვე, ფურც. 2). ანალოგიური ბრალდებებით ქობულეთის რაიონიდან რეპრესიები განიცადეს მუხაესტატეს მეურნეობის დირექტორმა ანდრო ლომაიამ, ამ პოსტზე მისმა შემცვლელმა შერმადინ სიხარულიძემ, რომელმაც თითქოსდა „ვერ ამხილა“ მეურნეობაში მოკალათებული „ხალხის

მტრები“, მუხაესტატეს სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორის მოადგილემ მომარაგების დარგში ვლადიმერ ჯორბენაძემ, ამავე მეურნეობის სასადილოს გამგემ ლონგინოზ ლორთქიფანიძემ და მეზალე ბრიგადირმა მამუდ ხვიჩიამ. ჩაქვის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორის პროკოფი მეგრელიშვილის წინააღმდეგ შეაკოწიწეს საქმე, თითქოს მან მეურნეობაში სამუშაოდ მიიღო ტროცკისტი მექვაბიშვილი, კონტრრევოლუციონერ-ანარქისტი ვაძინსკი, მასთან ბუღალტრად მუშაობდა გადასახლებაში ნამყოფი, თითქოსდა კონტრრევოლუციონერ-ტროცკისტი სეფერთელაძე. მის წინააღმდეგ შედგენილ დადგენილებაში ხაზგასმულია, რომ პროკოფი მეგრელიშვილმა მოადუნა პოლიტიკური სიფხიზლე, რის გამოც მეურნეობა დანაგვიანდა ანტისაბჭოთა ელემენტებით. კრებამ იგი გარიცხა კომუნისტური პარტიიდან, როგორც კონტრრევოლუციონერ-ტროცკისტი, შემდეგ კი დააპატიმრა და დახვრიტა (თურმანიძე ო., აგრარული სექტორისა და სავაჭრო კოოპერაციის კადრების განადგურება, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, VII თბილისი, 2017, გვ. 3-36; აჭარის ა.რ. მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო). ანალოგიური ბრალდებებით დააპატიმრეს და კომუნისტური პარტიისა და კომკავშირის რიგებიდან გარიცხეს ჩაქვის სახელმწიფო მეურნეობაში მომუშავე სხვა პირებიც: მიხეილ ლორია, ოსმან ხვიჩია, ვლადიმერ სიხარულიძე, ნიკოლოზ საბლინი, ქაზიმ თოფჩიშვილი და სხვები (იქვე). იგივე ბედი ეწია ოჩხამურის სახელმწიფო მეურნეობის კოლექტივსაც, სადაც 1937-1938 წლებში მეურნეობის მუშა-მომსახურეთა რიცხვი 1150-მე აღწევდა, მათ შორის კომკავშირელი იყო 965 კაცი. მათგან მავნებლებლად შეირაცხნენ ისრაფილ წულუკიძე, მამინაიშვილი, კალანდაძე და სხვები. ისინი შინსახკომმა 1937 წლის ივლისში დააპატიმრა და მათგან ისრაფილ რიზასძე წულუკიძე ბათუმში 1937 წელსვე დახვრიტეს (იქვე; აცსა, ფ.პ-11, ან. 2, ს. 117, ფურც. 75; იქვე, ს. 112, ფურც. 33, 42; გაზ. „სრულიად არასაიდუმლოდ, 1997, N8, გვ. 17).

როგორც მკვლევარი ო. თურმანიძე თავის სტატიაში აღნიშნავს: „გაოცებას იწვევს ციხისძირის სახელმწიფო მეურნეობის ზოგიერთი მუშაკის ყალბი ბრალდებებით კონტრრევოლუციონერ-ტროცკისტებად გამოცხადება და მათი დასჯა. ესენია, აღნიშნული მეურნეობის სამნეო ნაწილის გამგე პოლიექტორ გოგიბერიძე, მეურნეობის მოლარე ხარლამპი კვირკველია, ვლადიმერ გოგიბერიძე და სხვები, რომლებიც 1937 წელს დახვრიტეს. ხოლო ქობულეთის გერანის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორ იუსუფ მამუდის-მე მეგრელიძისადმი წარდგენილი ბრალდებანი ასეთ სახეს ატარებდა: გეგმის გარეშე 4 კმ გზის გაყვანა, ერთი სული კამეჩის დაღუპვა, პირუტყვის მიერ მეურნეობის ნარგავე-

ბის დაზიანება, მეურნეობაში არ იყო სარწყავი წყალსაქაჩი და აქვე დაიხურა მუშათა სასადილო, ადგილი ჰქონდა მეურნეობის მუშახელის დენადობას. ამ ბრალდებების საფუძველზე იუსუფ მეგრელიძე კონტრევოლუციონერ-ტროცკისტად შერაცხეს, დააპატიმრეს და 1937 წელს ბათუმში დახვრიტეს (იქვე); ხოლო ამავე მეურნეობის ახალი დირექტორი ა.ტაბიძე 1938 წლის აგვისტოში დააპატიმრეს, გარიცხეს კომპარტიიდან და თანამდებობიდან მოხსნეს.

კონტრევოლუციონერ-ტროცკისტის, შპიონისა და დივერსანტის ყალბი ბრალდებით დახვრიტეს 1937 წელს ბუკნარის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორი იუსუფ ისმაილის-ძე მჟავანაძე. ამავე ბრალდებით დახვრიტეს იუსუფის ორი ძმაც – იბრაიმ და ახმედ მჟავანაძეები, ბუკნარის სახელმწიფო მეურნეობის სამნეო ნაწილის გამგე და ამავე საწარმოს პარტორგანიზაციის მდივანი ლევან ედიშერისძე კალანდარიშვილი (იქვე). იმ ბრალდებით, რომ იგი ადრე ირიცხებოდა მოსწავლე - ახალგაზრდობის მარქსისტულ კავშირში, შინსახკომმა დააპატიმრა და 1937 წელს დახვრიტა ალამბრის სახელმწიფო მეურნეობის დირექტორი დიმიტრი გურგენიძე. ამავე წელს ბათუმში დახვრიტეს იმავე მეურნეობის სამნეო ნაწილის გამგე და პარტორგი იუსუფ მემედის ძე ყურშუბაძე და მეხანძრე ინსტრუქტორი ახმედ მემედის-ძე უსტალიშვილი („ხალხის მტრები“) (იქვე). ცეცხლაურის სახელმწიფო მეურნეობაში კონტრევოლუციურ-ტროცკისტებად შერაცხეს სანდრო ჩიტაიშვილი და რაფიელ ცინცაძე, ხოლო კვირიკეს სახელმწიფო მეურნეობაში მისი დირექტორი თედორე მინაშვილი. მისი მეუღლე ლუბა ვლადიმერის ასული სულაბერიძე კი, რომელმაც არ ამხილა ქმარი, გარიცხეს კომპარტიის წევრობის კანდიდატობიდან და მოხსნეს თანამდებობიდან. ასეთივე ბრალდებით დააპატიმრეს ჯიხანჯურის ტუნგის სახელმწიფო მეურნეობის სამნეო ნაწილის გამგე გიორგი ივლიანეს-ძე ღლონტი.

1937 წლისთვის აჭარაში არსებული 230 კოლმეურნეობიდან 56 ქობულეთის რაიონში ითვლებოდა. სოფლის მოსახლეობის დაშინების მიზნით დაიწყეს კოლმეურნეობათა თავმჯდომარეების დაპატიმრება, გადასახლება-დახვრეტა. 1937 წლის სექტემბერში აჭარის კონტრევოლუციურ-სააჯანყებო, ჯაშუშურ-ტერორისტული, დივერსიულ-მაკინებლური ორგანიზაციისმონაწილეთა საჯარო სასამართლო პროცესზე გაასამართლეს სამი კოლმეურნეობის თავმჯდომარე; მათგან ერთი, ოსმან რომანაძე ქობულეთის რაიონის წყავროკას კოლმეურნეობის თავმჯდომარე იყო.

1937 წელს ქობულეთის რაიონში დააპატიმრეს კოლმეურნეობათა თავმჯდომარეების საერთო რაოდენობის თითქმის ერთი მესამედი (56-დან 18 კაცი). მათ შორის იყვნენ-სულეიმან შავიშვილი (ფიჭვნარი), ჯემალ შუბლაძე (ქაქუთი), ხასანპაპუნაიშვილი (გვარა), ოსმან რომანაძე (წყავროკა), იუსუფ დუმბაძე (ხუ-

ცუბანი), ხასან გოგიტიძე (ალამზარი), ილიას ფალავანდიშვილი (ჩაისუბანი), ხასან ხალვაში (სახალვაშო), აბდულ დოლიძე (ჩაქვის ს/საბჭო, სოფ. საჩინო), ხასან ნაკაიძე (სტალინის უბანი), დურსუნ ნიჭარაძე (სოფ. ქობულეთი), შებან ჯინჭარაძე (აჭყვისთავი), შაბან დადიშვილი და სხვები. ასევე შეთითხნილი ბრალდებით დააპატიმრეს და დახვრიტეს სოფ. ხალას კოლმეურნეობის რიგითი წევრი პორფილე გიორგის-ძე ჩხარტიშვილი.

1937 წელს კომუნისტური პარტიიდან გარიცხეს და დააპატიმრეს ქობულეთის რაიონის დაბა ქობულეთის, მუხაესტატეს, ხუცუბნის, ჩაქვის, დაგვის ს/სასოფლო სამომსახურებლო კოოპერატივების გამგეობათა თავმჯდომარეები: მურად დიასამიძე, გიორგი თავდიშვილი, ხასან გოგიტიძე, ლუკა კვიტაიშვილი, ხასან ხალვაში, რომელთა უმრავლესობამ ტრაგიკულად დაასრულა სიცოცხლე (იქვე, გვ. 30-31).

1937 წლის 22 ივლისს დააპატიმრეს და იმავე წლის 13 დეკემბერს „სამეულის“ გადაწყვეტილებით 10 წლით პატიმრობა მიუსაჯეს ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების ანასეულის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ზუგდიდის ფილიალის დირექტორს წარმომადგენლობით ქობულეთელს მევლუდ ყემბერის-ძე ოქროპირიძეს, რომელიც 1946 წელს კატორღაში, აუტანელ ტანჯვა-წამებაში გარდაიცვალა. იგი იყო სოფლის მეურნეობის თვალსაჩინო სპეციალისტი და პერსპექტიული მკვლევარი. წლების განმავლობაში მუშაობდა აჭარის მიწათმოქმედების სახალხო კომისრად, ჩაქვისა და სალიბაურის საბჭოთა მეურნეობების, აგრეთვე ბათუმის ჩაის ტექნიკუმის დირექტორად. მევლუდ ოქროპირიძეს ეკუთვნის მნიშვნელოვანი გამოკვლევები სუბტროპიკული კულტურების ბიოლოგიის, აგროტექნიკისა და ეკონომიკის საკითხებზე (სდსინ, ტ.IV... გვ. 188-189). იგი მეგობრობდა სსრ კავშირში და მსოფლიოში ცნობილ მეცნიერთან, აკადემიკოს ნიკოლოზ ივანეს-ძე ვავილოვთან (ბიოლოგიის მეცნ. დოქტორი, საბჭოთა კავშირის აკადემიის აკადემიკოსი). ამასთან ძალზე საგულისხმო ფაქტია, რომ გლეხებს შორის კოლმეურნეობის საწინააღმდეგო აგიტაციის გამო დაუპატიმრებიათ და 1937 წლის 15 ოქტომბერს 10 წლით გადასახლება მიუსჯიათ თავისი საგანმანათლებლო საქმიანობით კარგად ცნობილ სასულიერო პირზე, მღვდელ ბენიამინ ღლონტზე, რომელსაც დიდი ამაგი აქვს გაწეული დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე პირველი ქართული სკოლებისა და საგანმანათლებლო ცენტრების ჩამოყალიბებაში (Протокол №35 заседания тройки принародном Комиссариата Внутренних дел Грузинской ССР от 15 октября 1937 г. ხელს აწერს: нач. IV отделения УГБ. Мл. лейтенант ГБ -/Езиашвили/).

სიტყვის თავისუფლებისადმი საბჭოთა ხელისუფლების დამოკიდებულების თვალსაჩინო მაგალითია აკაკი ნიკოლოზის ძე გიორგაძის საქმე, რომელსაც 1937 წლის 24 იანვარს ჩაქვის ჩაის პარტორგანიზაციის კრებაზე, როდესაც განიხილებოდა კონტრრევოლუციონერ-ტროცკისტული ცენტრის სასამართლო პროცესის მიმდინარეობა, უთქვამს: „როგორც ირკვევა, ყოფილი დიდი კაცები, რომლებიც ჩვენ გვზრდიდნენ და გვასწავლიდნენ, ყველა კონტრრევოლუციონერი ყოფილა. აღარ ვიცი, ამის შემდეგ ვიღას დავუჯერო და ვენდო“. ამ გამონათქვამის გამო აკაკი გიორგაძე პარტიიდან გარიცხეს (იქვე, გვ. 32).

ჩვენ მიერ წლიურ თემაში გამოყენებული მასალა სრულად ადასტურებს სდსინ-ის მეოთხე ტომში წარმოდგენილ დასკვნას, რომ კომუნისტური პარტიის ცალკეულ დაჯგუფებებს შორის გაჩაღებული იდეურ-პოლიტიკური და ორგანიზებული ბრძოლა ღვარძლიან დაპირისპირებასა და ბოროტმოქმედებაში გადაიზარდა (სდსინ, ტ. IV... გვ. 178); რომ საბჭოთა იმპერიაში შენდებოდა ყაზარმული სოციალიზმი, რომლის დროსაც ადამიანების პოლიტიკური, ეკონომიკური უფლებები ფაქტობრივად უგულებელყოფილი იყო. თუმცა სსრ კავშირის 1936 წლის კონსტიტუციას ადამიანის უფლებების აღიარების მხრივ მსოფლიოში ანალოგი არ მოეპოვებოდა, მაგრამ ეს მხოლოდ სიტყვიერად, რისი დასტურიცაა აჭარაში მცხოვრებ 200.1 ათას კაცზე რეპრესიების პერიოდში შეთითხნილი 400 ათასი ყალბი საქმე (იქვე, გვ. 179-180). ზემოთ მოყვანილი ყოველგვარ სამართლიანობასა და გონივრულ აზრს მოკლებული, ადამიანთა მსხვერპლშეწირვის ფონზე მეტად კომიკურად გამოიყურება იმავე 1937 წელს შექმნილი დოკუმენტები, რომლებიც მიგვანიშნებენ იმ დროს ქვეყანაში გამეფებულ განუკითხაობასა და კრიმინოგენურ ქაოსზე, როდესაც თვით ქობულეთის რაილმასკომის თანამშრომლები ჩივიან, რომ 1937 წლის 8 ნოემბერს (მესამეჯერ) გაუქურდეს ბინა (მოქ. გრ. ცინცაძის განცხადება) და წაიღეს რაც ებადა, დაახლოებით 800 მანეთამდე თანხა (აცსა, ფ.რ-261, ან. 1, საქმე 138, ფურც. 27), ხოლო ქობულეთის რაილმასკომის პარტრაიკომის ინსტრუქტორი რომანოზ გაბაძე ჩივის, რომ ა/წლის 5 ნოემბერს პარტ. რაიკომში თათბირის დროს მას მოჰარეს დრაფის პალტო... (იქვე, ფურც. 21). ამავე საქმეში ლაპარაკია აგრეთვე სახელმწიფო თანხების განიავებისა და მითვისების შესახებ და სხვა (იქვე, ფურც. 31, 48-49).

მეორე მსოფლიო ომის წინა წლები

1937-1938 წლებში ქობულეთის რაიონში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო ღონისძიებათა გაძლიერებას. 1937 წლის ნოემბრის მონაცემებით ქობულეთის რაიონში აღრიცხული იყო

2253 წ/კ-ის უცოდინარი, რომელთათვისაც გახსნილი იყო 165 წ/კ უცოდინარობის სალიკვიდაციო სკოლა, რომელშიც გაერთიანდა 2163 წ/კ უცოდინარი. მაგრამ წ/კ უცოდინარობის ლიკვიდაციის საქმე არ იყო დამაკმაყოფილებელ მდგომარეობაში სოფლებში (ხალა, ვოროშილოვკა, ლედვა, მუხაესტატე, ხუცუბანი და სხვა). მასწავლებლის უყოლობის გამო მეცადინეობა არ იყო დაწყებული ხალას, ყურშუბაძეების, გორგაძეების ს/საბჭოში, ხოლო ამავე ს/საბჭოში სოფ. ჩაისუბნის (ქურთების), ყურშუბაძეების (მამაკაცთა) და ხალას სკოლების მუშაობა ჩაშლის პირზე იყო მიმდგარი უცოდინართა გამოუცხადებლობის გამო. აღნიშნულ სკოლებში ძალიან დაბალი იყო უცოდინართა სწრებადობა... წ/კ უცოდინარობის საქმის მოუგვარებლობისათვის ი. ყურშუბაძეს (ჩაისუბანი), კაიკაციშვილს (ციხისძირი) და ჯაყელს (მე-3 საბჭოთა მეურნეობა) გამოეცხადა საყვედური, ხოლო ქობულეთის რაიონის განათლების განყოფილების გამგეს სტამბოლიშვილს წინადადება მიეცა, საბჭოს თავ-რეებთან ერთად, სათანადო სიმძლევზე აიყვანონ ს/საბჭოსთან არსებული წ/კ უცოდინარობის სექციების მუშაობა (აცსა, ფ.რ-261, ან.1, ს. 138, ფურც. 12). 1938 წლის ნოემბერში გამართულ ქობულეთის ქალთა რაიონულ თათბირზე აღნიშნა ამჯერად ქალთა შორის კულტ-მასიური მუშაობის სისუსტის შესახებ ქობულეთის რაიონში. ითქვა, რომ არსებული ჭრა-კერვის სკოლები არა მარტო ჭრა-კერვას უნდა ასწავლიდეს აჭარელ ქალებს, არამედ მათ უნდა იბრძოლონ წ/კ უცოდინარობის და მცირე მცოდნეობის ლიკვიდაციისათვის. ამავე თათბირზე ქობულეთის კომკავშირის რაიკომის წარმომადგენელმა მკურნალიძემ აღნიშნა, რომ „ახალგაზრდა ქალების ნაწილი იმყოფება ცრუმორწმუნეობის გავლენის ქვეშ, სუსტად იბრძვიან რელიგიური ცრუმორწმუნეობის ნაშთების აღმოფხვრისათვის... კატუშა მინდაძემ კი პირდაპირ შენიშნა, რომ „პარტიულები და კომკავშირელები თვითონ არ უშვებენ მეცადინეობაზე თავისი ოჯახის წევრებს“... რაც იმაზე მიმანიშნებელია, რომ აღნიშნულ პარტიულ და კომკავშირულ მუშაკებს თავად არ სწამდათ იმ საქმისა, რომელსაც თითქოსდა ემსახურებოდნენ. ხოლო პარტრაიკომისწარმომადგენელმა დარჩიამ თათბირის მონაწილეთ მოუწოდა: „ვიბრძოლოთ იმისათვის, რათა ავამაღლოთ ქალთაიდურ-პოლიტიკური დონე, გავამავილოთ მათში ბოლშევიკური სიფხიზლე, რისთვისაც თათბირმა საჭიროდ მიიჩნია „მებრძოლ უღმერთოთა საბჭომ, განათლების განყოფილებასთან ერთად, სისტემატურად მოაწყოს ანტირელიგიური ხასიათის ლექცია-საუბარი განსაკუთრებით ქალთა საზოგადოებაში ... (აცსა, ფ. რ-261, ან. 1, ს. 194, ფურც. 1-30). ამ ღონისძიებათა შედეგებზე რა მოგახსენოთ, მაგრამ მართლაც უმნიშვნელოვანესი იყო თავისი ჰუმანური დანიშნულებითა და მისიით მრავალშვილიან

დედებზე სახელმწიფო დახმარების წიგნაკების გადაცემა (1939 წლის თებერვალ-მარტი).

თავისი შინაარსობრივი დატვირთვით, როგორც საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქობულეთის რაიონის საზოგადოებრივი ცხოვრების დამახასიათებელი ღონისძიება, მნიშვნელოვანი იყო 1941 წლის 16 მარტს გამართული მშრომელთა დეპუტატების ქობულეთის რაიონული საბჭოს VI საიუბილეო სესია, მიმდევნილი აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 20 წლისთავის ზეიმისადმი, რომელსაც ქობულეთის მმართველი კომუნისტური ნომენკლატურის 26 კაცის გარდა დაესწრო რაიონის პარტიული, კომკავშირული და პროფკავშირული აქტივი, ქობულეთში განლაგებული სამხედრო ნაწილების წარმომადგენლები, სტახანოველები და შრომის მოწინავეები. პრეზიდენტში აირჩიეს ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა მუშაკები, ხოლო საპატიო პრეზიდენტში არჩეული იქნა სსრ კავშირის უზენაესი საბჭოს პრეზიდენტში სტალინის ხელმძღვანელობით... სესიამ დეპუტატი გაუგზავნა ხალხთა ბელადს ამხ. სტალინს, ამხ. ბერიას, ამხ. ჩარკვიანს. დეპუტატი ნათქვამი იყო, რომ ქობულეთის რაიონი დიდი წარმატებით ხვდება „ლენინ-სტალინის დროით ბრძოლისა და გამარჯვებების 20 წლისთავს. საქართველო... ხალხთა დიდი ბელადის, ამხ. სტალინის სამშობლო, აღფრთოვანებით ემზადება ამ ნამდვილი საყოველთაო-სახალხო დღესასწაულისათვის, თავისი აყვავებული, ბედნიერი და სასიხარულო ცხოვრების 20 წლისთავის იუბილესათვის... ეს დიდი გამარჯვება მოპოვებულია ხალხთა საყვარელი ბელადის დიდი სტალინის შეუწყნებელ მზრუნველობისა და ყურადღების მეოხებით, მის გენიალურ მითითებათა განხორციელებისათვის ბრძოლით, დიდი რუსი ხალხის ძმური დახმარებით კპ.(ბ) ცკ-ის უშუალო ხელმძღვანელობის შედეგად... ქართველი ბოლშევიკები, ქართველი ხალხის საამაყო შვილის ამხ. ლ. ბერიას მეთაურობით თანმიმდევრულად და განუხრელად ატარებდნენ ლენინურ-სტალინურ ნაციონალურ პოლიტიკას... მათ საქართველო, მეფის რუსეთის ჩამორჩენილი კოლონია... გადააქციეს მოწინავე ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად, აყვავებულ რესპუბლიკად... საქართველოს ხალხის საუკეთესო აზრები, გრძნობები და სურვილები მიმართულია მისდამი, ვინც ხალხს მისცა ბედნიერი და საამური ცხოვრება, გამოსჭედა ჩვენი სამშობლოს ძალა და უძლეველობა, მსოფლიო ისტორიული გამარჯვებები, ვისაც საბჭოთა ქვეყანა ძლევამოსილად მიჰყავს კომუნიზმის ახალ-ახალი გამარჯვებებისაკენ, – დიდი სტალინისადმი. ქართველი ხალხი ამყავს, რომ მას ხვდა ბედნიერება – თავის სოციალისტურ პარლამენტში პირველ დეპუტატად ჰყავდეს მთელი საბჭოთა ხალხის პირველი რჩეული – დიდი ბელადი ამხ. სტალინი, ქართველი ხალხის შვილი... დეპუტატი დიდი ადგილი უკავია მენშევიკების

უთავბოლო და უსაგნო ლანძღვა-გინებას (იქვე, გვ. 4-8)... აქვე ნათქვამია: შეხმატკბილებულად, მხიარულად, საამურად და ბედნიერად ცხოვრობენ მზიური აჭარის მშრომელები, ერთიან ინტერნაციონალურ ოჯახში მარქს-ენგელს-ლენინ-სტალინის დიად უძლეველი დროშის ქვეშ, მტკიცედ მიდიან კაცობრიობის ბედნიერების მწვერვალისაკენ-კომუნიზმისაკენ (იქვე, ფურც. 22)... და ბოლოს, – 1921 წლის 18 მარტიდან აჭარის ხალხს მიეცა საშუალება მტკიცედ დადგომოდა შეძლებული და საშური ცხოვრების გზას... აჭარის ხალხი, როგორც ერთი ... (იქვე, ფურც. 28).

შედარებით ვრცელი ამონარიდი, აღნიშნული საზეიმო საიუბილეო სესიის მასალებიდან იმიტომ მოვიტანეთ, რომ ყველასათვის თვალნათლივ დაგვეჩვენებინა, რომ ე.წ. საბჭოეთის დიდი გამოცდის წინ, ქობულეთის რაიონის მმართველ კომუნისტურ ელიტაში უკვე თითქმის სრულად არის ათვისებული-ჩამოყალიბებული ჰომოსოვეტიკუსისათვის ნიშანდობლივი ყველა მენტალური მახასიათებელი-თავისი პანეგირიკულ-ილუზორული ხედვებითა და სერვილურ-მამებლური პოზიციებით, სადაც დიდად რომ მოინდომოს ვინმემ, ადამიანის ადგილს ვერ იპოვის. სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, ეს მენტალობა საბჭოთა ადამიანს დღემდე გამოჰყვა და ბევრი ჩვენი დღევანდელი პრობლემის ფესვები დღესაც მასშია მოსაძებნი.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი 1941-1945 წლებში

გერმანიის საბჭოთა კავშირზე თავდასხმისა და მობილიზაციის გამოცხადებისთანავე (1941 წლის 22 ივნისი) ქობულეთის რაიონის სამხედრო კომისარიატში 100-მდე განცხადება შევიდა (სდსინ, ტ. IV... გვ. 193). კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტმა მოხალისე კომკავშირელთა ოთხი მობილიზაცია გამოაცხადა: პირველი–1941 წლის სექტემბერში, მეორე იმავე წლის ნოემბერში, შემდეგი ორი კი 1942 წელს ჩატარდა. პირველი მობილიზაციით ფრონტზე გაიგზავნა: ქ. ბათუმიდან 77, ქობულეთიდან-25, ბათუმის (ამჟამად ხელვაჩაურის) რაიონიდან –16 კომკავშირელი. 1942 წელს მოხალისეები გაგზავნეს საავიაციო და სატანკო ნაწილების შესავსებად: ქ. ბათუმიდან-52 კომკავშირელი, ქობულეთის რაიონიდან 20 კომკავშირელი, 5 კი, ხელვაჩაურის რაიონიდან (იქვე, გვ. 194).

ომის მძიმე დღეებში აჭარიდან ფრონტზე წავიდნენ პარტიული, საბჭოთა და სამეურნეო მუშაკები, მათ შორის ქობულეთის პარტიის რაიკომის მეორე მდივანი ვ. სურგულაძე. 1941-1945 წლებში სულ ფრონტზე აჭარიდან მობილიზებული იყო 25 ათასამდე კაცი. მათ შორის 942 ქალი: ქ. ბათუმიდან-675 ქალი, ქობულეთის რაიონიდან-154, ხელვაჩაურის რაიონიდან 13, ხულოს რაიონიდან–1 და ქედის რაიონიდან–6 ქალი (იქვე).

მტრის საპარაშუტო დესანტების და დივერსანტების წინააღმდეგ საბრძოლველად სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს 1924 წლის 24 ივნისის დადგენილებით შეიქმნა გამანადგურებელი ბატალიონები. 1941 წლის ივლისის ბოლომდე გამანადგურებელი ბატალიონები შეიქმნა საქართველოს ყველა ქალაქსა და რაიონში. 1941 წლის ივნისისათვის აჭარაში შინაგან საქმეთა განყოფილებებთან შეიქმნა ერთი საქალაქო და ოთხი რაიონული, მათ შორის ქობულეთის, გამანადგურებელი ბატალიონი 40-მდე ქვეჯგუფით (იქვე, გვ. 195), რომლებიც მოქმედებდნენ სახელმწიფო უშიშროების ორგანოების ხელმძღვანელობით. გამანადგურებელმა ბატალიონებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს არმიის რიგების შევსებაში, თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობაში, საზღვრისპირა სოფლებისა და სამრეწველო ობიექტების, რკინიგზის გადასასვლელების დაცვაში, დივერსანტ-ჯაშუშებისა და პანიკორების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ომის დროს სსრ კავშირის დასავლეთი რეგიონებიდან ევაკუირებული იქნა მათი მოსახლეობისა და სამრეწველო საწარმოების დიდი ნაწილი. 1942 წლის სექტემბერში ბათუმში კრასნოდარის მხარის დეფოროვსკის რაიონიდან ევაკუირებული იქნა საფეიქრო მრეწველობის მუშა ქალთა დიდი ჯგუფი, რომელთაგან 18 ქალი მოეწყო ქობულეთის რაიონის სოფ. ბობოყვათში სამუშაოდ. ომის შემდეგ მათი ნაწილი მშობლიურ კერას დაუბრუნდა, ნაწილი კი აჭარაში დარჩა (იქვე, გვ. 198).

აჭარაში საგზაო მშენებლობა დიდი მასშტაბით გაიშალა 1942 წლის მეორე ნახევრიდან, როცა გაიზარდა თურქეთის შემოჭრის საფრთხე. საგზაო მშენებლობისათვის გამოყოფილმა თანხამ 1943 წლისათვის 1.916.356, ხოლო 1944 წელს 3.890.665 მანეთი შეადგინა.

1944 წლის 8 ივნისს მიიღეს დადგენილება ბათუმ-ქობულეთის გზაზე ასფალტის დაგების შესახებ. ამ დავალების შესრულებაზე პასუხისმგებლობა დაეკისრა ქობულეთისა და ბათუმის რაიონების ხელმძღვანელობას. გზების მშენებლობაზე ყოველდღიურად გაჰყავდათ ქობულეთის რაიონიდან 100 კაცი და 16 ურემი, ბათუმის რაიონიდან კი—50 კაცი და 10 ურემი. ბათუმ-ქობულეთის გზის შეკეთება-მოასფალტება დამთავრდა მოკლე დროში,—1944 წლის 4 სექტემბრისათვის. საგულისხმოა, რომ ომის დროს, კერძოდ 1944 წლის აპრილში ქობულეთს მიენიჭა ქალაქის სტატუსი, ხოლო 1945 წლის 10 აპრილს მიღებული იქნა დადგენილება ქობულეთის სადაბო საბჭოს ქალაქად გარდაქმნასთან დაკავშირებით შტამპისა და ბეჭდის შეცვლის შესახებ (აცსა, ფ. რ-261, ან. 1, ს. 461).

ქობულეთის რაიონი მეორე მსოფლიო ომის დროს შედიოდა ბათუმის თავდაცვის ბრიგადაში, რომელშიც მასთან ერთად გაერთიანებული იყო: თავად

ბათუმი და ქობულეთი, ფოთი, ახალციხე, ქუთაისი, ოზურგეთი, ახალქალაქი, სამტრედია, სენაკი, აჭარისწყლის ხეობა (იქვე, გვ. 202).

მეტად ნიშანდობლივი და საყურადღებოა, რომ ომის დამამთავრებელ წელს ქობულეთის რაისაბჭოს აღმასკომის კპ(ბ) ქობულეთის რაიონული ბიურო აღნიშნავს რაიონის ახალგაზრდობის დიდ ინტერესს ფეხბურთისადმი, მაგრამ სკოლებსა და სხვა დაწესებულებებში მის განვითარებას სათანადო ყურადღება არ ექცევა, ხოლო არსებული საფეხბურთო გუნდები არ არან უზრუნველყოფილი სათანადო მატერიალური ბაზით (მოედნებით, ბურთებით, ბუცებით, ფორმით და სხვა), მწვრთნელ მასწავლებელთა საჭირო კადრებით – ნათქვამია დოკუმენტში.

ფეხბურთის დარგში მუშაობის გასაუმჯობესებლად დასახეს სათანადო ღონისძიებები, რომელთა შესრულება დაევა ქობულეთის რაიონის ფიზკულტურისა და სპორტის საქმეთა კომიტეტის თავმჯდომარეს პ.სიმულიძეს (აცსა, ფ.რ-261, ან. 1, ს. 484, ფურც. 21).

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ქობულეთის რაისაბჭოს აღმასკომის 1945 წლის 3 ნოემბრის დადგენილება სამამულო ომის ინვალიდებზე, დაღუპულ მეომართა ოჯახებსა და სამხედრო მოსამსახურეთა ხელმოკლე ოჯახებზე საცხოვრებელი სახლების მშენებლობისა და აღდგენისათვის სესხის მიცემის შესახებ, რომლითაც ისარგებლა 21-მა მეორე მსოფლიო ომის ინვალიდმა (5000-10000 მან.) 5-მა დაღუპულ მეომართა ოჯახმა (5000-5000 მან.) და 24-მა სამხედრო მომსახურეთა ხელმოკლე ოჯახმა (10000-10000 მან.) (იქვე, ფურც. 26-27) და ეს არ იყო ერთჯერადი აქტი, ომის შემდგომ წლებში აღნიშნულ კატეგორიაზე დახმარება და შეღავათების გავრცელება ჩვეულებრივ პრაქტიკას წარმოადგენდა (იქვე, საქმეები – 450, 471, 489, 590, 595, 606, 615). სამამულო ომის ინვალიდებზე და ფრონტზე დაღუპულ ოჯახებზე გაიცემოდა აგრეთვე უფასო დასასვენებელი საგზურები (იქვე, ფურც. 822), ხდებოდა უცხოეთიდან მიღებული (მაგ. ამერიკული) საჩუქრის განაწილება. 1946 წლის 31 აგვისტოს მშრომელთა დეპუტატების ქობულეთის რაისაბჭოს დადგენილებით ამერიკული საჩუქრები მიიღო 75 ოჯახმა (იქვე, საქმე 606, ფურც. 5).

კიდევ უფრო მეტი ზრუნვის საგნად იქცნენ მრავალშვილიანი და მარტოხელა დედები. მარტო 1946 წლის 23 მარტის დადგენილებით 25 მრავალშვილიანი წარდგენილი იქნა ჯილდოზე, ხოლო 16 მრავალშვილიან და მარტოხელა დედას დაენიშნა სახელმწიფო დახმარება–3 შვილზე 400 მანეთი ერთდროული დახმარება, 4-ზე–1300 მანეთი, ერთდროული დახმარება და 80 მანეთი ყოველ-

თვიურად; 5-ზე-1700 მანეთი ერთდროული დახმარება და 120 მანეთი ყოველ-
თვიურად; 6 ზვილზე-2000 მანეთი ერთდროული დახმარება და 140 მანეთი
ყოველთვიურად 7-ზე-2500 ერთდროულად და 180 მანეთი ყოველთვიურად და
ა.შ.). 1946 წლის 31 აგვისტოს იმავე ორგანოს დადგენილებით კი ჯილდოზე
წარადგინეს 16 მრავალშვილიანი დედა, ხოლო სახელმწიფო დახმარება
დაენიშნა 27 მრავალშვილიან და მარტოხელა დედას (იქვე, ფურც. 7-23) და ომის
შემდგომი პერიოდის ერთ-ერთ მთავარ მახასიათებლად იქცა მსგავსი
ჰუმანიტარული აქციები, რაც თავისი შინაარსითა და მასშტაბებით საკმაოდ
შთაბეჭდავია, რასაც შემდგომში თან ახლდა „მრავალშვილიანი დედისა“ და
„გმირი დედის“ საპატიო წოდებათა მინიჭება (იქვე, საქმე 92, 916, გვ. 1001).

ქობულეთის რაიონის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა
აჭარის მაღალმთიანი რაიონებიდან მოსახლეობის ჩამოსახლება, რამაც განსა-
კუთრებით ინტენსიური ხასიათი 1950 წლიდან მიიღო. ზემო აჭარის შედარებით
ქარბ მოსახლეობიან და ეკოლოგიურად საშიში მდგომარეობის მქონე
სოფლებიდან ქობულეთის რაიონში ჩამოსახლდა და სხვადასხვა სოფლებში
გადანაწილდა ასობით ახალმოსახლე, რომელთაც ადგილზე ცხოვრებისა და
მეურნეობის მოწყობაში აქტიურ დახმარებას უწევდა აჭარის ა.რ. ცენტრალური
ხელისუფლება და ქობულეთის რაიონის ხელმძღვანელობა (აცსა, ფ. რ-261, ან. 1,
ს.ს. 846, 854, 855, 972, 973, 974, 1055, 1055, 1056, 1060, 1061, 1062).

1952 წლის 23 მარტს მშრომელთა დეპუტატების ქობულეთის რაისაბჭოს
აღმასკომმა მიიღო დადგენილება ქობულეთის ახალი ადმინისტრაციული
სახლის მშენებლობის შესახებ და დაიწყო მისი განხორციელება (იქვე, საქმე 1077;
1141, ფურც. 67). ამავე პერიოდში აჭარის ასსრ ადგილობრივმა ხელისუფლების
ორგანოებმა მიიღეს გადაწყვეტილება აჭარის კოლმეურნეობების ელექტროფიკა-
ციის შესახებ, რომლის შესრულებაშიც აქტიურად ჩაება ქობულეთის რაიონიც;
აღნიშნული გადაწყვეტილების განსახორციელებლად ქობულეთის რაიონში
დაიწყო მცირე ჰესების მშენებლობა. 1954 წელს დაიწყო ორი ასეთი ობიექტის
აშენება – ერთი, ეს იყო აჭის ჰესი და მეორე კინკიშჰესი (იქვე, საქმე 12-16), თუმცა
ქობულეთის რაიონის სრული ელექტროფიკაციისათვის ეს სრულებითაც არ იყო
საკმარისი და ამ პრობლემის ადგილობრივი რესურსებით გადაჭრის საკითხი
დღესაც დღის წესრიგში დგას.

საბჭოთა კავშირში ნიკიტა ხრუშჩოვის მმართველობის, ე.წ. „დათბობის“
პერიოდში ტარდებოდა მრავალი ნაჩქარევი და მოუმზადებელი ღონისძიებები,
მაგრამ მისმა ბრძოლამ „სტალინის კულტის“ წინააღმდეგ და ქართველი
ხალხისადმი უპატივცემულო დამოკიდებულებამ ყოველგვარ ზღვარს გადაა-
ჭარბა, რასაც მოყვა 1956 წლის მარტის ცნობილი მოვლენები თბილისსა და

საქართველოს სხვა ქალაქებში. ბათუმსა და აჭარის რაიონულ ცენტრებში, მათ შორის ქობულეთშიც, ჩატარდა მშვიდობიანი მსვლელობები, რომლებიც მიმართული იყო ხრუშოვის ავანტიურის წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა უმთავრესად არა სტალინის, არამედ ქართველი ხალხის ეროვნული ღირსების დაცვას.

სკკპ XX ყრილობამ, რომელზედაც 1956 წ. თებერვალში დაგმოილი იქნა სტალინის პიროვნების კულტი> როგორც ამავე წლის ქობულეთის რაისაბჭოს აღმასკომის დეპუტატების საბჭოს დადგენილებაშია აღნიშნული „დასახა გრანდიოზული ამოცანა ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის ახალი მძლავრი განვითარებისათვის, საბჭოთა ხალხის მატერიალურ და კულტურულ კეთილდღეობის შემდგომი განუზრელი აღმავლობისათვის“, –შემდეგ კი აქვე ნათქვამია: „სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ ბევრი ნაკლოვანებები გავგაჩნია ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეში... შვილების აღზრდაზე მშობლების პასუხისმგებლობის უქონლობა... სამარცხვინო საქციელის გამოვლინება, როგორიცაა ქურდობა, ოჯახის და სკოლის პედაგოგთა მიერ ხელმძღვანელობასა და კონტროლს მოკლებული ხელჰყოფს სახელმწიფო ქონებას... სკოლებში (წყავროკა, ქალაქის N1 და N3 საშუალო სკოლები) ქონების დატაცება მოსწავლეთა მიერ, რომლებიც გაირიცხნენ სკოლიდან... ბევრი მშობელი შვილში ზრდის ბატონ-კაცობის, ყოყმანის, არა მეგობრობის გრძნობას, რომლის წინააღმდეგაც იყო და არის ჩვენი პარტია... „უმუშევრობა ბოროტების დედა“... ბოლოს კი გაკეთებულია მოწოდება: „მისცეთ ახალგაზრდობას... დიადი კომუნისტური საზოგადოების მომავალ მშენებლებს, საუკეთესო აღზრდა, ცოდნა-განათლება“ (იქვე, ს.1320, გვ. 9-10). ანალოგიური მოწოდებები და სურვილები საბჭოთა საზოგადოების დამახასიათებელი და თანამდევი მოვლენა იყო მისი მთელი არსებობის მანძილზე, მაგრამ ასეთ ქმედებათა სრული არაეფექტურობა დაამტკიცა საბჭოთა კავშირის არსებობის ისტორიამ, როდესაც კომუნისტური საზოგადოების მომავალი მშენებლების მაგიერ აქ ჩამოყალიბდნენ გამოცდილი და გაქნილი დემაგოგ-მატყუარები, ხაზინის ქურდები, ყალბი იდეური ილუზიების აშკარა მქადაგებლები, რომელთაც თავად არ სჯეროდათ იმისა, რასაც ლაპარაკობდნენ და მრავალი სხვა ე.წ. „კომუნიზმის მშენებლებისათვის“ დამახასიათებელი მანკიერებანი.

სწორედ, ცხოვრების ამ წესის უშუალო შედეგს წარმოადგენდა 1956 წლის მარტის დასაწყისში საქართველოს დედაქალაქ თბილისში და მის რაიონებში მომხდარი მოვლენები, როდესაც ყალბ ილუზიებით დიდხანს ნაკვებ საზოგადოებას თვალწინ დაუმსხვრიეს ამ ილუზიების შედეგად შექმნილი კერპი (სდსინ, ტ. IV... გვ. 398). ამ აქციების ძირითადი ეპიცენტრი აჭარაში მაინც

ბათუმზე მოდიოდა და აქ მან საკმაოდ მძლავრი გაქანება მიიღო, მაგრამ მათში მონაწილეობდნენ სტუდენტი ახალგაზრდობის წარმომადგენლები ქობულეთის რაიონიდანაც. თუ რით დასრულდა ქართველი ხალხის ეს საერთო აღშფოთებისა და პროტესტის გამოხატვა თბილისში 1956 წლის 9 მარტს საყოველთაოდ ცნობილია; მეორე დღით, 10 მარტს, ბათუმში ცნობილი გახდა თბილისში მომხდარი 9 მარტის ამბები, ამ გამოსვლების შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოებმა აჭარაშიც გააძლიერეს იდეოლოგიური მუშაობა, წინა პლანზე წამოიწია „ინტერნაციონალური აღზრდის“ ფარისევლური ლოზუნგი. ცალკეულ რესპუბლიკებში კრიტიკული აზრის გამოთქმა და ეროვნული ინტერესების გამოვლენა ინათლებოდა ნაციონალიზმად; ხელისუფლება მკაცრად უსწორდებოდა ასეთ „გამოხტომებს“, რისი მაგალითიცაა ბათუმში ე.წ. „მექართულეთა საზოგადოებისადმი“ დამოკიდებულება, რომელიც, მისთვის სახელი რომ გაეტეხათ საქართველოს კპ აჭარის საოლქო კომიტეტის ბიუროს მასალებში დააფიქსირეს „მექართველეთა საზოგადოების“ სახელწოდებით. საზოგადოების მიზანს წარმოადგენდა ქართული ენის სიწმინდის დაცვა, რასაც გამოეხმაურნენ აჭარის ყველა რაიონის უმთავრესად პედაგოგიური კადრები და ინტელიგენციის წარმომადგენლები, მათ შორის ქობულეთის რაიონიდანაც. ხელისუფლებას რატომღაც მოეჩვენა, რომ საზოგადოება საფრთხეს უქმნიდა საბჭოთა სახელმწიფოს. საქმეში ჩაერია სუკ-ი, რომელმაც დაკითხა საზოგადოების ორგანიზატორები და რიგითი წევრები, შეკრა საქმე და წარუდგინა აჭარის ასსრ საოლქო კომიტეტს. მან კი 1962 წლის 25 დეკემბერს განიხილა საკითხი „ზოგიერთ მუშაკთა შორის მცდარი ნაციონალისტური გამოვლინების შესახებ“ და „მკაცრი შეფასება მისცა „მექართულეთა საზოგადოების“ შექმნასა და საქმიანობას, მონათლა იგი როგორც ნაციონალისტური (სდსინ, ტ.IV... გვ. 399-400).

ეს ხდებოდა ისეთ ფონზე, როდესაც როგორც მთელ საბჭოთა კავშირში, ქობულეთის რაიონშიც სულ უფრო ხშირად ისახებოდა ახალ-ახალი ღონისძიებანი ქვეყანაში სოციალისტური კანონიერების განმტკიცებისა და მოქალაქეთა უფლებების დაცვის შესახებ (ფონდი P-261, ან.1, ს.1320, ფურც.56). მაგრამ რომელ კანონიერებასა და მოქალაქეთა უფლებების დაცვაზე შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც საქართველოში კონსტიტუციით სახელმწიფო ენად აღიარებული ქართული ენის სიწმინდის დასაცავად სპონტანურად, საზოგადოებრივ საწყისებზე შექმნილი „მექართველეთა საზოგადოება“ ნაციონალისტურ გადახრად იქნა შეფასებული, ხოლო ამავდროულად ქობულეთის რაიონის ცეცხლაურის, ოჩხამურის და ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობებში კანონის ყოველგვარი იგნორირებით დაწესებული იქნა 10-საათიანი სამუშაო დღე, მხოლოდ საქართველოს სსრ

სოფლის მეურნეობის მინისტრის მოადგილის (რომელაშვილი) შეტყობინების საფუძველზე (აცსა, ფ. P-261, ან.1, ს.1320, ფურც.44).

ამავდროულად ძალზე მძიმედ გამოიყურება ქობულეთის რაიონში კრიმინოგენური მდგომარეობა და 1956 წლის ბოლოსათვის დანაშაულობათა რიცხვი 120 ერთეულს შეადგენს. მათ შორის აღირიცხა: 6 მკვლელობის ფაქტი, 5 მკვლელობის ცდა, 18 სახელმწიფო ქონების, ხოლო 44 მოქალაქეთა პირადი ქონების ქურდობის, 4 ძარცვის, 3 გაუპატიურების, 34 ხულიგნობის და 9 სხვა დანაშაულის ფაქტი. მათგან გაუხსნელი დარჩა 16 საქმე, დაახლოებით 13.3 პროცენტი (იქვე, ფურც. 50).

მიუხედავად ამისა, 1956 წლის 28 ნოემბრის სესიაზე ქობულეთის რაიადმას-კომის დეპუტატთა ყრილობაზე ჩვეული ენთუზიაზმით ლაპარაკობენ ქობულეთის რაიონში სოციალისტური კანონიერების განმტკიცებასა და მოქალაქეთა უფლებების დაცვაზე, რომელიც კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა მთავრობის შეუწელებელი ზრუნვის შედეგად, თურმე კიდევ უფრო მტკიცდება (იქვე, ს. 1320, გვ. 3). აქვე კიდევ შემდეგი აღინიშნა: ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ არიან... ადამიანები, რომლებიც გაურბიან საზოგადოებრივ სასარგებლო შრომას, დროს უსაქმურობაში ატარებენ და ეწევიან პარაზიტულ ცხოვრებას, საბჭოთა მოქალაქის დიდ და საპატიო სახელს კი ატარებენ... ბოზოყვითის... მცხოვრებლები დაუკავშირდნენ ფოთის რკინიგზის სადგურის... მუშაკებს ქრთამის საშუალებით დაიქირავეს ვაგონი და აპირებდნენ ციტრუსების სპეკულანტურ ფასებში გაყიდვის მიზნით რიგაში წასვლას“... (იქვე, გვ.5). აქ აღარაფერს ვამბობთ მომხსენებლის მიერ გამოყენებულ არაფრის მთქმელ სილოგისტიკურ ვარჯიშებზე, მაგრამ აღვნიშნავთ ერთს, რაც თანამედროვე პერიოდში ჩვეულებრივ კომერციულ ოპერაციად შეფასდებოდა (საკუთარი საწარმოო პროდუქციის გასაღების მიზნით), მაშინ სპეკულანტობად და დიდ დანაშაულად ითვლებოდა და ყველანაირად დაბეჩავებულ კოლმეურნე გლეხობას აიძულებდნენ მთელი თავისი ნაშრომი სახელმწიფოსათვის ჩაებარებინა, ან „მოეპარა“...პარტიულ მუშაკს კი მხოლოდ ის აღელვებს, რომ „რატომღაც სასამართლო ორგანოებს „სპეკულანტების და მექრთამეების მიმართ ლმობიერი განაჩენი მიუღია... (იქვე).

ქობულეთის რაიონის ამავე პერიოდის ცხოვრებაში დადებითი ტენდენციების მატარებლად შეიძლება ჩაითვალოს უპატრონოდ და უმეტეაღყურედ დარჩენილი ბავშვების პატრონობისა და მათი სათანადო აღზრდისათვის ზრუნვა, მრავალშვილიან დედეებზე მზრუნველობის გაძლიერება და მათი დაჯილდოება წახალისების მიზნით (იქვე, ს. 1535), ქობულეთის რაიონის ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში მოსწავლეთა საწარმოო სწავლების მნიშვნელოვანი გაუმჯობესების ღონისძიებათა გატარება და სხვა (იქვე, ს. 1581). რაიონის სკო-

ლებში ფეხბურთის მოედნების მოწყობის, ბავშვთა ბაგა-ბაღების მოწყობისათვის საქმიანობის გააქტიურება (იქვე, 1324), საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში ქალების როლის გაზრდისათვის მზრუნველობა, კულტურულ-საყოფაცხოვრებო მშენებლობისა და კეთილმოწყობის სამუშაოების 1961-1965 წლების გეგმის მიღება, რომელშიც რაიონში, განსაკუთრებით კი ქ. ქობულეთში გათვალისწინებული იყო ახალი სკოლების, ბიბლიოთეკების, კლუბების და სხვა კულტურული დაწესებულებების მშენებლობა, ამასთან უნდა ჩატარებულიყო შავი ზღვის ქალაქ ქობულეთის სანაპიროს გამაგრებისათვის სერიოზული კაპიტალური ღონისძიებანი.

ქობულეთის რაიონის კომუნისტური რეჟიმისდროინდელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური იერსახის წარმოსადგენად მეტად მნიშვნელოვან მასალას იძლევა საქართველოს კომუნისტური პარტიის ქობულეთის რაიკომისა და ქობულეთის რაიონის მშრომელთა დეპუტატების საბჭოს აღმასკომის 1959 წლის 5 აგვისტოს დადგენილება საქართველოს სსრ 40 წლისთავის აღსანიშნავ ღონისძიებათა შესახებ. მასში ნათქვამია: „1961 წლის 25 თებერვალი საქართველოს სსრ 40 წლისთავის დღე ქობულეთის რაიონში აღინიშნოს, როგორც ქართველი ხალხის დიდი ეროვნული დღესასწაული. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXI ყრილობის ისტორიულ გადაწყვეტილებების და ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური მშენებლობის დიადი ამოცანების განხორციელებისათვის ქობულეთის რაიონის მშრომელთა შემდგომი მობილიზაციის სოციალისტური შეჯიბრების ფართოდ გაშლის მიზნით... დადგენილება ავალებდა პარტიულ ორგანიზაციებს... შეექმნათ საქართველოს სსრ 40 წლისთავისათვის მზადებისა და ჩატარების კომისიები... დღესასწაულის მზადების პერიოდში მოეწყოს შეხვედრები საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის ბრძოლის მონაწილეებთან, სკკპ ძველ წევრებთან... ხოლო კულტურის სახლებსა და კლუბებში, კინოთეატრებსა და ბიბლიოთეკებში მოეწყოს საბჭოთა საქართველოს 40 წლისთავისადმი მიძღვნილი გამოფენები, ფოტო-ვიტრინები, სტენდები, დიაგრამები და მონტაჟები“... ალბათ, ამის შესახებ იტყოდა ძველი ქართველი: „დედა დავიწყებიან და დედინაცვალს იფიცებენო“... მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლებამ შესძლო ისე დაეჩლუნგებინა და გაეზიარებინა ქართული ცნობიერება, რომ ამგვარი „დღესასწაულებისათვის მზადება“ 2 წლით ადრე იწყებოდა და უიშვიათესი გამოწვევის გარდა მისდამი ვინმეს პროტესტის გრძნობაც კი არ უჩნდებოდა. პირიქით, ხშირად იყო მცდელობა, ამ საყოველთაო სიყალბეში განცდების სიღრმით და „კომუნისტური იდეალებისადმი“ ერთგულებით გამორჩეულიყვნენ.

ეს პროცესი, აღნიშნული მომენტისათვის ქობულეთის რაიონში, ისე, როგორც მთლიანად საქართველოში, სრულიად დასრულებული ჩანს. ამავდროულად მიმდინარეობს სამეურნეო და კულტურულ მშენებლობაში ქალთა მონაწილეობის გასაძლიერებლად მუშაობის გააქტიურება, რისთვისაც ქობულეთის რაიონის სოფლებში ჩატარდა ქალთა საერთო კრებები.

1959 წლის 25 დეკემბერს შედგა სოფელ ბობოყვანის ქალთა საერთო კრება, რომლის მაგალითზეც შეიძლება დავადგინოთ აღნიშნული კრებების მნიშვნელობა და იდეური მიმართულება (სხვა სოფლის კრებებიც ანალოგიურ ხასიათს ატარებდა). კრებას დაესწრო 162 ქალი; დღის წესრიგში შეტანილი იყო შემდეგი საკითხები: 1. სამეურნეო და კულტურულ მშენებლობაში ქალთა მონაწილეობის გაძლიერების შესახებ, 2. არჩევნები: ა) ქალთა ადგილობრივი კომიტეტის და ბ) ქობულეთის რაიონული კრების დელეგატების.

ქობულეთის რაიადმასკომიდან მოწვეული ფუნქციონერი კრებაზე დამსწრეთ ესაუბრა, თუ რა დიდმნიშვნელოვან საქმიანობას ეწევიან ქალები კომუნიზმის დიადი მშენებლობის გზაზე. დაახასიათა სოფლის მოწინავე ქალთა საქმიანობა, დასახელდა მეჩაიე მაცვალა ჯინჭარაძე, მოწინავე მწველავი ნაზი მართალიშვილი და სხვები, თქვა, რომ სოფელში არიან გმირი დედები...

სოფლის თავმჯდომარემ შაქრო მანელაშვილმა აღნიშნა, რომ „ზოგიერთი მამაკაცი თავისთავს უფრო მაღლა აყენებს, ვიდრე ქალებს. არ მიჰყავთ ისინი კინოში, თეატრში და კრებებზე... ზოგიერთი მამაკაცი არღვევს ოჯახის სიმტკიცეს და სხვაგან ეძებენ გასართობს“... კრებამ აირჩია ქალთა კომიტეტი 7 ქალის შემადგენლობით, 7-იც ქობულეთის რაიონულ კრებაზე გასაგზავნად დელეგატად (იქვე, საქმე 1480, ფურც. 46-49).

ს. ქაქუთის ანალოგიურ კრებას 137-დან დაესწრო 115 ქალი. დელეგატებად აირჩიეს: ლამარა ფოცხიშვილი, იზოლდა მეგრელიძე, მაცვალა ოქროპირიძე, შურა კვირკველია, ემინე ზაქარიძე, ხოლო ქალთა კომიტეტი 9 ქალის შემადგენლობით.

1959 წლის 4 დეკემბერს შედგა სოფ. ზენითის შ. რუსთაველის სახელობის კოლმეურნეობის ქალთა კრება, რომელსაც უნდა დასწრებოდა 85 ქალი. დაესწრო 63. კრებას ესწრებოდა ქობულეთის ბავშვთა საავადმყოფოს ექიმი თ.მიქატაძე, კრებაზე, რომელზეც განიხილეს საკითხი

ქალთა კომიტეტის ჩამოყალიბების შესახებ (თ. მიქატაძე), სიტყვით გამოვიდნენ: გ. ნოღაიდელი, ე. მგელაძე... რომლებმაც ილაპარაკეს ზენითელი ქალების შრომით მაჩვენებლებზე. მოუწოდეს მათ თავიანთი წვლილი შეეტანათ კომუნიზმის მშენებლობაში. აქვე აირჩიეს ქალთა კომიტეტის 7 წევრი: სანოე გოხიძე, გულო ღლონტი, სურიე ხახუტაიშვილი, გული გოგიტიძე, ეთერი

ბაუჟაძე, შუშანა ბაუჟაძე, ლამარა ქათამაძე, 3 ქალი კი რაიონულ დელეგატად – ეთერი ბაუჟაძე, სანიე გოხიძე და შუშანა ბაუჟაძე (იქვე, გვ. 37-39).

ქალთა ასეთივე კრებები ჩატარდა სხვა სოფლებშიც, როგორიცაა ქვედა კვირიკე, კვირიკე, სახალვაშო, წყავროკა, ფიჭვნარი, ჭახათი, აგრეთვე ტორფის ქარხნაში.

ცეცხლურის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის ქალ მუშა-მოსამსახურეთა კრებაზე, რომელსაც 78 ქალი დაესწრო, აღინიშნა, რომ „ცეცხლურის ქალი მუშა-მოსამსახურენი, ისე, როგორც მთელ საბჭოთა ქვეყნის ქალები ჩაბმული არიან კომუნიზმის მშენებლობაში; ასევე ჩვენი მეურნეობის ქალებმა ბევრი კარგი და საამაყო საქმეები გააკეთეს და აკეთებენ– კრებამ მოიწონა ქალთა მონაწილეობა სამეურნეო და კულტურულ მშენებლობაში (იქვე, ფურც. 1-2).

საერთოდ ქობულეთის რაიონში აღნიშნულ ქალთა კრებებს უნდა დასწრებოდა (5623+370?!) 5992 ქალი, დაესწრო 4525 [(4225+300?!)-მონაცემები, როგორც ჩანს, ხელოვნურად გაზარდეს პირველ შემთხვევაში 370-ით, მეორეში–300-ით]; მათგან ადგილობრივი სასოფლო კომიტეტის წევრებად აირჩიეს 275, ხოლო ქობულეთის რაიონული კრების დელეგატად 184 ქალი (იქვე, ფურც. 81). აღნიშნული ქალთა კრებები და მათზე გამოთქმული მოსაზრებანი, ქალთა როლის შესახებ კომუნიზმის მშენებლობაში, სსრ კავშირის კონსტიტუციით გამთბარ საბჭოთა ხალხთან ერთად, თუ რა რეალურ შინაარსს შეიცავდა, ეს ისტორიამ თვალნათლივ დაამტკიცა და დღეისათვის ამაზე აღარავინ კამათობს, საბჭოთა პერიოდსა და საბჭოურ მენტალიტეტში ჩარჩენილ, საბჭოთა ნომენკლატურის ადვოკატად გარდაქმნილ, ადრევე მხილებულ წითელი პროფესურის უბადრუკ ნარჩენთა გარდა. ამიტომაც ამაზე სიტყვის გაგრძელება აღარ ღირს...

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აჭარის ასსრ-ში 1930 წლიდან მაზრები შეიცვალა რაიონებით, ხოლო სასოფლო თემები – სასოფლო საბჭოებით. 1940 წლისათვის აჭარაში შედიოდა 4 რაიონი და ერთი რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქი ბათუმი, მათ შორის ქობულეთის რაიონი, ცენტრით დაბა ქობულეთში. 1944 წელს (აპრილი) ქობულეთის ქალაქის სტატუსი მიენიჭა.

1962 წელს გაუქმდა ბათუმისა და ქობულეთის რაიონები და მათგან შეიქმნა ჩაქვის რაიონი, ცენტრით დაბა ჩაქვში. ამავე წელს ქობულეთი გახდა რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქი. 1964 წლის 7 აპრილის დადგენილებით ჩაქვის რაიონი გაუქმდა და ისევ აღდგა ქობულეთის რაიონი ცენტრით ქალაქ ქობულეთში. ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამდე.

საბჭოთა კავშირის ისტორიაში ნიკიტა ხრუშჩოვისა და მისი შემდგომი ეპოქის უტყუარი, მონუმენტური სურათი შექმნა ცნობილმა ქართველმა მწერალმა პარმენ ლორიამ მის ნაწარმოებში „მართალი სიტყვა“ (დღიური).

„ბევრი საქმე წაახდინა მისმა უთაობამ,—ამბობს ცნობილი მწერალი — გამარცვა, დააძაბუნა სახელმწიფო. და მერე, რატომ უფრო ადრე არ მიიღეს ზომები? რატომ შეუსიტყვებლად და უკამათოდ ვღებულობდით მის ნათქვამს კანონად? რომ ყველა ხვდებოდა მის უაზრო განკარგულებებს, რატომ არავინ არაფერს არ ამბობდა, რატომ მივეცით ნება უგნურსა და ბრიყვს თავისი ნება-სურვილის ხორცმესხმისა?

აი, სწორედ ამაში მიუძღვის ბრალი სტალინს. 1937 წლის ხალხის ამგვარი დაფრთხობა, დაშინება, დაძაბუნება. სტალინი ხომ არავის აპატიებდა შეკამათებას? ხომ არავის ენდობოდა და დაუჯერებდა და საკმარისი იყო მას ეთქვა ვინმეზე—„ცდება, არ არის მართალიო“, რომ მის საამებლად გაექროთ ის ადამიანი... ხრუშჩოვმაც მოინდომა იმ ხმლით ლაშქრობა, რომელი ხმლითაც სტალინი იბრძოდა, მაგრამ არ გამოუვიდა. სტალინი იტყოდა და ამტკიცებდა ნათქვამის სისწორეს, ხრუშჩოვის ნათქვამი ორ დღეს ვერ სძლებდა“ [ლორია პ., მართალი სიტყვა (დღიური), გვ. 36-37, ხელნაწერი] და როცა მისი განთავისუფლების ხმა გავრცელდა, სიხარულმა მოიცვა ყველა... ეგონათ ბოლო მოეღებოდა უკანასკნელ წლებში გავრცელებულ უმსგავსოებას, დასჯიდნენ ხრუშჩოველებს, მათ ადგილს ახალი და პატიოსანი ადამიანები დაიკავედნენ. გაჩაღდებოდა ბრძოლა მტაცებლობასთან, მექრთამეობასთან, მფლანგველობასთან. მაგრამ ეს იმედები არ გამართლდა. შეიცვალა მხოლოდ ხრუშჩოვი და თანამდებობაზე მყოფი მისი ნათესავები, პირადად ხრუშჩოვს დაენიშნა დიდი პენსია და აგარაკი — ამბობს მწერალი და იქვე განაგრძობს — „თითქოს კრიტიკა და თვითკრიტიკა ერთ დროს მოდაში შემოვიდა; შეიძლებოდა საკუთარი თავისა და მოქმედების გაკრიტიკება, ამას არავინ გიშლიდა, არც ხელქვეითის გაკრიტიკება გეკრძალებოდა, მაგრამ ზემდგომ პიროვნებაზე ვერას იტყოდი, სანამ მას არ მოხსნიდნენ და ღირსებას არ აართმევდნენ. ამხანად ესეც მოდიდან გასულია. რეკომენდირებულია ოდების, ხოტბის, დიდებისა და ქების წერა და თქმა. ითქვა: კარგია, როცა რძეში ნახევარზე მეტი წყალია და ყველა ვამბოთ, რომ წყლიანი რძე უხდება სხეულს.

პარტორგანიზაციის ხელმძღვანელი ამბობს, რომ უკეთესია დაუსვენებლად იმუშაოს დღეს კლექტივმა-მიღებულია. იმუშავენ შეუსვენებლად...

ჩვენში არჩევნები არ ჰგავს არჩევნებს, იგი დაცივნაა და ხალხის აბუჩად აგდება, მაგრამ ხოტბას ვასხამთ მას, ვაქებთ, ვადიდებთ, ყველაზე დემოკრატიულს ვეძახით ასეთ არჩევნებს. და ვირჩევთ, ვაძლევთ ხმას ხალხში კარგად

ცნობილ ბიუროკრატს, ფლიდს და მექრთამეს, გარყვნილსა და გადაგვარებულს... გადაგვარდა ადამიანი: შური, სიხარბე, გაუმაძღარობა, ძალადობა, ქურდობა, ძარცვა ყოველგან და ყოველ დარგში.

არსებობს სახელმწიფო კონტროლი, რესპუბლიკური, საოლქო, საქალაქო. ამ კონტროლებს ქვეკონტროლებიც გამოუჩნახეს, ვითომ მასები ჩააბეს მუშაობაში. მაგრამ ქურდობს და ქრთამს იღებს ყველა ერთობით“ (იქვე, გვ. 37-38) ამბობს იმდროინდელი ცხოვრების ყველა ნიუანსში კარგად ჩახედული მწერალი და ამ ამბებს, ასეთი სიმართლითა და თვალნათლივ დანახვების უნარით, მწერლის გარდა, მართლაც, ვერავინ აღწერდა. ამიტომაც დავინახეთ საჭიროდ მისი ყველა ნიშნით „მართალი სიტყვის“ მონაცემთა ასე ფართოდ წარმოჩენა, რადგან მასში ყველაზე უკეთ არის ასახული მოცემული ეპოქის სული და მისი მომდევნო პერიოდიც. ამიტომ ისევ მისი სიტყვებით განვაგრძობთ: „გეგმები დგება, იწერება, იბეჭდება, ქვეყნდება, მთავრობა მოითხოვს მის შესრულებას – „ივალდებულე-შეასრულე კიდეც! – არის ბრძანება. რიგით ადამიანებს სწამთ ნაბრძანები, კეთილსინდისიერად ასრულებენ რაც ევალებათ, მაგრამ ხელმძღვანელობა? თაღლითობს, ატყუებს სხვებს, ატყუებს თავისთავს, ატყუებენ ერთმანეთს. ყველაზე მეტად კი პარტიისა და მთავრობის ხელმძღვანელობა იტყუებს თავს და ცრუ ცნობების სჯერა. იცის არ არის დასაჯერებელი, მაგრამ მაინც იჯერებს თავს.

ყველაფერი სტატისტიკის მიხედვით მიდის. ავსებენ ანკეტებს... სინამდვილეში ამის მსგავსიც არაფერი ყოფილა. ეს იცის ხელმძღვანელმა, რომელიც ამ ანგარიშს ღებულობს, იცის მასზე ზემდგომმა ორგანოებმა. მაგრამ თავს იტყუებენ. მხოლოდ წესიერად შეავსე ცნობათა კითხვარი. უჩვენე ზედმეტი გაკეთებული და არავინ გთხოვს სად არის გაკეთებული“–და ამ საყოველთაო განუკითხაობის, სიყალბისა და თვითმოტყუების ჩამოყალიბებულ სისტემას მწერალი ასე აღწერს: „ქაღალდი ეჯიბრება ქაღალდს. მატყუარები მატყუარებს ყველა სხვას უხვევს თვალს და თვითონაც ადვილად ახვევინებს თვალებს“... ასე იყო მთელს საბჭოთა კავშირში, საქართველოსა და აჭარაში, და, რა თქმა უნდა, ქობულეთის რაიონშიც. დაე, შევარდნაძის საქართველოს ხელისუფლებაში მოსვლით იმედმოცემული, როცა საკუთარი ილუზიების საბოლოო მსხვერევას იხილავს, საბოლოოდ ყოველგვარ იმედ დანთქმული მწერალი, დასასრულ მაინც ღმერთის რწმენას უბრუნდება და ამბობს: „იტყვიან ღმერთმა კარგი ქნასო. მეც ამის მსურველი ვარ. იბედნიეროს მომავალმა თაობამ! მაგრამ... ეჰ, ხელი აღარ მემორჩილება, ვეღარ ვწერ. ალბათ, დროა მივატოვო კალამი და...“ (იქვე, გვ. 48-49) ეს სამწერტილი ამ კეთილშობილი ადამიანისა და მწერლის ცრემლებად და ჯერ კიდევ გამოუთქმელ უდიდეს ტკივილად უნდა მივიჩნიოთ.

როგორც ჩანს, ამ პატიოსანმა და შინაგანად პატრიოტმა ადამიანმა ძლიერ განიცადა საკუთარი ილუზიების საბოლოო მსხვერვე და საბოლოოდ გატყდა კიდეც... მართლაც, რაღა უნდა დაეწერა?! გზას აცდენილი, ცრუ ილუზიებით ნაკვები ერთ-ერთი უკანასკნელი მოჰიკანიც დანებდა, თუმცა ამ უგზოობაში ბოლომდე ეძება გზა და ბოლოს და ბოლოს, ღმერთთან მივიდა (ადრე, ამ დღიურში, ის თავის ათეისტობაზე საუბრობს—უ.ო.), მაგრამ არა რწმენით და სინანულის მადლით გასხივოსნებული, არამედ იძულებით, როცა დაინახა, რომ პიროვნულ, ადამიანურ ფაქტორს, იმ საყოველთაო სიცრუისა და უსამართლობის შეცვლა არ შეეძლო, რომელშიც მას ცხოვრება უწევდა... და მაშინ ყოველგვარ იმედ დანთქმულს გაახსენებდა ღმერთი, რომლის იგნორირების ცდასაც წარმოადგენდა მთელი მისი ცხოვრება... აი, ეს არის ადამიანთა „მესამე მდგომარეობაში“ ცხოვრების ტრაგედიის ბოლო აქტი – ყოველგვარ იმედ დანთქმულის ღმერთთან დაბრუნება, ოღონდაც სინანულისა და რწმენის გარეშე; სწორედ ამის შედეგს იმკის ჩვენი თაობა, რომელიც სწორედ ამ ფორმით დაბრუნებას აპირებს ღმერთთან, და რადგანაც ეს ხდება ჭეშმარიტ სინანულთან ნაზიარები რწმენის გარეშე, ეს ნიშნავს, რომ ვაგრძელებთ წარსულის ინერციით ცხოვრებას და თუ ადრე თავს ვიტყუებდით, ახლა ღმერთის მოტყუებასაც ვცდილობთ, ეს კი არ გვინდა ვაღიაროთ, რომ, როცა საკუთარი ცხოველური არსებობის გამართლებისათვის, ვნებების დასაკმაყოფილებლად ყველაფერს ვკადრულობდით და ჩვენში ჩავკალით შინაგანი პროტესტის გრძნობა საყოველთაო ტყუილის მიმართ, დავკარგეთ ადამიანის ღვთიური დანიშნულება და საზრისი, დავივიწყეთ, რომ ღმერთმა ადამიანი შექმნა ხატად და სახედ თვისად, დავენდით ეშმაკეულს და ვუღალატეთ ჩვეში ყოველგვარ ღვთაებრივს და, რა თქმა უნდა, სამშობლოსაც.

საბჭოთა იმპერიის გადარჩენის უკანასკნელ ცდას „გარდაქმნა“ წარმოადგენდა. მაგრამ კომუნისტური რეჟიმის აღსასრული ვერ შეაჩერა პოლიტიკურმა ლიბერალიზმმა და კოსმეტიკური ხასიათის სოციალ-ეკონომიკურმა რეფორმებმა. მისი შეუქცევადი ნგრევა გაგრძელდა. ასეთ პირობებში შიდა და გარეშე ანტიქართულმა ძალებმა კარგად იცოდნენ, თუ რა გაქანებითა და სიცოცხლისუნარიანობით ხასიათდებოდა ქართული ეროვნული იდეა. სწორედ ეს იყო ის კატალიზატორი, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ასუდგმულებდა მოწინავე ქართულ საზოგადოებრივ აზრს და მისი სიცოცხლის მასაზრდოებელ უმთავრეს წყაროს წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე, თუ დავუშვებთ, რომ მტრული ძალები ცდილობენ შეაფერხონ ქართული ეროვნული იდეის განვითარება, მივაღწიოთ დასკვნამდე, რომ აქედან უნდა იღებდეს სათავეს ქართული

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვლილი გზის და მიღწეული შედეგების იგნორირებაც.

საბჭოთა ხელისუფლების სათავეში მ.ს. გორბაჩოვისა და მისი გუნდის მოსვლას მოჰყვა მცდელობა კურსი აედოთ სისტემის გარდაქმნისა და გადემოკრატიულებაზე, რისითანამდევიც იყო მონოპოლიური კონტროლის გაუქმება საბჭოთა ადამიანის აზროვნებაზე. ზემოთ აღწერილ სიტუაციაში მყოფი საბჭოთა ადამიანები სერიოზულად დაფიქრდნენ საკუთარ ნამდვილ დანიშნულებასა და რაობაზე, და უცებ გაირკვა, რომ საბჭოთა კონსტიტუციით დეკლარირებული „ახალი ისტორიული ერთიანობა-საბჭოთა ხალხი“, – მხოლოდ ფიქცია იყო და ყველა მისი შემადგენელი კომპონენტი არასდროს შელევია საკუთარი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და სანუკვარი თავისუფლების მიღწევის ოცნებასა და იმედს [ოქროპირიძე უ., საქართველოს ეროვნულ – განმათავისუფლებელი მოძრაობის თანამედროვე პერიოდი და აჭარა (1988. X-1994. 1.III), 19-20].

1987 წლის 11 დეკემბერს ქ. თბილისში შედგა ილია ჭავჭავაძის საზოგადოების დამფუძნებელი კრება, რომელსაც ესწრებოდა 41 აქტივისტი; შემდეგ კი მის ბაზაზე ჩამოყალიბდა ედპ-ს, საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია, შეიქმნა საქართველოს სახალხო ფრონტი (19089 წ. ივნისი). ბათუმში 1988 წლის 11 ოქტომბერს გაზეთ „ბათუმის ხმის“ მეორე ნომერში დაფიქსირდა „ბათუმის ჯგუფის“ შექმნა რობერტ ნადირაძის ხელმძღვანელობით. ამავე პიროვნებასთან დაკავშირებული ბათუმში ილია მართლის საზოგადოების ჩამოყალიბება.

1988 წლის 10 დეკემბერს ბათუმში ეროვნული მოძრაობის აქტივისტებს მოლაპარკება სურდათ ეწარმოებინათ ხელისუფლებასთან, ეკლესიის შენობის გადაცემის თაობაზე, რისთვისაც ბათუმში თბილისიდან და საქართველოს სხვა ქალაქებიდან მოდიოდნენ ამ მოძრაობის წარმომადგენლები, აჭარის მაშინდელმა ხელისუფლებამ კი კომენდანტის საათი გამოაცხადა (9 დეკემბერი), ბათუმის ქუჩები მილიციელებით, სამხედროებითა და სამხედრო ტექნიკით გაავსო და მთელი რიგი პროვოკაციები მოაწყო. თბილისიდან ბათუმისაკენ მომავალი ასობით პიროვნება გზაში შეაჩერეს და უკან გააბრუნეს, ხოლო ქობულეთის რაიონის დაბა ჩაქვში აჭარის შ/საქმეთა ორგანოს მუშაკებმა დააკავეს და სასტიკად სცემეს საქართველოს ედპ-ს თავმჯდომარე გიორგი ჭანტურია, ქუთაისელი სამართალდამცველი გივი რევიშვილი და სხვები, ხოლო ბათუმში პროვოკაციები და ცემა-ტყეპა მოუწყვეს ნოდარ იმნაძესა და რობერტ ნადირაძეს.

აღნიშნული ვანდალური აქციის გამართლება და მისი აჭარის საზოგადოების სახელით მოწონება იყო დაგეგმილი 1988 წლის 12 დეკემბერს ქალაქ ბა-

თუმში გამართულ აჭარის საოლქო კომიტეტის სააქტო დარბაზში გამართულ აჭარის პარტიულ ორგანიზაციებისა და დაწესებულებების აქტივის კრებაზე. მაგრამ აჭარის პროგრესულ ძალთა შეუპოვარი ძალისხმევის შედეგად აქტივის კრებამ მისთვის სასურველი რეზოლუციის მიღება ვერ შესძლო და ამით აჭარის ასსრ პარტიულ ბოსთა ყოვლისშემძლეობის მითიც ერთი ხელის მოსმით თვალსა და ხელს შუა გაქრა, რაშიც თავისი წვლილი შეიტანეს ქობულეთის რაიონიდან გამოსულმა ეროვნული მოძრაობის აქტივისტებმაც.

ეროვნული მოძრაობა ძალებს იკრებდა სრულიად საქართველოში და მათ შორის, ქობულეთის რაიონშიც.

1989 წლის ზაფხულ-შემოდგომაზე ქობულეთის რაიონში გააქტიურდა საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიის ადგილობრივი ორგანიზაცია კობა ხაბაზის წინამძღოლობითა და ამირან გორგილაძის (გაზეთ „იმედის“ რედაქტორი), ლია გოლიაძის, ვაჟა კენჭაძის და სხვათა შემადგენლობით. ქობულეთის რაიონში ძლიერი მუშაობა გააჩაღა საქართველოს სახალხო ფრონტის ადგილობრივმა ორგანიზაციამ ტარიელ ვერულიძის, როსტომ გუნთაიშვილის, სულიკო ვერულიძის, ნოდარ მამისეიშვილის (რომლებიც შემდეგ მისგან გამოყოფილ ორგანიზაციაში - „საქართველოს ეროვნული ფრონტი-რადიკალურ კავშირი“ გადავიდნენ) და სხვათა შემადგენლობით. უფრო ადრე აქ ჩამოყალიბებულ საქართველოს რუსთაველის საზოგადოებას კი სათავეში ჩაუდგა მერაბ ნემსაძე (იგი შემდეგ სათავეში ჩაუდგა „საქართველოს ტრადიციონალისტთა კავშირის“ ქობულეთის ორგანიზაციას).

აქტიური აქციებით გამოირჩეოდა საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიის ქობულეთის განყოფილება, რომელიც გამოსცემდა თვითგამოცემა „იმედს“ და მძაფრი გამოსვლებით ეხმიანებოდა საქართველოში მიმდინარე ეროვნული მოძრაობის აქციებს. 1989 წლის ზაფხულში ამ ორგანიზაციის ინიციატივით ქალაქ ქობულეთის ცენტრში, კულტურის სახლის წინ (რაიკომის სასახლის წინ) მოეწყო გრანდიოზული მიტინგი აჭარის ავტონომიის გაუქმების მოთხოვნით, რომელშიც ორგანიზაციის ხელმძღვანელთა თხოვნითა და მოწვევით მონაწილეობდნენ ეროვნული მოძრაობის ცნობილი ბათუმელი აქტივისტები – თამაზ დიასამიძე, უჩა ოქროპირიძე, მოგვიანებით მათ შეუერთდა დავით ბერმენიშვილი. აღნიშნულ აქციაში დისონანსის შეტანა სცადეს „გარდაქმნის ხელშემწყობი „აჭარის საზოგადოების“ წარმომადგენლებმა, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს.

1989 წლის 11 ოქტომბერს ქობულეთის რაიონული მილიციის წარმომადგენლებმა ქობულეთის ცენტრში, რაიკომის ადმინისტრაციული შენობის გვერდით მაშინ მდებარე ბიბლიოთეკის წინ, პარკში დაარბიეს საქართველოს ეროვნული

დამოუკიდებლობის მიერ ორგანიზებული აქცია და პროვოკაციის მიზნით დაამტვრიეს და დახიეს აქციის მონაწილეთა მიერ გამოტანილი ანტისაბჭოთა ლოზუნგები და დამოუკიდებელი საქართველოს დროშა, შემდეგ კი ყველაფერ ამის ეროვნული მოძრაობის ძალებზე გადაბრალევა მოინდომეს. აღნიშნულ აქციაში მონაწილეობდნენ ლანჩხუთიდან, ოზურგეთიდან და სხვა მეზობელი რეგიონებიდან ჩამოსული სტუმრები, რომლებიც აქციის მონაწილეებთან ერთად დაარბიეს და დაშინების მიზნით ზოგიერთი მათგანი დააპატიმრეს კიდეც (უჩა ოქროპირიძე, კოტე ბერიძე, დოდო გუგეშაშვილი და სხვები), მალე გაათავისუფლეს, მაგრამ მათ არ დატოვეს ქობულეთის შ/საქმეთა განყოფილების შენობა და დასვეს მოძალადეთა პასუხისმგებლობის საკითხი, რის გამოც ბათუმიდან იძულებული გახდნენ სასწრაფოდ ქობულეთში ჩამოსულიყვნენ აჭარის ასსრ შ/საქმეთა სამინისტროს პასუხისმგებელი პირები: მიხეილ ბეჟანიძე, ზებურასამბაძე და სხვები. ასე, რომ აჭარაში მოქმედი ეროვნული მოძრაობის ძალები წარმოადგენდნენ საკმაოდ ავტორიტეტულ და პრინციპული ხასიათის მატარებელ პიროვნებათა ერთობას, რომელსაც (უნდოდათ თუ არ უნდოდათ) ყველა ანგარიშს უწევდა.

აჭარისა და კერძოდ, ქობულეთის მოსახლეობის პოლიტიკურ შეგნებაში უდიდესი გარდატეხა მოახდინა ჯერ 1989 წლის 9 აპრილს თბილისში დატ-რიალებულმა უსასტიკესმა ტრგედიამ, შემდეგ 1990 წლის 18 მარტს აჭარაში მომხდარმა მოვლენებმა, როდესაც ჯერ ქობულეთში, შემდეგ კი ბათუმში დაამხეს ლენინის ძეგლები.

თბილისიდან ჩამოსულ თანამოზრეებთან და აჭარისა და ქობულეთის რაიონის ეროვნული მოძრაობის აქტივისტებთან ერთად, ზვიად გამსახურდიამ ნამდვილი განკითხვის დღე მოუწყო ადგილობრივ კომუნისტურ ნომენკლა-ტურას (ოქროპირიძე უ., იქვე, გვ. 55).

საქართველოში 1990 წლის 30 სექტემბერს ჩატარდა საქართველოს ეროვნული კონგრესისა და 1990 წლის 28 ოქტომბერს საქართველოს უზენაესი საბჭოს არჩევნები, ქობულეთის რაიონიდან საქართველოს ეროვნული კონგრესის შემადგენლობაში არჩეული იქნენ კობა ხაბაზი და ამირან გორგასლიძე (ორივე საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია). ხოლო რაც შეეხება 1990 წლის 28 ოქტომბრის საქართველოს უზენაესი საბჭოს არჩევნებს ქობულეთის რაიონში, მისთვის მზადების პერიოდი აქ, აღინიშნა ავტონომიური სტრუქტურების არნახული გააქტიურებით, რომლის მიზანსაც შეადგენდა ყველა შესაძლო მეთოდის გამოყენებით გავლენა მოეხდინა არჩევნებზე ეროვნულ ძალთა საზიანოდ, ისინი არ ერიდებოდნენ არავითარ პროვოკაციას, დეზინფორმაციას და მოსახლეობის პირდაპირ მოსყიდვას (მისთვის უკანონო დახმარებე-

ბის, სამშენებლო მასალების მიღემისა თუ სხვა სახით). ასეთ ვითარებაში აჭარაში (ბათუმის გარდა) საქართველოს ამ პირველ მრავალპარტიულ არჩევნებში, ყველა რაიონში, მათ შორის ქობულეთშიც კომუნისტებმა გაიმარჯვეს. ჩაქვის ზონაში – საქართველოს ცეკავშირის მაშინდელმა თავმჯდომარემ რესან კონცელიძემ, ხოლო ქობულეთის ზონაში – ადგილობრივმა პარტიულმა ფუნქციონერმა რომან ცხომელიძემ, რომელთაც მხარში ედგა აჭარის ასსრ სახელისუფლებო სტრუქტურები და მთელი ადგილობრივი პარტიული ნომენკლატურა. ეროვნული მოძრაობის ძალებიდან ქობულეთის რაიონში ამ არჩევნებში მონაწილეობდნენ ტ. ვერულიძე, უ. ოქროპირიძე, მ. ნემსაძე, შ. ბერიძე და სხვები.

საქართველოს ეროვნული ხელისუფლების წინააღმდეგ ქობულეთის რაიონიდან თავისი აქტიური ქმედებებით და მის იდეურ მომზადებაში წონადი წვლილით გამოირჩეოდა კობა ხაბაზი, რომელმაც 2002 წელს ჩემთან შეხვედრის დროს მოინანია იმდროინდელი თავისი ქმედებანი და პირდაპირ აღიარა, რომ ჩვენი ავანტურიზმითა და პოლიტიკური უმწიფარობით საქართველო კინაღამ დავლუპეთო. მაგრამ ეს სრულებით არ ამცირებს მის წვლილს 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალურ ავანტურაში, რის შედეგებს საქართველო დღესაც იმკის და ეს პროცესი კიდევ კარგა ხანს გაგრძელდება. თუმცა დასაფასებელია ბატონი კობას გულწრფელობა, აღნიშნული ავანტიურის მასაზრდოებელი ფესვებისა და შინაარსის დასადგენად, მისი მართებული არსის გასააზრებლად.

აი, ასეთი იყო ქობულეთის მუნიციპალიტეტის პოლიტიკური ისტორიის მოკლე მონახა-ზი 1921-1991 წლებში. შეიძლება ითქვას, რომ მან გაიარა ყველა ის პროცესი და ეპოქისათვის დამახასიათებელი შუქ-ჩრდილებით სავსე ცხოვრება, რომელმაც ქართველი ხალხი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაძლიერების აუცილებლობის გარდაუვალ შეგნებამდე მიიყვანა და რამაც საბოლოოდ საძირკველი ჩაუყარა საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შეუქცევად პროცესს. ეს პროცესი 1990 წლის 28 ოქტომბერს საქართველოს ხელისუფლებაში ზვიად გამსახურდიას საარჩევნო ბლოკის, „მრგვალი მაგიდა-თავისუფალი საქართველოს“, მოსვლით დასრულდა. ამით ბოლო მოეღო კომუნისტური რეჟიმის 70-წლიან უკანონო დიქტატს ჩვენს ქვეყანაში და საქართველომ თავისი საერთაშორისო სამართალსუბიექტობა აღიდგინა.

Kobuleti Municipality in 1921-1991 Years

Summary

The work begins with the discussion of the problems of Ajara Autonomous Republic in March 1921 and the establishment of the revolutions here, which were replaced by the community councils from November 1921. 5 units were created in Ajara, including the Kobuleti and there was established adequate infrastructure, which existed until 1929; there is talking about activities of those units.

The work deals with the revolt of 1924 and its impacting to Ajara and Kobuleti in particular. It is narrated about nation building and its problems too, public discussions and adoption of the draft constitution of the 1936 USSR, and the repression of 1937 in Kobuleti region.

There is also information about educational situation until Second World War on the territory of Kobuleti municipality as well as on humanitarian assistance to mothers living in Kobuleti region. there is discussing about the contribution of the Kobuleti municipality population in World War II and their subsequential activities; Preparations for the 40th anniversary of Soviet Georgia and the events dedicated to it.

As for describing N. S. Khrushchev and the "Warming Period" there is used the work "The Right Word" of the well-known Georgian writer Parmen Loria (manuscript) which also contains critical and correct understanding of the essential characteristics of Eduard Shevardnadze's period in Georgia. there is made Appropriate conclusions too.

The work contains the narrative for describing transformation epoch, the beginning of the strengthening of the national movement and the overthrow of the Soviet regime through elections, which also reflected to the life of the Kobuleti municipality.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (აჭარა), გამომც. „ბათუმის სხელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი 2012;
2. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 4, თბილისი, 1973;
3. ოქროპირიძე უ., საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თანამედროვე პერიოდი და აჭარა (1988. X -1994. 01. 03), გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2009;
4. ფუტყარაძე მ., აჭარა, ბათუმი, 2001;
5. აჭარის ა. რ-ის რეგიონალური განვითარების სტრატეგია, 2011;
6. თურმანიძე ო., აგრარული სექტორისა და სავაჭრო კოოპერაციის კადრების განადგურება, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, VII, თბილისი, 2017, აჭარის ა. რ. მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება - საარქივო სამმართველო;
7. ლორია პარმენ, მართალი სიტყვა - მოგონებები, მწერლის ხელნაწერი;
8. ალექსანდრე გოგეშვილის მოგონებები, 1984 წლის ზაფხულში ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობაში სამეცნიერო ექსპედიციის მასალები;
9. მარო მოსეს ასულ ლომთათიძის მოგონებები, იქვე;
10. ალექსანდრე მამუდის ძე თურმანიძის მოგონებები, 2017 წლის 17-23 ივლისში ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ჩატარებული ექსპედიციის მასალები (სოფ. ციხისძირი);
11. სერგო რიზას ძე ართმელაძის მოგონებები, იქვე, (სოფ. ლეღვა);
12. ანზორ სულეიმანის ძე ქათამაძის მოგონებები, იქვე, (სოფ. ზენითი);
13. ტიტე აფხაზავას მოგონებები, იქვე, (ქ. ქობულეთი)
14. დევრეტი # 1, აჭარის ასსრ სახალხო კომისართა საბჭოსი, 1922. 17. 01;
15. Protokol # 35 ZasedaniatroikiprinarodnomkomisariateVnutrennixdelGruzinskoi SSR ot 15 oktiabria 1937 goda, (ხელს აწერს: nach. IV otdelenia UGB. Ml. Leitenant GB – EziaShvili);
16. გაზ. „ფუხარა“, #120, 1926. 29. 05;
17. გაზ. „ფუხარა“ #207, 1926, 19. 10; გაზ. „საბჭოთა აჭარისტანი“, 1929. 04. 10;
18. გაზ. „სრულიად არასაიდუმლოდ“, #8, 1997, გვ. 17;
19. აცსა, ფ. რ-78;
20. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 1;
21. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 4;
22. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 5;
23. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 7;
24. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 18;
25. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 25;
26. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 37;
27. აცსა, ფ. რ-78, ან. 1, ს. 51;
28. აცსა, ფ. 265, ან. 1, ს. 77;
29. აცსა, ფ. 826, ან 1, ს. 1565;

30. აცხა, ფ. 238, ან. 1, ბ. 16;
31. აცხა, ფ. 284, ან. 1, ბ. 1108;
32. აცხა, ფ. 3-11, ან. 2, ბ. 117;
33. აცხა, ფ. 3-11, ან. 2, ბ. 112;
34. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1 ბ. 5;
35. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 10;
36. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 59;
37. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 112;
38. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 138;
39. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 194;
40. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 450
41. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 461;
42. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 471
43. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 484;
44. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 489;
45. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 590;
46. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 595;
47. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 606;
48. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 613;
49. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 822;
50. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 846;
51. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 854;
52. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 855;
53. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 972;
54. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 973;
55. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 974;
56. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 916;
57. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 925;
58. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1001;
59. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1055;
60. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1056;
61. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1060;
62. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1061;
63. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1062;
64. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1077;
65. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1141;
66. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1216;
67. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1230;
68. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1320;
69. აცხა, ფ. რ-261, ან. 1, ბ. 1324;

- 70. სცსა, ფ. 6-261, სფ. 1, ბ. 1535;
- 71. სცსა, ფ. 6-261, სფ 1, ბ. 1581;
- 72. სცსა, ფ. 6-261, სფ.1, ბ. 1480;
- 73. <http://www.ajara.gov.ge/geo/?page=kobuleti>
- 74. <http://wwwhp.ru/adjara.htm>
- 75. <http://www.kobuletimunicipality.ge/?action=history>
- 76. <http://www.kobuletimunicipality.ge/?action=dameg>
- 77. <http://www.kobuletimunicipality.ge/?action=kobuleti>
- 78. <http://www.kobuletimunicipality.ge/?action=geo>

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სამეურნეო-ეკონომიკური დახასიათება (1921 – 1990 წლები)

1. სოფლის მეურნეობა

1.1. საბჭოთა ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკა და სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგები 1921-1940 წლებში

ქობულეთის მუნიციპალიტეტში საბჭოთა ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკის განხორციელება საქართველოს გასაბჭოებიდან დაიწყო. ამ პოლიტიკის ძირითადი მოთხოვნებია მიწის სახელმწიფო საკუთრება, ახალი ტიპის საწარმოების – სახელმწიფო მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების შექმნა. მართალია, ცარიზმის დროს მიწა სახელმწიფოს საკუთრებას შეადგენდა, ხოლო მოსახლეობა სახაზინო დასახლებად ითვლებოდა, მაგრამ მოსახლეობა ადგილმამულებს ხანდაზმულობის მფლობელების უფლებით ფლობდა. მოსახლეობა მიწის მფლობელობა-სარგებლობისათვის სახელმწიფო გლეხებზე დაწესებულ გამოსაღებს იხდიდა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დროს ქობულეთის მუნიციპალიტეტში მიწისმფლობელთა სამი კატეგორია არსებობდა: მემამულური, კოლონისტებისა და გლეხური. ქობულეთის მუნიციპალიტეტში XX საუკუნის 20-იან წლებში განხორციელდა მემამულური და ბურჟუაზიული მიწათმფლობელობის კონფისკაცია და ნაციონალიზაცია, ხოლო 30-იან წლებში – გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია. საადგილმამულო რეფორმა განხორციელდა საქართველოს რევკომის 1921 წლის 6 აპრილის დეკრეტის საფუძველზე მიწის შესახებ. იგი გამომდინარეობდა რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკის მიწის დეკრეტიდან, რომელიც მიიღო საბჭოების II ყრილობამ 1917 წლის 8 ნოემბერს. დეკრეტით აიკრძალა კერძო საკუთრება მიწაზე, მისი გაყიდვა, იჯარით გაცემა და გასხვისების სხვა ფორმები.

საქართველოს რევკომის 1921 წლის 6 აპრილის დეკრეტით გაუქმდა წინანდელი მთავრობების საკანონმდებლო აქტები მიწის შესახებ. მათ შორის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აგრარული კანონები, რომელიც გაცილე-

ბით პროგრესული იყო და ითვალისწინებდა საზოგადოების ყველა ფენის ინტერესებს, აღიარებდა მიწის კერძო საკუთრებასაც.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი გასაბჭოებამდე ცნობილი იყო კინტრიშის საპოლიციო უბნის სახელწოდებით. მის ფარგლებში შედიოდა დღევანდელი ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიის ნაწილი კახაბრამდე სოფელ ურეხის ჩათვლით. გასაბჭოების შემდეგ ქობულეთის მაზრა შეიქმნა ახალ საზღვრებში და საბჭოთა ხელისუფლების დროს იგი არ შეცვლილა. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია 717 კვ კმ-ს შეადგენს, რაც 72 300 ჰექტარს უდრის. მათგან გამოსადეგია 50 848 ჰექტარი. 1923 წლის ცნობით ქობულეთის მაზრაში ითვლებოდა 46 სოფელი 3 367 კომლით. სახნავ-სათესი 7 876 ჰექტარს შეადგენდა და ერთ კომლზე საშუალოდ მოდიოდა 2,5 ჰექტარი (აცსა, ფ.რ.-178, ან. 1, ს. 125, ფურც. 8). ანალოგიური ვითარება იყო საერთოდ დასავლეთ საქართველოში. თუმცა საერთო შეფასებით ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სავარგულები მაღალნაყოფიერებით გამოირჩევა.

მიწების დიდ ნაწილს ალა-ბეგები და უცხოელი მოახალშენეები ფლობდნენ. გასაბჭოებამდე მსხვილი მემამულეები იყვნენ თავდგირიძეები, ბეჟანიძეები და ნაკაიძეები. ადგილობრივი მემამულეები მიწით სპეკულაციას ეწეოდნენ. მათ ეროვნული სიმდიდრე-მიწა უცხოელებს მიყიდეს და ადგილობრივ ქართველ მოსახლეობას ხელიდან გამოაცალეს არსებობის ძირითადი მატერიალური საშუალება. მათ მიერ მიწების უცხოელებზე გაყიდვის შედეგად ქობულეთის მუნიციპალიტეტში შეიქმნა კოლონისტი მემამულეები. ალა-ბეგების ასეთი ქმედება ეროვნული ღალატის ტოლფასია. თავდგირიძეები – ქობულეთის რაიონში ყველაზე უფრო მსხვილი მემამულეები რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომის შედეგად ოსმალეთში გადასახლდნენ და ადგილ-მამულეები ბედის ანაბრად მიატოვეს. მათი წარმომადგენლები (მურადი, ასლანი, რეზიტი, ბეხრი, დურსუნი, მამუდი) 80-90-იან წლებში ქობულეთში გადავიდნენ და მიწების ნაწილი არაოფიციალურად გაყიდეს. ნასყიდობის საბუთები ნოტარიუსის მეშვეობით გააფორმეს. თავდგირიძეების ადგილ-მამულეების დიდი ნაწილი არაქართველებმა შეიძინეს. მათ შორის იყვნენ მ. ტახტაჯანიანი, ა. ჯალალოლი, შტაბსკაპიტანი ფ. ათარბეგოვი და სხვები (აცსა, ფ. ი.-25, ან. 1, ს. 9, ფურც. 3-5; ფ.ი.-81, ან. 1, ს. 25, ფურც. 81-91).

ჩაქველმა ბეჟანიძეებმა XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში მიწები მიყიდეს საუფლისწულო უწყებას, მ. დალფონს და სხვა უცხოელებს (აცსა, ფ.ი.-25, ან. 1, ს. 9, ფურც. 3-5; ფ.ი.-81, ან. 1, სს. 2, 6, 9, 25). ნაკაიძეების მამულები, რომლებიც მდებარეობდა ქობულეთის, ხუცუბნისა და ფიჭვნარის სოფლებში, 309 დესეტინას აღმატებოდა. იგი ეკუთვნოდა ორ ძმას ოსმან და ხასან ნაკაიძეებს. 1893

წელს მათ 265 დესეტინა მიწა მიყიდეს იმერეთის თავადს, შოროპნელ არჩილ აბაშიძეს. ამის მიუხედავად ოსმან და ხასან ნაკაიძეებს მაინც დარჩათ საკმარისი მიწები (აცსა, ფ.ი-24, ან. 1, ს. 6, ფურც. 9-10; ფ. ი-25, ან. 1, ს. 25, ფურც. 53-54). ქობულეთის მაზრაში საშუალო მიწათმფლობელები იყვნენ ხარაზები, წულუკიძეები, ხალვაშები, მჟავანაძეები და სხვები. მაზრაში იყვნენ უმიწაწყლო და მცირემიწიანი გლეხებიც. ამიტომ ცვლილებები მიწათმფლობელობასა და მიწათსარგებლობაში აუცილებლობას წარმოადგენდა.

ქობულეთის მაზრაში, როგორც საერთოდ აჭარაში, ახალი აგრარული რეფორმა 1921-1940 წლებში განხორციელდა. რეფორმის პირველი ეტაპი მოიცავს XX საუკუნის 20-იან წლებს, ხოლო მეორე ეტაპი – 30-იან წლებს. აგრარული რეფორმის პირველ ეტაპზე განხორციელდა უცხოელი მოახალშენეების კაპიტალისტური მეურნეობებისა და ადგილობრივი მემამულეების მიწების კონფისკაცია და ნაციონალიზაცია. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ნაციონალიზაცია რუსეთის 1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის შედეგად განხორციელდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, კერძოდ, 1921 წელს მოხდა კ. პოპოვის მამულის ნაციონალიზაცია, რომელიც 300 დესეტინას შეადგენდა (ო. თურმანიძე, 2009:184).

მომდევნო წლებში განხორციელდება ქობულეთის მაზრაში არსებული უცხოელი მოახალშენეების საშუალო და წვრილი კაპიტალისტური მამულების ნაციონალიზაცია. მხოლოდ ციხისძირში 85 მოახალშენის მამულების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. მათი მფლობელები იყვნენ სერგეევა, სტოიანოვი, გოლოვინი, ურინოვსკი, ბოროდინი, კაბაჩნიკოვი, გაიდამაკინი, სახაროვი, უშაკოვი, ფონ--პარკაუ, ტრუბეცკი, შულცი, ფოვიცკი, მასლოვა, მიკიტოვიჩი, პეტრე-პავლოვსკი და სხვები.

ქობულეთის მაზრაში მიწისმფლობელი ალა-ბეგების მიწების კონფისკაცია 1922 წელს დაიწყო და 1927 წელს დასრულდა. ამის შედეგად წლებში ქობულეთის მაზრაში კონფისკირებული იყო 928 დესეტინა და მთლიანად გადაეცა 789 უმიწაწყლო და მცირემიწიან კომლს (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 98, ფურც. 1-2).

ცხადია, აგრარული რეფორმა, თუ მართლზომიერად ტარდება, პროგრესული ღონისძიებაა. მაგრამ საქართველოში კერძოდ, ქობულეთის მაზრაში კომუნისტური რეჟიმის დროს აგრარული რეფორმა არამართლზომიერად ჩატარდა. არ გაითვალისწინეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გამოცდილება, რომლის აგრარული პროგრამა საზოგადოების ყველა ფენის ინტერესებს მეტ-ნაკლებად აკმაყოფილებდა.

საბჭოთა ხელისუფლებამ კოლონისტების კონფისკირებულ მამულებსა და დაუსახლებელ მიწებზე სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობა დაიწყო. ასეთი

ტიპის საწარმოები კომუნისტური რეჟიმის დროს ცნობილი იყო საბჭოთა მეურნეობის სახელწოდებით. ჩაქვის ყოფილი საუფლისწულო მამული 1925 წელს საქართველოს ჩაის ტრესტის („საქჩაი“) დაქვემდებარებაში გადავიდა. მეურნეობის ძირითადი ამოცანა იყო საბჭოთა მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების ჩაის თესლით უზრუნველყოფა. 1924 წელს შეიქმნა ბუკნარის სახელმწიფო მეურნეობა, რომლის ფართობი 60 დესეტინას შეადგენდა. 1924 წელს – ციხისძირის საბჭოთა მეურნეობა, რომელსაც გადაეცა ამ სოფელში არსებული კოლონისტების მამულები. 1940 წლის ბოლოს ციხისძირის სახელმწიფო მეურნეობის ფართობი 361 ჰექტარს უდრიდა (ო. თურმანიძე, 2012:370).

სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობის ახალი ეტაპი XX საუკუნის 30-იან წლებში დაიწყო. საქართველოს მთავრობამ 1929 წლის დეკემბერში დაამტკიცა სპეციალური პროგრამა დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობის შესახებ. ამ პროგრამის თანახმად 1930-1932 წლებში დაარსდა ოჩხამურისა და ჯიხანჯურის სახელმწიფო მეურნეობები. მომდევნო წლებში დაარსდა კოხის, ალამბრის, მუხაესტატეს, კვირიკეს, ცეცხლაურის სახელმწიფო მეურნეობები. 30-იან წლებში განხორციელდა სახელმწიფო მეურნეობების სპეციალიზაცია. ჩაქვისა და ოჩხამურის სახელმწიფო მეურნეობები სპეციალიზებული იყო მეჩაიეობაში, ციხისძირის, ალამბრის, მუხაესტატეს, კვირიკეს, ცეცხლაურის სახელმწიფო მეურნეობები–მეციტრუსეობაში, ჯიხანჯურისა და კოხის–ტუნგის წარმოებაში. მეციტრუსეობის მსხვილი სახელმწიფო მეურნეობები გადაიყვანეს საქართველოს მანდარინისა და ლიმონის გაერთიანების („ლიმონტრესტი“) დაქვემდებარებაში.

საბჭოთა მეურნეობებს სახელმწიფო აფინანსებდა. იმ შემთხვევაში, როდესაც მეურნეობა რენტაბელური არ იყო, სახელმწიფო დოტაციას აძლევდა. ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების მიერ სახელმწიფო მეურნეობების საქმიანობა განსაკუთრებულ კონტროლზე იმყოფებოდა. ამ მიზნით სახელმწიფო მეურნეობებთან შეიქმნა პოლიტიკური განყოფილებები, რომლებიც საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის სპეციალურ სამსახურს ექვემდებარებოდა. ისინი 6 თუ 7 კაცს აერთიანებდა და აკონტროლებდნენ მეურნეობებში მიმდინარე საქმიანობას და, ხელმძღვანელებთან ერთად, პასუხს აგებდნენ გეგმებისა და ვალდებულებების შესრულებაზე. ქობულეთის რაიონის ყველა სახელმწიფო მეურნეობაში შეიქმნა პოლიტიკური განყოფილებები, რომლებიც 1940 წლამდე ფუნქციონირებდნენ.

ქობულეთის რაიონში სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობის პროცესში ჩამოყალიბდა შრომითი კოლექტივები. ამ კოლექტივებში შედიოდნენ არა მარტო მუშები, არამედ აგრონომები, ინჟინრები, კულტურისა და მედიცინის

მუშაკები, ადმინისტრაციული პერსონალი. სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობის შედეგად გაჩნდა ახალი სამუშაო ადგილები. მაგალითად, 1937 წელს ჩაქვის სახელმწიფო მეურნეობაში 1800-მდე მუშა-მოსამსახურე ითვლებოდა, ოჩხამურის სახელმწიფო მეურნეობაში—1200-მდე. გეგმით გათვალისწინებული იყო 1665 მუშა-მოსამსახურე. თუმცა მათი დაკომპლექტება გაძნელებული იყო, ფაქტიურად 1146 მუშა მუშაობდა (აცსა, ფ.პ-1, ან.4, ს. 511, ფურც. 10-42). ქობულეთის რაიონის სახელმწიფო მეურნეობების მუშა-მოსამსახურეთა შემადგენლობის თავისებურება ის იყო, რომ უმრავლესობა არაქართველები იყვნენ. ძირითადად რუსები, უკრაინელები და სომხები. ცხადია, ასეთი ვითარება უარყოფითი იყო საქართველოს, კერძოდ აჭარის მოსახლეობის ეროვნული მდგომარეობისათვის. მაგრამ კომუნისტური რეჟიმის დროს საწარმოთა ადგილობრივი ეროვნული კადრებით დაკომპლექტებას ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. შემპარავი ფორმით მიმდინარეობდა გარუსების პროცესი, რასაც მკაფიოდ ადასტურებს ქობულეთის რაიონის საბჭოთა მეურნეობებში მუშა-მოსამსახურეთა კონტინგენტის ეროვნული შემადგენლობა.

საბჭოთა ხელისუფლების აგრარული პროგრამის მეორე ძირითადი ამოცანა იყო გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია. იგი ითვალისწინებდა სოფლად სამი ფორმის საწარმოო კოოპერატივის შექმნას (კომუნა, მიწის საზიაროდ დამმუშავებელი ამხანაგობა და სასოფლო-სამეურნეო არტელი). ქობულეთის მაზრაში პირველი კოლექტიური მეურნეობა 1921 წლის ივლისში შეიქმნა. იგი მოეწყო სოფელ აჭყვაში ნ. უპენეკის მამულში, რომელშიც 22 კაცი გაერთიანდა. აჭყვის კოლექტიური მეურნეობა დარგობრივი იყო, მხოლოდ სუბტროპიკული კულტურების წარმოებას ეწეოდნენ. იგი ცნობილი იყო სუბტროპიკული კულტურების არტელის სახელწოდებით. მეორე კოლექტიური მეურნეობა შეიქმნა. 1922 წელს სოფელ ბუკნარში, რომელიც თავისი ფორმით წარმოადგენდა მიწის საზიაროდ დამმუშავებელ ამხანაგობას (ა. ბაჯელიძე, 1976:61-63). მოსახლეობა კოლექტიურ მეურნეობათა შექმნას წინააღმდეგობას უწევდა. ამიტომ ხელისუფლება ცდილობდა სათანადო პოლიტიკური და ფსიქოლოგიური პირობების შექმნას, ორგანიზაციული ღონისძიებების გატარებას. ამ მიზნით 1924-25 სამეურნეო წელს ჩამოაყალიბებს გლეხთა ურთიერთდამხმარე კომიტეტები. 1928 წელს ქობულეთის მაზრაში გლეხთა ურთიერთდამხმარე კომიტეტები აერთიანებდა 400 წევრს. ამ კომიტეტებში ღარიბებთან ერთად, გაერთიანდნენ საშუალო გლეხებიც. კომიტეტების ძირითადი ამოცანა იყო ღარიბი და საშუალო გლეხობის მოზიდვა კოლმეურნეობებში (ბსიმკა, 1980:322). აგრარული რეფორმის გზაზე ხელისუფლების დასაყრდენი ღარიბი გლეხები იყვნენ. ამიტომ გლეხთა ურთიერთდამხმარე კომიტეტებთან შეიქმნა ღარიბთა ჯგუფები. 1928

წელს ქობულეთის მაზრაში 9 ღარიბთა ჯგუფი მოქმედებდა, რომელთა ამოცანას შეადგენდა კულაკების წინააღმდეგ ბრძოლა და საშუალო გლეხების მათი ჩაბმა საკოლმეურნეო მოძრაობაში (ა. ბაუჟაძე, 1962:74).

საკავშირო კომპარტიის XV ყრილობის შედეგად დაჩქარდა გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია, მაგრამ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა კოლექტივიზაციის პროგრამის განხორციელებას სიფხიზლით ეკიდებოდა და კოლმეურნეობების ჩამოყალიბება ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. მაგალითად, ქობულეთის მაზრაში თუ 1923 წელს 3 კოლმეურნეობა იყო, 1929 წლისათვის მათი რაოდენობა 12-მდე გაიზარდა. მაზრის გლეხობის დიდი ნაწილი კერძო მეურნეებად რჩებოდნენ.

კოლმეურნეობებში ძირითადად მოჯამაგირეები და ღარიბი გლეხები შედიოდნენ, რადგან მათ დასაკარგი არაფერი ჰქონდათ. მაგალითად, 1930 წელს ქობულეთის რაიონში კოლმეურნეობებში გაერთიანებული იყო 616 წევრი. მათ შორის: მოჯამაგირე-16, ღარიბი გლეხი-496, საშუალო-69. დანარჩენი – 35 (ბსისმკა, 1980:191). როგორც ამ მონაცემებიდან ჩანს, კოლმეურნეობებში გაერთიანებული წევრების 83%-ს მოჯამაგირეები და ღარიბი გლეხები შეადგენდნენ. პირველი კოლმეურნეობები წვრილ საწარმოებს წარმოადგენდნენ. ქობულეთის რაიონში პირველი სასოფლო-სამეურნეო არტელში, რომელიც 1931 წელს სოფელ ბოზოყვანში შეიქმნა, გაერთიანებული იყო 17 მეურნე. მიწის საერთო ფართობი 48 ჰექტარს შეადგენდა. მათგან ჩაის ეკავა 12 ჰექტარი, ციტრუსოვან კულტურებს-4,5, ხეხილს-1, სიმინდს-6 ჰექტარი. არტელში განსაზოგადოებული იყო 7 მუშა საქონელი. 1934 წელს ერთ შრომადღეზე საშუალოდ გაანაწილეს 3 მანეთი და 24 კაპიკი (ბსმსრდა, 1986:19; ო. თურმანიძე, 2012:356-357).

საკოლმეურნეო მოძრაობის ყველაზე დიდი მოწინააღმდეგე იყო კულაკები. ამიტომ კოლმეურნეობათა მშენებლობის პროცესში შეუწელებელი ბრძოლა მიმდინარეობდა მათ წინააღმდეგ. 1931 წელს ქობულეთის რაიონში 33 კულაკური მეურნეობა ითვლებოდა, რაც საერთო კომლების 0,97%-ს შეადგენდა. მათ შორის ქობულეთის თემში იყო 18 კულაკური მეურნეობა, ჩაქვის-13, ხოლო კინტრიშის თემში-2 კულაკური მეურნეობა. მართალია, კულაკები მცირერიცხოვანი იყვნენ, მაგრამ სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების მნიშვნელოვანი ნაწილი მათ საკუთრებაში იყო. XX საუკუნის 20-30-იანი წლების მიჯნაზე კულაკების წინააღმდეგ ბრძოლა მიმდინარეობდა მათი პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის შევიწროვებით, რაც გამოიხატებოდა: საარჩევნო ხმის უფლების ჩამორთმევით და გადიდებული გადასახადების შეწერით (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს. 733, ფურც. 212-213; ფ. პ-1, ან. 1, ს. 1046, ფურც. 5-6).

აჭარაში 1931 წელს აღირიცხა 160 კოლმეურნეობა, რომელთაგან სასოფლო-სამეურნეო არტელი იყო მხოლოდ 9. ქობულეთის რაიონში ითვლებოდა 55 კოლმეურნეობა. მათგან მიწის საზიაროდ დამმუშავებელი ამხანაგობა იყო 52, ხოლო სასოფლო-სამეურნეო არტელი მხოლოდ 3 (ბსიმკა, 1980:408). კოლმეურნეობების ჩამოყალიბება კვლავაც ნელი ტემპით და წინააღმდეგობრივად მიმდინარეობდა. ქობულეთის რაიონშიც კი, სადაც შედარებით ნაყოფიერი მიწებია და ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების განვითარების ახალი პერსპექტივები ისახებოდა, კოლმეურნეობების ჩამოყალიბებას მოსახლეობა მაინც მტკივნეულად განიცდიდა. 1935 წლის დასაწყისში ქობულეთის რაიონში იყო 60 კოლმეურნეობა, რომელშიც გაერთიანებული იყო 1903 კომლი, საერთო მოსახლეობის 30%-ზე ნაკლები. რაიონში სულ 13 სასოფლო-სამეურნეო არტელი არსებობდა. დანარჩენები წარმოადგენდნენ მიწის საზიაროდ დამმუშავებელ ამხანაგობას (ბსმსრდა, 1986:179).

1937-1938 წლების მასობრივი რეპრესიების შედეგად გლეხები ნაკლებ წინააღმდეგობას უწევდნენ სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციას. ამის მიუხედავად, გლეხობის ნაწილი აშკარად გამოხატავდა უკმაყოფილებას, გაბედულად გამოდიოდა კოლექტივიზაციის წინააღმდეგ. ამ წინააღმდეგობის გამო 1938 წელს აჭარაში კოლმეურნეობებიდან გარიცხეს 160 კოლმეურნე. მათგან 17 ქობულეთის რაიონის კოლმეურნე იყო (ბსმსრდა, 1986:211). გლეხობის წინააღმდეგობის მიუხედავად ქობულეთის რაიონში 1940 წლის ბოლოს სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია ძირითადად დამთავრდა. ამ დროისათვის რაიონის 4635 კომლიდან კოლმეურნეობებში გაერთიანებული იყო 5484 კომლი. კოლექტივიზაციის მაჩვენებელი 99,0%-ს შეადგენდა. გამსხვილების შედეგად ქობულეთის რაიონში დარჩა 43 კოლმეურნეობა. მათგან 40 სასოფლო-სამეურნეო არტელი იყო. მიწის საზიაროდ დამმუშავებელი ამხანაგობა მხოლოდ 3 სოფელში არსებობდა (ხინო, ზერაბოსელი და ჩაქვისთავი). ამის შედეგად კიდევ უფრო გამკაცრდა საკოლმეურნეო რეჟიმი. გლეხმა დაკარგა თავისუფლება, იგი მარწუხებში მოექცა. დაწესდა სავალდებულო შრომითი მინიმუმი 80 შრომადღის ოდენობით, ვინც ამას არ გამოიმუშავებდა, ის კოლმეურნეობიდან გასულად ითვლებოდა (ო. თურმანიძე, 2012:366-367).

XX საუკუნის 20-30-იან წლებში ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობის მატერიალურ-ტექნიკური უზრუნველყოფა მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. 20-იან წლებში მიწათმოქმედებისათვის საჭირო შრომის იარაღები არასაკმარისი იყო. მართალია, 1923-24 სამეურნეო წელს აჭარაში შეიქმნა აგრონომიული დახმარების პუნქტები, ქობულეთის რაიონის 39 სოფელს ერთი აგროპუნქტი ემსახურებოდა, სადაც 2 კაცი მუშაობდა. 1925-26 სამეურნეო წელს პერსონალის

რაოდენობა 4-მდე გაიზარდა (1 აგრონომი, 2 ინსპექტორი და ერთიც დარაჯი). ცხადია, მათი მომსახურება სოფლის მეურნეობის სფეროში აშკარად არასაკმარისი იყო. სოფელს ეკლო მანქანა-იარაღები. ასეთ პირობებში შეიქმნა მანქანა-იარაღების გასაქირავებელი პუნქტები. ქობულეთის რაიონის მანქანა-იარაღების გასაქირავებელ პუნქტებს 1929 წლის ბოლოს გააჩნდათ 30 ცალი გუთანი, 9 ფარცხი, 3 სეპარატორი და 2 სადღვებელი. კერძო მეურნეებს, რომლებიც შეძლებულად ითვლებოდნენ, საკუთრებაში ჰქონდათ 118 გუთანი და 3 ფარცხი. საერთოდ აჭარაში 4 ცალი ტრაქტორი ითვლებოდა, ხოლო ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობაში არცერთი ცალი ტრაქტორი და სატვირთო ავტომობილი არ იყო (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 85, ფურც. 2-3; ს. 617, ფურც. 79).

1930 წელს შეიქმნა ბათუმის მანქანა-ტრაქტორთა სადგური (მტს), რომელიც ქობულეთისა და ბათუმის რაიონების კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს ემსახურებოდა. მაგრამ მასაც არ გააჩნდა საკმარისი რაოდენობის ტრაქტორები. ბათუმის მტს-ს ქობულეთში ჰქონდა უბანი, რომელიც 1933 წელს გაუქმდა იმ მოტივით, რომ იქ იყო ჩაის კანტორა და იმავე ფუნქციას ასრულებდა.

ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად XX საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევარში ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობის უზრუნველყოფა სამიწათმოქმედო ტექნიკით მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა. 1940 წლის ქობულეთის რაიონის კოლმეურნეობებს საკუთრებაში ჰქონდათ 364 ქარხნული წარმოების გუთანი, 77 ფარცხი, 38 კულტივატორი და ერთი ტრაქტორი (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 1423, ფურც. 1-88). საბჭოთა მეურნეობები სასოფლო-ტექნიკით შედარებით უკეთესად იყვნენ უზრუნველყოფილნი. 1940 წელს საბჭოთა მეურნეობების საკუთრებაში იყო 50 ცალი სატვირთო ავტომობილი (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 690, ფურც. 283). ცხადია, ქობულეთის რაიონში სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა არასაკმარისი იყო.

აგრარული რეფორმის განხორციელების შემდეგ ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობის პროდუქტების ძირითადი მწარმოებლები საბჭოთა მეურნეობები და კოლმეურნეობები გახდნენ. მათ საქმიანობას სახელმწიფო წარმოთავდა დირექტივების საფუძველზე. წარმოების ძირითად დარგებად მეჩაიეობა და მეციტრუსეობა იქცა. წამყვანი იყო მეჩაიეობა, რომელსაც საფუძველი XIX საუკუნის 80-იან წლებში ჩაეყარა.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში სამრეწველო მეჩაიეობის განვითარება ქობულეთის რაიონიდან იწყება. ამ კულტურის დანერგვის წამომწყები იყო ცარიზმის თადარიგში მყოფი პოლკოვნიკი ალექსანდრე ალექსანდრესძე სოლოვცოვი, რომელმაც XIX საუკუნის 80-იან წლების დასაწყისში ჩაქვის ხეობის სოფელ ბუკნარში ადგილობრივი მცხოვრებლებისაგან 300-მდე დესეტინა

მიწა შეიძინა და 1884 წელს საფუძველი ჩაუყარა სამრეწველო მეჩაიეობას. 1893 წელს ა. სოლოვცოვის ჩაის პლანტაციას 2 დესეტინა ეკავა. 1897 წელს 55, ხოლო 1898 წელს 66 დესეტინა შეადგინა. 1895 წელს ჩაის კუსტარული საწარმოო ააგო და პროდუქციის წარმოებას შეუდგა. ა. სოლოვცოვის წარმატებებმა მეჩაიეობის განვითარებაში დიდი გავლენა მოახდინა კაპიტალისტ კონსტანტინე პოპოვსა და საუფლისწულო უწყებაზე. კ. პოპოვმა 1892 წელს მიწები შეიძინა ბათუმის ოკრუგის სამ ადგილას – ჩაქვში, სალიბაურსა და კაპრეშუმში და 140 დესეტიანაზე მოაწყო ჩაის მეურნეობა. ჩაქვში ჩაის პლანტაციას სანერგეს ჩათვლით 40 დესეტინა ეკავა (35 დესეტინა პლანტაცია და 5 დესეტინა სანერგე). 1898 წელს ააგო ჩაის ფაბრიკა და დაიწყო პროდუქციის გამოშვება (ო. თურმანიძე, 2004:131-144).

აჭარაში ყველაზე მსხვილი ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების მეურნეობა ქობულეთის რაიონის სოფელ ჩაქვში მოეწყო XIX საუკუნის 90-იან წლებში. იგი ეკუთვნოდა რომანოვების საიმპერატორო სახლს, რომელსაც საუფლისწულო უწყებას მართავდა. საუფლისწულო უწყებამ ჩაქვის ხეობაში 16 000 დესეტინა თავის საკუთრებაში მოაქცია, სადაც ჩაი, ციტრუსები და ბამბუკი გააშენა. ჩაის პირველი პლანტაცია 1895 წელს გააშენეს 20 დესეტიანაზე. 1898 წელს მისი ფართობი 50, ხოლო 1999 წელს 70 დესეტიანას შეადგენდა. საუფლისწულო უწყება 1899 წელს ჩაქვში ააგო ჩაის ფაბრიკა. ჩაქვის მამულის მშენებლობისათვის საუფლისწულო უწყებამ 1899 წლამდე დახარჯა 662 055 მანეთი. მეურნეობის მშენებლობა მომდევნო წლებშიც გაგრძელდა. 1916 წლისათვის ჩაქვის საუფლისწულო მამულები ჩაის პლანტაციას, ციტრუსოვანთა ბაღებს და ბამბუკის კულტურას 570 დესეტინა ეკავა (ო. თურმანიძე, 2004:110-130). ჩაქვის საუფლისწულო მამულში 1901-1916 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 110 დესეტინიდან 500 დესეტინამდე, ხოლო მოსავალი 635031 გირვანქიდან 934909 გირვანქამდე, ესე იგი, 1,5-ჯერ გაიზარდა (ო. თურმანიძე, 2004:118). პირველ მსოფლიო ომისა და უცხოელების ოკუპაციის წლებში მეჩაიეობა მნიშვნელოვნად დაქვეითდა.

აჭარაში სასაქონლო ხასიათის ციტრუსოვანი კულტურების განვითარება დაკავშირებულია მოახალშენეთა სამეწარმეო საქმიანობასთან, ძირითადად აქ განვითარდა იაპონური მანდარინი უნმიუ, რომლის დანერგვა-გავრცელება XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან იწყება. 1913 წელს აჭარაში არსებული 262 ჰექტრიდან ქობულეთის რაიონზე მოდიოდა 139 ჰექტარი, საერთო რაოდენობის 53% დაახლოებით ასე იყო აჭარის გასაბჭოებისას (საოწ, 1961:58). მოსავალი ცვალებადი იყო. უცხოელების ოკუპაციის პირობებში ციტრუსები, სხვა სასოფლო-სამეურნეო კულტურები, მნიშვნელოვნად დაქვეითდა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების განვითარებას განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო. საბჭოთა ხელისუფლებამ ქობულეთის რაიონში, ბუნებრივ-კლიმატური პირობებიდან გამომდინარე, პრიორიტეტული მნიშვნელობა მიანიჭა ჩაის, ციტრუსოვანი კულტურების და ტუნგის განვითარებას. ამ ამოცანის განხორციელებისათვის შეიქმნა ახალი სახელმწიფო მეურნეობებიც. ასეთი ყურადღება იმით იყო განპირობებული, რომ ყოფილი საბჭოთა კავშირის ეკონომიკურ სივრცეში სუბტროპიკული კულტურების განვითარების არეალი შეზღუდული იყო, არადა ქვეყანაში ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების პროდუქციაზე დიდი მოთხოვნილება არსებობდა. 20-30-იან წლებში ქობულეთის რაიონი საქართველოში ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების გავრცელების ძირითადი ბაზა გახდა. იგი, ბათუმის რაიონთან ერთად, საქართველოს დანარჩენ რეგიონებს ამარაგებდა ჩაის თესლით, ციტრუსებისა და სხვა სუბტროპიკული კულტურების ნერგებით, სიმწვანეების მიუხედავად ქობულეთის რაიონში 1921-1930 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 699 ჰექტრიდან 1914 ჰექტრამდე (2,7-ჯერ და მეტად) გაიზარდა (აცსა, ფ. 3-11, ან. 2, ს. 118, ფურც. 41).

XX საუკუნის 30-იან წლებში საკავშირო და საქართველოს ცენტრალურმა ხელისუფლებამ დამატებითი ღონისძიებები განახორციელა მეჩაიეობის განვითარებისათვის. საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1932 წლის 3 ივლისის დადგენილებით „ჩაის მეურნეობის შემდგომი განვითარების ამოცანების შესახებ“ დაიგეგმა ახალი ამოცანები. ამ ამოცანების განხორციელებისათვის დიდი მნიშვნელობა მიანიჭეს ქობულეთის რაიონის ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობას სუბტროპიკული ზონის სახელმწიფო მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების ჩაის თესლით უზრუნველყოფისათვის.

აჭარაში ჩაის კულტურის განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარდა XX საუკუნის 30-იან წლებში. ამ პერიოდში ქობულეთის რაიონის სახელმწიფო მეურნეობების უმრავლესობა მეჩაიეობას მისდევდა. მაგრამ ამ დარგში სპეციალიზებული იყო ჩაქვისა და ოჩხამურის სახელმწიფო მეურნეობები. საკოლმეურნეო სექტორში სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგი ასევე მეჩაიეობა გახდა. 1940 წლისათვის აჭარაში ჩაის კულტურის ფართობი 5391 ჰექტარს შეადგენდა. ქობულეთის რაიონზე მოდიოდა 3796 ჰექტარი, ავტონომიური რესპუბლიკის ჩაის საერთო ფართობის 65%. ქობულეთის რაიონზე მოდიოდა აგრეთვე აჭარაში მოწეული ჩაის ფოთლის 82% (8994 ტონა). 1921-1940 წლებში ჩაის ფოთლის საშუალო საჰექტარო მოსავალი 760 კგ-დან 3782 კგ-მდე, თითქმის 5-ჯერ გაიზარდა (საოწ, 1981:77).

სოფლის მეურნეობის მეორე უმნიშვნელოვანესი დარგი, რომელიც ქობულეთის რაიონში განვითარდა, მეციტრუსეობა და ტუნგის კულტურა იყო. მართალია, გასაბჭოებამდე ციტრუსოვანი კულტურები მოაშენეს უცხოელმა მოახალშენებმა. ამ მიმართულებით განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვის ეროვნებით ფრანგს მ. დალფონს, რომელიც პროფესიით აგრონომი-მებაღე იყო. მაგრამ მეციტრუსეობის ფართო მასშტაბით განვითარება საბჭოთა ხელისუფლების დროს მოხდა. ქობულეთის რაიონში საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში მეციტრუსეობაში სპეციალიზებული იყო ხუთი საბჭოთა მეურნეობა (ციხისძირის, კვირიკეს, ცეცხლაურის, ალამბრის, მუხაესტატეს). ციტრუსოვანთა ბაღები კოლმეურნეობებსა და ინდივიდუალურ მეურნეობებზე მოეწყო. მისი ფართობი და მოსავალი ყოველწლიურად იზრდებოდა. თუ 1923 წელს – ქობულეთის რაიონში ციტრუსოვან ნარგავთა ფართობი 219 ჰექტარს უდრიდა, 1932 წელს 710, 1937 წელს – 1231, ხოლო 1940 წელს – 4458 ჰექტარამდე გაიზარდა (საოწ, 1961:58), რაც ავტონომიურ რესპუბლიკაში არსებული საერთო ფართობის 57%-ს აღემატება.

ციტრუსებიდან ქობულეთის რაიონში ძირითადად გაშენებულია მანდარინი. მოსავალი ცვალებადი იყო. 1940 წელს მთლიანად აჭარაში მოიწიეს 2031 ტონა ციტრუსოვანთა ნაყოფი, რომლის დიდი ნაწილი ქობულეთის რაიონზე მოდიოდა. 1948 წლამდე ციტრუსოვანთა ნაყოფს ცალობით ანგარიშობდნენ. 1921 წელს ქობულეთის რაიონში მოიწიეს ერთი მილიონ 500 ათასი ცალი ციტრუსოვანთა ნაყოფი, 1928 წელს – 4 მილიონ 750 ათასი, 1938 წელს – 172 მილიონი ცალი ციტრუსოვანთა ნაყოფი (აცსა, ფ. პ-11, ან. 2, ს. 118, ფურც. 42-43). როგორც ვხედავთ, ზრდის ტემპი ძალიან მაღალია. 1921-1928 წლებში ციტრუსების მოსავალი 3-ჯერ და მეტად, ხოლო 1938 წლისათვის თითქმის 115-ჯერ გაიზარდა, მაღალ მოსავალს იღებდნენ სახელმწიფო მეურნეობები. მაგალითად, 1940 წელს ჩაქვის სახელმწიფო მეურნეობაში მოიწიეს 13521,7 ათასი ცალი მანდარინი და 247,2 ათასი ცალი ლიმონი და ფორთოხალი; მუხაესტატეს სახელმწიფო მეურნეობაში – 4 მილიონი ცალი ციტრუსოვანთა ნაყოფი (ო. თურმანიძე, 2014:376, 379).

აჭარაში ტუნგის კულტურის ფართო მასშტაბით განვითარება 30-იან წლებში იწყება. ტუნგის ნაყოფის წარმოებაში სპეციალიზებული იყო ორი სახელმწიფო მეურნეობა (ჯიხანჯური და კოხი). ამასთან, შეიქმნა ტუნგის მცენარის სანერგე, რომელიც ნერგებით ამარაგებდა სახელმწიფო მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებს. ტუნგის ნაყოფის გადამუშავების შედეგად სპეციალურ მაღალხარისხოვან ზეთებს ამზადებდნენ, რომელსაც დიდი გამოყენება ჰქონდა საავიაციო, გემთსაშენ და მანქანათსაშენ მრეწველობაში. ომამდელ პერიოდში ქობუ-

ლეთის რაიონში ტუნგის კულტურის ფართობი და მოსავალი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ქობულეთის რაიონში 1934 წლამდე ტუნგის კულტურა გაშენებული იყო მხოლოდ საბჭოთა მეურნეობებში, რომელსაც 1930 წელს 1,6 ჰექტარი, ხოლო 1933 წელს 167,5 ჰექტარი ეკავა. 1934 წლიდან რაიონის კოლმეურნეობებშიც დაიწყეს ტუნგის გაშენება და, საბჭოთა მეურნეობებთან ერთად, მისი ფართობი ყოველწლიურად იზრდებოდა. 1938 წელს ქობულეთის რაიონში ტუნგის კულტურის ფართობი 2322 ჰექტარს შეადგენდა. მათგან 999 ჰექტარი სახელმწიფო მეურნეობებზე მოდიოდა, 1312 ჰექტარი-კოლმეურნეობებზე, 11 ჰექტარი-ინდივიდუალურ მეურნეობებზე (აცსა, ფ. პ-11, ან. 2, ს. 118, ფურც. 44).

ქობულეთის რაიონში, როგორც საერთოდ აჭარაში, მარცვლეული კულტურები, მეხილეობა და მეცხოველეობა სოფლის მეურნეობის ტრადიციული დარგებია. XVII-XVIII საუკუნის 30-იან წლებამდე სიმინდის კულტურამ ღომი და ფეტვი შეცვალა. XX საუკუნეში სიმინდი მოსახლეობის ძირითადი საკვები პროდუქტი იყო. გარდა სიმინდისა, მოსახლეობას მოჰყავდა ბრინჯი, სოიო და ლობიო. კოლმეურნეობების ჩამოყალიბების შემდეგ მარცვლეული კულტურების წარმოება საკოლმეურნეო სექტორშიც დაიწყო. 1930 წელს ქობულეთის რაიონის ყველა კატეგორიის მეურნეობებში მარცვლეულ კულტურებს 4056 ჰექტარი ეკავა. მათ შორის: სიმინდს-3502, ბრინჯს-166, ლობიოს-153, სოიოს-235 ჰექტარი. მარცვლეულ კულტურებს ძირითადად საკარმიდამო-გლეხური სექტორი ეწეოდა. კოლმეურნეობებზე მოდიოდა 32 ჰექტარი სიმინდი და 67 ჰექტარი სოიო (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 627, ფურც. 3).

მომდევნო წლებში მარცვლეული კულტურის ფართობი შემცირდა, რადგან სავარგულები სუბტროპიკულმა კულტურებმა დაიკავეს. 1940 წელს სიმინდის ფართობი 2551 ჰექტარს შეადგენდა, ბრინჯის-110, ლობიოს-2 ჰექტარს. ჰექტარზე საშუალოდ მოიწიეს 8,8 ცენტნერი სიმინდი, 8,0 ცენტნერი ბრინჯი, 3,2 ცენტნერი ლობიო, 5,0 ცენტნერი სოიო (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 1444, ფურც. 3,87). ამის მიხედვით 1940 წელს სიმინდის მოსავალი შეადგენს 2645 ტონას, ბრინჯის-88, ლობიოს-6,4 ტონას. მართალია, 1935 წელს პურზე საბარათო სისტემა გაუქმდა, მაგრამ ომამდელ პერიოდში პურის პრობლემა ბოლომდე გადაწყვეტილი არ იყო.

მეხილეობიდან, სუბტროპიკული კულტურის გარდა, ქობულეთის რაიონში ხარობდა თესლოვანი და კურკოვანი ხეხილი: ვაშლი, მსხალი, ატამი, ლეღვი, ქლიავი, ტყემალი; კაკლოვანი: თხილი და კაკალი. მევენახეობიდან აღსანიშნავია მაღლარი ვენახი. 1934 წლის აღწერით ქობულეთის რაიონში ხეხილის საერთო ფართობი 902,2 ჰექტარს შეადგენდა. მათგან ნაყოფს ვაშლის ნარგავები 377,6 ჰექტარს, მსხალი 100,2 ჰექტარს, კაკლოვანიდან აღსანიშნავია თხილი (215,1

ჰექტარი), კაკალი (113,9 ჰექტარი), რაიონში აღირიცხა 96,2 ჰექტარი მაღლა ვენახი (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 689, ფურც. 3,8). ხილს ნაკლები სასაქონლო მნიშვნელობა ჰქონდა და ნაყოფი ძირითადად ოჯახში მოიხმარებოდა.

ქობულეთის რაიონს მეცხოველეობის ფართო მასშტაბით განვითარებისათვის საკმარისი რესურსები არ გააჩნია. რაიონს არ აქვს საზაფხულო საძოვრები, შეზღუდულია ბუნებრივი სათიბებიც. მიუხედავად ამისა, მეცხოველეობა სტაბილურად ვითარდებოდა, რამდენადაც ამ დარგის გარეშე ომამდელ პერიოდში მიწათმოქმედებაც არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. ქობულეთის რაიონში მეცხოველეობის ჯიშობრივ სტრუქტურაში შედიოდა მსხვილფეხა და წვრილფეხა რქიანი საქონელი (ფური და კამეჩი, ცხვარი და თხა), ღორი, ცხენი, სახედარი. რაიონის მეცხოველეობის განვითარებაზე უარყოფითი გავლენა მოახდინა პირველმა მსოფლიო ომმა და უცხოელების ინტერვენციამ. გასაბჭოების შემდეგ მოსახლეობამ აღადგინა და გაზარდა პირუტყვის სულადობა, რასაც მოწმობს 1-ლი ცხრილი (აცსა, ფ. რ-178, სს. 48, 718).

ცხრილი 1

წლები	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი				ცხვარი	თხა	ღორი	ცხენი	სახედარი
	სულ	ფური	მუშა ხარი	კამეჩი					
1923	6973	4743	1470	164	1055	2039	107	400	15
1931	8447	3434	2194	485	1144	1577	–	485	31
1936	12136	4383	–	677	6722	6168	433	842	34
1941	11021	5089	1319	622	6857	5330	743	661	51

როგორც ვხედავთ, თხუთმეტი წლის განმავლობაში მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის სულადობა თითქმის გაორგუდა. მართალია 1940 წელს 1115 სულით შემცირდა, მაგრამ ფურების სულადობა შესამჩნევად გაიზარდა, რაც ძალზე მნიშვნელოვანია. კამეჩის სულადობა 3,7-ჯერ და მეტად გაიზარდა. საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მუშა ხარს, ცხენსა და სახედარს, რამდენადაც მათი მეშვეობით გადაჰქონდათ ტვირთი, გადაჰყავდათ მგზავრები და ეწეოდნენ ნიადაგის დამუშავებას (ხვნა და დაფარცხვა). ქობულეთის მაზრაში 1923 წლისათვის მოშუშებული არ იყო მსოფლიო ომისა და უცხოელი ოკუპაციით გამოწვეული ჭრილობები. 2924 კომლიდან 239-ში შრომისუნარიანი ადამიანი არ იყო, ხოლო 1945 მეურნეს, ესე იგი, 66,5%-ს, მუშა საქონელი არ ჰყავდა (აცსა, ფ. რ-96, ან. 1, ს. 14, ფურც. 56-57). წვრილფეხა საქონლის, ცხენისა და სახედრის სულადობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა XX საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევარში.

ქობულეთის რაიონის კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის განვითარება ბუნებრივი რესურსების მეცნიერული გათვლის გარეშე დაიწყო. ხელისუფლებამ გლეხობა აიძულა კოლმეურნეობებისათვის უსასყიდლოდ გადაეცათ თავიანთი კუთვნილი პირუტყვი. 1935 წლის ბოლოს ქობულეთის რაიონის 59 კოლმეურნეობაში ჰყავდათ 1395 სული მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი, 57 კამეჩი. მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი მხოლოდ დეკეულები იყო (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 336, ფურც. 24-25). 30-იანი წლების მეორე ნახევარში კოლმეურნეობებში დაიწყეს მეცხოველეობის ფერმების მშენებლობა. 1940 წლისათვის ქობულეთის რაიონის კოლმეურნეობებში აგებული იყო 80 ფერმა. მათგან მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის—40, მეთხეობის—29, მეცხვარეობის—8, მეღორეობის—3 ფერმა (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 1264, ფურც. 21-28). პირუტყვის სულადობაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა, რაზედაც წარმოდგენას გვიქმნის მე-2 ცხრილი (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 609, 718).

ცხრილი 2

წლები	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი				ცხვარი	თხა	ღორი	ცხენი	სახე-დარი
	სულ	ფური	მუშა ხარი	კამეჩი					
1938	1432	41		71	—	144	—	111	1
1941	2121	504	1012	104	563	2141	11	193	2

მართალია, 1937-1940 წლებში მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის სულადობა ერთი მესამედით, მათ შორის ფურის 12-ჯერ და მეტად, თხის 15-ჯერ, ცხენის—1,7-ჯერ გაიზარდა, მაგრამ რაიონში საკოლმეურნეო მეცხოველეობის განვითარების პირობები შეზღუდულია. 1940 წლისათვის ქობულეთის რაიონში ითვლებოდა 158 ჰექტარი სათიბი და 1153 ჰექტარი საძოვარი. საკოლმეურნეო მეცხოველეობის ფულადი შემოსავალიც უმნიშვნელო იყო. 1940 წელს მეცხოველეობის შემოსავალი (მაშინდელი ფულის კუთხის) 257 847 მანეთს შეადგენდა, ხარჯები გაცილებით მეტი იყო (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 1264, ფურც. 21-28).

1.2. სამეურნეო-ეკონომიკური ვითარება ომისა და ომისშემდგომ პერიოდში

1941-1945 წლების ომის დროს ქობულეთის რაიონის ეკონომიკა, როგორც ყოფილი საბჭოთა კავშირისა, საომარ ყაიდაზე გარდაიქმნა. რაიონის წინაშე ახალი ამოცანები იდგა: შეეტანა თავისი წვლილი ქვეყნის თავდაცვაში. ომის დროს ქობულეთის რაიონი ფრონტს აწვდიდა პროდუქციას, რომელსაც რაიონის მოსახლეობა აწარმოებდა. ამასთან, ომის დროს წარმოიქმნა სიძნელები და პრობლემები. კერძოდ, რაიონს აღარ მიეწოდებოდა სამიწათმოქმედო ტექნიკა,

მინერალური სასუქები, შხამ-ქიმიკატები, საჭირო რაოდენობის პური. ძირითად სასურსათო პროდუქტებზე შემოღებული იყო საბარათო სისტემა. შემცირდა მუშახელი და ავტომობილები. სამრეწველო საქონლის დიდი ნაკლებობა იყო.

1941-1945 წლებში შრომისუნარიანი მოსახლეობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, რადგან ახალგაზრდები ომში გაიწვიეს. ქობულეთის რაიონიდან ომში წარგზავნილების ნაწილი (1131) დაიღუპა ან უგზო-უკვლოდ დაიკარგა (ო. თურმანიძე, 2005:23). ასეთ პირობებში რაიონის სოფლის მეურნეობის ძირითადი მუშახელი ქალები და მოხუცები იყვნენ. 1941-1944 წლებში ქობულეთის რაიონში განადგურდა 249 ჰექტარი ციტრუსოვანთა ნარგავი. გადარჩენილი ნარგავებიც დაბალ მოსავალს იძლეოდა, რადგან მინერალური სასუქები და შხამ-ქიმიკატები საერთოდ არ შეტანილა (აცსა, ფ.პ-1, ან.10, ს. 2, ფურც. 19). საბჭოთა მეურნეობებს არ ჰყავდათ საკმარისი მუშახელი. ამიტომ ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებს ხულოს რაიონიდან მობილიზებული მოსახლეობა ასრულებდა. მაგრამ ეს იყო კამპანიური ღონისძიება და საქმეს ნაკლებად შველოდა. საკავშირო ცენტრალური ხელისუფლება ადგილობრივი ორგანოების მუშაკებს, მათ შორის სახელმწიფო მეურნეობათა ხელმძღვანელებს ავალებდა მუშა-მოსამსახურეებისათვის გამოეყოთ მიწის ნაკვეთები, რათა მუშახელის დენადობა შემცირებულიყო და ახლის მოზიდვა გაადვილებულიყო. მაგრამ ეს მაშინ აჭარაში ვერ განხორციელდა იმ მოტივით, რომ აქ სახელმწიფო მეურნეობები მცირემიწიანი იყო და საბოსტნე მიწის ნაკვეთების გამოყოფის საშუალება არ არსებობდა. ომის წლებში ქობულეთის რაიონის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებიდან ყველაზე მეტად დაზარალდნენ კოლმეურნეობები. მათი ქონების ნაწილი განადგურდა, ადგილი ჰქონდა საკოლმეურნეო მიწების მოტაცების ფაქტებსაც. ეს იყო საერთო მოვლენა საკავშირო მასშტაბით. ომისშემდგომ აღდგენით წლებში (1946-1950) ძირითადი ამოცანა იყო სახელმწიფო მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების სამეურნეო-ორგანიზაციული, მატერიალურ-ტექნიკური და ფინანსურ-ეკონომიკური გაძლიერება და განმტკიცება, სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა მართვის, შრომის ორგანიზაციის გაუმჯობესება. მართალია, საბჭოთა მეურნეობებს სახელმწიფო აფინანსებდა და საჭირო შემთხვევაში დატაციას აძლევდა, მაგრამ კოლმეურნეობები თვითდაფინანსებაზე ირიცხებოდნენ და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების შესყიდვაზე ნორმალური ფასების დაწესებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ომისშემდგომ აღდგენით წლებში (1946-1950) ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობის განვითარების საერთო ამოცანებიდან ძირითადი იყო სახელმწიფო მეურნეობის მუშახელით უზრუნველყოფა და გლეხობის წარმოდგენაში კოლმეურნეობის იმიჯის ამაღლება, იმის პრაქტიკულად დასაბუთება, რამდე-

ნად სასარგებლოა იგი გლეხობისათვის. ამ ამოცანების გადაწყვეტისათვის გამოიყენებოდა ადმინისტრაციულ-მზრუნველური მეთოდები და პროპაგანდისტული მანქანა. ქობულეთის რაიონის სახელმწიფო მეურნეობებს მუშახელი ყოველთვის ეკლო. 30-იან წლებში რუსეთიდან, უკრაინიდან და სომხეთიდან მოიზიდეს მუშახელი. მაგრამ მათი ადგილზე შენარჩუნება გაძნელდა, რადგან საკმარისი არ იყო საცხოვრებელი ბინები.

პრობლემა კიდევ უფრო გამწვავდა ომისშემდგომ აღდგენით წლებში, 1948 წელს აჭარის საბჭოთა მეურნეობებში გეგმით გათვალისწინებული იყო 4427 მუშახელი, ფაქტიურად ჰყავდათ 3030. ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობას გეგმით გათვალისწინებული 1000 მუშახელის ნაცვლად ჰყავდა 720, ციხისძირის-335-ის ნაცვლად-120, ჩაქვის სახელმწიფო მეურნეობას გეგმით უნდა ჰყოლოდა 1200 მუშახელი, ფაქტიურად ჰყავდა 900. საქართველოს კომპარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტის ბიურომ 1949 წლის 11 მარტს განიხილა საკითხი „საბჭოთა მეურნეობების მუშახელით დაკომპლექტების შესახებ“. გარკვეული ამოცანები დაისახა, მაგრამ პრობლემა არ მოწესრიგებულა. მაგალითად, ოჩხამურის სახელმწიფო მეურნეობის 1952-1953 წელს გეგმით უნდა ჰყოლოდა 1500 მუშახელი, ფაქტობრივად ჰყავდა 1200 (აცსა, ფ. პ-1, ან. 27, ს. 2, ფურც. 224).

ქობულეთის რაიონის საკოლმეურნეო სექტორში პრობლემები კიდევ უფრო მეტი იყო. მართალია, ჩაისა და ციტრუსოვანი კულტურის ფასები სოფლის მეურნეობის სხვა პროდუქციის ფასებს აღემატებოდა, მაგრამ სახელმწიფო შესყიდვის ფასები, შრომის შესაბამისი არ ყოფილა. საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1947 წლის თებერვლის პლენუმის გადაწყვეტილებათა შედეგად მორალურ წახალისებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა. დაწესდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოების მიჯნები, რომლის მიღწევის შედეგად მომუშავეებს ორდენებითა და მედლებით აჯილდოვებდნენ. ყველაზე გამორჩეულებს „სოციალისტური შრომის გმირის“ წოდებას ანიჭებდნენ. ამ ღონისძიებამ სოფლის მშრომელთა საერთო შრომითი აღმავლობა გამოიწვია. სახელმწიფო გეგმებისა და შრომითი მიღწევების პოპულარიზაციისათვის ხელისუფლება მთელი მოცულობით იყენებდა პრესას, რადიოსა და ზეპირ პროპაგანდა-აგიტაციას. ქობულეთის რაიონში 1945 წელს 450 აგიტატორი და 185 წამკითხველ-მოსაუბრე მუშაობდა (სულ 635 კაცი). მათ შორის იყო: 246 მასწავლებელი, 105 აგრონომი, 38 ექიმი და 242 სხვა სპეციალისტი (აცსა, ფ. პ-1, ან. 9, ს. 3, ფურც. 64). 1950 წლისათვის აგიტაცია-პროპაგანდას ეწეოდა 836 აგიტატორი, 222 წამკითხველ-მეურნე, მთლიანობაში აღებული 858 კაცი (აცსა, ფ. პ-1, ან. 15, ს. 220, ფურც. 17).

ცხადია, საინფორმაციო საშუალებები, ზეპირი აგიტაცია-პროპაგანდა ადამიანებზე გარკვეულ ზეგავლენას ახდენდა. ამის უარყოფა არ შეიძლება. მაგრამ ადამიანებისათვის ძირითადი იყო და არის ეკონომიკური დაინტერესება. მაშინ ამ ფაქტორს ჯეროვანი ყურადღება არ ექცეოდა. ამიტომ წარმოების განვითარების შესაძლებლობანი სრულყოფილად გამოყენებული არ ყოფილა. ცხადია, სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში მიღწევები იყო, მაგრამ მეტწილად ისინი მოპოვებულია მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მეთოდებით. სოფლის მეურნეობაში შრომა მძიმედ რჩებოდა, განსაკუთრებით მეჩაიეობაში. პრაქტიკულად მეჩაიეობაში შრომის პირობები ქანცგამცლელი იყო. მაგრამ მომუშავენი ამას იტანდნენ და შრომას არ ღალატობდნენ.

XX საუკუნის 40-50-იანი წლების მიჯნაზე ქობულეთის რაიონში როგორც აჭარაში, კოლმეურნეობების სამეურნეო-ორგანიზაციული განმტკიცების მიზნით მოხდა ადმინისტრაციული გამსხვილება და ადმინისტრაციული საშტატო ერთეულების შემცირება. პირველი გამსხვილება 1950 წლის დასაწყისში ჩატარდა. გამსხვილების შედეგად 36 კოლმეურნეობის ნაცვლად 31 დარჩა. ადმინისტრაციულ-სამმართველო აპარატი 24 ერთეულით შემცირდა, რაზედაც წლიურად 7958 შრომადღე იხარჯებოდა. 1950-1951 წლებში განხორციელდა კოლმეურნეობათა მორიგი გამსხვილება, რის შედეგად მათი რაოდენობა 27-მდე შემცირდა. რაიონში 1950-1951 წლებში კოლმეურნეობების გამსხვილების შედეგად ადმინისტრაციულ-სამმართველო აპარატი 78 ერთეულით შემცირდა. ამის შედეგად მიღებულმა ეკონომიამ 15570 შრომადღე შეადგინა (აცსა, ფ. 3-1, ან. 17, ს. 6, ფურც. 6-10).

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის განვითარება-განმტკიცებისათვის არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა საწარმოების კადრებითა და სპეციალისტებით უზრუნველყოფას. ამ მიმართულებით მაშინდელი პირობების გათვალისწინებით ნორმალური ვითარება იყო სახელმწიფო მეურნეობებში. ქობულეთის რაიონის სახელმწიფო მეურნეობების ხელმძღვანელობა დაკომპლექტებული იყო უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე კადრებით. მაგალითად, 1947 წელს 18 საბჭოთა მეურნეობის დირექტორიდან 13-ს ჰქონდა უმაღლესი აგრონომიული განათლება, ხოლო 5-ს. საშუალო გამორჩეული იყვნენ ჩაქვისა და ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობების დირექტორები ი. გოგია და ი. ფუთურიძე (ო. თურმანიძე, 2005:71). მაგრამ კოლმეურნეობებში ამ მიმართულებით პრობლემები იყო ომისშემდგომ აღდგენის პირველ წლებში. მომდევნო წლებში სურათი რამდენადმე შეიცვალა. 1950 წელს ქობულეთის რაიონის კოლმეურნეობების თავმჯდომარეთა 92% უმაღლესი განათლებით იყო (აცსა, ფ. 3-1, ან. 17, ს. 66, ფურც. 301).

XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობაში იწყება ახალი ცვლილებები. ძირითადი ამოცანა იყო მიწის რაციონალური გამოყენება, წარმოების ინტენსიფიკაცია, ახალი ტიპის საწარმოების-საკოლმეურნეობათაშორისო და სამეურნეობათაშორისო საწარმოების შექმნა, აგრარული სექტორის ინდუსტრიალიზაცია. ამ ამოცანების გადაწყვეტა მეტწილად დამოკიდებული იყო საკავშირო და საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებაზე. მართალია, ქობულეთის რაიონში მიწის სავარგულები, აჭარის დანარჩენ რაიონებთან შედარებით, მეტი იყო, მაგრამ მაინც მცირემიწეობიან რეგიონად ითვლება. 1954 წელს ქობულეთის რაიონში სავარგულების საერთო ფართობი 71,0 ათას ჰექტარს შეადგენდა. მათგან სახნავი იყო 2,4 ათასი, მრავალწლიანი ნარგავები-14,0 ათასი, ბუნებრივი სათიბები - 0,1 ათასი, საძოვრები-3,8 ათასი, ჰექტარი (საოწ, 1961:44). 50-იან წლებში სავარგულების ნაწილზე სამრეწველო საწარმოთა და საცხოვრებელი შენობები ააგეს, რამაც მათი შემცირება გამოიწვია, მაგრამ ამავე დროს მიმდინარეობდა დაშრობილი მიწების ათვისება. 1953-1960 წლებში დაშრობილი მიწების ფართობი 3017 ჰექტრიდან გაიზარდა. დაშრობილი მიწებიდან სოფლის მეურნეობაში გამოყენებული იყო 1953 წელს 2566 ჰექტარი, 1960 წელს - 3431 ჰექტარი (საოწ, 1961:55). ჭაობებისაგან გამოთავისუფლებული მიწები საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებს გადაეცათ, სადაც გააშენეს ჩაის პლანტაციები, შეიქმნა მებოსტნეობისა და მეღორეობის მეურნეობები.

ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიალიზაციის მიმართულებით მნიშვნელოვანი მიღწევები იყო XX საუკუნის 50-80-იან წლებში. თუ 1951 წელს ქობულეთის რაიონში ითვლებოდა 95 ტრაქტორი, 1970 წელს რაიონში 301 ტრაქტორი აღირიცხა. საბჭოთა მეურნეობის ჰქონდათ 107 ტრაქტორი (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს.975, ფურც. 4; ს. 1889, ფურც.3). ქობულეთის მანქანა-ტრაქტორთა სადგურის გაუქმების შემდეგ (1958 წ.) მისი ტექნიკა კოლმეურნეობებმა შეისყიდეს. 60-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ხელისუფლებამ დამატებითი ღონისძიებები განახორციელა სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიალიზაციისათვის. 1975 წელს ქობულეთის რაიონში 243 ტრაქტორი ითვლებოდა, ხოლო 1985 წლისათვის 288-მდე გაიზარდა. რაიონის სოფლის მეურნეობაში 290 ცალი სატვირთო ავტომობილი აღირიცხა. ერთი სიტყვით, ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობა მთლიანად უზრუნველყოფილი იყო აუცილებელი სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკით. ჩაის საკრეფი მანქანა „საქართველო“ პირველად 1964 წელს გამოიყენეს ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობაში. მომდევნო წლებში სხვა მეურნეობებშიც იყენებდნენ. 1970 წელს ქობულეთის რაიონში ითვლებოდა 67 ცალი ჩაის საკრეფი მანქანა „საქართველო“. მათგან 29 ცალი ეკუთვნოდათ

კოლმეურნეობებს, 30 ცალი-საბჭოთა მეურნეობებს. 8 ცალი გააჩნდათ „აჭარ-სოფლტექნიკის“ ქობულეთის რაიონულ განყოფილებას (აცსა, ფ.პ-1, ან. 64, ს. 96, ფურც. 4). მხოლოდ ერთ, ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობაში 1970-1971 წლებში ითვლებოდა 11 ტრაქტორი, 8 ჩაის საკრეფი მანქანა და 13 სატვირთო ავტომობილი (გაზ. საბჭოთა აჭარა, 1971, 21 ოქტომბერი).

XX საუკუნის 50-80-იან წლებში ქობულეთის სახელმწიფო მეურნეობებს შორის მიწის ფართობით, მომუშავეთა რაოდენობით, საერთო შემოსავლებით, მოგებითა და წმინდა მოგებით გამოირჩეოდნენ ჩაქვისა და ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობები. 1965 წლის ცნობით ჩაქვის მეურნეობის საერთო პერსონალი 1715 კაცს შეადგენდა. მოგება 536,8 ათას, ხოლო წმინდა მოგება 497 ათას მანეთს უდრიდა. კიდევ მეტი შემოსავალი ჰქონდა ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობას, რომლის საერთო მოგება 736,2 ათას მანეთს, მეურნეობის საერთო პერსონალი 1242-ს შეადგენდა. მუხაესტატეს საბჭოთა მეურნეობის წმინდა მოგება 691,6 ათას მანეთს აღემატებოდა.

მეციტრუსეობის საბჭოთა მეურნეობების შემოსავალი დამოკიდებული იყო ციტრუსების მოსავლიანობაზე, სუსხიანი ზამთრები, რომლებიც ქობულეთის რაიონში პერიოდულად მეორდებოდა, ნარგავებს სპობდა. მართალია, მისი აღდგენა ხდებოდა, მაგრამ ახალი ნარგავების გამოზრდისათვის წლები იყო საჭირო. ამით იყო გამოწვეული, რომ 1965 წელი წაგებით დაამთავრა საბჭოთა მეურნეობების ნაწილმა.

XX საუკუნის 80-იან წლებში საკავშირო მასშტაბით აგრარულ სექტორში ახალი ცვლილებები განხორციელდა, რომელიც ქობულეთის რაიონსაც შეეხო. ქობულეთის რაიონში, როგორც საერთოდ საქართველოში, აგროსამრეწველო გაერთიანება ჩამოყალიბდა, რომელშიც კოლმეურნეობებთან და საბჭოთა მეურნეობებთან ერთად, გაერთიანდა სოფლის მეურნეობის ნედლეულის გადამამუშავებელი სამრეწველო საწარმოები, საავტომობილო ტრანსპორტი, „სოფლტექნიკისა“ და „სოფლქიმიის“ ორგანიზაციები. 1986 წელს ქობულეთის რაიონის ოჩხამურის საბჭოთა მეურნეობასთან გაერთიანდა ჩაის ფაბრიკა და შეიქმნა აგროსამრეწველო კომბინატი. მომდევნო წელს შეიქმნა ჩაქვის აგროსამრეწველო კომბინატი.

ქობულეთის რაიონის აგრარულ სექტორში მნიშვნელოვანი სიახლე იყო საკოლმეურნეობათაშორისო, სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებებისა და აგროფირმების შექმნა. პირველი საკოლმეურნეობათაშორისო მეფრინველეობის ფერმა 1958 წელს შეიქმნა სოფელ ციხისძირში. მისი მონაწილე იყო ქობულეთის რაიონის 28 და ბათუმის რაიონის 12 კოლმეურნეობა. ფერმაში მოეწყო 28 ტიპური საფრინველე 30 ათას ფრთა ფრინველზე, საწყობი, ინკუბატორი. ფერმაში

დასაქმდა 50-მდე ადამიანი. 1961 წელს სახელმწიფოს მიყიდა 4,1 ტონა ქათმის ხორცი, 368 ათასი კვერცხი. ფერმაში ითვლებოდა 10 ათასი კვერცხმდებელი ფრინველი და 20 ათასი წიწილა (გაზ. საბჭოთა აჭარა, 1962, 6 მარტი). მეფრინველეობის ფერმამ მერვე ხუთწლედში (1966-1970 წლები) სახელმწიფოს მიყიდა 187,4 ტონა ფრინველის ხორცი, 4,4 მილიონი ცალი კვერცხი (აცსა, ფ. პ-1, ან. 64, ს. 117, ფურც. 33) მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო.

ქობულეთის რაიონში პირუტყვის ხელოვნური დათესვლის საკოლმეურნეობათაშორისო სადგურის, მებოსტნეობისა და მეღორეობის ფერმების დაარსება (ჩოლოქი). 70-იან წლებში საკოლმეურნეობათაშორისო გაერთიანებების მონაწილე გახდნენ საბჭოთა მეურნეობები და ამის შედეგად ისინი გარდაიქმნა სამეურნეობათაშორისო საწარმოდ (ო. თურმანიძე, 2005:218). 1976 წელს მეცხოველეობის სამეურნეობათაშორისო ფერმების გაერთიანების ბაზაზე „ცხოველმრეწვი“ შეიქმნა, რომელსაც ქობულეთის რაიონში ჰქონდა მეცხოველეობის ფერმა.

არსებითად გაუმჯობესდა კოლმეურნეობათა თავმჯდომარეების, მოადგილეების, ბრიგადირების, ფერმების გამგეების თვისებრივი მდგომარეობა. 70-იანი წლების მეორე ნახევარში განხორციელდა კოლმეურნეობის ახალი გამსხვილება, რის შედეგად მათი რაოდენობა 17-მდე შემცირდა. გამსხვილებულ კოლმეურნეობებში შეიქმნა შტატიანი პარტიული, პროფკავშირული და კომკავშირული კომიტეტები. მთელ ეს აპარატი გამიზნული იყო წარმოების განვითარების, ფინანსურ-ეკონომიკური გაძლიერებისათვის. შედეგებიც მნიშვნელოვანი იყო. ფინანსურ-ეკონომიკური მაჩვენებლებით ავტონომიური რესპუბლიკის ყველა რაიონის ანალოგიურ მახასიათებლებს დიდად აღემატებოდა.

საკავშირო ხელისუფლების დადგენილებით 1966 წელს შემოიღეს გარანტირებული ანაზღაურება, შრომადღის ნაცვლად დაწესდა კაცდღე. 1967 წლიდან კოლმეურნეობებში სახელმწიფო საპენსიო სისტემა გავრცელდა. ცხადია, ამ ღონისძიებებმა წარმოების ახალი აღმავლობა გამოიწვია. ქობულეთის რაიონის კოლმეურნეობებში საერთო შემოსავალი წლითიწლობით იზრდებოდა. 1950 წელს 769 ათასი მანეთიდან 1970 წელს 14210 ათას, 1980 წელს–26477 ათას, 1985 წელს–27248 ათას მანეთამდე გაიზარდა. ამის შედეგად მნიშვნელოვანად გადიდდა კაცდღის ანაზღაურება, აღნიშნული მაჩვენებელი 1950 წელს 2,4 მანეთიდან 1960 წელს–3,52, 1970 წელს – 6,0, 1980 წელს 8,68, ხოლო 1985 წელს – 9,15 მანეთამდე გადიდდა (აცსა, ფ.რ-84, ან. 1, ს. 1870, ფურც. 11; სასწ., 1981, გვ. 85).

მართალია, ქობულეთის რაიონის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებს მნიშვნელოვანი მიღწევები გააჩნდათ, მაგრამ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ერთიანი საკავშირო ბაზარი მოიშალა. პრობლემები შეიქმნა ჩაის, ციტრუსებისა და

სხვა სუბტროპიკული კულტურების პროდუქციის რეალიზაციაში. ეროვნულმა ხელისუფლებამ, რომელიც საქართველოში 1990 წლის 28 ოქტომბრის არჩევნების შემდეგ მოვიდა, არასწორი გზით წაიყვანა ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიკური განვითარდა, წარსული გამოცდილების ხელაღებით იგნორირების შედეგად ქვეყანა მძიმე კრიზისში აღმოჩნდა, რაც ქობულეთის რაიონში აისახა.

1.3. სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგები 1946-1990 წლებში

ომისშემდგომ პერიოდში ქობულეთის რაიონის სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაცია გაღრმავდა და გაფართოვდა ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების მიმართულებით. სოფლის მეურნეობის ძირითად დარგად მეჩაიეობა იქცა. მართალია, 1950 წელს 1940 წელთან შედარებით ჩაის კულტურის ფართობი 266 ჰექტრით შემცირდა, მაგრამ მოსავალი 2249 ტონით გაიზარდა. ჩაის ფართობის შემცირება გამოწვეული იყო ჩაის ბუჩქების ამორტიზაციით, ხოლო მოსავალი გაიზარდა შრომის ნაყოფიერების ამაღლების ხარჯზე.

შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაზე საგრძნობი ზეგავლენა მოახდინა სახელმწიფოს მიერ მორალური წახალისების ფართოდ გამოყენებამ. შრომაში მოწინავე მეჩაიეობის ორდენებითა და მედლებით დაჯილდოებამ წარმოების აღმავლობა დააჩქარა. 1947-1950 წლებში „სოციალისტური შრომის გმირის“ წოდება მიანიჭეს 20 მოწინავეს. ხუცუბნის კოლმეურნეობის მეჩაიემ ასმათ (აიშე) ჯიჯავაძემ 1947 წელს ჰექტარზე მოიწია 9166 კგ ჩაის მწვანე ფოთოლი. ამ მიღწევების გამო „სოციალისტური შრომის გმირის“ წოდება მიანიჭეს, 1948 წელს მოიწია 12833 კგ, 1949 წელს—8102, ხოლო 1950 წლის 5 სექტემბრისათვის—10096 კმ. ამ წარმატებისათვის სამჯერ მიიღო ლენინის ორდენი. ბობოყვათის კოლმეურნეობის მეჩაიემ ბესირე კონცელიძემ 1947 წელს მოკრიფა 8015 კგ ჩაის ფოთოლი. ამ წარმატებისათვის „სოციალისტური შრომის გმირის“ წოდება მიანიჭეს. მაღალი საჰექტრო მოსავალი მიიღო 1948-1949 წლებშიც. „სოციალისტური შრომის გმირობა“ მიანიჭეს ჰურიე ვასაძეს, ულფიე წერეთელს, საბრიე ვერულიძეს, ემინე გიორგაძეს, ასიე გოგიტიძეს, ვარდო კონცელიძეს და სხვებს (აცსა, ფ.რ.-2, ან. 1, ს. 1685, ფურც. 1-9). 1950 წლისათვის ხუცუბნის კოლმეურნეობაში 10 „სოციალისტური შრომის გმირი ითვლებოდა, ჩაქვის საბჭოთა მეურნეობაში —8, ხოლო 28 მოწინავე ორდენოსანი და მედალოსანი იყო (ო. თურმანიძე, 2005:173).

მეჩაიეობაში წარმატებები კიდევ მეტი იყო 50-80-იან წლებში. შრომის სტიმული საგრძნობლად გაიზარდა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს 1956 წლის იანვრის დადგენილების შედეგად. რითაც მეჩაიეს პირველი ხარისხის ერთი კგ ჩაის ფოთლის

მოკრეფისათვის დამატებით ეძლეოდა 10 კაპიკი, ხოლო მეორე ხარისხისათვის – 8 კაპიკი. მიწის ახალი სავარგულების ათვისებისა და აგროტექნიკური წესების გაუმჯობესების შედეგად მნიშვნელოვნად გაიზარდა ჩაის ფართობი და მოსავალი, რაზედაც წარმოდგენას გვიქმნის მე-3 ცხრილი (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 3572, ფურც. 2-3; სასწ, 1981:77, აცსდმ).

ცხრილი 3

მაჩვენებლები	1950 წ.	1960 წ.	1970 წ.	1980 წ.	1985 წ.	1990 წ.
ფართობი (ჰექტარობით)	3530	4392	5103	5105	5105	4780
მოსავალი (ტონობით)	11843	19873	27521	44526	48786	43712

1950-1980 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 1575 ჰექტარით გაიზარდა. 80-იან წლებში მისი განვითარების ექსტენსიური რეზერვი თითქმის ამოიწურა. 1990 წლისათვის ჩაის კულტურის ფართობის შემცირება გამოწვეული იყო ზოგიერთ პლანტაციამო ჩაის ბუჩქების ამორტიზაციით. 1950-1985 წლებში ჩაის ფოთლის მოსავლის გადიდება განაპირობა, ფართობის ზრდასთან ერთად, შრომის ნაყოფიერების ამაღლებამ. საშუალო საჰექტარო მოსავალი 1950-1960 წლებში 3535 კგ-დან 5012 კგ-მდე, მეორე ათწლეულში – 5942 კგ, 1971-1980 წლებში ჩაის ფოთლის საშუალო საჰექტარო მოსავალმა 9141 კგ შეადგინა, რაც 1950 წლის მაჩვენებელს 2,6-ჯერ აღემატებოდა. აჭარაში ქობულეთის რაიონზე მოდიოდა ჩაის კულტურის საერთო ფართობის 63-70% და მოსავლის – 67-75% (ო. თურმანიძე, 2005:271, 273).

ქობულეთის რაიონში ჩაის ფოთლის მაღალ მოსავალს იღებდნენ ჩაქვის, ოჩხამურის, ცეცხლაურის საბჭოთა მეურნეობები, ხუცუბნის, დაგვის, აჭყვის, ბობოყვათის, ჩაისუბნის, ქაქუთის, ლელვას კოლმეურნეობები და სხვა. XX საუკუნის 50-80-იან წლებში კვლავ ნაყოფიერად შრომობდნენ ძველი თაობის მეჩაიეები: ასმათ ჯიჯავაძე, გული ჯინჭარაძე, ტატიანა ცინცაძე და სხვები. 50-70-იან წლებში მოწინავე მეჩაიეთა რაოდენობა გაიზარდა. მათ შორის აღსანიშნავია ემინე ზაქარიაძე, ნაზი ფალანდარიშვილი, ზაიარა ნურიძე, ქეთევან გოგიტიძე, ნადია ჯინჭარაძე და სხვები, ქაქუთის კოლმეურნეობის მეჩაიემ ემინე ზაქარიაძემ 1948-1970 წლებში 200 ტონაზე მეტი ჩაის ფოთოლი მოიწია 37,5 ტონის ნაცვლად. 1957-1970 წლებში საჰექტარო მოსავალი 5550 კგ-დან 13500 კგ-მდე აიყვანა. შრომაში სამაგალითო იყო წყავროკელი მეჩაიე ნადია ჯინჭარაძე, რომელსაც 1971 წელს სოციალისტური შრომის წოდება მიანიჭეს. ხუცუბნელი მეჩაიე გულნარა გოგიტიძე სამაგალითო მიღწევებისათვის საქართველოს სა-

ხელმწიფო პრემიის ლაურეატი გახდა. გული ბოლქვამემ (ხუცუბანი) 0,5 ჰექტარზე 1971 წელს მოკრიფა 12 090 კგ, 1972 წელს–12200, 1973 წელს–12150 კგ მწვანე ფოთოლი, რაც საშუალო საჰექტარო მოსავალს 4,3-ჯერ აღემატებოდა (ო. თურმანიძე, 2005:276-277).

ომისშემდგომ პერიოდში სუბტროპიკული კულტურებიდან ქობულეთის რაიონში მნიშვნელოვნად განვითარდა ციტრუსები და ტუნგი. მართალია, 1949-1950 წლების სუსხიანმა ზამთარმა ქობულეთის რაიონის ციტრუსოვანი ბაღები დიდად დააზარალა, მაგრამ სოფლის მშრომელებმა აღადგინეს და შემდგომ განავითარეს. ციტრუსოვანი კულტურების განვითარებას რამდენადმე ხელი შეუწყო ერთიანმა საკავშირო ბაზარმა. ციტრუსოვანი კულტურების განვითარება დაჩქარდა საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1946 წლის 15 თებერვლის დადგენილების „საქართველოს სს რესპუბლიკაში ციტრუსოვანი კულტურების შემდგომი განვითარების ღონისძიებათა შესახებ“ მიღების შემდეგ.

პარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტმა და ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭომ 1946 წლის მარტში სპეციალური დადგენილება მიიღეს მეციტრუსეობის განვითარების შესახებ. ამ დადგენილების მიხედვით აჭარაში ციტრუსები გაშენდებოდა 1570 ჰექტარზე. აჭარაში ციტრუსების გაშენების გეგმა გადაჭარბებით შესრულდა. 1946-1949 წლებში მხოლოდ ქობულეთის რაიონში გააშენეს 1551 ჰექტარი ციტრუსოვანი კულტურები. ამის შედეგად 1949 წლის ბოლოს ქობულეთის რაიონში ციტრუსოვანი კულტურები 4261 ჰექტრიდან 5812 ჰექტრამდე გაიზარდა. 1946 წელს ციტრუსოვანი კულტურების ფართობის მიხედვით პირველი ადგილი ლიმონს ეკავა (2030 ჰექტარი) მეორე-მანდარინს (2021), მესამე-ფორთოხალს (286). 1949 წელს ლიმონის ფართობი შეადგენდა 3146 ჰექტარს, მანდარინის–2021, ხოლო ფორთოხლის ფართობი–576 ჰექტარს. 1949-1950 წლის სუსხიანი ზამთრის შედეგად ციტრუსოვანი კულტურების ფართობი 2221 ჰექტრამდე (2-ჯერ და მეტად) შემცირდა. მანდარინის ფართობი 754 ჰექტრამდე, ლიმონი–1135, ხოლო ფორთოხლის ფართობი–332 ჰექტრამდე შემცირდა (ასმსმ).

50-80-იან წლებში სუსხიანი ზამთრები პერიოდულად მეორდებოდა. 1955 წელს ქობულეთის რაიონში ციტრუსოვანთა ნარგავებმა 4564 ჰექტარი შეადგინა. 1959 წლის სუსხიანი ზამთრის შედეგად 2829 ჰექტრამდე შემცირდა. 1965 წელს, ახალი ნარგავების გაშენების შედეგად, გაიზარდა და 3208 ჰექტარი შეადგინა. მეციტრუსეობისათვის მძიმე აღმოჩნდა 1971-1973 წლების ზამთრის სუსხიანი ამინდები. მთლიანად საქართველოში დაზიანდა ციტრუსოვანი კულტურები და ვენახი. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და რესპუბლიკის

მინისტრთა საბჭომ 1974 წლის იანვარში დადგენილება მიიღეს „ყინვისაგან ციტრუსების ნარგავებისა და ვენახის დაცვის გადაუდებელი ამოცანები პლანტაციების აღდგენისა და განვითარების, ახალი ყინვაგამძლე ჯიშების გამოყვანის, ქარსაფარი ზოლების შექმნის შესახებ და სხვა (გაზ. საბჭოთა აჭარა, 1974, 16 იანვარი). ქობულეთის რაიონში 319 ჰექტარზე გააშენეს ქარსაფარი ზოლები. ყინვაგამძლე ჯიშების გამოყვანა კი გაჭიანურდა.

ლიმონი და ფორთოხალი ვერ იტანდნენ სუსხიან ზამთარს. ასეთ პირობებში უპირატესობა მანდარინს მიენიჭა. 1960 წელს 2829 ჰექტარი ციტრუსოვანი კულტურების ფართობიდან მანდარინს ეკავა 1879 ჰექტარი, 1965 წელს – 3208 ჰექტარიდან 2424 ჰექტარიც (ასმსმ). ცხადია, მოსავალი ცვალებადი იყო. 1955 წელს ქობულეთის რაიონში მოიწიეს 72,2 ტონა ლიმონი, 86,4 ტონა ფორთოხალი, 2548 ტონა მანდარინი. მთლიანობაში აღებული მოიწიეს 2706 ტონა (ასმსმ).

ქობულეთის რაიონში ციტრუსების მოსავლის მიხედვით პირველი ადგილი ეკავათ საკარმიდამო მეურნეობებს, მეორე-კოლმეურნეობებს, მესამე-საბჭოთა მეურნეობებს. ციტრუსოვანთა კულტურების მოსავალი მნიშვნელოვნად გაიზარდა მას შემდეგ როდესაც ნარგავები სრულმოსავლიანი გახდნენ. მოსავალი დამოკიდებული იყო კლიმატურ პირობებზე და არასტაბილური იყო. საშუალოდ წლიურად 1965-1966 წლებში მოიწიეს 28695 ტონა, 1966-1970 წლებში–104 864, 1971-1975 წლებში–158286, 1976-1980 წლებში–308.127, 1981-1985 წლებში–400370 ტონა, 1986-1990 წლებში – 332024 ტონა. მომდევნო ხუთწლედში სარეკორდო მოსავალი მოიწიეს 1991 წელს (303.399 ტონა. საქართველოს ციტრუსების ძირითადი მომხმარებელი იყო რუსეთის ფედერაციული რესპუბლიკა და საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ციტრუსების მოსავალი დიდად შემცირდა. 1992 წელს ქობულეთის რაიონში მოიწიეს 13 654 ტონა, 1995 წელს – 8150 ტონა ციტრუსოვანთა ნაყოფი (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 3572, ფურც. 5-6). ამჟამად მეციტრუსეობა მთლიანად საქართველოში, მათ შორის ქობულეთის რაიონში კატასტროფულად დაქვეითებულია.

ქობულეთის რაიონში ომისშემდგომ პერიოდში მნიშვნელოვნად განვითარდა მეხილეობა. სიახლე იმაში გამოიხატა, რომ მასობრივად იწყება იაპონური ხურმისა და ფეიხიას, კივის მოშენება. მეხილეობას ეწეოდნენ სახელმწიფო მეურნეობები, კოლმეურნეობები, საკარმიდამო მეურნეობები. ძირითადი იყო საკარმიდამო მეურნეობები. 1970 წელს ქობულეთის რაიონში ხეხილის ფართობი 1925 ჰექტარს შეადგენდა. მათგან სახელმწიფო მეურნეობებში–38 ჰექტარი, კოლმეურნეობაში–407, საკარმიდამო მეურნეობებში–1479 ჰექტარი (ასმსმ). ცხადია, ხილის ნაყოფის წარმოებაში წამყვანი იყო საკარმიდამო მეურნეობები. 1961 წელს ქობულეთის რაიონის ყველა კატეგორიის მეურნეობაში დაამზადეს 5072

ტონა ხილი, 1964 წელს – 5574, 1966-1970 წლებში–19706, 1971-1975 წლებში – 25298, 1981-1985 წლებში–42 033, 1986-1990 წლებში–32444 ტონა. 1991 წლის ხილის დამზადება 1425 ტონამდე შემცირდა. მომდევნო წლებში ხილის სახელმწიფო დამზადება შეწყდა (აცსა, ფ.რ-178, ან.1, ს. 3572, ფურც. 7-8).

ომისა და ომისშემდგომ წლებში ტუნგის კულტურის ფართობი და მოსავალი არასტაბილური იყო. 1941-1942 და 1949-1950 წლების სუსხიანმა ზამთრებმა ტუნგის ნარგავები მნიშვნელოვნად დააზარალა. მაგალითად, 1941-1951 წლებში ქობულეთის რაიონში ტუნგის ფართობი 2320 ჰექტრიდან 1854 ჰექტრამდე, ხოლო 1960 წელს 1521 ჰექტრამდე შემცირდა, 1945 წელს მიიღეს 2133 ტონა, 1947 წელს–1733, 1948 წელს – 2273, 1950 წელს–1273 ტონა ტუნგის ნაყოფი. კვლავინდებურად ტუნგის ნარგავები გაშენებული იყო საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში. საკარმიდამო ნაკვეთებზე მას არ აშენებდნენ. ომისშემდგომ წლებში ერთ საწარმოდ გაერთიანება ჯიხანჯურისა და კობის ტუნგის საბჭოთა მეურნეობები. 1958 წელს ჩატარდა ტუნგის ფართობის პასპორტიზაცია. აღმოჩნდა, რომ ტუნგის ნარგავების 27% ყინვისაგან დაზიანებული იყო. 1963-1964 წლების სუსხიანი ზამთრის შედეგად დაზიანდა აჭარის ტუნგის ნარგავების 20-25% (აცსა, ფ.რ-84, ან. 1, ს. 2035, ფურც. 15). ამის შედეგად ქობულეთის რაიონში ტუნგის ფართობი 1109 ჰექტარს, 1975 წელს–1095, ხოლო 1980 წელს–1145 შეადგენდა (ასმსმ).

XX საუკუნის 50-იან წლებში, როგორც მანამდე, ტუნგის მოსავალი ცვალებადი იყო. 1955 წელს მოიწიეს 3720 ტონა, 1956 წელს–1162, 1958 წელს–3344 ტონა. მომდევნო წლებში შემცირდა. მაგალითად, 1959 წელს მოიწიეს 1952 ტონა. ხუთწლეულების მიხედვით საშუალო წლიური მაჩვენებელი იყო: 1961-1965 წლებში – 1986 ტონა, 1966-1970 წლები–2246, 1971-1975 წლებში–1401, 1976-1980 წლებში–1181, 1981-1985 წლებში – 804, 1986-1990 წლები–504 ტონა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 3572, ფურც. 26). ამრიგად, ტუნგის მოსავალი 1955 წელთან შედარებით 7,5-ჯერ შემცირდა. ამ შემცირების მიზეზია არახელსაყრელი კლიმატური პირობები და 80-იანი წლების მეორე ნახევარში საკავშირო მასშტაბით პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისების განვითარება.

მეზოსტნეობა მთლიანად აჭარაში განვითარების დაბალ დონეზე იდგა, არადა ბათუმი და ქობულეთი საკურორტო ქალაქებია და მოსახლეობის ბოსტნეულით უზრუნველყოფას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. 1940-1950 წლებში ქობულეთის რაიონში ბოსტნეული კულტურების საერთო ფართობი 100 ჰექტარს შეადგენდა. 1955-1960 წლებში 200 ჰექტრამდე გაიზარდა (საოწ, 1961:52). ბოსტნეულის სახელმწიფო შესყიდვის ფასები დაბალი იყო და კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები ამ დარგიდან მიღებული შემოსავ-

ლით გასავლის ხარჯებს ვერ ფარავდნენ, მაგალითად, ფიჭვნარის კოლმეურნეობამ 1969 წელს ბოსტნეულის წარმოებაზე დახარჯა 12334 მანეთი, ხოლო ზარალმა 7743 მანეთი შეადგინა (აცსა, ფ. პ-1, ან. 62, ს.18, ფურც. 166).

დაბალი შესასყიდი ფასების გამო ქობულეთის მებოსტნეობის საბჭოთა მეურნეობა, რომელიც 1959 წელს შეიქმნა, არარენტაბელური საწარმო იყო, 1965 წელს მეურნეობის წაგებამ 79820 მანეთი შეადგინა (სუისა, ფ. 334, ან. 23, ს. 1971, ფურც. 2-10). 1969 წელს ქობულეთის მებოსტნეობის საბჭოთა მეურნეობაში მოეწყო მეღორეობის ფერმა, რომელმაც პირველ წელს სახელმწიფოს მიყიდა 49 ტონა ხორცი (აცსა, ფ. პ-1, ან. 64, ს. 22, ფურც. 18). ქობულეთის მებოსტნეობის საბჭოთა მეურნეობა რენტაბელური გახდა 1970 წლიდან, როდესაც მასთან ფიჭვნარის კოლმეურნეობას გაერთიანდა. ქობულეთის მებოსტნეობის საბჭოთა მეურნეობაში ძირითადად მოჰყავდათ კიტრი, პამიდორი და კომბოსტო. ამ სახის ბოსტნეული მოჰყავდათ ქობულეთის რაიონის სხვა მეურნეობებშიც. საშუალო წლიური მოსავალი იყო: 1961-1965 წლებში – 350 ტონა, 1966-1970 წლებში – 474, 1971-1975 წლებში–1195, 1976-1980 წლებში–1825, 1981-1985 წლებში–2238, 1981-1990 წლებში–2964 ტონა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 3572, ფურც. 13-14), როგორც ამ მონაცემებიდან ჩანს, ბოსტნეულის მაღალ მოსავალს 1975 წლიდან იღებდნენ და 80-იან წლებში კულმინაციურ დონეს მიაღწია. მაგალითად, 1984-1989 წლებში იღებდნენ 3182 ტონიდან 3280 ტონამდე (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 3572, ფურც. 13-14). ბოსტნეულის ძირითადი მწარმოებელი იყო ქობულეთის მებოსტნეობის საბჭოთა მეურნეობა, სადაც 1965 წელს დასაქმებული იყო 138 ადამიანი (სუისა, ფ. 334, ან. 23, ს. 1971, ფურც. 2-10). მეურნეობის გაფართოების და წარმოების გადიდების შედეგად 1980 წელს მომუშავეთა რიცხოვნობა 377-მდე გაიზარდა. მათ შორის იყო: 366 მუშა, 27 აგრონომი და ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკი, 14 მოსამსახურე (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 2663, ფურც. 1). ადამიანების დასაქმებას, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, პროდუქციის წარმოებასთან ერთად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ომისშემდგომ პერიოდში ქობულეთის რაიონის მეცხოველეობის დარგში მნიშვნელოვანი ღონისძიებები განხორციელდა. ცხადია, არანორმალური პირობები და მწირე რესურსები ძალაში რჩებოდა. მიუხედავად ამისა, საგრძნობლად გაუმჯობესდა პირუტყვის ჯიშობრივი შემადგენლობა, მოეწყო პირუტყვის სასუქი ფერმა 1000 სულ მსხვილფეხა რქიან საქონელზე, რომელიც აჭარის „ცხოველმრეწვს“ ეკუთვნოდა. ააშენეს სახელმწიფო, საკოლმეურნეო და საკოლმეურნეობათაშორისო მეცხოველეობის ფერმები, სასილოსე კომპები და ასე შემდეგ. მეცხოველეობის საერთო სულადობის შესახებ შეიძლება ვიმსჯელოთ მე-4 ცხრილის მიხედვით (აცსა, ფ.რ-178, სს. 793, 1021, 1360, 1389, 3314).

წლები	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი				ცხვარი	თხა	ღორი	ცხენი	სახე- დარი
	სულ	ფური	მუშა ხარი	კამეჩი					
1946	10236	4294	1008	432	2480	4886	350	503	46
1951	10880	4091	1024	354	3424	4962	581	872	93
1960	12668	6082	460	168	248	1498	2102	600	4
1971	13936	7021	69	120	37	244	1665	158	6
1981	17078	8556	31	40	86	196	3313	9	–
1986	18135	9386	719	53	–	436	3047	–	–

როგორც ვხედავთ, 1946-1986 წლებში მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის სულადობა სტაბილურად იზრდებოდა. აღნიშნულ წლებში მათი სულადობა 1,8-ჯერ გაიზარდა. მათ შორის ფურებისა–2,2-ჯერ. ამასთან, კამეჩის, ცხვრისა და თხის სულადობა მნიშვნელოვნად შემცირდა-სამაგიეროდ ღორის სულადობა თითქმის 9-ჯერ გაიზარდა. მუშა ხარის, ცხენისა და სახედრის შემცირება 1951 წლიდან იწყება, რამდენადაც ტრაქტორმა და ავტომობილმა შეცვალა მათი დანიშნულება, პირუტყვის სულადობის დიდი ნაწილი გლეხებსა და მუშა-მოსამსახურეებზე მოდიოდა. კერძოდ, 1970 წლის ბოლოს მათზე მოდიოდა: მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის 79,4%, მათ შორის ძროხისა და ფურ-კამეჩის–83%, ცხვრისა და თხის–99,7%, ღორის–5,9% (აცსა, ფ.რ-84, ან. 1, ს. 2519, ფურც. 20). მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი საერთოდ არ ჰყავდა. ასეთი კომლები 1985 წელს 41%-ს შეადგენდა. 1989 წელს მათი რაოდენობა 5187 კომლს ითვლიდა (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 19, ფურც. 2; ფ. რ-178, ან. 1, ს. 3055, ფურც. 2).

ომისშემდგომ წლებში ხელისუფლების ყურადღება საზოგადოებრივი მეცხოველეობისადმი გაიზარდა. საქართველოს კომპარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტისა და ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს 1949 წლის 29 ივნისის დადგენილებით აჭარაში, მათ შორის ქობულეთის რაიონის კოლმეურნეობისათვის დაწესდა მეცხოველეობის განვითარების სამწლიანი გეგმა (1949-1951). კოლმეურნეობებში იქმნებოდა სამი სახის ფორმა: მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის, წვრილფეხა რქიანი პირუტყვისა და მეფრინველეობის. ქობულეთის რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობებში პირუტყვის სულადობის სურათი 1941-1986 წლები მოცემულია მე-5 ცხრილში.

წლები	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი				ცხვარი	თხა	ღორი	ცხენი	სახე- დარი
	სულ	ფური	მუშა ხარი	კამეჩი					
1946	2421	566	950	197	1909	2209	42	205	7
1952	3439	1009	922	122	1620	1861	254	735	59
1960	3177	1100	409	60	–	88	1765	391	–
1971	2492	1061	59	4	–	–	1096	96	–
1981	2206	1173	6	–	–	–	748	5	5
1986	2177	1187	4	–	–	–	1252	–	–
1988	2381	2189	–	–	–	–	1157	–	–

ქობულეთის რაიონის საზოგადოებრივ სექტორში მეცხოველეობას ძირითადად კოლმეურნეობები მისდევდნენ. 1961 წელს შეიქმნა მეღორეობის საკოლმეურნეობათაშორისო ფერმა, 1976 წლიდან აჭარის „ცხოველმრეწვის“ სასუქის ფერმაც არსებობდ. მაგრამ კოლმეურნეობებს წამყვანი მდგომარეობა ეკავათ. 1970 წლის ბოლოს კოლმეურნეობებზე მოდიოდა რაიონის მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის საერთო სულადობის 20,6% (მათ შორის პროხის–16,9%), ღორის–94,1%, ცხვრის, თხის, ცხენის–0,3% (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 2519, ფურც. 20). 1946-1988 წლებში მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის სულადობა თითქმის სტაბილური იყო. 1946-1960 წლებში ფურების სულადობა გაორკეცდა. ამ მდგომარეობას მეტნაკლებად ინარჩუნებოდნენ მომდევნო წლებშიც.

საზოგადოებრივ მეურნეობებში ძირითადად შვედეთიდან და რუსეთის ფედერაციიდან შემოყვანილი ველი წითელი ჯიშის მაღალპროდუქტიული პირუტყვი ჰყავდათ. 1962 წელს ამ ჯიშის პირუტყვის სულადობა საერთო ჯოგში 64,7%-ს შეადგენდა (გაზ. „საბჭოთა აჭარა“, 1962, 22 სექტემბერი). 50-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მოყოლებული გადაჭარბებით სრულდებოდა რძის წველადობის გეგმები. მაგალითად, ერთი ფურის საშუალო წველადობა 1954 წელს 952 კილოგრამიდან 1959 წელს 2037 კილოგრამამდე, ორჯერ და მეტად გაიზარდა. ამ მაჩვენებლით მხოლოდ ხელვაჩაურის რაიონს ჩამორჩებოდა, თითქმის 2,3-ჯერ მეტი იყო ქედის, ხულოსა და შუახევის რაიონების მაჩვენებლებზე (სასწ, 1961:89). 50-იანი წლების მეორე ნახევარში კოლმეურნეობებს მოუხსნეს ცხვრისა და თხის სულადობის გეგმები, რადგან ქობულეთის რაიონს არ ჰქონდა პირობები წვრილფეხა რქიანი პირუტყვის განვითარებისათვის.

მეღორეობის საკოლმეურნეობათაშორისო ფერმის შექმნისა და მებოსტნეობის საბჭოთა მეურნეობაში მეღორეობის ფერმის მოწყობის შემდეგ ღორის

სულადობა გაიზარდა. მაგრამ ეს ზრდა სტაბილური არ ყოფილა. მიზეზი ის იყო, რომ ნამატს სრულყოფილად ვერ ინარჩუნებდნენ. ამასთან, პირუტყვის დაცემას სისტემატური ხასიათი ჰქონდა. საკმაოდ მაღალი იყო ღორების დაცემა. მაგალითად, 1980 წელს დაეცა 748 სული ღორი. მეტნაკლებად ასე იყო სხვა დროსაც (აცსა, ფ.რ-84, ან. 1, ს. 3154, ფურც. 77). პირუტყვის სულადობის შესრულების გეგმებს ძირითადად შესყიდვით ასრულებდნენ. მაგალითად, 1976-1980 წლებში შეისყიდეს 1697 სული პირუტყვი, რაშიც გადაიხადეს 1629 ათასი მანეთი (აცსა, ფ.რ-84, ან. 1, ს. 3669, ფურც. 15). ქობულეთის რაიონში პირუტყვი ბაგურ კვებაზე იყო. ადგილზე პირუტყვის უხეში საკვების წარმოების რესურსები შეზღუდულია. მაგალითად, 1990 წლისათვის ქობულეთის რაიონის საზოგადოებრივი მეურნეობების პირუტყვის შენახვისათვის საჭირო იყო 8080 ტონა უხეში საკვები, ადგილზე აწარმოებდნენ 4678 ტონას, დეფიციტი 3402 ტონას შეადგენდა. საკვების მნიშვნელოვანი ნაწილი ავტონომიური რესპუბლიკის ადმინისტრაციული საზღვრების გარედან შემოჰქონდათ, რისთვის დიდძალ ფულს ხარჯავდნენ. მაგალითად, 1949 წელს პირუტყვის საკვების შესამენად დახარჯეს 245536 მანეთი (ფულის 1941 წლის მასშტაბით). 1968 წელს ამ მაჩასიათებელმა 505 ათასი მანეთი შეადგინა (აცსა, ფ.პ-1, ან. 15, ს.5, ფურც. 20; ფ. რ-84, ან. 1, ს. 53, ფურც. 39).

მეფრინველეობა ძირითადად განვითარდა საზოგადოებრივ მეურნეობებში. ციხისძირის საკოლმეურნეობათაშორისო მეფრინველეობის ფერმის შექმნის შემდეგ ფრინველის რაოდენობა, ხორცისა და კვერცხის წარმოება მნიშვნელოვნად გაიზარდა. 1986 წელს ქობულეთის რაიონის სამეურნეობათაშორისო ფერმაში 68084 ფრთა ფრინველი ითვლებოდა, 1988 წელს 201175-მდე (3-ჯერ) გაიზარდა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 3314, ფურც. 43; ს. 3315, ფურც. 1).

მეფუტკრეობა მოსახლეობის ტრადიციული დარგია, მაგრამ ქობულეთის რაიონში ვერ განვითარდა. ომისშემდგომ პერიოდში, როგორც ადრე, მეფუტკრეობის განვითარების ბუნებრივი პირობები გამოუყენებელი დარჩა. კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები ფუტკრის ოჯახების (სკების) რაოდენობისა და თაფლის წარმოების გეგმებს ვერ ასრულებდნენ. ამის ძირითადი მიზეზია ხელისუფლების მხრიდან ნაკლები მზრუნველობა დარგისადმი. კოლმეურნეობებში 1946 წელს მხოლოდ 644 ფუტკრის ოჯახი ითვლებოდა. თაფლის წარმოება სათვალავში მისაღები არ იყო. მართალია, ფუტკრის ოჯახების რაოდენობა 1950 წელს 2,2-ჯერ გაიზარდა (1441-მდე), მაგრამ მომდევნო წლებში შემცირდა: 1958 წელს 973, ხოლო 1968 წელს—703, 1969 წელს—664 ერთეული შეადგინა. 1968-1969 წლებში აწარმოეს 1515 და 2464 კგ თაფლი. არ შესრულდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს 1967 წლის 12 სექტემბრის დადგენილება

„მეფუტკრეობის შემდგომი განვითარების შესახებ“ (საოწ, 1961:91, აცსა, ფ.რ-84, ან.1, ს. 2405, ფურც. 22-23).

2. მრეწველობა და საზოგადოებრივი ტრანსპორტი

გასაბჭოებამდე ქობულეთის რაიონში განვითარებული იყო შინამრეწველობა და ხელოსნობა. გამოწვევის იყო ჩაქვის ჩაის ფაბრიკა, რომელიც რაიონში ერთადერთი შედარებით მსხვილი საწარმო იყო. საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში შეიქმნა კვების, საშენი მასალების, მსუბუქი მრეწველობის, ტუნგის ზეთისახდელი, ხე-ტყის სახერხი და სადურგლო საწარმოები. ახალ საწარმოთა მშენებლობის შედეგად 1940 წელს ქობულეთის რაიონში 103 სამრეწველო საწარმოო ითვლებოდა, სადაც დასაქმებული იყო 1245 მუშა-მოსამსახურე. მათ მიერ წარმოებული საერთო პროდუქცია (1926-27 წლის ფასებით) 24555 ათას მანეთს უდრიდა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 691, ფურც. 5).

სამრეწველო დარგებს შორის წამყვანი იყო ჩაის მრეწველობა. ჩაის მეურნეობის განვითარების შედეგად ახალი ფაბრიკები ააშენეს. ბობოყვათის (1927 წ.), ხუცუბნის (1931 წ.), ოჩხამურის (1935 წ.), ქობულეთის N1 (1936 წ.), ჩაქვის ჩაის საწნები (1939 წ.). ამრიგად, 1940 წელს ქობულეთის რაიონში 6 ჩაის ფაბრიკა ითვლებოდა. მათ გამოუშვეს 1383,4 ტონა ჩაის პროდუქცია (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 691, ფურც. 5). ჩაის ფაბრიკების საწარმო სიმძლავრეზე მიგვანიშნებს მუშახელის რაოდენობისა და პროდუქციის გამოშვების მაჩვენებლები. 1939 წლის მონაცემით, ჩაქვის ჩაის ფაბრიკაში დასაქმებული იყო 124 მუშა, ფაბრიკამ აწარმოა 4508 ტონა ჩაის ნაწარმი, თანმიმდევრობით: ჩაქვის ჩაის საწნებმა ფაბრიკამ-158 და 2917, ქობულეთის-80 და 3465, ხუცუბნის-57 და 2066, ბობოყვათის ჩაის ფაბრიკამ-53 და 1755 (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 644, ფურც. 10).

კვების მრეწველობიდან აღსანიშნავია აგრეთვე პურისა და პურ-ფუნთუშეულის საწარმოები, რომელთა რაოდენობა 1939 წელს 15 ერთეულს შეადგენდა. ეს იყო წვრილი საწარმოები, რომლებშიც მთლიანად დასაქმებული იყო 92 მუშა და აწარმოეს 8773 ტონა პურ-ფუნთუშეული. საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში გაიხსენა ლიმონათის საამქრო (1931 წელს), სადაც აწარმოებდნენ ლიმონათს, სიროპს, გაზირებულ წყალს. 1926 წელს გაიხსნა რექტიფიკაციისა და წვენების საამქრო, რომელიც აწარმოებდა სპირტს, არაყს, ციტრუსების წვენებს. შედარებით მსხვილი საწარმო იყო ხილისა და ციტრუსების გადამამუშავებელი კომბინატი, რომელიც 1939 წელს გაიხსნა. ბუკნარის ეთერ-

ზეთების ქარხანა 1930 წელს დაარსდა, რომელიც სხვადასხვა სახის ზეთებს ამზადებდა.

ქობულეთის რაიონში 1939 წელს საშენი მასალების 5 საწარმოო აღირიცხა, სადაც დასაქმებული იყო 101 მუშა, საერთო პროდუქცია 724 ათას მანეთს შეადგენდა (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 644, ფურც. 10). მათ შორის მნიშვნელოვანი იყო ოჩხამური აგურ-კრამიტის ქარხანა, რომელიც ექსპლოატაციაში 1933 წელს შევიდა. ქარხანა აგურ-კრამიტთან ერთად ამზადებდა თიხის მილებსა და ჭურჭელს. 1933 წელს დაამზადა 250 ათასი ცალი აგური და კრამიტი (ო. თურმანიძე, 2012:315). მომდევნო წლებში მისი სიმძლავრეები გაიზარდა და 1940 წელს აწარმოა 461,3 ათასი ცალი აგური და 59,4 ათასი ცალი კრამიტი (აცსა, ფ.რ-178, ან.1, ს. 691, ფურც. 5). 1937 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა ელექტროცემენტის ქარხანა, რომელიც საბჭოთა კავშირში ამ ტიპის პირველი საწარმო იყო. ცეცხლურის თიხის ბაზაზე 1939 წელს დაარსდა კანალიზაციის მილების საწარმო და ოჩხამურის ტუნგის ზეთსახდელი ქარხანა, რომელიც ერთადერთი იყო საბჭოთა კავშირში. 1939 წელს ქარხანაში 20 მუშა მუშაობდა, ხოლო საერთო პროდუქცია (1926-27 წლის ფასებით) 718 ათას მანეთს შეადგენდა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 644, ფურც. 10).

1941-1945 წლების დროს ქობულეთის რაიონის სამრეწველო საწარმოთა ნორმალური საქმიანობა მოიშალა. 1945 წლისათვის სამრეწველო საწარმოთა რიცხვი 71-მდე, მუშათა რაოდენობა 809, ხოლო საერთო პროდუქცია 11648 ათას მანეთამდე შემცირდა (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 781, ფურც. 8-9). მნიშვნელოვნად შემცირდა პროდუქციის ნატურალური მაჩვენებლებიც. მაგალითად, 1940 წელთან შედარებით 1945 წელს აგურის წარმოება შემცირდა 35-ჯერ და მეტად (461,3 ათასიდან 13 ათასამდე), ჩაის პროდუქცია-2,1 (1383 ტონიდან 644 ტონამდე) და სხვა. ომის დროს არსებული მძიმე მდგომარეობის მიუხედავად, ქობულეთის რაიონში 1943 წელს გაიხსნა კალათების ბაწრის საამქრო, ხოლო 1944 წელს – საპნის საწარმო. ომისშემდგომ პერიოდში ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი ღონისძიებები განახორციელა მრეწველობის აღდგენისა და განვითარებისათვის. 1944 წელს შეიქმნა ქობულეთის სამრეწველო კომბინატი, რომელშიც ადგილობრივი მნიშვნელობის წვრილი საწარმოები გაერთიანდნენ.

ომისშემდგომ აღდგენით წლებში (1946-1950) ექსპლოატაციაში შევიდა აჭყვის, ბოზოყვათის, კოხის ჰიდროელექტროსადგურები, რომელთა საერთო სიმძლავრე 255 ცხენის ძალას უდრიდა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 1721, ფურც. 85). 1946 წელს ქობულეთის რაიონის სოფელ ხალაში გაიხსნა ხე-ტყის სახერხი ქარხანა. 1950 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა მუხაესტატეს ჩაის ფაბრიკა. 1950 წლის ბოლოს ქობულეთის რაიონში 115 სამრეწველო საწარმო ითვლებოდა,

რომლებშიც დასაქმებული იყო 1261 მუშა, საერთო პროდუქტია, რომელიც ამ საწარმოებმა გამოუშვეს, 22986 მანეთს უდრიდა (ფულის 1961 წლის მასშტაბით). რაიონში 7 ჩაის ფაბრიკა ითვლებოდა რომელმაც 1950 წელს აწარმოეს 18614 მანეთის პროდუქტია, რაიონის საერთო პროდუქციის 80%. ჩაის ფაბრიკებში დასაქმებული იყო 520 მუშა, რაც მუშათა საერთო რაოდენობის 42%-ს შეადგენდა (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 913, ფურც. 4).

სამრეწველო განვითარების მიხედვით ქობულეთის რაიონს აჭარის რაიონებს შორის პირველი ადგილი ეკავა. 1950 წელს ქობულეთის რაიონის ხვედრითი წილი აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სამრეწველო პროდუქციის მოცულობაში 26,1%, ხოლო მუშათა რაოდენობის მიხედვით 15,2%-ს შეადგენდა (საოწ, 1961:31). საბჭოთა ხელისუფლების დროს საწარმოთა მართვა დაქვემდებარების მიხედვით დამახინჯებული იყო. ეს კარგად ჩანს ქობულეთის რაიონის მაგალითზე. ჩაის ფაბრიკები, ტუნგის ზეთსახდელი ქარხანა და სხვა საწარმოები საქართველოს რესპუბლიკის დაქვემდებარებაში შედიოდნენ. საწარმოთა ნაწილი კოოპერატიულ უწყებას ექვემდებარებოდა. მაგალითად, 1950 წელს სარეწაო კოოპერაციის სისტემაში 11, ხოლო 1955 წელს—19 საწარმო შედიოდა. მათ 1955 წელს აწარმოეს 326 ათასი მანეთის საერთო პროდუქტია, ხოლო მუშების რაოდენობა 133 კაცს ითვლიდა (აცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 1133, ფურც. 8).

ადგილობრივი მრეწველობის კომბინატში წვრილი საწარმოები შედიოდნენ. 1950 წელს კომბინატში 10 საწარმო ითვლებოდა. მათ გამოუშვეს 410,4 ათასი მანეთის საერთო პროდუქტია (1961 წლის ფულის მასშტაბით). პროდუქციის ასორტიმენტში შედიოდა აგური, კრამიტი, ეთეროვანი ზეთები, ხილეულის წყლები, სიროპი, ღვინო, არაყი. 1955 წელს აითვისეს სუბტროპიკული ხურმის, დეკორატიული დაფნის, ხილკენკროვანი ღვინოს და სხვა წარმოება. 1950-1955 წლებში აგურის წარმოება 48,8 ათასი ცალიდან 1665, 3 ათას ცალამდე (34-ჯერ), კრამიტის—101 ათასიდან 222,4 ათას ცალამდე (2-ჯერ და მეტად) გაიზარდა. კომბინატის მუშა-მოსამსახურეთა საერთო პერსონალი 178 კაცს შეადგენდა. მათ შორის: მუშა-158, ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკი—12, მოსამსახურე—8 (აცსა, ფ. რ-170, ან. 1, ს. 1782, ფურც. 81; ს. 2147, ფურც. 5-24). წარმოების ზრდასთან ერთად მომუშავეთა რაოდენობაც გაიზარდა. 1960 წელს ქობულეთის ადგილობრივი მრეწველობის კომბინატის საერთო პერსონალის რიცხოვნობა 249 ადამიანს ითვლიდა (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 2420, ფურც. 86). პროდუქციის ასორტიმენტში შედიოდა: აგური, კრამიტი, წვრილი საკედლე ბლოკები, ეთერზეთები, მაზუთი, სამკერვალო ნაწარმი, ავტომანქანებისა და ფეხსაცმლის რემონტი, ტიპოგრაფიული ხასიათის პროდუქტია და სხვა (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 2413, ფურც. 1-2).

ქობულეთის რაიონის ადგილდობრივი მრეწველობის საწარმოებს შორის აღსანიშნავია ბუკნარის ეთერზეთების ქარხანა. 1958 წელს საწარმოს ეწოდა ხილ-კენკროვანი ქარხანა. 50-იან წლებში ქარხანა აწარმოებდა მანდარინის, ლიმონის, ფორთოხლის, ეკვალიპტისაგან ეთერზეთებს, ნაყინს, წვენებს, აგრეთვე დაფნის, ხურმის, მსხლის, ვაშლის და სხვა ხილის წვენებს, სპირტს. ქარხანამ აითვისა ვაშლის, დაფნის, ხურმისა და ხილკენკროვანი ღვინის, მანდარინის ჯიმის და ბამბუკის ჯოხების წარმოება (აცსა, ფ.რ-170, ან.1, ს. 2147, ფურც. 5-40). 1959 წელს ქარხანამ შეწყვიტა ხილკენკროვანი ღვინის წარმოება და წვენების წარმოებაზე გადავიდა. ქარხანა სრული დატვირთვით მუშაობდა აგვისტოდან იანვრამდე. ქარხნის სიმძლავრეებს შეემოლო წლიურად 1510 ტონა ხილის ნაყოფის გადამუშავება (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 2372, ფურც. 132). 1960 წლისათვის ბუკნარის ხილკენკროვანი ქარხანა ძირითადად ამზადებდა სპირტსა და წვენებს ციტრუსებისაგან. პროდუქციის რეალიზაცია ხდებოდა როგორც ადგილობრივ ბაზარზე, ისე ფოთში, ქუთაისში და სხვა ადგილებში.

XX საუკუნის 50-70-იან წლებში ქობულეთის რაიონის მრეწველობაში მნიშვნელოვანი თვისებრივ-რაოდენობრივი ცვლილებები განხორციელდა. 1951 წელს დაარსდა აჭყვის, ხოლო 1956 წელს ქობულეთის N2 ჩაის ფაბრიკები, 1966 წელს-ბამბის საქსოვი ფაბრიკა. განხორციელდა არსებულ საწარმოთა ტექნიკური გადართობა. მიუხედავად ამისა, ქობულეთის რაიონის ხვედრითი წილი ავტონომიური რესპუბლიკის საერთო სამრეწველო პროდუქციის მოცულობაში 1960 წელს 20,6%, ხოლო 1970 წელს 13,1%-მდე შემცირდა (ასმ, 1975:68). ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქ. ბათუმის მრეწველობის განვითარების ტემპები უფრო მაღალი იყო. 1958 წლის მრეწველობისა და მშენებლობის მართვის რეფორმის შედეგად ქობულეთის რაიონის საწარმოები, რომლებიც საქართველოს რესპუბლიკურ იურისდიქციაში იმყოფებოდნენ, ამიერკავკასიის სახალხო მეურნეობის საბჭოს დაუქვემდებარეს. ასეთი საწარმოები იყო ჩაის ფაბრიკები და ოჩხამურის ტუნგის ზეთსახდელი ქარხანა. 1976 წელს ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონებში შეიქმნა ჩაის ფაბრიკების საწარმოო გაერთიანება და ისინი ავტონომიური რესპუბლიკის იურისდიქციაში გადმოვიდა, რაც დადებითი ღონისძიება იყო.

ქობულეთის ჩაის ფაბრიკებმა 1955 წელს დაამზადეს 6160 ტონა ჩაი, ხოლო 1975 წელს-8392 ტონა (აცსა,ქ ფ.რ-178, ან. 1, ს. 1133, ფრც. 8; ასმ, 1976:8), რაც აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ჩაის საერთო პროდუქციის 71%-ს შეადგენდა. თანაფარდობა დაახლოებით ასე იყო მომდევნო წლებშიც. ამასთან, მნიშვნელოვანი იყო ფულადი შემოსავალიც. კერძოდ, აღნიშნული მახასიათებელი 1950 წელს 18614 მანეთიდან 1960 წელს-22093 ათას მანეთს, ხოლო 1981 წელს 62 254 ათას მანეთამდე გაიზარდა (აცსა, ფ.რ-178, ან. 1, ს. 913, ფურც. 4; ასსდმ).

ქობულეთის ზამბის საქსოვი ფაბრიკა 70-80-იან წლებში მილიონახევრიდან ორ მილიონ მანეთამდე პროდუქციას აწარმოებდა.

სახალხო მეურნეობის მართვის 1962 წლის რეფორმის შედეგად გაუქმდა ავტონომიური რესპუბლიკის ადგილობრივი მრეწველობის სამინისტრო და რაიონული კომბინატები. ქობულეთის სამრეწველო კომბინატში გაერთიანებული საწარმოები დაექვემდებარა ახლადშექმნილ ქობულეთს სამრეწველო საწარმოო სამმართველოს. 1958 და 1962 წლების რეფორმები, რომელიც მაშინდელმა საკავშირო ხელისუფლებამ განახორციელა ნიკიტა ხრუშჩოვის ინიციატივით, ქვეყნისათვის საზიანო გამოდგა. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1965 წლის სექტემბრის პლენუმის გადაწყვეტილებათა შედეგად გაუქმდა სახალხო მეურნეობის საბჭოები, აღადგინეს დარგობრივი სამინისტროები. 1966 წელს აღადგინეს აჭარის ადგილობრივი მრეწველობის სამინისტრო და რაიონული სამრეწველო კომბინატები.

ქობულეთის სამრეწველო კომბინატის აღდგენის შემდეგ მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარდა საწარმოთა ორგანიზაციის, მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფის, სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის თვისებრივ-რაოდენობრივი მახასიათებლის გაუმჯობესებისათვის. 1970 წლისათვის კომბინატში მუშაობდა ლიმონათის, სამკერვალო, აგურის, მექანიკური საამქროები. საერთო პერსონალი 170 კაცს ითვლიდა. კომბინატში აითვისეს ახალი სახის პროდუქცია-ეკლიანი მავთული, მავთულის ბადის წარმოება. მრავალფეროვანი გახდა სამკერვალო პროდუქცია. 1970 წელს კომბინატმა აწარმოა ბალიშისპირები, ზეწარი, ადიალები, მამაკაცის ტრუსები, სანიტარიული ხალათი, ქალის კაბები, სამუშაო კოსტუმები, ტექნიკური საღვეთები და სხვა. 1970 წელს კომბინატმა გამოუშვა 1126 ათასი მანეთის სამრეწველო პროდუქცია, მათგან ეკლიანი მავთული 14,8 ათასი მანეთის, წითელი აგური—56 ათასი მანეთის, სამკერვალო ნაწარმი—923 ათასი მანეთის (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 2706, ფურც. 3-121).

1975 წელს ქობულეთის სამრეწველო კომბინატმა გამოუშვა 27 დასახელების პროდუქცია, რომლის საერთო ღირებულება 2234 ათას მანეთს შეადგენდა (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 3013, ფურც. 24-36). 1980 წელს კომბინატში შეიქმნა ქვის დამამუშავებელი საამქრო, გაიზარდა ხილეულის წყლების წარმოება. კომბინატის საერთო პროდუქცია 3668 ათას მანეთამდე გაიზარდა (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 3133, ფურც. 8-34). 80-იან წლებში აითვისეს ჩაის კონცენტრატებისა და პარკეტის წარმოება. გაფართოვდა სამკერვალო ნაწარმის გამოშვება (ქურთუკი, ჩანთები, ფარდები და სხვა). 1985 წელს ქობულეთის სამრეწველო კომბინატმა აწარმოა 5261 ათასი მანეთის საერთო პროდუქცია, ხოლო საერთო პერსონალი 231 კაცამდე გაიზარდა. მავ შორის: 195 მუშა, 22 ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკი, 13

მოსამსახურე. კომბინატი თავის პროდუქციას ასაღებდა, როგორც აჭარაში, ისე მის ადმინისტრაციულ საზღვრებს გარეთ (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 3354, ფურც. 13; ს. 3369, ფურც. 4-14).

XX საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარში საბჭოთა კავშირში ეკონომიკური კრიზისი დაიწყო, რაც ქობულეთის რაიონის ეკონომიკის, მათ შორის, სამრეწველო განვითარებაზეც აისახა. უკვე 1990 წლისათვის სამრეწველო საწარმოები კრიზისულ სიტუაციაში იმყოფებოდნენ. რაიონის ჩაის ფაბრიკები, ტუნგის ზეთსახდელი ქარხანა, ზამბის საქსოვი ფაბრიკა და სხვა საწარმოები წარმოების გეგმებს ვეღარ ასრულებდნენ. ქობულეთის რაიონის სამრეწველო კომბინატმა 1990 წელს სასაქონლო პროდუქციის წარმოების გეგმა 90,6%-ით, ხოლო საქონლის რეალიზაციისა-75,2%-ით შესრულდა (აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, ს. 3584, ფურც. 2). 90-იანი წლების მეორე ნახევარში საბჭოთა ეკონომიკური სისტემის დემონტაჟი განხორციელდა. არა მარტო საწარმოების საქმიანობა შეჩერდა, არამედ მთლიანად განადგურდა მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის რაიონებს შორის ქობულეთის მუნიციპალიტეტში ყველაზე უფრო განვითარებული იყო საზოგადოებრივი ტრანსპორტი. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე 1883 წლიდან გადიოდა თბილის-ბათუმის რკინიგზის მაგისტრალი, რასაც ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქებთან და დაბებთან კავშირურობის დამყარებისათვის. გასაბჭოებიდან მოყოლებული მიმდინარეობდა გზებისა და ხიდების მშენებლობა, რამაც გაადვილა ტვირთის გადატანა და მგზავრთა გადაადგილება. გასაბჭოებამდე XX საუკუნის 20-იან წლებში ძირითადი იყო საჭაპანო ტრანსპორტი, დაბა ქობულეთში მეეტლეთა კავშირიც არსებობდა.

ქობულეთის მაზრაში 20-იანი წლების მეორე ნახევარში ექსპლოატაციაში შევიდა ქობულეთ-ოჩხამურის საავტომობილო გზა (27 კმ); ქობულეთ-ლედვას-17 კმ-ით, რომელიც 11 სოფელს ემსახურება; ქობულეთ-კოხი-ჭახათის გზა (16,5 კმ), ემსახურება 8 სოფელს; ლედვა-ლიხაურის (10 კმ), ჩაქვი-ჩაქვისთავის (17 კმ), ქობულეთ-აჭყვისთავის (5 კმ). კაპიტალური ხიდები ააგეს მდინარე ჩაქვისწყალზე (ქობულეთის გზაზე), მდინარეების კოხის, აჭყვის, ჩოლოქის (რკინიგზის გასწვრივ), აგრეთვე მდინარე კინტრიშზე ხუცუბანთან და სხვა (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს. 199, ფურც. 96; ფ.რ-96, ან.1, ს. 122, ფურც. 1-6, 16). ომისშემდგომ აღდგენით წლების ექსპლოატაციაში შევიდა ხუცუბნის, ჩოლოქის, სახალვაშოს შიდა მომსახურების გზები, 50-60-იან წლებში ადგილობრივი მნიშვნელობის გზებზე მაგარი საფარი დაეგო. 70-იან წლებში ქობულეთის რაიონის ყველა მსხვილი და საშუალო დასახლების სოფელი ქალაქ ქობულეთთან დაკავშირებული იყო მოასფალტებული სახმელეთო გზებით.

საავტომობილო ტრანსპორტის რეგულარული მოძრაობა ქობულეთის რაიონში XX საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევარში დაიწყო. 1951 წლამდე ქობულეთის რაიონს ავტოტრანსპორტით ემსახურებოდა აჭარის საერთო სარგებლობის საავტომობილო გარაჟი, რომელსაც 1940 წელს გააჩნდა 82 ავტომობილი, მათ შორის: სატვირთო- 48, მსუბუქი-8, ავტობუსი-26. ომის წლებში ავტომობილების მობილიზება მოხდა ფრონტისათვის. დანაკლისის შევსება ვერ მოხერხდა აღდგენით წლებში. 1950 წლებისათვის აჭარის საერთო სარგებლობის ავტოგარაჟს ჰქონდა 50 ავტომობილი, მათგან: სატვირთო-16, მსუბუქი-12, ავტობუსი-22 ცალი (აცსა, ფ.რ-96, ან. 1, ს. 811, ფურც. 13). 50-იანი წლების ბოლოს ქობულეთის რაიონში გაიხსნა საზოგადოებრივი ტრანსპორტის ორი საწარმო-ქალაქ ქობულეთში და ჩაქვში. მათ განკარგულებაში იყო სატვირთო ავტომობილები, ავტობუსები და მსუბუქი ავტომანქანები (ტაქსები). 70-იანი წლების დასაწყისში რაიონის ყველა დასახლებულ პუნქტში ავტობუსების სამარშრუტო ხაზები გაიხსნა და რეგულარული მოძრაობა დაიწყო. ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქსა და სოფელს შორის კავშირურთიერთობის განვითარებაში.

ამრიგად, კვლევა-ძიების შედეგად შესაძლებელია შემდეგი დასკვნების გამოტანა: ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ეკონომიკის ისტორია 1921-1990 წლებში პირობითად შეიძლება სამ ეტაპად და რამდენიმე ქვეეტაპად დაიყოს. ყველა ეტაპისათვის დამახასიათებელია როგორც საერთო ნიშნები, ისე თავისებურებანი. საერთო ნიშნები იმაში მდგომარეობს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დროს განხორციელდა აგრარული რეფორმა, რის შედეგად წარმოების ძირითადი საშუალება – მიწა სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა, შეიქმნა ახალი ტიპის საწარმოები – საბჭოთა მეურნეობები და კოლმეურნეობები, საკოლმეურნეობათაშორისო და სამეურნეობათაშორისო ორგანიზაციები. ეკონომიკა ვითარდებოდა საერთო გეგმით, რომელსაც დირექტიული ხასიათი ჰქონდა. ეკონომიკის მართვისას გამოიყენებოდა მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მეთოდი. უპირატესობა ენიჭებოდა მორალურ და იდეოლოგიურ ფაქტორს.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ეკონომიკის ისტორიის თავისებურებანი გამოვლინდა მისი განვითარების ტემპში, ბუნებრივი და შრომითი რესურსების მასშტაბის, მათი გამოყენების, ეფექტურობის, წარმოების დარგების და სხვა სფეროში. მართალია, აჭარა, მათ შორის ქობულეთის რაიონი მცირემიწიანია, მაგრამ საკვლევ პერიოდში წარმოების რესურსები, კერძოდ მიწა მაქსიმალურად იყო გამოყენებული. აგრარული რეფორმების მთავარი დადებითი შედეგი ის არის, რომ განხორციელდა უცხოელი კოლონისტების მიწათმფლობელმა ლიკვიდაცია. ამ რეფორმის უარყოფითი მხარე იმაში გამოიხატა, რომ საბჭოთა ხელი-

სუფლებამ არ გაითვალისწინა ადგილობრივი მემამულეების კანონიერი ინტერესები და ულმობლად მოახდინა მათი მამულების კონფისკაცია. კულაკობის სახით მტრის ხატი შეიქმნა, რის შედეგად წარმოქმნა ახალი პოლიტიკური და სოციალური დამაბულობანი.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ეკონომიკის ძირითად დარგად მეჩაიეობა, მეციტრუსეობა და ტუნგის კულტურა იქცა. საკვლევ პერიოდში მათი განვითარების მაღალი ტემპი ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მეჩაიეობა. საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქობულეთის რაიონზე მოდიოდა აჭარის ჩაის ფართობისა და მოსავლის ორი მესამედი. ჩაის ფოთლის მოსავლის მიხედვით ქობულეთის რაიონს საქართველოში მეორე ადგილი ეკავა (მახარაძის რაიონის შემდეგ). ტუნგის კულტურის განვითარებით პირველ ადგილზე გადიოდა.

საკავშირო ხელისუფლების მიერ ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურები-სადმი განსაკუთრებული ყურადღების გამო, ქობულეთის მუნიციპალიტეტში, სხვა რაიონებთან შედარებით მაღალი იყო კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურება. 80-იან წლებში იგი გაუთანაბრდა სამრეწველო საწარმოთა შრომის ანაზღაურებას. აჭარის რაიონებს შორის ქობულეთის მუნიციპალიტეტში განვითარებული იყო მრეწველობა და საზოგადოებრივი ტრანსპორტი. მაგრამ ამ მიმართულებით ყველა შესაძლებლობა მთლიანად გამოყენებული არ ყოფილა.

მართალია, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ეკონომიკაში 1921-1990 წლებში მნიშვნელოვანი მიღწევები იყო, მაგრამ მას პრინციპული ნაკლოვანებები ახასიათებდა. ერთ-ერთი სერიოზული ნაკლი იყო კერძო საკუთრებისა და წარმოების განვითარების თავისუფალი არჩევის უფლების უგულებელყოფა, გლეხის შრომის საბჭოთა რეჟიმის წნეხში მოქცევა, ასევე უარყოფითად მოქმედებდა წარმოების განვითარებაზე ბუნებრივი, ესე იგი საბაზრო ეკონომიკის განვითარების, კანონების იგნორირება და სხვა. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ თითქმის სამი ათეული წელი გადის, მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ ჩამოყალიბდა ეკონომიკის განვითარების სწორი მიმართულება და პრინციპები, რაც ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სახალხო განვითარებაზეც მოქმედებს.

Socio-economic description of Kobuleti municipality in the years of 1921-1990

The work studies the social economic conditions of the municipality in 1921-1990. Agrarian Relations have been closed. Main industries of agriculture. Industry and Transport. Agriculture is the main field of the Kobuleti municipality. There were three categories of land owners in Adjara:landlords,foreign settlers (colonists) and peasants.

As a result of the agrarian reform, nationalization of the land was carried out, private shop keeping, buying and selling, leasing and alienation forms were banned. In 1921-1927, the confiscation of the foreign and local settlers (colonists)was carried out. For the year of 1927 In the municipality of Kobuleti the 928 tithe land places were confiscated free of charge from the Bejanidzes, nakaidzes, Tavdgiridzes, Kharazis and others. The land was confiscated free of charge also from K.Popovi, M. Dalpon, Golovin, Urinovsky, Borodin and others.

The agrarian reform phase started at the threshold of the 20-30s of the century. The collectivization of peasant farming took place at this stage,the process resulted in collective farming. Agriculture collectivization in Kobuleti, for 1940 was mostly over. The construction of the state farms started from the sabotage. Kobuleti Municipality included 12 state farms in 1940s.

The main fields of agriculture in Kobuleti municipality were tea culture, citrus and tung. These cultures were brought to farms by farmers. The statistical reports on their development are presented in the work.

The article provides materials and their analysis on the development of industry and transport in the municipality of Kobuleti. The research results are summarized in conclusions,where the developments in the Kobuleti municipality in 1921-1990-s are estimated.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (აცსა), ფონდი (ფ.), რ-2, ანაწერი (ან.) 1, საკმეები (სს.) 125, 199, 370, 733, 1685.
2. აცსა, ფ. რ-4, ან.1, სს. 23, 110.
3. აცსა, ფ.რ-84, ან. 1, სს. 85,617, 627, 689, 1264, 1423, 1444, 1870, 2035, 3154, 3314, 3315, 3669.

4. აცსა, ფ.რ-170, ან. 1, სს. 1782, 2147, 2372, 2413, 2414, 2420, 2706, 3030, 3133, 3354, 3369, 3584.
5. აცსა, ფ.რ-178> ან. 1, სს. 48, 98, 336, 361, 644, 690, 691, 718, 781, 913, 975, 1025, 1133, 1572, 1721, 1782, 1889, 2147, 2519, 2663, 3055, 3572.
6. აცსა, ფ. ი. 25, ან.1, სს. 2, 9, 25.
7. აცსა, ფ.ი-81, ან. 1, სს. 2, 6, 9, 25.
8. აცსა, ფ.რ-96, ან. 1, სს. 14, 122, 811.
9. საქართველოს უახლესი ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფ. 334, ან. 23, ს. 197.
10. აცსა, ფ. პ-1, ან. 1, ს. 1046.
11. აცსა, ფ. პ-1, ან. 2, ს. 118.
12. აცსა, ფ.პ-1, ან. 4, ს. 511.
13. აცსა, ფ.პ-1, ან. 9, ს. 3.
14. აცსა, ფ. პ-1, ან. 10, სს. 2, 3.
15. აცსა, ფ. პ-1, ან. 15, სს. 5, 220.
16. აცსა, ფ. პ-17, სს. 6, 66.
17. აცსა, ფ. პ-1, ან. 27, ს. 2.
18. აცსა, ფ.პ-1, ან. 62, ს. 18.
19. აცსა, ფ. პ-1, ან. 64, სს. 22, 117.
20. ზრძოლა სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისათვის აჭარაში (1926-1932 წწ.). დოკუმენტებისა და მასალების კრებული. ბათუმი, 1980.
21. ზრძოლა სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციისათვის დამთავრებისათვის აჭარაში, დოკუმენტებისა და მასალების კრებული. ბათუმი, 1986.
22. საბჭოთა აჭარის 40 წელი, სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 1961.
23. საბჭოთა აჭარის 60 წელი, სტატისტიკური კრებული, ბათუმი, 1981.
24. გაზეთი საბჭოთა აჭარა, 1962, 6 მარტი, 22 სექტემბერი.
25. გაზეთი საბჭოთა აჭარა, 1971, 21 ოქტომბერი.
26. გაზეთი საბჭოთა აჭარა, 1974, 16 იანვარი.
27. ა. ბაჯელიძე, სოციალისტური ეკონომიკის წარმოშობა და განვითარება აჭარაში, ბათუმი, 1976.
28. ა. ბაუჟაძე, საკოლმეურნეო მშენებლობა აჭარაში. ბათუმი, 1962.
29. ო. თურმანიძე, აჭარის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება ომისშემდგომ პერიოდში (1946-1990 წწ.), ბათუმი, 2005.
30. ო. თურმანიძე, აჭარის პოლიტიკური და ეკონომიკური ისტორია. ბათუმი, 2012.

ნოდარ კახიძე

ნიკო ბერძენიშვილის ინტიტუტის
მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

მეურნეობის ტრადიციული ღარბები და სამეურნეო ყოფა ქობულეთის მუნიციპალიტეტში

შესავალი

ბუნებრივ-კლიმატური თავისებურებებისა და მეურნეობრივი განვითარების თვალსაზრისით, აჭარა ორ ეკონომიკურ ქვერეგიონად იყოფა. პირველია შიდა აჭარა, რომელშიც ერთიანდება ქედის, შუახევისა და ხულოს რაიონები, რომლებიც დღეს ცალკე მუნიციპალიტეტებად იწოდება, და ზღვისპირა აჭარა, რომელშიც ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონები (მუნიციპალიტეტები) ერთიანდება.

თუმცა ცნება „ზღვისპირა აჭარა“, ანუ დღევანდელი ხელვაჩაურისა და ქობულეთის მუნიციპალიტეტები, დაზუსტებას საჭიროებს. ერთიც და მეორეც, ზღვისპირა ნაწილის გარდა, მთიან ნაწილსაც შეიცავს და კონტრასტულობით ხასიათდება. ასე, მაგალითად, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ცალკეული დასახლებების სიმაღლეთა ამპლიტუდა მერყეობს 0–დან 700 მეტრამდე (მაგალითად, ზედა ჩხუტუნეთი), ქობულეთის მუნიციპალიტეტისა კი 0–დან 1040 მეტრამდე (მაგალითად ხინო). ეს მონაცემები იმაზე მიუთითებს, რომ ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონები ბუნებრივ-კლიმატური პირობების ზეგავლენით ბუნებრივი კომპონენტების ნათლად გამოხატული ვერტიკალური ზონალობით ხასიათდება (გველესიანი, ნიეძე, 1962:16), ანუ თითოეულ მათგანს, ზღვისპირულთან ერთად, მთური ტიპის დასახლებებიც გააჩნია, რაც მეურნეობრივ სტრუქტურაზეც ახდენს გავლენას.

ხელვაჩაურის რაიონის (მუნიციპალიტეტის) მთიან თუ მაღალმთიან დასახლებებად ბუნებრივ-კლიმატური და ჰიფსომეტრიული ნიშნით უნდა ჩაითვალოს მაჭახლის ხეობა, რომელსაც 2017 წელს მაღალმთიანი დასახლებების სტატუსიც მიენიჭა (კახიძე, 2017:7) და ყოროლისწყლის ხეობის ზემო ნაწილი, აგრეთვე, აგარის დასახლება. ამავე ნიშნების გათვალისწინებით, ქობულეთის

მუნიციპალიტეტში მსგავს მთურ დასახლებებად უნდა ჩაითვალოს ხინოს ხეობა, ჩაქვის ხეობის ზედა და ხალის დასახლების ზედა ნაწილი. ამიტომ, დასაანანია, რომ ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ეს დასახლებები არ მოხვდა მთიანი დასახლებების სიაში.

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, დღევანდელი ქობულეთის ტერიტორიაზე (ჯიხანჯური, ხუცუბანი, კვირიკე, ქობულეთ-ფიჭვნარი, ჩაქვი და სხვ.) ნეოლითი ხანიდან ეყრება საფუძველი სამეურნეო ცხოვრების ჩასახვა-განვითარებას. ამ პერიოდის ქობულეთელი ადამიანი უკვე მისდევდა ველური ხორბლეულის კულტივირებასა და გარეული ცხოველების მოშინაურებას. ეს იმაში გამოიხატება, რომ ამ პერიოდის ადამიანი თანდათან გადადიოდა შემგროვებლური მეურნეობიდან მოპოვებით ანუ მწარმოებლურ მეურნეობაზე. ამის ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა მაშინდელი აქაური გეოგრაფიული გარემო, რომელმაც შესაძლებელი გახადა მიწათმოქმედებისა (მემინდვრეობის) და მესაქონლეობის თანდათანობითი აღმავლობა-განვითარება (ხახუტაიშვილი, 1995:28, 30).

ადრებრინჯაოს ხანაშიკი მწარმოებლური მეურნეობის ისეთი დარგი, როგორიცაა მიწათმოქმედება (მემინდვრეობა) გამოკვეთილ სახეს იღებს. ამ პერიოდის ქობულეთელი ადამიანი უკვე იცნობდა კულტურული ხორბლის სხვადასხვა სახეს, მოსავლის მოყვანის, აღება-შენახვისა და გადამუშავების ხერხებს. არქეოლოგიური ნივთიერი მონაცემების მიხედვით სახეზეა ახოს ასაღები, სამკალი და საფეკავი იარაღები. მეცხოველეობა იცნობდა შინაური ცხოველების სხვადასხვა სახეობას, იცოდნენ წვნიანი კერძების დამზადება. დაწინაურებული იყო სამშენებლო საქმე – ჯარგვალური ნაგებობანი ჭდობის წესით შენდებოდა, მისდევდნენ ლითონების (ბრინჯაო, სპილენძი) ჩამოსხმას. მასობრივი ხასიათი ჰქონდა სამეთუნეო ნაწარმის (მეჭურჭლეობა) დამზადებას (ხახუტაიშვილი, 1995:28, 30).

საკვლევი რეგიონი, რომელიც „ქობულეთის ქვეყნის“ სახელწოდებითაც დამკვიდრდა ისტორიულ-არქეოლოგიურ ლიტერატურაში, სამეურნეო, პირველ რიგში, სამიწათმოქმედო განვითარების თვალსაზრისით, ასეთივე დაწინაურებულ მხარედ განიხილება ადრერკინის ხანაშიც და აქტიურ როლსაც თამაშობდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეურნეო ცხოვრებაში (ხახუტაიშვილი, 1995:28, 30).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის როგორც ზღვისპირა, ისე ნაწილობრივ მაღალი დასახლების ზონა, განსხვავდება შიდა მთიანი აჭარის ანუ დღევანდელი ხულოს, შუახევისა და ქედის მუნიციპალიტეტებისაგან მეურნეობრივი ყოფაცხოვრების თვალსაზრისით. ქობულეთის ზღვისპირა ნაწილისათვის, ისე როგორც საერთოდ კოლხეთის დაბლობის მოსახლეობისათვის, მეურნეობის წამყვან დარგს მიწათმოქმედება წარმოადგენდა მემინდვრეობის მიმართუ-

ლებით. ეს დარგი მესაქონლეობასთან მიმართებაში სიმბიოზური ფორმით ვითარდებოდა. ამ სიმბიოზში მემინდვრეობა მაინც წამყვან როლს თამაშობდა, განსხვავებით შიდა აჭარისაგან, განსაკუთრებით დღევანდელი ხულოსა და შუახევის მუნიციპალიტეტებისაგან, სადაც მემინდვრეობის განვითარება წარმუდგენელი იყო მესაქონლეობის გარეშე და პირიქით, მესაქონლეობა მემინდვრეობის გარეშე. რიგ შემთხვევაში კი, მესაქონლეობას წამყვანი ადგილი ეჭირა (რობაქიძე, 1960:12).

აღსანიშნავია ისიც, რომ ქობულეთის ზღვისპირა ზოლში ხორბლეულის მოყვანა შედარებით ფართოდ იყო განვითარებული, ვიდრე აჭარის შიდა მთიან და მაღალ ზონაში. ასევე შეიძლება ითქვას მაღლარი მევენახეობის შესახებ, რომელიც მაღალმთიან ზოლში ისეთი მასშტაბით არ იყო განვითარებული, როგორც ზღვისპირა და გორაკ-ბორცვოვან ადგილებში.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა თვით ქობულეთის სახელწოდების ახსნა. იგი უნდა მომდინარეობდეს სიტყვა „ქობალიდან“, რაც იგივე ხორბალს ნიშნავს (მასალები, 1982:235–236). ქობულეთის ზღვისპირა ზოლში გვხვდება ადგილის სახელწოდება, რომელსაც აქაური მოსახლეობა ნაპურვალას ეძახის. არქეოლოგიური მონაცემები აქ უძველესი დროიდან მოსახლეობის დასახლებაზე მიუთითებს.

ამგვარად, დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ადამიანი უძველესი დროიდან სახლობდა და ავითარებდა მეურნეობრივ ცხოვრებას.

უძველესი დროიდან, ვიდრე სიმინდის კულტურის დამკვიდრებამდე, დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მოჰყავდათ ფეტვი, ღომი, ქერი, ჭვავი, ხორბალი. ეს იყო საყოველთაოდ განვითარებული საკვები მარცვლეული კულტურები. აქაც XVII საუკუნიდან ვრცელდება სიმინდის კულტურა, რომელმაც თანდათანობით გამოდევნა წინანდელი მარცვლეული კულტურები და XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან გაბატონებულ კულტურად გადაიქცა. თუმცა, სუბტროპიკული კულტურების დამკვიდრებისა და გაბატონების შედეგად, რაც ძირითადად კოლექტივიზაციის პერიოდში განხორციელდა, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე თანდათან შემცირდა მარცვლოვანი კულტურების მოყვანა. შემოსავლის ძირითად წყაროსაც ციტრუსოვანი კულტურები და მეჩაიეობა შეადგენდა. თუმცა, კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების დაშლამ ამ ახალი დარგების განვითარებასა და არსებობაზეც დიდი გავლენა იქონია. შესაბამისად, შეიცვალა მეურნეობრივი სტრუქტურა. მემინდვრეობაში წამყვანი ადგილი ბოსტნეული კულტურების მოყვანამ დაიჭირა.

გამოცოცხლების გზაზე დგება ციტრუსოვანი კულტურების და კივის მოყვანა, მევენახეობა-მეხილეობა, შინაური ფორმის მეფუტკრეობა, მეთევზეობა.

მეურნეობის ტრადიციული დარგები და სამეურნეო ყოფა

მემინდვრეობა. მემინდვრეობაში ადრე, სიმინდის კულტურის გავრცელებამდე, როგორც ითქვა, წამყვანი ადგილი ეჭირა ფეტვის, ქერის, ღომის, ჭვავის, ხორბლის მოყვანას, რომელთა მოსავლიანობის დონე დამოკიდებული იყო ნიადაგობრივ თავისებურებებზე. ამიტომაც, მემინდვრეობის კულტურის დახასიათებამდე ნიადაგებზე შევჩერდებით.

ნიადაგების ხალხური დახასიათება. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ნიადაგობრივი საფარი როგორც დაბლობის, ისე გორაკ-ბორცოვანი ზონისთვის, სამეურნეო გამოყენების თვალსაზრისით, ზოგადად სამ ძირითად ჯგუფად იყოფა: კარგმოსავლიანი, ნაკლებმოსავლიანი და სახნავ-სათესად გამოუყენებელი. ქობულეთელთა დახასიათებით პირველი კატეგორიის ნიადაგებს ხასი ეწოდება, მეორეს – ცარა, მესამეს – ბრაგა (ჩიჯავაძე, 1960). ნიადაგებს განასხვავებენ შედგენილობის („ხიჭნარი“, „თირი“, „ქვარნალი“, „ალიზი“, „ცარა“ ანუ თხელფენოვანი), ფერის („შავი“, „წითელი“, „ყვითელი“), ექსპოზიციის ანუ მზის ზემოქმედების („მზიანი“, „ჩრდილი“) მიხედვით.

თბილისის ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის მკვლევართა მონაცემებით, რომელიც 1960-იანი წლების დამდეგს ჩატარდა, ქობულეთის დაბლობისა და გორაკ-ბორცვიანი ზონისათვის დამახასიათებელია წითელმიწა ნიადაგები, რომლებიც ჩრდილოეთით იცვლება გაეწრებული, ნაწილობრივ დაჭაობებული ყვითელმიწა ნიადაგებით. წითელმიწა ნიადაგებს უფრო დამრეცი ფერდობები უჭირავს. ამიტაც აიხსნება ის გარემოება, რომ წითელმიწა და ყვითელმიწა ნიადაგები ხელსაყრელი აღმოჩნდა ჩის, ციტრუსებისა და სხვა სუბტროპიკული კულტურების გაშენებისათვის (კობახიძე, 1962:30). ადრე ასეთ მიწებზე ტრადიციული მარცვლეული კულტურები ითესებოდა სიმინდის ჩათვლით. ჩაქვისწყლის ხეობის ქვემო ნაწილისა და ქობულეთის დაბლობის ვიწრო ზღვისპირა ზოლში (კახაბრის დაბლობის მსგავსად) გავრცელებულია ალუვიური ნიადაგები, რომლებიც ასევე გამოყენებული იყო ბოსტან-ბაღიერი კულტურებისა და სუბტროპიკული ნარგავებისათვის (კობახიძე, 1962:30). ქობულეთისა და ჩაქვის დაბლობის ზონის ალუვიური ნიადაგები, რომლებიც ზღვის დონიდან 30-40 მეტრის სიმაღლეზეა განლაგებული, ადრე ათვისებული იყო ერთწლიანი კულტურებისათვის, ძირითადად სიმინდისა და ბოსტნეულისათვის (ფალავანდიშვილი, 2005:12). ხოლო ქობულეთის ზღვისპირა ზოლში და უფრო მაღლაც (ზღვის დონიდან 900-1000-1800-1900 მეტრის სიმაღლეზე)

გამოყოფენ ყომრალ ნიადაგებს, სადაც ძირითადად სიმინდი, ბოსტნეული და ხილი მოჰყავთ (ფალავანდიშვილი, 2005:12). ჩოლოქის, კინტრიშის, ჩაქვისწყლისა და სხვა მდინარეთა ქვემო ტერასები, რომლებიც მეტნაკლებად განსხვავებულია ერთმანეთისგან დანალექი ფენებით, ძველთაგანვე ღომის, ბრინჯის, სიმინდისა და სხვა კულტურებისათვის გამოიყენებოდა (ჩიჯავაძე, 1960:13).

ხალხური დახასიათებით, სიმინდის მოსაყვანად და ხეხილის მოსაშენებლად ღია წითელი ფერის ნიადაგებს ეძლევა უპირატესობა, წაბლისფერ ნიადაგებზე კი კარგ მოსავალს იძლევა კარტოფილი. ასეთ ნიადაგებზე ადრე თამბაქოც მოჰყავდათ. სიმინდი, ლობიო და ხეხილი გაშენებული იყო შავი ფერის ნიადაგებზე, რომლებიც გავრცელებულია კინტრიშისა და ჩაქვის ხეობებში. ამ ფერის ნიადაგები გაკულტურებულ ნიადაგებს წარმოადგენს, რადგან რეგულარულად მუშავდებოდა და საქონლის ნაკელით მდიდრდებოდა (ჩიჯავაძე, 1960:13).

ლაზისტანის აღწერისას რუსი მკვლევარი ლიოზენი (იგი წარმოშობით შვეიცარიელი იყო) XX საუკუნის დამდეგს წერდა, რომ ჩაქვის მიდამოების ზღვისპირა მიდამოებში მიწა ყვითელი ფერისაა და ადრემოსავლიანია, სადაც ყველანაირი მცენარეულობა ხარობსო (Лиюзен, 1905: 144).

ხალხური ნიადაგმცოდნეობა დახლოებით ასეთივე ნიადაგებს იცნობდა ქობულეთის შედარებით მაღალი დასახლების ზონაში (ხინოს ხეობა), სადაც ძირითადად ზემო აჭარიდან გადასული მოსახლეობა ცხოვრობს. სანიმუშოდ ხინოს ხეობის სოფელ დიდვაკეში 1960 წელს ჩაწერილ ეთნოგრაფიულ მონაცემებზე შევჩერდებით, რომლებიც მოძიებულია ეთნოგრაფ ნ.ჩიჯავაძის მიერ.

ამ სოფლის ხანდაზმულ მთხრობელთა მონაცემებით ირკვევა, რომ აქაც ნიადაგებს არჩევდნენ ფერისა და შედგენილობის მიხედვით. ფერის მიხედვით სახელდება შავი, წითელი, ჭახეწითელი, წაბლისფერი, მოლურჯო, ნაცრისფერი, მოთეთრო მიწები. კლიამტური პირობების ზეგავლენის შედეგად კი გამოყოფენ თბილ და ცივ მიწებს (ჩიჯავაძე, 1960:31). ასეთ მიწებზე თითქმის ყველანაირი მარცვლეული ითესებოდა და, მთური პირობების მიუხედავად, საკმარისი მოსავალიც მოდიოდა.

შედგენილობის მიხედვით ხინოში სახელდება მორუხო ფერის თირი, ხიჭნარი ანუ წვრილქვანარევი და ქვარნალი ანუ ქვანარევი მიწები. თირი მიწები სათესად გამოუყენებელი იყო. უხვმოსავლიან მიწებად ალიზა მიწები სხელდება, რომლებიც საუკეთესოდ ითვლება სიმინდისა და ხეხილისათვის. ალიზი მიწებიდან ცალკე გამოიყოფა სათალი ალიზი, რომელიც დამუშავებისას არ ფხვიერდება, არ იშლება და თხელ ფენებად იჭრება. დიდვაკელთა დახასიათებით, აქაც საუკეთესოდ ითვლება ხასი მიწები, რომლებიც შეფერილობის მიხედ-

ვით არის წითელი, შავი და წაბლისფერი. ცალკე გამოიყოფა, აგრეთვე, მოუსავლიანი მიწები, რომელიც ცნობილია ბრაგა ამ ხოზანი მიწების სახელწოდებით. მიწების განსაკუთრებულ კატეგორიას ეკუთვნის უყი ანუ ახლად გაკაფული ტყის მიწა, რომელიც 2-3 წლის დამუშავების შემდეგ მჭლევდება, ანუ ნაყოფიერებას კარგავს და მოდულად იქცევა (ჩიჯავაძე, 1960:30-32).

ჩამოთვლილი ნიადაგობრივი თავისებურებანი დამახასიათებელია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სხვა სოფლებისთვისაც.

ნიადაგობრივი თავისებურებების ცოდნა აუცილებელი პირობა იყო იმისა, თუ რომელ მიწებზე მიწდვრის რომელი კულტურები უნდა დაეთესათ, თითოეული ოჯახის საარსებო მინიმუმი რომ დაკმაყოფილებულიყო.

ახოს აღება. სავარგული მიწების ათვისება, სადაც მარცვლეული თუ სხვა კულტურები მოჰყავდათ, ძირითადად, ორი გზით ხდებოდა: კორდი მიწების ათვისებით და ტყის მასივების გაკაფვით ანუ ახოს აღებით.

ახოობა ყველაზე გავრცელებული უძველესი წესია ყველა ხალხებში, სადაც მიწათმოქმედებას (მემინდვრეობას) მისდევდნენ.

ახოს აღება საყოველთაოდ გავრცელებული წესი იყო საქართველში, მაგრამ ეს წესი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი ჩანს მაინც დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის. ახოს აღების პრაქტიკის ტიპურ სურათს იძლევა მთლიანად აჭარა (ჩიჯავაძე, 1967) და, კერძოდ, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მთური ზონის დასახლება. აქაც, ისე როგორც აჭარის სხვა მუნიციპალიტეტებში, ახოობა ნაკარნახევი იყო სავარგული მიწების სიმცირით და სხვა მიზეზებით. ამ ფაქტს ერთმა-ერთმა პირველმა ყურადღება მიაქცია მოგზაურმა მკვლევარმა დიმიტრი ბაქრაძემ. იგი 1879 წელს ხინოს ხეობის მაგალითზე წერდა: „ამ ხეობის მთელი მოსახლეობა ძალზე ღარიბად ცხოვრობს. აქ სახნავ-სათესი ისე მცირეა, რომ საწყალი ხალხი დიდი გაჭირვებით კაფავს სიმინდის საყანედ უღრან ტყეებს ციცაბო ფერდობებზე, ზოგჯერ 8-10 ვერსის დაშორებით (ბაქრაძე, 1987:86).

ახოს აღების პრაქტიკას არა მარტო ხინოს, არამედ აჭყვისწყლისა და ჩაქვისწყლის ხეობათა ზემო ნაწილის სოფლებშიც ფართოდ მისდევდნენ. ყველგან მეურნეობის ამ ფორმას „კაპეტის გატეხვა“ ეწოდებოდა (ჩიჯავაძე, 1960:34).

საერთოდ, კინტრიშის ხეობის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ახოობა, როგორც ნ.ჩიჯავაძე წერს, ცნობილია „ახოს გამოკოდვის“ სახელწოდებით. ვინც საახოე მიწებს დაისაკუთრებდა, მეზობლებსაც აცნობებდა, რომ ეს ადგილი გამოკოდვილია და სხვა ადგილს დაეპატრონეო (ჩიჯავაძე, 1967:59). როგორც ჩანს, ახოობა ქობულეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ორი სახელწოდებითაა ცნობილი: „ახოს გამოკოდვა“ და „კაპეტის გატეხვა“, რაც, პირველ

შემთხვევაში, ჩვეულებრივი ტყის გაკაფვას უკავშირდება და, მეორე შემთხვევაში, უღრანი ტყეების ახოდ გადაქცევას.

უღრანი ტყეების „კაპეტად გატეხვა“ უფრო მძიმე და ხანგრძლივ შრომას მოითხოვდა, ვიდრე ჩვეულებრივი „ბარდ-ეკლიანი“ ტყეებისა. სხვა მხრივ იგი არაფრით განსხვავდებოდა საერთოდ ახოს ალებისაგან. განსხვავება კი იმაში მდგომარეობდა, რომ „კაპეტად გატეხილი“ ტყეები გაჩეხვის შედეგად ნარჩენებისგან გულმოდგინედ იწმინდება წალდით და ზოგჯერ ცულის დახმარებით. ამის შემდეგ ხდებოდა კაპეტი მიწების მოწვა–მორუჯვა, რასაც „ყანის მოკაზმვა“ ეწოდებოდა (ჩიჯავაძე, 1967:39).

კაპეტი მიწები თითქმის 10 წლამდე ინარჩუნებდა ნაყოფიერებას, რის შემდეგ დასასვენებლად მიატოვებდნენ და გარკვეული დროის შემდეგ ხელახლა დაამუშავებდნენ. ასეთივე წესი არსებობდა საერთოდ ახოობის პრაქტიკაში და დასასვენებლად მიატოვებული მიწები კვლავ მუშავდებოდა, რაც, როგორც ითქვა, საკვლევი რეგიონის მაგალითზე, სავარგული ანუ სახნავ-სათესად ვარგისი მიწების სიმცირით აიხსნებოდა.

ამავე დროს, ქობულეთის სოფლებში დადგენილი იყო ახოს ალების პერიოდები. იგი ან იანვარ-თებერვალში ან შემოდგომაზე ხდებოდა, როდესაც ტყეები თოვლის საფარისგან თავისუფალი იყო. ასე იყო მთელი აჭარისა და საქართველოს სხვა კუთხეებში, სადაც ახოობას მისდევდნენ. გამონაკლისს შეადგენდა ზღვის დონიდან შედარებით მაღალი დასახლების სოფლები, სადაც ახოს ალების თუ კაპეტის გატეხვის პერიოდები, ბუნებრივ–კლიმატური თუ სხვა პირობების გამო, განსხვავებული იყო. ეს, პირველ რიგში, ზემო ხინოს მაგალითზე შეინიშნება. აქ კაპეტის გატეხვას მარიობის თვეში იწყებდნენ და გაკაფულ ტყეს გათოვლებამდე მოწვავდნენ, გაზაფხულზე კი კვლავ გაწმენდნენ ნარჩენებისგან და სათესად აქცევდნენ. ასეთი გზით მომზადებულ საყანე ადგილს 1-2 წლის განმავლობაში ხამი ეწოდებოდა, რომელიც 10-15 წლით მუშავდებოდა. შემდეგ მოდულად იქცეოდა და რამდენიმე წლის შემდეგ ეს მოდულიც ახოდ იქცეოდა (ჩიჯავაძე, 1960:46–47). ახოს თუ კაპეტის სახით სოფლის საერთო მოხმარების ტყეებში ათვისებული ნაკვეთები დროთა განმავლობაში ყანის ამთვისებლის საკუთრებაში გადადიოდა, აქ სასიმილდეს დგამდა და ამით განამტკიცებდა თავის უფლებას ამ ახალ ნაკვეთებზე (ჩიჯავაძე, 1960:36).

მარცვლეული კულტურები. ტყისგან ათვისებული და ახოობის გზით ათვისებული მიწები იყო მარცვლეული კულტურების განვითარების უმთავრესი სამეურნეო ბაზა.

ძირითადად ეთნოგრაფიული მასალებისა და ნაწილობრივ ტოპონიმიკური მონაცემების, ასევე, შესაბამისი ლიტერატურის მონაცემების საფუძველზე

ირკვევა, რომ დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ისეთი უძველესი მარცვლული კულტურები მოჰყავდათ, როგორცაა: ფეტვი, ღომი, ჭვავი, ქერი, ხორბალი, ბრინჯი. ეს კულტურები, სიმინდის კულტურის გავრცელებამდე, მასობრივად იყო გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, მათ შორის, აჭარაში. სიმინდის კულტურა აჭარასა და საქართველოში, სავარაუდოდ, XVII საუკუნიდან ვრცელდება და დღესაც გაბატონებული ადგილი უჭირავს. ახლა აჭარაში და, მათ შორის, ქობულეთის მუნიციპალიტეტში, თითქმის არ არსებობს სოფელი, სადაც სიმინდი არ მოჰყავდეთ.

ქობულეთელთა მეხსიერებაში ყველაზე ბუნდოვნად ფეტვისა და ქერის მოყვანაზე შემორჩა ცნობები. ფეტვის მოყვანაზე ცნობები მხოლოდ სოფელ ზენითის ტოპონიმიკაშემოგვინახა (სიხარულიძე, 1959:57). ფაქტია, რომ საკვლევ რეგიონში ფეტვიც ერთ-ერთი უძველესი სასურსათო კულტურა უნდა ყოფილიყო, რომელიც ყოფიდან ადრე განიდევნა.

იმავე ეთნოგრაფიული მონაცემებით, შედარებით ფართოდ გავრცელებული იყო ჭვავის მოყვანა, რომელიც დაბალ ზოლშიც ითესებოდა და მაღალშიც. ამაზე უნდა მიუთითებდეს მუნიციპალიტეტის ორ სოფელში (კობალაური, აჭყვისთავი) არსებული ტოპონიმი ნაჭვავარის სახელწოდებით (სიხარულიძე, 1959). დ.ბაქრაძის ცნობით, XIX საუკუნის 70-იან წლებში კინტრიშის ხეობაში ჭვავი მხოლოდ ხინოში მოჰყავდათ (ბაქრაძე, 1987:171).

ქობულეთის როგორც მთის, ასევე შედარებით დაბალ ზოლში, ფართოდ იყო გავრცელებული ღომისა და ხორბლის (პურის) მოყვანა. ყველაზე ადრეულ ცნობას ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არქეოლოგია გვაწვდის. ნამჭედურის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მასალების მიხედვით, რომლებიც ძვ.წ. XII-XI საუკუნეებით თარიღდება, დასტურდება ღომისა და ხორბლეულიდან სპელტას მოყვანა. აღმოჩენილია სპელტას კომბინირებული ძნა, რომელიც შენახული ყოფილა სახლის სხვენში, ხოლო ხანძრისგან დანახშირებული ღომის მარცვლები – თიხის ჭურჭლებში. ეთნოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით, ხახუტაიშვილი თვლის, რომ სპელტა ბარის კულტურა უნდა ყოფილიყო, ღომი კი ზეგან ადგილებში მუშავდებოდა (ითესებოდა ფართოპირიანი თოხით, ხოლო გამარგვლა ხდებოდა ვიწროპირიანი თოხით, რომელსაც ღომის თოხი ეწოდებოდა) (ხახუტაიშვილი, 1995:55). იმავე ეთნოგრაფიული მონაცემებით, გაუცხეხავი ღომის თავთავები ინახებოდა ბელლებში და, საჭიროების შემთხვევაში, ჩამურში (ქვის საცხეველები-ნ.კ.) იცხებებოდა (ხახუტაიშვილი, 1995:31).

ხორბლის კულტურა ასევე ფართოდ გავრცელებული ჩანს ქობულეთის სინამდვილეში. საინტერესო და მწვანელოვანია ის ფაქტიც, რომ თვით სახელ-

წოდება „ქობულეთი“ პურის მოყვანას შეიძლება უკავშირდებოდეს. ამის შესახებ ვარაუდი გამოთქვა აკადემიკოსმა ივ.ჯავახიშვილმა. იგი მეგრულ-ჭანურში პურის (ხორბლის) აღმნიშვნელ ქოვალ//ქობალის განხილვასთან დაკავშირებით დასძენდა, რომ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოშიც არსებობს პურეულის (ხორბლის) აღმნიშვნელი პარალელური ფორმები „ქვაბალი“//„ქობალი“ სახელწოდებით და თვლიდა: „აჭარის „ქობულეთის“ თემის სახელიც ამავე თვისებისაა თუ საკუთარი სახელი ქობულისგან არის ნაწარმოები“ (ჯავახიშვილი, 1930:221).

ჩვენი აზრით, „ქობულეთის“ თემის სახელწოდება სწორედ ქობალს (ქოვალს) ანუ ხორბალს უნდა უკავშირდებოდეს და არა პიროვნების სახელს. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული სინამდვილე იცნობს ბევრ გეოგრაფიულ სახელს (ტოპონიმს), რომელიც პიროვნებას უკავშირდება. ივ.ჯავახიშვილიც ნიკო მარზე დაყრდნობით აცხადებდა, რომ ჭანურში სიტყვა „ქოვალი“ პურს აღნიშნავდა და იგი მეგრულის „ქობალის“ პარალელური ფორმაა (ჯავახიშვილი, 1930:220). საგულისხმოა ისიც, რომ მკვლევარი „ქობ“ და „ქვაბ“ ძირიანი სიტყვების წარმომავლობას გეოგრაფიულ სახელებს უკავშირებდა. იგი წერდა: „მესხეთშიც არსებობდა და ეხლაც არის ხეობა, რომელსაც „ქვაბლიანის“ ანუ „ქობლიანის ხეობა“ ეწოდება (ჯავახიშვილი, 1930:221).

სწორედ ასეთნაირად გვესახება ჩვენ დღევანდელი ქობულეთის სახელწოდება და, როგორც ითქვა, იგი აქ ხორბლის (მეგრულად ქობალის) მოყვანას უკავშირდება.

თუ დღემდე მოღწეულ ტოპონიმებზე დაყრდნობით ვიმსჯელებთ, რასაც ხალხში გაბნეული ეთნოგრაფიული მონაცემებიც უჭერს მხარს, შეიძლება ითქვას, რომ დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ბევრ სოფელში მოჰყავდათ პური, რომელიც ღომთან და ჭვავთან ერთად მოსახლეობის ერთ-ერთი მთავარი საკვები კულტურა იყო. ამ სახის ტოპონიმები ნაპურვალს/ნაპურალას სახელწოდებით დაფიქსირებულია ხუცუბანში, ცხრაფონაში, გორგამეებში, ცხემვანაში, დიდვაკეში (ხინო) (სიხარულიძე, 1959).

ქობულეთში პურეულის მოყვანასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს რუსი სამხედრო ისტორიკოსის ა.ფრენკელის ცნობა. „ქობულეთელთა საჰმელების“ ჩამთვლისას იგი წერდა, რომ აქ „ძალიან კარგი ხორბლის პური იცინ“ (1879 წლის ცნობა) (ფრენკელი, 2012:147). ბუნებრივია, ამ ცნობაში ქობულეთში მოყვანილი პური უნდა იგულისხმებოდეს.

პურეული კულტურებიდან ბრინჯიც მოჰყავდათ. ქართველ და უცხოელ (რუს და დასავლეთ ევროპელ) მოგზაურ-მკვლევართა ცნობების მიხედვით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში იგი გავრცელებული ყოფილა აჭარაში, მათ შორის, ქობულეთის მხარეში და ლაზეთში (კახიძე, 2017).

ერთ-ერთი პირველი ცნობა დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ბრინჯის მოყვანაზე ეკუთვნის ცნობილ საზოგადო მოღვაწესა და პუბლიცისტს, სერგი მესხის. ეს ცნობა ჩაქვის მიდამოებში ბრინჯის მოყვანას შეეხება. 1878 წელს აქ მოგზაურობის დროს ს.მესხმა აქაური მეურნეობრივი პირობები აღწერა და განაცხადა, რომ ჩაქვის მიდამოების ყანების მეტი ნაწილი სიმინდის, ღომისა და ბრინჯის ნათესებს ეჭირა. ბრინჯის ყველაზე მეტი ნათესი ჩაქვის ბეგის – ხუსეინ ბეჟანოლოლის (ბეჟანიძის) საკუთრებაში ყოფილა, რომელსაც წელიწადში 300 მანეთზე მეტი ღირებულების ბრინჯი გაჰქონდა გასაყიდად (მესხი, 1964:34). ხ.ბეჟანიძის ბრინჯის ნათესებზე ადრე, 1873 წელს, დ.ბაქრაძეც წერდა. მისი დახასიათებით, ყანა ბეგის სახლის ახლოს საკმაოდ ვრცელ ფართობზე ყოფილა გადაჭიმული, საიდანაც მეპატრონე 300 ქისა შემოსავალს ღებულობდა (ბაქრაძე, 1987:18). ხოლო ცნობილი აგრონომის ი.კლინგენის ცნობით (იგი ერთხანს აჭარაშიც ეწეოდა საქმიანობას), ჩაქვის მოსახლეობის მთავარი პურეული ყოფილა ჭაობის ბრინჯი, რომელიც ჩაქვის დაბლობზე ითესებოდა. სიმინდი კი ფერდობ ადგილებზე მოჰყავდათ (Клинген, 1900:18).

ბრინჯის მოყვანაზე ქობულეთის მხარეში საინტერესოა ის ეთნოგრაფიული მასალები, რომლებიც 1935 წელსაა ჩაწერილი ქობულეთის რაიონის სოფელ ალამბარში. ეს მასალები შეიკრიბა იმ ექსპედიციის პერიოდში, რომელიც მთელი საქართველოს მასშტაბით ჩატარდა ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით და მიზნად ისახავდა საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელონობის ისტორიის შესწავლას. ალამბარსა და ზემო აჭარაში მაშინ მასალებს კრებდნენ ექსპედიციის წევრები ქეთევან ლომთათიძე (შემდეგში ცნობილი ენათმეცნიერი, აკადემიკოსი) და თამარ ანდლულაძე. ბრინჯის მოყვანაზე ცნობების მიმწოდებელი ყოფილა ალამბრელი 65 წლის ზაბით ნიჟარაძე. ჩანაწერში ვკითხულობთ, რომ სოფელ ალამბარში ადრე „თათრულა“ ბრინჯი ითესებოდა, შემდეგ კი „ინკლისურა ბრინჯის“ მოყვანა დაუწყიათ. როგორც მთხრობელის გადმოცემიდან ჩანს, მაშინ ალამბარში ჭაობის, ანუ სარწყავი „ბრინჯი“ ითესებოდა. იგი პირველი აპრილიდან ოც აპრილამდე უნდა დაეთესათ. ამასთან, ბრინჯი მოჰყავდათ ნასიმინდარ მიწაზე. ერთ ქცევა მიწაზე 3-4 ფუთი ბრინჯი ითესებოდა. 20 დღის შემდეგ ნათესი ორ-სამჯერ ითოხნებოდა. თავთავი ოქროსფერს რომ მიიღებდა, მოსავლის აღებას შეუდგებოდნენ. მკიდნენ ნამგლით, კონებად შეკრავდნენ, გახმობის შემდეგ დაფშვნიდნენ და გაუცხველი სახით ტომრებში ან მოწნულ ჭურჭელში ინახავდნენ. საჭიროების შემთხვევაში ქვის ჩამურში ქალები ცეხავდნენ (მასალები, 1987:245). ეს ცნობა იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ იგი ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშია ჩაწერილი, ანუ იმ პერი-

ოდში, როდესაც იგი უკვე მოჰყავდათ და მასთან დაკავშირებული ცოდნა-ჩვევებიც მივიწყებული არ ყოფილა.

1960-იან წლებში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ბრინჯი ითესებოდა, აგრეთვე, ჩოლოქის ნაპირებზე. სოფელ გელაურაში მცხოვრები 89 წლის ახმედ ნაკაიძის ცნობით, აქაური ბრინჯის ნათესები მამამისის საკუთრებაში ყოფილა, სადაც წელიწადში 10-15 ფუტ ბრინჯს იღებდა. მოსავალი ძირითადად საოჯახო მოთხოვნილებას ხმარდებოდა. ხოლო ხუცუბნელი მამა-შვილის, 96 წლის შებან და დურსუნ ანთაძეების გადმოცემით, ოჯახი ჩოლოქის პირას არსებული ბრინჯის ნათესებიდან ყოველწლიურად 20 ფუტის რაოდენობის მოსავალს იღებდა. აქვე მათ ღომის ნათესებიც ჰქონიათ, საიდანაც 10 ფუტ ღომს იღებდნენ კალანდარიშვილი, 1964:2,8).

ეთნოგრაფიული მონაცემებით, მდინარე ჩოლოქის მიდამოები, რომელიც ჭაობიანი იყო და ნესტიანობით გამოირჩეოდა, აჭარაში ბრინჯის გავრცელების დღიდან უნდა გამოეყენებიათ ამ მიზნით. ამავე ეთნოგრაფიული მასალებით აქაური საბრინჯე ადგილები პატარ-პატარა ნაკვეთებად ყოფილა დაყოფილი და ერთმანეთისგან მიწის ბელტებით შემადგენიებული ზღუდეებით გამოიყოფოდა. ასეთი ზღუდეები წყლის დაგუბების მიზნით იქმნებოდა, რათა ბრინჯის ზრდა-განვითარებისათვის ხელსაყრელი სინოტივე შენარჩუნებულიყო (ჩიჯავაძე, 1960:40). ასეთივე წესით მუშავდებოდა საბრინჯე ნაკვეთები გონიოსა და სარფში, რასაც საფუძვლად ედო ამ კულტურის მოყვანის პრატიკული ცოდნა-გამოცდილება.

ტოპონიმიკური მონაცემების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ბრინჯი დღევანდელი ქობულეთის რაიონის სხვა სოფლებშიც (სამება, დაგვა, კობალაური) მოჰყავდათ. ამაზე მიუთითებს ამ სოფლებში არსებული ტოპონიმები ნაბრინჯვალის სახელწოდებით (სიხარულიძე, 1959:49, 54, 59).

ინგლისელი ავტორის ჯიფორდ პალგრევის ცნობას თუ გავითვალისწინებთ, ჩურუქ-სუში ბრინჯის მოყვანა XIX საუკუნის 70-იან წლებშიც ფართოდ უნდა ყოფილიყო განვითარებული. ამის დასტურია მისი ის ცნობა, რომლის მიხედვით ჩურუქ-სუდან გასაყიდად სიმინდთან ერთად ბრინჯიც დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ. პალგრევის ცნობა სხვა მხრივაც იქცევს ყურადღებას. ჩურუქ-სუში ბრინჯის მოყვანას სიმინდთან შედარებით პირველი ადგილი ეჭირა. ამავე დროს, მისი დახასიათებით, ჩურუქ-სუში მოყვანილი ბრინჯი მდარე ხარისხის ყოფილა და ჩამორჩებოდა ბათუმის მიდამოებში მოყვანილ ბრინჯს (პალგრევი, 2012:55, 85).

მარცვლეული კულტურებიდან ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ყველა სოფელში მოჰყავდათ სიმინდი, რომელიც აქაც წამყვანი კულტურა გახდა XIX

საუკუნის მეორე ნახევრიდან. სიმინდი მოჰყავდათ როგორც ზღვისპირა და დაბლობ, ისე მაღლობ ადგილებში, ხინოსა და ჩაქვისწყლის ხეობების ჩათვლით. საგულისხმოა დ.ბაქრაძის მინიშნება. ხინოს ხეობაში მოგზაურობის დროს (1879 წელი) იგი წერდა, რომ კულტურული მცენარეებიდან აქ მოჰყავდათ ღომი და უმთავრესად სიმინდი (Бакрадзе, 1875:171). სიმინდი აქ დღესაც ძირითადი მარცვლეული კულტურაა დღესაც.

ეთნოგრაფიული მონაცემებით ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფლებში სხვადასხვა ჯიშის სიმინდი ითესებოდა. ამათგან, პირველ რიგში, თითქმის ყველა სოფელში (ხინო, ცხემვანი, ქაქუთი, ქობულეთი და სხვ) წვიტა სიმინდი სახელდება. ზოგან მას შვიდკვირა სიმინდსაც ემახიან, რადგან „შვიდ კვირაში იკეთებდა კოტას“ ანუ ტაროს (სოფელი ქაქუთი) (მგელაძე, 1987). ხინოს ეთნოგრაფიული მასალებით, წვიტა ოქროსფერი სიმინდი იყო, პატარა მარცვლებით. ხინოში ითესებოდა აგრეთვე ჯორიელა (ასევე პატარა ტაროებით, რომელსაც შავი მარცვლები შეერეოდა), თეთრი სიმინდი (საშუალო ტაროებით) დააღაზანა (ქათამაძე, 1940). ცხემვანში, ქაქუთსა და სხვა სოფლებში მოჰყავდათ სიმინდის განსხვავებული ჯიშები, რომელსაც ხინოური ეწოდება. აქვე დაგვისახელეს ადრეული ჯიშის თეთრი სიმინდი პატარა მარცვლებით (კახიძე, 1980). ეთნოგრაფ ნ. ჩიჯავაძეს სოფელ დიდვაკეში კიდევ ერთი ჯიშის სიმინდი დაუფიქსირებია, რომელსაც არზანულა რქმევია. იგი წითელი ფერის ყოფილა, წვიტა სიმინდთან შედარებით დიდი ტაროთი, მსხვილი მარცვლებითა და მაღალი ღეროთი, რომელიც ქედის რაიონის სოფელ დანდალოში მცხოვრები არზანაშვილებიდან შემოუტანიათ დაახლოებით XIX საუკუნის დასაწყისში (ჩიჯავაძე, 1960:36). სოფელ ალამბარში თეთრ სიმინდთან ერთად ცხენისკბილა და ამერიკული ჯიშებიც დასახელდა.

XX საუკუნის დამდეგის ცნობებით, სიმინდი ჩურუქ-სუსა და კინტრიშის უბნის სხვა სოფლებში ისეთი დიდი რაოდენობით მოჰყავდათ, რომ იგი გასაყიდად გაჰქონდათ. მისი ოდენობა 50 ათას ფუტს აღწევდა. რკინიგზით ჯერ სიმინდი ბათუმში გაჰქონდათ, აქედან კი – საზღვარგარეთ (Церетели, 1906: 400).

მოგვიანო პერიოდში, კერძოდ, 1940-იან წლებში, სტატისტიკური მონაცემებით, სიმინდის ნათესებს ქობულეთში ეჭირა 2,6 ათასი ჰექტარი. თუმცა, შემდეგ წლებში იგი მცირდება და 1960 წელს შეადგენდა ათას ჰექტარს (1950 წელს იყო 2,7 ჰა, 1955 წელს – 1,8 ჰა, 1959 წელს – 1,1 ათას ჰა) (საბჭოთა..., 1961:49).

ციტრუსოვანთა კულტურების მასობრივად გავრცელებამდე სიმინდი ითესებოდა როგორც უშუალოდ სახლთან ახლოს, საკარმიდამო ნაკვეთებზე, ისე მოშორებითაც. ამის მიხედვით არსებობდა ახლო და შორი ყანები. ასე, მაგალითად, ალამბრელებს ყანები ჰქონდათ სოფლის გარეთ, ოჩხამურში, შავდელეში,

შეკვეთილში, კოხნარში. ოჩხამურის ყანებს ერქვა: ონტაფერსი, ავდარაი, ჩოლოქი. ოჩხამურში სოფლიდან ფეხით ერთ საათში ჩადიოდნენ, ჩოლოქში კი 2 საათში. მოზრდილი ყანები ნადით მუშავდებოდა, რომელშიც 20–30 კაცი შედიოდა. ასეთი ყანები საზიაროდაც მუშავდებოდა. ყანები ხელითაც მუშავდებოდა და კავითაც, რომელშიც წყვილი ხარი იყო შებმული (კახიძე, 1980:15).

ქვედა სამებაში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალებით, აქაურებს ყანები ჰქონდათ გელაურში, ჭაინათში, შუბლავრზე.

სოფელ ხუცუბანში ნაკაიძეების გვარი შეძლებულად ითვლებოდა. ამ გვარის ერთ-ერთი წარმომადგენლის, ახმედ ნაკაიძის გადმოცემით, მათი ორი ოჯახი 50 დესეტინა მიწას ფლობდა საქათმისა და გელაურში. აქედან ნახევარს მთხრობელის მამა ოსმანი ამუშავებდა, ნახევარს მათი მოგვარე ხასანი. წელიწადში ამ მიწებიდან ორივე ოჯახი 300 ფუთამდე სიმინდს იღებდა (200 ფუთი საქათმის ყანებიდან, 100 – გელაურის ყანებიდან). ამდენი მიწის მეპატრონე ოჯახს მისი დამუშავება უძნელდებოდა და დასამუშავებლად მეიჯარეებს აძლევდა. ამ მიწებში შედიოდა მუჰაჯირთა მიწებიც, რომლებიც მათ შემოიერთეს. მთხრობელის მამა ოსმანი 5 კოდი მარცვლეულიდან 1 კოდს მეიჯარეს უტოვებდა. ამავე მიწებზე, ძირითადად, სიმინდი ითესებოდა, ნაწილობრივ კი ბრინჯი და ღომი. დასახელებულ ყანებში მოწეული სიმინდი ოჯახის მოთხოვნილებებსაც აკმაყოფილებდა, ნაწილი გასაყიდად გაჰქონდათ. ერთი ფუთი სიმინდი 9 შაურად იყიდებოდა (კალანდარიშვილი, 1964:2). ფიჭვნარში, ჩოლოქსა და ჭაინათში 10 ჰექტარი მიწის მესაკუთრეები ყოფილა ხასან ხარაძის ოჯახის სოფელ კვირიკედან. ჭაინათში სიმინდთან ერთად ბრინჯიც მოჰყავდათ (მელიქიშვილი, 1975).

სოფელ ჭახათში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალებით, სიმინდის დარგვის პრაქტიკა დადგინდა. რელიეფური პირობების გავლენითა და სათესი ადგილების მკვეთრი დახრილობის გამო, თესლი მოზნევით კი არ ითესებოდა, არამედ ირგვებოდა. ეს იმიტაც იყო გამოწვეული, რომ ასეთ ნაკვეთებზე მოზნეული სიმინდი არათანაბრად იფანტებოდა და თანაც წვიმის დროს ადრე ირეცხებოდა. ამიტომაც სიმინდის დარგვა ბუდობრივად ხდებოდა. მეურნე ჯერ თოხის პირის წვერით ბუდეს ამოთხრიდა, მასში 1-2 სიმინდის მარცვალს შორი-შორს ჩაადებდა და თოხისავე პირით ორმოს მიწას წააყრიდა. ეს კი მეურნის დიდ შრომასა და დროს მოთხოვდა. თუმცა, ამავე დროს, თესლი შედარებით ნაკლები იხარჯებოდა. ერთ და იგივე ნაკვეთზე დარგვით თითქმის სამჯერ ნაკლები თესლი იხარჯებოდა, ვიდრე მოზნევითი თესვის დროს (ჩიჯავაძე, 1960:22–23).

გარეყანებთან დაკავშირებით ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მაგალითზეც ისეთი საინტერესო სურათი დგინდება, როგორიც დამახასიათებელია საერთოდ

აჭარის მთური დასახლების ზონისათვის. ეს დროებით საყანე ადგილის შემდეგ ასევე დროებით თუ მუდმივი დასახლების უბნად გადაქცევაში ვლინდება. ასეთნაირად განიხილება დასახლება ხინოში ბოლრათის სახელწოდებით და იგი მარცვლეული კულტურების, კერძოდ, სიმინდის მოყვანას უკავშირდება.

1960 წელს ჩაწერილი ცნობით, 1900–იანი წლების დამდეგამდე ბოლრათის მიწები საყანედ იყო გამოყენებული. 1920–იან წლებში აქ დიდვაკიდან ისმაილ მიქელაძე გადმოსახლებულა (ბოლრათა დიდვაკიდან 2–2,5 კმ–ითაა მოშორებული). ისმაილს 5 შვილის ჰყოლია. ოთხს დიდვაკის მიწები დაუტოვა და მეხუთე შვილით თავად ბოლრათზე გადასახლებულა. აქ მას დასახლებამდე მხოლოდ ნალია ედგა. შემდეგ ბოლრათზე ასევე დიდვაკელი სკენდერ მიქელაძე და ხასან ოთიაშვილი დასახლებულან. ხ.ოთიაშვილისათვის ბოლრათა ახლო ყანად ითვლებოდა.

ასეთივე წარმომოხილველია გორას დასახლება, რომელიც დასახლებამდე დიდვაკელთა საყანეებს წარმოადგენდა. 1878 წელს გორას მცხოვრებნი თურქეთში მუჰაჯირად წასულან და ამ მიწებზე ზემო აჭარიდან – ღორჯომიდან და ჭვანიდან ჩასახლებულან. ესენი ყოფილან: ისმაილ ანთაძე, მევლუდ ართმელაძე და ირემაძე ღორჯომიდან, ქესკინ ტარიელაძე ჭვანიდან, სულეიმან ქათამიძე ზემო ხინოდან (ჩიჯავაძე, 1960:34–35).

სიმინდის კულტურას უკავშირდება ოშური მიწების კატეგორია. ეს ისეთი მიწებია, რომლებსაც მიწის მეპატრონე, ვისაც ბევრი მიწა ჰქონდა, იჯარით დროებით სარგებლობაში გასცემდა უმიწო ან მცირემიწიან გლეხებზე. ასეთ მიწებზე მიღებული სიმინდის მოსავლის მეათედი პატრონს რჩებოდა, ერთი მეათედი მეიჯარეს, ანუ ათი ფუთი მოსავალი ან ათი გოდორი სიმინდი თუ აიღებოდა ნაკვეთზე, ათი ფუთიდან ცხრა ფუთი, ან ცხრა გოდორი მეპატრონის იყო.

სოფელ ჭახათში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, თესლი, სამუშაო იარაღები იჯარის ამღების იყო. თუ შრომის პროცესში მეპატრონე ჩაერთვებოდა, მაშინ მოსავალი შეთანხმების საფუძველზე ნაწილდებოდა – ორად გაიყოფოდა. ჭახათში მიწების იჯარით გამცემი ყოფილან შავიშვილები, ხახუტაიშვილები, ცეცხლაძეები, რომელთაც მიწების საკმაოდ დიდი ფართობები გააჩნდათ. იჯარით საბრინჯე ნაკვეთებიც გაიცემოდა (ჩიჯავაძე, 1960:34–35).

საინტერესო ეთნოგრაფიული მასალები მოგვეპოვება ხინო-კინტრიშის ხეობაში ნადირისაგან (დათვი) სიმინდის ყანების დაცვის საქმეში. ალ.ქათამაძის მიერ 1940 წელს სოფელ ხინოში ნადირისაგან სიმინდის ნათესების დაცვის რამდენიმე ხერხი იქნა ჩაწერილი. პირველია ძონძების ჩამოკიდება ყანებში, რომელსაც ადამიანის გამოსახულება ჰქონდა. მეორეა ხუნდების, ანუ ხაფანგების

მოწყობა ყანაში შესასვლელ გზებზე. ერთ-ერთი უძველესი წესი ყოფილა წვეპლების, ანუ ხის წნელების ჩასობა ყანის კიდეებზე. თხილის ან თხმელის წნელებს ერთი მეორის მიყოლებით ორივე ბოლოთი ნახევარწრისებურად ჩააჩობდნენ მიწაში. დათვი ამას რომ დაინახავდა, ყანაში არ შევიდოდა, რადგან ადამიანის ნახელავი იყო. შემდეგი საშუალება იყო სატკლაცუნა ანუ სატაშუნა, რომელიც ყავრისგან კეთდებოდა. ყანის პატრონი ღამით ყავრის ნაჭრებს ხელში დაიჭერდა, ერთმანეთზე ურტყამდა ანუ ატაშუნებდა. ამ ხმაურზე დათვი ყანაში შესვლას ერიდებოდა. ხის ყავრის ნაჭრებისაგან ამზადებდნენ, აგრეთვე, მზრუნავ მოწყობილობას, რომელიც ხელით ტრიალის დროს უწყვეტ ხმას გამოსცემდა. მთხრობელთა გადმოცემით, დათვს ასეთი ხმაურიც აშინებდა.

რთული მოწყობილობები იყო სარახუნა, რომელიც წყლის ჩამურის პრინციპზე იყო მოწყობილი და დროდადრო ხმაურს გამოსცემდა (ქათამაძე, 1940:19). ეთნოგრაფ თეიმურაზ ჩიქოვანს კი კინტრიშის ხეობის ერთ-ერთ სოფელში სარახუნას მეორე სახელად „დათვის სარეკელა“ ჩაუწერია (ჩიქოვანი, 1960:6). ეს იგივეა, რაც მაჭახლის ხეობაშია ჩაწერილი „დათვის სარახუნა“ (კახიძე, 1967:200–201) და ნიკო მარის მიერ ტაო-კლარჯეთში ჩაწერილი „დათვოული“ (მარი, 2015:169).

სამიწათმოქმედო იარაღები. სასიმიინდე მიწები განსაკუთრებული გულმოდგინებით მუშავდებოდა. ვაკე ადგილები ხარ–სახვნელით (კავით) მუშავდებოდა, ფერდობი ადგილების დასამუშავებლადგამწევი ძალა იყო საჭირო. თითოეულ ოჯახს წყვილი გამწევი ძალა მაინც უნდა ჰყოლოდა. სხვა შემთხვევაში შეზიარება-შეწყვილებაც იცოდნენ. თითო გამწევძალიანი ოჯახები, მიღებული წესისა და პირობების ფარგლებში, შეამხანაგდებოდნენ და რიგრიგობით ამუშავებდნენ მიწას.

დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია კოლხური სამიწათმოქმედო კულტურის ის ნაწილია, სადაც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ნაპოვნია დარგთან დაკავშირებული სამიწათმოქმედო იარაღები, რომელთა ისტორია ძვ.წ. III ათასწლეულით თარიღდება. პირველ რიგში აღსანიშნავია აღნიშნული პერიოდის ბოლო მეოთხედით დათარიღებული ხის მარტივი სახვნელები და მისი ფრაგმენტები, რომლებიც მოძიებულია ქობულეთ-ფიჭვნარის ჩოლოქისპირა სამოსახლოს ტერიტორიაზე (ჩავლეიშვილი, 2002).ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში კი, როგორც დ.ხახუტაიშვილი წერს, ქობულეთის მხარეში სახეზე გვაქვს მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული ისეთი ნაირი იარაღები, როგორიცაა ტყის საჩეხი ანუ ახოს გასატეხი ცულები და წალდები, ყამირი მიწების დასამუშავებელი (ფესვების საწმენდი) ქარჩები, ხის მარტივი სახვნელები, სპილენძის (ბრინჯაოს) და რკინის სახნისები, სპილენ-

მისა და რკინის თოხები (რომლებიც ნიადაგის დასამუშავებლად გამოიყენებოდა და სარევა მცენარეების გასაწმენდად), თოხები და სხვ (ხახუტაიშვილი, 1995:53). ეს უკანასკნელი კი შეუნაცვლებელი და ძირითადი სამიწათმოქმედო იარაღი იყო, რომელიც გამოიყენებოდა როგორც ბარის, ისე მთიან ზონაში. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ჩოლოქის ნამოსახლეებზე აღმოჩენილი სამკუთხა ფორმის თიხის ჩამოსასხმელი ყალიბები, რომლებიც მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სინამდვილეშია შემუშავებული (ჩავლეიშვილი, 1991:62). ქობულეთის მხარეში მსგავსი თოხების არსებობა ძველად ეთნოგრაფიულად დასტურდება და ისინი მხრებდაშვებული ჩაფათოხის სახელწოდებითაა ცნობილი, რომლებიც მიწის პირველადი დამუშავების დროს გამოიყენებოდა. დღეისათვის იგი თითქმის არ გვხვდება. მეორე ტიპის თოხებს განეკუთვნება შედარებით ფართოპირიანი და რკალისებური პირის მქონე ჩაზნექილი თოხები, რომლებიც დღესაც არის გავრცელებული. ასეთ თოხებს, ნ. ჩიჯავაძის მიერ ჩაწერილი მასალებით, ჩაქვურა ანუ ღინკიანი თოხები ეწოდება. ასეთი თოხები გამოიყენებოდა როგორც სიმინდის სასამარგლედ ანუ სათოხნად, ისე სხვა დანიშნულებით (ჩიჯავაძე, 1960:53). ერთი შეხედვით, ასეთი რკალისმაგვარი თოხები, რომლებსაც იქეთ-აქეთ ჩამოწეული ყურები ანუ ღინკები აქვს, დიდი ხნის მუშაობის შედეგად პირგამოლეულს ჰგავს, მაგრამ სინამდვილეში ასეთი თოხები თავდაპირველი სახით მზადდებოდა. ასეთთაგან ერთი მხრივ, თოხნასაც აადვილებს, მეორე მხრივ, ხელსაყრელია სიმინდის ბუდობრივად დარგვის დროს. ღინკით თესლის ჩასარგავი ბუდე ამოითხრება და პირით მოსწორდება, მიწა წაეყრება. არქეოლოგიური მონაცემებით თოხი ფართოდაა წარმოდგენილი ციხისძირ-სამების, ბობოყვათის, ზენითისგანმებსა და სამაროვნებში, რომლებიც გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანით თარიღდება (ხახუტაიშვილი, 1986:28).

კინტრიშის ხეობის ზემო ნაწილში, ანუ ხინოში, დადასტურებულია ვიწროპირიანი თოხები, რომლებიც ზემო აჭარაში გავრცელებული თოხების მსგავსია. ეს იმით აიხსნება, რომ აქაური მოსახლეობა XIX საუკუნის 80-იან წლებში ზემო აჭარიდანაა გადასახლებული და თოხის ეს სახეობაც მან თან გადაიტანა. ხინოს ხეობისა და ქობულეთის სხვა სოფლებში გავრცელებულია, აგრეთვე, კომბინირებული სახის წვერა თოხი, რომელიც ახოს ალებისა და კორდი მიწების ათვისებისა და მიწის სხვა სამუშაოების შესრულების დროსაც გამოიყენება (ხახუტაიშვილი, 1986:54).

სახენელი იარაღებიდან ქობულეთის მუნიციპალიტეტის როგორც დაბლობ, ისე მთის მოვაკებული საყანე ფართობების დასამუშავებლად გავრცელებული იყო, ძირითადად, კავი და ჯილდა. მათი აღწერა-დახასიათება პირველად ეთ-

ნოგრამა ნეჯათ ჩიჯავაძემ მოგვცა 1960 წელს ქობულეთის რაიონში ჩატარებული ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს. მაშინ ორივე ტიპის სახენელი აქა-იქ ჯერ კიდევ ყოფილა ხმარებაში.

ქობულეთურ კავს იგი განიხილავს აჭარული სახენელის მარტივი კონსტრუქციის სახეობად, რომლის მსგავსი უფრო მეტად ჩაქვისწყლის ხეობაში ყოფილა გავრცელებული. იგი გვერდი ანუ ფერდობი ყანების მოსახნავად ყოფილა გამოყენებული. ჩამოთვლილია მისი ცალკეული ნაწილების სახელწოდებები და ხის სახეობები, რომლისგანაც კავია დამზადებული. კავის სახელებია: ტარა (წაბლის ხის), გუთანი ანუ კბილა (რომელზეც სახნისია წამოცმული, ბჟოლის ხის), ხელნა (სახელური). ჯილდაც კავის სახეობას წარმოადგენს, რომლი ცალკეული ნაწილები იმავე სახელებს ატარებს, როგორც კავის სახელებს ახასიათებს (ხახუტაიშვილი, 1986:56).

ხინოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დახასიათებისას ალ.ქათამაძე აქაურ სახენელად მხოლოდ ჯილდას ასახელებს და მის სახელებსაც ჩამოთვლის: ჯილდი ტარი, ბუდე, ყურები, ბუდისა, კოტა იგივე მაჭვაი (ხელსაკიდი), ხმალა, საკვეთი, ტაბიკები, სახნისი (ქათამაძე, 1940:19). ავტორს თავის ხელნაწერში ჯილდას ჩანახატებიც მოეპოვება, მისი ნაწილების სახელწოდებების ჩამოთვლით. აქ ყურადღებას იქცევს საკვეთელი, რომელიც ჯილდას ტარაზე ხმალას წინ აქვს ჩარჭობილი. ასეთი საკვეთელი არ გააჩნია იმ ჯილდებს, რომლებიც გავრცელებულია აჭარის სხვა რაიონებში, მათ შორის, მაჭახლის ხეობაში.

ჯილდასა და კავის შორეულ წინაპრად უნდა მივიჩნიოთ ხის ის უმარტივესი სახენელი, რომელიც არქეოლოგიურად დადასტურებულია ქობულეთ-ფიჭვნარის ჩოლოქისპირა უძველესი სამოსახლოს ტერიტორიაზე.

ნიადაგის მორწყვა-გაპატივება. მიწათმოქმედების მიმდევარ ყველა ქვეყანაში ნიადაგის გაპატივებას საპატიო ადგილი ეჭირა. ასე იყო საქართველოში, მის ყველა კუთხეში, ბარად და მთის ზონაში. ამ შემთხვევაში ჩვენ მორწყვას განვიხილავთ როგორც ნაკელის მინდვრად გატანის ერთ-ერთ ხერხს და ნიადაგის ნაყოფიერების გაზრდის საშუალებას. ეს წესი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მაგალითზე ტიპური იყო ხინოს ხეობისათვის. სოფელ დიდვაკეში ჩაწერილი მასალებით, ნაფუძარს, როგორც საკარმიდამო ნაკვეთს, ყოველწლიურად ნაკელწყლით აპატივებდნენ, სადაც კი წყალი მიუდგებოდა. ნაკელწყლით სახნავ-სათესის გაპატივებისასეთივე წესი გავრცელებული იყო ზემო აჭარაში (ჩიჯავაძე, 1960). როგორც ჩანს, დიდვაკის მოსახლეობამ, რომელიც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ზემო აჭარიდან იყო გადასახლებული, ეს წესიც ახალ სამოსახლო ადგილას გადაიტანა. თუმცა, აქ მცხოვრები ძირძველი მოსახლეობისთვის,

რომელიც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მუჰაჯირად წავიდა, ნაკელწყლით გაპატივების წესი უცნობი არ უნდა ყოფილიყო.

წყალნარევი ნაკელით სახნავ-სათესი მიწების, უპირატესად, სიმინდის ყანების გაპატივების გვერდით, ასევე ძველი წესი იყო მინდვრად საქონლის ნაკელის მშრალად გატანა, რომელიც ზურგით და ხარ-მარხილით, ან ცხენით ხდებოდა. ცხენებს სანაკელე გოდრებს აკიდებდნენ. ამისათვის იყენებდნენ, აგრეთვე, ხის წნელით მოქსოვილ ძარას, რომლითაც ხარშერბმულ მარხილზე ათავსებდნენ (ქათამაძე, 1940:26). ასეთივე წესი კინტრიშის ხეობის სხვა მთური დასახლებების სოფლებშიც არსებობდა.

ამგვარად, კინტრიშის ხეობის ნაწილში ნაკელით სახნავ-სათესი, ძირითადად, სიმინდის ყანების გაპატივების ორი ხერხი არსებობდა: ნაკელწყლით ანუ წყლით გაპატივება და მშრალი ნაკელით გაპატივება. ნაკელწყლით გაპატივება თესვის წინ, ადრე გაზაფხულზე ხდებოდა. მშრალი ნაკელის გატანა მინდვრად ზამთრის დროსაც (თებერვალ-მარტი) შეიძლებოდა. გაზაფხულზე კი თოვლის ღვარი ადვილად წაიღებდა და იქით-აქეთ მიმოფანტავდა, ანდა მოხვნის წინ აქა-იქ გაშლიდნენ, მიწაში ჩაახნავდნენ ან ჩათოხნიდნენ (ქათამაძე, 1960:50).

ნიადაგის ნაკელით მორწყვა-გაპატივება უძველესი წესია, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე საწარმოო შრომითი გამოცდილების საფუძველზე აღმოცენდა და ტრადიციულად ჩამოყალიბებული სახე მიიღო.

მინდვრის კულტურათა მონაცვლეობით თესვა და მიწის დასვენება. ეს სამეურნეო პროცესები ქართველი მეურნისათვის ადრევე იყო ცნობილი და საუკუნოვანი პრაქტიკული გამოცდილების საფუძველზე კარგადაც წარმართავდა მას. ამ ფაქტს განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევდა ივ.ჯავახიშვილი. იგი წერდა, რომ ყოველწლიური ხვნა-თესვა მიწას მალე ამჟღევდებდა და ბოლოს უნაყოფოს ხდიდა. მიწათმოქმედს ან სახნავი ადგილისათვის უნდა დაენებებინათ თავი და სხვა ადგილას გადასულიყო, რომ იქ კორდი გაეტეხა და ახალი ღონიერი ნიადაგი ჰქონოდა, ანდა ეს სახნავი ნაჟრები რიგრიგობით დაესვენებინა... ხალხის გამრავლებას სახნავი მიწების მონაცვლეობა ჯერ უნდა შეეზღუდა, შემდეგ კი სრულებითაც მოესპო. მიწას ამის გამო განსაკუთრებული მზრუნველობა სჭირდებოდა და რაიმე უნდა ყოფილიყო ნახმარი, რომ მიწისმოქმედი გამოეკვება (ჯავახიშვილი, 1930:379). აქედან გამომდინარე, ივ.ჯავახიშვილი მიუთითებდა, რომ ერთ და ყველაზე უფრო მარტივ ამგვარ საშუალებათაგან სახნავის დასვენება იყო და ეს წესი საქართველოში სტრაბონის ხანაშიც უნდა სცოდნოდათ (ჯავახიშვილი, 1930:379).

ამ სამეურნეო პროცესთან არის დაკავშირებული მინდვრის კულტურების მონაცვლეობით თესვა. ერთიც და მეორეც ნათლად იყო დამახასიათებელი

აჭარის და, მათ შორის, ქობულეთის მხარის სინამდვილისათვის. ახალათვისებულ, ანუ ახო მიწაზე ადრე პირველად ღომი ითესებოდა და უხვ მოსავალსაც იძლეოდა. შემდეგ კი, მეორე ან მესამე წელს, სხვა მარცვლეული კულტურები (პური, ქერი, ჭვავი) ითესებოდა. სიმინდის კულტურის გავრცელების პერიოდიდან, ახო მიწებზე ღომის შემდეგ სიმინდი ითესებოდა.

XIX საუკუნის დასაწყისში, ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, კინტრის ხეობაში, კერძოდ, ჭახათის ზემოთ სოფლებში, ჯერ პური ითესებოდა, შემდეგ სიმინდი. ერთ წელს პური ითესებოდა, მეორე წელს ორ წელს სიმინდი, ან ერთ-ორ წელს პური, მესამე წელს – ქერი. ამის შემდეგ მიწას რამდენიმე წლით გააჰალავებდნენ. ჩოლოქის მიდამოებში, სადაც ადრე ჭაობის ბრინჯი ითესებოდა და შემდეგ მშრალი ბრინჯი, ჭაობის დაშრობის გამო, ეს უკანასკნელი ღომთან და სიმინდთან მონაცვლეობით ითესებოდა (ჩიჯავაძე, 1960:45).

ამრიგად, დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფლებში მინდვრის კულტურების მონაცვლეობით თესვა ტრადიციულ ხასიათს ატარებდა, რომელიც სიმინდის გაბატონებულ კულტურად გადაქცევის შემდეგ, თანდათანობით კარგავს მნიშვნელობას და ერთ და იგივე მიწაზე (საკარმიდამო ნაკვეთი, შორი თუ ახლო ყანები) ხანგრძლივი ვადით სიმინდი ითესებოდა.

ამასთან, 1940-იანი წლებიდან სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სინამდვილეში, ისე როგორც მთლიანად აჭარაში, მარცვლეული კულტურებიდან მხოლოდ სიმინდის ნათესები ცხადდება, სხვა, ადრინდელი მარცვლეული კულტურები არ ფიქსირდება. 1940 წელს ქობულეთის რაიონში სიმინდის მთლიან ნათესებს ეჭირა 2,8 ათასი ჰა, 1950 წელს – 2,7 ათასი ჰა. 1955 წლიდან მცირდება ამ წელს იგი შეადგენდა 1,8 ათას ჰა-ს, 1959 წელს – 1,1 ათას ჰა-ს, ხოლო 1960 წელს – 1,0 ათას ჰა-ს. მთლიანად აჭარაში კი სიმინდის ნათესები ჰექტრებში აღნიშნულ წლებში ასე გამოიყურება: 1940 წელს – 13,7 ათასი ჰა, 1950 წელს – 14,1 ათასი ჰა, 1955 წელს – ათასი ჰა, 1959 წელს – ათასი ჰა, 1960 წელს – 7,8 ათასი ჰა (საბჭოთა..., 1961:49). ამ ფართობებზე მხოლოდ და მხოლოდ სიმინდი ითესებოდა, თუმცა, შერევით სიმინდთან ერთად ბოსტნეული კულტურებიც (ლობიო, კვახი, პომიდორი, კიტრი და ა.შ.) მოჰყავდათ.

ეროზიული მოვლენები და ნიადაგის დაცვის ხალხური საშუალებანი. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის დიდი ნაწილი მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო ფერდობზეა განლაგებული და ხშირი წვიმების გამო ეროზიულ პროცესებს განიცდის. ამიტომაც, აქაური მოსახლეობა ამ პროცესებისგან დაცვის მიზნით, რომელიც დიდ ზიანს აყენებდა მეურნეობას, სხვადასხვა ხალხური საშუალებას

მიმართავდა. ეს საშუალებები საუკუნეების მანძილზე მუშავდებოდა და თანდათან განვითარებულ სახეს ღებულობდა.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მაგალითზეც ჩვენ საქმე გვაქვს ტერასულ მეურნეობასთან, ანუ ფერდობი ადგილების დატერასებასთან, რაც აქაც სხვადასხვა ფორმით ვლინდება.

ამ საკითხებზე ეთნოგრაფიული მასალები ჩაწერილია ხინო-კინტრიშის ხეობაში 1960 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის პერიოდში, ეთნოგრაფ ნ.ჩიჯავაძის მიერ, რომელიც შესულია მის საექსპედიციო დღიურებში. ეს მასალები შემდეგ გადამუშავებული და გაანალიზებული სახით მან შეიტანა ქობულეთის დასახლების სამეურნეო პირობების შესწავლისადმი მიძღვნილ ნაშრომში, რომელიც 1960 წლის გეგმით შესრულდა (ჩიჯავაძე, 1960:18). მასალები იმ ხანდაზმული მთხრობელებისგანაა ჩაწერილი, რომელთა მეხსიერებაში ჯერ კიდევ კარგად ყოფილა შემონახული ხელოვნური ტერასების მოწყობის ცოდნა-ჩვევები.

კინტრიშისა (მაღალი დასახლების – ხინოს ჩათვლით) და ჩაქვისწყლის ხეობაში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ტერასების მოწყობა, რასაც აქ დაკადონებას ეძახიან, ახოს გატეხვის დროსაც ხდებოდა. ტყის კაფვის დროს აქ ალაგ-ალაგ ხეებს დაახლოებით მეტრის სიმაღლემდე ტოვებდნენ, რაც სარის მოვალეობას ასრულებდა. მოჭრილ ხეებს მასზე განივად მიაწყობდნენ, შემდეგ კი მონაფოცხ მასალას მიაყრიდნენ. ასე იქმნებოდა ფერდობ ადგილებზე მოვაკებული ადგილები, რასაც, როგორც ითქვა, სოფლებში კადონები ეწოდებოდა.

ეს იყო ხალხური ტერასული მეურნეობის უძველესი ფორმა, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული აჭარაში, შავშეთ-კალრჯეთში, სამცხეში, რასაც ზოგან (მაჭახლის და მერისის ხეობები) ოროკი ეწოდებოდა (კახიძე, 1974:43–44). ტერასის ეს სახელწოდება მოხსენიებული აქვს სულხან-საბა ორბელიანს (XVIII საუკუნე), რომელიც მას ასე განმარტავს: „ოროკომიწა, ბაქან–ბაქანადმოვაკებული“ (ორბელიანი, 1949). ქობულეთური კადონიცოროკოს (ოროკის) იდენტურია და, როგორც ჩანს, ეს ტერმინიც უძველესია. ქართველ ლექსიკოგრაფს იგი თავის ლექსიკონში შეუტანია „ოროკოსთან“ ერთად. „კადონი ესე არს ძელით ფრიალო გვერდი ბაქან–ბაქანად მოასწოროს დასათესველად“ (ორბელიანი, 1949:266).

ასეთი კადონები ძელური ტერასების სახეობას განეკუთვნება და ქობულეთის ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა, დაკავშირებული საახოე მეურნეობასთან. სოფელ ჭახათის მაგალითზე ახო მიწის დაკადონების ცოცხალი სურათია დადგენილი. აქ, 1960 წელს ჩაწერილი მასალებით, მემედ ქათამაძის და დურსუნ ცეცხლაძის ყანებში, რომელთა სახელწოდებებია „ნაქვიშევი“ და „ნასელავი“, ასეთი კადონები იყო გაკეთებული. ნაქვიშევის

ახო მიწაზე კადონებს ნახევარი ჰექტარი ეჭირა, ხოლო ნასელავის ახო ყანის თავ-სა და შუალედებში, რომელიც 1960 წელს იქნა ათვისებული, გაყვანილი იყო „ღვარსაქცევები“, წვიმების დროს ჩამორეცხვის საშიშროების თავიდან ასაცი-ლებლად (ჩიჯავაძე, 1965:110–111). ასეთი ღვარსაქცევები ხელოვნურად გამარ-თული ტერასის მაგივრობას ასრულებდა და ეროზიისგან თავდასაცავად იყო განკუთვნილი.

ნიადაგის შეკავებისა და ეროზიისგან დაცვი მიზნით ყველაზე ადრინდელ ხერხად უნდა ჩაითვალოს კინტრიშისხეობაში დაფიქსირებული ტერასის სახეობა გერონის სახელწოდებით. დატერასების ამ ხერხს, როგორც ნ.ჩიჯავაძემ მიაქცია პირველად ყურადღება, იმ შემთხვევაში მიმართავდნენ, როდესაც დაკა-დონებას ვერ ასწრებდნენ. მონაგერას ნაკვეთზე ალაგ–ალაგ განივად ტოვებდნენ. ხშირი და დიდი წვიმების დროს ჩამონარეცხი მიწა ამ ზოლზე გროვდებოდა და დროთა განმავლობაში მოიკორდებოდა. კადონსა და გერონს შორის ის განსხ-ვავება იყო, რომ უკანასკნელი შედარებით მცირე ზომის მოვაკება იყო და თანაც გამძლეობაც აკლდა (ჩიჯავაძე, 1965:110). ამრიგად, გერონი იმდენად საიმედო არ იყო, როგორც ოროკი ან კადონი, რომლებიც შედარებით დიდხანს იყო სამეურნეო სარგებლობაში.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ გერონები მხოლოდ მიწით შენდე-ბოდა, კადონები, ძირითადად, ხისგან. მათი მშენებლობა ფერდობ სახნავ–სათეს ადგილებში განპირობებული იყო ეროზიული მოვლენებისგან დაცვის მიზნით.

კინტრიშის ხეობის იმ ფერდობ სოფლებში, სადაც ადვილად ხელმისაწვდო-მი იყო ქვა, ტერასები ქვითაც შენდებოდა და მას ტვარი ეწოდებოდა. ტვარები უფრო მაღალი შენდებოდა და საიმედოც იყო გერონთან და კადონთან შედა-რებით. ტვარი, პირველ რიგში, იმ საკარმიდამო ნაკვეთებში ეწყობოდა, რომლე-ბიც ეროზიისგან დაცვას საჭიროებდა. ახლო და გარეყანებში, რომლებიც ერთ-წლიან კულტურებს ეთმობოდა, ტვარები იშვიათად ეწყობოდა (ჩიჯავაძე, 1960:20). მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ტვარის, როგორც ქვის ტერასის მშენებლობა, უფრო რთული იყო, ვიდრე გერონის და კადონის, რომლებიც მიწი-თა და ხით შენდებოდა. ტვარი იგივე ყორეს ნიშნავს და მომდინარეობს თურქუ-ლი სიტყვიდან „დუვარ“, რაც კედელს ნიშნავს. ასეთი ტვარები, ანუ ქვის კედლე-ბი ღობის დანიშნულებასაც ასრულებდა.

მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული შრომაში ურთიერთდახმარების ფორ-მები. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის შრომით ურთიერთობაშიც ურთიერთდახმარების ის ძირითადი ფორმები იყო გავრცელებული, როგორც სხვაგან (აჭარა, ჭოროხის მხარის ქართველი მოსახლეობით დასახლებული რაიონები). პირველია ნადი, მეორე – მანიდი. ორივე ეს ფორმა გამოიყენებოდა

სიმინდის თოხნაში, მარცვლეული კულტურების მოსავლის აღებაში, სიმინდის გარჩევაში, სახლის მშენებლობაში (სამშენებლო მასალის მოტანა).

ხალხური ტრადიციით, შრომაში ურთიერთდახმარება კეთილშობილურ საქმედ ითვლებოდა. ამასთან, მანიდი სავალდებულო დახმარებას გულისხმობდა, ნადი კი არა. მანიდის პრინციპი ასეთი იყო: შენ თუ დღეს მომეხმარე, მეორე დღეს მეც უნდა დაგეხმარო. შენ რომ მოგეხმარა კაცმა, შენ მისი მანიდი, ვალი გაქვს და შენც უნდა მიეხმარო“ (ჩიჯავაძე, 1969:44). ნადი, როგორც ითქვა, ასეთ სავალდებულო დახმარებას ტრადიციით არ ითვალისწინებდა, მაგრამ ნადში დაპატიჟებულ პირს თუ რაიმე ხელშემშლელი მიზეზი არ ჰქონდა, ისე მაინც არ გამოაკლდებოდა.

ჩვეულებრივ, ნადში პატიჟებდნენ ნათესავებს და მეზობლებს სოფლის ფარგლებში. სიმინდის თოხნაში უფრო მიღებული იყო მამაკაცთა ნადი საკუთარი სამუშაო იარაღით (სამარგელი თოხით), ზოგჯერ ნადის მომწყობი მეზობლებისგანაც თხოულობდა თოხებს. ოღონდ ნადში დაპატიჟების დროს ეს ნადის მონაწილეს წინასწარ უნდა სცოდნოდა. დაპატიჟება წინა საღამოს ხდებოდა. საშუალო ნადში 8-12, მოზრდილში კი 15-მდე და მეტი მონაწილეს შეიძლება ყოფილიყო.

საერთოდ, ნადის და, განსაკუთრებით, სიმინდის თოხნაში ნადის, მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი იყო სიმღერა. ასეთი ნადური შრომის სიმღერებით ქობულეთი მართლაც რომ გამორჩეული იყო. ამის შესახებ მოთხრობილია დოცენტ ჯემალ ნოღაიდელის წიგნში (ნოღაიდელი, 1967). მისი სიტყვებით, ნადურისათვის საჭირო იყო ერთი მთქმელი, მომღერალი, რომელიც ლექსებით მღერის, ორი შემხმობარი, ერთი გამყივანე, ორი მობანე, ბანის მთქმელი. თუ ნადურ სიმღერებს ბანი არ ჰქონდა, მაშინ იგი სამხმობიანად ითვლებოდა, ხოლო ბანი რომ ჩაერთვის, მაშინ იგი ოთხხმობიანა (ნოღაიდელი, 1967). ამასთან, რაც უფრო ბევრი მობანე იყო, სიმღერა მით უფრო კარგი გამოდიოდა. მაგრამ, რადგან ნადური სიმღერების მცოდნე სოფლებში არც თუ ისე ბევრი იყო, ამიტომ ვინც დიდ ნადს დაპატიჟებდა, მას ადრევე უნდა ეზრუნა სხვა მეზობელი სოფლებიდან მომღერლების, გამყივანების, შემხმობრებისა და მობანეების მოსაპატიჟებლად. მასპინძელი დაინტერესებული იყო ნადში კარგი მომღერლების მოწვევით. შრომის სიმღერები მხნეობას მატებდა ნადის მონაწილეებს და თვით შრომის ეფექტსაც ზრდიდა. ნადური სიმღერების შემსრულებლები ხალხში დიდი პატივისცემით სარგებლობდნენ (ნოღაიდელი, ჩხეიძე, 1960:71).

ქობულეთური სინამდვილისათვის, ასევე, დამახასიათებელი იყო „ხელხვა-ვის“ ნადური სიმღერები, რომელიც სიმინდის კულტურის შემოსვლასა და სიმინდის გარჩევასთანაა დაკავშირებული. საერთოდ, შრომის ნადური სიმღერე-

ბით ქობულეთში გამოირჩეოდა სოფლები წყავროკა და ლეღვა. ლეღვაში ნადური სიმღერების ერთ-ერთი უხუცესი მცოდნე და შემსრულებელი ყოფილა ხასან როყვა (ნოლაიდელი, 1987:21). ამასთან, ქობულეთური ნადური სიმღერები, გურულთან შედარებით, უფრო მრავალრიცხოვანი ყოფილა (ნოლაიდელი, ჩხეიძე, 1960:81).

დიდ ნადში თოხნის დროს ნადის მონაწილეები ორ ჯგუფად იყოფოდნენ და ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ როგორც სიმღერებში (ჯერ ერთი ჯგუფი დაიწყებდა, შემდეგ მეორე), ასევე „ნაპირის გატანაში“, ანუ ნაპირს ვინც პირველი გაიტანდა და მეორეს ყანის თავში მოაქცევდა. მასპინძელი ნადის მონაწილეებს სადილითა და სასმელით უმასპინძლდებოდა.

მევენახეობა-მეღვინეობა და მეხილეობა

მეურნეობის ეს დარგებიც ქობულეთის მუნიციპალიტეტის როგორც ზღვის სანაპირო, ისე მაღალი დასახლების ზონაში კარგად იყო განვითარებული.

მევენახეობა-მეღვინეობის უძველესი ტრადიციების მაჩვენებელია, პირველ რიგში, არქეოლოგიური მონაცემები. ამის რეალური დადასტურებაა ქვაში ნაკვეთი საწნახელი სოფელ ზენითში, რომელიც ელინისტური ხანით თარიღდება (ხახუტაიშვილი, 1963). ეს ნივთიერი მტკიცება არაპირდაპირი ცნობაა აქ მევენახეობის განვითარებისა და ვაზის ძველი ჯიშების არსებობაზე. სამწუხაროდ, ქობულეთელ მთხრობელთა მეხსიერებაში ვაზის ძველი ჯიშები ბევრი არ შემონახულა. ერთ-ერთი, შედარებით ადრეული, ცნობა დ.ბაქრაძეს ეკუთვნის, რომელიც მას ჩურუქ-სუში ჩაუწერია 1879 წელს აქ მოგზაურობის დროს. იგი აქ მაღლარი ვაზის 5 ჯიშს ასახელებს. ესენია: ჩხავერი, კლარჯული, თეთრუმი, სამარხი, ხოფათური (ბაქრაძე, 1987:153). ამათგან ყველაზე უძველესი ჩხავერი, კლარჯული დან ხოფათური უნდა იყოს, რომელიც აჭარის სხვა რაიონებშიც ფართოდ იყო გავრცელებული ვაზის სხვა მაღლარ ჯიშებთან ერთად (რამიშვილი, 1948).

საველე ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სხვა სოფლებში, დასახელებულის გარდა, მაღლარის სხვა ჯიშებიც დაფიქსირდა. ესენია: ადესა, კაჭიჭი, ჭეიშვილი (ჩქვი), თეთრი, ადესა, კაჭიჭი (ჭახათი), ადესა, ტაკიძურა, ბათუმურა (აჭყვისთავი) (კახიძე, 1980). სოფელ ჭახათში კი დაფიქსირდა ტოპონიმი ჩხავენარი, სადაც ადრე ჩხავერის ჯიშის ყურძენი ხარობდა. აქ ჭურებიც უპოვიათ მიწაში ჩამარხული სახით. ასეთივე დიდი ჭურის არსებობაზე ქობულეთის სხვა სოფლებშიც მიგვითითებს, რაც ქვევრში ღვინის დაყენების უძველესი ტრადიციის მაჩვენებელია.

საინტერესოდ მივიჩნიეთ ა.ფრენკელის შემდეგი ცნობა. როდესაც იგი რუსეთის ჯარს 1878 წლის აგვისტოს თვეში ქობულეთში შემოყვა, მათთვის ქობულეთლებს სხვა სურსათთან ერთად ყურძენიც მიურობდნენ. იგი წერდა: „ქობულეთელთა მიერ მოტანილი ყურძენი ცუდი როდი იყო. იგი სურნელოვანი და წვნიანია, მაგრამ ძალზე თხელკანიანი, რისთვისაც მისი დიდხანს შენახვა არ შეიძლება“ (ფრენკელი, 2012:75).

მევენახეობის დარგის შემსწავლელი მეცნიერი მკვლევარები მეურნეობის ამ დარგის ჩასახვა–განვითარების საკითხებზე საუბრისას აჭარას განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევდნენ. პროფესორი მ. რამიშვილი და სხვები წერდნენ, რომ აჭარა ის რეგიონი იყო საქართველოს სხვა რეგიონისგან განსხვავებით, სადაც მაღლარი ვახის ადგილობრივი ჯიშები ყველაზე მეტად შემორჩა. ასე იყო დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ცალკეული სოფლებში, კინტრიშის ხეობაში. სხვადასხვა მიზეზის გამო, მაღლარის ძველმა ჯიშებმა ტრანსფორმაცია განიცადა და ასპარეზი შემოტანილ ჯიშებს დაუთმო. თუმცა, ზოგიერთი მათგანი ხალხის მეხსიერებაში მაინც შემორჩა და ისტორიის კუთვნილება გახდა. ქობულეთის ზემოთ ჩამოთვლილ სოფლებში გავრცელებული მაღლარის ჯიშებიდან ზოგიერთ მათგანზე საინტერესო ცნობაც შემორჩა. ასეთია ტაკიძურა. იგი 1970-იანი წლების აღწერით წითელყურძნიანი საღვინე ჯიშია, რომელიც მაღლარის სახით გავრცელებული იყო მხოლოდ ქობულეთის რაიონის სოფლების – ხუცუბნის, სამეხის, კვირიკესა და მუხაესტატეს მიდამოებში. გადმოცემით, ეს ჯიში ვინმე ტაკიძეს შემოუტანია და გაუვრცელებია სოფელ ხუცუბანში. რადგან მოსახლეობას ჯიშის სახელი არ სცოდნია, მისთვის შემომტანის გვარი დაურქმევია და ასე დაიმკვიდრა მან სახელწოდება ტაკიძურა ქართულ ამპელოგრაფიაში. წარსულში ეს ჯიში მასობრივად ყოფილა გავრცელებული ქობულეთის რაიონის მთისპირა სოფლებში და გურიის მოსაზღვრე ადგილებში. ადგილობრივი მოსახლეობა კი მას საოჯახო ღვინოებისა და წვენის დასამზადებლად იყენებდა. მას აკიდოების სახითაც ინახავდნენ მთელი ზამთრის განმავლობაში. 1930-იან წლებში ადგილობრივი მრეწველობის მიერ დამზადებული ტაკიძურას ღვინომ კარგი შეფასება დაიმსახურა (ნუცუბიძე, 1976:28–29).

სოფელ ქობულეთში, მუხაესტატეში, ხუცუბანში, სამეხაში, კვირიკეში, აჭყვისთავსა და ალამბარში მევენახეობა ისე ყოფილა განვითარებული, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში.

XIX საუკუნის მოგზაურ–მკვლევართა ჩანაწერებით, განსაკუთრებით კი ეთნოგრაფიული მონაცემებით, რომლებიც უშუალოდ საველე პირობებში მთხრობელთაგანაა ჩაწერილი, ირკვევა, რომ დღევანდელი ქობულეთის მუნი-

ციპალიტეტის ყველა სოფელი, ბარისა თუ მაღალი დასახლების ზონაში, მეხილეობით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა.

კინტრიშის ხეობის აღწერისას (1879 წელი) დ.ბაქრაძე მიუთითებდა, რომ აქ მეხილეობა კარგად იყო განვითარებული. ხილი იყო წვნიანი, მოზრდილს იზრდებოდა და დიდხანსაც ძლებდა (Бакрадзе, 1975:71). მოგზაური წერდა: „მარწმუნებდნენ, რომ აქედან ხილი გაჰქონდათ დიდი რაოდენობით ბათუმში, ფოთში, ოდესაში. მარტო ოდესაში 200 ათასი ფუთი ვაშლი, 100 ათასი ფუთი მსხალი, 30 ათასი ფუთი ზერძული თხილი გაჰქონდათ“. მისივე ცნობით, რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომს, რომლის ერთ-ერთ ასპარეზსაც სოფელი ხუცუბანი შეადგენდა, თითქმის მთლიანად გაუნადგურებია აქაური მეხილეობა (Бакрадзе, 1975:171-172).

როგორც ჩანს, დ.ბაქრაძეს სარწმუნოდ ნაკლებად მიაჩნდა, რომ კინტრიშის ხეობიდან ასეთი დიდი რაოდენობით ხილი გაჰქონდათ გასაყიდად, სხვა შემთხვევაში, იგი არ იხმარდა სიტყვას „მარწმუნებდნენ“. თუმცა, ბოლო პერიოდის ეთნოგრაფიული მასალებითაც ირკვევა, რომ კინტრიშის ხეობაში ხოლი ბლომად მოჰყავდათ. თუნდაც, სოფელ გელაურას მცხოვრების, 88 წლის ახმედ ნაკაიძის ცნობაც კმარა ამის ნათელსაყოფად. ეთნოგრაფ ლ.კალანდარიშვილს 1964 წელს ჩაუწერია, რომ მის ოჯახს ყოველ წელს 800 ფუთი ვაშლი მოჰყავდა და აქედან 750 ფუთი გასაყიდად გაჰქონდა (კალანდარიშვილი, 1964:2). ხოლო აჭყვისთაველითევრათ რომანაძის (80 წლის) გადმოცემით, მამამისს მამუდს ვაშლის დიდი ზალი ჰქონია, საიდანაც 3 ტონამდე ვაშლის მოსავალს იღებდა (ცნობა ჩაწერილია 1989 წელს) (ჯოხია, 1989:47).

ჩვენ შევეცადეთ შეგვეჯერებინა ზემოთ დასახელებული ცნობები ქობულეთის მხარის მეხილეობაზე ცალკეული სოფლების მაგალითზე და მივიღეთ დაახლოებითი სურათი, თუ რომელ სოფელში რომელი ჯიშის ვაშლი, მსხალი, ქლიავი, ბალი, ლეღვი და სხვა ხილი იყო გავრცელებული და როგორ იყენებდა ამ ხილს ადგილობრივი მოსახლეობა. ამ ჯიშების უმეტესობა ადგილობრივია, ზოგიც – შემოტანილი.

ქვემოთ ჩამოთვლილი ზოგიერთი სოფლის მაგალითზე ეთნოგრაფიული და სხვა მონაცემებით ხეხილის შემდეგი ჯიშები დაფიქსირდა:

ვაშლი – ჩაქვში: ბერა, შაფრანი, დემირა, ლიმონის ვაშლი; ჭახათში: აჭარულა, გორის ვაშლი, გულაბი, დემირა, პანტა, შავი ვაშლი, შაქარა ვაშლი, აჭარულა; აჭყვისთავეში: დემირალმა, ბამბა ვაშლი, გურულა, ბადის ვაშლები.

მსხალი – ჩაქვში: სხალშაქარა, დედოფალა, გულაბი, დედოფალა, საკვირიკობიო, სხალმახა,სასელა, ყურწა, კაცითავა, ხეჭეჭური, გორონი, სამარიობო, საენკენიო, კაცითავა, ბიამსხალი; აჭყვისთავი: ხეჭეჭური, ფაშა მსხალი, ბოქშუა,

მესხიჭურა, სასელა, ჩაქურა, ქირეზა, ბია მსხალი, მემარნეს მსხალი, მარკოვი, სხალშაქარა, გორონა, მარიობა, ფაშამსხალი, სხალყვითელა; ხინოში: საენკენიო, ჯიხარაჯული, ინჩხითურა, სხალწენგვა.

ბალი – ჩაქვში: ცეცხლა ბალი, იაშიკა ბალი; ჭახათში: აპრილის ბალი, მაისის ბალი, თეთრი ბალი, ალაღეიქი, კახამბალი, ალუბალი; აჭყვისთავში: სამაისო, ალამელიქი, იაშიკა, ნინოურა, ასკანის ბალი; ხინოში: ალამელიქი, ბუშაი, შავბალაი, კახამბალი.

ქლიავი – ჩაქვში: ოტურა, ჭანწური, საქერა; ჭახათში: სამარიობო, ჩიტაკვერცხა, ტყუპა, ვაშლატამა; აჭყვისთავში: მარიობა, ჩიტაკვერცხა, კორკიმელი, ტყუპა, ოტურა.

ატამი – ჩაქვში: მაისის ატამი, საგვიანო; აჭყვისთავში: პანტა ატამი, სათალი ატამი.

ტყემალი – აჭყვისთავში: წითელი თეთრა; ჩაქვში: ალუჩა, წითელი.

თუთა – ჩაქვში: ბადრიჯანა, თეთრი; ჭახათში: შავი, ტეთრი, ჭამლეღვა; აჭყვისთავში: გუდალეღვი, თეთრი ლეღვი, ბადრიჯანა, კოხვა ლეღვი, სათალი ლეღვი.

წყავი – ჩაქვში: მაისის წყავი, შემოდგომის წყავი, თეთრი წყავი.

თხილი – ბერძნული, ტყის.

ბროწეული – შაქარბროწეულა, მჟავე ბროწეული.

სოფელ აჭყვისთავში დამოწმდა საზამთროდ ვაშლი შენახვის შემდეგი ხერხი: მინდორში ეწერს ან წყავის ჟვერს დააფენდნენ და ზემოდან ვაშლს დაყრიდნენ. ასე ორ–სამ ფენად ინახავდნენ. ასეთნაირად შენახულ ვაშლს არც წვიმა ვნებდა და არც თოვლი.

თითქმის ყველა სოფელში მზადდებოდა ბექმეზი წვნიანი მსხლისა და ყურძნისგან, იშვიათად თუთისგან. ბექმეზს ინახავდნენ თიხის პატარა ჭურჭლებში. ვაშლისგან მზადდებოდა ჩირი, ტყემლისგან – ყორაო (კოწახური) და ტყლაპი.

XIX საუკუნის დამდეგს ქობულეთის მუნიციპალიტეტს აჭარაში ხილის წარმოებით მეორე ადგილი ეჭირა ხულოს შემდეგ. ეს მონაცემები ციფრებში ასე გამოიყურება: 2001 წელს ხილის წარმოება ქობულეთში შეადგენდა 1275 ტონას, ხულოში – 2220 ტონას (სტატისტიკური..., 2007:34). თუმცა შემდეგ, 2004–2006 წლებში ეს მონაცემები იცვლება. 2004 წელს ქობულეთში იწარმოებოდა 1640, 2005 წელს – 2108, 2006 წელს – 2635 ტონა ხილი (აჭარის..., 2007:34).

ბუნებრივია, მეურნეობრივი დაგეგმარებისა და ხელმძღვანელობის პირობებში ქობულეთი მევენახეობა–მეხილეობის მოწინავე მუნიციპალიტეტად გადაიქცეს.

მესაქონლეობა

შესაბამისი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით ქობულეთის მხარე განიხილება ისეთ ლოკალურ რეგიონად, სადაც ადგილი ჰქონდა შემგროვებლური მეურნეობიდან მწარმოებლურ მეურნეობზე გადასვლას. მისი გეოგრაფიული გარემოც ქმნიდა იმის ხელსაყრელ პირობებს, რომ აქამდე ჩასახულიყო მეურნეობის მთავარი წამყვანი დარგები მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სახით (ხახუტაიშვილი, 1995:30). ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარების გათხრის დროს მოპოვებული მასალებით არ გამოირჩეხავენ, რომ ამ დროს უკვე ადგილი ჰქონდა ზოგიერთი ცხოველის (ძროხა, ცხვარი, ღორი) მოშინაურების პროცესს, რააც ხელს უწყობდა მონადირეობის განვითარება გარეულ ცხოველებზე, ანუ მონადირეობის ბაზაზე უნდა განვითარებულიყო ცხოველთა მოშინაურება (გოგიტიძე, 2008:185). ხოლო გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში სახეზეა იმდროისათვის განვითარებული მეცხოველეობა (მესაქონლეობა), რომელიც სათავეს იღებს ადრებრინჯაოს ხანიდან (ისპანის ნამოსახლარი) და, შესაძლოა, უფრო ადრე ხანიდან (სოფელ ქობულეთის ნამოსახლარის მიხედვით). ამრიგად, აღნიშნულ პერიოდში მიწათმოქმედება და მეცხოველეობა ქობულეთის მხარეში მეურნეობის წამყვანი დარგები იყო.

ამ მხრივ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჩოლოქ-ფიჭვნარის ნამოსახლარებზე აღმოჩენილი კულტურული ფენები, რომლებიც სავარაუდოდ, ძვ.წ. XV საუკუნიდან თარიღდება. არქეოლოგიურ გათხრების შედეგად აქ აღმოჩენილია როგორც გარეულ, ისე შინაურ ცხოველთა ძვლები. ჩოლოქ-ოჩხამურის მაშინდელ გარემოში მესაქონლეობის (მსხვილფეხა, წვრილფეხა, აგრეთვე, მელორეობა) განვითარების საფუძველი იყო მდიდარი მცენარეული საკვები ბაზის არსებობა (ჩავლეიშვილი, 1980:27). ჩოლოქის მარჯვენა სანაპიროზე ხის სადღვებლებიც დაფიქსირდა, რომლებიც, აგრეთვე, მესაქონლეობისა და მერძეულობის განვითარების მაჩვენებელიც არის. ამავე რიგისაა ამავე კულტურულ ფენაში ნაპოვნი კაბიწის თუკოთხოს მსგავსი ხის ჭურჭელი, რომელიც რძის პროდუქტების შესანახავად შეიძლებოდა გამოყენებულიყო. მესაქონლეობის განვითარებაზე რეგიონში ამ მონაცემებს ავსებს ოსტეოლოგიური მასალები შინაური ცხოველების (ხარი, ძროხა, თხა, ცხვარი) ძვლების სახით (ჩავლეიშვილი, 1980:30–31).

საკითხის შესწავლიდან გამომდინარე, განსაკუთრებულ შეფასებას იმსახურებს ხარის მოშენებისა და გამოყენების საკითხი რეგიონის იმდროინდელ სამეურნეო-სამიწათმოქმედო და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ნამჭედურის არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ძვ.წ. XII-XI საუკუნეებში მასობრივი ხასიათი უნდა ჰქონოდა ნიადაგის მოხვნით დამუ-

შავებაში ხარის გამწევ ძალად გამოყენებას. ხარი კულტის საგნადაც იყო ცნობილი (ხახუტაიშვილი, 1998:50). ამასთან კავშირშია თოხისგან დამზადებული სადგრები სტილიზებულიად გამოყენებული ხარის რქებით, რომლებიც მრავლადაა გამოვლენილი ქობულეთის ადრეული ეპოქების გორა-სამოსახლოებზე, ნამჭედურისჩოლოქისპირა თხრილებში, სხვადასხვა საკულტო მოედნებსა და დიუნებზე (ჩავლეიშვილი, 1980:35). შედარებისათვის აქვე მივუთითებთ, რომ თიხისგან დამზადებული ხარის სკულპტურული გამოსახულებები ნაპოვნია ბათუმის ციხის ტერიტორიაზეც, რომლებიც ადრე რკინის ხანით თარიღდება (Кахидзе, 1981: 38-39).

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მოგზაურ მკვლევართა ცნობებისა და მოგვიანო პერიოდის ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფლებში, აჭარის მთიან რაიონებთან (ხულო, შუახევი, ნაწილობრივ ქედა და ხელვაჩაური) შედარებით, მესაქონლეობა სუსტად იყო განვითარებული. გამონაკლისს შეადგენდა ხინოს მაღალმთიანი დასახლების ზონა და ზოგიერთი ოჯახი დაბალი დასახლების ზონაში. ამ ფაქტზეც ყურადღებას ამახვილებდა დ.ბაქრაძე. იგი წერდა, რომ კინტრიშის ხეობაში მესაქონლეობა სუსტად იყო განვითარებული. მისი ცნობით, ბარის სოფლებში აქ ომამდე თითოეულ ოჯახს 3-4 ძროხა და 2-3 წყვილი ხარი ჰყავდა. ხინოში კი ხარები არ ჰყავდათ, რადგან ისინი მიწებს ხელით (თოხით) ამუშავებდნენ და თესდნენ. სამაგიეროდ, აქედან ყარსში, გურიაში, ლაზისტანში ყველაზე დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ გასაყიდად კარაქი, ყველი, სანთელი. მეკამეჩეობას არ მისდევენ. ზოგიერთ ოჯახს მხოლოდ მეწველი კამეჩი ჰყავდა. ასევე, ცოტა რაოდენობით აშენებდნენ ცხვარს, შედარებით დიდი რაოდენობით თხას, რადგან საამისო საკვები ბაზა უხვად იყო (Бахрадзе, 1975:172).

შედარებისთვის აქვე დავიმოწმებთ ვ.ლისოვსკის მონაცემებს კინტრიშის ხეობის მაგალითზე. მისი ცნობით, 1884 წლისთვის კინტრიშში ითვლებოდა 294 ხარი, 1113 ძროხა, 16 კამეჩი, 42 თხა (ლისოვსკი, 2014:ტაბ. 2).

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, რომლებიც 1960-1980-იან წლებშია ჩაწერილი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის რამდენიმე სოფელში ცალკეულ ოჯახებს შემდეგი რაოდენობის საქონელი ჰყოლიათ: სოფელ ჭახათში მცხოვრებ ხასანხახუტაიშვილს (მთხრობელის მემი ხახუტაიშვილისი მამა) – 3-4 სული ძროხა, 30 თხა, 12-15 ცხვარი, 1 ცხენი (1960 წელი) (ჩიჯავაძე, 1960); გელაურში მცხოვრებ ახმედ ნაკაიძის ოჯახს – 2 მეწველი ძროხა, 2 მეწველი კამეჩი, 2 მუშა ხარი, 100 სული თხა-ცხვარი (სხვასთან საზიაროდ), 2 ცხენი (1964 წელი) (კალანდარიშვილი, 1964); სოფელ ხუცუბანში მცხოვრებ 90 წლის მცხოვრებ იუსუფ ხინიკაძეს – 3-4 ძროხა, 1 უღელი ხარი, 30 სული ცხვარი, 3 ცხენი (1975 წელი)

(მელიქიშვილი, 1975); სოფელ ქობულეთში მცხოვრებ დავით ბეჟანიძეს (66 წლის) – 3 ძროხა, ერთი კამეჩი, ერთი უღელი ხარი (1975 წელი); სოფელ ქაქუთში ორი ოჯახი ყოფილა (გამარჯობაშვილი, მახარაძე), რომელთაც 100 სულამდე საქონელი ჰყოლია, რომელსაც გოგმაჩაურის ტყის სამოვრებში აბალახებდნენ. აქვე ჰქონიათ მათ გაკეთებული საზაფხულო სადგომები (ჩინჩალაძე, 1975).

ალამბრელი 90 წლის დურსუნ ნიჟარაძის გადმოცემით (მასალა ჩაწერილია 1990 წელს), ადრე ალამბრელები საქონელს მეზობელი მუხაესტატეს მხარეს აბალახებდნენ, სადაც მაშინ ხალხი არ ცხოვრობდა. ასევე, ოჩხამურის მეურნეობის ტერიტორიაზე, სადაც გაშლილი საუკეთესო სამოვარი იყო. დ.ნიჟარაძის ოჯახს 27 სული საქონელი ჰყოლია, ზოგსაც 10 და ა.შ. მისი გადმოცემით მთაში მხოლოდ ხარებს ამოვებდნენ. მას მეხრეს გამოუყოფდნენ და გასამრჯელოსაც უხდიდნენ. სოფელში ერთი მეჯოგეც იყო – ხუმუტ ტაკიძე, რომელიც 80 მეწველ საქონელს პატრონობდა ჩოლოქს გადაღმა სამოვრებზე (ჩინჩალაძე, 1975). აჭყვისთაველ მურად რომანაძეს (80 წლის) ოჯახს რევოლუციამდე მეგრული ჯიშის საქონელი ჰყოლია. კოლექტივიზაციის პერიოდში კი ეს საქონელი მისთვის ჩამოურთმევიათ და მეპატრონე დარდს გადაუყოლია, მაგრამ კოლმეურნეობაში მაინც გაერთიანებულა და ფერმაშიც უმუშავია (ჯოხია, 1989).

ამ მონაცემების საფუძველზე ჩანს, რომ ქობულეთის მოსახლეობისათვის მესაქონლეობა, ძირითადად, ოჯახის საჭიროებას ემსახურებოდა. მესაქონლეობის პროდუქტები კი გასაყიდად ცოტა გაჰქონდათ.

იმავე ეთნოგრაფიული მონაცემებით განსხვავებული ვითარება იყო კინტრიშის ხეობის ზემო ზოლის სოფლებში, სახელდობრ, ხინოსა და დიდვაკეში, სადაც მესაქონლეობაში შეინიშნება ისეთი წლიური სამეურნეო ციკლი, როგორიც გავრცელებული იყო ზემო აჭარის მესაქონლეობაში.

ამ სამეურნეო ციკლში არსებითი იყო ე.წ. ყიშლური მეურნეობა, რომელიც ხინო–დიდვაკის მოსახლეობაში არსებობდა. ბაგურ კვებაზე მყოფი საქონელი გაზაფხულის დადგომისას, სესხების გასვლის შემდეგ, „თოვლი რომ აჭრელდებოდა“, საქონელი „მუხლის გასამართავად და საჰაეროდ“ სოფლის ახლომახლო სამოვრებზე გამოჰყავდათ. ხოტა ხნის შემდეგ კი ფერდაში აჰყავდათ, სადაც ყიშლები ანუ დროებითი სადგომები იყო განთავსებული, ზოგან ორსართულიანი ჯარგვალური ნაგებობების სახით, რომლის პირველი სართული საქონლის სადგომს ეჭირა, მეორე კი მწყემს-მესაქონლეთა საცხოვრებელს წარმოადგენდა. გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ, როდესაც მთაში თოვლი გაშრებოდა და ბალახი წამოიზრდებოდა, ყიშლიდან საქონელი აქ გადაჰყავდათ, სადაც კარგ ამინდებში ოქტომბრის დადგომამდე რჩებოდნენ.

მთაში ყოფნის პერიოდში მემთევრი ქალები ძირითადად რძის პროდუქტების დამზადებით იყვნენ დასაქმებული, მამაკაცების მოვალეობა კი საქონლის მოვება და შემით მომარაგება იყო.

ზამთრის მოახლოებასთან ერთად მთიდან საქონელი მემთევრით ისევ ყიშლებში ეშვებოდა, სადაც 15-20 დღე რჩებოდნენ. აქედან კი ბარში ეშვებოდნენ და საქონელიც ბაგურ კვებაზე გადადიოდა (ჩიჯავაძე, 1960).

საგაზაფხული-საშემოდგომო ყიშლებს გარდა, ქობულეთის ზოგიერთი სოფლის მოსახლეობა საზამთრო ყიშლებითაც სარგებლობდა. ეს ყიშლები განლაგებული ყოფილა ზღვისპირა ფიჭვნარის ტყის ზონაში, რომლებიც სამოვრების გარდა, აგარაკების ფუნქციასაც ასრულებდა (Бакрадзе, 1975:169). აქ კინტრიშის ხეობის მაღალი ზონის მოსახლეობას საქონელი მაშინ ჩაჰყავდა, როდესაც ზამთრის პირობებში სამოვრები მოლუელი იყო.

დ.ბაქრაძის ცნობას თუ დავეყრდნობით, შეიძლება ითქვას, რომ საგაზაფხულო და საშემოდგომო ყიშლების გარდა, რომლებიც ზემო აჭარაში არსებობდა, სახეზე გვაქვს საზამთრო ყიშლებიც, რაც მესაქონლეობის წლიური სამეურნეო ციკლის შესწავლაში განაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და იგი ქობულეთის რაიონისათვის იყო დამახასიათებელი.

მეფუტკრეობა

აჭარის ბარისა და მთიანი დასახლების ზონაში თითქმის იშვიათი იყო სოფელი, სადაც მეფუტკრეობა არ ყოფილიყო განვითარებული. ზოგს მცირე რაოდენობით, ზოგსაც დიდი ოდენობით სკები ჰქონდათ როგორც ეზო-კარმიდამოს კომპლექსში, ისე ახლო და შორეულ ტყეებში, მაღალ ხეებზე შემოწყობილი სკების სახით.

მეფუტკრეობის განვითარებით არც ქობულეთის მხარე ჩამოუვარდებოდა აჭარისა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებს. ქობულეთის მხარეში კი მეფუტკრეობით მაინც ზემო ხინოს დასახლება გამოირჩეოდა. ამაზე სანდო და საინტერესო ცნობებს გვაწვდის დ.ბაქრაძე, რომელმაც 1879 წელს კინტრიშის ხეობაში იმოგზაურა და ხინოს მხარის აღწერა-დახასიათებაც დაგვიტოვა. მოგზაურის ჩანაწერებში განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ცნობებს ვხვდებით მეფუტკრეობის იმ ფორმაზე, რომელსაც ნახევრად ტყიური მეფუტკრეობა ეწოდება და მდგომარეობს ფუტკრის სკების (როგოების) მაღალ წიფლის ხეებზე განლაგების პრაქტიკაში.

დ. ბაქრაძე წერდა: „ზემო ხინოს რომ მივუახლოვდით, წიფლებზე შევნიშნეთ 4-5 საჟენის სიმაღლეზე შედებული როგოები, სადამდეც გრძელი ხის კავებით აცოცდებიან ხოლმე თაფლის გამოსაღებად. კავები აქა-იქ ხეებზე ეკიდა.

მცხოვრებლებმა იცინ, ვის ეკუთვნის ესა თუ ის როგო და პატრონის გარდა სხვა ხელს არავინ ახლებს. ამბობენ, ფუტკარი საუკეთესო თაფლს წიფლის ფოთლებისგან იღებსო“ (ბაქრაძე, 1987:83). აქვე დ.ბაქრაძე მიუთითებს აჭარასა და გურიაზე, სადაც ფუტკრის ხეებზე შემოლაგებას მისდევდნენ. მოგზაურის ცნობით, ხინოელებიხეზე შემოწყობილი ხეებიდან თაფლს წელიწადში ორჯერ იღებდნენ– ივლისსა და აგვისტოში. საუკეთესო მეფუტკრეები წელიწადში ამ გზით 50 ფუთამდე თაფლის მოსავალს იღებდნენ წელიწადში და, ზემო აჭარის გავლით, გასაყიდად გაჰქონდათ ყარსის ოლქში, სადაც ფუნტს 10 კაპიკად ყიდდნენ. ხინოელებისაოჯახო მოხმარებისათვის თაფლიდან არაყსაც ხდიდნენ. მას იყენებდნენ კუჭის დაავადების სამკურნალოდ (Бакрадзе, 1975: 172)

ხეებზე სკების (როგოების) შემოწყობის პრაქტიკა უკვე დავიწყებას ეძლევა. სასურველია, მეფუტკრეობის ამ ფორმას, რომელსაც ძველი ტრადიცია გააჩნია, მეტი ყურადღება დაეთმოს შინაური მეფუტკრეობის ფორმასთან ერთად, რაც ორგანიზებულ საფუტკრეებს გულისხმობს.

აქვე გვინდა ყურადღება მივაპყროთ ტოპონიმიკურ მონაცემებს, რომლებიც ქობულეთის მხარის სოფლებში მაღალ ხეებზე სკების შემოწყობის პრაქტიკის ტრადიციულობაზემიუთითებს. ეს ტოპონიმები ცნობილია ბოგილისთუ ბოგილების სახელწოდებით. ბოგილიეწოდება მაღალ ხეებზე გარდიგარდმო დამაგრებულ ხეებს (ბოგებს), რომელზეც სკებია შემოწყობილი. ასეთი ტოპონიმები, ანუ ადგილთა სახელები, ფიქსირებულია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფლებში: ჭახათში, ზერაბოსელში, ლედვაში, ჩაქვში, სოდომურში, კობალაურში და სხვ. ბოგილები მუნიციპალიტეტის ადგილთა სახელებად დამკვიდრდა. სოფელ ზედა სამებაში კი მიგვითითეს თაფლა ტყის არებობაზე, სადაც ხეებზე შემოწყობილი 200-მდე ფუტკრის ოჯახი ყოფილა (კახიძე, 1980:36).

მონადირეობა და მეთევზეობა

მონადირეობა და მეთევზეობა უძველესი ადამიანის სამეურნეო–საოჯახო ცხოვრების ასევე უძველესი და საარსებო დარგებია. ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარზე მრავლად მოძიებული არქეოლოგიური ნივთიერი მასალა (საჭრისები, ლამელები, დანები) იძლევა ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას, რომ ამ პერიოდის ადამიანი მონადირეობას უკვე მისდევდა და იგი ცხოვრების ერთ–ერთ სახსართაგანს შეადგენდა. ამასთან ისიც ირკვევა, რომ ზედა პალეოლითის ეპოქაში ნადირეობა უმთავრესად ჩლიქოსან ცხოველებზე ხდებოდა, გვიანმეზოლითურ ხანაში კი ძლიერდება წვრილჩლიქოსან ცხოველებზე ნადირეობა. საჭრისები და საფხეკები, რომლებსაც მთავარი ადგილი ეჭირა ამ პერიოდის იარაღებ–

ში, გამოიყენებოდა ნანადირევის ტყავისა და ხორცის დამუშავების დროს (გოგიტიძე, 2008:51).

არქეოლოგთა დახასიათებით, ქობულეთის ქვეყნის ტერიტორიაზე, ასევე, მრავლადაა მოპოვებული კაჟისა და ბრინჯაოს ისრისპირები, ანკესები, ქვის ორმხრივ ამოღარულისაწაფები, რომლებიც მომდევნო, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანით თარიღდება. ასევე საინტერესოა ოსტეოლოგიურ მასალაში წარმოდგენილი დიდი რაოდენობით დელფინის, გარეული ღორის, გარეული თხისა და ფრინველის ძვლები, რაც ნანადირევის მაჩვენებელი უნდა იყოს. ნადირობისა და მეთევზეობის განვითარებისათვის დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მაშინდელ ტერიტორიაზე მრავლად მოიპოვებოდა მუხით, წაბლით, წიფლით გაუვალი ტყეები, სადაც ბინადრობდა სახორცედ გამოსადეგი ცხოველი, ფრინველი, ჩოლოქის, ოჩხამურის, აჭყვის, კინტრიშის, კინკიშას, დეხვას და სხვა დიდ და პატარა ღელეებში კი სხვადასხვა სახის თევზი, რაზეც წელიწადის ყველა დროში შეიძლებოდა ნადირობა. აღსანიშნავია მონადირეობა-მეთევზეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმების არსებობა. ასეთებია: ნადირისოული, ნაირმელევი, სატახია, ოჩხამური, საფაცრა, საკალმახე და ა.შ. (ხახუტაიშვილი, 1995:65).

მონადირეობა და მეთევზეობა საზოგადოებრივი ცხოვრების მუდმივი სამეურნეო დარგებია, რომელშიც არასდროს არ კარგავს თავის მნიშვნელობას და დანიშნულებას. თუ წინა ათასწლეულებსა და საუკუნეებში ეს დარგები ერთ-ერთი წამყვანი იყო, შემდგომ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისა და წინსვლის კვალობაზე, მისი როლი მცირდება. თუმცა, დავიწყებას არ მისცემია. განსაკუთრებით მეთევზეობა, რომელსაც ყველგან მისდევნენ, სადაც კი საამისო ბაზა არსებობს (ზღვა, ტბები, ღელეები და მდინარეები).

დ.ბაქრაძის ცნობით, კინტრიშის ხეობაში XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც ბევრი ყოფილა გარეული თხა, კურდღელი, ღორი, კვერნა, დათვი, მგელი, ტურა, რომელზეც ხინოელები ნადირობდნენ. დ.ბაქრაძე კინტრიშის ხეობის მდინარეებში გავრცელებულ თევზის სახეობებსაც ჩამოთვლის. ესენია: წვერა, კობრი, მურწა, ლოქო, ტობი, სომი, კალმახი. მისი თქმით, ყველაზე გემრიელ თევზად ხინოელებისომს თვლიდნენ (Бвкрадзе, 1975:158). მოგზაური თევზჭერის ხერხებზეც მიუთითებდა. იგი წერდა: „ქობულეთსა და აჭარაში თევზს მეტწილად ასე იჭერენ: მდინარეში ჩაყრიან ახალი კაკლის დანაყილ წენგოს (ნაჭას), რომელიც თევზს აბრუებს და იგი ზედაპირზე მოტივტივდება. ასე თევზაობენ ფერისცვალების წინ, როცა, როგორც ამბობენ, წყალში ყინული ჩავარდება. ფერისცვალება (ნავგისტო) ჩურუქ-სუსა და აჭარაში ახლაც ახსოვთ“ (ბაქრაძე, 1987:153).

თევზჭერას ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მდინარეებში დღესაც მისდევნენ. თევზს იჭერენ ბადით, ანკესით.

მეთევზეობამ ქობულეთის ზოგიერთი სოფლის წეს-ჩვეულებებში ჰპოვა ასახვა თევზი კულტის სახით. ამის ანარეკლია სოფელ ჭახათში ჩაწერილი ცნობა, რომლის მიხედვით, თუ ყველა ცხოველს დაკვლა უნდა და ისე ვერ მოიხმარ მის ხორცს, თევზის დაკვლა არ შეიძლება. ამას იმით ხსნიან, რომ თევზს თავზე ქრისტეს მიერ დალოცვის დროს გაკეთებული ჯვარი აქვს. იგივე გადმოცემის მიხედვით, თევზის არათუ დაკვლა, დაჭერაც არ შეიძლება, რადგან მის დამჭერს ღმერთი ბარაქას არ მისცემს (თანდილავა, 1965:97–98).

კინტრიშის, ჩაქვისწყლის, აჭის, აჭყვის, ისე როგორც აჭარისწყლის ხეობათა სოფლებში ჩაწერილი მასალებით, თევზს თავისი მფარველიც ჰყავდა და მას ყოველგვარი უბედურებისგან იცავდა. თუ ვინმე თევზზე სანადიროდ წავიდოდა, მას ცუდი ამინდი დაუდგებოდა მფარველი ბატონისაგან და შეიძლებოდა ბატონს მონადირე ტყვედაც წაეყვანა (თანდილავა, 1965:99).

თევზის დაჭერასთან დაკავშირებული ამგვარი რწმენები ტოტემისტურ წარმოდგენებს შეიძლება დავუკავშიროთ და იგი მეთევზეობის მიმდევარ ხალხებში შეიძლებოდა წარმოშობილიყო. კინტრიშის ხეობაში ჩაწერილი მასალებიც ამის გამომდინარეობს.

Traditional industries and economic life In Kobuleti municipality

Resume

The work is characterized by the traditional farming areas of Kobuleti municipality (former Kobuleti region) inhabited since ancient times. In this connection, the issues of economic life are discussed.

According to archaeological data, Kobuleti municipality (Kobuleti-Pichvnarni, Khutsubani, Kvirike, Chakvi and other villages) from Neolithic period is based on the development of agricultural life. The Kobuleti people of this period have already followed the cultivation of cereal and wild animals. In the era of early years, the field of productive farming is in action, such as farming, breeding livestock, The people of this period were good at harvesting the different types of cultural wheat, taking, keeping and processing methods, preparing for the appropriate stockpile weapons.

The listed fields in the subsequent epochs of the day of public life emerge at the highest level of development. In addition, the main sectors of farming have been cultivated (in the direction of memory) and cattle-breeding in historically symbiotic form.

According to ethnographic data, the millet, pea, barley, rye, wheat, rice was brought to the region. From the XVII century there is also a culture of corn that has turned into a culture that prevailed in the second half of the 19th century. The share of previous cereal crops was significantly reduced. From the 50s of the 20th century, these cultures were almost completely ceased.

In the given work, ethnographical materials and other fields of farming (cattle-breeding, viticulture-winemaking, beekeeping, hunt, fisheries) and their development issues in the past and present have also been studied

ლიტერატურა

3. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა. პასპორტი. ბათუმი, 2007.
4. ბაქრაძე დიმიტრი. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1987.
5. გველესიანი მ., ნეიძე ვ., აჭარის ასსრ ზოგადი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება. – ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIX, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული სერია. აჭარის ასსრ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, ბათუმი, 1962.
6. გოგიტიძე სერგო. კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის ძეგლები. ბათუმი, 2008.
7. თანდილაძე ზურაბი. მეთევზეობა-ნაოსნობის ასახვა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში (ლაზური და აჭაული მასალების მიხედვით). – აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1965.
8. კახიძე ნოდარი. მაჭახლის ხეობა. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1974.
9. კახიძე ნოდარი. ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური. ქობულეთი. 1980 (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).
10. კახიძე ნოდარი. აჭარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი სამეურნეო ყოფა და კულტურა (მაჭახლის ხეობა). საკანდიდატო სადისერტაციო ნაშრომი (ხელნაწერი), თბილისი, 1967.
11. კახიძე ნოდარი. მევენახეობა-მეღვინეობა და მეხილეობა აჭარაში. – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. აჭარა. II. გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2009.
12. კახიძე ნოდარი. ბრინჯის კულტურა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (აჭარა, ლაზეთი). – კრებული „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები“,

V, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2017.

13. კახიძე ნოდარი. მაღალმთიანი სტატუსის მქონე დასახლებებს მაჭახლის ხეობაც შეემატა. – ჟურნ. „მაჭახელი“, №8, 2017.

14. კობახიძე ე. აჭარის ასსრ ბუნებრივი პირობები და რესურსები. – ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. XIX, „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, თბილისი, 1962.

15. კალანდარიშვილი ლევანი. ეთნოგრაფიული ჩანაწერები ქობულეთის რაიონის კინტრიშის ხეობაში. ხელნაწერი, 1964 (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

16. ლისოვსკი ვლადიმერი. ჭოროხის მხარე. გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2015.

17. მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელოსნობის იტორიისათვის“, ტ. IV, ნაწ. II. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1982.

18. მარი ნიკო. შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები. გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2015.

19. მგელაძე ნუგზარი. 1987 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

20. მგელაძე ნუგზარი. 1980 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

21. მელიქიშვილი ლია. სოფელ ხუცუბანში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები (1975 წელი) (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

22. მესხი სერგი. თხზულებანი. ტომი III 878–1879 წლები). გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

23. ნუცუბიძე მ. მევენახეობა აჭარაში. ბათუმი, 1976.

24. ნოღაიდელი ჯემალი, ჩხეიძე ჯემალი. აჭარული სამიწათმოქმედო შრომის ლექსების და სიმღერების დახასიათება აჭარაში. – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები. I. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, თბილისი, 1960.

25. ნოღაიდელი ჯემალი. აჭარული ზეპირსიტყვიერებისა და ეთნოგრაფიის საკითხები. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1967.

26. რამიშვილი მ. გურიის, სამეგრელოსა და აჭარის ვაზის ჯიშები. თბილისი, 1948.

27. საბჭოთა აჭარის 40 წელი. სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 1961.

28. სტატისტიკური წელიწადეული. ბათუმი, 20

29. სულხან-საბა ორბელიანი. სიტყვის კონა. თბილისი, 1949.

30. პალგრევი ვილიამ ჯიფორდი. ლაზისტანის სანჯაყი (1877-1869 და 1872 წლების ანგარიშები. გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2012.

31. რობაქიძე ალექსანდრე. დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში. – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, I. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, ბათუმი, 1960.

32. სიხარულიძე იური. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმთა. წიგნი II. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, ბათუმი, 1959.

33. ფალავანდიშვილი შაქრო. აჭარის ბუნება და სოფლის მეურნეობა. გამომცემლობა „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2005.

34. ფრენკელი ალექსანდრე. ნარკვევები ჩურუქ-სუზე და ბათუმზე. საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“, თბილისი, 2012.

35. ქათამაძე ალექსანდრე. ხინოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მიმოხილვა, 1940 (ხელნაწერი. ინახება აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ფონდებში).

36. ჩავლეიშვილი ირაკლი. უძველესი სახვნელი იარაღები ფიჭვნარიდან. – ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, II. ბათუმი, 2002.

37. ჩავლეიშვილი ირაკლი. მესაქონლეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში. – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XVII. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1980.

38. ჩავლეიშვილი ირაკლი. კოლხური კულტურის საწარმოო კერა ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისში (ქობულეთი-ფიჭვნარი). – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XIX. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

39. ჩინჩალაძე ნინო. სოფელ ქობულეთში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები (1975 წელი) (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

40. ჩიქოვანი თეიმურაზი. ძველი საცხოვრებელი ნაგებობანი კინტრიშის ხეობაში (1960 წლის გეგმით შესრულებული ნაშრომი (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

41. ჩიჯავაძე ნეჯათი. ნიადაგის მორწყვა-გაპატივება ზემო აჭარაში. – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები. I. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, ბათუმი, 1960.

42. ჩიჯავაძე ნეჯათი. ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები. 1960, ხელნაწერი (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

43. ჩიჯავაძე ნეჯათი. სოფელ ჭახათში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, 1960 (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

44. ჩიჯავაძე ნეჯათი. დასახლების სამეურნეო პირობები ქობულეთის რაიონში. 1960 წლის გეგმით შესრულებული ნაშრომი (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

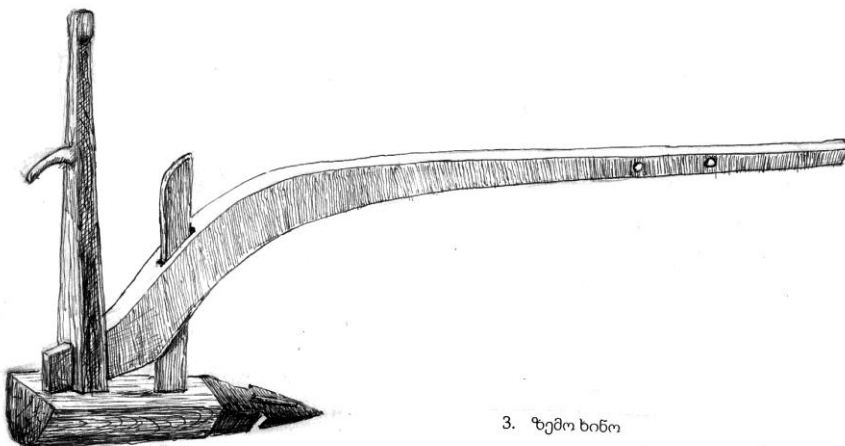
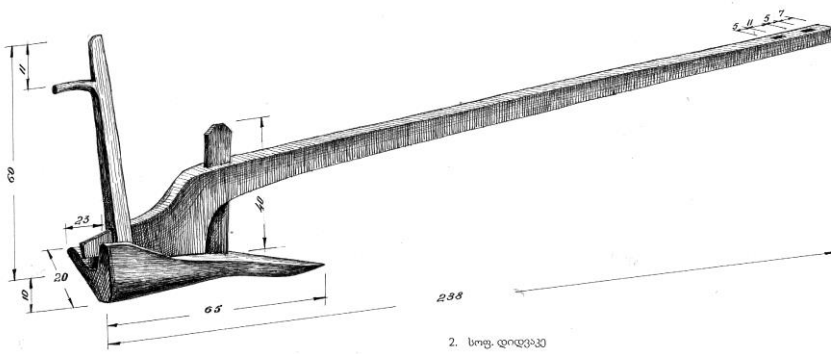
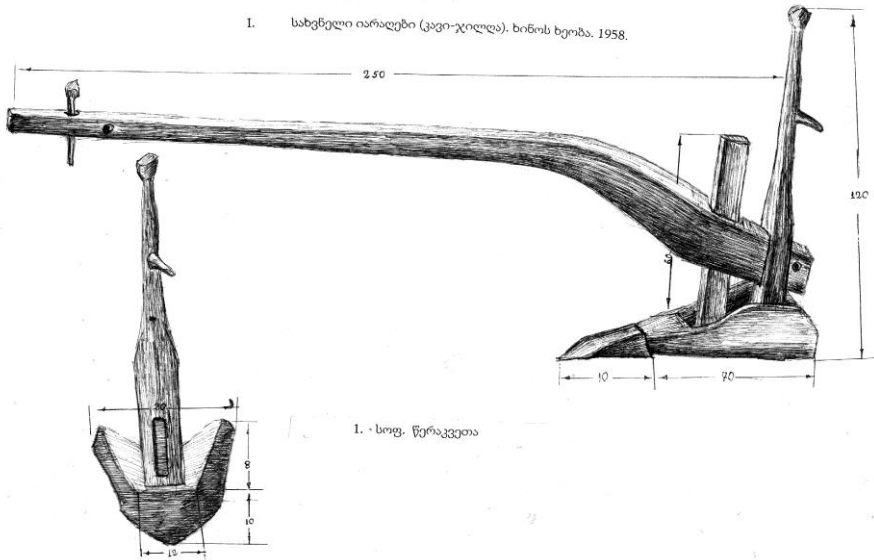
45. ჩიჯავაძე ნეჯათი. ხინოს ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები. ხელნაწერი, 1960 (ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში).

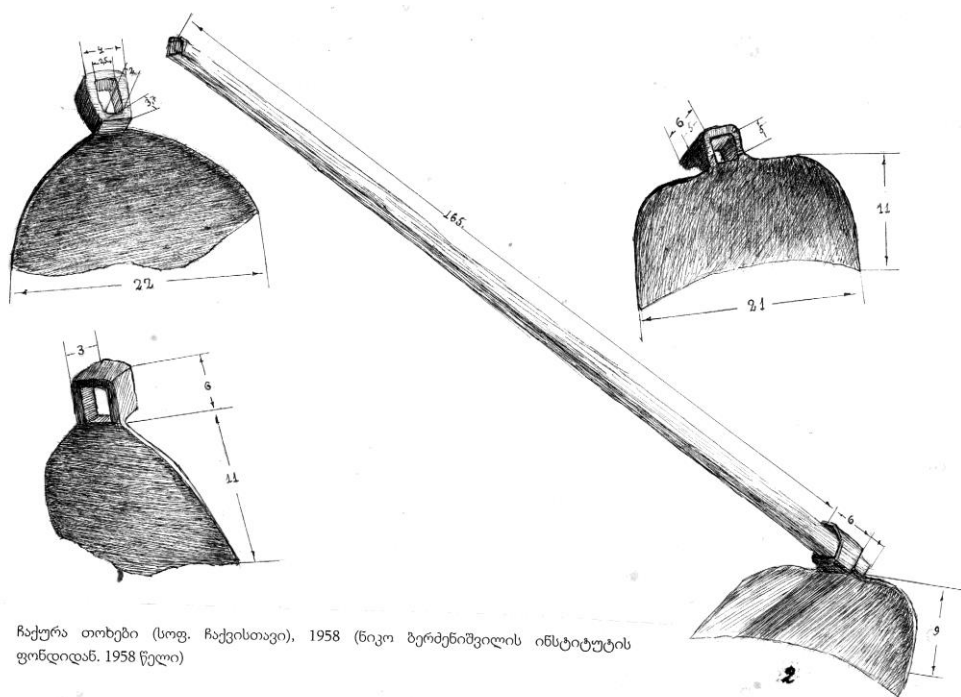
46. ჩიჯავაძე ნეჯათი, ნიადაგის დაცვის ხალხური საშუალებანი აჭარაში. – აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1965.

47. ჩიჯავაძე ნეჯათი. ახოობა აჭარაში. – აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1967.
48. ჩიჯავაძე ნეჯათი. მემინდვრობა აჭარაში. – აჭარის სოფელი. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1969, გვ. 44.
49. ხახუტაიშვილი დავითი. ახალი მასალები ელინისტური ხანის ქართლის ქალაქების მეურნეობის ისტორიისათვის. – საქართველოს მეცნ.აკად. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების „მომხმ.“ №2. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1963.
50. ხახუტაიშვილი დავითი. ქობულეთის ქვეყანა. გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი, 1995.
51. ჯავახიშვილი ივანე. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. წიგნი პირველი. გამომცემლობა „ქართული წიგნი“, ტფილისი, 1930.
52. ჯოხია ცისანა. ჩანაწერები ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონებში მევენახეობა-მეხილეობაზე (ხელნაწერი), 1989 ინახება ნიკო ბერძენიშვილის ინტიტუტის ფონდებში).
53. Бакрадзе Димитри. Кинтришский участок. – ქართული ისტორიოგრაფია, III. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1875.
54. Кахидзе Амиран. Восточное Причерноморье в Античную эпоху. Батуми, 1981.
55. Клинген И.И., Краткое описание удельного Чаквинского подтропического хозяйство. – СПб, 1900.
56. Лиозен Э., Берег русского Лазистана. – ИКОИРГО, т. XVIII, 1905.
57. Церетели Н., Очерк торгового-промышленного развития н. Батума. – Батум и его окрестности. Батум, 1906.

ილუსტრაციები

1. სახეწელი იარაღები (კაფი-ჯილა). ხინოს ხეობა, 1958.

ბანათლება და კულტურა ქობულეთის მუნიციპალიტეტში

ძვ.წ. V-III ათასწლეულში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო უმნიშვნელოვანესი რგოლი იყო ძველადმოსავლურ, ანატოლიურ და კავკასიურ კულტურათა წრეში (სდს, 2007:139). სწორედ ამ პერიოდიდან იკვეთება უძველესი ცივილიზაციის კვალი დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, რომელიც ენეოლით-ბრინჯაოს ხანას განეკუთვნება. ეს პერიოდი ჩვენში ჯერ კიდევ არაა სრულყოფილად შესწავლილი (სდს, 2007:135).

ქობულეთის ისტორია ათასწლეულებს ითვლის. რეგიონი მდიდარია ქვის ხანის ადრეფეოდალური და ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლებით, რაც ძველი კოლხეთისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საქალაქო ცენტრის არსებობას ადასტურებს. „ქობულეთის „ქვეყანა“ თანამონაწილეა ე.წ. კოლხური ცივილიზაციის, ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ადრეკლასობრივ ურთიერთობათა ფორმირების პროცესებისა, რაც განივთდა მომდევნო პერიოდში განვითარებულ მოვლენებში“, წერდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წ/კ., პროფესორი დავით ხახუტაიშვილი (ხახუტაიშვილი, 1995:87). აქ ნაპოვნია ძვ. წ. აღ. V ს-ის ოქროს ბრწყინვალე ნაკეთობები - ჭურჭელი, სამკაულები, ლარნაკები, ასევე ოქროს ფიგურიანი კრატერი, რომელიც სულ რამდენიმეა მსოფლიოში. ძალზედ საყურადღებოა ფიჭვნარისა და სოფელ კოხის ნასახლარები, სოფელ ზენითის საწნახელი, ციხეთა ნანგრევები თუ შუა საუკუნეების თაღოვანი ხიდები.

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ცალკეული მონაკვეთი საყოველთაოდ ცნობილ ბრინჯაოს კულტურის დაწინაურებულ კერას წარმოადგენდა, რომლის მოსახლეობამ გარკვეული წვლილი შეიტანა წინაქრისტიანული ხანის კულტურის შექმნაში.

აღმოსავლეთის ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ დასავლეთ საქართველოს მთელ რიგ რაიონებთან ერთად აჭარაც მოიცვა. ასეთი ვითარება გაგრძელდა შემდეგაც, იბერიის ძლიერების პერიოდში (ახ.წ. I-II სს.). ქობულეთის მუნიციპალიტეტმა, ისე როგორც მთლიანად აჭარამ, ერთობ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად დასავლურ-ქართული (კოლხური) კულტურის ფორმირებაში, კოლხეთის სამეფოს გაერთიანებაში.

აჭარის ტერიტორიაზე კულტურისა და განათლების ძველი ტრადიციები კარგად ჩანს როგორც XIII ს. მეცნიერის - წმიდა ტბელ აბუსერისძის, ისე მოგვიანო პერიოდის მოგზაურ-მკვლევართა - დ. ბაქრაძის, გ. ყაზბეგის, თ. სახოკიას, ზ. ჭიჭინაძის, ალ. ფრენკელის, ჟ. მურიეს, ვ. ლისოვსკის, გრაფინია უვაროვასა და სხვ. ნაშრომებში, რომლებშიც აჭარა წარმოჩენილია ძველი კულტურისა და განათლების დაწინაურებულ კერად. ეს ცხადად ვლინდება აგრეთვე დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არსებული კულტურის ძეგლების, აგრეთვე არქეოლოგიური, სახვითი ხელოვნებისა და ხუროთმოძღვრების, ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული და დიალექტოლოგიური მასალების მიხედვით. ამკარაა, რომ ქობულეთის მუნიციპალიტეტი, ისე როგორც საერთოდ აჭარა, ორგანულად იყო ჩართული ქართული კულტურის ისტორიული განვითარების საერთო პროცესში (ბაქრაძე, 1987:40; სახოკია, 1985:232; ჭიჭინაძე, 2004:3-15).

აჭარის შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული და ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიური მონაცემების მიხედვით შესაძლებელი ხდება საუბარი წინაქრისტიანული ხანის პანთეონის რეკონსტრუქციაზე. აღნიშნული პერიოდის რწმენა-წარმოდგენათა სისტემა აისახა აჭარულ ზეპირსიტყვიერებაში. ჩნდება „სიცოცხლის ხის“ კულტი, ასევე ხარის, თევზის, შვლის, გველის, როგორც საკულტო ცხოველის ფუნქციური დატვირთვა და მასთან დაკავშირებული სარიტუალო ციკლი, რაც არქეოლოგიური მასალებითაც დასტურდება (ხახუტაიშვილი, 1995:89-101).

ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან მომდინარე აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კონსოლიდაციის პროცესმა, ბიძგი მისცა ახ.წ. I-IV საუკუნის უმნიშვნელოვანეს მოვლენებს. აჭარის სულიერი განვითარების შემდგომი ეტაპი დაკავშირებულია პირველივე საუკუნეში ქრისტეს მოწაფეების - ანდრია პირველწოდებულის, მატათას, სვიმეონ კანანელისა და სხვათა მისიონერულ მოღვაწეობასთან, რომლებმაც ქრისტიანობა ზემო აჭარაში-დიდაჭარაში გაავრცელეს, საიდანაც დაიწყო მთელ საქართველოში ქართული მწიგნობრობის განვითარება-აღმავლობის პროცესი. ეკლესია-მონასტრებში დულდა სისხლსავსე კულტურისა და განათლების ცხოვრება. ბუნებრივია, ეს პროცესი რამდენადმე უნდა ყოფილიყო ქობულეთის ტერიტორიაზეც, სადაც ადრექრისტიანული ხანის ძეგლების ნაშთები და სამარხები არის მიკვლეული (ინაიშვილი, 1993:43; ჭიჭინაძე, 2004 :114).

საუკუნეების მანძილზე ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია აჭარის საერისთაოს შემადგენლობაში იყო და მასთან ერთად წარმოადგენდა ქართული სახელმწიფოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილის თავდაცვით ზოლს. გამაგრებული სამოსახლოები მრავლად იყო. ამის დასტურია დღემდე შემორჩე-

ნილი შუა საუკუნეების ციხე-სიმაგრეები: პეტრას, თეთროსნის, ელიას, კატის ციხე და ა.შ. ქობულეთის მუნიციპალიტეტში არის შუა საუკუნეების თაღოვანი ხიდები, რომლის აგებას მოსახლეობა თამარ მეფის სახელს უკავშირებს (კობალაური, ცხემვანი, სამება, სოფელ ქობულეთი, ზედა ხინო).

XIII - XVII საუკუნეების ქობულეთის ცალკეულ მოღვაწეთა კულტურულ, სამეცნიერო და სამწერლობო მოღვაწეობის შესახებ ცნობები არ გაგვაჩნია. ისტორიულ ტაო-კლარჯეთთან და სხვა ქართულ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებთან სიახლოვე, ცხადია, თავისთავად ახდენდა აჭარის აქტიურ ჩართვას ქრისტიანული ცივილიზაციის ორბიტაში. ამის მიმანიშნებელია დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არსებული ქრისტიანული ძეგლები (ციხისძირ-ბობოყვათის, აჭის, თეთროსნის-სოფელ გვარაში, კვირიკეს, ჩაქვის მთავარანგელოზის სახელობის, სამებისა და სხვ.), თუმცა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ხანგრძლივი დროის მანძილზე ეს ძეგლები, ისე როგორც სხვა ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები, ნადგურდებოდა. ამას მოჰყვა ქართული ენის დევნა, რადგან განათლების კერად იქცა მედრესე, სადაც სწავლება არაბულ ენაზე მიმდინარეობდა (ყაზბეგი, 1960:88).

ოსმალეთის ბატონობის პერიოდში სახალხო განათლება და კულტურა საშინლად დაკნინდა. მთელს აჭარაში არ იყო არც ერთი სამოქალაქო სკოლა და რაიმე კულტურული დაწესებულება, ქართული წერა-კითხვის მცოდნე იშვიათად მოიძებნებოდა. ამ დროს იყო მხოლოდ მაჰმადიანური რელიგიური სასკოლო განათლება, რომლის გავრცელების მიზნით დაარსებული იყო მუსლიმური სასულიერო სკოლის ერთ-ერთი სახე - მედრესე, სადაც ასწავლიდა ხოჯა ან მოლა. იგი არსებობდა ყოველ ჯამესთან. მედრესე ძირითადად იყო პირველ-დაწყებითი, თუმცა იყო აგრეთვე საშუალო ტიპისაც, საიდანაც მოსწავლეებს სტამბოლში აგზავნიდნენ. ამდენად, მაჰმადიანური რელიგიური სკოლები წარმოადგენდნენ აჭარის მკვიდრ ქართველთა გათურქების, ისლამის მტკიცედ დანერგვის ძლიერ საშუალებას (ზაბილოძე, 1958:29).

მიუხედავად ამისა, აჭარის მსგავსად, ქობულეთის მოსახლეობამ, შეინარჩუნა ქართული ცნობიერება, ქართული ენა და ქართული დამწერლობის „დედაბრული ხელიც“ (ზაქრაძე, 1987:47; სახოკია, 1985:125; ჩელებაძე, 2012:12; ხახუტაი-შვილი, 2017:15).

აჭარაში ოსმალთა ბატონობის დროს გამაჰმადიანების საფრთხეს არაერთი სასულიერო პირი განერიდა. საეკლესიო ქონების გადარჩენილი ნაწილიც გადაიტანეს მეზობელ რაიონებში (ზაქრაძე, 1987:112-125).

1878 წელს, რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, ბერლინის კონგრესის შედეგად დედასამშობლოსთან დაბრუნებულ ბათუმის ოლქში დაიწყო განათლებისა და

კულტურის კერების აღორძინება. იმ დროს აჭარაში განათლებისა და კულტურის სფეროში დიდი გარდაქმნები დაიწყო წერა-კითხვის უცოდინარობისა და მცირემცოდნეობის ლიკვიდაციის კომპანიამ გამოიწვია სკოლების ქსელის დაარსება და შემდგომ მისი გაფართოებაც, კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის აღორძინება, ბრძოლა ახალი თაობის ფორმირებისათვის და სხვ.

საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან ერთად განსაკუთრებით გაიზარდა ქართული მოწინავე საზოგადოებრიობის ინტერესი აჭარის მიმართ, რაც გამოიწვია აჭარიდან მოსახლეობის მუჰაჯირად წასვლამ. მუჰაჯირობის ტრაგედიით გამოწვეულ ტკივილს ნამდვილი ჭირისუფალივით თანაუგრძნობდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა ფშაველა, სერგეი მესხი, იაკობ გოგებაშვილი, ზაქარია ჭიჭინაძე, გრიგოლ გურიელი, იოსებ იმედაშვილი და სხვ. მუჰაჯირობით გამოწვეული ტკივილი ქობულეთის მოსახლეობის ხალხურ ფოლკლორშიც აისახა:

„ხინო მუხაჯირად მია, ჭახათლებს სტკივა მუცელი,

კეკიეთლებიც აპირებენ, წყავს რუმ გასცივა ფურცელი“ (ქათამაძე, 1940:67).

ქობულეთის მოსახლეობაში, ისევე როგორც მთელს აჭარაში, ქართველმა მამულიშვილებმა იმთავითვე დაიწყეს ზრუნვა ქართული-წერა-კითხვის გასავრცელებლად, რასაც მალე მოჰყვა აჭარაში ქართული წიგნების გავრცელებაც. როგორც ცნობილია, აჭარაში ზ. ჭიჭინაძემ შეიტანა პირველი ქართული წიგნი, რომელიც 1890 წლიდან მოყოლებული რამდენიმე წლის განმავლობაში ხშირად მოგზაურობდა აჭარის სოფლებში. სახელოვანმა მეცნიერმა და საზოგადო მოღვაწემ, ჯერ კიდევ 1889 წ. გაიცნო ქობულეთელი მოსწავლეები რეჯებ ნიჟარაძე და ასლან კაიკაციშვილი, რომლებიც თბილისის გიმნაზიაში სწავლობდნენ. მათი დახმარებით ზ. ჭიჭინაძე 1889 წ. პირველად ჩამოვიდა ქობულეთში. ამის შემდეგ იგი ყოველწლიურად ჩამოდიოდა და უფასოდ არიგებდა წიგნებს. როგორც იოსებ იმედაშვილი იგონებს, ზაქარია იყო „ყველაფერი და ყველგან მყოფი“. სწორედ ასეთი თავდაუზოგავი საქმიანობით შეძლო ზ. ჭიჭინაძემ განსაკუთრებული წვლილის შეტანა ქართველი ერის სულიერი კულტურისა და ერის მრწამსის განვითარება-აღორძინების საქმეში (მათაძე ..., 2010:258).

დედასამშობლოსთან სამსაუკუნოვანი განშორების შემდეგ, XIX საუკუნის 80-იან წლებში ქობულეთის მკვიდრნი აქტიურად დაუკავშირდნენ თბილისში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“, რომელიც 1879 წელს დაარსდა. XIX ს-ის 70-80-იანი წლების მიჯნაზე აღნიშნული საზოგადოების ძალისხმევით, ნაყოფიერი ნიადაგი შეიქმნა ქართული სახალხო სკოლების გახსნისათვის. საზოგადოების კურსი იყო ქართველი ერის ბურჟუაზიზმული ენის გამოცხადება. ეს მეთოდოლოგია გაიზიარეს ცნობილმა

საზოგადო მოღვაწეებმა – მემედ აბაშიძემ, ჰაიდარ აბაშიძემ, აბდულ მიქელაძემ და სხვებმა. ამ საქმეს ქობულეთში არაერთი პატრიოტი მამულიშვილი ემსახურებოდა. ესენი იყვნენ: ყურუმ და მემედ ჭყონიები, რეჯებ და დედე-ალა ნიჟარაძე, სკენდერ ცივაძე, ხუსეინ ბეჟანიძე, გულო-ალა კაიკაციშვილი და სხვ. უკვე, XIX ს. 70-იანი წლებიდან, აჭარაში იყო დაბალი ტიპის ორი სკოლა – ბერძნული და თურქული (სდს, 2008:531). XIX ს. დასასრულს აჭარაში მოგზაურობის დროს გამოჩენილმა ქართველმა ეთნოგრაფმა თედო სახოკიამ სათანადო ყურადღება გაამახვილა სწავლა-განათლების საკითხთან დაკავშირებით. მისი ცნობით, აჭარაში ას კაცში ოთხი არ სწავლობდა, თანაც სწავლება ძირითადად ხდებოდა მედრესეებში, სადაც სხვა ნაკლთან ერთად, იქაური „ . . იმამების პედაგოგიური მოღვაწეობა“ ძალზედ არასახარბიელო ყოფილა (სახოკია, 1985:234). არსებულ პირობებში, ქობულეთის მოსახლეობა მოითხოვდა სკოლების გახსნას და იქ ქართულის სავალდებულო სწავლებას. ამ მიზნით 1890 წელს იონა მეუნარგიამ, 1896 წელს კი ევტიქი მამინაშვილმა ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების წინაშე დააყენა სწავლა-განათლების გავრცელების საკითხი, მაგრამ აჭარელთა თხოვნა სკოლის გახსნაზე ვერ დაკმაყოფილდა (კომახიძე, 2006, II:8). ქობულეთლებს დიდი დახმარება გაუწია ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ გრიგოლ გურიელმა, რომელმაც ბავშვობა კინტრიშის ხეობაში, კერძოდ, ჯაშების ოჯახში გაატარა. იგი იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ერთ-ერთი დამაარსებელი და დიდად გაისარჯა აჭარაში განათლების პირველი კერების დასაფუძნებლად (მათზე ..., 2010:172).

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ქობულეთელმა გულო-ალა კაიკაციშვილმა და დედე-ალა ნიჟარაძემ სკოლის გახსნის თაობაზე წერილებით მიმართეს ქობულეთის მაზრის უფროსს, რომელმაც მათი თხოვნა ბათუმის ოლქის უფროსს გადასცა. ეს უკანასკნელი თავად ჩასულა ქობულეთში და მათთვის მადლობა გადაუხდია ასეთი სასიკეთო საქმის წამოწყებაზე, რადგან ამ საქმეს მაშინ ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყოლია. სკოლის გახსნის საქმეს დიდი ღვაწლი დასდეს დედე ნიჟარაძემ, ესეც წილოსანმა და ქობულეთის მოსახლეობამ. გულო-ალა კაიკაციშვილმა 500 მანეთად ასლან-ბეგ თავდგირიძისგან შეისყიდა მიწის ნაკვეთი სკოლის ასაშენებლად. მალე მოსახლეობის ძალისხმევით 1890 წ. აგვისტოში სკოლის სამირკველი ჩაიყარა, რომელსაც გულო-ალა კაიკაციშვილმა 1200 მანეთი შესწირა და საჩუქრად 80 ახალი წიგნიც გადასცა. 1895 წელს პირველი საერო სკოლა დაფუძნდა ქ. ქობულეთში. ამ სკოლაში დღეს #1 საჯარო სკოლაა. მალე მოსახლეობამ ქართულ ენაზე სწავლება მოითხოვა.

ხალხის მასების დაჟინებული მოთხოვნის გამო ცარიზმი იძულებული გახდა 1886 წლიდან გაეხსნა რამდენიმე სკოლა ქობულეთის მაზრაში, კერძოდ, ქობულეთის ცენტრსა და აჭყვაში - 1886 წ. და 1890 წ. კი დაგვაში.

მოგვიანებით საერო სკოლების დაარსების პროცესი სხვა სოფლებშიც დაიწყო. ამ ღონისძიებათა შედეგად სოფელ აჭში - 1899 წ., სოფელ კვირიკეში 1904 წ., სოფელ ქობულეთში 1910 წ., სხვა ცნობით კი 1912 წ. (**ზასილაძე, 2015:225**), ჩაქვში 1910 წ., ხოლო ქაქუტში, ალამბარსა და ხუცუბანში - 1914 წ. - სხვა ცნობით, ხუცუბანში - 1915 წელს (ინტერნეტ-რესურსი: <http://www.kobmuzeu.ge/index...>), სოფელ ბობოყვათში 1916 წ., სოფელ წყავროკაში 1918 წ. და 1921 წ. კი ფიჭვნარში (**ციცაძე, 1970:10**) გაიხსნა საერო სკოლები. 1900-იან წლებში მოწინავე ინტელიგენციის თაოსნობითა და ხალხის მოთხოვნით ქობულეთის მაზრაში სკოლების გახსნის პროცესი შეფერხდა. ამის მიზეზი იყო XX საუკუნის 10-იან წლებში მიმდინარე პირველ მსოფლიო ომი, რამაც აღმავლობით დაწყებული საქმე ზოგან სკოლების დახურვით დასრულდა (**სდს, 2008:532;535**).

ქართული სკოლები 1916 წლამდე მხოლოდ ბათუმში იყო. აჭარაში ქართული სკოლების გახსნაზე „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ 1915 წელს გვერდით ამოუდგა „ქართველთა შორის კულტურულ-საქველმოქმედო საზოგადოების კავშირი.“ 1916 წელს აღნიშნულმა კავშირმა გ. ყაზბეგის მეთაურობით გამოყო 16000 მანეთი (**სდს, 2008:536**) და ამ საქმის აღსრულება დაევალა იერემია გულისაშვილს (**კომახიძე, 2006, II:82**). საგულისხმოა, რომ აღნიშნულ პერიოდში ზემო აჭარაში გაიხსნა სკოლები, სადაც არაბული, ოსმალური და რუსული ენების პარალელურად დაიწყო ქართული ენის სწავლება (**ზაბილოძე, 1958:32**).

როგორც ცნობილია, 1916 წ. 2 იანვარს ბათუმში რეჯებ ნიჟარადის თავმჯდომარეობით მოიწვიეს საზოგადოების აჭარის განყოფილების გამგეობის სხდომა, რომლის გადაწყვეტილებითა და ადგილებზე პატრიოტ მამულიშვილთა დახმარებით, იმავე წელს 6 დაწყებითი სკოლა გაიხსნა. 1916 წლიდან ქობულეთში დაწყებითი სკოლა მოქმედებდა ხუცუბანში-სამკომპლექტიანი, ხოლო ალამბარში-ორკომპლექტიანი სკოლა. ხუცუბანის სკოლის გამგედ დაინიშნა არსენ წითლიძე. სკოლაში 127 მოსწავლიდან 45 გოგონა იყო (**სდს, 2008:536**). სკოლებში საღამოს საათებში უფროსი ასაკის ადამიანებიც იღებდნენ განათლებას. იმავე წლის ბოლოს სკოლა გადაკეთდა სამეურნეო სკოლად, სადაც მოსწავლეები აგრარულ განათლებას ღებულობდნენ. სკოლასთან დაარსდა პანსიონი, რომელიც 1918 წ. ოსმალების დროს დაიხურა, თუმცა მოგვიანებით მაინც შეძლეს იქ სწავლის პროცესის განახლება (**ზაბილოძე, 1958:80; სდს, 2008:536**).

ქართველ მამულიშვილთა დიდი ძალისხმევით, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან მოსული პედაგოგიური კადრებით ინტენსიურად მიმდინარეობდა სკოლაში არსებული დეფიციტის დაძლევა. იმ მწელბედობის ჟამს არაერთმა მამულიშვილმა იღვაწა. მაგალითად, კალე ბოლქვაძემ, არსენ წითლიძემ, თამარ დარეჯანაშვილმა და სხვ.

ქართველი საზოგადო მოღვაწეების დიდი მხარდაჭერითა და პატრიოტ ქობულეთელთა უშუალო ჩარევით აჭარიდან თბილისისა და ქუთაისის გიმნაზიებში სასწავლებლად ათეულობით ახალგაზრდა გაიგზავნა. სხვადასხვა დროს ქობულეთის მაზრიდან წარგზავნილმა არაერთმა ახალგაზრდამ მიიღო განათლება თბილისისა და ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიებში. ესენია: სულეიმან და ასლან კაიკაციშვილები, რეჯებ ნიჟარაძე, ჯემალ ნოღაიდელი (**ნოღაიდელი, 2014:5**), ილიას ქათამაძე, იუსუფ ცივაძე, ხასან თხილაიშვილი, ხუსეინ ნაკაიძე და სხვ. აღსანიშნავია, რომ კლასიკური გიმნაზიის დასრულების შემდეგ ოდესის უნივერსიტეტში გააგრძელეს სწავლა გულო-აღას შვილებმა და, ასევე შვილიშვილმა, შემდგომში ბათუმის პედაგოგიური სასწავლებლის პირველმა დირექტორმა - ხუსეინ ნაკაიძემ. ნიკო ცხვედაძის მეცადინეობით 1880 წ. მუხრან-ბატონმა ორი სტიპენდია გაუჩინა გულო-აღა კაიკაციშვილის შვილს ისმაილს და დედე-აღა ნიჟარაძის შვილს რეჯებს (**ჭიჭინაძე, 1915:103**). ასლანი, ქართველი მაჰმადიანის-გულო კაიკაციშვილის შვილი იყო პირველი, რომელმაც საქართველოში საშუალო სწავლა-განათლება მიიღო. ამის გამო გულო-აღა კაიკაციშვილი დიდად ემადლიერებოდა ზაქარია ერისთავს (**სურგულაძე, 1973:17**). აჭარიდან ჩასული ახალგაზრდების მიმართ უნივერსიტეტში მოღვაწე სახელოვანი ქართველი მეცნიერები - პეტრე მელიქიშვილი და პეტრიაშვილი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდნენ.

ქობულეთში სწავლა-განათლებასა და წიგნიერებასთან დაკავშირებით ძალზე მნიშვნელოვანია ეპისკოპოს ლეონიდეს (შემდგომში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი) მიერ ადგილობრივთა მიერ განათლებისადმი ლტოლვა და საზოგადოებრივი აზრის შეფასება: „ქართული წიგნის ცოდნა და შვილების განათლება - აი, რა სწყურია და რა ენატრება დასავლეთ საქართველოს ჩვენს ძმებს - ქართველ მუსლიმანებს. მოზრდნადით სოფელ ქობულეთში, მიაქციეთ ყურადღება, რა აღფრთოვანებით მიეშურებიან ყოველდღე დილის ცხრა საათიდან სამკითხველოსაკენ მამაკაცები ქართული გაზეთების კითხვის მოსასმენად, ყური დაუგდეთ, როგორ შენატრიან იმ მშობლებს, რომლების ბავშვები იზრდებიან თფილისის ქართულ გიმნაზიაში და თქვენთვის ნათელი შეიქმნება ქართული წიგნის განუსაზღვრელი მნიშვნელობა ქობულეთელ აჭარლებისთვის. მაშ, თუ გვსურს ეროვნულ-კულტურულად ქართულ მუსლიმანებთან დაახლო-

ვება და მათთან განუყრელად შესისხლხორცება, უნდა პირიდან ლუკმა გამოვიდოთ, პერანგები გავიხადოთ და აჭარა-ქობულეთი მოვფინოთ ქართული მწიგნობრობით“ (**წულაძე, 1991:137-138**).

აჭარაში ეროვნული განათლების აუცილებლობას კარგად ხედავდნენ მაშინდელი მუსლიმი სასულიერო პირებიც. ამ საკითხს ყოველთვის წინა პლანზე აყენებდა დიდად განსწავლული ხოჯა სკენდერ ცივაძე (**წულაძე, 1991:20-21**). მისი მამა, ესედი, აჭარის პირველი მეჯლისის წევრი იყო. 1881 წელს გადაღებული ესედის სურათი მიხეილ რომანოვთან, კომაროვთან და სხვებთან ერთად დაცულია აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში (**მათზე..., 2010:333**). სკენდერ ცივაძემ უდიდესი ძალისხმევა მიმართა ქვეყნის ერთიანობისათვის ბრძოლას. ამ სულისკვეთებით ზრდიდა იგი თავის შვილებს. მისმა ვაჟმა ზეპირად იცოდა „ვეფხისტყაოსანი,“ ისევე როგორც მისმა ბიძამ - მემედ ჭყონიამ. აღსანიშნავია, რომ სკ. ცივაძეს განათლება მიღებული ჰქონდა ეგვიპტის ორ უმაღლეს სასწავლებელში, სასულიერო და სამართალმცოდნეობის მიმართულებით. ამის შემდეგ სკ. ცივაძე აქტიურად ჩაება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. 1916 წ. 2 მარტს იგი ხელმძღვანელობდა აჭარელთა დეპუტაციას თბილისში, რომელშიც მასთან ერთად სხვა ქობულეთელებიც იყვნენ-ხუსეინ ბეჟანიძე, რეჯებ და ყემბერ ხარაზები, ისააკ ხალვაში, ასლან ჯინჭარაძე, შაქრო ჩხეიძე და მემედ დოლიძე. შეკრებაზე იოსებ იმედაშვილმა სკ. ცივაძეს „ყველას თაიგული“ უწოდა. განსაკუთრებით საყურადღებოა 1917 წლის ნოემბერში ქართულ ეროვნულ ყრილობაზე სკ. ცივაძის მიერ წარმოთქმული სიტყვა, სადაც მის გამოსვლას დეპუტატები ფეხზე ადგომით შეხვდნენ (**მათზე ..., 2010:335**). მალე ახლად დაარსებული თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე აკაკი შანიძის, გიორგი წერეთლისა და არნოლდ ჩიქობავას მიწვევით, სკენდერ ცივაძე გარკვეული პერიოდის მანძილზე კითხულობდა ლექციებს. დაახლოებით 30-იანი წლების დასაწყისში იგი გააკულაკეს და საარქივო მონაცემის მიხედვით 1930 წ. გაზაფხულზე (**აცსა, პ-1; ა-3; ს-54; ფ.17; ყუთი-4, 1931**), სხვა ცნობით კი, 1931 წლის 13 ივნისს იძულებული გახდა ოჯახთან და ახლობლებთან ერთად არალეგალურად გადასულიყო თურქეთის რესპუბლიკაში (**მათზე ..., 2010: 336**).

საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში ახალგაზრდა რესპუბლიკის ხელისუფლებამ ეკლესიაზე დაქვემდებარებული ყველა სასწავლებელი გადასცა განსახკომის გამგებლობასა და გადაკეთდა ზოგადსაგანმანათლებლო სასწავლებლად. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის კონსტიტუციით (1921 წ.) არც ერთ სარწმუნოებას არ მიენიჭა უპირატესობა, რის შედეგადაც სახელმწიფო და ეკლესია განცალკევებულ სუბიექტებად აღიარეს. მანამდე, 1918 წლის 26

ნომბრის კანონით გააუქმეს საღვთო სჯულის სწავლება და, შესაბამისად, საღვთო სჯულის მასწავლებლის თანამდებობა „ყოველი ტიპისა და საფეხურის სახაზინო და კერძო უფლებიან სკოლაში.“ 1921 წლიდან სკოლა საერო გახდა და ეკლესია გამოეყო სახელმწიფოს (**ბაბილოძე, 1975:67**). 1918 წლისთვის საქართველოში მოქმედი საქველმოქმედო საზოგადოებების პარალელურად შეიქმნა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი,“ რომელმაც ქართველი მუსლიმანი ბავშვებისათვის 40 კაცზე პანსიონი მოაწყო. პანსიონის მიზანს შეადგენდა აჭარის შორეული სოფლების სწავლის მოსურნე ქართველი მაჰმადიანების შვილებისათვის სათანადო სწავლა-განათლების მიცემა (**ბაბილოძე, 1958:80**). 1921 წლისთვის. აჭარაში წერა-კითხვის უცოდინარობის 37 სალიკვიდაციო სკოლა იყო და წერა-კითხვა იცოდა მოსახლეობის 7%. სახელმწიფო დაფინანსების დეფიციტის გამო ამ სკოლების ნაწილში მოსწავლეებს უსასყიდლოდ ამეცადინებდნენ. არსებული მდგომარეობის გამო ქობულეთში 354 მოსწავლეს მხოლოდ 62 მასწავლებელი ასწავლიდა (**სდს, 2012:503**).

საბჭოთა ხელისუფლების ადრეულ ეტაპზე განსაკუთრებული პრობლემა იყო მატერიალური სიდუხჭირე (**ცივაძე, 1970:99**). უსახსრობის გამო მოხალისე მასწავლებლები უფასოდ იღვწოდნენ. კადრების დეფიციტის გამო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ქობულეთის მოსახლეობა თხოვნით მიმართავდა. ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, რომ მასწავლებლად ითხოვდნენ მასწავლებელ ბენიამინ ღლონტის შვილს - ქსენია ღლონტს. აღნიშნულ განცხადებას ხელს აწერდნენ მღვდელი ღლონტი, მემედ ჭყონია და ხოჯა სკ. ცივაძე (**ინტერნეტრესურსი: <http://unews.ge>**).

აჭარის სკოლებში სწავლება ძირითადად მიმდინარეობდა საქართველოს სსრ განათლების კომისარიატის მიერ შედგენილი გეგმებით, პროგრამებითა და სახელმძღვანელოების მიხედვით. გამონაკლისს აჭარის სპეციფიური პირობების გამო 1921-1924 წლებში სჯულის (ყურანის) სწავლება წარმოადგენდა, რაც 1924 წ. 1 ივლისს გაუქმდა საქართველოს კპ(ზ) აჭარის საოლქო ორგანიზაციის VI კონფერენციაზე მიღებული გადაწყვეტილების - „აჭარის სკოლებში რელიგიური სწავლების აკრძალვის შესახებ“- საფუძველზე (**ცივაძე, 1970:79-80**).

პირველი მსოფლიო ომის უმძიმეს პერიოდში 1916 წ. საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ ადგილობრივ მკვიდრ მოღვაწეთა დახმარებით, მაინც მოხერხდა სამჭედლო-საზეინკლო სასწავლებლის გახსნა. შრომით სკოლებში სპეციალობებთან ერთად წერა-კითხვაც ისწავლებოდა (**ბაბილოძე, 1975:49; წულუკიძე, 2002:84**).

XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან საგანმანათლებლო ქსელი კიდევ უფრო გაფართოვდა. 1922 წელს ქობულეთის მაზრაში იყო 13 სკოლა (**კომახიძე, II,**

2006:73). 1923-1924 წლებში ქობულეთის მაზრის 24 სოფელში გაიხსნა დაწყებითი სკოლა (ბაბილოძე, 1958:93; ბასილაძე, 2015:24; ცივაძე, 1970:73.). მალე ქობულეთში 7-წლიანი სკოლა გაიხსნა (სდს, 2012:505). 1923/1924 წლებში ქობულეთის მაზრას კიდევ 30 დაწყებითი სკოლა დაემატა (სდს, 2012:505) და 1926 წლისთვის მაზრაში უკვე არაერთი სკოლა და ქოხ-სამკითხველო იყო. ამასთან, შეიქმნა ანზანის შემსწავლელი წრე და აგრო-წრე (ცივაძე, 1970:19-20). 1928-1929 წწ. ქობულეთში გაიხსნა მეაბრეშუმეობის სკოლა (სდს, 2012:507). გარდა ამისა შეიქმნა სარაიონო-საჩვენებელი სკოლები (სდს, 2012:508). 1924 წლიდან სწავლის ხარისხის ამაღლების მიზნით ჩამოყალიბდა ცხრაწლიანი სკოლა (ცივაძე, 1970:83). XX ს. 20-იან წლებში სკოლების ნახევარი მოთავსებული იყო შეუფერებელ, კერძო შენობებში. ადგილობრივი მოსახლეობის დაინტერესება განათლების მიმართ კი სულ უფრო იზრდებოდა.

1934 წლისთვის ქობულეთში იყო წერა-კითხვის უცოდინართა 100 და წერა-კითხვის მცირემცოდნეთა რამდენიმე სალიკვიდაციო სკოლა (სდს, 2012:504). აღსანიშნავია, რომ 1923 წ. ბათუმში გაიხსნა პედსასწავლებელი 4 წლიანი კურსით, მას 1933 წლამდე პედინსტიტუტს უწოდებდნენ, რომლის პირველი დირექტორი იყო შუქრი ვარშანიძე. სასწავლებელი 7 წლიანი სკოლის პედაგოგებსაც ამზადებდა. მისი პირველი გამოშვება შედგა 1926 წელს, რომლის კურსდამთავრებულთა შორის რამდენიმე ქობულეთელი ახალგაზრდაც იყო. ესენია: ჯ. ნოღაიდელი, დ. ბეჟანიძე, ხ. ხინიკაძე, ი. ქათამაძე და ი. მჭავანაძე (სდს, 2012:506).

XX ს. 30-იან წლებში პედსასწავლებელი გაიხსნა ქობულეთში (სდს, 2012:506). ირკვევა, რომ აღნიშნული სასწავლებელი ილია ჭავჭავაძის სახელობის იყო (კომახიძე, 1997:177).

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში აჭარაში პირველად ჩამოყალიბდა განათლების სახელმწიფო ორგანოები. 1921 წლის 20 მარტს შეიქმნა ბათუმის საოლქო რევკომის განათლების განყოფილება, რომელიც იმავე წელს განათლების სახელმწიფო კომისარიატად გარდაიქმნა. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ 1934-1937 წლებში აჭარის განათლების სახალხო კომისარიატს სათავეში ედგა ქობულეთელი ილიას ქათამაძე, რომელიც 1914 წლიდან თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიაში სწავლობდა. საბჭოთა პერიოდის აჭარის განათლების კომისარიატმა გააქტიურა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა. 1922 წელს ქალებისათვის ცალკე გაიხსნა კლუბი, ასევე მათთვის დაარსდა სამუშაო სახლი და გაიხსნა სახელოსნო წრეც (აცსა, პ-1; ა-1; ს-77, ფურც.76).

1922 წლისთვის აჭარის ოლქის სკოლებში ისწავლებოდა თურქული და არაბული. მასწავლებლებზე კონტროლი ჩანს აჭარისტანის მე-2 ყრილობის

ოქმების მიხედვით, საიდანაც ვგებულობთ, რომ სკოლებში გაგზავნილი თურქული და არაბული ენის მასწავლებლები, საიმედო პირებს წარმოადგენდნენ (აცსა, პ-12; ა-1; ს-(4)3-1922 წ.).

1921 წელს ქობულეთში გაიხსნა ბავშვთა სახლი (აცსა, პ-1; ა-1; ს-3; 1921წ.).

ქობულეთის რაიონის სოფელ ჭახათში მოსწავლე-ახალგაზრდობისათვის პანსიონი ჯერ კიდევ საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში არსებულა. ეს ტრადიცია გაგრძელდა საბჭოთა პერიოდშიც და 1924 წ. აჭარის ასსრ განათლების სახალხო კომისარიატმა დაადგინა „მოწაფეთა პანსიონების“ მოწყობა ხულოსა და ქედის რაიონებში (აცსა, ფ. P-5, ან.-1, ს-32; ფურც.1) და, ასევე ქობულეთის რაიონებში, კერძოდ სოფელ ჭახათში (ცივაძე, 1970:68), სადაც, მოგვიანებით 1940 წელს ხელახლა გაუხსნიათ პანსიონი. 1959-1960 წლებში 3 სკოლა-ინტერნატი გაიხსნა ქობულეთში (ცივაძე, 1970:69).

XX ს. 20-იანი წლების მეორე ნახევრიდან არაერთი ღონისძიება ჩატარდა, რომლის შედეგად ადგილობრივ პედაგოგთა შორის მოგვიანებით ქალებიც გამოჩნდნენ, მათ შორის იყო ქობულეთელი ნაზიკო გოგიტიძე (სდს, 2012:514).

1928 წელს ქობულეთის რაიონში არსებობდა რაისკოლები, სადაც მოსწავლე-ახალგაზრდების რიცხვი თანდათან იზრდებოდა. მათში საგრძნობლად იმატა გოგონათა რაოდენობამაც.

1922 წლიდან წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო მუშაობა ლიკსკოლების სახით აჭარაში ფართოდ გაიშალა. გარდა ამისა, არსებობდა მოძრავი ლიკსკოლები (იმ სკოლებში, სადაც არ იყო ერთსაფეხურიანი შრომის სკოლა) და „წერკუმსი“ (წერა-კითხვის უცოდინარობის სკოლა). ეს უკანასკნელი შეიქმნა 1929 წ. აჭარის მთიანეთის შესახებ მიღებული დადგენილების საფუძველზე (სდს, 2012:504). 20-იანი წლების დასასრულს სკოლებში წერა-კითხვას ლათინური ალფავიტით ასწავლიდნენ ნაცვლად არაბულისა (აცსა, პ-2, ა-1, ს-840, ფურც. 40. 1930). 1932-1933 წლებში აჭარაში შემოვიდა საყოველთაო-სავალდებულო დაწყებითი განათლება. ამის შედეგად 1933/1934 წლებში ქობულეთის რაიონში პირველდაწყებითი საფეხურის სკოლათა რაოდენობა გაიზარდა (აცსა, ფ. p-5; ან.1; ს.264, ფურც.83).

აჭარის მოწინავე საზოგადოება მოითხოვდა განათლების ქსელის გაფართოებას, რაც არაერთგზის გაჟღერდა საბჭოების ყრილობაზე. აჭარის საბჭოების III ყრილობაზე დელეგატმა სკენდერ ცივაძემ საკითხი დასვა საბაღოსნო სკოლის დაარსების შესახებაც (კომახიძე, 1997:186). მოგვიანებით, აჭარისტანის VIII ყრილობაზე არუმ მიქელაძემ, ახმედ ჯაფარიძემ, რეჯებ თხილაიშვილმა და სხვებმა არაერთგზის დააყენეს დღის წესრიგში საკითხი განათლების აუცილებლობისა და ხელშეწყობის შესახებ (აცსა, პ-4; ა-1; ს-189 (1926-1928);208-209; 316).

მართალია, ამის შემდეგ მალე აშენდა სოფელ ქობულეთის სკოლა (აცსა, 3-4; ა-1; ს-189 (1926-1928):90), მაგრამ სწავლას უპირისპირებდნენ მედრესეში სწავლას, რითაც ბიძგს აძლევდნენ სკოლაში თურქულ ენაზე სწავლებას.

1934 წ. ქალთა პედაგოგების პირველი გამოშვება მოხდა. კურსდამთავრებულთა შორის რამდენიმე ქობულეთელი შემდგომში აქტიურად ჩაება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. მათ შორის აღსანიშნავია ნინო ხახუტაიშვილი, ეთერ ცივაძე, ნაზიკო გოგიტიძე და სხვები. კადრებზე მოთხოვნის გამო პედაგოგების გაიხსნა ქობულეთშიც (სდს, 2012:506). მოგვიანებით, 1936-1937 სასწავლო წელს, სპეციალური პირობების გამო, გოგონების მიზიდვის მიზნით, გაიხსნა ქალთა არასრული საშუალო სკოლა (ბაბილოძე, 1958:105). 30-იანი წლების ბოლოს ქალთა არასრული საშუალო სკოლა, 1940-1941 სასწავლო წელს გადაკეთდა ქალთა პედაგოგიურ სასწავლებლად (ბაბილოძე, 1975:93).

1935 წელს დაფუძნდა ილია ჭავჭავაძის სახელობის პედაგოგიური სასწავლებელი და მასთან არსებული არასრული საშუალო სკოლა (კომახიძე, 2006, II:177). საშუალო სკოლასთან გაიხსნა ქალთა კლასი (სდს, 2012:509).

როგორც ცნობილია, სწავლის ხარისხის ამაღლების მიზნით 1934 წლიდან ცვლილებები მოხდა სასკოლო განათლების სისტემაში, რის შედეგადაც დაწესდა სკოლის შემდეგი ტიპები: დაწყებითი, არასრული საშუალო და საშუალო სკოლა. ჯგუფებს კლასები ეწოდა, ხოლო თითოეული კლასისათვის კი დაწესდა კლასის ხელმძღვანელის სამტატო ერთეული შესაბამისი ანაზღაურებით.

1935 წლიდან აჭარაში დაიწყო უმაღლესი განათლების ისტორია. გაიხსნა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის 2 წლიანი სამასწავლებლო ინსტიტუტი, რომლის პირველი დირექტორი იყო აჭარის განათლების მინისტრი ქობულეთელი ხუსეინ ნაკაიძე (სდს, 2012:518).

XX საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში აჭარის სოფლის სკოლებში 5% არაქართველი-ბერძენი, ქურთი, აფხაზი და სხვა ეროვნების მოსწავლე იყო (აცსა, 3-2; ა-1; ს-840; ფურც.38-41). 1936-37 წლებში ქურთული და თურქული სკოლები გაიხსნა როგორც ხელვაჩაურში, ისე ქობულეთში, კერძოდ სოფელ ნაკაიძეებსა და გელაურში (სდს, 2012:509). 1943 წელს ქობულეთში რუსული საშუალო სკოლა გაიხსნა, რომლის პირველი დირექტორი კალე ცქვიტინიძე იყო. სამოცი წლის განმავლობაში სკოლას ხელმძღვანელობდნენ: კლეონი სანდოპულო, ვალერიან ხინიკაძე, მემედ ყულუჯიშვილი და ვალერი შაქარიშვილი. თავდაპირველად სკოლაში 50-მდე მოსწავლე ყოფილა, ძირითადად რუსი და სომეხი ეროვნების. სკოლა პატარა, ორსართულიან შენობაში განთავსდა, მაგრამ 60-იან წლებში იმავე ტერიტორიაზე სამსართულიანი სასწავლო მეორე კორპუსი აშენდა. 1973 წელს სკოლა ახალ, ოთხსართულიან შენობაში გადავი-

და. 1990 წლამდე სკოლა იური გაგარინის სახელს ატარებდა. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების მინისტრის №52 ბრძანებით 2007 წ. (24.01.07) რეორგანიზების შედეგად №2 რუსულ სკოლას მიუერთეს №7 ქართული საჯარო სკოლა (http://qobuleti2skola.blogspot.com/p/blog-page_1327.html).

30-იანი წლებიდან განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა დაწყებითი და საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოების საკითხს, რაც 1933 წლის დადგენილებაში აისახა (ცივაძე, 1970:95). ამ პერიოდიდან აჭარაში დაინერგა სახელმძღვანელოების პრაქტიკა, თუმცა გამონაკლისი დაიშვა დაწყებითი კლასებისთვის, რითაც 1940-41 წლამდე სარგებლობდნენ (ცივაძე, 1970:95-96). მანამდე იყო „სამხარეო სახელმძღვანელო“ და, ნიკ. ლორთქიფანიძის (ავტ.-ილიას ქათამაძის ცოლისძმა) მიერ შედგენილი „აჭარისტანის (გეოგრაფიული ნარკვევი“) და „აჭარისტანის ისტორია“ (ცივაძე, 1970: 93).

1940 წლისთვის დასრულდა წერა-კითხვის უცოდინრობის ლიკვიდაციის პროცესი. ამ დროისთვის ქობულეთის რაიონში იყო 82 სკოლა 7596 მოსწავლით (ცივაძე, 1970: 63).

1941 წლიდან აჭარაში 50 წლამდე ასაკის მოსახლეობას შორის წერა-კითხვის უცოდინარი ძირითადად ლიკვიდირებული იყო (სდს, 2012:504).

იმ პერიოდში, როდესაც საბჭოთა კავშირსა და გერმანიას შორის ომი მიმდინარეობდა, განათლების სფეროში არაერთი წამახალისებელი ღონისძიება გატარდა. კერძოდ, 1944 წელს ოქროსა და ვერცხლის მედალი შემოიღეს, 1945 წელს კი ცოდნის შეფასების 5 ბალიანი სისტემა დაწესდა. საკავშირო მასშტაბით გატარებული ღონისძიებების შესაბამისად ცვლილებები მოხდა ქობულეთის რაიონის საგანმანათლებლო სისტემაშიც. 1949-1950 წლებში განხორციელდა შვიდწლიან სწავლებაზე გადასვლა, რაც ომის შემდგომ პერიოდში სახალხო მეურნეობის აღდგენით სამუშაოებს დაუკავშირდა. მომდევნო 40-50-იან წლებში რამდენიმეჯერ შეიცვალა სწავლის ხანგრძლივობა ჯერ 11 წლიანი, შემდეგ 10 წლიანი, 8 წლიანი და კვლავ 11 წლიანი სწავლებით (ცივაძე, 1970:71). ამავე პერიოდში როგორც აღვნიშნეთ, სკოლა-ინტერნატი გაიხსნა ჭახათში (ცივაძე, 1970:68). 1950-იან წლებში გაიხსნა ქობულეთის რაიონის პირველი სამუსიკო სასწავლებელი (კომახიძე, II, 2006:325). მოგვიანებით გაუქმდა ცალკე არსებული ქალთა და ვაჟთა სასწავლებელი.

1958 წლის კანონით საშუალო სკოლის ნაცვლად შემოიღეს „საშუალო ზოგადსაგანმანათლებლო საწარმოო სწავლებიანი სკოლა“. ამასთან, კვლავ გაგრძელდა საწარმოო სახელოსნოების ტრადიცია და ქობულეთის #1 სკოლაში ატესტატთან ერთად ეძლეოდათ შესაბამისი თანრიგის მოწმობა (ცივაძე, 1970:71; 110). 1959-1960 წლებში გაიზარდა ინტერნატების რაოდენობაც.

მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო სასკოლო განათლების სისტემაში სადამოს სკოლების შემოღება. ომის შემდგომ მთიან რაიონებში სახალხო მეურნეობის აღმავლობისა და განვითარების პერიოდში საყოველთაო-სავალდებულო სწავლების კანონის განხორციელებას ძირითადად ხელი შეუწყო სკოლა-ინტერნატის გახსნამ. 1965/1966 წლებში ქობულეთის საშუალო სკოლის დაწყებით კლასში გაიხსნა ექსპერიმენტული კლასი, რომლის ხელმძღვანელი იყო მერი ქათამაძე, ასევე დაარსდა პიონერთა სახლი და ნორჩ ტექნიკოსთა სადგური **(ცივაძე, 1970:115;123)**.

1968 წლიდან მე-9 და მე-10 კლასებში შემოიღეს სამხედრო სწავლება, 1961 წლიდან კი გახანგრძლივებული დღის ჯგუფები **(ცივაძე, 1970:74)**. ამავე წელს გაიხსნა ორი გახანგრძლივებული ჯგუფი, 1967/68 წლებში - 5, 1968/1969 წლებში კი - 12 ჯგუფი **(ცივაძე, 1970:74)**.

აღნიშნული ღონისძიებების შედეგად სწავლის ხარისხი კიდევ უფრო გაიზარდა და 1978/1979 წლებში ქობულეთის რაიონში აკადემიურმა მოსწრებამ 98,4 %-ს მიაღწია. 1991 წ. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ სასწავლო დაწესებულებათა კლება შეინიშნება, რაც ძირითადად მოსახლეობის მიგრაციის პროცესს უნდა უკავშირდებოდეს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, 1992 წლის დასაწყისში, ქობულეთში ფუნქციონირებდა 52 ბაღი, წლის ბოლოს - 15, ხოლო 2014-2015 სასწავლო წელს კი 19. აქედან ორი კერძო ბაღი იყო. 2008-2009 სასწავლო წელს შემოიღეს 12 წლიანი სწავლება სკოლაში **(ბასილაძე, 2015:32)**.

უკანასკნელ წლებში შემცირდა როგორც სკოლების, ისე მათში განთავსებული მოსწავლეთა რაოდენობა **(ბასილაძე, 2015:32)**.

2017 წლისათვის ქობულეთის რაიონში 50-მდე ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა აღირიცხა ([source=hp&ei=Sw6YWpzXDIKmsAGnuLCQDg&q=%E1%83%A1% ...](#)).

თანამედროვე პერიოდში ქობულეთის მუნიციპალიტეტში არსებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას ემსახურება ა(ა)იპ ქობულეთის კულტურის ცენტრთან არსებული ცენტრალური ბიბლიოთეკა, კულტურის სახლი, ექვს ათეულამდე საჯარო და კერძო სკოლა და ერთი გიმნაზია. სკოლაში რამდენიმე საფეხურიანი სწავლებათა, სადაც ისწავლება რუსული, გერმანული და ინგლისური ენები.

ქობულეთში სიძველისადმი ინტერესი პირველად გულო-აღა კაიკაციშვილმა გამოავლინა, როდესაც ბათუმის გენერალ-გუბერნატორის ა. კომაროვის თხოვნითა და მის მიერ გამოყოფილი თანხებით 1881 წ. აწარმოვა არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ხუცუბანში, სადაც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სამარხეული ინვენტარიც მოიპოვა. 1891 წ. ექ. თაყაიშვილი დაინტერესდა ხუცუბნის

სიძველეებით და გრ. გურიელის, გ. კაიკაციშვილისა და სხვათა თანხლებით ეწვია ხუცუბანს და მცირე გათხრებიც ჩაატარა (სურგულაძე, 1973:11-13).

XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან ნიადაგი შეიქმნა სამეცნიერო დაწესებულებების დასაარსებლად. ქობულეთში 1926 წ. ჩაქვის სახელმწიფო მეურნეობის საცდელი სადგური გაიხსნა, რომლის ბაზაზე 1930 წელს დაარსდა ჩაისა და სუბტროპიკების საკავშირო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის (ანასეული) ფილიალი. ამ ინსტიტუტში იყო 4 განყოფილება, სადაც ხარისხის მქონე მხოლოდ ერთი თანამშრომელი - ქსენია ბახტაძე იყო (სდს, 2012:521-522).

1937 წელს ქობულეთში დაარსდა სამკურნალო და არომატული მცენარეების საკავშირო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. ეს იყო საყრდენი პუნქტი, რომელიც 1940 წ. ზონალურ-საცდელ სადგურად გადაკეთდა (სდს, 2012:522).

1969 წ. დაბა ჩაქვში გაიხსნა ელექტროსაზომი ხელსაწყოების მოსკოვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის კლიმატური სადგური (სდს, 2012:525).

სამეცნიერო საქმიანობის აღმავლობა გამოიხატებოდა აჭარაში მოქმედი სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებების ინტელექტუალური პოტენციალის ზრდაში. მეცნიერებაში არაერთმა ქობულეთელმა გამოიჩინა თავი. მედიცინაში მამია კომახიძის ღვაწლი განსაკუთრებულია, რომელსაც მსოფლიო მნიშვნელობის გამოკვლევები ეკუთვნის. წწ. აკადემიკოსი მამია კომახიძე 1937-1940 წწ. სათავეში ედგა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ჯანდაცვის სახალხო კომისარიატს. 1971 წ. იგი აირჩიეს სსრკ მედიცინის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსად. ძალზე მნიშვნელოვანია თევრათ გორგილაძის ღვაწლი ოფთალმოლოგიის სფეროში. ქიმიკოსი ასლან ცივაძე არის რუსეთისა და აშშ აკადემიათა წევრი. იგი წლების მანძილზე იყო რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ფიზიკური ქიმიის ინსტიტუტის დირექტორი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი იყო ცნობილი მეცნიერი მამია გოგოლიშვილი, რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების საქმეში (სდს, 2012:535). გამორჩეულია გამოჩენილი ქართველი სელექციონერის, აკადემიკოს ქსენია ბახტაძის ღვაწლი, რომლის მიერ გამოყვანილი ჩაის 19 ჯიშიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ყინვაგამძლე ჩაი - "ზამთრის გმირი." საქართველოს უძველესი ისტორიის კვლევაში ძალზედ დიდია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წ/კ., პროფ. დავით ხახუტაიშვილის ღვაწლი, რომელიც წლების განმავლობაში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტს ედგა სათავეში. საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა დურსუნ ბალაძემ ფიზიკა-მათემატიკის, კერძოდ, ტოპოლოგიის სფეროში და იგი გახლდათ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წ/კ. ფიზიკის მეცნიერების განვითარების საქმეში დიდია პროფესორ

ნოდარ ამაღლობელის ღვაწლი. იგი წლების მანძილზე სათავეში ედგა იმხანად საქართველოში არსებულ პირველ და ერთადერთ-თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტს.

ქობულეთის რაიონის არაერთი მკვიდრი ჩადგა ქართული მეცნიერების სამსახურში: ჯემალ და ალექსანდრე ნოლაიდელები, ასლან ინაიშვილი, დავით კომახიძე, თეიმურაზ კომახიძე, ეთერ ცივაძე, ილიას ქათამაძე და სხვ. ეკონომიკის სფეროში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ალ. ბაჯელიძემ, რომელმაც შეისწავლა აჭარის ეკონომიური ისტორია 1878 წლიდან ომამდე-1940 წლამდე. დიდი ჯემალ ნოლაიდელის ღვაწლი. აჭარის მეცნიერულ შესწავლაში ჯ. ნოლაიდელი იყო ამ კუთხის პირველი მეცნიერი, ვინც თავისი დაუღალავი საქმიანობით პირველი ხნული გაიტანა აჭარის ეთნოგრაფიის, ზეპირსიტყვიერების, მუსიკალური ფოლკლორისა და აჭარული კილოს თავისებურებათა მეცნიერულად შესწავლის უაღრესად საშურ საქმეში. არ შიძლება არ აღინიშნოს ალექსანდრე ქათამაძის შემკრელობითი და სამეცნიერო დამსახურება არა მარტო ქობულეთის, არამედ აჭარის მასშტაბით.

ასევე წარმატებული მეცნიერები იყვნენ მ. სტამბოლიშვილი და ვ. ერქომაიშვილი ფილოსოფიის მეცნიერების სფეროში (სდს, 2012:535-544). აღსანიშნავია, რომ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი რექტორი იყო ქობულეთელი ხუსეინ ნაკაიძე (1935-1937). სხვადასხვა დროს აღნიშნული უნივერსიტეტის რექტორის თანამდებობა ეკავა რამდენიმე ქობულეთელ მეცნიერს. ესენი იყვნენ: მიხეილ სტამბოლიშვილი (1941-1943), რევაზ კომახიძე (1954-1955) და დურსუნ ბალაძე (1978-1990).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის შემოქმედთა მიერ მოკრძალებული წვლილია შეტანილი ქართული მწერლობის განვითარების საქმეში. 1927 წელს საქართველოს მწერალთა ასოციაციის აჭარის განყოფილებაში შეიქმნა მწერალთა ორგანიზაციული გაერთიანება, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული პროზის, პოეზიის, საბავშვო მწერლობის, დრამატურგიის განვითარებაში. XX საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა ხალხური პოეზიის არაერთი ნიმუში. ამ საქმეში ქობულეთის თვითნასწავლი პოეტების მოკრძალებული წვლილიცაა. ესენია: ყურშუმ ჭყონია, ხუსეინ ბეჟანიძე, მემედ ჭყონია, რეჯებ მჟავანაძე, ხასან თხილაიშვილი, ხასან-ბეგ თავდგირიძე, ასლან მესხიძე (წულაძე, 1991:133-136), ხასან კომახიძე და სხვ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ხუსეინ ბეჟანიძე-ჩაქვის მამულების მეპატრონე. როდესაც 1784 წელს სოლომონ მეფემ იმერელთა ჯარით გაათავისუფლა ქობულეთი, ციხისძირი და ჩაქვი, მას დაეხმარნენ ბეჟანიძეები. ს. მესხი წერდა, რომ მის ოჯახში ყველამ იცოდა ქართული წერა-კითხვა. ხუსეინ ბეჟანიძე ხელმძღვანელობდა 1878 წლის აჭარელთა დეპუტაციას თბილისში,

რომელშიც შედიოდნენ შერიფ ხიმშიაშვილი და სხვ. თ. სახოკიას ქობულეთელი აზნაურის, ყურშუმ-აღა ჭყონიასაგან ჩაუწერია თამარ დედოფლის ანდერძისეული ლექსი ლექსი „ათასი კაბა ყმა მყავდა, ყველანი ოქროსლილითა...“, რომელიც 1915 წ. დაიბეჭდა გაზეთ „საქართველო“-ს ფურცლებზე. ყურშუმ ჭყონიას ვაჟი - მემედი იყო მწერალი, პოეტი, საზოგადო მოღვაწე და გრ. ბაბილოძის თქმით -- განმანათლებელი, რომელმაც ზეპირად იცოდა „ვეფხისტყაოსანი“, „თამარიანი“ და სხვ. აღსანიშნავია მემედ ჭყონიას ლექსი „ხმა ქობულეთიდან“, რომელიც მიემდვნა ხინოში 1921 წელს ისიდორე რამიშვილთან ერთად მოგზაურობას (მათზე... 2010:163). აჭარის მოსახლეობისათვის განათლების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მიუძღვნა თავისი ლექსი მემედ ჭყონიამ: „აჭარა საქართველოა, მოწმე არის მაღლით ღმერთი, დედა-ენით დაუბრუნდა ხულო, ქედა, ქობულეთი“ (კომახიძე, 1997:101).

აღსანიშნავია ხარიტონ (ხასან) კომახიძის პუბლიცისტური და სამწერლო მოღვაწეობა. მის კალამს ეკუთვნის 1928 წ. გამოქვეყნებული „ფუხარას სიტყვა“, რომელშიც ავტორი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას განათლების აუცილებლობას ანიჭებდა. ავტორმა მასში მოგვცა საინტერესო პედაგოგიური შეხედულებები, რომელიც შემდგომ აისახა პროფ. გრ. ბაბილოძის სადოქტორო ნაშრომში. ხ. კომახიძის შემოქმედებაში გარკვეული ადგილი ეკავა პოეზიას. მისი არა ერთი ლექსი დაიბეჭდა გაზეთ „ფუხარაში.“ მისივე ხელმძღვანელობით 1925 წ. გამოიცა პირველი ლიტერატურული ჟურნალი „პონტოსი“, რომელიც ბათუმის ახალგაზრდა მწერალთა ჯგუფის ორგანოს წარმოადგენდა (კომახიძე, 1997:148; 155).

XX საუკუნიდან შემოქმედებითი სფეროს მოღვაწეები იყვნენ: ნანა გვარიშვილი, ჯემალ ქათამაძე, ზურაბ გორგილაძე და სხვ. ნანა გვარიშვილი პოეტი, საბავშვო მწერალი და ცნობილი მთარგმნელი იყო. მისი ლექსებია „აჭარელო დიდო დედავ“, „დედა საქართველო“. ასევე, მისი ლექსი - „მე რომ ვდარდობ, ისა ხარ, რომ ვიცინი ისა ხარ . . .“, იქცა სატრფიალო სიმღერად ოთარ რამიშვილის მუსიკაზე. ამ გზას აგრძელებენ ამირან ხაბაზი, ჟუჟუნა ხაჯიშვილი და სხვ.

ქობულეთის რაიონის კულტურის აღორძინება და პოპულარიზაცია არაერთი მოღვაწის უდიდესი ძალისხმევის შედეგად მოხდა. მათგან გამორჩეულია მხატვრების -ალექსი ეისლერის, ლადო გუდიაშვილისა და სხვ. ღვაწლი, რომლებმაც XX ს. დასაწყისშივე შეძლეს თავიანთი მხატვრული ტილოებით როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ უამრავი მნახველისათვის გაეცნოთ აჭარის, კერძოდ, ქობულეთის რაიონის მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობა. ამ პროცესს XX ს. შუა ხანებიდან შემდგომი განვითარება მოჰყვა და ქობულეთის რაიონის არაერთმა მკვიდრმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სახვითი ხელოვნების განვითარების საქმეში. ესენია: დურსუნ, ხასან და ვალერიან

ინაიშვილები, ნინო ნოღაიდელი და სხვ. (შარაშიძე, 1976:19; 63-64). 1933 წელს ბათუმში სამხატვრო კავშირის შექმნამ ხელი შეუწყო ადგილობრივი მხატვრების პროფესიულ ზრდას. როდესაც XX ს. 20-იანი წლების მეორე ნახევარში ვ. ილუმინისა და ი. ზაგორსკის ინიციატივით ბათუმელმა მხატვრებმა ბათუმში დააფუძნეს „საქართველოს რევოლუციურ მხატვართა ასოციაციის განყოფილება“, იქ ერთ-ერთი პირველი მხატვარი იყო დურსუნ ინაიშვილი, რომელიც 1941 წ. მიიღეს სსრკ მხატვართა კავშირის წევრად (კომახიძე, 1995:267). მხატვარმა ბათუმის თეატრის 50-ზე მეტი სპექტაკლი გააფორმა. მისმა ნამუშევრებმა მრავალ საერთაშორისო გამოვენაში მიიღო მონაწილეობა (კომახიძე, 1995:267; 523). სახელოვანი მხატვრის შემოქმედებითი გზა გააგრძელა მხატვრის ვაჟმა - ხასან ინაიშვილმა (კომახიძე, 1995:270). მოქანდაკეა დურსუნ ინაიშვილის მეორე შვილი ვალერიანი, რომელმაც შექმნა მეტად საინტერესო კომპოზიცია „დედობა“ ბრინჯაოს ქანდაკების სახით. იგი დგას დღევანდელი სტალინისა და გამსახურდიას კვეთაში არსებულ სკვერში (შარაშიძე, 1976:11; მათზე., 2010:183). ქობულეთში 1954 წ. დაარსდა სამხატვრო სკოლა, მაგრამ შენობა ვერ გამოინახა და მისი ფუნქციონირება შეჩერდა. 1995 წლიდან სამხატვრო სკოლამ შეძლო თავისი საქმიანობის წარმართვა (კომახიძე, 1999:598).

მნიშვნელოვანია ქობულეთის მკვიდრთა ღვაწლი ქართული მუსიკალური ხელოვნების განვითარების საქმეში. რაიონში დიდი პოპულარობით სარგებლობს ხალხური სიმღერები და ცეკვები. აღსანიშნავია ცეკვა „განდაგანა“, რომლის პოპულარიზაციაში განსაკუთრებულია ცნობილი მოცეკვავის - თეიმურაზ მელაძის ღვაწლი, რომელიც ხულოს რაიონიდან 1953 წელს ქობულეთში გადავიდა საცხოვრებლად. 1946 წელს თეიმურაზ მელაძემ და გულნარა ნოღაიდელმა გააცენიურეს ცეკვა „განდაგანა“ (მათზე., 2010:30;74). აჭარაში ცეკვა „ხორუმის“ იშვიათი ინდივიდუალობით გამოირჩევა ქობულეთური „ხორუმი.“ დიდია ქორეოგრაფ ალექსანდრე (საშა) ჯიჯეიშვილის ღვაწლი, რომელმაც ქობულეთურ ხასიათში კარგად შეკრა შრომის თემა „მეჩაიე ქალთა საზეიმო“. XX ს. 20-იანი წლებიდანვე დაიწყო ადგილობრივი მოცეკვავეებისა და მომღერლების აქტიური ჩართვა აკადემიურ გუნდში. 1928 წელს შეიქმნა ქორეოგრაფიული ჯგუფი, რომლის ტრადიციებს დღეს არაერთი ანსამბლი აგრძელებს. მათგან გამორჩეულია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის საბავშვო ქორეოგრაფიული ანსამბლი „საუნჯე“, „ახალი რიტმები“ და ა.შ. აღსანიშნავია მომღერალ გურამ თამაზაშვილის შემოქმედება, რომელიც წლების მანძილზე ანსამბლ „ქართული ხმების“ ერთ-ერთი გამორჩეული სოლისტი იყო. სწორედ მისი სახელი მიენიჭა ანსამბლ „მხედრულს.“ ქობულეთური სიმღერა გამოირჩევა მრავალხმიანობით. ოთხმიანი ნადური სიმღერების უზადლო შემსრულებ-

ლები იყვნენ: ალექსანდრე (ახმედ), ჯემალ, იბრაიმ და ხუსეინ ნოღაიდელები, ქათამაძეები, ვერულიძეები და ა.შ. დიდია ქემალ ნოღაიდელის ღვაწლი. იგი იყო 4 წლიანი სალოტბარო სკოლის კურსდამთავრებული, რომელმაც მომღერალთა გუნდი ჩამოაყალიბა. ქემალ და ჯემალ ნოღაიდელების დამსახურებაა ქობულეთის ძველი ხალხური სიმღერების აღდგენა და შესწავლა (**მათზე ...**, 2010:76; **ნოღაიდელი**, 2014:5). ქობულეთის მუნიციპალიტეტში პირველი მუსიკალური სასწავლებელი დაარსდა 1954 წელს, რომლის დირექტორი ათწლეულების განმავლობაში იყო არიადნა ნიკოლაიშვილი. 1977 წელს გაიხსნა მეორე #2 მუსიკალური სკოლა (**კომახიძე**, 1999:579). სასწავლებელს დღემდე სათავეში უდგას ციალა კაკალაძე.

ხალხური სასიმღერო თვითმოქმედებით გამოირჩეოდა ქობულეთის არაერთი ხეობა და სოფელი. აღსანიშნავია ნ. ჯიბლაძის ღვაწლი, რომელმაც აჭარაში სასიმღერო ხელოვნების განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა. მის სახელს უკავშირდება აჭარაში სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლების ჩამოყალიბება.

ქართული საზოგადოება თეატრალურ წარმოდგენებს ეფექტურად იყენებდა პატრიოტული იდეების პროპაგანდისათვის. პირველი სპექტაკლი ქობულეთის რაიონში გაიმართა სოფელ ხუცუბანში. როგორც აღვნიშნეთ, 1916 წლისთვის სოფელ ხუცუბანში უკვე ფუნქციონირებდა ქართული სკოლა, სადაც გამგედ დაინიშნა ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე არსენ წითლიძე. აქვე მოღვაწეობდნენ თამარ დარეჯანაშვილი და ბაბო ბრეგაძე. სკოლაში ისწავლებოდა სამეურნეო საქმიანობა და ჭრა-კერვაც. არსენ წითლიძემ სკოლაში მოიწვია ცნობილი მსახიობი ალიოშა (ანდრია) ჯაყელი. 1920 წლის 19 აგვისტოს პირველ წარმოდგენა გაიმართა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო მოგონება დაგვიტოვა გულო-ადა კაიკაციშვილის ძმიშვილმა - სულეიმან კაიკაციშვილმა, რომელმაც განათლება თბილისში მიიღო და სწავლის პერიოდში ცხოვრობდა დავით კარიჭაშვილის ოჯახში. ირკვევა, რომ სკოლაში წარმოდგენა აკაკი წერეთლის „პატარა კახის“ მიხედვით დაუდგამთ. მასში მონაწილეობდნენ: ოსმან მოწყობილი, ოსმან და ხასან მჟავანაძეები, ხუსეინ და შუქრი კაიკაციშვილები, იუსუფ მახარაძე, მურად წერეთელი, არიფ პაპუნაიშვილი, ხასან ყულეჯიშვილი, მუხამედ ხარაზი, ხუსეინ შაქარიშვილი, ხუსეინ ნაკაიძე და მოწვეულები. მასობრივ სცენაში შესრულდა ყანის ნადური. მასში მონაწილეობდა ორკესტრი და ფოტოგრაფი (**სდს**, 2008:575-576).

ქობულეთში თეატრის პოპულარიზაციას ხელი შეუწყო ბათუმის დრამატული წრის წარმოდგენებმა რაიონის ცალკეულ სოფლებში. მოსახლეობის მოწონებით სარგებლობდა სპექტაკლი „არშინ მალაღანი“ (**კომახიძე**, 2004:119).

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აქტიურად დაიწყო ადგილობრივი სახსრებით კულტურული ქსელების გაფართოება. 1921-1923 წლებში აჭარაში გაიხსნა 15 საკლუბო დაწესებულება, მათ შორის ქობულეთის მაზრაშიც. ქობულეთის ახალგაზრდობა აქტიურად ჩაერთო თეატრალურ ცხოვრებაში. მათი ნაწილი მომავალში ცნობილი მსახიობი გახდა. ესენია: იუსუფ კობალაძე, იუსუფ ფაღავა, მერაბ ხინიკაძე, ესედ ცივაძე, ხასან მეგრელიძე და სხვ.

XX საუკუნის 30-იან წლებში დაარსდა ქალთა კლუბი, რომელთა საქმიანობამ მალე მოიცვა მთიანი აჭარის რაიონებიც. უკვე 1937 წლისათვის ქობულეთში დაარსებული იყო კლუბი, მნიშვნელოვანი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულება, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების პარტიულ-იდეოლოგიურ და მასობრივ-პოლიტიკური მუშაობის მთავარ კერად გადაიქცა (სდს, 2012:580-582). XX ს. 70-იანი წლების კულტურის სახლის ადგილას 2013 წელს ქობულეთში აიგო თანამედროვე ტიპის ახალი შენობა.

განათლების სფეროში წარმატებები საბიბლიოთეკო საქმის სტაბილურობამაც განაპირობა. 1947 წელს სახელმწიფო დაფინანსების გარეშე ქობულეთის რაიონში მოსახლეობის შრომითი მონაწილეობით აგებულ საკოლმეურნეო და სასოფლო კლუბებთან გაიხსნა ქობ-სამკითხველოები. ცნობილია, რომ აჭარაში ილია ჭავჭავაძის მიერ 700 წიგნი დარიგდა მისივე ხელმოწერით სახალხო მასწავლებლის არსენ წითლიძის დახმარებით (კომახიძე, 2004:16). აჭარაში 1925 წ. გაიხსნა ბიბლიოთეკა (სდს, 2012:580-582). საგულისხმოა, რომ ქობულეთში ჯერ კიდევ 1891 წ. გაიხსნა პირველი საოჯახო ბიბლიოთეკა. XIX ს. დაარსებულ პირველ ქობ-სამკითხველოსთვის ხარჯები გულო-აღა კაიკაციშვილს გაუღია (კომახიძე, 1995:26). 1891 წლის ბოლოს ქობულეთში მცხოვრებ ფრიად წიგნიერ პიროვნებას - ვინმე გვარამაძეს გაუხსნია კერძო ბიბლიოთეკა. ქობულეთში როგორც სკოლების, ისე ბიბლიოთეკის გახსნის საკითხიც არაერთგზის დასმულა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა შემდეგი: როდესაც 1913 წელს ქობულეთში იმყოფებოდა მიტროპოლიტი ალექსი ოქროპირიძე, მას ხოჯა სკენდერ ცივაძემ სთხოვა ბიბლიოთეკის გახსნა (მათზე., 2010:335). ქობულეთში საბიბლიოთეკო საქმის ერთ-ერთი მოამაგე და ქობულეთში რამდენიმე სკოლის გახსნის მოთავე იყო 1918 წელს მემედ აბაშიძის მიერ დაარსებული „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ ქობულეთის „მფრინავი რაზმის“ მეთაური, სახელოვანი მამულიშვილი, გულო-აღა კაიკაციშვილის დისშვილი - ხასან თხილაიშვილი (კომახიძე, 1997:203-205;210). ხასან თხილაიშვილის ბინაში გახსნილი ბიბლიოთეკა 1929 წ. სამკითხველოდ, 1934 წ. კი რაიონულ ბიბლიოთეკად გადაკეთდა (კომახიძე, 1999:560). მართალია, დღეს ქობულეთის მუნიციპალიტეტში საკმაოდ მდიდარი საჯარო ბიბლიოთეკა ფუნქციონირ

რებს, მაგრამ ამ მხრივ გამორჩეულია ქალაქის უნიკალური და მდიდარი კერძო ბიბლიოთეკა, რომელიც დაარსებულია ხასან თხილაიშვილის შვილიშვილის - მსოფლიოში ცნობილი ბიბლიოფილის, „ქართველი ტრეტიაკოვად“ წოდებული, აწ განსვენებული მამია ხარაზის მიერ. ბიბლიოთეკა 40 ათასზე მეტ წიგნს ითვლის. ასევე ერთ-ერთი მდიდარი ბიბლიოთეკა აჭარაში მხატვარ დურსუნ ინაიშვილის მიერ არის დაარსებული (კომახიძე, 1995:264).

1946 წელს მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ კულტურის დაწესებულებათა საქმეთა სამმართველოსთან სალექციო ბიურო ჩამოყალიბდა, ხოლო რაიონულ განყოფილებასთან შეიქმნა ლექტორთა ჯგუფები, სასოფლო კლუბებთან და კულტურის სახლთან კი ლექტორიუმები. 1951-1959 წლებში სოფლებში 45 კინოდანადგარი გაიხსნა. რაიონის მოსახლეობას სისტემატიურად უჩვენებდნენ კინოსეანსებს.

აჭარაში სამუზეუმო საქმეს საფუძველი ჩაეყარა ჯერ კიდევ XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან, რომლის ერთ-ერთი სექცია იყო სასკოლო მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი (აცსა, ფ. 3-2; ან.1, ს. 840, ფურც.40). ქობულეთში სამუზეუმო საქმეს დიდი სტიმული მისცა 1933 წლის ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას ხელმძღვანელობით, რომელშიც ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან ერთად ახალგაზრდა მეცნიერი, ქობულეთელი ჯემალ ნოღაიდელი მონაწილეობდა. სამწუხაროდ, ქობულეთის რაიონში მოგვიანებით, მხოლოდ 2010 წ. მოხერხდა მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმის დაარსება. აღნიშნულ მუზეუმში ქობულეთის რაიონის კულტურულ-ისტორიული წარსულის ამსახველი მეტად საინტერესო მასალებია, რომელშიც დაცულია მოსახლეობის მიერ შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნივთები. მათ ძირითად ნაწილს შეადგენს შრომის იარაღები, ნუმიზმატიკური მასალები, გეოლოგიური კოლექცია, ადგილობრივ მხატვართა ნამუშევრები, გამოყენებითი ხელოვნების ნაწარმი, აჭარის ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველი დოკუმენტური და ფოტომასალები (<http://www.kobmuzeu.ge..>).

საბჭოთა პერიოდში საბჭოური იდეოლოგიის გავრცელება-პროპაგანდას ემსახურებოდა არაერთი საზოგადოება. ამ მიზნით 1947 წელს ქობულეთში დაარსდა პოლიტიკური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოება, სადაც მალე ჩამოყალიბდა მისი რაიონული განყოფილება. 1959 წელს დაარსებული სახალხო უნივერსიტეტი მომდევნო წლებში ქობულეთშიც გაიხსნა, რომელიც ემსახურებოდა მოსახლეობის ზოგადი განათლებისა და კულტურის ამაღლების საქმეს.

ხალხის სამსახურში ჩადგა პუბლიცისტიკა. ქართულ პერიოდულ გამოცემებში საკუთარ კუთხეს აცნობდა მკითხველს ცნობილი საზოგადო მოღვაწე

გულო-აღა კაიკაციშვილი. 1941-1945 წლებში აჭარაში გამოდიოდა 2 საოლქო და 4 რაიონული გაზეთი (სდს, 2012:595). 1932-1933 წლებში ქობულეთში გამოდიოდა გაზეთი „ლენინელი“, რომელიც 1962-1963 წლებში სხვა რაიონულ გაზეთებთან ერთად დაიხურა, მაგრამ მოგვიანებით 1970-80-იან წლებში კვლავ აღდგა იმავე სახელწოდებით. დღეს ქობულეთში გამოდის რაიონული გაზეთი „ქობულეთი“.

საბჭოთა პერიოდში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა საინფორმაციო საშუალებათა დროულ და ინტენსიურ საქმიანობას. ამ მიზნით აჭარაში 1932 წელს მუშაობდა 4 რადიოკვანძი, ზოგ სოფელში კი იყო სატრანსლაციო წერტები. 1930-იანი წლებიდან გაიყვანეს რადიოქსელი. 1959 წლიდან მთელს აჭარაში ამოქმედდა რადიოგადამცემები. საზოგადოების აგიტაცია-პროპაგანდის საქმეში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის აჭარის ტელევიზიის ამოქმედებას (სდს, 2012:600). აღნიშნული ღონისძიებების შედეგად ფართო საზოგადოებამ აჭარის, მათ შორის ქობულეთის რაიონის მოსახლეობის ყოფაცხოვრება და კულტურა, ტელევიზიის საშუალებით გაიცნო.

ქობულეთის რაიონში ყოველწლიურად ტარდება არაერთი სახალხო დღესასწაული, რომლის ფესვები შორეული წარსულიდან მომდინარეობს. ტრადიციად იქცა „ქობულეთობის“, „ქაქუთობის“, „ხინოობისა“ და „შრომის დღესასწაულის“ დღესასწაულების ჩატარება. „შრომის დღესასწაული“ ჩაის კრეფის სეზონის დამთავრებასა და ციტრუსოვანთა კრეფის სეზონის დაწყებას ეძღვნებოდა. ამ ტრადიციის ერთგვარი გაგრძელებაა 2017 წ. ჩატარებული ციტრუსების დღესასწაული, რომელსაც მრავალი სტუმარი დაესწრო. უკანასკნელ ათწლეულებში სახალხო ზეიმი უფრო მასშტაბური გახდა, რომელშიც მონაწილეობას ღებულობენ ფოლკლორული ანსამბლები, ეწყობა სახალხო სეირნობა, ადგილობრივი რეწვის პროდუქციის გამოფენა-გაყიდვა და ა.შ.

ქობულეთის რაიონის კულტურული ცხოვრების აღმავლობაში თავიანთი წვლილი მიუძღვით იმ ადამიანებს-გალაქტიონ ტაბიძეს, ირაკლი აბაშიძეს, იოსებ ნონეშვილს, გრიგოლ აბაშიძეს, ლ. გუდიაშვილს, მორის ფოცხიშვილს, რეზო ამაშუკელს, უჩა ჯაფარიძესა და სხვებს, რომლებიც სხვადასხვა დროს სტუმრობით მოსახლეობას არა მარტო აცნობდნენ საკუთარ შემოქმედებას, არამედ სტიმულს აძლევდნენ ახალგაზრდა ნიჭიერ ადგილობრივ ახალგაზრდობასაც.

ამრიგად, ქობულეთის რაიონი ყოველთვის წარმოადგენდა საქართველოს შავიზღვისპირეთის დამაკავშირებელ რგოლს საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილთან, რომელმაც საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილის მოსახლეობასთან ერთად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დასავლურ-ქართული

(კოლხური) კულტურის ფორმირებაში. ქობულეთის რაიონში ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა კულტურული წრეების შეღწევასა და განვითარებას, რაც კარგად აისახა ქობულეთის რაიონის დაწინაურებაში. რაიონის კულტურული განვითარების პერსპექტივა, რომელიც ოსმალთა ხანაში შეჩერდა, XIX საუკუნეში ქართველ მოღვაწეთა უდიდესი ძალისხმევით შედეგად კვლავ აღორძინდა, რასაც შემდგომი განვითარება მოჰყვა XX საუკუნის შუა ხანებიდან. ეს პერიოდი აღინიშნება წერა-კითხვის უცოდინარობის სრული ლიკვიდაციით, სასწავლო ქსელის გაფართოებით, კულტურული ქსელების დაარსებითა და ა.შ.

თანამედროვე ეტაპზე რაიონის განათლებისა და კულტურის განვითარების საფუძველს წარმოადგენს მრავალი სკოლა, სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრ-ინსტიტუტი, სკოლამდელი დაწესებულებები, კულტურის სახლი, ბიბლიოთეკათა ქსელი. განსაკუთრებით დიდია საქართველოს საპატრიარქოს ბათუმ-ლაზეთის ეპარქიის, კერძოდ, განათლების ცენტრისა და რაიონის მუნიციპალიტეტის შესაბამისი სამსახურების ღვაწლი.

Naila Chelebadze

Culture and education in Kobuleti

Resume

The Kobuleti municipality played a significant role in Western culture. The perspective of the cultural development of the region, which was stopped in the Ottoman era, has been revived by the great efforts of Georgian Figures. First schools were opened, with great support of Gulo Kaikatsishvili, Dede Nizharadze and others. The further development of this process was followed by the middle of the century, which is written by the complete liquidation of the ignorance of reading, by expanding the training network, by establishing cultural networks, etc.

Many schools, scientific research centers, institutes, pre-school institutions, music school, culture house, library network are the basis for the education and culture of the region at the modern stage, especially the Patriarchate of Batumi Lazeti Diocese, in particular, the hard work of the Educational Center and District Municipality.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. აცსა,-აჭარის სახელმწიფო არქივი; პ-1; ან.-1; ს.-3. 1921 წ.
2. აცსა,-აჭარის სახელმწიფო არქივი; პ-1; ან.-3; ს.-54.
3. აცსა,-აჭარის სახელმწიფო არქივი; პ-1; ა-1; ს-77, ფურც.76.
4. აცსა,-აჭარის სახელმწიფო არქივი; პ-12; ა-1; ს -(4)3-1922 წ.
5. აცსა,-აჭარის სახელმწიფო არქივი, პ-2; ან.1; ს.840.
6. აცსა,-აჭარის სახელმწიფო არქივი; ფ. p-5; ან.-1; ს.-32;264.
7. აცსა, პ-4; ა-1; ს-189 (1926-1928), ფ.90; 208-209; 316.
8. ბაბილოძე, 1958-გრიგოლ ბაბილოძე. სახალხო განათლება აჭარის ასს რესპუბლიკაში (1921-1957 წწ.). ბათუმი.
9. ბაბილოძე, 1975-გრიგოლ ბაბილოძე. ნარკვევები განთლებისა და კულტურის ისტორიიდან აჭარაში. ბათუმი. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“.
10. ბასილაძე, 2015-ნოდარ ბასილაძე. ერისა და ქვეყნის მსახურნი. ბათუმი. გამომცემლობა „აჭარა“.
11. ბაქრაძე, 1987-დიმიტრი ბაქრაძე. არქეოლოგიური მოგზაურობანი გურიასა და აჭარაში. ბათუმი. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“.
12. ინაიშვილი, 1993, - ნინო ინაიშვილი. ციხისძირის ახ.წ. I – VII სს. არქეოლო-გიური ძეგლები. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“.
13. კომახიძე, 1995, -თეიმურაზ კომახიძე. აჭარის მოამაგენი. ბათუმი. გამომცემლობა „აჭარა“.
14. კომახიძე, 1997, - თეიმურაზ კომახიძე. ქობულეთი და ქობულეთელები. ბათუმი. გამომცემლობა „აჭარა“.
15. კომახიძე, 1999, - თეიმურაზ კომახიძე. აჭარის კულტურის ისტორია. ბათუმი. გამომცემლობა „აჭარა“.
16. კომახიძე, 2004, - თეიმურაზ კომახიძე. იოსებ იმედაშვილი-აჭარის მოამაგე. ბათუმი.
17. კომახიძე, 2006 - ხულოს რაიონი, ნაწ. II. ბათუმი. გამომც. „აჭარა“.
18. მათზე წერდა აჭარა, 2010, - ბათუმი. „აჭარა“.
19. ნოღაიძე, 2014 - ჯემალ ნოღაიძე - წერილები წარსულიდან. გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
20. სახოკია, 1985-თედო სახოკია. მოგზაურობანი. ბათუმი. „საბჭოთა აჭარა“.
21. სდს, 2007,-სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. აჭარა, ტ. I, თბილისი. გამომც. „ინოვაცია“.
22. სდს, 2008,- სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. აჭარა, ტ. III, ბათუმი. გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
23. სდს, 2012,-სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. აჭარა, ტ. IV, ბათუმი. გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
24. სურგულაძე, 1973-აბელ სურგულაძე. გულო კაიკაციშვილი. თბილისი. გამომც. „მეცნიერება“.

25. ქათამაძე, 1940 - ალექსანდრე ქათამაძე, აჭარის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმის ფონდები, ბათუმი.
26. ყაზბეგი, 1960-გიორგი ყაზბეგი. სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი. „საბჭოთა აჭარა“.
27. ყაზბეგი, 1995-გიორგი ყაზბეგი. ბათუმი. გამომც. „აჭარა“.
28. შარაშიძე, 1976-ლადო შარაშიძე. სახვითი ხელოვნება აჭარაში, ბათუმი. გამომც. „საბჭოთა აჭარა“.
29. ჩელეზაძე, 2012- ნაილა ჩელეზაძე. დედაბრული” ხელის თავისებურების შესახებ, საერთაშორისო კონფერენცია-,„საქართველო და თურქეთი: კულტურულ ურთიერთობათა ისტორია, დღევანდლობა და პერსპექტივები“. თბილისი.
30. ცივაძე, 1970-ეთერ ცივაძე. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის განვითარება აჭარის ასს რესპუბლიკაში. ბათუმი. „საბჭოთა აჭარა“.
31. ჭიჭინაძე, 1915 - ზაქარია ჭიჭინაძე. ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ? ჟ. „თეატრი და ცხოვრება“, #26. თბილისი.
32. ჭიჭინაძე, 2004-ზაქარია ჭიჭინაძე. ქართველთა გამუსლიმება სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიაში (ზეპირი გადმოცემების მიხედვით). თბილისი.
33. ხახუტაიშვილი, 1995 -დავით ხახუტაიშვილი. ქობულეთის ქვეყანა. თბილისი. გამომც. „მეცნიერება“.
34. ხახუტაიშვილი, 2017-მზია ხახუტაიშვილი. ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელი. თბილისი.
35. წულაძე, 1991-აპოლონ წულაძე. ძმური სიტყვა. ბათუმი. „აჭარა“.
36. წულუკიძე, 2002-ვახტანგ წულუკიძე. განათლების ისტორიისათვის აჭარაში. ბათუმი. „აჭარა“.
37. http://www.kobmuzeu.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=1310&Itemid=803
38. http://qobuleti2skola.blogspot.com/p/blog-page_1327.html
39. <http://unews.ge/cgi-sys/suspendedpage.cgi?id=42>
40. [ource=hp&ei=Sw6YWpzXDIKmsAGnuLCQDg&q=%E1%83%A1%](#).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სულიერი კულტურის ელემენტების სიჭრელითა და სინთეზით ხასიათდება, რაც მისი გეოგრაფიული მდებარეობით და ისტორიული წარსულით უნდა იყოს განპირობებული.

ისტორიულად „ქობულეთის ქვეყანა“ ჯერ კოლხური კულტურის განუყოფელი ნაწილი იყო. უძველესი კოლხური მონეტის - „კოლხური თეთრის“ დიდი ნაწილი სწორედ ქობულეთის ფიჭვნარის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, VIII საუკუნის ბოლოდან აჭარის ზღვისპირა დაბლობი დასავლეთ საქართველოს შემადგენლობაშია. შემდგომ, გვიანფეოდალურ ხანაში, ქობულეთი უმთავრესად გურიის სამთავროში შედიოდა. თურქების დაპყრობამდე „...ეპყრა იგინი გურიელსა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი). მეთხუთმეტე საუკუნეში გურიელების რეზიდენცია იყო სოფ.ალამზარში. XV-XVIII საუკუნეებში ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია მუდმივი დავის საგანი იყო გურიის სამთავროსა და ოსმალეთის იმპერიას შორის. 1703 წელს ის საბოლოოდ მიისაკუთრა ოსმალეთის იმპერიამ. მეზობელ გურიასთან საერთო ისტორიული წარსულითაც უნდა იყოს განპირობებული, რომ ქობულეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში, ზოგადად, აჭარის მოსახლეობის ყოფისათვის დამახასიათებელი წეს-ჩვეულებებისა და რწმენა-წარმოდგენების გვერდით, თავს იჩენს ლოკალური თავისებურებები.

ქობულეთი უძველესი კოლხური კულტურის განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერას წარმოადგენდა. აქ გავრცელებული მრავალი რწმენა-წარმოდგენა და რიტუალი უძველესი პერიოდიდან იღებს სათავეს, რაც კარგად ჩანს ქობულეთში მოპოვებული მატერიალური კულტურის ძეგლებში. აქაურთა არქაული რწმენა-წარმოდგენების დამადასტურებელი მასალა მრავლადაა მოპოვებული ფიჭვნარსა თუ ქობულეთის სხვადასხვა სოფლებში (ბობოყვათი, სოფელი ქობულეთი, ციხისძირი, ფიჭვნარი და სხვ.) წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (ხახუტაიშვილი, 1995).

არქეოლოგიური მასალა ეთნოგრაფიული რეალიების დაზუსტების საშუალებას იძლევა. ქობულეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი უძველესი რწმენა-წარმოდგენების არსებობის დამადასტურებელი არქეოლოგიური მასალა

საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ამ ტერიტორიაზე არსებული უძველესი არქეოლოგიური კულტურა სრულიად შეესაბამება აქ მცხოვრები ეთნოსის ყოფას და ადასტურებს, რომ სწორედ ამ რეგიონს მცხოვრებლები არიან უძველესი კოლხური კულტურის მატარებლები (მემკვიდრეები), რომლებმაც ყოფაში შეინარჩუნეს არა მხოლოდ კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი მრავალი მატერიალური ელემენტი (სამეურნეო და საბრძოლო იარაღები, დასახლების, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების ტიპები, სამეურნეო ყოფის ელემენტები) არამედ სულიერი კულტურის დანაშრევებიც.

განსაკუთრებით საინტერესოა ქართველთა რწმენებში არსებული ხარის, გველის, ნაყოფიერების კულტების, ასტრალური ღვთაებების და სხვ. დამადასტურებელი ისეთი არტეფაქტები, როგორიცაა: ფიჭვნარის ნამოსახლარზე მრავლად მოპოვებული მზისა და მთვარის სიმბოლურგამოსახულებიანი კოლხური კერამიკული ნაწარმი, ოქროსა და ბრინჯაოს ნახევარმთვარისებრი საკიდები, ისპანიის ტორფქვეშა ნამოსახლარზე მოპოვებული, თიხისგან დამზადებული ადამიანის მცირე ზომის ქანდაკება, სავარაუდოდ, ნაყოფიერების ღვთაების გამოსახულება. ხარის კულტის არსებობის დამადასტურებელი ხარის რქების ფორმის თიხის სადგრები, რომლებიც გვხვდება ფიჭვნარის, ციხისძირის ნამოსახლარებსა და ბობოყვათის დიუნურ სადგომებზე. (ხახუტაიშვილი, 1995:97). თიხის რქისებრი სადგრები ხარის სტილიზებულ გამოსახულებებადაა მიჩნეული (კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989:71; ინაიშვილი, 1973:62-64; თავამაიშვილი, 1987:34-43).

ხარის კულტთან დაკავშირებული რიტუალები და ხარის, როგორც საკულტო ცხოველის ფუნქციური დატვირთვა ხელშესახებად შემოგვინახა ქობულეთის მოსახლეობის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულმა მემკვიდრებამაც. აქაური გლეხი ყოველდღიურ ყოფაშიც განსაკუთრებული პატივისცემით ეპყრობოდა ხარს – მარჩენალ პირუტყვს და ყოველნაირად ცდილობდა მის დაცვას, პატივით შენახვას, მოვლა-პატრონობას. ხარის სიჯანსაღე, სიმსუქნე, ჯანიერება ოჯახის სიმდიერის საწინდარად იყო მიჩნეული, ამიტომ ხშირად მიმართავდნენ ისეთ მაგიურ ქმედებებს, რომლებსაც ხარების „ჯანიერად ყოფნა“ უნდა გამოეწვია. მაგალითად, უღელში ხარების პირველად შებმისას ხარებს შუბლზე კვერცხს მიამტვრევდნენ ან ახალი წლის დილას ზურგზე გადაუტარებდნენ, გადაუგორებდნენ კვერცხს (ბსკივა, 1967:29). ხარისადმი მაგიურ-რელიგიური დამოკიდებულება ხარის სამუშაოდ პირველად გაყვანის დროს შესრულებულ წეს-ჩვეულებებშიც ვლინდება. სახნავებში პირველი ჯილდის გატანა კვირაობით ხდებოდა. შესაძლოა, ეს ორშაბათს ან სამშაბათსაც მომხდარიყო, მაგრამ არა მუსლიმთა სალოცავ ჯუმა - პარასკევ დღეს. ხარებს უღელში წითელი ხის - ვაშლის, ტყემ-

ლის, ასკილისგან დამზადებულ ტაბიკებს უკეთებდნენ. სცოდნიათ ხარის კუდზე, ხარის რქაზე წითელი ნაჭრის შებმაც (ნოღაიდელი, 1971:129).

გველის კულტის არსებობა დასტურდება გველის სქემატური გამოსახულებებით კოლხურ ცულებზე, თიხის სადგრებზე, ბრინჯაოს პინცეტებზე, ბრინჯაოს ბალთებზე, სარიტუალო საკიდებლებზე, აბაზანის ტიგელზე, საბერველების საქშენ შტვირებზე, აგრეთვე, რიტუალურ თიხის ფილებზე ბოზოყვანის ქვიშაზვინურებიდან და სხვ. (თავამაიშვილი, 1987:39). გველის კულტის ფართოდ გავრცელება დასტურდება ქობულეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც. გველის, განსაკუთრებით, „ოჯახის მფარველი“ გველის მოკვლა, დღესაც ითვლება ცოდვად. გადმოცემით: „ქობულეთში და საერთოდ აჭარაში, ყოველ სახლს გააჩნია ბინის პატრონი გველის სახით. ის ადამიანს არ ვნებს, იშვიათად გამოჩნდება, თუ მას ვინმე მოკლავს მისი ცხოვრების საქმე წინ არ წავა, ადამიანს ზიანი მიეცემა, ოჯახის უფროსი შეიძლება თან წაიყოლოს. ოჯახის გველს ხშირად რძეს დაუდგამდნენ ჯამით“. ქობულეთელების ყოფაში შემორჩენილ ამ ჩვეულებაში აისახება გველთან და, ზოგადად, ქტონურ არსებებთან დაკავშირებული ქართველთა უძველესი რწმენა-წარმოდგენები. გველი ქართულ ტრადიციაში ამბივალენტურად აღიქმება. ერთის მხრივ, იგი სიკეთის მომტანი და ოჯახის კეთილდღეობის მცველი, ხოლო მეორეს მხრივ, კი, შიშის მომგვრელი და ავის მომასწავებელი იყო. ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში გველისადმი თაყვანისცემის უამრავი ფაქტი დასტურდება. გველს თაყვანს სცემდნენ, როგორც სახლისა და კერის მფარველს. ამასთანავე, გველის თაყვანისცემას საფუძვლად შიშიც ედო. ხალხური რწმენით მიჩნეულია, რომ ოჯახს საკუთარი ფუძის გველი ჰყავდა, რომელიც ბედნიერ ფუძეში ცხოვრობდა და ამიტომაც მას დიდი მზრუნველობით უვლიდნენ. გველს რძესაც კი უდგამდნენ. გველის გაბრაზებას, მოკვლას შესაძლოა შედეგად ოჯახის დაზიანება მოჰყოლოდა. ამიტომ მის მოკვლას უფრთხოდნენ. ამ ჩვეულებაში ჩანს, რომ ხალხი გველს მიცვალებულის სამყაროსთანაც აკავშირებდა. ამგვარად, გველი ხთონურ არსებადაც გვევლინებოდა და ხთონურ კულტს უკავშირდებოდა.

გველის კულტს უკავშირდება ქობულეთში, ისევე როგორც აჭარის სხვა კუთხეებში გავრცელებული გარგნობის, იგივე გველის დღესასწაული. ქობულეთში ეს დღე გზობის (ბზობის) სახელითაა ცნობილი. ბზობა ქრისტიანული დღესასწაულია. იგი გაზაფხულზე, აღდგომის წინა კვირას იმართება. სხვადასხვა ობიექტური მიზეზების გამო (ისტორიული ვითარება, რელიგიური ფაქტორი) ქობულეთში ბზობა გზობით შეცვლილა. ეს, შესაძლოა, ბგერათმონაცვლეობით გამოწვეული ფონეტიკური მოვლენაც იყოს. თუმცა, ცვლილება განიცადა არა მხოლოდ დღესასწაულის სახელწოდებამ, არამედ შინაარსმაც. თუ

საეკლესიო ბზობა იგივე ბაიაობა უფლისთვის ბზებით, ბაიებით (საქართველოში) და სხვადასხვა ხის ტოტებით მიგებების დღესასწაულია, ქობულეთში ეს სემანტიკა მას დაკარგული აქვს და შემორჩენილია მხოლოდ ის რწმენა, რომ დღესასწაული ხეს, მცენარეს უკავშირდება. ამ დღეს სახლში შემას არ მოიტანენ, გველები მოგზაურობენ და სახლში შემოყვებიანო. არ შეიძლებოდა არა მხოლოდ მსხვილი ხის ან შეშის, არამედ ფიჭვის შემოტანაც კი. ხალხური რწმენით იმ წელიწადს ოჯახში გველს ვერ მოიშორებენ. ეს დღე იყო დიდი ხუთშაბათის მომდევნო დღეს - წითელ პარასკევს, რაც სულაც არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რადგან გზობა სახენაცვალი ბზობაა და ეს უკანასკნელი სწორედ აღდგომის წინა მძიმე კვირას უკავშირდება. ამავე დროს მასში ჩადებულია წარმართული რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც გველის კულტს უკავშირდება (ნოღაიდელი, 1971:134).

გველის მაგიური თვისებების რწმენა ქობულეთში არა მხოლოდ არქეოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ მასალებში იკვეთება, არამედ ფოლკლორულ წყაროებშიც. აჭარულ ზღაპრებში - „გველების ხენწიფე“, „გველკაცა“ - ჩანს, რომ გველს შესწევდა ძალა ადამიანსათვის ყოველგვარი სულიერისა და უსულოს ენის მიხვედრის უნარი მიენიჭებინა. იგი ადამიანს ამ ცოდნას ენის წვერის შეხებით გადასცემდა (ნოღაიდელი, 1973: 106).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა სინკრეტულობით ხასიათდება. მასში კარგადაა შემონახული როგორც ქრისტიანობამდელი, ასევე ქრისტიანული და ისლამური პერიოდის წეს-ჩვეულებები და რიტუალები, მაგრამ ბევრი მათგანი სხვადასხვა ეპოქისა თუ ისტორიული ვითარების გამო ძალზე სახეშეცვლილია, ხშირად კი ერთ დღესასწაულში იყრის თავს სხვადასხვა ეპოქის დანაშრევები. ასეთი სინკრეტული ფორმით ხასიათდება ახალი წლის დღესასწაული.

საახალწლო ზეიმი ქობულეთში რამდენიმე დღეს გრძელდებოდა. ასე, რომ იგი წარმოადგენდა საახალწლო დღესასწაულთა მთელ ციკლს, რომელიც ახალი წლის წინა დღეს იწყებოდა „ცხემლის ჭრის“ რიტუალით. მას ჯ.ნოღაიდელი შემდეგნაირად აღწერდა: „ოჯახის უფროსი მამაკაცი ურმით მიდის ტყეში, შეარჩევს ხშირტოტებიან ცხემლას, მოჭრის, ტოტებს შეაჭრის, ტანს მორებად დაჭრის, დააწყობს ურემზე და მიიტანს სახლში. ამ მორებს ანაწილებს შემდეგნაირად: შეშისათვის, ცეცხლზე მოსაწყობად, დააპობს რამდენიმეს და ერთმანეთზე გარდი-გარდმო დააწყობს. რამდენიმე მორს დააწყობს კარიასთან (საქათმესთან), რათა ქათმებმა ზედ გადაიარონ. ცხემლის რამდენიმე ტოტს დაალაგებენ კარის წინ, სადაც ოჯახის წევრები გაივლიან და ტოტებზე გადაივლიან. ახალ წელს დი-

ლით, ოჯახის დიასახლისი რომ ადგება და ცეცხლს დაანთებს, პირველად ცხემლის შემას შეუწყობს ცეცხლს” (ნოღაიდელი, 1971:121).

„ცხემლის ჭრის” სახელით იყო იგი ცნობილი გურიაშიც. ამ დღეს ოჯახის უფროსი დილით მოჭრიდა ცხემლის ხეს, დააპობდა და ზედ დააკლავდა ორ მამლუქას. მის სისხლს კერიაში ჩააქცევდა ლოცვით: “ბევრი მოსავალი, კაი წელიწადი და სიმთელე დაგვიბედუო”. ახალი წლის დილით ოჯახის უფროსს შემოჰქონდა ცხემლის შეშა და ოჯახის კერას მიულოცავდა (რუხაძე, 1976:56). იმერეთშიც, ახალი წლის წინ, „შემოლოცვის” დღეს ოჯახის უფროსი კაცი „კოპიტის ჭოგრებითა” და „ლურჯი ჭყორით” დატვირთული ურმით ეზოში შემოვიდოდა და იტყოდა, „ურემივით დამძიმებული, დატვირთული წელიწადი იყოს ამ ოჯახისთვისო”. იმ ღამეს „ჭოგრებს” დაჭრიდა, ზოგს გარეთ დატოვებდა და ზოგისაგან კარგ ცეცხლს დაანთებდა. კოპიტის „ჭოგრებთან” ერთად, კერაზე კოპიტის ჯირკვიც იყო მოთავსებული. „კერის თავს” სწორედ ეს ჯირკვი წარმოადგენდა (რუხაძე, 1976:97). აუცილებელი იყო ახალი წლის წინა დღით ერთი მარხილი შეშის მოტანა რაჭაშიც. ამავე მარხილზე დებდნენ ჩიჩილაკს, „ნეკერს” (თხილის ბიბილო) და „თომს” (ფეხის თივა), რომლებიც დილაამდე მარხილზე ეწყო, ხოლო მამლის ყივილისას მეკვლე დგებოდა და ისინი სახლში შეჰქონდა (მაკალათია, 1930:58).

ქობულეთში გავრცელებულ “ცხემლის ჭრის” ტრადიციაში ფიგურირებს რცხილა (ცხემლა), რომელიც აჭარაში სარიტუალო მცენარედ ითვლებოდა. „ცხემლის ჭრა” უნდა იყოს ტრანსფორმირებული, უფრო გვიანდელი ფორმა ხის თაყვანისცემისა. როგორც ცნობილია, წარმართი ქართველები, ისევე, როგორც ახლო აღმოსავლეთის ხალხები, აგრეთვე, რომაელები, კელტები, სლავური ტომები, ბერძნები, აზიის ხალხები და სხვ., თაყვანს სცემდნენ ხეებს. ერთ-ერთი ასეთი ხე რცხილა უნდა ყოფილიყო. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, აჭარაში კაცს, რომელსაც ეზოში ცხემლა არ ერგო, ქალს არ მიათხოვებდნენ. ასეთივე საკრალური მნიშვნელობა ჰქონდა მინიჭებული იმერეთში - კოპიტს, სამეგრელოსა და სვანეთში - მუხას, ხევსურეთში - მეგრელაურის მირონიან მუხას, ფშაურ ოქროსშიბიან ბერმუხას, მცხეთის სვეტიცხოველს, მარტვილის ჭყონდიდს და სხვ. (Бардавелидзе, 1957:54-81). არა მხოლოდ ეთნოგრაფიული მონაცემებით, არამედ გადმოცემებითა და წერილობითი წყაროებითაც დასტურდება, რომ საქართველოში არსებობდა არა მხოლოდ გაფეტიშებული ხეები, არამედ ე.წ. წმინდა ჭალები, ანუ ნაკრძალი ხატის ტყეები. მოგვიანებით ასეთი ტყეების შუაგულში აგებდნენ ეკლესიებს. ეკლესიის გარშემო არსებული ტყე წმინდად ითვლებოდა და იკრძალებოდა იქიდან შეწირული ნივთების (სანთელი, ბამბის ძაფები, თეთ-

რი ნაჭერი, საქონლის რქები) ალება და სხვა ადგილას გადატანა. დამნაშავე სასტიკად ისჯებოდა.

კავკასიის ზოგიერთი ხალხის ყოფაში XIX საუკუნემდე იყო შემორჩენილი ნაკრძალი ადგილები, რომლებიც წმინდად ითვლებოდა და რომლებშიც აკრძალული იყო არათუ ხის მოჭრა, არამედ ტოტების მოტეხა, უცხო პირთა შესვლა და სხვ. ხალხის რწმენით, ამ ნაკრძალების მცენარეები სამკურნალო და მაგიური თვისებებით ხასიათდებოდა. ასე, რომ ხის საკრალიზება, წმინდა კორომებისა და ტყეების არსებობა საერთო-კავკასიური მოვლენაა. ხეების თაყვანისცემას და წმინდა ჭალების არსებობის ტრადიციას საფუძვლად უნდა დადებოდა წარმოდგენები ხის, როგორც ცოცხალი არსების შესახებ, რომელიც განასახიერებდა რომელიმე ღვთაებას ან მის საუფლოს (ღუდუშაური, 2000:85). ასეთი წმინდა ტყე ყოფილა ქობულეთში, სოფ. ხუცუბანში, თეთროსნის წმინდა გიორგის სატაძრო კომპლექსის ადგილას. ამ ტყის არსებობა დაუფიქსირებიათ 1944 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაწილეებს. გათხრებმა დაადასტურა აქ წარმართობის-დროინდელი სალოცავის არსებობა. ადგილობრივთა გადმოცემებით, აქ 1940 წლამდე არსებულა წმინდა ტყე, რომელსაც ამავე სოფლის მკვიდრი ოსმან ესელიძე უვლიდა. მისი გადმოცემით აქ „ხის მოჭრა კი არა, ბუნებრივად წაქცეული ხის ან მისი ტოტის გატანაც კი არ შეიძლებოდა“ (იოსელიანი, 1973:52-53). მოგვიანებით ეს ტყეც ტაძრის საკუთრება გამხდარა. ადგილობრივთა ცნობით, ტყის ფართობი 30 ჰექტარს აღემატებოდა. თეთროსანი ეწოდებოდა არა მხოლოდ სალოცავს, არამედ მის ირგვლივ არსებულ საკმაოდ დიდ ტერიტორიას (სურმანიძე, 2007:14). ასეთი საკულტო ტყეები ყოფილა სოფელ სამებაში, თეთრულას ნასაყდრალზე, სოფელ ქობულეთში - ინაიშვილების ნასაყდრალზე, სოფელ ჭახათში - ნოღაიდლების ნასაყდრალზე, სოფელ კოხში - ხუტაძის ნასაყდრალზე. ასეთი საკულტო ტყეებიდან არა მხოლოდ იკრძალებოდა რაიმეს გატანა პირადი მოხმარებისათვის, არამედ ხშირად ასეთ ადგილებში შესაწირავებიც კი მოჰქონდათ. ქობულეთში ასეთ ნასაყდრალებთან არსებულ ტყეებში ხშირად არის „ნაბრალევის ქვა“. ეს არის მრგვალი ან ოთხკუთხა ფორმის, საგანგებოდ დამუშავებული ქვა, რომელზეც აწყობდნენ „თავზე შემონარებს“//„ნაბრალევს“ ანუ შესაწირავს: ნამცხვარი, ქათამი, ფული, სანთლის ნაჭრები, ფერადი ძაფები. საუკეთესო შესაწირავად ითვლებოდა თეთრი მამალი და, ზოგჯერ, ლითონის ნივთებიც (ნემსი, ლურსმანი, წალდი და ა.შ.) (ქათამაძე, 1960:55-56), რაც შესაწირავს წარმართულ ხასიათს აძლევს. თუმცა, დანიშნულებით, „ნაბრალევის ქვა“ ძალიან წააგავს მართლმადიდებლური ეკლესიის წმიდ ტაპეზს - საკურთხევის მაგიდას, რომელიც განასახიერებს ღმერთის ტახტს, რომელზედაც იესო ქრისტე უხილავადაა დაბრძანებული, ასევე - მის საფლავს.

ტრაპეზი საკურთხეველის შუა ადგილზეა, შესაფერისი სამოსლითაა შემკობილი. მასზედ სრულდება წმ.ძღვნის შეწირვის საიდუმლო. საკურთხეველის სიმბოლური მნიშვნელობა უკავშირდება „ნაკურთხ ქვას“, რომელიც, საკურთხეველის ცენტრშია განთავსებული და **ქრისტე** – ქვაკუთხედის სიმბოლოა (კორ. 10:4; ებ. 13:10). საუკუნეთა მანძილზე საკურთხეველმა სხვადასხვა ფორმა მიიღო (მაგიდის, სკივრის, ლოდის, სარკოფაგის) და კიდევ მეტი მნიშვნელობა შეიძინა. შესაძლოა „ნაბრალევის ქვა“ ამ წმ.ტყეებში არსებული ეკლესიების საკურთხეველის ქვა იყო, რამაც გამოიწვია მისდამი განსაკუთრებული მოწიწება და მასზე მსხვერპლის დაწყობის ჩვეულების შემორჩენა ქობულეთის სულიერ კულტურაში. ამ მოსაზრებას ამყარებს ქობულეთში გავრცელებული „ბრალის შელოცვა“. ქობულეთის მნიციპალიტეტის სოფ.აჭყვისთავში არის ქამყარაძეების ნასაყდრალი, სადაც „გადაცემული“, დაწყევლილი ოჯახის ან ავადმყოფის პატრონს მიაქვს შესაწირავი: ფული, უხმარი ნაჭერი, მამალი, სამი კაკალი კვერცხი, უხმარი ნემსი, ღომის ტაბლა, სამი ცალი ლურსმანი. ნივთებს ნასაყდრალზე ტოვებს, მამალსაც გაუშვებს და თან შეულოცავს:

ნაბრალევი იყოს,
 ნაწყევარი იყოს,
 ძველთაგან, ახლისგან,
 შემიწირავს თქვენთვის:
 ფარა, სანთელი,
 პაპლუყი და ტაბლა ღომი,
 სამი ლურსმანი, სამი კვერცხი,
 ლემსი ერთი, კვერცხლის ფარა,
 შემიწირავს თქვენთვის საყდარში.
 ღმერთო, არგე და მოახმარე!

(ჩაწერილია **ჯ.ნოღაიდელის** მიერ 1960 წელს, მთქმელი
 თ.რ.მენაბდე, სოფ. აჭყვისთავი)

ქართულ ეთნოგრაფიაში მიჩნეულია, რომ ხე კულტმსახურების ობიექტად იქცა იმიტომ, რომ მას უკავშირდება წარმოდგენები სამყაროს ხის შესახებ, რომელიც წარმოადგენს სამყაროს ზუსტი რეპროდუქციის გამომხატველ კოსმოლოგიურ სიმბოლოს, სამყაროს ღერძს და მას აქვს გარკვეული საკრალური ფუნქცია – სამყაროს პერიოდული რეგენერაციის პოტენცია (ჯავახიშვილი, 1960:93-96). ხის სწორედ ასეთი საკრალიზებისა და კოსმოგონიურ ასპექტში გააზრების ტრადიციასთან უნდა გვეკონდეს საქმე “ცხემლის ჭრის” რიტუალში.

ხის სულიერ არსებად წარმოდგენისა და მისდამი გარკვეული მოკრძალების კვალი მრავლადაა შემონახული ქობულეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც, ხის მოჭ-

რასთან, სახლის მშენებლობასა და ხეზე კვეთილობასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებსა და წეს-ჩვეულებებში (ვარშალომიძე, 1979:13-15). ვ.პროპის თანახმად, ხეთა თაყვანისცემა ორი სახისაა: ცოცხალი ხის და მოჭრილი ხის. თავდაპირველად, თაყვანისცემის საგანი უნდა ყოფილიყო თავად ცოცხალი ხე, მოგვიანებით კი, ტრანსფორმაციის შედეგად, ეს რწმენა-წარმოდგენები გადატანილი უნდა ყოფილიყო ხის ატრიბუტიკაზე - ტოტემზე, მორებზე და ა.შ. ამგვარად, „ცხემლის ჭრის“ ტრადიცია ხის თაყვანისცემის უძველესი რწმენის ნიშნებს ატარებს, მაგრამ რიტუალის ღრმად შესწავლამ დაგვანახა, რომ „ცხემლის ჭრის“ ტრადიცია მრავალფუნქციონალურია და უკავშირდება არა მხოლოდ ხის კულტს, არამედ სოლარულ კულტს, ნაყოფიერების მაგიას, კერის კულტს. ე.ი. ამ რიტუალში სინთეზირებულია რწმენა-წარმოდგენები. ახალი წლის ღამეს სხვადასხვა ჯიშის ხეების დაწვის რიტუალში მრავალი იდეა და რწმენა იყრის თავს, მაგრამ ერთ-ერთი უმთავრესი ნაყოფიერების მაგიის გამოხატულება უნდა იყოს. საერთოდ, ქართულ ეთნოგრაფიაში საახალწლო მორი მიჩნეულია მამრობითობის განმასახიერებელ ძალად, ხოლო მუგუხალთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები - სქესობრივი აქტის სქემატურ გამოხატულებად, რაც საბოლოო ჯამში ნაყოფიერებასა და სიუხვის უზრუნველყოფას უკავშირდება (ბარდაველიძე, 1953:134). საფიქრებელია, რომ „ცხემლის ჭრის“ რიტუალშიც ცხემლის მორს გამანაყოფიერებელი უნარი მიეწერება და ამიტომაცაა აუცილებელი ახალი წლის დილით საქონელ-ფრინველისა და ოჯახის ყველა წევრისათვის რცხილის ტოტემზე გადავლა, მაგრამ კვლევამ გვიჩვენა, რომ „ცხემლის ჭრის“ რიტუალი არა მხოლოდ მცენარეული და ნაყოფიერების, არამედ ასტრალური კულტმსახურების ნაწილსაც წარმოადგენს. მასში კერისა და ცეცხლის - მზის უძველესი სიმბოლოების - წამყვანი როლი მიუთითებს წეს-ჩვეულების სოლარულ ხასიათზე. მიჩნეულია, რომ ახალი წლის ღამეს კერაში ცეცხლის გაჩაღება დაკავშირებულია ახალი მზიური წლის დასაწყისთან ზამთრის ბუნიობის შემდეგ. მისი ფუნქციონალური დანიშნულება უნდა ყოფილიყო მზის მიწიერი სიმბოლოს - ცეცხლის გაჩაღების მეშვეობით ზეციური ცეცხლის - მზის ცხოველმყოფელი ძალის გაძლიერება, რასაც საბოლოო ჯამში უნდა გამოეწვია ბუნების ძალთა აღორძინება, ნაყოფიერება და უხვმოსავლიანობა, ადამიანების ჯანსიერება და საქონელ-ფრინველის სიმრავლე (ბარდაველიძე, 1941:58).

„ცხემლის ჭრა“ რომ სოლარული კულტმსახურების სფეროში ექცევა, ჩანს მისი დიდი აზრობრივი და ფუნქციონალური მსგავსებიდან, ამავე მიზნით საახალწლო რიტუალში რაჭა-ლეჩხუმში გამოყენებულ ხის მოწნულ გვირგვინთან - გვერგვთან და მთიან გურიაში არსებულ ჩიჩილაკის კალპთან.

საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ახალი წლის რიტუალში იმავე დანიშნულებით, როგორც ქობულეთში რცხილის მორი, ხშირად დომინირებს არა ხის კუნძი, არამედ სხვადასხვა სახის ხისაგან მოწნული გვირგვინი, მაგალითად, ლეჩხუმში საახალწლო რიტუალში გამოიყენება ხის ლერწისაგან მოწნული გვერგვი. აზრობრივი დატვირთვით, საახალწლო გვერგვი დიდ მსგავსებას ავლენს ქობულეთსა და გურიაში საახალწლო რიტუალში გამოყენებულ ცხემლის კუნძთან. აქაც ოჯახის ყველა წევრისათვის აუცილებელი იყო საახალწლო გვერგვზე ხელის შეხება, მისით ოჯახის მიკვლევა, კერის გარშემო შემოტარება, კალოზე გატანა, საფუარზე მოთავსება. როგორც ჩანს, გვერგვი წმინდათაწმინდა და ზრდისა და ნაყოფიერების ძალის შემცველ ობიექტად ისახება. ამავე დროს, იგი ასტრალური და მცენარეული კულტების თანაზიარობასაც გამოხატავს. გვერგვის გარეგანი გამოსახულება მზის ფორმასა და სხივოსნობას ასახავს. ამიტომ, საფიქრებელია, რომ ბარაქის მიმნიჭებული და მარცვლეულის ამალორძინებული ძალის შემცველად მიჩნეული, გარეგანი გამოსახულებით სხივოსან მზეს დამსგავსებული წმინდა გვერგვი მზის ღვთაების ემბლემის გადმონაშთია (ბარდაველიძე, 1941:70). როგორც ჩანს, უძველესი მიწათმოქმედის რწმენა-წარმოდგენებში მზის თაყვანისცემა მცენარეულთან განუყრელად იყო დაკავშირებული. ამავე რიგის რიტუალს უნდა განეკუთვნებოდეს სვანეთში ყანის ნაყოფიერების გადიდების მიზნით მაისის თვეში, „ამაღლება“ დღეს ყანებსა და სათიბებში არყის შეფოთილი ტოტებისაგან დაწნული გვირგვინების დამაგრების ჩვეულება.

გვერგვთან დიდ გარეგნულ და აზრობრივ მსგავსებას ავლენს მთიან გურიაში გავრცელებული “კალპიანი ჩიჩილაკი”. კალპი აქაც ლერწმისგან მოწნული რგოლია, რომელიც ჩიჩილაკის თავზე მაგრდება. ჩიჩილაკთანაც ისეთივე ქმედებებია დაკავშირებული, როგორც რაჭულ-ლეჩხუმურ გვერგვთან. თუ გვერგვი მზის ღვთაების ემბლემის გადმონაშთს წარმოადგენს, მაშინ ამავე ემბლემის გადმონაშთია გურულების კალპიც. ფართოდ გამოიყენებოდა საახალწლო ჩიჩილაკი აჭარაშიც, კერძოდ, ქობულეთის მუნიციპალიტეტში. აქაც სცოდნიათ თხილის ან ლუკუმხის სწორ ტოტებისაგან საახალწლოდ ჩიჩილაკის დამზადება (ნოღაიდელი, 1971:122).

საერთოდ, ეთნოგრაფიაში მიჩნეულია, რომ ჩიჩილაკის სახით განსახიერებულია ქართველების უძველესი შეხედულება სიცოცხლის ხის შესახებ. როგორც ცნობილია, სიცოცხლის ხე მრავალ ძველ ხალხში მზესთან ასოცირდებოდა. ჩიჩილაკის სიმბოლიკა მრავალმხრივ უკავშირდება მზეს. სფერული ყვინჩილა, ვაშლი და ბროწეული, რომლებიც სოლარულ წარმოდგენებთანაა დაკავშირებული, მზის სიმბოლოებადაა მიჩნეული. ჯვარი სქემატურად გადმოგვცემს მზის ტრიალს ცარგვალზე და მთლიანად ჩიჩილაკის სახით სრულიად დასრულებუ-

ლადაა გადმოცემული წარმოდგენა ხვავრიელებისა და სიცოცხლის ხის შესახებ. სწორედ ამიტომ, ჩიჩილაკი, როგორც ხვავრიელებისა და სიცოცხლის სიმბოლო, მზადდებოდა წლის განახლების დღესასწაულზე (სურგულაძე, 1974:56). კალპიანი ჩიჩილაკიც ამგვარ კონცეფციას ასახავს, რამდენადაც აქ მზის სიმბოლო - კალპი სიცოცხლის ხის სიმბოლურ გამოსახულებასთან - ჩიჩილაკთან არის შერწყმული და ორივე ერთად (კალპი და ჩიჩილაკი) ზამთრის მზის მობრუნების დღეობაშია მოცემული (ბარდაველიძე, 1941:72). მზისა და მცენარეული კულტების შერწყმაზე მეტყველებს „ცხემლის ჭრის“ მსგავსი ჩვეულება სვანეთში. აქ ახალი წლის წინა დღეს ჭრიდნენ დაახლოებით არშინის სიგრძის არყის ხეებს, დააპობდნენ, ამ ნაპობებს, რომლებსაც „ნათე“-ს ეძახდნენ, კარს მიაყუდებდნენ. ახალი წლის მეორე დღეს ოჯახში ყველა მომსვლელს ერთი ნათე უნდა შეეტანა შინ და კერაზე მიეყუდებინა. შემდეგ ამ ნათეებს სხვენში აწყობდნენ და ახმობდნენ. მათგან შემდგომ, ლამპრობის დროს, რომელიც ასევე სოლარული კულტმსახურების ორბიტაში ექცევა, ამზადებდნენ ლამპრებს (ნიჟარაძე, 1962:565). აქაც იკვეთება ერთ ჩვეულებაში მცენარეული და სოლარული კულტების შერწყმა. ხისა და მზის კულტების თანაზიარობის თვალსაზრისით საინტერესოა სამეგრელოში დაცული „ჟინიში ორთა“-ს ჩვეულება, რომლის დროსაც ზაფხულში ოჯახის უფროსი მამაკაცი, თავის ვაჟიშვილებთან ერთად, მიდიოდა ტყეში და, საიდუმლო ლოცვის შემდეგ, რაც შეიძლება მაღალ ხეზე ჰკიდებდა მსხვერპლად შეწირული მამლის ტყავს ბუმბულებიანად (აბაკელია, 1987:239).

ამგვარად, ქობულეთში გავრცელებულ „ცხემლის ჭრის“ ჩვეულებაში გამოყენებულ რცხილის კუნძს იგივე აზრობრივი დატვირთვა და ფუნქციონალური დანიშნულება აქვს (საოჯახო კერაზე მისი დაწვის აუცილებლობა, მასზე ოჯახის წევრების ხელის ან ფეხის შეხება, საქონელ-ფრინველის მასზე გადატარება და სხვ.), როგორც გვერგვსა და ჩიჩილაკის კალპს, რომლებიც მზის ღვთაების სიმბოლოებადაა მიჩნეული. „ცხემლის ჭრა“ რომ მზის კულტს უკავშირდება, გარკვევით ჩანს ცხემლის ჭრის გურულ ვარიანტშიც, სადაც ფიგურიგებს მამალი, რომელიც მზის ფრინველადაა აღიარებული ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში (ბარდაველიძე, 1941:72; რუხაძე, 1999:61).

სოლარული სიმბოლიკის მატარებელი „ცხემლის ჭრის“ რიტუალი შემთხვევით როდი მოექცა საახალწლო წეს-ჩვეულებათა ციკლში. 25 დეკემბერი - ჭრის ტეშობის დღესასწაული - აღინიშნება ასტრონომიული „მზის დაბადებისას“, როცა მაქსიმალურად გრძელი ღამის შემდეგ იწყება დღის მატება. საერთოდ, შობა-ახალწელიწადი მთელ მსოფლიოში ყველაზე მკვეთრად გამოხატულ სოლარულ დღესასწაულადაა მიჩნეული, რადგან 25 დეკემბერი მიჩნეულია მზის ინდო-ირანული ღვთაების - მითრას დაბადების დღედ. მითრას კულტი შემდგომ ბერ-

მწულ-რომაულმა კულტურამ შეითვისა, ხოლო მოგვიანებით თავად ქრისტეს სახემაც ბევრი რამ შეითვისა მზის კულტისაგან. რელიგიათმცოდნეობაც ხშირად განიხილავს მზეს, როგორც ქრისტეს წინასახეს. ეკლესიის მამების თანახმად, ჭეშმარიტი ღმერთი არის არა ხილული მზე, არამედ მაცხოვარი – „მზე სიმართლისა“. იესო ქრისტეს ხშირად ადარებენ მზეს: „ცის კიდითგან არის გამოსვლადი მისი და მიწევნადი მისი ვიდრე კიდედ ცისამდე; და არა არს, ვინ დაეფაროს სიცხესა მისსა“ (ფსალმუნნი და ლოცვანი, 2003:37). ქრისტეშობის დღესასწაულმა ოფიციალურად 431 წელს შეცვალა მითრას დღესასწაული, რომელიც აქამდე აღინიშნებოდა. სპეციალურ ლიტერატურაში მიჩნეულია, რომ ქრისტიანულმა ეკლესიამ შობის დღეობა დააწესა მზის დაბადების უძველესი წარმართული დღეობის შესანაცვლებლად. ამ დღესასწაულის თარიღად 25 დეკემბრის დანიშვნა, ეკლესიის მამების სწავლებით, მისიონერული მიზნით მოხდა. ამ დროს წარმართები რომში დღესასწაულობდნენ იუვენალიუსს - მზის ღვთაების დაბადების დღეს, რადგან III საუკუნის 70-იან წლებში რომის იმპერატორმა ავრელიანემ მზის თაყვანისცემა რომის იმპერიის ოფიციალურ სარწმუნოებად გამოაცხადა. ეს სარწმუნოება განიხილავდა მზეს, როგორც უმაღლეს ღვთაებრივ ძალას, სიცოცხლის წყაროს. ქრისტიანობამ მზის ამ გაგებას დაუპირისპირა ღვთაებრივი, სულიერი, ჭეშმარიტი მზის – მაცხოვრის შობის დღესასწაული და ამით მოახერხა წარმართული დღესასწაულის ქრისტიანული შინაარსით ავსება და ფიზიკური მზის დაბადებიდან უხილავი, სულიერი მზის შობისაკენ მიაყრო ადამიანების გონება. რადგან „ამდენი უსამართლობის შემდეგ იშვა ქრისტე, ვითარცა მზე სიმართლისა. ტირანიის უკუნი სიბნელის მერე იშვა ქრისტე, ვითარცა მზე თავისუფლებისა. სიკვდილის უიმედო შიშის მერე იშვა ქრისტე, ვითარცა მზე სიცოცხლისა. საშინელი, პირქუში სატანჯველის, სიყრუისა და ძალადობის მერე იშვა ქრისტე, ვითარცა მზე ჭეშმარიტებისა და სიყვარულისა!..“ (წმ. ნიკოლოზ სერბი). ამიტომაც შობა-ახალწელიწადის დღესასწაულთა ციკლში პრაქტიკულად დარჩა სოლარულ კულტთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები, რომელთა უმრავლესობაც მზისადმი რელიგიური დამოკიდებულების აშკარა რემინისცენციაა.

ვ.ბარდაველიძემ გამოიკვლია ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი და მივიდა დასკვნამდე, რომ უძველესი ქართული კალენდარი მზის მიმოქცევაზე ყოფილა დამყარებული. წელი იწყებოდა ზამთრის ნაბუნიობას მზის ქალ-ღვთაების ბაბარ-ბარბარესადმი მიძღვნილი ბარბალობის დღესასწაულით, რომელიც წლის დასაწყისის დღეობა იყო, მაგრამ მოგვიანებით, როცა მან დაჰკარგა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა და წლის დასაწყისად ახალი წელი იქცა, სოლარულ

კულტთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებათა ნაწილმა საახალწლო დღესასწაულთა ციკლში გადაინაცვლა.

„ცხემლის ჭრა“ დიდ მსგავსებას ავლენს ბარბალობის მულახურ ვარიანტთან. ბარბალობამდე დიდი ხნით ადრე მულახის მოსახლეობა არყის ხეებს ძირიანად ამოაგდებდა, წვრილად დასჭრიდა და საცხოვრებელი ბინის შუაგეცხლის სხვენზე გასახმობად შეაწყობდა. ბარბალობის დროს ამ გამხმარი არყის ხის კონეებით უზარმაზარ კოცონებს აჩალებდნენ. ამ კოცონის ირგვლივ იყრიდა თავს მთელი სოფლის მოსახლეობა. დიასახლისები შინიდან წამოღებული პურის ფქვილით სადღეობო კვერებს აცხობდნენ და ბარბალოს სწირავდნენ და შენაწირს ეზიარებოდნენ. მოსახლეობა მთელ ღამეს კოცონთან ატარებდა, ხოლო ახალგაზრდობა ამ დროს ცეცხლის ირგვლივ ატარებდა დროს ცეკვა-თამაშსა და სიმღერა-მოლხენაში. ქობულეთშიც „ცხემლის ჭრის“ საღამოს სოფელში ინთებოდა კოცონი, რომლის გარშემოც იკრიბებოდნენ სოფლის მცხოვრებლები და ასრულებდნენ ახალი წლის საგალობელს „მეკვლეს“ (ნოღაიდელი, 1971:123). ეთნოგრაფიაში ზოგადად აღიარებულია, რომ კოცონების დანთება, განსაკუთრებით, მზიური კალენდრის გარდატეხის დღეებში (ბუნიობა, მზებუდობა), მიუთითებს ამ ჩვეულების სოლარულ კულტთან კავშირზე. მზე - ციური ცეცხლია, კოცონი - მიწიერი და მათ შორის განუყოფელი კავშირი არსებობს, რაც განაპირობებს მსოფლიოს მრავალი ხალხის ყოფაში მიწიერი ცეცხლის საშუალებით ზეციური ცეცხლის გაძლიერების რწმენაზე დაფუძნებული ჩვეულებების არსებობას. კავკასიელთა რწმენითაც, მზე ზამთარში კარგავს ძალას და ებრძვის სიცივეს. გაზაფხულს ის დასუსტებული ხვდება და ამიტომ ხალხი კოცონების დანთებით ეხმარება მას ძალების მოკრებაში. დაღესტანში ლაკები გაზაფხულზე გროვდებოდნენ მთის ფერდობებზე, ამაღლებულ ადგილებზე და ანთებდნენ კოცონს, რომ მიხმარებოდნენ მზეს ძალის მოკრებაში. გაზაფხულის შეხვედრა დათქმული იყო 22 მარტს, კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა უმრავლესობა კალენდარულ წრებრუნვას ამ დღეს იწყებდა. ზოგან ადრევე ემზადებოდნენ ამ დღისთვის, აგროვებდნენ ფიჩხს, ნაფოტებს. 22 მარტს საღამოს ანთებდნენ კოცონებს და ყველანი (მოხუცებისა და ბავშვების ჩათვლით) ახტებოდნენ, თან ამბობდნენ: „ჩემი ავადმყოფობა – ცეცხლს, ჯანმრთელობა იყოს, ცეცხლის კვამლი გაძლიერდეს!“ ხალხის წარმოდგენით, ცეცხლს ჰქონდა გამწმენდი ძალა და კოცონზე გადახტომით ისინი თავისუფლდებოდნენ იმ უწმინდურებისგან, რომელიც ზამთარში დაგროვდა, თან ამ კოცონის ძალით ეხმარებოდნენ მზეს გაძლიერებაში. საქართველოს სინამდვილეში კოცონზე გადახტომა ჭიკოკოცონობის დროს ავსულთა განდევნისა და განწმენდის საშუალება იყო.

ქართულ ეთნოგრაფიაშიც მიჩნეულია, რომ ბარბალობას კოცონების დანთების წეს-ჩვეულება თავდაპირველად მზე-ბარბალეს სითბო-სინათლის გაძლიერებისათვის განკუთვნილი მაგიური ქმედება უნდა ყოფილიყო. „ცხემლის ჭრის“ რიტუალის მსგავსი ელემენტები (საზოგადოებრივი კოცონების დანთება, სოფლის მოსახლეობის შეკრება მის გარშემო და საგალობლების შესრულება) გვაფიქრებინებს, რომ იგი თავიდან იყო არა მხოლოდ ახალი წლის ციკლში შემავალი უბრალო საოჯახო დღესასწაული, არამედ საერთო-სათემო დღეობა, რომელიც მზის სადიდებლად სრულდებოდა.

მართალია, ქობულეთის ეთნოგრაფიულმა ყოფამ არ შემოგვინახა მზის ღვთაებისადმი მიძღვნილი საერთო ქართული დღესასწაული - ბარბალობა და არც ამ დღესასწაულის აღმნიშვნელი ტერმინი, მაგრამ ეს რიტუალი, შემდგომი კულტებისა და რელიგიების ზეგავლენით სახეშეცვლილი, ცალკეული ელემენტების სახით შეინახა ქობულეთურ „ცხემლის ჭრის“ წეს-ჩვეულებაში. მართალია, დღეს ჭრის ამ რიტუალში არქაული ფორმებისა და შემდგომი რელიგიური პლასტების გამოყოფა, მაგრამ ჩვეულებაში შემორჩენილი სოლარული სიმბოლიკის კვლევა იძლევა იმის მტკიცების საფუძველს, რომ რიტუალის თავდაპირველი დანიშნულება უნდა ყოფილიყო ზამთრის ბუნიობაგამოვლილი მზისათვის დახმარების აღმოჩენა მისი მიწიერი სიმბოლოს - ცეცხლის გაჩაღების მეშვეობით, რათა ზამთრის მიმქრალი მზე აედორძინებინათ და გაეძლიერებინათ.

ამგვარად, „ცხემლის ჭრა“ საახალწლო წეს-ჩვეულებათა ციკლში, აჭარის რეგიონთაგან მხოლოდ ქობულეთში გვხვდება. ასევე, ქობულეთი აჭარაში ერთადერთი რეგიონია, სადაც შემორჩენილია ჩიჩილაკის დამზადების ჩვეულება. „გურიის მსგავსად, აჭარაში საახალწლოდ „ჩიჩილაკს“ აკეთებენ. „ჩიჩილაკი“ ასე კეთდება: მასალა, რომლისგანაც ჩიჩილაკი უნდა დამზადდეს, არის თხილის ან ლუკუმხის სწორი ტოტები. მას ჯერ დანით გარეკანს გააცლიან, შემდეგ ერთი ბოლოთი ზოლებად კანს აცლიან, ხოლო მეორე ბოლოთი რჩება დამაგრებული ხეზე. „ჩიჩილაკს“ შეიძლება გაუკეთდეს ფეხი, საყდენი და ზედ შეიძლება დაჰკიდონ სხვადასხვა სათამაშო (ნოღაიდელი, 1971:51).

ასევე, მხოლოდ აქაა შემონახული „ალილოობის“ ჩვეულება. ეს იყო კარდაკარ ჩამოვლისა და მილოცვის წესი. მომლოცველები ახალი წლის საღამოს ჯგუფებად იწყებდნენ კარდაკარ ჩამოვლას, დადიოდნენ თითქმის გათენებამდე. გალობით ულოცავდნენ ოჯახებს ახალი წლის მოსვლას. ისინიც ასაჩუქრებდნენ მომლოცველებს ფულით, ტკბილეულით, ხილით. სულ ბოლოს თავიანთ ოჯახებს ულოცავდნენ და მიუმდერებდნენ. დილიდან იწყებოდა ერთმანეთთან გადასტუმრება (ნოღაიდელი, 1971:123).

ალილოზა საქართველოში უძველესი პერიოდიდან მომდინარეობს. იგი ქრისტეშობას უკავშირდება. ესაა ქრისტეს მახარებელი მწყემსების მიერ სამყაროსათვის იესო ქრისტეს განკაცების მიხარების ულამაზესი ტრადიცია. „ალილო“ წარმოებულია ბერძნული სიტყვისაგან „ალილოია“, რაც ნიშნავს „აქებდით უფალსა“. ალილო — ქართული საწესო სიმღერაა. სრულდებოდა შობის წინა ღამეს. შეიკრიბებოდა რამდენიმე კაცი (სულ მცირე 3, რადგან სიმღერა სამხმიანია), ჩამოუვლიდა ყოველ ოჯახს და სიმღერით დღესასწაულს მიულოცავდა. მასპინძელი მომღერლებს სანოვაგით ასაჩუქრებდა (აუცილებლად უნდა გაეტანებინათ კვერცხი — სიცოცხლისა და ნაყოფიერების სიმბოლო). ალილოს ტექსტებში („ოცდახუთსა დეკემბერსა“, „ჩიტი ღობეზე შემოჯდა“, „წისქვილს პური დავარიგე“ და სხვ.) გამოთქმული იყო ჯანმრთელობის, ბედნიერებისა და ბარაქიანობის სურვილი. სიმღერას წარმართული ჰანგი უდევს საფუძვლად. „ალილო“, როგორც ჩანს, მოგვიანებით დაერქვა (ალილოიასგან).

ალილოზის ბოლოს მეალილოეები სადმე იკრიბებოდნენ, ზოგან ბოლო მასპინძლის ოჯახში რჩებოდნენ და ამ დღეს მხიარულებაში ატარებდნენ. მეალილოეთა ძღვენის გარეშე გაშვება ხალხში ფუძის უბარაქობისა და ზიანის მომტანად ითვლებოდა. ალილო მთელ საქართველოში იყო გავრცელებული და ყველა კუთხეში თავისებურად ასრულებდნენ. მართალია, შინაარსობრივად იგი ქრისტეშობის დღესასწაულის მილოცვა-მიხარებაა, მაგრამ შემდგომში, ზამთრის ორი დიდი დღესასწაულის - შობა-ახალი წლის კალენდარული სიახლოვისა და მჭიდრო გენეტიკური და ფუნქციონალური კავშირის გამო, ეს რიტუალიც გაერთიანდა და მის თანმხლებ ლექს-საგალობელშიც ერთი და იგივე ტექსტი იკითხება (გიორგაძე, 1993:15).

ქობულეთის მსგავსად, საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, განსაკუთრებით კი დასავლეთ საქართველოში, ეს ჩამოვლა ახალი წლის ღამეს სრულდებოდა. იმის გამო, რომ საშობაო დღესასწაულის აღნიშვნის აკრძალვის შემდეგ, შობის მიხარების რიტუალმა საახალწლო ციკლში გადაინაცვლა, ქობულეთში ჩამოვლის ლექს-საგალობელში მიმართავენ არა ქრისტე-ღმერთს, არამედ წმ. ბასილს:

„შემოვდგი ფეხი, გილოცავ,
გწყალობდეს წმინდა ბასილი,
იმისი მადლით იყავი
პურიტ და ღვინით ავსილი“.

ქართველთა „მეკვლედ“ წმინდა ბასილი დიდი შემთხვევით როდი ითვლებოდა, რადგან 1 იანვარს (ახალი სტილით 14 იანვარს - ე.წ. „ძველით ახალ წელს“) მართლმადიდებლური ეკლესია წმინდა ბასილი დიდს იხსენიებს. ქართველი ხალხისათვის ეს წმინდანი განსაკუთრებით საყვარელია. მას ევედრებოდნენ

წლის ბედნიერად წარმართვისათვის და, განსაკუთრებით, ვაჟიანობისა და სა-
ქონლის გამრავლებისათვის. დასავლეთ საქართველოში ახალი წლის ღამეს ოჯა-
ხის უფროსი სახლში „წმინდა ბასილას მოაბრძანებდა“ – ასე ეძახდნენ ჩიჩილას,
რომლის ტალღოვანი ბურბუმელა, ხალხური რწმენით, წმინდა ბასილი დიდის
წვერს განასახიერებდა. ახალი წლის სუფრას ამშვენებდა ე.წ. „ბედისკვერები“,
რომლებიც კაცის ფორმისა იყო და წმინდა ბასილის საპატივცემულოდ „ბასილა“
ერქვა. ჩანს, რომ წმ.ბასილს, ხალხის წარმოდგენით, მინიჭებული აქვს მოსავლი-
ანობის მფარველისა და ნაყოფიერების მიმნიჭებლის ფუნქციები. მასზეა დამო-
კიდებული გლეხის ოჯახის ავსება პურ-ღვინით.

ახალი წლის ღამეს ოჯახების ჩამოვლის ჩვეულება მსოფლიოს მრავალი
ხალხის ყოფაშიცაა გავრცელებული. ამ რიტუალს ასრულებდნენ ევროპისა და
აზიის ხალხები. აქაც, ისევე, როგორც საქართველოში, კარდაკარ ჩამოვლის
დროს სრულდებოდა მრავალი რიტუალი (მწვანე რტოებით ჩამოვლა, კერაში ნა-
პერწყლების აყრა, მარცვლეულისა და კაკლის მობნევა, ნიღბებისა და საგალობ-
ლების გამოყენება, ძღვენისა და სანოვაგის შეკრება და სხვ.) (КОИОСЗЕ, 1983:75),
რომლებსაც აშკარად გამოხატული მაგიურ-რელიგიური ხასიათი ჰქონდა და
მიზნად ისახავდა ოჯახის კეთილდღეობისა და ხვავ-ბარაქიანობის დაბეგვას.

საფიქრებელია, რომ კარდაკარ ჩამოვლის რიტუალის დაკავშირება ქრისტიე-
შობასთან ქობულეთშიც მოგვიანებით მოხდა ქრისტიანული სარწმუნოების გავ-
ლენით. თავდაპირველად კი იგი უნდა ყოფილიყო ნაყოფიერების მაგიის გამომ-
ხატველი უძველესი ჩვეულება. ჩანს, რომ ჩამომვლელთათვის ძღვენის მიცემა
განიხილება, როგორც ოჯახისათვის მომავალი კეთილდღეობის დაბეგვების აუ-
ცილებელი პირობა. სწამდათ, თუ ჩამომვლელებს ოჯახი არ მისცემდა რაიმე სა-
ჩუქარს, ამ ოჯახს სიღატაკე დაემუქრებოდა. ამიტომ ყველა ოჯახი წინასწარ ემ-
ზადებოდა მათ მისაღებად და ამზადებდა ძღვენს. ამ საახალწლო საჩუქრის გა-
ცემას ისეთივე ფუნქციონალური დანიშნულება ენიჭებოდა, როგორც სავსე სუფ-
რას. ორივე ბარაქისა და სიუხვის წინაპირობად ითვლებოდა. მათი დანიშნულე-
ბაც მომავალი უხვმოსავლიანობის და ნაყოფიერების უზრუნველყოფა იყო.

ძალზე საინტერესო მოვლენაა ის, რომ ახალი წლის მილოცვა-მეკვლეობა და
ხვავისა და ბარაქის დაბეგება ქობულეთში სავალდებულო იყო არა მხოლოდ
ადამიანებისათვის, არამედ საქონელ-ფრინველისათვისაც. ამიტომაც, ქობულეთ-
ში საახალწლო დღესასწაულების ციკლში ახალი წლის 1 იანვარს ტრადიციულ
აღნიშვნასთან ერთად, 2 და 3 იანვარს აღინიშნება ქათმის ფერხვა და საქონლის
ფერხვა. ქათმის ფერხვა ქობულეთში 2 იანვარს იმართებოდა. ამ დღეს, ადრე
დილით, ოჯახის ერთ-ერთი წევრი ქალი ან სპეციალურად ამ დღისათვის

მოწვეული მფერხავი ქალი, ქათმის საკენკით ხელში, საქათმის კარებთან მიდიოდა, ქათმებს კარს გაუღებდა და დალოცავდა:

„ჯიჭი, ჯიჭი დედალაო,
ჯიჭი, ჯიჭი მამალაო,
ასი მამალ, ასი დედალ,
ასი მისი მოჩხოროზი.
ზეით მიაწეფერები,
ქვეით დადიანებო,
ყველა ამას გეხვეწებით,
შორეთ ნუ დეიარებო.
ტყეში სურო, ზღვაში ქვიშა,
ღმერთო იმდენი ამრავლო“.

ამ სიტყვებზე მფერხავი საკენკის კოთხოს თავზე დაიმხოზდა - ქოჩორა ვარიები გამოვაო (ნოღაიდელი, 1971:124).

მფერხავი, ჩვეულებრივ, ქალი უნდა ყოფილიყო. კაცის მოსვლას იბრძნიდნენ, რადგან მიაჩნდათ, რომ ამ შემთხვევაში წიწილებში ბევრი ყვინჩილა გამოერეოდა. ქალის მფერხაობა კი ვარიების სიმრავლის უზრუნველსაყოფად იყო გამიზნული. გარდა ამისა, ამ დღეს ქობულეთში იცავდნენ მრავალგვარ აკრძალვას. ხალხური რწმენით, ამ დღეს სახლში „ფინჩხი არ უნდა დავარდნილიყო, ქათამი კვერცხს გააწანწალებს, ყოლიფერ ადგილზე დადებსო“; მფერხავი ან ოჯახის უფროსი დიასახლისი ქათამს თავზე საცერს ჩამოაცემევდა - „კოკოტაი ქათმები გამუაო“; იბრძნიდნენ ამ დღეს მაკრატლის, დანის, ნემსის ხმარებას - „ქათამი ნიკარტს დააცილებს ერთმანეთსო“; ცულს არ იხმარდნენ - „ხმაი აქ და ქათამი იკარკალებსო“. ქათმის მფერხავს რომ დაბალ სკამზე (ჯორკოზე) დააჯენდნენ, იმ დღეს იმ სკამზე სხვისი დაჯდომა აკრძალული იყო. ამ სკამზე თოკს შემოახვევდნენ - „კრუხი შორს არ წავაო“; ამ დღეს ოთახის დაგვაც აკრძალული იყო - „ქათამი ყველაფერს დაჭეჭყავს ბოსტანშიო“ (ბსკიეა, ანაწერი N5, საქმე N187).

ქათმის ფერხვა გურიაშიც იყო გავრცელებული. ფერხადობა გურულებმა ბარბალობა დღეს იცოდნენ. ამ დღეს სპეციალურად იწვევდნენ „კაი ფეხის“ მეზობელს და სახლში სხვადასხვა სახის მარცვლეულს მოაყრევინებდნენ. სწამდათ, რომ „თუ კაი ფეხის ქალმა, გინდა კაცმა გიფერხა ქათამი ბარბალობას, იმ წელს ყოლიფერი კაი და ბევრი იქნებაო“ (ბარდაველიძე, 1941:34). ქათმის ფერხვა ბარბალობა დღეს გავრცელებული ყოფილა რაჭაშიც. ამ დღეს ოჯახის უფროსი ქალი ყველაზე ადრე დგებოდა, ცეცხლს დაანთებდა, საბძლიდან კალათით ზეს

შემოიტანდა, სოხანეზე მოაპნევდა და თან იძახოდა: “ჩიე, ჩიე, ჩიე, ვარია და ყვინჩილე, ვარია და ყვინჩილე” (სოხაძე, 1964:76).

ასეთივე სპეციალური მფერხაობის დღე იყო საქონლისათვისაც. „საქონლის ფერხვა” იცოდნენ 3 იანვარს. ფერხობისათვის გამოჰყოფდნენ „კარგად დაცდილ” პირებს, რომლებიც დილით ხმის ამოუღებლად შედიოდნენ ახორში და საქონელს წყალს ასმევდნენ. ამ დღეს „კაცი დილას ადგებოდა, ახორში პირველად მარჯვენა ფეხს შედგამდა, „ბისმილაო” – დეილოცებოდა და საქონელს ბალახს დაუყრიდა, სიმინდს აჭმევდა. ამ დღეს საქონელს ზურგზე ხელს არ გადაუშვამდნენ – ბუზი და მატლი გაუჩნდებაო (ბსკიეა, ანაწერი N5, საქმე N187). სხვა მონაცემით ბარაქისა და საქონლის სიმრავლის უზრუნველსაყოფად ოჯახის მამაკაცი ახორში შევიდოდა და სიმინდს და ბრინჯს მოაპნევდა, ბარაქა და ძლიერი საქონელი რომ ყოფილიყო. ან ოჯახის მამაკაცი საქონელს ხაპის გულს და ბრინჯს მოაყრიდა: „გამრავლდეს, ბერეკეთი იყოსო!” (ბსკიეა, ანაწერი N5, საქმე N187).

ქობულეთში საახალწლო ჩვეულებათა ციკლშიც გვხვდება ე.წ. „ფრინველის დაძლევის” რიტუალი. რადგან „პირველი დღის” მაგიის თანახმად, წლის პირველი დღე მთელი წლის იღბლიანობა-უიღბლობას განსაზღვრავდა, ამიტომაც, აჭარაში ახალი წლის დილით ცდილობდნენ განსაკუთრებით მარჯვედ ყოფილიყვნენ, ხელი არაფერში მოსცარვოდათ, ახალ წელს მამდრისად შეხვედროდნენ. ამ მიზნით ახალი წლის წინა ღამით ბალიშის ქვეშ მჭადის ლუკმას ამოიდებდნენ. ოჯახის თითოეული წევრი ცდილობდა გათენებამდე გამოეღვიძა და შენახული მჭადის ლუკმა მამლის ყივილამდე ან ჩიტის პირველ დამახილამდე შეეჭამა, რათა ფრინველისაგან „დაძლეული”, ე.ი. დამარცხებული არ დარჩენილიყო და მომავალი წელი მისთვის უიღბლო არ გამომდგარიყო (ნოღაიძელი, 1971:119).

ქობულეთის მოსახლეობის სულიერი კულტურისათვის დამახასიათებელი რელიგიური სინკრეტიზმი კარგად იკვეთება ქობულეთში ფართოდ გავრცელებულ „საღმრთოს” გაღების რიტუალში. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დღემდეა შემორჩენილი მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად თუ ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის გამოსათხოვად შესაწირავის - „საღმრთოს” გაღების ჩვეულება. ჩვეულებრივ, საღმრთოს სისხლიანი მსხვერპლის სახე აქვს და ხშირად ეკლესიაში ამა თუ იმ დღესასწაულზე საკლავის შეწირვით გამოიხატება, მაგრამ ამ რიტუალის ფორმა და შინაარსი, მიუთითებს, რომ საღმრთოს გაღებას არანაირი კავშირი ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან არა აქვს და ეს უფრო არქაული რიტუალის გადმონაშთი უნდა იყოს. რაც შეეხება მსხვერპლშეწირვის რიტუალის ეკლესია-მონასტრების გაღავანში ან მის მახლობლად ჩატარების ტრადი-

ციას, ეს უფრო პაგანიზაციით, ანუ ქრისტიანულ სახეში წარმართული შინაარსის გაცოცხლებით, რელიგიური ცნობიერების დაღმასვლით უნდა იყოს გამოწვეული.

ბიბლიის თანახმად, პირველი მსხვერპლი ადამის შვილის აბელის მიერ დაკლული საკლავი იყო. მველი აღთქმის ეკლესიაში ღმრთისმსახურებისას მიმართავდნენ რიტუალურ მსხვერპლშეწირვას, რომლის მიზანიც ცოდვათა მიტევების გამოთხოვა იყო. ქრისტიანული სწავლებით, უკანასკნელი სისხლიანი მსხვერპლი - ზვარაკი, რომელიც ადამიანთა ცოდვების მისატევებლად შეიწირა, იყო თვით ძე ღვთისა - მაცხოვარი, რომელმაც თავისი სისხლით გამოისყიდა ადამიანთა ცოდვები. ამ „სოფლის ცოდვათა აღმხმელი ტარიგის“ (იოან. 1.29) სისხლით ეკლესიაში ყოველგვარი სისხლიანი მსხვერპლშეწირვა შეწყდა და დღეს აღესრულება „უსისხლო მსხვერპლშეწირვა“ – ევქარისტია. უფალი ამბობს: „არა შევიწირავ მე სახლისა შენისაგან ზუარაკთა, არცა არავისა შენისაგან ვაცთა; რამეთუ ჩემი არს ყოველი მხეცი ველისაი, ნადირი მთათაი და ყოველი პირუტყვი. ვიცნი მე ყოველნი მფრინველნი ცისანი, და შუენიერებაი ველთაი ჩემ თან არს. შე-თუ-მემშოოს, არავე შენ გეტყოდი, რამეთუ ჩემი არს სოფელი და სავსება მისი. ნუ ვჭამოა ხორცი ზუარაკთაი ანუ სისხლი ვაცთაი ვსუა? შეწირე ღმრთისა მსხუერპლი ქებისაი...“ (ფს.49), ამიტომაც, ქრისტიანული ეკლესია ღმერთს უსისხლო მსხვერპლს სწირავს - პურსა და ღვინოს, რომელიც საღმრთო ლიტურგიის დროს, ანუ წირვის დროს გადაიქცევა იესო ქრისტეს სისხლად და ხორცად, რომელსაც ეზიარებიან მორწმუნენი. ამგვარად, საღმრთოს დაკვლა, ანუ სისხლიანი მსხვერპლშეწირვა ქრისტიანობას არ უკავშირდება და იგი უნდა იყოს არქაული რიტუალი, მსხვერპლშეწირვის ტრანსფორმირებული ფორმა.

მიწისთვის მსხვერპლის შეწირვის ტრადიცია ძალზე არქაულია. უძველესი მიწათმოქმედნი მსხვერპლს სწირავდნენ წმინდა დედას - მიწას და მასში მცხოვრებ სულს, რომელზეც დამოკიდებული იყო მიწდგრების მოსავლიანობის გაზრდა. ჩვეულებრივ, მიწისთვის მსხვერპლშეწირვა მიწაშივე სხვადასხვა პროდუქტის თუ მარცვლეულის ჩაფლვაში გამოიხატებოდა, რადგან, უძველესი მიწათმოქმედის მსოფლმხედველობით, ორმო, კვალი, თხრილი გააზრებული იყო, როგორც მიწის სამყაროში შესასვლელი, მიწის ღვთაებასთან დაკავშირების საშუალება.

საღმრთოს გაღების ჩვეულება გავრცელებული იყო ქობულეთის მუნიციპალიტეტში. ეს რიტუალი ტარდებოდა ოჯახში ხშირი ავადმყოფობისა და სიკვდილიანობის შემთხვევაში. ასეთ დროს ქობულეთში თვლიდნენ, რომ ოჯახი რაღაც ცოდვის გამო იყო დაწყევლილი, “გადაცემული” და ისჯებოდა. ოჯახი სიკვდილიანობისაგან რომ დაეცვათ, იყიდდნენ ცხვარს ან თხას, მოიყვანდნენ

ხოჯას (გურიის მოსაზღვრე სოფლებში მღვდელსაც), ცხვარს დაკლავდნენ, ხორცს მოწვეულ სტუმრებსა და ხოჯას (ან მღვდელს), აგრეთვე, ოჯახის რძალს აჭმევდნენ, ხოლო ძვლებსა და მორჩენილ ნაწილებს შეახვევდნენ მიტკალში და მიწაში ჩაფლავდნენ (ნოღაიდელი, 1971:51). ეს არის მსხვერპლშეწირვის სახესხვაობა, რაც ზებუნებრივი ძალებისათვის მოსავლის, საქონელ-ფრინველის ნამატის და სხვ. მეტაფორული გაზიარების გზით ზებუნებრივი ძალების გულისმობას და მათი კეთილგანწყობის გამოწვევას ისახავდა მიზნად. ეს არის მსხვერპლშეწირვის განსაკუთრებული ფორმა - ნაცვალგება. ამ შემთხვევაში მსხვერპლშეწირვა ტარდება იმ ადამიანის სიკვდილის ან ავადმყოფობის წილ, რომელიც სწირავს მსხვერპლს ან რომლის სახელზეც ხორციელდება მსხვერპლშეწირვა. ე.ი. მსხვერპლის გაღება ხდება ვიღაცის სიცოცხლის სანაცვლოდ, მისი შემწირველის დასაცავად. მსგავსი რიტუალი სრულდებოდა ქობულეთში საბავშვო დაავადების - გოჭოს ანუ რაბიტის მკურნალობისას: ავადმყოფს ფეხს დაადგმევინებდნენ ხორცის ნაჭერზე (ზოგჯერ თევზზე) და მერე ამ ხორცს ჩაფლავდნენ გზაჯვარედინზე. მსხვერპლშეწირვის ასეთი ტრანსფორმირებული სახე უნდა იყოს ქობულეთში გავრცელებული „საღმთოს გაღების“ ჩვეულებაც. „საღმთოს“ ნარჩენების მიწაში ჩაფლვაც ადამიანის მაგივრად მსხვერპლის ჩანაცვლება-გაღება უნდა იყოს. მარცვლეულის, სხვადასხვა ხილის, ნამცხვრების, შინაური ფრინველებისა და ცხოველების ნარჩენების მიწაში ჩაფლვა - მიწისათვის მიზარება - არ უნდა იყოს შემთხვევითი და მიწის კულტთან დაკავშირებულ ქართველთა უძველეს რწმენა-წარმოდგენებს უნდა ასახავდეს. ძველად სიტყვა „დედამიწა“ აღნიშნავდა არა მიწას (მის აღსანიშნავად ხმარობდნენ ტერმინს „ქვეყანა“), არამედ „მიწის დედა“-ს, მიწის ღვთაებას. გასულიერებასა და ღვთაების რანგში აყვანაზე მიუთითებს ქობულეთში გავრცელებული მიწასთან დაკავშირებული დაფიცებისა და დაწყევლის ფორმულები, ხატოვანი გამონათქვამები: უტყუარობის დამადასტურებლად მიწაზე დაიფიცებდნენ, რადგან „მიწა ნაფიცარია“ და ტყუილის მთქმელი დაისჯება; „მიწა არ მიიღებსო,“ - იტყოდნენ ბოროტ, სიავის მქნელ კაცზე; „მიწა დაავადმყოფდაო,“ - ამბობდნენ მაშინ, როცა ბევრი ახალგაზრდა დაიკრძალებოდა. მიცვალებულის დასაფლავებას ქობულეთში „მიწაში შენახვას“ ეძახიან. ასევე ამბობენ თესვის პროცესზე - „თესლი მიწას მივაბარეო“. ამგვარად, ქართველები თავყანსა სცემდნენ „დედამიწას“, როგორც ღვთაებას. თავდაპირველად ტერმინი „ღმერთი“-ც რომლიდაც მდებდრობითი სქესის ღვთაების სახელი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგ, დროთა განმავლობაში, გამხდარა საზოგადო სახელი (ჯავახიშვილი, 1979). ამიტომ, საკვებით ზუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ ამ ტერმინით აღნიშნავდნენ დედამიწას და საღმრთოც მიწის ღვთაების გულისმოსაგებად გაღებული მსხვერპლი უნდა იყოს. ეს რიტუალი

ტარდებოდა სწორედ დედამიწის გულისმოსაგებად, რათა ადამიანებზე განრისხებულმა მიწის ღვთაებამ იკმაროს გაღებული მსხვერპლი და აღარ წაიღოს ამ ოჯახის წევრების სიცოცხლე. ალბათ ამიტომაც ეკრძალება ამ საღმრთოდ გაღებული მსხვერპლის ჭამა ოჯახის წევრებს. ამგვარად, „საღმრთოს“ გაღება მიწისათვის მსხვერპლის გაღების ჩვეულებაა, რაც სხვადასხვა პროდუქტის, მარცვლეულისა თუ რიტუალური ტრაპეზის ნარჩენების მიწისათვის სიმბოლურ „მიბარებაში“ გამოიხატებოდა. მიწისათვის მსხვერპლის გაღების გარკვეული წესი, გარდა ზემოთ უკვე აღწერილი რიტუალებისა, თავს იჩენს ქობულეთში ახალი სახლის მშენებლობის დროს სახლის მარჯვენა საძირკველში პურის კაკლის, საქონლის ბეწვის, შაქრისა და ხურდა ფულის ჩატანების ჩვეულებაში. სჯეროდათ, რომ საძირკვლის ქვა მხოლოდ ამის შემდეგ „იცნობდა თავის ადგილს“ და შესაძლებელი იყო სახლის მშენებლობის დაწყება (ნოღაიძელი, 1986:71). ზოგან, განსაკუთრებით ქობულეთის დაბლობში, სცოდნიათ ცოცხალი შესაწირავის (შინაური ფრინველი, წვრილფეხა თუ მსხვილფეხა საქონელი) გაღება და ბალავარში მისი სისხლის ჩასხმა (მიქელაძე, 1982:42). ამგვარად, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერ კულტურაში დასტურდება როგორც მიწის ღვთაების რანგში აყვანის ზოგადქართული მოდელის ნიშნები, ასევე, მიწის კულტთან დაკავშირებული არქაული რწმენა-წარმოდგენებისა და რიტუალების კვალი, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ მიწის კულტმა ქართულ ღვთაებათა იერარქიაში თავისი მნიშვნელობა შეინარჩუნა, როგორც ერთ-ერთმა უმაღლესმა და მთავარმა ღვთაებამ მიწათმოქმედების ჩასახვიდან ვიდრე ქრისტიანობის გაჩენამდე, ხოლო შემდგომ, მიუხედავად იმისა, რომ განიცადა დიდი სახეცვლილება, უკვალოდ არ გამქალა და შეინარჩუნა თავისი ფუნქციონალური დანიშნულება ქართველი მეურნის რწმენა-წარმოდგენებსა და აგრარულ წეს-ჩვეულებებში.

რაც შეეხება სამსხვერპლო პირუტყვად ცხვრისა და თხის გამოყენებას, ეს სავსებით ბუნებრივია, რადგან ქართულ ეთნოგრაფიასა და ფოლკლორში ცხვარი, როგორც სამსხვერპლო ცხოველი, უმთავრეს შესაწირავად, უპირველეს საკლავადაა მიჩნეული როგორც მიცვალებულისათვის, ისე აგრარული ღვთაებებისათვისაც. ეთნოგრაფიულ ყოფაში კი, თავის მხრივ, მოწმდება მჭიდრო კავშირი მიცვალებულისა და აგრარულ - მზისა და მიწის - კულტებს შორისაც. ისინი მიჩნეული არიან მიწის კულტის თანაზიარ ზოომორფულ არსებებად და ხშირად მონაწილეობენ მიწის კულტმსახურების რიტუალებში.

მსხვერპლშეწირვის ასეთი სახე ცნობილია, როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხის, ასევე, მსოფლიოს სხვა ხალხების რწმენა-წარმოდგენებში. საღმრთოს გაღების ჩვეულება საქართველოს სხვა კუთხეებშიცაა გავრცელებული. მაგალი-

თად, აღბუღალის რ-ში იხდიდნენ საღმრთოს. გ.ჩიტაია თვლის, რომ ეს რიტუალი მიძღვნილი უნდა ყოფილიყო მიწისა და ნაყოფიერების ღვთაებისადმი (ჩიტაია, 1927:229-231). სამეგრელოში ნაფრას ან ნაფურახას სახელით ცნობილი, ავადმყოფობისაგან დაცვისათვის განკუთვნილ ჩვეულების დროსაც ოჯახის ქალი აცხობდა სარიტუალო ხაჭაპურს, რომელსაც ტყეში ან სიმინდის ყანაში დაჩოქილი სწირავდა დედამიწის ღვთაებას, რადგან მიაჩნდათ, რომ ავადმყოფი სწორედ მიწის ქალღვთაებისაგან იყო შერისხული (ბრეგაძე, 1969: 244). რიტუალური პურების, შეწირული გოჭის ძვლების, ყველის, თხილის, ღვინის მიწაში საკულტო დანიშნულებით ჩაფლვა სცოდნიათ „მიწის გაჯერების“ წესისა გურიისა (ჩიტაია, 2000:267), „გოთოხვამა ფუძის//ფუძეში ოხვამეშის“, „დიხამ ხვამას“ დროს სამეგრელოში, „ფუძის გამოლოცვის“ ცერემონიაზე იმერეთში (მაკალათია, 1941: 174-275; აბაკელია, 1982:153). ფშავ-ხევსურებს სწამდათ, რომ თითოეულ ადგილს, - მთას, გორას, ხევს... ჰყავს დედა, რომელსაც „ადგილის დედა“-ს ეძახიან, მეგრელებსაც სწამთ ფუძის მფარველი ღვთაება, „ფუძის ბატონი“. მეგრულად მას „ნერჩი პატენი“ ჰქვია. „ნერჩი“ ნიშნავს ფუძეს, იმ ნიადაგს და მიწას, რომელზედაც სახლი დგას. მის სახელზე მუხლმოყრილნი ტაბლებით ხელში ლოცულობენ მიწაში გათხრილ ორმოსთან. ლოცვის შემდგომ „ტაბლებს“ იმ ორმოში ჩააწყობენ და ზედ დიდ ლოდს გადახურავენ, ამას „ტაბლების დაკრძალვა“ ჰქვია. ეს მასალა გვაფიქრებინებს, რომ ქობულეთშიც თავდაპირველი დანიშნულება „საღმთოს გაღებისა“ უნდა ყოფილიყო მიწის ღვთაებისათვის ძღვენის მირთმევა მისი კეთლგანწყობისა და მხარდაჭერის მოპოვების მიზნით.

ამგვარად, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის წესჩვეულებებში მრავლადაა შემონახული რიტუალური დანიშნულებით სხვადასხვა პროდუქტისა თუ კერძის გამოყენების ტრადიცია. ეს კერძები უმეტესწილად ნაყოფიერების, ხვავისა და ბარაქის დასაბეველად და ზებუნებრივი ძალების კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად იყო განკუთვნილი, მაგრამ, ამავე დროს, საფიქრებელია, რომ რიტუალური კერძები მსხვერპლშეწირვის გარკვეული ტრანსფორმირებული ფორმა, მსხვერპლის გაღების სახესხვაობა უნდა იყოს.

არსებობს მოსაზრება, რომ ტრაპეზი არის ღვთისმსახურების პირველი საფეხური, მსხვერპლშეწირვის წინამორბედი, რომელიც მსხვერპლშეწირვის სახით ჩამოყალიბდა რელიგიური კულტების ჩამოყალიბების შემდგომ. სხვა მოსაზრებით კი, მსხვერპლშეწირვა სათავეს იღებს ჯერ კიდევ ანიმიზმის პერიოდიდან და თავდაპირველად გამოიხატებოდა რეალური მსხვერპლის - ადამიანის შეწირვით, რასაც ისიც ადასტურებს, რომ განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ ტომებში მსხვერპლად ადამიანის შეწირვის ჩვეულება საკმაოდ გვიან პერიოდამდე იყო დაცული. შემდგომ, ტრანსფორმაციის შედეგად, ადამიანის შე-

წირვის წესი პირუტყვის შეწირვას შეუცვლია, უფრო მოგვიანებით კი სიმბოლურ საგნებს და მსხვერპლშეწირვასაც სიმბოლური სახე მიუღია (კოსვენი, 1971:179). პროცესის ამ თანმიმდევრობით განვითარებას ადასტურებს ქობულეთში აგრარულ წეს-ჩვეულებებში მსხვერპლ-შესაწირავების ადგილი და როლი და საკვების რიტუალური დანიშნულებით გამოყენების წესი, აგრეთვე, არსებული არქეოლოგიური მასალა და მითოლოგიური სიუჟეტები. თავდაპირველად ზებუნებრივი ძალების გულისმოგების მიზნით გაცემული უნდა ყოფილიყო რეალური მსხვერპლი - ე.წ. სისხლიანი შესაწირი - პირუტყვი ან ფრინველი (უფრო ადრე შესაძლოა ადამიანიც (ჯავახიშვილი, 1960:52); განვითარების შემდგომ საფეხურზე მსხვერპლშეწირვა უნდა შეეცვალა ღვთაებებისათვის მსხვერპლის მეტაფორულ გაზიარებას - ე. წ. „უსისხლო მსხვერპლს“ ძღვენ-შესაწირავების სახით, ხოლო ბოლო ეტაპზე სიმბოლურ მსხვერპლს - რიტუალურ ტრაპეზსა და მის გამარტივებულ ფორმას რიტუალური კერძების სახით. ქობულეთში დაფიქსირებული ძღვენ-შესაწირავები და რიტუალური კერძები მემინდვრეობასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტად გვევლინებიან. საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, მათ აქაც მინიჭებული აქვთ საკრალური მნიშვნელობა და ზებუნებრივი ძალების კეთილგანწყობის მოპოვების, ნაყოფიერების, ბარაქიანობისა და სიუხვის უზრუნველყოფის მიზნით გამოიყენებიან.

ქობულეთის მოსახლეობის არამატერალურმა კულტურამ მრავალი უძველესი წეს-ჩვეულების კვალი საბავშვო თამაშის სახით შემოგვინახა. ასეთია, აქ ფართოდ გავრცელებული ხალხური გართობა-თამაშობა „დათვობია“, რომელიც ქორწილისა და ლხინის დროს სრულდებოდა და ბერიკაობა-ყეენობის - ბუნების აღორძინებისა და ნაყოფიერების განახლებისადმი მიძღვნილი ხალხური დღესასწაული ასახავს. ქობულეთში ბერიკაობა-ყეენობის დღესასწაული თუ მისი ზუსტი პარალელი შემორჩენილი არ არის, მაგრამ შინაარსობრივი და ფუნქციური მსგავსების მიხედვით, საფიქრებელია, რომ ქობულეთში ამ დღესასწაულის კვალი საქორწინო გართობა-თამაშობის „ფადიკო“-სა და საბავშვო თამაშის - „დათვობია“-ს სახითაა შემორჩენილი. ამჯერად, ჩვენ მხოლოდ „დათვობია“-ს შევხებით, რადგან ეს თამაშობა, ფაქტიურად, მხოლოდ ქობულეთშია შემორჩენილი

დათვობია ბაირამის და სხვა დღესასწაულის დროს სრულდებოდა და იგი ყოფით კულტურას თამაშის სახით შემორჩა. დათვობიას თამაშის დროს მთავარს, მსაჯულს ან მეფეს ირჩევდნენ, რომელსაც ხელში განასვენებული ყაბალახი ეჭირა. მეორე მონაწილე კი ვითომ დათვი იყო. იგი მეფის წინაშე წელში მოხრილი დგებოდა. მთავარი დათვს სცემდა, გარშემო უვლიდა და ეუბნებოდა:

„– დათვო, გძინავს თუ გღვიძავს?

ამაზე დათვი უპასუხებდა:

– არც მძინავს, არც მღვიძავს.

ამას სამჯერ იმეორებდნენ. შემდეგ მსაჯული ეტყოდა:

– ცეცხლი გამოგიშალო?

– რაფერ გამომიშლი?

– ასე...

და მსაჯული ფეხს გამოჰკრავდა. მოთამაშენი მოშორებით დგებოდნენ და დათვის გამოქცევას ელოდნენ. ყველანი მზად არიან გასაქცევად, რათა დათვს თავი არ დააჰერინონ. ახლა დათვი შეეკითხება მსაჯულს:

– ჩემი თხა სა წეიყვანე?

– აქეთ გადავყარე: თითით უჩვენებს, ზოგიც შევჭამე და ზოგიც ტყეშიაო – ეტყვის მსაჯულს დათვი და ცემით გაისტუმრებს. დათვი გაიქცევა, მსაჯული გაეკიდება და რამდენჯერაც დაეწევა, იმდენჯერ განასკვნული ყაბალახით სცემს. თუ რომელიმე თხას დაიჭერს, მონაწილეებს თავიდან ირჩევენ და თამაშს იწყებენ“ (ნოლაიდელი, 1971:143).

აქ, უპირველესად, ყურადღებას დღესასწაულის სახელწოდება იქცევს. საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ბერიკაობა-ყეენობას დათობა ან დათვბერიკული ერქვა, რადგან ზოგჯერ ბერიკას დათოს (დათუნას) ეძახდნენ. იგი მოკვდავი და აღდგენადი ღვთაება იყო (სურგულაძე, 1981:42). დათვს იგივე ფუნქციები ეკისრა, რაც ბერიკას. ერწო-თიანეთში თავბერიკას დათვის ნილბით წარმოსახვდნენ. ხევსურულ ქორწილში თამაში სცოდნიათ, რომელსაც დათუნობას უწოდებდნენ (რუხაძე, 1999:95). დათვობია დიდ მსგავსებას ავლენს “მელიატულეფია”-სთან, რომლის დროსაც ერთი ბავშვი მელა ტულეფიასთან მიდის და დაკარგული ვირს (შდრ. აჭარაში თხას) ეძებს. მელია ტულეფიას რიგს ეჯახება და ბავშვს იტაცებს. ვინც მეტ ბავშვს დააგროვებს ის გამარჯვებული ხდება. მელია ტულეფიას სასიმღერო ტექსტში თხასთან სქესობრივი ურთიერთობის გამომხატველი სიტყვებიც იჩენს თავს, რაც არ გვხვდება დათვობიაში, მაგრამ სქესობრივი აქტის სიმულაციად განიხილება გაკვანძული ყაბალახით ცემა.

ჩვეულებრივ, ამ ტიპის რიტუალებისათვის ზოომორფული ნილბების გამოყენებაა დამახასიათებელი. ბერიკაობა-ყეენობაში მონაწილე პერსონაჟთა ნილბების, როგორც გარეგნული, ისე ფუნქციური მხარეების განხილვა ამ უძველესი სამიწათმოქმედო დღესასწაულის მრავალ საყურადღებო მომენტს ავლენს. ასეთი რიტუალის დროს აჭარაში ნილბების გამოყენების ჩვეულება არ დასტურდება, მაგრამ, სამაგიეროდ, აქ დათვის და თხის განმასახიერებელი პერსონაჟები გვხვდება. დათვი, გაზაფხულზე ზამთრის ღრმა ძილიდან გამოღვიძებული ცხო-

ველი, გაღვიძებული, გაცოცხლებული ბუნების, ნაყოფიერების ძალთა სიმბოლოდ გვევლინება და ბუნების ძალთა აღორძინებისადმი მიძღვნილ რიტუალებში მისი მონაწილეობა სავსებით გასაგებია. დავი, რომელიც გამოღვიძებულ ბუნებას განასახიერებდა, ხშირად ფიგურირებდა არამარტო ქართველი, არამედ მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხის ანალოგიურ საგაზაფხულო კარნავალებში. რაც შეეხება თხას, თხა ან თხის ტყავგადაცმული პერსონაჟები, ბერიკაობის ერთ-ერთი მთავარი მონაწილენი იყვნენ და ბუნების აღორძინებისა და ნაყოფიერების ძალის მატარებელი ზოომორფულ არსებებად განიხილებოდნენ. რელიგიის ისტორიიდან ცნობილია, რომ უძველეს ხალხებში თხასა და ცხვარს გამანაყოფიერებელი ძალა მიეწერებოდათ. აგრარულ რწმენა-წარმოდგენებში თხისა და ცხვრის გამომსახველ პერსონაჟთა და მათი ნიღბისა და ტყავის განსაკუთრებული როლი ამით იყო განპირობებული. ამიტომაც ბერიკას თხის ან ცხვრის ტყავს აცმევდნენ. ნიღაბსაც თხის რქებსა და თხის ბეწვის თმა-წვერს უკეთებდნენ (რუხაძე, 1999:87).

ქობულეთის მოსახლეობის სულიერი კულტურა ლოკალური თავისებურებებითაც ხასიათდება. აქ შემორჩენილია ისეთი რწმენა-წარმოდგენები და ჩვეულებები, რაც აჭარის სხვა რეგიონში არ გვხვდება. ასეთია „რვა იანვრობა“.

ხალხის გადმოცემით რვა იანვრი საშიში დღეა, საზოგადოდ, სახლიდან გასვლას ერიდებიან. რატომღაც ხალხში ესეთი რწმენა არსებობს, რომ იანვრის რვაში შეიძლება მოვიდეს დიდი თოვლი, დიდი ქარბუქი. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვით რაღაც საშინელება მოხდა მთაში გამგზავრებულ სიძე-სიმამრს და სიძე-ცოლისძმას შორის. თუ რა მოხდა ჯერჯერობით არ ვიცით. ამიტომ ხალხი ამბობს:

„იანვრის რვასა

ნუ ენდობი მთასა,

ნურცა სიძე-სიმამრსა,

ნურცა ცოლის ძმასა“ (ნოღაიდელი, 1971:68)

ლოკალური თავისებურებები ახასიათებს ქობულეთურ სამზარეულოსაც. აქ, მთიანი აჭარისაგან განსხვავებით, მეტად იყენებენ ყოველდღიურობაში ხორცეულს. მზადდება განსხვავებული კერძებიც, მაგალითად, იახნი, დედლური, მაჯუნი. ახალგათხოვილი ქალისათვის „სადილის მიტანის“ ჩვეულებაშიც, გარდა საყოველთაოდ მიღებული ტკბილეულისა, აქ აუცილებელი იყო მრგვალად მოხარშული ინდაურისა და ღვეზელების მირთმეცაც. ღვეზელი გურიაში ფართოდ გავრცელებული საშობაო ხაჭაპურია კვერცხის შიგთავსით, რომელიც საქართველოში არსად მზადდება, გარდა გურიისა და გურული ღვეზელის სახელწოდებითაა ცნობილი. ქობულეთურ „სადილში“ მისი გამოყენება გურიის

გავლენით უნდა ხდებოდეს, რადგან კვერცხიანი ხაჭაპური გამრავლებისა და სიცოცხლის სიმბოლოდაა მიჩნეული, ახალგათხოვილი ქალისათვის მისართმევ ძღვენში ეს კერძი, შესაძლოა, სწორედ ამ ნიშნით მოხვდა.

განსხვავებულია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ყოფაში დამკვიდრებული გლოვისა და დატირების წესებიც. აქ ქალები მეტად არიან ჩართული სამგლოვიარო ცერემონიალში. მიღებულია მიცვალებულის ხმამაღლა დატირება, მოთქმით ტირილი - ერთი ჩამოთვლის მიცვალებულის დადებით თვისებებს ტირილით (რეჩიტატივით), სხვები სულგანაბული უსმენენ. დაწესებულია „ტირილის ჩამორთმევა“ - მახლობელი ქალები რიგ-რიგობით ტირიან. ერთი რომ დაიღლება, მეორე გააგრძელებს, ზარის შეწყვეტა სირცხვილად ითვლება. გარდა ამისა, მთელი წლის განმავლობაში ოჯახის ქალები გამოდიან ეზოში, გამოაქვთ მიცვალებულის ტანსაცმელი ან ნივთი და მოთქმით თითო-თითოდ, მორიგეობით ტირიან.

როგორც აღვნიშნეთ, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერ კულტურაში შედარებით კარგადაა შემონახული ქრისტიანული შრე. აქ შემორჩენილია ფერისცვალების აღნიშვნის ტრადიცია. ფერისცვალების დღესასწაულს ქართული მართლ-მადიდებლური ეკლესია 19 აგვისტოს ზეიმობს. ფერისცვალება თორმეტ უდიდეს ქრისტიანულ დღესასწაულთაგან ერთერთია და იესო ქრისტეს ამქვეყნიური ცხოვრების მნიშვნელოვან ეპიზოდს უკავშირდება: უფალი თავის მოწაფეებთან ერთად ავიდა თაბორის მთაზე სალოცავად. ღოცვისას მოწაფეებს ჩაეძინათ, ხოლო როდესაც გამოიღვიძეს, ნახეს უფალი, რომელსაც ღრუბელი დაადგა თავს, ღვთაებრივი ნათლით გაბრწყინდა და ფერი იცვალა. უფლის ფერისცვალების დღეს, სრულიად მოწმენდილ ცაზეც კი ახლაც გამოჩნდება ღრუბელი თაბორის მთაზე. მართალია, ქობულეთში ფერისცვალება დღესასწაულის სახით აღარ აღინიშნებოდა, მაგრამ დღესასწაულის დროს ქობულეთის მცხოვრებლები გადადიოდნენ მეზობელი გურიის სოფლებში, განსაკუთრებით, შემოქმედში და მონაწილეობას იღებდნენ აქ გამართულ სხვადასხვა გართობა-თამაშობებში: ლელო, ჯირითი, ცხენბურთი. კარგადაა ცნობილი, როგორც ბუნებაში გარდატეხის შემომტანი დღესასწაული. ქობულეთში გავრცელებულია რწმენა, რომ ამ დღეს (6 მარტობისთვის) წყალში ყინვა ჩავარდება და მდინარეები გაცივდება. მოსალოდნელია მთებში მოთოვოს. მოსავალიც მწიფობას ფერისცვალებას იწყებს. ამ დღეს საქართველოს ყველა მართლმადიდებურ ეკლესიაში ხილი იკურთხება. ძველად ფერისცვალებამდე იკრძალებოდა ახალშემოსული ხილის მირთმევა. ეს ჩვეულება სათავეს იღებს ძველი აღთქმიდან: კაენმა და აბელმა უფალს ხილი შესწირეს, მან კი მიწები უბოძა საარსებოდ. მაღლიერი მხევლები, აქედან მოყოლებული, სანამ თვითონ „იხმევდნენ ხილს“,

მოწეული ნაყოფის გარკვეულ ნაწილს, სამადლობელი სახით, უფალს სწირავდნენ. ქობულეთში ხილის კურთხევის ჩვეულება და მასთან დაკავშირებული აკრძალვები მივიწყებულია. შემორჩენილია მხოლოდ ერთი აკრძალვა: შვილ-მკვდარი დედები არ მიირთმევდნენ ახალშემოსულ ვაშლს ფერისცვალებამდე, რადგან სწამდათ, რომ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, იმქვეყნად წასულ მათ შვილებს ფერისცვალებას შეწირული ვაშლი არ შეხვდებოდათ.

ქრისტიანულ რწმენა-წარმოდგენათა შრე გვხვდება შელოცვებშიც. თითქმის ყველა შელოცვა იწყება ფორმულით: „სახელითა მხითითა, მამითა, ძითა და სულითა წმინდით...“. შელოცვებში ხშირად მოიხსენება უფალი, ღვთისმშობელი, ქრისტიანული წმინდანები და თხოვნა-ვედრება მათ მიმართ აღესრულება. მაგალითად, „ყელმოსწრებულნი“-ს შელოცვაში გვხვდება სტროფი:

„ქრისტე იჟდა წირვაზე,
ქრისტემ უთხრა პეტრესა
რად არ აჰმევ პურსა,
რად არ ასმევ წყალსა,
გადაგიბერავ სულსა,
გადაგიქროლებ წამსა.“

(მთქმელი თ.რ.მენაბდე, სოფ.აჭყვისთავი, ჩაწერილია
ჯ.ნოღაიდელის მიერ 1960 წელს).

„თვალნაცემის“ შელოცვა იწყება ფორმულით: „დასწყევლე, მამა ზეციურო, მაცდური, გრწყალობს 365 მთავარანგელოზი მიქაელ გაბრიელი, იჟდა დედა მარიამი, იერუსალიმსა ქსოვდა ბროწეულისა ქსელსა...“ და სხვ. ყოველივე ეს ადასტურებს, რომ თურქთა სამასწლოვანმა ბატონობამ ქობულეთელთა მეხსიერებიდან და ყოფიდან სრულად ვერ წაშალა ქრისტიანობის კვალი.

ლოკალური თავისებურებებით ხასიათდება ქობულეთის მოსახლეობის მუსიკალური ფოლკლორიც. ქართული ხალხური მუსიკის მკვლევართა მიერ აჭარული მოიხსენიება, ერთი მხრივ, გურულ მუსიკალურ დიალექტებთან ერთად, მეორე მხრივ – გურულთან ახლოს მდგომ, დამოუკიდებელ დიალექტად. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ გურული და ქობულეთური საგუნდო სიმღერა დაფუძნებულია ზოგადქართული ხალხური პოლიფონიური მრავალხმიანობის პრინციპზე. თითოეული მათგანის მთელ რიგ თავისებურებათა მიუხედავად, ერთნაირია სიმღერაში მონაწილე ხმათა ურთიერთდამოკიდებულება, მათ შორის, ფუნქციის განაწილება, სიმღერის შესრულების მანერა, ცალკეულ ხმათა ინტონაცია. ერთსა და იმავე სიუჟეტზეა აგებული გურული და ქობულეთური სასიმღერო ნიმუშები: „ხასანბეგურა“, „შვიდკაცა“, „ალი-ფაშა“, „ყარანაი“, „ხელხვაკი“, „ელესა“ და სხვ., რომლებიც მაღალი მხატვრული გამომსახ-

ველობით გამოირჩევა. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ გურული და ქობულეთური სასიმღერო შემოქმედება ამ ნიმუშებში ერთმანეთს იმეორებდნენ და ამ მხრივ როგორც ერთს, ისე მეორეს თავისი სახე არ ჰქონდეს. ცხადია, ყოველმათგანს ახასიათებს თავისებური შემოქმედებითი ფანტაზია, საშემსრულებლო ხერხების გამოყენების ოსტატობა, სიმღერის გაშლა-განვითარების უნარი და სხვ. ამგვარად, ქობულეთურ ნადურები ოთხხმიანობის სტრუქტურული თავისებურებით ხასიათდება. აზრი ქობულეთურ ნადურებში ოთხხმიანობის არსებობის შესახებ პირველად გამოითქვა აჭარის ფოლკლორისა და ეთნოლოგიის მკვლევარმა ჯ. ნოლაიდელმა. ჯ. ნოლაიდელის მიერ ტრადიციული ნადური სიმღერების ოთხხმიანობის შესახებ მიწოდებული ცნობების საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილმა წიგნში „ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები“ (ჯავახიშვილი, 1938:81) მოგვცა ამ სიმღერებში მონაწილე ხმათა სახელწოდებები და მათი საერთო დახასიათება, რის შესახებაც იქვე მიუთითა კიდევ. ნადური „გადაბმული“ ანუ ორპირი, ორი გუნდის შენაცვლებით შესასრულებელი სიმღერაა. ოთხხმიანი „ნადურის“ შესრულებისათვის საჭირო იყო ერთი მთქმელი (თვითონ მომღერალი), რომელიც ლექსებით მღერის, ორი შემხმობარი, ერთი გამყივანე და ორიც მობანე (ბანის მთქმელი). მომღერალი ანუ მთქმელი იწყებს სიმღერას, მას გამყივანე მიყვება და აბოლოვებენ შემხმობრები. ჯ.ნოლაიდელის მონაცემებზე დაყრდნობით, ივ.ჯავახიშვილმა აჭარულ სიმღერებში ხმათა სახელწოდებების (დაწყებითი ხმა, მელექსე, მაღალი მელექსე, დაბალი მელექსე, მთქმელი, მომძახნელი, გამყივანე, მოკრიმანჭულე, შემხმობარი, მაღალი და დაბალი ბანი) მიხედვით მომღერალთა ფუნქციებიც დაადგინა. ქობულეთის მუსიკალური ფოლკლორის მკვლევარმა ჯ.ნოლაიდელმა გამოავლინა და შეისწავლა აჭარაში გავრცელებული შემდეგი ნადური (უმთავრესად ყანური) ლექს-სიმღერები: „ვაი თუ დილას კურდღელმაო“, „მთას ხოხობი აფრენილა“, „ბერიკაცი“, „გორდელა“, „ჩიორა ჩიოდო“, „ყარანაი“, „ხელხვაგი“, „საჯავახურა“, „შარშანდელსა ნაყანევსა.“ მოგვიანებით, ქობულეთური ნადური სიმღერების სტრუქტურული თავისებურებანი (არქიტექტონიკა, მეტრორიტმი, ხმათა განლაგება, თითოეული მათგანის ფუნქცია) შეისწავლეს გრ.ჩხიკვაძემ და ვლ.ახობაძემ (ინაიშვილი, ნოლაიდელი. ჩხიკვაძე, 1961; ახობაძე, 1989)

ჯ.ნოლაიდელმა პროფ. გრ.ჩხიკვაძესა და დოცენტებთან ა.მსხალაძესა და ჯ.ჩხაიძესთან ერთად ქობულეთში შეკრიბა მუსიკალური ფოლკლორის შესანიშნავი ნიმუშები, გამოავლინა ხალხური მთქმელები და მომღერლები, აღწერა მუსიკალური საკრავები, დააზუსტა ხმების სახელები და რაოდენობა, პირველმა მიაქცია ყურადღება ოთხხმიანობას ქობულეთურ ნადურ სიმღერებში და გზა გაუხსნა ამ მიმართულებით კვლევას-ძიებას ქართულ ფოლკლორისტიკასა და

მუსიკათმცოდნეობაში. ეს მუშაობა წლების განმავლობაში გრძელდებოდა. ამ შრომის შედეგები გამოქვეყნებულია ხალხური მუსიკის საკითხებისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში და გარდაცვალების შემდეგ გამოცემულ მის ოთხტომეულში. 1958 წლიდან მოყოლებული ექსპედიციების დროს ჩაწერილი ქობულეთის მუსიკალური ფოლკლორის უნიკალური ნიმუშები კი დღესაც დაცულია ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფონდებში. გამოჩენილი ფრანგი ეთნომუსიკოლოგი ივეტ გრიმო პირველი იყო უცხოელ მეცნიერებს შორის, ვინც 1967 წელს, პროფ. გრიგოლ ჩხიკვაძესთან ხანგრძლივი მიმოწერის შემდეგ საქართველოში ჩამოვიდა ქართული ხალხური სიმღერების ჩასაწერად. გ.ჩხიკვაძესთან ერთად მან მოიარა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე და ჩაწერა 400-მდე ნიმუში, მათ შორის ქობულეთური ნადურები.

ქობულეთური მრავალხმიანობის ტრადიციას დღესაც აგრძელებენ ხალხური სიმღერის ანსამბლები: „ქობულეთი“, „ადილა“, „ვახტანგური“, რომელთაც თავისი მრავალხმიანი საშემსრულებლო ოსტატობით არაერთხელ მოუხიბლავს მაყურებელი. მომავალი თაობების აღზრდას და ქართული კულტურის პოპულარიზაციას ემსახურება ქობულეთის სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლი „მხედრული“, ასევე, აღსანიშნავია ანსამბლები: „სიხარული“, „შევარდენი“, „ოჰოი ნანა“, „ამირანი“, „საუნჯე“, „სულიკო“, რომლებიც ღირსეულად აგრძელებენ ქართული ფოლკლორის ტრადიციებს.

ტრადიციულ ხალხურ დღესასწაულებს თანამედროვეობაში ახალი სახალხო დღესასწაულები შეემატა. 2002 წლიდან ქობულეთში ისევ აღსდგა ტრადიციული სახალწლო დღესასწაული „ქობულეთობა.“ ტრადიციული სახალხო ზეიმი „ჩაქვისთავობა“ სათავეს გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან იღებს, 2007 წლიდან კი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მხარდაჭერითა და სოფ. ხალას თემისა და ჩაქვისწყლის ხეობაში გაერთიანებული სოფლების მოსახლეობის ხელშეწყობით, ეს დღესასწაული ფართო მასშტაბით აღინიშნება.

2013 წლიდან, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მხარდაჭერით, ზურაბ გორგილაძის შემოქმედებისადმი მიძღვნილი სახალხო ზეიმი - „ზურაბობა“ იმართება. ღონისძიების მთავარი მიზანი ზურაბ გორგილაძის სახელისა და შემოქმედების უკვდავყოფაა. იმართება, აგრეთვე კონტრიმის ხეობის ზეიმი, „თევზის დღე“ და მარიამობის დღესასწაული სოფ. დაგვაში.

ამგვარად, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობამ კარგად შეინარჩუნა ძველი, ტრადიციული წეს-ჩვეულებები და ახალი, თანამედროვე დღესასწაულებითაც გაამდიდრა არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობა. ამ რეგიონის სულიერი კულტურის განსაკუთრებული ნიშანია წეს-ჩვეულებათა სინკრეტული ფორმით არსებობა (სადმროთოს გამართვის ჩვეულება ხოჯისა და

მოლას მონაწილეობით, შელოცვები წარმართული და ქრისტიანული ელემენტების შერწყმით და სხვ.). აქ ყველაზე მეტადაა წეს-წვეულებებში შერწყმული სამივე რელიგიური პლასტი. ამასთან, აქ ყველაზე უკეთაა შემონახული ქრისტიანული ფენა (ალილო, შელოცვები, კვერცხის შეღებვა სააღდგომოდ, გზობის, იგივე გზობის დღესასწაულის აღნიშვნა, ფერიცვალება...), ამავე დროს, აქაური სულიერი კულტურა ხასითდება ლოკალური თავისებურებებითაც. აქ შემონახულია რიტუალები, რომლებიც სხვაგან არ გვხვდება (ალილო, ჩიჩილაკი, ცხემლის ჭრა, ქათმის ფერხვა...), უნიკალური მუსიკალური ფოლკლორის ნიმუშები - ოთხხმიანი ნაღურები. ყველაფერი ეს მეტყველებს იმაზე, რომ ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სულიერი კულტურა ძალზე საინტერესო და მრავალფეროვანია, ღრმა ისტორიული ფესვებითა და ინოვაციებით ხასიათდება.

Tamila Lomtadze

The spiritual culture of Kobuleti municipality population

The spiritual culture of the municipality of Kobuleti is very interesting and diverse, characterized by deep historical roots and innovations. It preserves ancient beliefs and Traditions. The spiritual culture of the population of the Kobuleti municipality is characterized by syncretism. It has preserved a layer of three religious beliefs - paganism, Christianity and Islam. In addition, the Christian layer here is better preserved than in other regions of Ajara, but these customs have been greatly transformed. In addition, the spiritual culture of Kobuleti is characterized by local characteristics. There are rituals that are not found in other regions of Adjara.

The population of Kobuleti municipality well preserved not only archaic traditions, but also enriched spiritual culture with new modern holidays.

ლიტერატურა:

1. აბაკელია ნინო, „ხტონური რწმენა-წარმოდგენები სამეგრელოში (ოჩოკოჩი)“, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1982
2. აბაკელია ნინო, „კოსმოლოგიური სიმბოლოები დასავლეთ საქართველოში“, მსე, XXIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1987
3. ახოზაძე ვლადიმერ, ქართული (აჭარული) ხალხური სიმღერები, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი. 1961

4. ბარდაველიძე ვერა, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაე-
ბა ბარბარ-ბაბარ), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
1941
5. ბარდაველიძე ვერა, ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნი-
მუშები, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი. 1953
6. ბრეგაძე ნელი, მთის მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში, მემინდვრეობა
რაჭა-ლეჩხუმის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, გამომცემლობა „მეცნიერება“,
თბილისი. 1969
7. გიორგაძე მარინა, ქართული ხალხური საწესჩვეულებო პოეზია, გამომცემლობა
„მეცნიერება“, თბილისი. 1993
8. გარშალომიძე ჯემალ, ორნამენტი ხეზე (აჭარის ეთნოგრაფიული მასალების
მიხედვით), გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი. 1979
9. თავაძაშვილი გიორგი, არქეოლოგიური გათხრები ბოზოყვანის ზღვისპირა
ქვიშაზინურებზე, სდსმ, XVI, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1987
10. ინაიშვილი ასლან, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედი-
ციის 1973 წლის მუშაობის შედეგები (ანგარიში), სდსმ, VI, გამომცემლობა „მეცნიერება“,
თბილისი. 1973
11. ინაიშვილი ასლან, ნოღაიდელი ჯემალ, ჩხიკვაძე გრიგოლ, მასალები აჭარული
მუსიკალური ფოლკლორიდან, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა,
თბილისი. 1961
12. იოსელიანი ავთანდილ, ნარკვევები კოლხეთის ისტორიიდან, გამომცემლობა
„მეცნიერება“, თბილისი. 1973
13. კოსვენნი მარკ, პირველყოფილი კულტურის ისტორიის ნარკვევები, თბილისის
უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი. 1971
14. კახიძე ამირან, ხახუტაიშვილი დავით, მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათ-
ვის, I, (წინანტიკური და ანტიკური ხანა), სდსმ, XVIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“,
თბილისი. 1989
15. მაკალათია სერგი, მთის რაჭა, სახელმწიფო გამომცემლობა, თბილისი. 1930
16. მაკალათია სერგი, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, სახელმწიფო გამომ-
ცემლობა, თბილისი. 1941
17. მიქელაძე ჯემალ, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, გამომცემ-
ლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი. 1982
18. ნიჟარაძე ბესარიონ (თავისუფალი სვანი), ისტორიულ-ეთნოგრაფიული
წერილები, I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი. 1962
19. ნოღაიდელი ნანული, სამშენებლო ლექსიკა, აჭარული დიალექტის დარგობრი-
ვი ლექსიკა, I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1986
20. ნოღაიდელი ჯემალ, აჭარული ზეპირსიტყვიერებისა და ეთნოგრაფიის მასა-
ლები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1967
21. ნოღაიდელი ჯემალ, ნარკვევები და ჩანაწერები, I-II, გამომცემლობა „საბჭოთა
აჭარა“, ბათუმი. 1971-73

22. რუხაძე ჯულიეტა, ხალხური აგრიკულტურა დასავლეთ საქართველოში, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1976
23. რუხაძე ჯულიეტა, ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1999
24. სოხაძე აკაკი, ქართველთა უძველესი სარწმუნოებისა და მის გადმონაშთებთან ბრძოლის ისტორიიდან, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი. 1964
25. სურგულაძე ირაკლი, ქართული საახალწლო ჩიჩილაკი, ძეგლის მეგობარი, N36, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი. 1974
26. სურგულაძე ირაკლი, არქაული ელემენტები, ქართულ ხალხურ დღესასწაულში, მსე, XXI, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1981
27. სურმანიძე რამაზ, თეთროსანი, გამომცემლობა „ალიონი“ ბათუმი, 2007
28. ქათამაძე ალექსანდრე, კინტრიშის ხეობა (ექსპედიციის მასალები), აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ.IV, ბათუმი, სახელმწიფო გამომცემლობა, 1960
29. ღუდუშაური თინათინ, ხის საკრალიზაციის ზოგიერთი ასპექტი კავკასიის ხალხებში, ქრისტიანობა – წარსული, აწმყო, მომავალი (მოხსენებათა მოკლე შინაარსები), გამომცემლობა „მემატიანე“, თბილისი. 2000
30. ჩიტაია გიორგი, ეთნოგრაფიული მოგზაურობიდან აღბულაღის რ-ში, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ.4 საქართველოს მუზეუმის გამომცემლობა, თბილისი. 1927
31. ჩიტაია გიორგი, თოხის კულტურა დასავლეთ საქართველოში, შრომები, II, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 2000
32. ხახუტაიშვილი დავით, ქობულეთის ქვეყანა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1995
33. ჯავახიშვილი ივანე, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი. 1938
34. ჯავახიშვილი ივანე, ქართველი ერის ისტორია, წ.I, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი. 1960
35. ივ.ჯავახიშვილი, თხზ. 12 ტომად, ტ.I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი. 1979
36. Бардавелидзе Вера, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племён, издательство Академии Наук Грузии, Тбилисию 1957
37. Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы (КОИОСЗЕ), Исторические корни и развитие обычаев, изд-во «Наука» Москва. 1983

შემოკლებათა განმარტება:

ბსკიეა - ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული არქივი
მსე - მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის
სდსმ - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები
КОИОСЗЕ – Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы

შუშანა ფუტკარაძე

*ნიკო ბერძენიშვილის ინტიტუტის მთავარი მეცნიერი
თანამშრომელი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი*

ელზა ფუტკარაძე

*ნიკო ბერძენიშვილის ინტიტუტის მთავარი მეცნიერი
თანამშრომელი, ფილოლოგიის დოქტორი*

**ქოგულეთელ მუჰაჯირ ქართველთა გმთქველების
(ქოგულეთური კილოკავის) თავისებურებანი**

შესავალი

ქართველმა ერმა უხსოვარი დროიდან დღემდე წუთისოფლის გრძელი გზა გამოიარა. ამ გზაზე ბევრი სისხლი დაღვარა თავისი ისტორიული სამშობლოს საზღვრების დასაცავად. საუკუნეთა მანძილზე იგი ერთგულ დარაჯად იდგა ამ საზღვრებზე და მკერდით იცავდა დედამშობლოს; თავდაუზოგავი ბრძოლითა და შრომით, უტეხი სულით, ნათელი მომავლის მტკიცე რწმენით მოიტანა დღემდე მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი ენა-ქართული და აუღმღვრეველი ქართული სისხლი.

ერის ცხოვრების ამ გრძელ გზაზე უთვალავი უბედურება გადაუტანია ქართველობას. მათ შორის საკმაოდ მტკივნეული იყო ე.წ. **მუჰაჯირობით** მიყენებული ჭრილობა, რომელიც საფუძვლად დაედო ქართველი ერის რიცხოვრივი რაოდენობის შემცირებას. სამწუხაროდ, ეს პროცესი დღესაც გრძელდება უწყვეტად და ამ ლამაზი მიწის ქართველი ერისაგან დაცარიელებას ემსახურება. ცხადია, მას „**მუჰაჯირობა**“ არ ჰქვია; ჯერჯერობით ჩვენს ენას მისთვის სახელწოდება ვერ მოუძებნია; მაგრამ, საუბედუროდ, დღევანდელი სამშობლოდან გადახვეწა უფრო დიდი დანაშაულია ყოველი ქართველის, ემიგრანტის მიერ ჩადენილი, ვიდრე იყო მუჰაჯირობა. წარსულში (1829, 1878-83 წლებში) რუსეთ-თურქეთის ომის პერიოდში გაჩანაგებული მოსახლეობა, მძიმე სოციალურ-პოლიტიკური, ეროვნული, სარწმუნოებრივი შევიწროების, აუტანელი მდგომარეობის გამო იძულებული იყო დედამშობლო მიეტოვებინა და უცხო მიწაზე, უცხო ქვეყანაში დასახლებულიყო და სიცოცხლე შეენარჩუნებინა. დღევანდელი ემიგრანტები კი არიან უცხო ქვეყნებში გახიზნული ზღაპრული ცხოვრების

მამიებელი ქართველები, რომელთა დიდი ნაწილი პატიოსანი ქართველისათვის შეუფერებელ გზასაც არ ერიდება და დანაშაულსაც კი ჩადის. საქართველო ამა-სობაში ივსება უცხო ჯიშის ხალხით—თურქებით, არაბებით, ირანელებით, ჩინელებით, რომლებიც ადვილად ახერხებენ ამ დალოცვილ ქართულ მიწაზე ე.წ. ზღაპრული ცხოვრების მოწყობას... ამ მდგომარეობას ყოველი ქართველი უნდა აცნობიერებდეს და არ ტოვებდეს დედასამშობლოს.

ამ გულისტკივილის გადმოშლის შემდეგ, დავუბრუნდები მთავარ თემას, რომელიც მიზნად ისახავს **ქობულეთელი მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების თავისებურებების ლინგვისტურ ანალიზს, აჭარული დიალექტის ქობულეთური კილოკავის დამახასიათებელი ენობრივი მოვლენების წარმოჩენას. ვფიქრობთ, თემის ძირითადი საკითხის გაშლამდე კარგი იქნება მკითხველს მივაწოდოთ ცნობა ტოპონიმ „ქობულეთ“-ის შესახებ.**

„**ქობულეთი**“ აჭარის ისტორიული გეოგრაფიის ერთი მნიშვნელოვანი ტოპონიმია, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ულამაზესი მხარის აღმნიშვნელი სახელწოდებაა.

ტოპონიმი „**ქობულეთი**“ გვხვდება ძველ ისტორიულ წყაროებში. მათ შორის ყველაზე ძველია „ქართლის ცხოვრებაში“ შემონახული ერთ-ერთი ცნობა. კერძოდ, მემატინე მოგვითხრობს, რომ 1046 წელს „ბაგრატ IV აფხაზეთს იყო, მოადგა ანაკოფიას და მისწურა წასაღებად. და მოვიდნენ ტფილელნი ბერნი... უქადეს ქალაქი და უკმეს სასწრაფოდ. წამოვიდა და მოაყენა ანაკოფიას გარე **ქუაბულელ ჭაჭას ძე ოთაღო** აფხაზეთისა ლაშქრითა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955:299).

„კონსტექსტიდან ჩანს, რომ აფხაზეთის ლაშქრის მეთაურია ვინმე **ქუაბულელი ოთაღო, ჭაჭასძე**, ზეწოდება „**ქუაბულელი**“ სწორედ „**ქობულეთელს**“ უნდა ნიშნავდეს. თუ ეს ასეა, მაშინ აქ მფლობელადაც **ჭაჭა ქუაბულელი** უნდა ვიგულისხმოთ. თავისთავად კი ივარაუდება, რომ „ქობულეთი“ კიდევ უფრო ძველი ცნებაა“ (ნარკვევები, 2008:70).

ქობულეთის“ შესახებ შედარებით გვიანდელი ცნობა მოცემულია ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. დიდი მეცნიერი წერდა: „აჭყვის სამხრით დის მდინარე **ქობულეთისა**. გამოსდის ხინო-აჭარის მთასა, მოდის დასავლით, მიერთვის ზღვასა ეგრეთვე. ზღვის პირს ამ წყალზედ არს **ქობულეთი**, მცირე ქალაქსავით და ნავსადგური ფრიად კეთილი“ (ქართლის ცხოვრება, 1955:792). აქ, ცხადია, „მდინარე **ქობულეთი**“ ნიშნავს მდ. **კინტიშს**.

„ქობულეთი“, როგორც ცნება, ორი მნიშვნელობით გამოიყენება. ერთი, აღნიშნავს გარკვეულ ისტორიულ პუნქტს, რომელიც ძველთაგანვე იყო „მცირე ქალაქსავით და ნავსადგური ფრიად კეთილი“. მეორე მხრივ, კი აღნიშნავს

აჭარის ისტორიულ მხარეს, მდინარე კინტრიშის ხევს, მის მიმდებარე დაბლობ მიდამოებს, ქალაქ ქობულეთთან ერთად.

ისმება კითხვა: საიდან უნდა მომდინარეობდეს სიტყვა „ქობულეთი“? ამ საკითხთან დაკავშირებით ბევრმა მკვლევარმა გამოთქვა თავისი შეხედულება. მათ შორის აღსანიშნავია ნ. ხოშტარიას, ი. სიხარულიძის, ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრებანი. მაგალითად, მკვლევარმა ნ. ხოშტარიამ ამ ცნების აღმნიშვნელი სიტყვის ძირი „ქობულ“//„ქუაბულ“ ლაზურიდან მომდინარედ მიიჩნია, სადაც იგი „ქვის“ (მრგვალი ქვის) აღმნიშვნელია.

პროფესორ შ. ფუტყარაძის აზრით, „ქობულეთი“ უნდა მომდინარეობდეს ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში დღემდე შემორჩენილი უძველესი სიტყვისაგან „ქობული“ (←ქუაბული: ჟა→ო), რომელიც ნიშნავს **მამაცს, გულადს, უშიშარს**. სიტყვა „ქობული“ დღესაც ცოცხალია ისტორიულ ტაოკლარჯეთში, კერძოდ, ზედა მაჭახლის მცხოვრებთა მეტყველებაში. ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვანია იოანე ზოსიმეს ანდერძებში ნახსენები ეზრა **ქობულეთის** ძე. ცნობილი მეცნიერი ლევან მენაბდე გვაწვდის ასეთ ისტორიულ ცნობას: „იოანე ზოსიმეს ანდერძებში (878-979) იხსენიება ვინმე ეზრა. მას 979 წელს კვირიკე მიძნადორელმა გადააწერინა სახარების ნაწილი, მათესა და მარკოზის თავები. აქ იგი ეზრა **ქობულეთანისძე** იხსენიება“ (ფუტყარაძე, 1993:657). ბაგრატ IV-სთან დაკავშირებულ 1046 წლის ცნობაში ნახსენები ისტორიული პირის-ოთალო ჭაჭას ძის ქუაბულელის ზეწოდებაც–„**ქუაბულელი**“ უნდა მომდინარეობდეს სიტყვა „ქუაბულიდან“ (**ქობულიდან**), რომელიც გულადს, მამაცს აღნიშნავდა ძველ ქართულში. „**ქუაბული**“ (**ქობული**) ძველ ქართულში საკუთარი სახელი იყო. ამ სახელის მატარებელნი იყვნენ ცნობილი ისტორიული პირები: მათ შორის აღსანიშნავია „ქართლის ცხოვრებაში“ შემონახული პირები–კახთა ქორეპისკოპოსის დაჩის პაპა **ქუაბული** და აზნაურ ნინიას მამა **ქუაბული** (ქართლის ცხოვრება, 1955:254, 310). „ქართლის ცხოვრებაში“ ნახსენებია, აგრეთვე, ვაჩე ქობულის ძე, რომელსაც „უწოდეს ქორიკოზად კახეთისად“ (ქართლის ცხოვრება, 1955:558).

გვაროვნული სახელი „**ქობულისძე**“ (ქუაბულისძე) როგორც ჩანს, საქართველოში ცნობილი გვარი იყო. ერთ-ერთ ისტორიულ წყაროში ნახსენებია **ბედე ქობულისძე**, მეფე დავით ნარინის ამირეჯიბი. კერძოდ, ძველი ბერძნული წყაროების კრებულში (გეორგიკა, 1967:54) ვკითხულობთ: „დავით ნარინის მეუღლის თამარის გელათისადმი ბოძებულ ერთ სიგელში ნათქვამია: „მას ჟამსა ოდეს ინება ღმერთმან და ღირს მყო ძლიერისა უძლეველისა მეფეთ-მეფისა რუსუდანის ძემან დავით მეფეთ-მეფემან ემანელას ძისა ასულმა თამარ მათსა სახელსა შიგან მათად ცოლად და დედოფლად მომიყვანეს და ვითა საკორციელად მათ

წინაშე ყოფილ სახელოვან მყო... ვიყიდე სოფელი **კვახჭირი** მათისა ამირაჯების **ქობულისძისა** ბელესაგან. ეს სიგელი დედოფალმა თამარმა გელათის მონასტერს უბოძა, დავით მეფის მოძღვარს ანტონს, რათა მოეხსენებინა ლოცვებში“ (გეორგიკა, 1967:54).

სამცხეში არის ერთი მნიშვნელოვანი მხარე **ქუაბლიანი** (ქვაბლიანი), რომელსაც **ქობლიანსაც** ეძახიან. ამ ანთროპონიმებშიც გამოიყოფა სიტყვაძირი—**ქუაბულ** (→**ქობულ**). ამ სიტყვა-ძირის მატარებელია ცნობილი გვარი—**ქობულაძე**, სახელოვანი მხატვარი იყო სერგო ქობულაძე, რომლის ფუნჯითაა ამეტყველებული უკვდავი „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტები. ამ გვარის სიამაყეს, სწორედ, საქართველოს დამსახურებული მხატვარი სერგო ქობულაძე წარმოადგენს.

ამრიგად, „**ქობულეთი**“, ერთი მხრივ, დღეს არის საკურორტო ქალაქის სახელი, მეორე მხრივ, კი არის აჭარის ისტორიული მხარის აღმნიშვნელი ტოპონიმი, რომლის სიტყვა-ძირია—**„ქობულ“**. „**ეთ**“ კი არის გეოგრაფიული სიტყვების—ტოპონიმების საწარმოებელი უძველესი ბოლოსართი: ქობულ-ეთ-ი, ტბ-ეთ-ი, კახ-ეთ-ი, მესხ-ეთ-ი, კლარჯ-ეთ-ი...

ამრიგად, **ქობულეთი** მომდინარეობს მამაკაცის საკუთარი სახელისაგან **„ქობული“**, რომელიც ძველ ქართულში გამოითქმებოდა როგორც **„ქუაბული“** (უა→ო). სიტყვა **„ქობული“** დღესაც ცოცხალია ტაო-კლარჯეთის ქართულ მეტყველებაში და აღნიშნავს **გულადს, მამაცს, უშიშარს**.

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული თვალსაზრისით, **„ქობულეთი“** არის აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ერთ-ერთი რაიონის ცენტრი, ქალაქი.

„ქობულეთი“ როგორც მხარე—ისტორიული „ქუეყანა“—ოდითგანვე წარმოადგენდა აჭარის შემადგენელ ნაწილს, მის ზღვისპირა რეგიონს. ოსმალეთის შემადგენლობაში ყოფნის დროს (XVIII-XIX ს.ს.) იგი ოსმალურ-ისტორიულ წყაროებში მოიხსენიება როგორც **„ჩურუქსუ“** (დამპალი წყალი). როგორც ჩანს, მისი ზღვისპირეთი ჭაობიან დაბლობს წარმოადგენდა იმ პერიოდში. **„ჩურუქსუ“**—ქობულეთის ნაჰიე (რაიონი) მოიცავდა მდინარე კინტრიშის აუზს ქობულეთის დაბლობიანად, მდინარე ჩოლოქიდან ციხისძირამდე.

1978 წლიდან 1917 წლამდე ქობულეთის მხარე ტერიტორიულად შედიოდა ქუთაისის გუბერნიის ბათუმის ოკრუგში; 1921 წლიდან იგი ითვლებოდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ბათუმის ოკრუგში; 1924 წლიდან ეს ტერიტორია ქობულეთის მაზრის სახელწოდებით გამოიყო; 1930-1963 წლებში ქობულეთის რაიონის სახელითაა ცნობილი. 1963-1964 წლებში ეწოდებოდა **ჩაქვის** რაიონი. 1964 წლის აპრილიდან ამ ტერიტორიას ისევ ეწოდა **ქობულეთის** რაიონი.

ქობულეთის რაიონის ფართობი შეადგენს 720 კვ. კილომეტრს. რაიონში არის 1 ქალაქი (ქობულეთი), 2 დაბა (ოჩხამური, ჩაქვი) და 11 სასოფლო საბჭო

(თემი)–ბოზოყვათი, კვირიკე, ლედვა, მუხაესტატე, ულიანოვკა, ქაქუთი, ქობულეთი, ციხისძირი, ჭახათი, ხალა, ხუცუბანი (იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია).

ქობულეთის მხარე მდიდარია ხუროთმოძღვრული ძეგლებით. მათ შორის აღსანიშნავია: ხინოწმინდის საყდარი სოფელ დიდვაკის მახლობლად: **ელიას ციხე**, სოფელ აჭყვისთავთან; **მამუკას ციხე** სოფელ ალამბრის მახლობლად; თაღოვანი ხიდები მდინარე კინტრიშზე, **პეტრას ციხე** ციხისძირში და სხვა მრავალი.

ქობულეთი თავისი შესანიშნავი მდებარეობითა და რბილი კლიმატური პირობებით ყოველთვის იზიდავდა და მომავალში კვლავაც მიიზიდავს უცხოელ ტურისტებს.

მუჰაჯირობამ მოუშუშებელი ჭრილობა მიაყენა ქობულეთის მხარის ძირძველ ქართულ მიწას, ისტორიული კოლხეთის ულამაზეს კუთხეს. მუჰაჯირობის პროცესში (1878-1883 წლებში და მომდევნო ხანაშიც. სინამდვილეში მუჰაჯირობა გრძელდებოდა 1921 წლამდე, საქართველოს გასაბჭოებამდე) ქობულეთის სოფლებიდან ოსმალეთში გადასახლებული ქართველების რაოდენობის შესახებ, სამწუხაროდ, ისტორიული წყაროები არ მოგვეპოვება. მაშინდელ ხელისუფლებას გადასახლებული ქართველობის რაოდენობის აღრიცხვაც აი არ უწარმოებია. ცნობები, ამ უბედურების მომტანი საზოგადოებრივი მოვლენის შესახებ, მოცემულია მხოლოდ ცნობილი მოღვაწის **ზაქარია ჭიჭინაძის** ნაშრომებში. ამ ავტორს ცნობები შეუგროვებია მოსახლეობაში, თუმცა ინფორმაციები ხშირად გადასახლებულთა სხვადასხვა რაოდენობას ასახელებდნენ ხოლმე. ამიტომაც ჩვენს ისტორიას ზუსტი მონაცემი არ გააჩნია, რაც მეტად სამწუხარო და დასანანია, **მაჩვენებელია თანამემამულეთა მიმართ გამოჩენილი გულცივობისა და უდარდელობისა, სარწმუნოებრივ ნიადაგზე მოსახლეობის დევნა-შევიწროებისა. სწორედ ასეთმა დამოკიდებულებამ დააკარგინა დედასამშობლოს მილიონამდე ქართველი.**

საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ „მუჰაჯირობა ქართველი ხალხის ისტორიაში იყო ერთ-ერთი უმძიმესი ტრაგედია. არც ერთი მტრის შემოსევას, არც ერთ ბარბაროს დამპყრობელს არ მიუყენებია იმოდენა ზარალი ისტორიული ზემო ქართლის (სამცხე-საათაბაგოს) კუთხეებისათვის, რაც მუჰაჯირობამ მოუტანა. ძირძველი ქართული მიწა დაიცალა მოსახლეობისაგან. თითქმის დაცარიელდა კოლა, არტანი, შავშეთი, კლარჯეთი, ლივანა, მურღული, მაჭახელი, ტაო, აჭარა, ქობულეთი. დაცარიელებულ სოფლებში გაჩანაგდა მეურნეობა; ბევრი სოფლის სახსენებელი სამუდამოდ წაიშალა (ფუტკარაძე, 1993:9). საარქივო ცნობები გვატყობინებენ, რომ 1879 წლის გადასახლების შემდეგ ქობუ-

ლეთში ორი ათასი მცხოვრებიდან ხუთასამდე დარჩა, ხოლო მახლობელი სოფლები სრულიად გავერანდა და გაპარტახდა. ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ქობულეთიდან გადასახლებულა 5000 კომლზე მეტი, ზოგიერთი სოფელი სულ დაცარიელებულა. მაგალითად, სოფელი **კვირიკე**, საიდანაც გადასახლებულა 137 კომლი, აღარავინ დარჩენილა მამა-პაპათა ნაფუძარებზე. გადასახლებულთა რიცხვით გამოირჩეოდა სოფლები: წყავროკა, ზენითი, ალამბარი (100-100 კომლი), ხუცუბანი, ძველქობულეთი, კობალაური, ჩურუქსუ, დიდი ვაკე, ზემოხინო, ხალა, ჩაქვის თავი, ხალვაშნეები (სახალვაშო), გვარა, კუხე, ქაქუთი, ახალშენი (მეგრელიძე, 1964: 48).

ოსმალეთიდან საბერძნეთში გადასახლებულ ბერძენთა ნასახლარებზე ოსმალეთის ხელისუფლებამ ჩაასახლა აჭარიდან, ფოცხოვიდან, ტაო-კლარჯეთიდან, მესხეთ-ჯავახეთიდან გადასახლებული მუჰაჯირი ქართველები; მოსახლეობით შეავსო, გააცოცხლა გატიალებული მხარეები.

თანამედროვე თურქეთის რესპუბლიკის ბევრ მხარეში ცხოვრობენ ქობულეთელ მუჰაჯირ ქართველთა შთამომავლები. ისინი ძირითადად დასახლებულნი არიან შავი და მარმარილოს ზღვის ახლომდებარე მხარეებში: **სამსუნის, უნიეს, ორდუს, სინოპის, ზონგულდაქის, იზმიტის, საქარიას, ადაფაზარის, მუდანიას, იალოვას, ბურსის, ესქიშეჰერის, იზნიქის, ამასიას, ბოლუს, ბალიქესირის, კასტამონუს, ჩორუმის, ინეგოლის, თოქათის, გირესუნის, ბილეჯიქის...** ვილაიეთებსა (მხარეებსა) და რაიონებში.

მუჰაჯირი ქართველების მშობლიურმა ენამ-ძირძველმა ქართულმა, რომელიც მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, 1552 წლიდან, დაშორდა დედამშობლოს, დღემდე შეინარჩუნა თავისთავადობა, დამოუკიდებლობა; თითქმის უცვლელი დარჩა მისი გრამატიკული წყობა, ფონეტიკური სისტემა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. თურქული ენის ყოველდღიური დამაქვემდებარებელი გარემოების მიუხედავად, ჩვენებურების ქართული დღესაც წარმოადგენს თურქეთ-საქართველოს სახელმწიფო საზღვრით დაშორებული ერთი ერის-ქართველთა შორის საურთიერთო ენობრივ საშუალებას, რაც ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია ორი მეზობელი ქვეყნისა და ხალხის სასიკეთო ურთიერთობის გასამტკიცებლად.

ჩვენებურების ქართულში ცხადად ჩანს დედამშობლოდან უცხოეთში წაღებული მშობლიური ენისთვის დამახასიათებელი კუთხური კოლორიტი. როცა მუჰაჯირთა ქართულს ისმენს აჭარული დიალექტის (კილოს) კარგად მცოდნე ადამიანი, ის უსათუოდ შეამჩნევს აჭარული დიალექტის კოლორიტულობას, შესაბამისი მხარეების, კუთხეებისთვის დამახასიათებელს. კერძოდ, ზედა (მთიანი) აჭარიდან გადასახლებულთა მეტყველებაში შეინიშნება აჭარუ-

ლი კილოს ზემოაქარული კილოკავისთვის ნიშანდობლივი დიალექტური ნიუანსები. ქობულეთელი მუჰაჯირი ქართველების მეტყველებაში იკვეთება აქარული კილოს ქობულეთური კილოკავის შესაბამისი ენობრივი მოვლენები. მუჰაჯირი ქართველების მეტყველება ამიტომაც არის ძალიან საინტერესო ენობრივი ქსოვილი, რომელიც თავისი არსებით ცოცხლად წარმოგვიდგენს 120-150 წლის წინანდელ, ამ ენის მატარებელი ქართველების საცხოვრებელი ადგილების მკვიდრთა ენობრივ სურათს; მათ უმნიშვნელო განსხვავებასაც კი გვაგრძნობინებს კუთხური მეტყველების თვალსაზრისით. ამიტომ ლინგვისტური კვლევის საწარმოებლად მეტად ფასეულია ჩვენებურების (მუჰაჯირი ქართველების) ქართულის შესწავლა, მათ მეტყველებაზე დაკვირვება და ზოგადენათმეცნიერული დასკვნების გამოტანა.

ჩვენებურების ქართულზე დაკვირვება მნიშვნელოვანია ისტორიული დიალექტოლოგიისათვისაც. როგორც ცნობილია, საქართველოში დიალექტური ტექსტების ჩაწერა საკმაოდ გვიან დაიწყო (1910-1915 წ.წ.). აქარული დიალექტი კი უფრო გვიან გახდა ენათმეცნიერთა კვლევის ობიექტი (1934 წ.). ამიტომაც არა გვაქვს აქარული დიალექტის ადრინდელი ნიმუშები.

საქართველოს გასაბჭოებისთანავე აქარაში დიდი ყურადღება დაეთმო სწავლა-განათლების საქმეს, მოსახლეობის წიგნიერების დონის ამაღლებას. თანდათანობით ოჯახებში შეიჭრა სალიტერატურო ენა სკოლის, პრესის, რადიოს, ტელევიზიის (მოგვიანებით) საშუალებით, რამაც დიალექტიზმები ნელნელა განდევნა სამეტყველო ენიდან. მუჰაჯირი ქართველების მეტყველებამ კი სუფთად შეინახა ძველი (მე-19 საუკუნის) ენობრივი (დიალექტური) თავისებურებანი. ამიტომ მუჰაჯირი ქართველების მეტყველება ცოცხლად წარმოგვიდგენს მე-19 საუკუნის დროინდელ ენობრივ ნიუანსებს აქარულ დიალექტში, მის კილოკავებში; მათ შორის ქობულეთურ კილოკავშიაც. ჩვენებურების ქართულზე დაკვირვებით ენათმეცნიერს საშუალება ეძლევა ისტორიულ ჭრილში იკვლიოს აქარული კილო და მისი კილოკავები. ცხადია, ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს ზოგადად ქართული ენათმეცნიერებისა და კერძოდ, დიალექტოლოგიის (ისტორიული დიალექტოლოგიის) საინტერესო პრობლემების კვლევის თვალსაზრისით.

ჩვენი წლიური თემაც ამ კეთილშობილურ საქმეში მცირეოდენი წვლილის შეტანას ემსახურება. საანალიზოდ გამოყენებულია ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველების ნიმუშები, რომლებიც ჩაწერილია ჩვენს მიერ ფაცის, სამსუნის, ორდუს, უნიეს გუბერნიების ქართულენოვან სოფლებში, სადაც; სახლობენ ქობულეთიდან და ჩაქვიდან მუჰაჯირად წასული ქართველები. განსაკუთრებით ნაყოფიერად ვიმუშავეთ ფაცის რაიონის სოფელ ქაბაქტაშში და ინეგოლის რაიონ-

ნის სოფელ **ხასანფაშაში**. დიალექტოლოგიური ტექსტები გამოქვეყნდება შუშანა ფუტყარაძის მონოგრაფიის – „ჩვენებურების ქართული“–მესამე ტომში.

ზმნური ფორმების თავისებურებანი

წარმოდგენილ ნაშრომში ჩვენს მიერ წარმოჩენილი იქნება ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველების დამახასიათებელი ზოგიერთი **მორფოლოგიური და სინტაქსური თავისებურება**. განსაკუთრებით **საინტერესო ლინგვისტური სურათია ნაჩვენები ზმნური ფორმების ნაირსახეობით**. აქაურთა მეტყველებაში ზმნური ფორმები გვხვდება არქაული ელფერთაგ და დიალექტური ნეოლოგიზმებითაგ. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან **ზმნა ენის ხერხემალია და იგი განსაზღვრავს ენის ბუნებას**.

1. ზ მ ნ ის წ ი ნ ე ბ ი

ფონეტიკურ ნიადაგზე შეცვლილია ზმნისწინისეული ხმოვნები. მუჰაჯირთა ქართული ამ მხრივ ემსგავსება აჭარულსა და კლარჯულს, მაგრამ ამასთანავე წარმოაჩენს სპეციფიკურ მოვლენებსაც.

ა) „A“ რიგის კომპლექსთა შორის აღსანიშნავია: **აუ→უუ**.

სასხვისო ქცევის ნიშნისეული (თუ საერთოდ ფუძისეული) „უ“ ზემოქმედებს პრევერბისეულ ხმოვანზე და იმსგავსებს სრულად. ასიმილაცია ამ შემთხვევაში კონტაქტურია და რეგრესული.

მაგ., ცაში **უუყვანია**; **გუუხეღია** კაცსა; კარი **გუუტეხია**; ღმერთ ასე **დუუწერია**; **დუუგვიანებია** მოსლა; თავი **წუუვოჭებია** ზეიდან; **ჩუუცვამს** ვაჭრის ურბა; არ **დუუჟდა** თავში; ამის ოჯალსა სტუმარი **გუუხარდება**; ფადიშაჰსა არ **დუუმწყრევია**...

იმერხეულისაგან განსხვავებით, ამ შემთხვევაში აქ წარმოდგენილია სრული ასიმილაციის ფორმები. თითქმის არ გვხვდება საშუალი საფეხურის, ნაწილობრივი ასიმილაციის, მაგალითები – **აუ→ოუ**–ს. დასტურდება მხოლოდ ერთეული შემთხვევები. მაგ., სადამოზე **ოურიონა** ხელით; **დოუძახა** ძაღლსა; **დოუდგა** თუალები...

სრული ასიმილაციის პროცესი დაუბრკოლებლად მიმდინარეობს რთულ პრევერბებშიაც: მენა **გუდუუხტენაო**; რატომნა **გუდუუქციო** თურქჩა?; **გუდუუტანია** ზრუგით; **ჩამუუყვანია** ბურსას...

როგორც ცნობილია, მსგავს პოზიციაში, გურულში ძირითადად დაცულია სრული ასიმილაცია, აჭარულში კი სრული ასიმილაციის საფუძველზე გრძელი ხმოვნები ჩნდება (ძიძიგური, 1970, 112; ნიჟარაძე, 1975: 27). მუჰაჯირთა მეტყველებაში გრძელი ხმოვნები არ დასტურდება. ორი იდენტური ხმოვანი თანაბრად ისმის, როგორც გურულში. ეს კი, ჩვენის აზრით, ექვის ქვეშ აყენებს აჭარულში

გრძელი ხმოვნების არსებობას მსგავს პოზიციაში. მესხურ-ჯავახური და იმერ-ხეული კი ანალოგიურ სიტუაციაში ერთ სიბრტყეზე ექცევა, ჭარბობს ნაწილობრივი ასიმილაცია – **აუ→ოუ**–ს.

აუ→ეუ: „ვალ“ ფუძის ზმნების მესამე სერიის მწკვრივების ზმნისწინიან ფორმებში და წარსული დროის მიმდებარე ფუძისეული „უ“ ხმოვანი გავლენას ახდენს ზმნისწინისეულ „ა“ ხმოვანზე და ნაწილობრივ იმსგავსებს მას, აქცევს „ე“ ხმოვნად. ამ შემთხვევაში ლაბიალიზებული მაღალი აწეულობის „უ“ ხმოვანი იმსგავსებს დაბალი აწეულობის არალაბიალიზებულ „ა“ ხმოვანს ნაწილობრივ და აქცევს საშუალო აწეულობის „ე“ ხმოვნად. მაგ., კაცი ფურუნში **წესულა; ჩესულა** იქ გიორგი სააკაძე; ჩარში არ **გევსულვარ**; გურჯები არიან, აქედან **წესულები; შესულა** ტანტრაფაზე დედაბერი... ასეთი შემთხვევები სპეციფიკურია ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებისთვის. იშვიათად გვხვდება ზემოაქარულში.

ფუძისეული „უ“ ზემოქმედებს აგრეთვე „მო“ პრევერბისეულ „ო“ ხმოვანზე და სრულად იმსგავსებს მას: ტოტი **მუუწვავს** ერთი; ქალი **მუუგდია** ხესა ქვეშ; მაგრათ **მუუქნიე** თილფანი; **მუუკითხავს** ბეგსა ამბავი; **მუუხდა** წამალი; არ **მუურიგდენ**; სიტყვას ვერ **მუუჭრით** ჩჷენა; ღმერთსაც **მუუცემია** ჩვენთვის სილამაზე გულით, სულით;

ასევე ხდება „მო“–ს შემცველ რთულ პრევერბებშიც: **ამუუნიშნა** თოფი; ჩიჩეგებ ყურები **ჩამუუყრიან**; აკვნებით **წამუუყვანიან** ბაღვები; **გამუუგზავნეს** იქიდანა; ერთ გვარდა თაფლ **გამუუტანდენ**; **გამუუცურდა** ბატისავეთ...

აი→ეი: ფუძისეული (ქცევისა თუ ვნებითის მაწარმოებელი) „ი“ ვიწრო ხმოვანი იმსგავსებს წინა ფართო „ა“ ხმოვანს ლიაობის მიხედვით, აქცევს „ე“ ხმოვნად. ხდება ნაწილობრივი, რეგრესული ასიმილაცია. ადგილის მიხედვით კი ჭარბობს კონტაქტური ასიმილაცია. მაგ., ორას კილოს **ეიწონიან**; **წეიმკლიავა** კაცმა; შვიდი გზოფნა **დეიბნიდო**; დედეი სიტყვას უკან არ **დეიბრუნებდა**; ძარღვი **გეიხსნა**; ოსმან, **გეიფხიზლე**!; კატა შიან **გეიქნიეს**; არც ერთი თვალმა არ **დეინახაო**...

ასიმილაცია მიმდინარეობს რთულ პრევერბებშიაც: **გედეიძრო** პალტო; ბაღვები **გედეიქცენ**; **გედეირჩინეს** სული...

შედარებით იშვიათია დისტანციური ასიმილაციის მაგალითები: **წემიყვაი** შენთან; თიფლიზ აღარ **გედეხვიდე**; **წედითო**, არ იტყოდა; **გედი** და აართვი...

ხშირად ასეთ მაგალითებში ასიმილაციის შემდეგ იკარგება მასიმილირებული „ი“ ხმოვანი, რომელიც ან ფუძისეულია, ან ვნებითისა თუ სათავისო ქცევის ნიშანი. მაგ., **ჩევდა** იქა; სხვამ **გევდეს**; გზაშიც აღარ **გევდოდი**; ქალმა **ევდა** ქოხში; ბიჭი წამოდგებოდა, **დევმალოდით**; ვინცხამ **წევყვანოთ**; **გევტანეთ** ოსმა-

ნასთან; ფეხი **დევაღლე** სამაში; მე თვალეზით **დევლაპარიკებ**; რომ არ მოხვიდეთ, **გეზბუტვი**; ჩვენ რატომ **დევკარქეთ**, იცი?; ასეთი ცვლილება ხდება უმთავრესად ზმნის პირველი პირის ფორმებში.

როგორც ცნობილია, აჭარულში პროცესი – **აი→ეი**–ს საშუალო საფეხურზე არ მთავრდება. ასიმილაციის შედეგად მიღებული „ე“ ხმოვანი თვითვე ახდენს გავლენას ფუძისეულ „ი“–ზე და განიმსგავსებს რა, „ე“–მდე ასუსტებს მას: **აი→ეი→ე** (ნიჟარაძე, 1961:31). ასეთი რამ მუჰაჯირთა მეტყველებაში არ შეგვი-ნიშნავს. მესხურ–ჯავახურის, იმერხეულისა და კლარჯულის სხვა კილოების მსგავსად, მუჰაჯირთა ქართულშიც გაბატონებულია **აი→ეი** ბგერათცვლილება.

აჭარულისა და კლარჯული კილოების (იმერხეული, ლივანური, მაჭახლუ-რი, ტაოს ქართული) მსგავსად, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც გვხვდება ასიმილაციის თავისებური სახე, კერძოდ, როცა სასხვისო ქცევის „ი“ პარეფიქსი იმსგავსებს პრევერბისეულ „ა“ ხმოვანს სრულად პირველი და მეორე ობიექტური პირის ფორმებში, როცა „ი“–სა და „ა“–ს თიშავს ობიექტური პრეფიქ-სები. გვაქვს დისტანციური, სრული, რეგრესული ასიმილაციის მაგალითები.

აი→იი: არ **გიმიგონია**; **გიგიარს** (გაგივლის) ტკივილი; დერდი არ **გიმიწეგია**; საქმე **დიგირჩა** ფენაო; იქ **ჩიგიდგამ** ფაცხასაო; **დიმიგეს** მახე; კარი **გიმილე**; გული **გიმიხეთქეს**; გული **იმიტირდა**; ძალიან **გიმიხარდი** შენა; ზეგაც **წიმიყვანებენ**; გულში **გიმიარა**; თივას **დიგიფენ**; **დიგიგლესენ** თვალეზსა; არ **გიგიქნე**; ჩვენ **ჩიგტიწერონ**; ძმები **წიმიგდენო**; **ჩიმიწერია** ტვინში...

ასიმილაცია აღწევს რთულ პრევერბებშიაც: აბაზებმა (სოფლები) **გიდიგვირ-ჩინეს**; ისიც არ **გიდიმიგდია**; მალე მექთუბი (წერილი) **გიდიგვიგზაგნა** კონსო-ლოში (საკონსულოში).....

სასხვისო ქცევის „ი“ პრეფიქსი ზემოქმედებს აგრეთვე „შე“ ზმნისწინისეულ „ე“ ხმოვანზე და სრულად იმსგავსებს მსგავს პოზიციაში: **შიგვიცვალეს** სახე-ლებიც; კარგათ **შიმინახა**; ბევრი არ **შიმიხედავს**; ძმისშვილინა **შიგიყვარდეს**; შენი თვალ–წარბები მე **შიმიცვალე**; მარტო საქმე **შიგიძლია**; იხვეწება, **შიმიცოდვით**, **შიმიბრალეთო**; ჯანი არ **შიგიწუხდეს**; თქვენ სახლში **შიმიყვავი**; ყაპვე **შიგისვი**...

ოი→ეი: ფუძისეული „ი“ გავლენას ახდენს პრევერბისეულ „ო“ ხმოვანზე და იმსგავსებს რა, აქცევს „ე“–დ. ამ შემთხვევაში „ი“ ხმოვანი იმსგავსებს „ო“ ხმოვანს იმ მხრივ, რომ უკანა არტიკულაციის ლაბიალურ ხმოვანს აქცევს წინა არტი-კულაციის განივ ხმოვანად, ლიაობის მიხედვით კი დამსგავსება არ ხდება. მსგავსი პროცესი დამახასიათებელია დასავლური დიალექტებისათვის.

მუჰაჯირთა მეტყველებაში ამ შემთხვევაში ჭარბობს კონტაქტური ნაწილობ-რივი ასიმილაციის შემთხვევები: **მეიტანებენ** მუხის ფაჭას; ბაბაი ამათ **მეიკდი-**

ნეს; ბალვი მიეყვავი; ფეხი ველარ მიეკიდეს; გამეიყვანა აქა; გადმეიყვანა შვილი; ფეხ ქვაზე წამეიკრუნ...

იშვიათად შეგვხვდება დისტანციური ასიმილაციის მაგალითები: ვინ ამეგიყვანა?; ამეგიტანეს ბურსადან?...

კონტაქტური ასიმილაციის შედეგად მიღებული „ეი“ კომპლექსი აჭარულში ამჟღავნებს დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილების პროგრესული დისიმილაციის მოქმედების შედეგად და გვაქვს „ეჲ“ დამავალი დიფთონგი (ნიჟარაძე, 1975:31). ასეთი ცვლილება ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებისათვის უცხოა.

მასიმილირებელი „ი“ ხმოვანი, პრევერბისეულ „ო“ ხმოვანთან ზემოქმედების შემდეგ, შეიძლება დაიკარგოს, როგორც ზემოთ აღინიშნა. მაგ., გამევექეც სახლში (გამოვიქეც→გამევექეც); მინდა მევეითხო ჩემი ბუძიეი; ამევებრაწე სიცხეში; მევეწონე და წავყეო; საქონელი ადრე მევეყვანე სახლში...

ეუ→უუ: სასხვისო ქცევის „უ“ სრულად იმსგავსებს „შე“ ზმნისწინისეულ „ე“ ხმოვანს კონტაქტურად. მაგ., სამჯელნა შუუბერო; ეთეგი (კაბა) შუუკერა; შუუყვარდენ ერთმანები; რაზე შევდენ საქმეში, თუ არ შუუძლიოდენ... იმერხელში მსგავს შემთხვევაში ჭარბობს ნაწილობრივი ასიმილაციის შემთხვევები – ეუ→ოუ–ს. ამ მხრივ მუჰაჯირთა მეტყველება ემსგავსება აჭარულს, მაგრამ თანაც განსხვავდება, რადგან სრული ასიმილაციის შედეგად მიღებული ორი იდენტური „უ“ ხმოვანი ვერ გვაძლევს ერთ გრძელ „უ“–ს, როგორც ეს დადასტურებული აქვთ მკვლევარებს აჭარულში (ნიჟარაძე, 1975:66).

აე→ეე: ქართული ენის დიალექტებში თითქმის თანაბრად არის გავრცელებული რეგრესული ასიმილაცია „აე“ კომპლექსში: აე→ეე–ს პროცესი უშუალო მეზობლობის დროს საუბრის ენაში თითქმის უგამონაკლისოა (ქავთარაძე, 1964: 284).

ფუძისეული (ფორმანტისეული) „ე“ იმსგავსებს პრევერბისეულ „ა“ ხმოვანს სრულად. კონტაქტური ასიმილაციის მაგალითები: პურიანა გეელეწა; ამფერ ძლებსა ჭექა დეეცეს; ცეცხლი კარგა დეენტოს; ამის მთქმელსაც ფარანა ეელო; წეეკიდა დუნიას ცეცხლი; პურის კაკალინა წეელო წისქვილზე; დეემოსაფირენ მეგემ; მუხი ადვილათ დეეჭედება; ჭკვას იმას დეეკითხებოდა...

ასიმილაცია ხდება მაშინაც, როცა პროცესში მონაწილე ხმოვნებს თიშავს სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნები (თავსართები – ვ, გ, მ, გვ): გეველით გარეთ; სახლში ეველით; კარში (ეზოში) გეველ, დეველაპარიკე; ფაციამ გემეთამაშაო; გული დემეწვა; დემენტო წმინდა მურამი; მეც ასე არ დემემართოს; ეთრი კიდიდან დეგუეწყო; პურები ეგეფარება; წახვალ–გეგეუტები, მოხვალ–ჩეგეხუტები; წარბი მაღლა ეგეყარა; ხელ წააკარეფ, დეგეწვის...

პროცესი მიმდინარეობს რთულ პრევერბებშიც: **გედველი** სერგადდმა...

ქართული დიალექტების ერთ ნაწილში (აჭარული, გურული, მესხურ-ჯავახური, კლარჯული) ამ პოზიციაში პროცესი გრძელდება, ვითარდება დისიმილაცია ასიმილაციის ბაზაზე (აე → ეე → იე), რომელიც აჭარულში იღებს დასრულებულ სახეს, აღმავალ დიფთონგს (იე → ეე), რაც მუჰაჯირთა მეტყველებისათვის უცხოა. ამასთანავე, აქ **ეე→იე**-ს ბგერათცვლილება შედარებით იშვიათია. ამ ხაზით მუჰაჯირთა მეტყველება მეტ სიახლოვეს იჩენს კლარჯულთან, ქართულთან და კახურთან (სადაც ცვლილება ასიმილაციას არ გასცილებია), ვიდრე აჭარულთან, თუმცადა მუჰაჯირთა ქართული აჭარული დიალექტის წიაღშია აღმოცენებული (მუჰაჯირი ქართველები ხომ ძირითადად აჭარიდან გადასახლებულნი არიან). საყურადღებოა ისიც, რომ **მუჰაჯირთა მეტყველებას** შემონახული აქვს **აჭარული კილოს ასი-ასორმოცდაათი წლის წინანდელი ვითარება**. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ გასულ საუკუნეში აჭარულს არ ჰქონდა არც გრძელი ხმოვნები და არც დიფთონგები.

აე→ეე→იე: კაცმა **გიეჭენა**; რა **დიემართა** ბუზდოლაბ?; ბაღსა **დიეძინა**; არ **დიესხმება**? **დიემუქრა** ანაი; პეპელი **დიეხვევა**; ნუ **გიენდობი** თასა...

ამრიგად, ხმოვანთა პირველი რიგის კომპლექსებში, სადაც ვიწრო ხმოვანი მოსდევს უფრო ფართო ხმოვანს, ხდება რეგრესული ასიმილაცია. კლარჯულის მსგავსად, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში არც გრძელი ხმოვნები დასტურდება და არც დიფთონგები. **იგი ექცევა მესხურ-ჯავახურ-კლარჯულ დიალექტურ წრეში**. ამასთანავე, ბევრ საერთოს ამჟღავნებს აჭარულთან.

ბ) „B“ რიგის კომპლექსთაგან **აღსანიშნავია: ოა→უა→უა** ბგერათცვლილება, როცა „ხმოვანთა ჯგუფი, რომლის პირველი ნაწილი ვიწროა და მეორე ნაწილი ფართო, ისწრაფვის დიფთონგად ქცევისაკენ წინამავალი ვიწრო ხმოვნის კიდევ უფრო დავიწროების გზით (მიდიგური, 1970:118). კერძოდ, პრევერბისეული „ო“ ხმოვანი, როცა მას მოსდევს საარვისო ქცევის პრეფიქსი „ა“, დისიმილაციის შედეგად („ო“) უფრო ვიწროვდება და იქცევა „უ“-დ. აჭარულსა და იმერხეულში, აგრეთვე, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც კიდევ უფრო ვიწროვდება „უ“ და იქცევა უმარცვლო „ჟ“-დ.

ოა→უა→უა: უჩუმარაი **გამტაძრო** თესპა: შექერ **მტაყრიდა**; **მტაგონდა** ნასტავლები; **მტაყარეს** ესენი ისტამბოლ; კტერსა **გამტაცხოზენ** ოჯალში; ნაცრი ტუტაით **მტადულებდენ**; მარტო სახლ **მტაკლდება**; შვილი **მტაჩვენეს**; წყალი **გამტაძრუმლა**...

სუბიექტის პირველ პირში და ზოგიერთ ზმნაში (რომელთა ფუძე „ვინ“-ით იწყება, „ვ“ იკარგება: **ოვა→ოა→უა→უა** **გამტა**: ყირმიზი წვენი; რაძლიებ **მტაფერებ**-

დი; ცეცხლი ჩამტარდება; ჭალეფსა მტათიბიეფთ; პურსა მტაჭრიეფთ; ფენჯერაში შუმები უნდა გამტაწყობიოთ...

ეა→ია. საარვისო ქცევის პრეფიქსი „ა“ „შე“ ზმნისწინის „ე“ ხმოვანს განიმსგავსებს, ავიწროებს და აქცევს „ი“ ვიწრო ხმოვნად. აჭარულში პროცესი უფრო შორს მიდის, განმსგავსებული „ი“ ხმოვანი კიდევ უფრო ვიწროვდება და იქცევა „ჲ“-ად (კუბლაშვილი, 1959: 8). მუჰაჯირთა მეტყველებაში მსგავსი რამ არ შეგვიწინავს; კლარჯულისა და მესხურ-ჯავახურის მსგავსად, დიფთონგიზაციამდე არაა პროცესი განვითარებული. მაგ., შიაჰამე თხები გელებ?; გულთენამ არ შიახედა; ხარები შიახეს; შიახვიონა ტკივანი ადგილი; შიარიგა ბერ-დედაბერი...

ასეთი ბგერათცვლილება არცთუ ისე ხშირია, რადგან „შე“ ზმნისწინის ხმოვნითი ნაწილი „ე“ უმრავლეს შემთხვევაში „ა“-დ არის ქცეული: შაიღირსე ძალი; შაგიკერე ყირმიზი კაბა... შააბა კლავზე საათი; შაახვია ფარჩა...

გ) „ც“ რიგში შემოდის თითქმის თანაბარი ღიაობისა და იდენტურ ხმოვანთა კომპლექსები. კერძოდ:

ოე→ეე: ფუძისეული „ე“ ხმოვანი იმსგავსებს პრევერბისეულ „ო“ ხმოვანს სრულად. გვაქვს რეგრესული ასიმილაცია, რომელიც კონტაქტურიც შეიძლება იყოს და დისტანციურიც.

კონტაქტური ასიმილაცია: ფეხებით მეესრიმა; მეეხმარეს ჰუქუმათსა; ჩემ ძმებსა მეემსახურება; კარებზე ჩამეეკიდა; თავი მეეხადა; იდარე გამეელევა; წამეესხრიკებოდენ ბაღვები...

დისტანციური ასიმილაცია: სიმძიმე მეეგმატება; მითხრა: მეე მეეგხმაროო; ესენი მეეგკლა; ხელები მეემელალა; ფული მეემეცი აქაო; წამეეეყვანა გელინი?! იმანნა მეემეხმაროს; ნამწენიც გადმეეყყარა...

ამ შემთხვევაში (ოე→ეე) კონტაქტური ასიმილაციით მიღებულ „ეე“ კომპლექსში, აჭარულის მსგავსად, შეიძლება მოხდეს ცვლილება, დისიმილაცია. **ოე→ეე→იე მიემშია** კაცსა: დედესა ჭალა მიეთიბა; ტანები მიეტება ბლისა... მაგრამ აჭარულისაგან განსხვავებით, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში, პროცესი აქ ჩერდება, დიფთონგიზაციისაკენ არ მიისწრაფვის. აჭარულში კი გვადლევს აღმავალ დიფთონგს (ოე→ეე→იე→იე). იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა ქართულში აღნიშნული ბგერათცვლილების შუა საფეხურის ამსახველი მაგალითები (ეე→იე) გვხვდება იშვიათად.

ოე→უე→ჲე: შემეშინდა და ვერ წამჲელ; არაბიდამ ძვილაი ჩამჲელ; სინორზე ყეჲრით გადმჲელ... იკარგება სუბიექტის პირველი პირის ნიშანი „ვ“.

ეე→იე: ფუძისეული (ფორმანტისეული) „ე“ ხმოვანი განიმსგავსებს „შე“ ზმნისწინისეულ „ე“ ხმოვანს, ავიწროებს, აქცევს „ი“-დ: ბაღე შიეხათრა; რომელსა უნდა შიებრალოს?; შიეშინდა ქალსა; სოფლის საქმეს შიეჩვია... მსგავსი ბგე-

რატცვლილება ახასიათებს მესხურს, მთარაჭულს, თუშურს, გურულს, აჭარულს, ნაწილობრივ ქვემოიმერულს. სუსტადაა განვითარებული კლარჯულის კილოებსა და მუჰაჯირთა მეტყველებაში.

იუ→უუ: ფუძისეული „უ“ იმსგავსებს „მი“ ზმნისწინისეულ „ი“-ს სრულად: სამი ქითაბი **მუუტანეს**; **მუუკაკუნა** კარზე; ის **მუუბამს** ხეზე; წყალი **მუუტანია** მათარაით; **მუუყრია** სახლზე ხმელი ეწერი; მანაც გარედან **მუუწვა**; ვის **მუუყვანია**?...

იმერხეულის მსგავსად, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში „მო“, „გამო“, „შემო“, „შე“ ზმნისწინები ზოგჯერ წარმოდგენილია „მა“, „გამა“, „შამა“, „შა“ ფორმით. ზოგჯერ ასეთ ცვლას ფონეტიკური საფუძველი დაეძებნება. უმრავლეს შემთხვევაში ეს ხდება ფუძისეულ „ა“-სთან მეზობლობაში და პირობა იქმნება სრული ასიმილაციისათვის. მაგ., **მაგარიგებთ** ახლა!; იმერთი ფერდე **მამაწონდა**; **მაგასტრობენ** ქალები; წიგიყვანო და **მაგარჩინონაო**; ერთი ბათანიე **გამამატანეს**; ამითნა **შააშინოს**; მემრე **შაარიგეს**; ყველს **შააყენებენ**; არ **შაარცხვინოს** იმ დუნიას; **შააჟდა** ცხენზე; თავი აქ **შაფარა**; თვალები აღმა **შააბრიალა**... წინააღმდეგ **შაგტაშინა**; არ **შამაწუხონ**; მე უნდა **შამაშინოს**; ხალხში **შავა**; **შამაყვარე** თავი...

ზოგჯერ კი „შე“ და „შემო“ ზმნისწინებში „ე“-ს ცვლა „ა“-დ ფონეტიკურ ნიადაგზე არ ხდება. მაგ., **შამომადევნე** თვალი; ქვა **შამოკრა**; ბაბოს **შამუუთვალა**; იქ **შამეიტანეს**; ხომ **შამეირბენ**; **შამეიყვანა** მუსაფირი...

ასეთი ცვლილების შესახებ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში საყურადღებო აზრებია გამოთქმული. რომელთა ერთი ნაწილის გაზიარება შესაძლებლად მიგვაჩნია.

დასტურდება ზმნისწინთა მონაცვლეობის შემთხვევებიც: ღმერთმა შავ მიწაში ჩვენ არ **დაგტარცხვინოს**; **შეგებრდი** კაცი; ისინიც **შეგტეტოლენ**; პაწაი **შეგცადოთ**...

ამრიგად, ზმნურ ფუძეებში რეალიზებული ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკური პროცესების შედეგების გათვალისწინებით, ნათელი ხდება, რომ მუჰაჯირთა მეტყველება უფრო მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს **მესხურ-ჯავახურთან** და **იმერხეულთან**, ვიდრე დღევანდელ **აჭარულთან**, რაც მეტად მნიშვნელოვანია ისტორიული დიალექტოლოგიის თვალსაზრისით.

2. ზმნის პირი და რიცხვი

ორი სხვადასხვა პირის ნიშნის შენახვა, როგორც ცნობილია, მხოლოდ მაშინ ხდება, როცა სუბიექტად პირველი პირია და ობიექტად მესამე (შანიძე, 1973: 186). სალიტერატურო ქართულში ამ შემთხვევაში ხშირად დაკარგულია ობიექტის ნიშანი. ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში კი, ქართული დიალექტების მსგავსად, შენარჩუნებულია ორივე ნიშანი. მაგ., იმა **დავჰკარქავ?**; ზეით

გავჰყიდეთ სახლი; გადავსჭარ რამითიგზობ; ავსწიე მიკროფონი; დავსჭრით ნეკერსა; დავსწერავთ კიდევნ...

ობიექტის მესამე პირის ნიშანი საერთოდ იკარგება დასავლურ დიალექტებში (შანიძე, 1981: 253). როგორც ცნობილია, ამ პრეფიქსების გამოყენების შემთხვევები გურულსა და აჭარულში სპეციალურად შეისწავლა ქ. ლომთათიძემ (ლომთათიძე, 1938:135); ზემოაჭარულის მონაცემები განხილული აქვს შ. ნიჟარაძეს (ნიჟარაძე, 1961:87–88). მუჰაჯირთა მეტყველებაში, მსგავსად ზემოაჭარულისა, უმთავრესად დაცულია ეს პრეფიქსები. მაგ., **დაჰკითხვიან** ყარსელსა; **დაჰკვირდა** გელმა მეგომ; ჭარხლის ჩენჩოს **გაჰყიდიან**; ჩემ ქორწილზე **დასტია**; ზითვალმა **დასწვა** ჩიჩეგები; იმხელა **გასცინებია**...

„აქვს“ ზმნაში თითქმის ყოველთვის იკარგება პირის ნიშანი „ს“ ფუძისეულ „ვ“-სთან ერთად: ღმერთ გამჩენელსა ნაბჰანები აქ; დედეს თეთრი კაბალახი აქ (აქვს)...

მუჰაჯირთა ქართულში საინტერესო სურათს ქმნის ე.წ. **ინვერსიული** (და **გაინვერსიულების გზაზე მდგარი**) ზმნები. ამ ზმნებში მიცემით ბრუნვაში დასმული მეორე და მესამე პირის რეალური სუბიექტის – გრამატიკული ობიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად წარმოდგენილია „ენ“, „ან“, „ეს“ სუფიქსები, რომლებიც ენაცვლებიან სალიტერატურო ქართულით მოსალოდნელ „თ“ ბოლოსართს. მაგ., ტყე **უყვარან**; წუხელი დევძინეთო, **გონებიან**; სხვა რამე **უნდებიან**; სამას წელწად **უძინიან**; არ **შეცივდებიან** იმათ ბაღებსა; ნახირი **ყავან**; თუ **არაგიან** (არგიათ)ამფერი ძალი? ერთმანები **მიენატრებიან**; თქვენ **გიგიხარდებიან**; პირი დიდი **ქონდენ**; დიდი თოკი **ქონიან**; ფარაც აღარ **ქონდენ**; სოფელ არ **უნდოდენ**;... **დუუწვიან** სახლები; ზოგი ვერ **გიგიყიდიან**; თოკით **დუუკოჭებიან**; ვარიი **გუუხევიან**; **დუუჟდუმლებიან** კროხი; ქალები **მუუყვანიან**; რა **შუუტყვიან** ახალიო; **მუუცემიან** სოფლები; ესკერში **მუუთხოვნიან**; **დუუკავიან** ვირი; დედის ენა **ულაპარიკნიან**; სოფელი **გუდუუცლიან**... მეგემ **დეეჭირეს** უნდა; თქვენი თავი **შეებრალეს**; გიეცინეს კაცებსა; ძუნანებ უნდა **წეეღეს**; **დეეკლეს** უნდა ირემი...

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, თემის ნიშანი „ან“ ნაშთის სახით არის შემონახული რამდენიმე ზმნაში (ჰ-ყ-ან-ან, ჩან-ან, ჰ-გ-ან-ან...). ამავე რიგისაა „**დგანან**“ და „**წვანან**“ (შანიძე, 1973: 545). ზემოაჭარულში „**დგანან**“ ფორმაში „ან“ თემატური ნიშანი შეცვლილია „არ“-ით დისიმილაციის საფუძველზე. მსგავსი ვითარებაა მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც. მაგ., გენჯები კარქ გზაზე **დგარან**...

ლივანურის მსგავსად, „ან“ თემატური ნიშანი თავს იჩენს სხვა ზმნებშიც. კერძოდ, ასეთია „უნდა“ ზმნის მრავლობითობის ფუძე „უნდ-ან-ან“. ამასთანავე

დისიმილაციის საფუძველზე ხშირად აქაც პირველი „ნ“ იცვლება „რ“-დ. მაგ., ჯოხი **უნდანან** ჩვენ ქალებ; ხალხს აღარ **უნდარან**; ძალიან **გინდარან?**; დედამთილი არ **უნდარან**; რა **გინდარან?**... ამ ფორმებში პირველი „ან“ (არ) თემატური ნიშანია, მეორე კი გამოხატავს გრამატიკული ობიექტის მრავლობითობას, ენაცვლება „თ“ ბოლოსართს.

საყურადღებოა ზმნური ფორმა „**მახსოვან**“, სადაც წარმოდგენილია ობიექტის პირველი პირი მხოლოდობით რიცხვში და სუბიექტის მესამე პირი მრავლობით რიცხვში. მაგ., სოფლის სახელები **მახსოვან** – ჩაქვი, შუაი ბათუმი, ხინო... ე.ი. ებ–იანი მრავლობითის სახელობითში (სახელები) დასმული სუბიექტის მრავლობითობა ზმნაში გამოხატულია „ან“ სუფიქსით. მაშასადამე, **დაცულია არქაული ვითარება**. ანალოგიური მაგალითები დადასტურებულია ხევსურულში, მთიულურში, კახურში, ქართლურში (იმნაიშვილი, 1974: 236).

ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში იშვიათად გვხვდება „ეს“ ბოლოსართი, „ენ“ (ნენ)–ის მაგივრად, წყვეტილის მრავლობით რიცხვში სუბიექტის მესამე პირის გამოსახატავად. მაგ., **გამემეგებეს** ბადიშები (გამემეგებ–ეს–გამომეგებნენ); ლაზები შვიდი წელია **მეიბარგეს** (მოიბარგნენ); **მეეხმარეს** ჰუქუმათსა (მოეხმარნენ)...

ზმნის ღრუ–კილოთა ფორმები

1. თემის ნიშნები

ერთთემიანი და ხმოვანმონაცვლე ზმნები შეიძლება შეგვხვდეს თემის ნიშნებით. მაგ., ჭარხალას **მოვგლიჯავ**; ჩვენი ისტორია ისე **წერის**; მაგიდან **წერის**; ქამილ ემიאי **მიწერავს**; ჩაგაწერიავ ყოლიმფერ; ხალხსა **იჭირვენ**...

თემისნიშნიანები კი შეიძლება წარმოდგენენ თემის ნიშნის გარეშე: ჭერი **მუუჭედია**; **შუუგზნით** შემას; ხალხსა **კლენო**; გულზე **ვიკრი** საქართველოს ჰარითას რუკას)...

გვხვდება თემის ნიშანთა მონაცვლეობის შემთხვევებიც.

„ავ“–ს ენაცვლება „ებ“: სკივრზე **დავბარგებდით** ლოგინსა...

„ებ“–ს ენაცვლება „ავ“: თქვენ რას **წაქვიდავ**, დეინახეთო; **იდულავს**, **იდულავს**, ბეთმეზი დადგება; რაფერ **გავათენავ**, არ ვიცი; ხეი ყვავილს **იკეთავს**...

„ებ“–ი შეცვლილია „ობ“–ით: ცეცხლ **გუუძლობ**; **ვანთობდით** სობას; ბაღდადიეს **მიაჭედობ**...

„ებ“–ი შეცვლილია „ი“ თემატური ნიშნით: სიტყვას არ **დუუჯერის**...

„ავ“ და „ამ“ თემისნიშნიან ზმნებს აწმყოსა და მყოფადის მწკრივებში სუბიექტის მესამე პირის მრავლობით რიცხვში თემისნიშნისეული „ა“ ეკუმშებათ „ენ“ სუფიქსის დართვის გამო: აღარ **იხურვენ**; იმა **ულოცვენ**; **ცვენ** ძალიან; **ყიდვენ**

ხალებ („ი“ თემის ნიშნის მაგივრად „ავ“ ნიშანია გამოყენებული); **მოზილვენ** პური ფქვილსა („ზელს“ ხმოვანმონაცვლე ზმნა „ავ“ ნიშნითაა წარმოდგენილი); კარქა არ **იცმენ** ფეხზე...

„ებ“, „ობ“ თემისნიშნისეული მჟღერი თანხმოვანი „ბ“ ყრუ თანხმოვნებთან მეზობლობაში კარგავს მჟღერადობას. ასევე ხდება, როცა აღნიშნული თემის ნიშნები მოქცეულია სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში. მაგ., ეს ჩიჩეგი **ილევს?**; ერთმანებ **დეკავევთ**; არ **დეიჯერეფს**; ჩვენც **დავცინევთ**; **დავჯექით** და **ვსვენოვთ**; იმას აღარ **ჯავროფს**... ნუ **აქანეფ**; არ **მეიხმარიეფ**; ყურში არ **ვუშეფ**; გურჯიჯა **გადმევლეფ**; სახლში **დავალპოფ**; ცხრილზე **დააწყოფ**, **გაახმოფ**; ხელ ვერ **ჩაყოფ**...

2. მწკვრივთა წარმოება

ა) პირველი სერია

პრეფექსიანი ვნებითები აწმყოს მესამე პირში წარმოგვიდგენენ არქაულ ვითარებას. ასევეა აწმყოდან ნაწარმოებ მყოფადშიც; მაგ., დედაბერი **იყინვის**; ახალათ (პირველად) **იკრიფვის**; ჭადი კარქა **იჭმის**; **მეხრაკვის** გული; მაწონი **მეირეკვის**; ნიგოზი **დეინაყვის**; მაი რაფერ **ითქმის**; ამბარები **დეიტეხვის**; იმის ერთათ **მეიხარშვის**; **ეიწონვის**; თაზე **დეიზადვის**; მუხლები **მეიკაკვის**; ცაში **დეიჭიხვის**; კახამბალი **შეითვალვის**; ყველას ნუ **დეენახვის**...

როგორც ცნობილია, ე.წ. **მიმღეობითი ზმნების** გაჩენა სალიტერატურო ენაში ისტორიულად ასპექტის წარმოების ახალი სისტემის ჩამოყალიბებას უკავშირდება (შანიძე, 1973: 270; ქავთარაძე, 1960: 189). ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც დასტურდება ასეთი ზმნების გამოყენების შემთხვევები. მაგ., თავ **ტკენულოფს**; არ **ჯერულობდა** ფადიშაჰი; ესეც არ **ჯერულოფს**; ზოგი დედამთილსა ვერ **ტანულოფს**; თავი აღარ **ტანულოფს**; ნეზამეთინაი ჩიტ **სროლილობდა**; ავატყოფი ვეეფერ **ტყობილობს**; ვერ **ნახულობს** ცულსა... **ყოფნილოფს** ეს საჭმელი; წყალი არ **ყოფნილოფს**; თქვენ დიდ ცოდვას **გობულობთ**; ხობოს ხომ არ **შოფნილოფსო**; იმ კაც არ **ვცნობილობ**; ვერ **ხტომილობენ** იმი ნათქვამსა; ჩემ ნათქვამსა **ხტომილობ?**; ყველამფერ **ხდომილოფს** დათვი; **ხტენულოფს** ჩვენ ლაპარიკსა...

მუჰაჯირთა მეტყველებაში „ავ“ და „ამ“ თემისნიშნიანი ზმნები უწყვეტლის (და მყოფადის ხოლმეობითში) სამივე პირში უმთავრესად წარმოდგენილი არიან „ევ“, „ემ“ ნიშნით. როგორც ცნობილია, „ავ-იან“ და „ამ-იან“ ზმნებში ძველად „ა“-ს „ე“ ცვლიდა პირველსა და მეორე სუბიექტურ პირში, მესამეში კი „დონის“ წინ „ი“ ჩნდებოდა, რომელიც წინამავალ ხმოვანს ამოიღებდა. საანალიზო მასალაში (ზემოაჭარიდან გადასახლებულთა მეტყველებაში საერთოდ) უწყვეტლისა და მისგან ნაწარმოები მწკრივების სამივე პირში „ევდ“, „ემდ“ წარმოება გვაქვს. მაგ.,

ვრეცხვდით სარეცხსა; გოდრებ ვზიდევდი; გვარს კითხევდა; ძიას მინევდა; თქმასა ვერ ბედევდა; რახსა სტემდა; ფეხ იდგემდა; ინახევდენ დოდოფალივით; ერთ დევნახევდე აჭარასა; კალოს არ გავლწევდით; მოგუიხარშევდა საჭმელსა; ჩვენ გვლოცევდა; სამ დღეს ჩიგუიკითხევდა; ამურეკევი მუცელსა; წყლებ ჩაასხემდენ; ბარდი ფურცელ დაახურევდენ...

ქობულეთისა და ჩაქვის სოფლებიდან გადასახლებულთა მეტყველებაში კი სამივე პირში „ვიდ“, „მიდ“ წარმოება გვაქვს. მაგ., ნეტაი არსმიდე ბუზდოლაბის წყალსა; სირსილი ხნიდა ყანასა; სმიდა შარაბსა; იდრიკვიდა ფეხსა მაშინ; იქა წავაკრიდით კუერსა; ერთ დევნახვიდე მინდა; სისხლ აგართმიდა; ბაბაი დაკ-ლიდა ცხვარ; შეწვიდა კეცზე; ნენეი ძაფს შემახვიდა; ჩვენ მეჰელეში მალვიდენ; გარეცხვიდენ ჟურერებსა; საჯს დაახურვიდენ; ცეცხლზე წადგმიდენ კეცსა... ამ კუთხით კვლევის გაღრმავება, მეტყველების ნიმუშების მოპოვება ქვედა აჭარის (განსაკუთრებით ქობულეთის, ჩაქვის, ხინოს, მაჭახლის) სოფლებიდან გადასახლებულთა შთამომავლებში, განსხვავებულ სურათს წარმოაჩენს, კერძოდ, დაამტკიცებს დიდი ენათმეცნიერის აკადემიკოს არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისს, რომ დასახელებულ მწკრივებში „ევდ“, „ემდ“ და „ვიდ“, „მიდ“ ფორმები არის ერთმანეთისაგან მორფოლოგიურად განსხვავებული ორი წარმოება (ჩიქობავა, 1948:99).

უწყვეტელში ზოგჯერ მოსალოდნელ „ოდ“ სავრცობს ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში ცვლის „იდ“: ვმღერიდით; ვიცინიდით; ხალხი იცინიდა მეგემ; ისინიც ელიდენ მოსაფირებ...

მედოპასიური ზმნები – სწყურია, უხარია, ჰგონია, ეშინია, სცალია... უწყვეტელში „ოდ“ სავრცობთან ინარჩუნებენ ფუძისეულ „ი“-ს. მაგ., წყალი მწყურ-რიოდა; არ მცალიოდა მაგისტვინ; ძალიან უხარიოდა; უხარიოდენ გურჯიჯა; დასალობა იყო, გვეშინიოდა; ჩემიდან ეშინიოდა იმასა; ტყუილი გონიოდა...

შ. ნიჟარაძის აზრით, „აქ საქმე უნდა გვექონდეს მორფოლოგიურ არქაიზმთან, როცა „ი“ ძველ ქართულში გამოხატავდა მოქმედების მრავალგზისობას“ (ნიჟარაძე, 1961:98). დასახელებულ მწკრივანაკლ ზმნათაგან ორს – „ჰგონია“ და „სცალია“ დღევანდელ ქართულში უწყვეტლის მწკრივი საერთოდ არ ეწარმოება, სამაგიეროდ, გააჩნია წყვეტილის ფორმები: ჰგონია–ეგონა; სცალია–ეცალა...

ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში გვხვდება ხოლმეობითის მწკრივის ნაშთები. ლივანურშიც ნაშთის სახითაა შემორჩენილი. ამ ფორმების შესახებ მსჯელობა ლივანურთან დაკავშირებით გვაქვს მოცემული, ამიტომ აქ აღარ გავიმეორებთ, დავასახელებთ მხოლოდ მაგალითებს: ურუბას (ტანსაცმელს) ვრეცხიდით; უწერიდენ მექთუბებსა ისტანბოლში ფადიშაჰსა; ყანას დახნიდენ; ლოცვაში დუუძახიდით წურბელას...

ბ) მეორე სერია

ნამყო წყვეტილის პირველსა და მეორე პირში გვხვდება „ევ“-ი დაბოლოება „ე“ სუფიქსის ნაცვლად. მაგ., სახლი **დავანგრიევით**; ახლა **დავაჟდუმლევით**; **დევწყევით** თივის გამოწიკვა; **უუწყევით** თირფნის პირი; სიმინდი **გევტანევი**; **გავფინევით** პური; **დევხურევი** თავზე; **ავამსევით** ხარო; ...ბაბამა კითხა:–კეხი ჰა **წეილევიო**; ტყეში **დეიმალევი**; **ისამევით** ენადაბმული; ეს სახლი **გარეცხევით** და **ჰამევით**; **გასწიევით** სამნივე მძებმა; **იმცხოვრევით** აქაო... ამ სუფიქსის წარმოშობის, შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს რომელთა ერთი ნაწილის გაზიარება შესაძლებელია.

იმერხეელთან შედარებით, ლივანურის მსგავსად, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში იშვიათად გვხვდება წყვეტილის მრავლობით რიცხვში „ენ“ /ნ/ სუფიქსიანი ფორმები. მაგ., რაზე **შეიფუნჩხენით?** (წალაპარაკდით); ჰა **დეიკარქენით** ამდონ ხან?; ბოხჩა **დევმალენით**... „ენ“ სუფიქსის ფუნქციის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული (შანიძე, 1973:446; ფოჩხუა, 1982:59-62; თოფურია, 1953:524).

არის შემთხვევები მწკრივის ნიშანთა ცვლილებისა. კერძოდ: წყვეტილის მწკრივის ნიშანი „ი“ შეიძლება „ე“-თი შეიცვალოს. მაგ., **შავაშვე** მეც ხელი...

მეორე კავშირებითში მოსალოდნელ „ე“ მწკრივის ნიშანს ცვლის „ო“: არსად **გეიქოსო**; **დაწვო** უნდა ლოგინში, რომე **მორჩე**; დები შილებინა **გახდონ**; **ავდგოთ** ახლა; თვალი არ **გეცონ?**... ზოგჯერ კი პირიქით ხდება, „ე“ ცვლის „ო“-ს: სოფლები თუ უნდა **დათვთალებო**, კაი იქნება; თუ ვინმე **იენეს** იქა, მოქვედუნონ; ანაი ცოცხალ **იენეს**, კაი იქნება...

იშვიათად წყვეტილის ფორმით გადმოცემულია მეორე კავშირებითის შინაარსი. მაგ., ღმერთმა სიკდილი არ **გტანატრა**, ისე **გტამყოფნა** ამ დუნიაზე (გვანატროს–გვამყოფნოს)...

გ) მესამე სერია

პირველ თურმეობითში გაბატონებულია „ია“ ბოლოსართიანი წარმოება. მაგ., **დუუთესია** კაცსა ყანა; ლამაზათ **შუუკერია**; ის ღილი (მძივი) ჯერ არ **შიმიზმია** ყიაში; სუფრა ვერ **დიგიდგმიან?** **გუუხედია** კაცსა; ადრე **მუუხნიან** თრაქტორითა...

ნარჩართული ფორმები გვხვდება იშვიათად. მაგ., არ **მილოცნია**; ხალხი **დუუპაიჯნია**...

შუალობითი კონტაქტის წარმოება

შუალობითი კონტაქტის მაწარმოებლები „ინ“ და „ევინ“ წარმოდგება შეკვეცილი სახით. კერძოდ: „ევინ“ გვხვდება „ევი“, „ევნ“ ფორმით, ხოლო „ინ“-„ი“

ხმოვნიტაა გადმოცემული: მაგ., ქათამ **ვაკლევიფე**; მოზიკაი **დუჟკრევნებია**; **დუჟკლევნებია**ნ საკლავი; მექთუბსა (წერილსა) სხჟას **ვაწერიფე**...

არის შემთხვევა, როცა მოსალოდნელი „**ევინ**“ სუფიქსის ნაცვლად გამოყენებულია „**ინ**“: **დავაკლიფეთ** საკლავსა (ინ→ი); ყურებ **დავაჭრიფეთ**...

„**ინ**“ მაწარმოებელი უმეტესად კარგავს თანხმოვნით ნაწილს: ერთი **დამანახიე**, ღმერთო; აჭარასა **გჟანახვიებდენ** გლახათ; **გავაკეთებონა** სახლი; კარქა **ახილებიფეს** თვალეზსაო; მემლექეთზე (სამშობლოზე) ერთი ჰაცხაიდან **მაყურებიებდეს** ღმერთი; ცხელ ქვაზე **გჟალოციებენ**; თავი **აკრევიეს** ცხელ სობაში; კარქ სიტყვას ვერ **ათხრობიებდა**; **შაატყობიეს** ჰუქუმათსა; მარჯვე შეშა ვერ **დავაპობიე**; ოსმანას **წავაკითხვიე**...

არის შემთხვევები, როცა პირიქითაა მომხდარი, „**ინ**“ მაწარმოებლის თახმოვნითი ნაწილია შენარჩუნებული, ხმოვნიტი ნაწილი კი დაკარგულია. მაგ., ადრესები **ჩუჟწერნებია** ოსმანსთვინ; დიდი ქოშქი **გუჟკეთებნებია**; გურჯისტანიდან მოსული მექთუბები (წერილები) **ჩუჟტანებნებია** მეზერში (საფლავში)...

თავისებური ზმნები

„ქმნა“ ძირის ზმნაში თანხმოვანთა თავმოყრის გამო „**მ**“ იკარგება (ვექნ, ქენ, ქნ...), მყოფადში „**ნარიც**“ იკარგება და ფუძეცვლილი ფორმა გამოიყენება „**იზამს**“ ზმნის მნიშვნელობით (**ვიქ, იქ, იქს, ვიქთ, იქთ, იქმენ**...). მაგ., მაისში თავს **იქს** პური; ამბობს, იქ ვერ **იქს** ქალობასო; მარტო ამ ძახილით არ **იქს**; ყავარი არ **იქს**; იმ საქმეს ვეღარ **იქმენ**; ქალაქში ცხოვრებას ვეღარ **ვიქთ**...

„ქმნა“ ძირის ზმნა, როგორც ცნობილია, ფუძემონაცვლეა. აწმყოში ენაცვლება „**ვშერები**“, მყოფადში – „**ვიზამ**“. მაგ., ასე ვეღარ **გიზმონენ**... ქორწილობას **იზმონენ** თველზე... მუჰაჯირთა მეტყველებაში „ქმნა“, „**ზმა**“ ძირის ზმნათა გამოყენება, ნამყოს, აწმყოსა და მყოფადის დროთა მიხედვით, მტკიცედ არ არის გამიჯნული. „ქმნა“ ძირი შეიძლება იქნას წარმოდგენილი მყოფადშიცა და აწმყოშიც, ხოლო „**ზმა**“ ძირი კი ნამყოშიც. მაგ., შენი სიტყვით **იქმონენ**? რათ **იქმოდენ** თქვენი თხები?; ძმას ააფერი **უზამა**... „**იქმონენ**“ (**იზმონენ**) ჩვეულებრივია ამჟამად ქართლში და ძველადაც გვხვდება“ (შანიძე, 1973:545). იშვიათად გვხვდება ზემო აჭარულშიც.

„ქცევა“ ფუძე გამოიყენება „ქმნ“–ის „**გართობ**“–ის „**კეთებ**“–ის მნიშვნელობით. მაგ., რას **ექცევი**?; შენ რას **ექცევი**, კარქა ხარ?; ჩჟენი კაცი არ **ექცევა** ბიჭის მოყვანას...

მწკრივში მონაცვლე ზმნა „**ვიყავ**“ (ვარ) წყვეტილის მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში კარგავს ფუძისეულ „**ვინს**“. მაგ., მოსაფირები აქ **იყნენ**; ჰა **იყნენ**

ნეტაი?... ვინდაკარგული ფორმები ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველების მსგავსად, გვხვდება ზემოაჭარულის **ღორჯომის** ხეობისა და **შუზნის** თემის სოფლებიდან მუჰაჯირად წასული ქართველების შთამომავალთა მეტყველება-შიც. აჭარული კილოს დასახელებული ადგილების თქმებისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ნიუანსები, რომლებიც ასორმოცდაათი წლის წინათ გადასახლებულთა ქართულს გაჰყვა თურქეთში, დღესაც ცოცხალია. **ამ ენობრივ თავისებურებებს კარგად ამჩნევენ ერთმანეთს თურქეთში მცხოვრები ჩვენებურები, მეტყველების იერის მიხედვით, სწორად განსაზღვრავენ ხოლმე ერთმანეთის წარმომავლობას, სადაურობას.**

კლარჯულის მსგავსად, „**რჯა**“ (←სჯა) „**კეთება**“–ს, „**შერება**“–ს მნიშვნელობითაა გამოყენებული: თქვენ **რაიჯებით**, რავარ ხართ? (რაიჯებით←რას ირჯებით); არ **იჯება** ზოგსა; რას **იჯები**, ნენევ, რავარ ხარ?; ასიაი **რაიჯება**?...

სტატიკური ვნებითის ფორმა „**ჰქვია**“ ნაირ–ნაირ ფორმებს გვაძლევს. კერძოდ, უწყვეტლის ფორმა არ უნდა ჰქონდეს, მწკრივნაკლია (ჰქვია–ერქვა), მაგრამ უწყვეტელს ასე აწარმოებს – **ქვიოდა**: კაცსა ფერთაი **ქვიოდა** (ერქვა); სულთანაი **ქვიოდა**; აქ ისე **ქვიოდენ**... „**ჰრქმევია**“–ს ენაცვლება „**ქვებია**“, „**ქმებია**“: ფატყუმაი **ქვებია** ჩემ ნენესა; მის ბაბოსაც **ქმებია** ალიაი...

„**რქმია**“ კარგავს „**რ**“–ს: მეზიდი **ქმია**... „**დაარქვა**“–ს ცვლის „**დაარქვია**“: იმა **დაარქვია** სხვა რაცხა სახელი...

„**ჯდომა**“ ფუძე, ძირითად მნიშვნელობასთან ერთად, გადმოსცემს „**ცხოვრობს**“, „**სახლობს**“ სიტყვების შინაარსს: ამ ოჯალზე მე **ჯჟდავარ**; მე მიზითში **ჯჟდავარ**; იქ თქვენ **ჯდომილხართ**; სოფელში **ვიჯექით**... ამ წინადადებებში „**ცხოვრება**“, „**სახლობა**“ იგულისხმება. „**დაჯდუმლება**“ დასახელებაა: კარგ ფერზე **დაჯდუმლე** ესენი; თოქათ **დუუჯდუნებია** (დაუსახლებია)...

„**ყურება**“ ჩვეულებრივი მნიშვნელობის გარდა, „**მოსმენასაც**“ ნიშნავს: კარქა **დუუყურე**!; მე ვინცხაი ყურ **მიყურებს**, მაღლსა მეიგებს; **დუუყურეთ** ყურანსა; გენჯები ანჯახ სიმღერას **დუუყურებენ**... (შდრ. საბა, ყურება–ყურთ მიჰყრობა).

„**გახელა**“ გამოიყენება რგორც „**თვალის**“, ასევე „**ყურის**“ მიმართაც: პაწაი ყური **გახილეთ**, თვალი **გახილეთ**...

„**დაპარება**“ „**გაქრობა**“–ს, „**ჩაქრობა**“–ს, „**ჩაზნელებას**“ მნიშვნელობით გამოიყენება: **დააპარეს** ცეცხლი; **დაპარებულია** სოფლები ზამთარში; **დაპარებული** სახლების ყურებამ მომკლა; ცეცხლი მეედვა სახლსა, ველარ **დააპარეს** და დეიწვა.....

„**აყვანა**“ „**ყიდვა**“–ს შინაარსსაც გადმოგვცემს: ლამაზი ცხენი **იგიყვანაიან** (გიყიდიათ); ჩვენი ზროხა **ეიყვანა** მილიონათ (იყიდა)... („აყვანა“ გამოიყენება სულიერი საგნის მიმართ). უსულო საგნის მიმართ გამოყენებულია „**აღება**“ (ყიდვა):

არაბა ალმანიას (გერმანიაში) უუღია (უყიდია); სახლი უუღია ბურსას; ეგ მასა (მაგიდა) ჰად ეიღეთ? (იყიდეთ)...

„ჩივილი“ „ლაპარაკია“ „საუბარია“ ქობულეთიდან და ჩაქვიდან გადასახლე-ბულთა მეტყველებაში. მაგ., რამეს ვერ ვჩივი; ხინველებს ვჩივი (ხინველებზე ვსაუბრობ) მე; იხსანი ჩივა... „ჩივა“ ქობულეთურში დადასტურებული აქვს შ. ნიჭარაძეს (ნიჭარაძე, 1975:19).

„კინტლობა“ „კინკლაობა“. მაგ. ორეთმენი გვეკინტლება, ბაღვებსა გურჯი-ჯა არალაპარიკოთო...

„მიხვედრა“ ფონეტიკურ ნიადაგზე „მიხტენა“-დ ქცეულა („ვ“ იკარგება; პროგრესული ასიმილაცია – ხდ→ხტ; „ე“-ს მეტათეზისი და „რ“-„ნ“-ს შენაცვლე-ბა). მაგ., ამან ჩამახტინა (მიმახვედრა); ვერ ჩავხტი იმისი ლაპარიკი...

„ვუღებოდი“ ნიშნავს „მხარს ვუჭერდი“: სულ ვუღებოდი ჯემალას...

„მცრევა“ „მოგროვება“: ფარა მტამცრეის... (შდრ. საბა, მცურევა-ვენახის მოხილვა სთველს უკან).

„აწევას“ აქვს (ძირითადი მნიშვნელობის გარდა) განსხვავებული სემანტიკუ-რი ნიუანსი. იმერხეულის მსგავსად, შეიძლება აღნიშნოს რაიმე ტრანსპორტით წაყვანა, გატაცება: გზაში ჰავაი აწიეს; არაბამნა ამწიოს; არაბაით აწიეს და წეიყვანეს...

„ჩაქუთნვა“ „ჩაღრმავება“: ჩაქუთნავ ჰადსა; ჩაქუთნა მიწა, ოფე გააკეთა...

„მოღენა“ ცვლის ხშირად „მოზნეკას“: თლათ თურქიეში მოღენილან გურჯე-ბი...

ხშირად „ჭყერა“ ცვლის „ცქერას“, „ხედვას“, „ყურებას“: მე რანა გითხრა, მეჭყირე!; შეეჭყირა ხეს; კოფეზე ეჭყირებოდა; შენ გურჯიჯა ლაპარიკ ეჭყირები?...

„ჩაცვენა“, ძირითადი მნიშვნელობის გარდა, ნიშნავს „დავიწყება“-ს. მაგ., ზოგი ჩიმიცვინდა და ველარ გებნევი, შემცხვა და ჩიმიცვინდა სათქმელი...

„გაბრაზებას“ ყველგან ცვლის „გაბლეზება“: ძალიან ბლეზდებოდა; გაბლეზე-ბულა ფადიშაჰი; დედამთილი გავაბლეზე...

„გამოაშკარავება“-ს ნაცვლად ამბობენ „გამოტიალებას“: თელი გამოტიალ-დებოდა, ბაბოი ცოცხალი ყოფილიყო; გამოუტიალდა ქალსა მისი გონჯობა.....

„უთევს“ ნიშნავს „უძლებს“: სიბერეში ტკივილსა ინსანი ვედარ უთევს; რა-ფერ უთევენ ალმანიას? იაბანჩ (უცხო) დუნიაში, არ ვიცი...

„თმენა“ ცვლის „მარხვას“: რატომ არ ითმენ?; ციცაი თმენს? თელი თვენა ვითმინოთ და მადლი მეგვოთ...

„გარიგება“, იმერხეულის მსგავსად, ნიშნავს „გაყრას“, „განაწილებას“, „ცალკე გასვლას საცხოვრებლად“. დიდი ბაღვი გარიგდა; მემრე სოფლებში გაგარიგე; ძმიები გარიგდენ შარშან...

„სხრიკება“ ნიშნავს „გამოდევნებას“: ღუშმანი გამოსხრიკებია; გამოგუესხრიკა ნენმა; ანამის (დედამის) ესხრიკება პაწაი ბაღვი ყანა-ჭალაში.....

იმერხეულის მსგავსად, აქაც „გაგნება“ გამოიყენება „გაგება“-ს, „მიხვედრას“, „გაცნობას“ მნიშვნელობით: ველარ გიგვიგნია თქვენი ლაპარიკი; დამაბარა, ხისიმები გეიგენიო; თიფლიზიდან გავაგნებოთნა ჩუენი გუარი...

„ვალ“ – „ვედ“ (ვიდ) მწკრივში მონაცვლე ზმნები ასე წარმოდგებიან: აწმყო იყენებს „ვალ“ ფუძეს, უწყვეტელი კი „ვიდ“-ს. მაგ., დავალ მვილაი ეზო-კარში... გავრები დევდოდენ აქავრობაში... ასეთი ფორმები გვხვდება იმერხევის მეზობლად მდებარე ზემო აჭარის სოფლებიდან (დარჩიმეები, შუბანი, წელათი....) მუჰაჯირად გადასახლებულთა მეტყველებაში და ეს უნდა აიხსნას იმერხეულის გავლენით, რადგან აჭარულს მსგავსი ფორმები არ ახასიათებს საერთოდ, იმერხეულისთვის კი ნიშანდობლივია.

„ესწრაფვის“ შეცვლილია „ელტვის“ ფორმით: რას ელტვოდა ის, არ ვიცით; სულ იმას ელტვიან; ჩუენები იმფო არ ელტვიან კითხვასა (სწავლასა)...

„ვლება“ ფუძეს ენაცვლება „რება“: კვერცხ მტარებ; იალსა (ერბოსა) მტარებდა ზეიდან; წყალს გადაარებენ... ჩვენთან გამორებულინა იყავით; წინა დღეს არ გარებულხარ?; მოალო კარი, მოარო თვალი; დოდოფალმა გულში გეირუნია; უარება გულში; იმითვინ გიარები, ბევრი მეიწველოს-მეთქი (გიარები-გივლი)...

ფუძემონაცვლე ზმნები „მზობა-თქმა“, „უზნობა-თხრობა“ ნაირ-ნაირ ფორმებს გვაძლევს. კერძოდ, „ეუზნება“ არ იხმარება, მას ცვლის „ეზნევა“: თქვენ გეზნევი; რას ეზნეოდი გუშინ?; რაფერ ენეფს ეზნევა ხალხს (ეუზნება)...

„თქმა“-ს ცვლის „თხრომა“: უთხრომია დედესა; „ქართველი“ ლამაზი თხრომა არი; ასე უთხრომია; ეს სათხვარი ითხრომება შენზე? ; ისე მოკდა, რომე უთხრომელი დარჩა.....

„ეტყვის“-„ეძახის“, „უწოდებს“ მნიშვნელობითაც გამოიყენება. მაგ., დოს გამონაწურს სველს ეტყვიან; თაზე საქონლის შემხედავ ქალსა „მემთევრ“ ვეტყვით...

მწკრივებში ფუძემონაცვლე ზმნას – „თქმა“ აწმყოს წრეში „ვამზობ“ ენაცვლება, მყოფადში-„ვიტყვი“. მუჰაჯირთა მეტყველებაში ზოგჯერ აწმყოშიც „ვიტყვი“ გამოიყენება. მაგ., ყივანს ვიტყოდით (ვამზობდით)...

„ბრძანდება“ (არის, იმყოფება) შეცვლილია „ბრძანობს“ ფორმით: მითხრეს, მოსაფირი აქ ბძანოფსო და მტელ სანახავათ...

„შობ“-ს ენაცვლება „იშუა“ (აქედან: ვიშუე; იშუე იშუა-ვშობე, შობე, შობა...): ძროხამ იშუა დეკევლი; ქალებსა ბაღვებ ყოლაი (ადვილად) ვაშოფნიებდი; ხობოს

ხომ არ **შოვნილობსო** (შოვნილობს–მშობიარობს); ძლებმა **იშტეს** ბიჭები... (მდრ. საბა, შოვნა).

„**გადენა**“ ნიშნავს „**გარეკვას**“: **გუუდენია** ირანელები; **გადენა** ბაღვები...

ყურადღების ღირსია ნასახელარი ზმნები–„**მეისამშობლა**“, „**გეილეკურა**“, „**ჩუუცივა**“...

„**მეისამშობლა**“ ნიშნავს „მშობლიურ ადგილას ყოფნით გული იჯერა“, „სამშობლო მოინახულა“. მაგ., **მეისამშობლონ** უნდა და ჭამონ იქავრობა; ძალმა **მეისამშობლა**, ბაბოს სახლში იყო ერთ ჰაფთას; აჭარაში ჩამუელ, **მეისამშობლე**...

„**გეილეკურა**“ ნიშნავს „**საქმე გაიადვილა**“, „**სიძნელე დაძლია**“: ძალმა **გეილეკურა** და ჩუენი თავი აღარ უნდა; სიძეი სახლში არ მეიყვანო, **გეილეკურებს** და აღარ შეეხედავს.....

„**ჩუუცივა**“ ნიშნავს „**მიუგდო რაიმე**“, „**ხმა გააკმენდინა**“: მიე ჩოქოლათა და **ჩუუცივე** ერთი მაგ ბაღვსა; ღმერთმა **ჩიგიცივა** სული...

„**გაქრობ**“–ის ნაცვლად ზოგჯერ იყენებენ „**გაქარვება**“–ს: მაქედან **გაქარდი**–მეთქი (გაქარდი–გაქრი); **გაქარდი** ამ დუნიდან (აქედან მიღებულია წყევლის ფორმა „**გასაქარვებელი**“: **გასაქარვებელი** შენა, კიდევ არ მიჯერი?).

„**პატრონობს**“ შეცვლილია „**ბატონობს**“ ზმნით: შენ რომ არ **ებატონო**, აგორდეს უნდა სხვის კარებში; **დეებატონა** ქალის ოჯალსა...

„**დალოგინდა**“ ნიშნავს „**იმშობიარა**“: პური ჭრობიხან **დავლოგინდი**...

„**ისაყვარლიებს**“ ნიშნავს „**ეფერება**“, „**ეალერსება**“: ამ დღივ **ისაყვარლიებს** ბაღვსა; ანასა **მეისაყვარლიებს** დილაზე და ისე წავა საქმეზე...

ბრძანებითი კილოს ფორმებთან ხშირად შემოკლებული ზმნებია გამოყენებული. მაგ., **წაი** შინ!; **აი** ხეზე და მოგვიკრიფე!; ღმერთო, **მეგვე** წვიმა–წყალი; ნუღარ არტყამ, **ეი**! (ეი←ეყოფა); **შეხე**, რას ამბობს ერთი! **გეიאי** ცქვიტა (გეიאי←გაიარე)...

ზოგჯერ სხვა შემთხვევებშიც დასტურდება ზმნები შემოკლებული ფუძით: **მოი** (მოდ) სახლში! **შეი** (შედი) ბოსტანში; **ეყვავი** სოფელში; **დატია** წყალმა ხიდი; ბევრი ფიჩხი **მევტაი**...

ნასახელარი ზმნები

ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში, იმერხელის მსგავსად, გვხვდება ისეთი ნასახელარი ზმნები, რომლებიც წარმოქმნილია თურქული (ან თურქულის გზით შემოსული არაბულ–სპარსული წარმოშობის) სიტყვა–ძირების გამოყენებით.. ეს უცხო ძირეული მასალა ქართულ ენობრივ ჩარჩოშია ჩასმული და ახალი ზმნური ფუძეებია ნაწარმოები. წარმოვადგენთ აქტიური ლექსიკის რამდენიმე ნიმუშს (საერთოდ კი აღსანიშნავია ისიც, რომ თურქეთში

მცხოვრებ ჩვენებურთა ქართულის ლექსიკა ცალკე შესწავლის ობიექტია. იგი ავლენს მრავალფეროვან სურათს და სპეციალურ კვლევას მოითხოვს. ამიტომ წინამდებარე ნაშრომში მასზე ვრცლად არ შევჩერდებით).

მოქმედებითი გვარი. თემის ნიშნებად უმთავრესად წარმოდგენილია „ებ“, „ავ“, იშვიათად „ობ“.

„ებ“ თემატური ნიშნით: **გა-ა-გენიშ-ებ-ს** (geniş –ფართო)– გააფართოებს, გაშლის. მაგ. წრეწვლია **გავაგენიშეთ** გზები...

გა-ა-თემიშ-ებ-ს (temiz –სუფთა, ფაქიზი)–გაასუფთავებს, გაწმენდს: **გაათე-მიზებენ** იქავრობას...

გა-ა-თაზე-ე-ებ-ს (სპ. taze–ნედლი, ახალი)–გაანედლებს, გაახლებს, გააჯანსაღებს: კაი მჭა, **გავათაზევებთ** ხისიმობას...

ი-ყაზულ-ებ-ს (არ. Kabul–თანხმობა, მიღება)–მიიღებს, დაეთნხმება: გემი არ **იყაზულევს** კდარსა; ვინმემ არ **იყუბულა**...

გა-ა-ფაქ-ებ-ს (სპ. pak –სუფთა, უდანაშაულო, უმწიკვლო)–გაასუფთავებს, გამოაცარიელებს, გააქრობს: ერთი მოვდოდეს და **გაგაფაქებდეს**...

გამო-ი-ყათულ-ებ-ს (katık–პურზე დასაყოლებელი კერძი; სანელებელი, საკაზმი)–გამოიყენებს, გახარჯავს, გამოლევს: **გამეყყათულებ** იმასაც...

და-ი-ზაფთ-ებ-ს (zaft etmek –დაკავება, დაპატრონება, დათავისება)–დაიკა-ვებს, დაეპატრონება, გაითავისებს: ბათუმი რუსმა **დეიზაფთა**...

და-ა-ჰაფს-ებ-ს (არ. hapis–ციხე, პატიმარი) – დააპატიმრებს: ისაც **დააჰაფ-სეს**...

გა-ა-ჰაზირ-ებ-ინ-ებ-ს (არ. hazır –მზა, მომზადებული)–გაამზადებინებს: ცხენი **გააჰაზირებია**; საჭმელი **გააჰაზირა** (გაამზადა)...

ჩა-უ-თესჰ-ავ-ს (არ. tespih –კრიალოსანი)–ჩაუმარცვლავს; მარცვალ–მარც-ვალ ეტყვის ყველაფერს: **ჩუუთესჰა** ანას ჩემზე ყველაფერი...

მო-რესიტ-ავ-ს (rest –ნარჩენი, ნაშთი)–ამოაგდებს ძირიანად, მოიკვეთს, გულიდან ამოიღებს, გარიყავს: არ მეგონა ამხელაზე **მომრესიტევდა**...

მო-ნუსხ-ავ-ს (არ. nusha –ავგაროზი, ჯადო)– ჯადოს გაუკეთებს, თავის ჭკუაზე დაიყოლიებს: ის ბერი ყველა გელინებ **მონუსხავს** და იმსახურიებს...

ამო-ქოქ-ავ-ს (kok –ძირი, ფესვი)–ძირფესვიანად ამოაგდებს: ბოსტანში გერანი ბალახი ძვილაი **ამოქოქე**...

ვნებითი გვარის ზმნები. ამ ჯგუფის ნასახელარი ზმნები ძირითადად სუ-ფიქსური წარმოებისაა, იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს **ენიანი** ფორმებიც.

დონიანი ვნებითები:

გა-დელ-დ-ებ-ა (deli –სულელი, არანორმალური)–გასულელდება, ჭკუას დაკარგავს: **გავდელდი** სამი დღეა უსაქმოთ...

ჰერს-დებ-ა (არ.hirs–ბრაზი, რისხვა, მრისხანება)–ბრაზდება, მრისხანებს: მეგემ ერთმა გაჰერსდა; ვჰერსტებოდი იმაზე (ვჰერსდებოდი→ვჰერსტებოდი. ასიმ.).

ჰაზირ-დებ-ა (არ. hazır – მზა, მომზადებული)–მზადდება: ვახშამიც ჰაზირდება; გახაზირდი, გაი იმათთან! (ჰ→ხ)...

გა-ქიბრ-დებ-ა (არ. kibar–კეთილშობილი, თავმოძვონე, არისტოკრატი; მცოდნე) თავმოძვონე, განათლებული, არისტოკრატი გახდება: დიდ ხალხსა დეედოსტა და ზოვლი გაქიბრდა...

გა-ზენგილ-დებ-ა (zengin –მდიდარი, უხვი, ბარაქიანი)– გამდიდრდება: ხე ყიდეს და გაზენგილდენ (ზენგინ (zengin)→ ზენგილ. დისიმილ.)...

გა-ზიბილ-დებ-ა (არ. zibil –ჭუჭყი, ნაგავი, სიბინძურე)–გაბინძურდება, გაჭუჭყიანდება: გაზიბილდა კერე-კუჩხე...

და-სახათ-დებ-ა (არ. sakat–ხეიბარი, დაზიანებული, გატეხილი)–დაზიანდება, დახეიბრდება: კაკლიდან გადმუარდა და დასახათდა...

გა-საღლამ-დებ-ა (sağlam–ჯანმრთელი, მთელი) – გაჯანმრთელდება: იმ ილაჯებით გასაღლამდა; გასაღლამებულა ეფეიჯა...

ენიანი ვნებითები:

ე-ხიზმეთ-ებ-ა (არ. hizmet–მომსახურება)–ემსახურება: გელინი კარგა ეხიზმეთება დედ-მამათილსა; რაფერ მეეხიზმეთეო...

ე-ხისიმ-ებ-ა (არ. hisim–ნათესავი)–ენათესავება. ჩემ ბაბოს ეხისიმება პაწაი...

ე-ჯენგ-ებ-ა (სპ. cenk–დავა, ბრძოლა)–ებრძვის, ედავება, ეკამათება: ეჯენგე-ბიან ერთმანებსა ბაღვები...

ე-ჰევეს-ებ-ა (არ. heves –მისწრაფება, ხალისი, ინტერესი)– ეხალისება, ესწრაფვის: ეჰევესება ჰავასა ბათუმ წასლა...

ე-დუშმნ-ებ-ა (სპ.duşman –მტერი)–ემტერება. ქურთი ედუშმანება თურქსა; დეედუშმნა მეგემ ჩვენ დედესა...

საშუალი გვარის ზმნები გვხვდება „ებ“, „ობ“ თემატური ნიშნებით:

და-უ-დინგლ-ებ-ს (←dilemek–მოსმენა, ყურადღება)–უსმენს: ყური გახსენით და ღმერთ დუუდინგლეთ; მუუდინგლებია იმასა; რადიოს ძალიან მუუ-დინგლებდით...

უ-შიქიათ-ებ-ს (არ. şikayet –საჩივარი, ჩივილი, დასმენა)– უჩივლებს, დაასმენს: უშიქიათა მეგემ დედესა...

ყაინ-ობ-ს (kayın–ცოლის ძმა) – ცოლის ძმის მოვალეობას ასრულებს. რავარ ყაინობს ჩემი ძიაი?

მეშვერეთ-ობ-ს (არ. meşveret–თათბირი, ბჭობა, მსჯელობა)– ბევრს ლაპარაკობს, ფაცი-ფუცობს: ამ დღივ **მეშვერეთობს** მეზობლებში; ხვალაც **იმეშვერეთებს...**

ნიეთლ-ობ-ს (niuetli–მარხული, მარხვის დამჭერი)–მარხულობს: „ჩვენი ციცი წრეველი **ნიეთლობს**; თურქიეში ყველა **ნიეთლობენ...**

ყაშმერ-ობ-ს (არ. kaşmer –მასხარა, ხუმარა)–ხუმრობს: გერჩექ ხომ არ ამბობს, **ყაშმერობს**; მევერებით ერთათ და **ვიყაშმერებთ...**

დელ-ობ-ს (deli–სულელი, არანორმალური)–სულელობს, გიჟობს: კაცი **დელობს**; წრეველიც (წელსაც) ბეური **იდელა...**

თითიზობ-ს (titiz–ახირებული, წუნია, ჟინიანი)–ჟინიანობს, მიზეზობს: ძალი ფეხბიძეა და **თითიზობს**; ეს ბაღვი სულ **თითიზობს**, არ ჭამს საჭმელსა...

ასკრ-ობ-ს (asker –ჯარისკაცი)–ჯარისკაცობს: რაფერნა **ვიასკროთო**, ჩივიან გენჯები; ზაიფი (სუსტი) ინსანი ვერ **იასკრებს...**

თოფლ-ობ-ს (topal–კოჭლი)–კოჭლობს: პაწაი ბაღვი **თოფლობს...**

შელლიგ-ობ-ს (şenlik–სიხარული, მხიარულება)–მხიარულობს: **შელლიგობენ** ქალები (შენლიქ (şenlik)–შელლიგ. ასიმილაცია); დამეშიც **იშელლიგეს...**

ხაზირ-ობ-ს (არ. hazır–მზა, მომზადებული)–ემზადება: **ეხაზირობთ** ამაზე)ჰ→ხ)...

ჰევეს-ობ-ს (არ. heves–მისწრაფება, ხალისი, სურვილი)–ხალისობს, ისწრაფვის: გურჯები მათათვინაი გაწყობას **ჰევესობენო**; ცალკე გასლა **იჰევესეს...**

ნასახელარ ზმნებზე დაკვირვება ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს ქართული ენის ძლიერ ბუნებაზე, მის მდიდარ შინაგან შესაძლებლობებზე (ვრცლად იხ. იმერხეული).

სიტყვაწარმოება

გარკვეული ნიუანსები შეინიშნება სიტყვაწარმოებაშიც.

ქონების სახელთა მაწარმოებელთაგან აღსანიშნავია სუფიქსი „ა“. მაგ., აგრე ინსანი **თეთრპირაი**, განათლებული **პირაი** არ არი; **შავპირაი** ღმერთმა ნუ მიგუთყვანოს; **კავაი** ტანს მეიტანს ახლოს... ბაღვი **ტირილაი**, ყვირილაი ყოფილა; ჩემი და **მოლექსიაი** იყო; კაც ყოლია **კბენარაი** მამალი...

„ა“ გამოყენებულია, აგრეთვე, ადამიანთა მეტსახელების საწარმოებლადაც: **ქათამა** ნენეი მახსოვს; მეტყოდა: **ხაშარაი** ნუ ხარო; ჩემ ანას **კაკაბას** უძახიდენ...

საკმაოდ პროდუქტიულია „იან“ სუფიქსი: **ფხავსიან** ხიებ დევნახევდი; გაკეთდება **ზეთიანი** ქათამი, **ნიგოზიანი**; ეკალი **ქოქიანა** მოხარშე (kok–ფესვი); **მარიფეთიანი** კაცი იყო (არ.marifet–ცოდნა, გამოცდილება, მოხერხება, შესაძლებლობა); წურბელას დევკავებდით **ჭილოიან** ტბაში; ხაჭაპური **კაკლიანიც** იქნება,

ყველიანიც; ციმციმიანი დოღბენდი მეხურა; წარე ენიათი ქალი ყოფილა; მასკლავიანი ღერი ცაზეა...

იმერხეულის მსგავსად, „იან“//„ან“ მონაწილეობს შტო-გვარების წარმოებაში. „იან“//„ან“ სუფიქსით წარმოქმნილი სახელები წარმომავლობასაც გამოხატავენ და სიმრავლის გაგებასაც შეიცავენ მაშინაც, როცა ნანათესაობითარი სახელობითის ფორმით გვევლინებიან: მუსტაფაი ყოფილა **ჭედლისანი** (ჭედლ-ის-იან-ი); დაჩიძიებიდან **ჭედლისანი** აქ იჯდა; **დედესან** გერმელი ბლები აქვან; მეაც **ნენესანთან** დარჩი; დავდექით იმ ღამეს **რაფეთასანთან**; იმის იქით ჩემ **დისანი** არიან; **ასიესან** მეჭელეში იყვენ; იქ **აბლასანის** სახლია...

უქონლობის სახელებში ყურადღებას იპყრობს „უ-ცოდინ-ელ-ი“, რომელიც ენაცვლება „**უცოდინარ**“-ს. მაგ., **უცოდინელი** არნა იყო; უკითხველი, **უცოდინელი** დარჩენ.....

უქონლობის მაწარმოებლები შეიძლება შეგვხვდეს თურქულ სიტყვა-ძირებთანაც: ღამეში გევდოდა **უარხატაშოთ** (arkadaş-ამხანაგი, მოყვარე); **უყაშულოთ** არ იჭმება (kaşık- კოვზი); **უნოქტოთ** დაწერე (არ.nokta-წერტილი)...

აბსტრაქტულ ცნებათა საწარმოებლად უმთავრესად გვხვდება „ობა“ და „სი-ე“ მაწარმოებლები: აჰმედ ხოჯამ **დობტურობა** იცოდა; იმათ ხელები დუღბანიან **ინსნობიდან** (არ. insan-ადამიანი); ვერ გეიტანეს ამათი **დიდობა**; ერთი **ჰექი-მოზაში** დეიწერა; **გურჯობა** არ დეიკარქვის; ბაბოიც ისე იყო **გენჯობაში** (genç-ახალგაზრდა); აქაც უუწყიან **მცხოვრობა**; **სამსახურობა** დეემთავრებიანა; ახალი ძლიები **ხეირსუზდებიან** მელოგინობაში (ხეირსუზდებიან-ავადმყოფდებიან)... ძველი **სიფუხრის** ამბავია ესა; იქავრ ლაპარაკის **სიგერმელით** იტყოდენ (სიგერ-რიელე-სიგერმელე. მეტათეზისი, დაკარგვა); ეი, კიდი, **სიბერეც** და **სიბნელეც**...

დანიშნულების სახელებს აწარმოებს „სა-ო“, „სა-ე“, „სა-ურ“: როის შაგიმსიან **საპაიჯულო?**; **სამზეროც** აქ სახლსა; ერთი **საქალაზნე** შუუძრია; მოვესტო უნდა ქალმა **საშალე**; **სანაფოტეს** ავართუამ; **საოხდურეში** შევნახავთ (მდრ. საბა, უკდური-საურწყო: სძე, ყველი, ერბო და მისთანანი. საუკდურე→საოხდურე. პროგრ. ასიმილ.)...

მუჰაჯირთა მეტყველებაში და კლარჯულის ზოგიერთ კილოში დავადასტურეთ „საოხდურე“ (←სა-უზდურ-ე) ე.ი. რძის პროდუქტების შესანახი ოთახის სხვა სახელიც– „**ქილ-არ-ი**“ (ქილ-ერ-ი): **ქილარში** გტაქ დაწყობილი გტარდები, კასრები, ქილაკები, ქილები, კანდრები, სითილები (იმ.); საოხდურესაც ვეტყვით, **ქილარსაც** ვეტყვით ნაწველის შესანახავ ოდასა (მუჰაჯ. მეტყვ.) **ქილარში** თავგი გაჩენილა; **ქილერში** აწყვია ნაწველის ყაბები... სიტყვაში „**ქილ-არ-ი**“ გამოიყოფა სუფიქსი „არ“. ამ სუფიქსს ეხება ა. შანიძე ცნობილ წერილში „ვინაობის სუფიქსი „არ“ ქართულ ენაში“ (შანიძე, 1957: 28-32). მეცნიერი ასახელებს ექვს ეთნიკურ

ტერმინს–ოდიშ–არ–ი, სომხით–არ–ი, ოპიზ–არ–ი, ოლთის–არ–ი, ვიხიკ–არ–ი, მტბევ–არ–ი. „არ“ მას მიაჩნია ჭანურ–მეგრული წარმოშობის სუფიქსად. „არ“ ბოლოსართი გვაქვს, აგრეთვე, სიტყვაში „ხახულ–არ–ი“ (ე.ი. ხახულელი). დიდ ენათმეცნიერს ა. შანიძეს მეგრულში ეს სუფიქსი დადასტურებული აქვს მრავლობით რიცხვში (არ//ალ). მაგ., **ზუგდიდ–არ–ეფ–ი** (ზუგდიდელები), **ლეჩხუმ–არ–ეფ–ი** (ლეჩხუმელები), **ჯვარ–ალ–ეფ–ი** (ჯვარელები)... იგი შენიშნავს, რომ ჭანურს ეს „არ“ სუფიქსი უკვე დაუკარგავსო.

ნ. მარს „არ“ სუფიქსი წარმოდგენილი აქვს, როგორც მრავლობითის აღმნიშვნელი სუფიქსი სვანური ენისა.

„ქილარი“ მიგვანიშნებს ჩვენს ენაში ძველად არსებულ „არ“ სუფიქსზე, რომელიც ნიშანდობლივი უნდა ყოფილიყო სამხრულ–დასავლური ქართული ენობრივი სამყაროსათვის. კლარჯულისა და ტაოს ქართულის საფუძვლიანი შესწავლა „არ“ სუფიქსიან ფორმებს უთუოდ წარმოაჩენს, რის შემდეგაც შესაძლებელია გახდება მისი დანიშნულების, ფუნქციის ზუსტი განსაზღვრა. „არ“ სუფიქსი დადასტურებულია მაჭახლურ კილოშიც. მაგ. ჩხუტუნარი, ჩიქუნარი...

წინა ვითარების სახელთაგან აღსანიშნავია „ნასახლიერი“, სადაც მაწარმოებლად გამოიყოფა „ნა–იერ“: დავლა მინდა ჩვენი **ნასახლიერისა**; ეს ჩვენი **ნასახლიერი** ღერია...

წარმომავლობის აფიქსთაგან განსაკუთრებით პროდუქტიულია „ელ“ ბოლოსართი: **თიფლიზელმა** ძალიან იციან ჩემი სასტუმრო: დედა **ვაელი** მყავდა (ვაიოელი → ვაელი); **ჭვანელ** კაც, **დღვანელ** კაც არ ენდოო; **ნენეველი** ყოფილა; **კარჩხალელამ** **ბანცალელას** ქალი მიცეს; **აჭარლები** ქალი თერეფ დეიკავებენ, ჩვენი **ზეგნელები**– არა!... **მეზითელი** იყო ის დედეი; **ბურსელები** გამოსულანო; **ყეზელელი** იყო იმისი ანაი...

„ურ“ სუფიქსითაა ნაწარმოები სიტყვა „**მემლექეთური**“, რომელსაც დიდი სიყვარულით წარმოსთქვამენ ჩვენებურები (არ. memleket–მშობლიური მხარე, სამშობლო). „მემლექეთური“ ნიშნავს „საქართველოდან მოტანილი, მშობლიური“: ეს სიმღერა **მემლექეთურია**, გემი აქ გამოვლილი; ეს აკვანი **მემლექეთურია** ასოცი წლისა...

„ურ“ სუფიქსით წარმოქმნილი მიმართებითი ზედსართავეები „**აქაური**“, „**იქაური**“ ფონეტიკურ ნიადაგზე სახეს იცვლის (აქაური→აქაური→აქავრი. პროგ. დისიმილ.): **იქავრი** ლაპარაკი ჩვენსას არ ადევს; **აქავრი** გურჯიჯა დაქვონდა თუ?...

„მე–ე“ თავსართ–ბოლოსართით ნაწარმოებია „მელოგინე“, რაც ნიშნავს „მშობიარე ქალს“: **მელოგინეს** მარტვაი არ დავტევთ, ალი დეეცემა...

„მო-ო“-თია ნაწარმოები „მოსეფილო“, რაც ნიშნავს „გონებასუსტს (არ. sefil-
ლატაკი, საცოდავი): ბათუმ ჩასულან ერთი მოსეფილო და ერთი ფენა კაცი...

იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც შეინიშნება უცხო
აფიქსები, რომლებიც შემოჰყოლია ხელობის, დანიშნულების, ნათესაობისა და
ზოგიერთი სხვა შინაარსის მქონე თურქულ სიტყვებს: როგორიცაა: Lı(Lük), cu
(çı), ça, çe, suz (siz),. მაგ., „აღლაჯები ჩამობარგული არიან (yaylaci-მესაქონლე,
საქონლის მეთვალყურე საზაფხულო იალადებზე, იაილებში); დესტანჯები აღარ
არიან ცოცხალი (destancı-ხალხური მთქმელი, პოემების შექმნელი); დინსიზი
ქალია ძალუან (dinsiz-ათეისტი); თურქა არ იცი? (Türkçe-თურქულად, თურ-
ქული ენა); ანალული გონჯი ყოლია (analık- დედინაცვალი); რემეთლი მურთეზ
დედვი იყო (არ. rahmet-ცხოვნება, შენდობა, შეწყალება ღმერთის მიერ (rahmetli-
ცხოვნებული); ის ბურსალი ქალია (Bursalı-ბურსელი); ართვინლი ყოფილა (Artvinli -ართვინელი)...

უცხო აფიქსი იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ქართულ სიტყვასთან. მაგ.,
წისქვილჯი სირაზე შეიყვანდა ხალხ (წისქვილჯი-მეწისქვილე)...

პ ო მ ა ო ზ ი ტ მ ბ ი

იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიაც ყურადღებას იპყრობს
ფუძის გაორკეცების ისეთი შემთხვევები, როცა სიტყვა განმეორებულია წინა
თანხმოვნის შეცვლით; თუ სიტყვა ხმოვნით იწყება, თანხმოვნის დამატებით. ა.
შანიძე კომპოზიციის ამ სახეს უწოდებს ასონანსს (შანიძე, 1973:152) და შენიშნავს,
რომ ასეთი მოვლენა დასტურდება სხვა ენებშიც (სპარსულ-თურქულში და
სხვა), იმოწმებს ნ. მარის მიერ იმერხეულში დადასტურებულ ფორმებს-„დათვი-
მათვი“, „სისხლი-მისხლი“. იგი აღნიშნავს, ამასთანავე, რომ ფართოდ გავრცელე-
ბა ასონანსებისა იმერხეულში იმას უნდა მიეწეროს, რომ ამ კილოზე მოსაუბ-
რეებმა თურქული იციან. ე.ი. ახსნილია თურქულის გავლენით. ქობულეთელ
მუჰაჯირთა ქართულიც მდიდარია მსგავსი გამოთქმებით: დიდ-მიდ არ
დუუჯერებენ; ახლოს ჭალაში-მალაში იძუება; გეიხადეს ურუბები-მურუბები
(ტანსაცმელები); ჯული-მული აღარ იციან; მაგ ლამაზი ლაჩაქ-მაჩაქი ვინ
მოგიტანაო; წყალი-მალი შეესხმება; გარეთაი ყინი-მინი სულ გუმიში იყო (kın-
დანის, ხანჯლის ბუდე, ქარქაში); კვანტი-მანტი არ იციან; ეზოში მაქ ეზო-მეზო;
სელამი-მელამი არ მინდა; კაცი-მაცი არ იცოდა; როგორც ჩანს, შემცვლელი
თანხმოვანია „მ“. ხმოვნით დაწყებულ სიტყვას ემატება, ასევე, თანხმოვანი „მ“.

გვხვდება მარტივი გაორკეცების მაგალითები: დაიამ და შენ ამოით მალ-
მალე; ჭყიპინ-ჭყიპინ მომიყვანეს; ყვირილ-ყვირილში მომკლეს ბაღვებმა;
ლაპარიკ-ლაპარიკში ეველით თაზე; ტირილ-ტირილში გავსივდით ბუკზე;

სიცილ-სიცილში მუცლის ქერეჭები დეგუეწვა; **საქმე-საქმეში** ხელებზე ქალაზნი ტყავი გადაკრია კაცსა; **სიმღერ-სიმღერით** მოყავდენ დოდოფალი...

გვაქვს ტოლად შერწყმული სახელებიც. ჩვეულებრივ უკავშიროდ, (ასიდენ-ტურად) უმთავრესად, შეერთებულია ერთმანეთთან რაიმე ნიშნის მიხედვით დაახლოებული საგნების სახელები, როგორიცაა: **სამი-ვოთხი** წლის ბაღში მყავს; **შენ** მიხდენამდი ბევრი **წვიმა-წყალი** ჩამეიარს; **ხელ-ფეხი** გერჩის; შეყარა **თხა-ცხტარი**; **ქალ-ბაღვი** მუუკდა; **ხელ-ფეხში** არ მაქ ააფერი, რით დავასახლოო; ჩემი დედეი მაფრიალებდა **ეზო-კარში**; **ღელე-ღურდნებში** დავსველდებოდი; **ფიქრი-ჭკუა** აქდა მქონდეს, აქა, ყაფაში; **ანა-ბაბომ** თქვენ რაფერ გაგზარდეს; **ქალ-კაცი** გადმოსულან ერთათ...

შერწყმული სახელი „**დედამთილ-მამამთილი**“–მუჰაჯირთა მეტყველებაში შეკვეცილი ფორმით წარმოდგება: ჩემ **დედ-მამამთილსაც** კარგობა მიცეს ღმერთმა; **დედ-მამამთილიან** სახლი აღარ უნდებიან ახლანდელ ძლებსა...

ზოგჯერ ტოლად შერწყმულია უცხო სიტყვებით: **ყავლა-ყიამეთით** ჩამომიყვანდა ბლიდანა (kavda–კამათი, ჩხუბი, დავა, ბრძოლა; არ. kıyamet –მკვდრეთით აღდგომა; სამყაროს დასასრული; გად. მნ. ძლიერი ხმაური, ჩხუბი, ყვირილი); **ხისიმ-ახრაბა** ბევრი არიან აქარასა (არ.hisim–ნათესავი, მშობლიური, ღვიძლი; არ. akraba–ნათესავი, ღვიძლი, მშობლიური); **დუნია-მემლექეთი** დაბლენდა (არ. dünya–სამყარო, ქვეყანა; არ. memleket –მშობლიური მხარე, ქვეყანა); **სუნნეთ-დუგუნზე** დაქპაიჯავთ (არ. sünnət–წინადაცვეთის ადათი; düğün–ქორწილი); **თურა-იაზსაც** ვითამაშებთ (სპ. tura –სულთნის მონოგრამა, სურათი; yazı–ნაწერი, ანბანი); **ჯინსი-ჯიბილლეთი** ამოგიგდო ღმერთმა! (არ. cins –გენი, ჯიში, თესლი, მოდგმა; არ. cibilliyet–ხასიათი, ადათი, ნატურა)...

გვაქვს ისეთი რთული სახელებიც, რომელთა ფუძეში წარმოდგენილია როგორც ქართული, ისე უცხოური სიტყვები: ჩემი კაცი დელიყანების (ახალ-გაზრდების) **თავარბაში** იყო (მთავარი+ baş–თავი; მეწინავე; მთავარი, წინამძღოლი); **მირიგზები** კაი გვაქ სოფლებში ბილა (არ.mir–მთავარი, მბრძანებელი); პაწაი ბაღვი **ენაფელთეჟი** ყოლია (peltek–მოჩლექილი, ენაბრგვნილი)...

სახელზმნების წარმოება

ზოგიერთი თავისებურება ახასიათებს სახელზმნების წარმოებასაც.

1. საწყისი

ქობულეთელ მუჰაჯირთა სმეტყველებაში გვხვდება **ნარიანი საწყისები**. „ნ“ ინფიქსი ჩაერთვის „ოვ“ ბოლოკიდურიან საწყისის ფუძესა და მაწარმოებელ „ა“–ს შორის. მაგ., პაწაობიდან დეიწყო **ქსოვნა**; ძუძუს **წოვნაში** დიეძინა; ახლა ჭალაში დააწყებია ხბიებ **ძოვნა**...

ერთთემიანი ზმნები ზოგჯერ თემის ნიშანს ირთავენ და ორთემიანთა რიგში დგებიან. ამიტომ მათგან ნაწარმოებ საწყისებშიც თავს იჩენს თემის ნიშნისეული თანხმოვანი: თურქა **წერვაც** იცი?; რამაზნი **გატეხვა** ცოდვა ყოფილა...

„**გინება**“ შეცვლილია „**გინვა**“ ფორმით: **გინვა** იციან?; **გინვა**, წყევლა დიდი ცოდვა არი...

„**ილ**“ სუფიქსიანი საწყისი– „**დულილი**“ გვხვდება „**დულვა**“ სახით. მაგ., **დულვაში** ჩააწურონა ერთი ლიმონი...

საწყისის მაგივრად იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს მისივე ფუძისაგან ნაწარმოები მიმღეობა: **დაბადულიდან** ამხანაგები ვართ...

იშვიათად გვხვდება უცხო სიტყვა–ძირებზე აღმოცენებული საწყისები. ეს შეინიშნება ნასახელარი ზმნებისაგან ნაწარმოებ საწყისებში. მაგ., **მუზევირობა** (დასმენა) დეიწყეს (არ. müzevir-მოლაყბე, დამსმენი, ჭორიკანა); თურქებსა ჩუენთან **დათანშება** (დამოყვრება), **დახისიმება** (დანათესავება) ზოვლი გუუხარდებიან (tanış-ნაცნობი; არ. hisim-ნათესავი)...

2. მიმღეობა

„**ებ**“ თემისნიშნისანი ზმნების ვნებითი გვარის „**ულ**“ სუფიქსიანი მიმღეობის წარმოებისას, როგორც ვიცით, გამოყენებული უნდა იყოს რთულთემიანი ფუძე. იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც მიმღეობის მაწარმოებელი **ერთვის მარტივ ფუძეს**. მაგ., **დამიწული** ვყოფილვართ; ნუსხას დაწერ **დამწიფული** მოცვითა; ის ქევავს **დაპაიჯნილი**; ბაღვი **შეფერულია** (შეფერებულია–გათამამებულია); მემღექეთში **დაბადული** არიან; ახლა ახალი **მოსტრილები** აღარ მიდიან თაზე...

„**ილ**“ სუფიქსის ცვლის „**მ-არ**“ თავსართ–ბოლოსართი: მათი **გამზდარი** ვარ; თოხის ტარი **გამტყდარი** მომიტანა; მალე **გამზდარი** საქონელი არიან; ბაღვები **გამზდარი** ყავს... ზოგჯერ პირიქითაც ხდება: **დაჟდომილა** ყასაბში (დამჯდარა); **მოკდენილან** ისეგავ ჭუჭულები (მომკვდარან); **დაწვილა** იმათი სახლიც...

„**ილ**“ ბოლოსართი ცვლის „**ულ**“–ს: **მოხარშილ** ქათმებ ჩუუწყოფ...

ზოგიერთი პრეფიქსური წარმოების მქონე მიმღეობა გართულებულია „**ელ**“ ბოლოსართით: ჩემ **მოსაწყვეტელ** ენაზე დააბითო (მოსაწყვეტი); ღმერთის სიტყვა **დამჯერელიც** ცოცხლოფს (დამჯერი); ახლა **მოსარწყევლებიც** გაკეთდა (მოსარწყავი); გარეცხოს **სარცხელი** (სა–რეცხ–ელი–სარეცხი)...

„**ყოფი**“ შეცვლილია „**ყოფნიანე**“ ფორმით: თურქიეში **ყოფნიარე** ქართველებსა ერთი ფეხი მაქ გტაქ, გურჯისტანში (მ–ყოფ–იარე→ყოფნია–რე)...

„**მ-ალ**“–ითაა ნაწარმოები „**მომწერალი**“: ჩემო **მომწერალო** (მწერალო) ხელო, ერთ დროს შენაც გაჩერდები...

„მ“ თავსართია წარმოდგენილი „მლოცავ“-ში: გამოვდენ **მლოცავები** (მლოც-ველები)...

„მო-ე“ აწარმოებს „**მოსაქმე**“-ს, რაც ნიშნავს „მშრომელს“, „შრომის მოყვარეს“: **მოსაქმე** ვიყავ; მეიყვანა **მოსაქმე** გელინი (რძალი)...

„ნა“ თავსართიანი წარმოებაა: მოგვძეფნონ **ნათესებმა** (ნათესავებმა); მოგებაც შენია, **ნაჭარიც** შენია (ნაჭარი-ფული)...

„ნა-არ“ თავსართ-ბოლოსართითაა ნაწარმოები **„ნა-ქმ-არი“** (←ნა-ქმნარ-ი): ქართველების ლამაზი **ნაქმარი** ომი ვერ გეიტანეს... „**გორავს**“ ზმნისაგან „სა“ თავსართის გამოყენებით ნაწარმოებია სიტყვა „**საგორავი**“, რომელიც „მანქანის“ სინონიმია: **საგორავი** არ ყავს; **საგორავით** გაგზავნა; **საგორავი** მოშლია...

გარკვეული ნიუანსებით ხასიათდება ქვემოთ დასახელებული მიმდებარეობები: ეს დერდი **შამორეველი** მაქ (შემორეული→შამორეველი-მოდალეებული); **გასაძლო-ბელი** სოფელია (გასაძლები-გასაძლებელი); **გუუთხვარი** ხომ არ დავრჩებოდით (გაუთხვარი→გუუთხვარი); გურჯები თელ თურქიეში არიან **მოთესილი** (მოთესილი-მიმოფანტული); **დამრულა** კარები (დამრული-დახურული); **დაპა-წავებული** ქონდა გული; თოქათი **მოშლილი** ყოფილა (მოშლილი-არეული); **გასინათლებული** კაცი ყოფილა (განათლებული); იქავრი ხალხი **შეჩოვილი** არიან (შეჩვეული→შეჩოული → შეჩოტილი → შეჩოვლი); აქ აღარ **დასახლებულა** (დასახლებული-დაოჯახებული, დაქორწინებული); იქიდან მეგომ **დაბეჩებული** ჩამოიდა (დაბეჩებული-შეშინებული); **გადავარდნილი** იქნება იმფერი სამა (გადავარდნილი-გარდასული, დავიწყებული, მოძველებული); ის ინსანი **გადავარდნილია** (გადავარდნილი-ადამიანობის ჩარჩოებიდან გამოსული, გადაგვარებული); **ამომკრავლი** ჯამუში ქყვავდა (ამომკრავლი-მარქენალი); **გაჩეჩებული** ვარ ძალიან (გაჩეჩებული-მოუწესრიგებელი); **დალენჩილი** შეშები სობაში შევყარეთ (დალენჩილი-წვრილად დაჭრილი, ნაფოტად ქცეული); **გარიგებული** ვიყავით (გარიგებული-განაწილებული, გაყოფილი, ცალკე საცხოვრებლად გასული); ჩვენი სახლი **მორთული** არ იყო (მორთული-მოწყობილი, კარ-ფანჯარა ჩასმული); თლათ თურქეთში არიან **მოდენილი** (მოდენილი-მიმოფანტული).

გვხვდება თურქულის გზით შემოსული უცხო სიტყვა-ძირების შემცველი მიმდებარეობებიც: გზიები თოვლით **წაბათლებული** ყოფილა (არ. batıl –გამოუსადეგარი, დახშული, გაუვალი); **გათემიზებული** ეზო-კარი ლამაზია (temiz –სუფთა, ფაქიზი); **გაგენიშებული** აქტან სოფლებში სახლები (geniş –ფართო); ციცაი **დაზაფთებული** ყავან (zaftetmek –დაპატრონება, დათავისება); სუფრა **გაჰა-ზირებული** დაგუხდინა (არ. hazır –მზა, მომზადებული); ჰალა **გასაზენგილებე-**

ლი არიან (zengin-მდიდარი, უხვი); ბერი ავადევლია და ათითიზებული (titiz – ახირებული, ჟინიანი); ეს ხარი ათოფლებული იარება რაცხა (topal-კოჭლი)...

„უ-ელ“ თავსართ-ბოლოსართით არის ნაწარმოები უკუთქმითი მიმღეობა „უ-ხსენებ-ელ-ი“. ეს სიტყვა ცვლის ტაბუირებულ „გველს“: **უხსენებელმა** გუახსენა, დუმმანი გუახსენებს; **უხსენებელი** ჩილეგ (მარწყვს)ჭამს ძალიან...

აჭარულისა და იმერხეულის მსგავსად, **ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში** ხშირად გვხვდება ისეთი უკუთქმითი მიმღეობები, რომლებშიც უარყოფის გამომხატველი თავსართი „უ“ მიმღეობის თავშია მოქცეული. მაგ., **უგაკეთებული** ის არი, რომე არ გომიკეთებია ჯერემთ; ამის **უდაწერილი** შენ ვერსად ვერ წახვალ; **უდაწოლილი** ვერ მეისვენებ; **უგათლელი** კაცია ისა; მანქანას **უყიდული** არ დავდგები; ჩემ ტანზე **უშეკერილი** ურბა არ მემეწყობა; **უაშენებული** ქვეშ არ დეიჟდუმლება; ქოხ **უგაკეთებული** ნენეი ჰანა წეიყვანო; **უაღებული** გარიგება მე არ მინდა... როგორც ჩანს, უკუთქმითი მიმღეობები ნაწარმოებია მარტოდენ „უ“ პრეფიქსით, რომელიც ზმნას თავში მოუდის (დაუწერელი-უდაწერილი...). აჭარულში ანალოგიურ სიტუაციაში, როცა ორი „უ“ იყრის თავს (გაუწყობლობა-უგუუწყობლობა), რომელთა შერწყმით გრძელი „უ“ (უ) ჩნდება, ორი იდენტური ხმოვანი ერწყმის ერთმანეთს. იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაში გრძელი „უ“ არ გვხვდება.

იშვიათად თავს იჩენს დღევანდელი ქართულისათვის ნიშანდობლივი წარმოებაც („უ-ელ“): იმის **მუუწველელი** არ ევდოდი სახლში (მოუწველა-ვი→მუუწველელი); თავზე **დუუხურველი** გარეთ არ ვიარებით ქალები; ბოსტანი **დუუთესველი** შეჰერში არ ჩამტალთ სოფლიდან...

სინტაქსური თავისებურებანი

1. მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმება ბრუნვასა და რიცხვში:

ა) თანხმომავიდან ატრიბუტულ მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის ბრუნვაში შეთანხმება მოშლილია. მსაზღვრელი ისწრაფის საზღვრულს შეუთანხმდეს ფუძის სახით. მაგ., **მეზობელ ქალითვინ** მინდოდა; გადმოვდენ **ორ ბერმა**; **ჩვენ კაცებმა** გაბლესდენ; **შენ დედემ** წევდა ასკერში; **ჩემ ძიამ** ევდა მეზელულზე; **მის ხანუმმა** დედეს ხებერი მიცა; **ჩვენ ენამ** არ გამეიცვალა; ყეხელელ **ერთ კაცმა** იყიდა; **ჩემ ერთ გოგომ** გადმოვდა მაქა; მემლექეთიდან წამოქცვა **დიდ დამ**; ჩიტის ენა **ჩემ დიდ გელინმა** იცოდა; **ერთ მეზობელმა** შამოლობა; **ჩვენ გელინის** დაი ყოფილა; გაანედლებიოს **ჩემ ძმის** ოჯალი; ძალიან მინდა **ჩემ მემლექეთის** მოვლა; **ჩემ კაცის** ხისიმია; **დიდ ღმერთით**, გუესტუმრებით!; **ჩემ სიტყვით** ველარ მტაბრუნე; **ჩემ ოჯახიდან** სელამ გადმოქცემ; **ჩემ პარტიდან** არ ხარ; ღმერთი

გუებნევა, რომეო ერთ კაციდან და ერთ ქალიდან გაგაჩინე თქვენაო... ე.ი. იმერ-ხეულის მსგავსად, აქაც დამკვიდრებულია უახლესი წარმოება.

ბ) ივარგება **სუბსტანტიური მსაზღვრელის** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმობითი ელემენტი: **თვალები ტკივილი** შამომეჩვია; ჩავაჯექით **ხარი არაბაში**; მოსაქმე ვიყავ, **ტყი კაცი**; **წამოსლი ღამეს** ჭყინტლი ვჭამე; **ყანი თავში** წამოკოკოლდებოდა; მაშინ **ოჯალი გაყიდვა** დეიწყეს; დედეი **კაკლი** პირში ჟდომილა; კეცსა **ბარდი ფურცელ** დაახურევდენ... ზოგჯერ ბრუნვის ნიშანი სრულად დაცულია: **შამოგუეხვია რუსის ასკერმაო**; **ქორწილის საჭმელები** ვიცით; **სხალის ბეთმეზიც** კეთდება; **სოჭის ხესა** სანაფოტეს ავართჳამ; **დოდოფლის კაბა** კაი ვიცით...

გ) მსაზღვრელად წარმოდგენილ რიცხვით სახელს ხშირად ახლავს თურქულის გზით შემოსული სპარსული სიტყვა „tane“ – ცალი, თითოეული. ამასთანავე, საზღვრული წევრი ზოგჯერ მრავლობითი რიცხვის ფორმითაა შეწყობილი: **ასი თანე** ხიები მოვსჭარით მაშინ; **ხუთი თანე** ჩიჩეგები მომცა; **ათი თანე** ტყუილები მითხრას, **ერთიგზობაც** ვერ მომატყუილევს... ზოგჯერ კი საზღვრული მხოლობითშია: **სამი თანე** ესკი ქითაბი ქონდა დედესა; **ცხრა თანე** ქათამი მომითვალა...

დ) როცა მსაზღვრელად წარმოდგენილია სიმრავლის შინაარსის შემცველი სიტყვა (ბევრი, მრავალი, რამდენიმე, ყველა და მისთ.), საზღვრული წევრი, მხოლობითის ნაცვლად, მრავლობითში დაისმის. მაგ., **ყველაი ახალგაზრდები** ეცდებიან აქავრ ქართულ დაწერვას; **ბევრი გენჯები** გადაქცეველი არიან; **რამდონეთი ასკრები** მოსულან?...

2. ქვემდებარე-შემასმენლის შეთანხმება რიცხვში:

ა) კრებითი სახელით გადმოცემული ქვემდებარე მრავლობით რიცხვში მოითხოვს შემასმენელს. მაგ., **ახალგაზრდობა** სოფელში აღარ **დგებიან**; **ხალხი** **გამოჩეჩდენ** გარეთ; **მილეტი** **გამწვალდენ** (არ. millet–ერი, ხალხი); **მაყარი** **მოდიან** ცხენით...

ბ) მრავლობითში ითანხმებს შემასმენელს, აგრეთვე, რიცხვითი სახელითა და ზოგიერთი ნაცვალსახელით (ყველა, ზოგი...) გადმოცემული ქვემდებარეც. მაგ., **ყველაი** იქ არიან; **ყველაი** იტყოდენ; სიმინდსა იქ **აფქვევენ ყველაი**; **ზოგი** **მოზრუნებულან**; **თქვეს** **ორსნივემ**; **რამდენი** **დახოცილან**...

როგორც ვხედავთ, შემასმენელი აზრის მიხედვით არის შეწყობილი მრავლობითი რიცხვის ფორმით. ამ მხრივ ერთგვარობა არ გვქონდა ისტორიულადაც. კრებითი სახელით გადმოცემულ ქვემდებარესთან შემასმენელი უფრო ხშირად მრავლობითში იყო დასმული, ყურადღება ექცეოდა სახელის ლექსიკურ მნიშვნელობას. მაგრამ ამასთანავე, არც თუ იშვიათად სიტყვის ფორმაზე

მახვილდებოდა ყურადღება და შემასმენელი მხოლოდობითში იდგა (სარჯველაძე, 1975: 314-315).

გ) როცა ქვემდებარეს მსაზღვრელად ახლავს ისეთი სახელი, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობაც ერთზე მეტს გულისხმობს, ქვემდებარეცა და შემასმენელიც მხოლოდობითში უნდა დაისვას. მაგრამ ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში შემასმენელი აზრის მიხედვით ეთანხმება ქვემდებარეს და მრავლობითში დგას: **სამი კაცი გაქცევლან; ექვსი ინსანი მოსულან; ყველაი ქალი აყვირებულან...**

3. იმერხეულის მსგავსად, ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებასაც ნაშთის სახით შემოუნახავს **შედგენილი შემასმენლის არქაული ფორმა** (ერთეულ მაგალითებში). მისი სახელადი ნაწილი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, ე.ი. წრფელობითის ფორმით. ზმნურ ნაწილად გვხვდება მეშველი ზმნა „ყოფნა“, თავისი მონაცვლე ფუძეებით და „ყოლა“: ჩვენ ჰალა **ცოცხალ ვართ; ცოცხალ აღარ არი**; ანაი **ცოცხალ იყნეს**, კაი იქნება; ახლა **ცოცხალ აღარ არი**; ანაი **ცოცხალ მყავს**; იგირის სულთან ნენეი ჰალა **ცოცხალ არი...**

იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც შეინიშნება ტენდენცია შედგენილი შემასმენლის მთლიანობის რღვევისა. სახელადი ნაწილი მიისწრაფვის ქვემდებარეს რიცხვში დამოუკიდებლად შეუთანხმდეს. ასეთ შემთხვევებში ქვემდებარე წინადადებაში, როგორც მმართველი, ძლიერდება, მაგრამ, ამასთანავე, შედგენილი შემასმენლის მთლიანობა ირღვევა (ჩიქოვაძე, 1927: 78). მაგ., ყველაი რაფერ **საცოდვავები გამოდგენ; ბიბიაეზი ლამაზეზი მყავდა; ზოგიერთეზი ჭკვიანეზი იყვენ; მანთაფონი პროხეზი დიდვანეზი არიან**; შინავრი **საქონელი დაბლები იყვენ**, წვიტ-წვიტი... მსგავსი შემთხვევები დადასტურებულია ფერეიდნულში, ფშაურში, ინგილოურში, ქართლურში, კახურში. გვხვდება იმერხეულშიც.

4. **ქვემდებარე გარდაუვალ ზმნებთან.** მუჰაჯირთა მეტყველებაში გარდაუვალ ზმნის მეორე სერიის ფორმებთან ქვემდებარე უმეტესად მოთხრობითია. ვ. თოფურია ერგატიულ კონსტრუქციას გარდაუვალ ზმნასთან უნიფორმაციის ტენდენციით ხსნიდა. იგი აღნიშნავდა, რომ ეს ერთგვაროვანი გრამატიკული მოვლენა წარმოიშობა ტერიტორიულად დიდად დაშორებულ დიალექტებში და იმ თავისებურებათა რიგში დგას, რომელთა მეოხებით „დიალექტური სხვაობები იშლება, მათ ნიველირებას ფართო გასაქანი ეძლევა, კონვერგენციის პროცესი გრძელდება“ (თოფურია, 1963: 184).

ენის განვითარების შინაგანი კანონების მოქმედების შესაბამისად, ამ პროცესს თავი უჩენია მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც და გაბატონებულ მოვლენად ქცეულა. მაგ., ერთჯელაც **შამოფუხეზია** რუსის **ასკერმაო**; **გუუსივდა** **მუცელმა**; **ხალხმა დაქვდენ**; **აბაზებმა** ძალიან არ **დეიპანტენ**; **ფეხმა ამტკივდა**; **თავმა**

გომიცივდა; მუხლებმა დიმიკავდა; თავმა ხაპრათ მემექცა; თამარმა მეერია; დედემ შეეხვეწა... ქურთი ქალმა წევდა; ჩიტმა ველარ გადმოფრინდა; ჩტენში მაშინ ფადიშაჰმა გამეიცვალა; არაბამ დადგა; ქალმა გეეცადა; მუნთაჰამ გელინი მალე გახდა; იქიდანა მეზობელმა გამოვდა; არაბამ ადგა; ოსმანამ ჩამოიდა; დეეგო ქარმა; პურმა გასუქდა მალე; ბერმა გასუფთდა; სუთბაბამ მოკდა (სუთბაბა—მამობილი)...

ისეთ კონსტრუქციებში, როცა ქვემდებარე გადმოცემულია ნაცვალსახელით, უმთავრესად გამოყენებულია მესამე პირის ნაცვალსახელი „მან“: **მან ჩარგას** ჩიჩეგები (თვითონ); **პაწა მანაცნა მოვდეს**, მარტვაი ჩვენ ხომ არ ვიართ (თვინონაც); **ორი დაი და მან მივლიან**; **მანაც** ნენეი არ იცის; **მანაც დაბერდა** (იგიც)...

5. მიცემით ბრუნვაში მდგარი თანხმოვანფუძიანი სახელებით გადმოცემული დამატება—ობიექტები (იშვიათად ქვემდებარეც) უმეტესად ფუძის სახით არიან წარმოდგენილი. მაგ., **ქითზებ** ყიდევდა; **ლოგინ** დავაგებდი; **ქოხ** ვცავთ ყანაში; სიტყვის კაცი იყო, **პირ** არ გატეხდა; **სიმინდ** ჭამენ ძროხები; ძველ **ხასირ** წამოვდებდით; წამუუწევ **საბან**; ცადან გამეჟქნევ **ცეცხლებ**; **ადგილ** გევკეთებ; ზეიდან ერთ **კეტ** გადევ; **მარილ** ჩავაყრით; **ცეცხლ** დაანთობენ... **ბაღვებ** ხაპერი უსაქმებენ; მის **მამთილ** არ დუუჟდა მეგემ ჭკვაში; **ქალებ** არ ვეცქირები; **სახლ** დეევცენ; **კაც** ყოლია კბენარაი მამალი; **კაც** მიცა პატრონმა ნაჭარი; კიდო შევხდით **ერთმანებ**...

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ქვემდებარეც: **ბუქ** მუუწევია ყარს თერეფიდან; ერთ **კაც** გუულია გზაზე... სავრცობიან ფორმებში ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია.

6. **უთანდებულო მიცემითით** გადმოცემულია **ადგილის გარემოება**. ხმოვანფუძიანი გეოგრაფიული სახელები ასეთ წინადადებებში წარმოდგენილი არიან ოდენ ბრუნვის ნიშნით, ხოლო თანხმოვანფუძიანი კი ფუძის სახით გვევლინებიან.

ხმოვანფუძიანები: გეიქცა **ამერიკას**; თამარ დოდოფალი **ორდუს** მისლამდი მისულა; **სივას** მისულან; **სიბირიას** სამ წელწად დაწოლილა; ვერხვიც ბევრი იყო **სხალთას**; მივდენ **ანკარას**; **ხულას** ერთი ისმადილაი იყო; იმან **ჰილმიეს** დაასახლა ბაღვი; მაჭიხლელები **ხეირიეს** ჟდარან; ძროხა გაყიდა **რუმტიეს**; ძმა დასახლებულია **ფუნდულის**; **ყურშუმლის** წევდა დასტურ...

თანხმოვანფუძიანები წარმოდგენილი არიან ფუძის სახით: ხისიმები **შუბან** არიან; აბარგული არიან **დაჩიეთ**; იქიდან **ერივან** გედესულა; **თიფლის** ველარ მისულა; მიველ **თოქათ**; ზოგი **ისტანბულ** გეიბარგენ; ჩუუყვანია **ბათუმ**; მიაწია **ადაბაზარ**; შეველით **ესკიშეჰერ**; **დღვან** ყოფილა გათხტებული; დავბრუნდით

ინეგოლ; დაპაიჯეს **დომანიჩ**... უთანდებულო მიცემითით ადგილის გარემოების გადმოცემა დამახასიათებელი იყო ძველი ქართულისათვის (მარტიროსოვი, 1956:376).

ამავე ფუნქციითა და ფორმით გვხვდება საზოგადო სახელებიც: კარგობა მიცეს იმ **დუნას** (dünya- ქვეყანა, სამყარო); ჯამი **კარ** დატიე; **ჰაჯ** წასლა აღარ გინდა; სოფელში დამრჩენელიც **ყანას** მუშაობენ; მიდიან **გზას** მეგომ (გზაში)...

7. ადგილის გარემოებას გადმოსცემს, აგრეთვე, ნათესაობით–მიცემითის რთული ფორმა: **თქვენსას** ვიყავი; მე **მათსა** მისული ვარ; მოიდა **ჩვენსა**...

ამავე ფუნქციით შეიძლება შეგვხვდეს, აგრეთვე, „ში“ თანდებულიანი „ჩვენი“ თქვენი“ კუთვნილებითი ნაცვალსახელები: ამფერ ინსანსა **ჩჟენში** შავპირა ინსანა ეტყვიან; **თქვენში** არ იქნება ამფერობა...

8. ნათესაობითში მდგარ „გან“ თანდებულიან უბრალო დამატებას ენაცვლება ამავე თანდებულიანი მოქმედებითი. „გან“ თანდებულიანი ნათესაობითით გადმოცემული უბრალო დამატება გვიჩვენებს წყაროს, რომლისგანაც მომდინარეობს მოქმედება, მასალას, რისგანაც კეთდება საგანი; გვიჩვენებს დაშორებას, დაცილებას (იმნაიშვილი, 1957: 709). მაგ., ბეთმეზი კეთდება **ჰარხლიდან**, **სხალიდან**, **ლერწამიდან**, **ჟოლიდან**; ყავარ გავხდით **სოჭიდან**; ქვები დახეთქილი იყო **სიცხიდან**; **ნენედამ** მაქ გაგონილი; **ზოგიდან** ბადიშები მაი დარჩა; **ბაღვებიდან** აქ დასტავილილი...

„გან“ თანდებულიანი ნათესაობითი ზოგიერთ ე.წ. ინვერსიულ ზმნებთანაც, შეცვლილია ამავე თანდებულიანი მოქმედებითით. როგორიცაა: „**მეშინია**“ (მეშინის), „**მრცხვენია**“ (მრცხუნის). მაგ., ღმერთ **გამჩენელიდან** **შიეშინდა**; **გვეშინიოდა** **მათიდან**; **ჩემიდან** **ეშინიოდა** იმასა; **ხალადან** **მცხვენიაო**; **ხალხიდან** **ცხვენიან**; **შერცხვენ** **ერთმანებიდან**...

9. თავისებურება შეინიშნება **კავშირების** გამოყენებაშიც. გვხვდება კავშირების როგორც დიალექტური ვარიანტები (**მარა, რომე, რომენ**...), ასევე თურქულის გზით შემოსული უცხო კავშირებიც (**ჰამა, ჰემ, ჰა, ჰადა, ისტარ, თექ**...

10. საყურადღებოა განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების გამოყენების შემთხვევები. ა) **ჩართული**:

იმერხეულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც დამკვიდრებულა თურქულიდან შემოსული ზოგიერთი ჩართული სიტყვა–გამოთქმა, რომლებიც გამოხატავენ მოდალობას; კერძოდ, თუ როგორ უცქერის მთქმელი თქმულის შინაარსს, როგორც ფაქტს, თუ როგორც შესაძლებელ – სავარაუდოს. მათ შორის აღსანიშნავია: **ჰელბეთ**, **ჰერალდა**, **ზაჰარ**, **ალაისე**, **ჰანი**.

ალაისე (allasen←Allahi seversen)–ღმერთის ხათრისთვის, ღვთის გულისთვის: ალაისე, არ შეგეხატროს, ჯანი არ შიგიწუხდეს, შენ სახლივით ჩათვალე; ალაისე, ნუ უუყვები ბაღვებსა, რაი!..

ჰანი (yani)– როგორც ჩანს; ე.ი., სახელდობრ: **ჰანი**, დანახულივით გიმჩხარდა იქავრობის გახსენება; ყიიმა, **ჰანი**, დაფქვევლი ხორცი უნდა სარმასა...

ჰელბეთ (არ. elbette)–უეჭველად, უსათუოდ, რასაკვირველია, რა თქმა უნდა): **ჰელბეთ**, წავალ, თუ ცოცხალ დავრჩი; **ჰელბეთ**, მობრუნდებიან, ჰამა როის არ ვიცი...

ჰერალდა (herhalde)–ალბათ, როგორც ჩანს): **ჰერალდა**, შეწუხდა ბერი; **ჰერალდა** შეებრალა იეთიმი ციცაი...

„ისე არა“ (→ისიარა) ენაცვლება „**როგორც ჩანს**“ გამოთქმას: დღეით არ საქმობთ, **ისიარა**?!; სამი–ოთხი სოფლიდან არიან, **ისიარა**?... როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში „არა“ ნაწილაკი ენკლიტიკად ერთვის ზმნიზედას „ისე“ და თანაც ვითარდება დისიმილაცია (ისე არა→ისეარა→ისიარა)...

„**ისეგავ**“ ფორმაში კი „ისე“ ზმნიზედა პროკლიტიკად ერთვის „**გავს**“ ზმნას: ისე გავს→ისეგავ. „ისეგავ“ ენაცვლება „ალბათ“, „როგორც ჩანს“ გამოთქმებს: ბალახმანა მოვდეს, **ისეგავ**; კაცი მოკლეს, **ისეგავ**...

ჩართულის როლში გამოდის გამომწვიდობებისას გამოსაყენებელი სიტყვები და გამოთქმები, როგორიცაა: **გუღლეგუღლე! კაი ღამიობა!; კაი დღიობა!; ღმერთის საესით**, და ა.შ. მაგ. **ღმერთის საესით**, კიდო დევნახავთ ერთმანებ (სპ. saye-მხარდაჭერა, დაცვა, მფარველობა); **გუღლეგუღლე**, კარქა იარეთ! (gülegüle- ბედნიერად! ბედნიერი მგზავრობა!)...

ჩართულის გაგება აქვს, აგრეთვე, დალოცვის, დაწყევლის და ფიცის ფორმულებს. **დალოცვა**: **ღმერთმა სისაღე მოქცეს!; ღმერთმა საღამეთობა მოქცეს!** (არ. selamet-სიკეთე, კეთილდღეობა, უსაფრთხოება); **ღმერთმა ხელები იგიყვავოს; ღმერთმა დღით და ომრით გაგაძღოს** (არ. ömrü-სიცოცხლე)... ღმერთმა ქვასვეთ მაგარი გაგხადოს!...

დაწყევლა: **ღმერთმა დილა არ გიგითენოს!; ღმერთმა აღარ გაგაჩუქუნოს; ღმერთმა სული გიგიმწაროს; ღმერთმა ჯანი შიგიწუხოს!; ღმერთმა თვალები დიგიბზნელოს!**..ღმერთმა გაგასუფთოს ამ დუნიდამ!

ფიცის ფორმულებია: **ჰადის მადმა**, ბერი არ ქონდა; **ჰადის გამჩენმა**, ასე დიმიმოწმა; მეწყინება, **ჰადიგამჩენ!**; **ყიბლის მადმა**, მროხა მიგიცემია (არ. kibble-ის მხარე, რომლისკენაც მიბრუნდება ყველა მუსლიმანი ლოცვის დროს); **თვალები გამჩენ**, ასე მითხრა; **ზითვალი გამჩენ**, დასტურ ასე იყო...

ჩართულია, აგრეთვე, **საალერსო სიტყვა–გამოთქმები**, როგორიცაა: შენი თვალები მომართვი; **შენი თვალების** (ან სულის) **ჭირიმე**; შენი დანახვის **ჭირიმე**;

შენ გეყურებან (არ. kurban-შესაწირავი პირუტყვი, სამსხვერპლო); შენი ჭირი მოქჳამე; შენი სიტყვა-პასუხი მაჩუქვე; შენი თჳალებისა (იგულისხმება-„ჭირიმე“)...

ბ) მიმართვის ფორმად გამოიყენება „ხანუმ“ (hanim!) „ჯანუმ“ (canim-სულო, ჩემო კარგო, საყვარელო, მტრედო...): იქ ერთი ქოქი ჩვენიც ყოფილა, **ჯანუმ!**; ვოის მოხველ, **ხანუმ!**; ისტანბული კაია, **ჯანუმ!**...

მიმართვას შეუძლია გამოხატოს მთქმელის ნაირ-ნაირი ემოცია; **ბზევ, ბზევ**, მოდი ვაკესა, ცხვარ დიგიკლავ მაკესა; **მოსკოვის შვილოო, ერმენის შვილოო**,– ჯავრობდა ბაბაი; მაქედან დეიკარქე შენ, **მეხდაყრილო!**; ეს ბერი კლავს ქალებსა, **ნეხდაცემული** (მეხდაცემული → ნეხდაცემული); **ნეხტაცემული**, ჰა მირბი, ჰა! (მეხდაცემული→ნეხდაცემული→ნეხტაცემული); **გამოსაწყვეტელო**, მოი, აქ...

გ) იმერხეულის ანალოგიურია მიგებითი ნაწილაკები და შორისდებულები. უარყოფის გამომხატველი „არ“ (არა) ხშირად შეცვლილია თურქული ნაწილაკით „yok“ (იოქ//იოხ): **იოქ**, არ მინდა...

დადასტურებით ნაწილაკებს ცვლის ქართული „ჰო“ და თურქული „evet“ (ევეთ): – ჩარში წამყვები?–**ევეთ**, წაქყვები!...

ხშირად გამოიყენება თურქული ნაწილაკები–„**ბრე**“ და „**ბე**“ .

თავისებურებანი შეინიშნება სინტაქსის სფეროში, კერძოდ:

1. მუჰაჯრთა მეტყველებაში ჭარბობს მარტივი და შერწყმული წინადადებები, თითქმის არ გვხვდება **რთული პერიოდები**. რთული წინადადება უმთავრესად ასინდეტური (უკავშირო) კონუტრუქციისა, როგორც ეს საერთოდ დამახასიათებელია ხალხური მეტყველებისთვის (ძიმიგური, 1969:275; კიზირია, 1969:22).

2. კლარჯულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც დაიმბნება რთული წინადადების ისეთი ტიპი, როცა მთავარი წინადადების როლში გამოდის უსრული წინადადება, რომელიც კონტექსტისა თუ სიტუაციის გაუთვალისწინებლად აზრს ვერ გამოხატავს. ამ ტიპის მთავარი წინადადება წარმოდგენილია ოდენ ქვემდებარის სახით, შემასმენელი იგულისხმება. თანაც მთავარი წინადადება ყოველთვის მოსდევს დამოკიდებულს. დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი წარმოდგენილია სხვათა სიტყვის „ო“ ნაწილაკის თანხლებით. მაგ., ყველამფერ ჭამს, ყველამფერსაო,–**კაცმა**; წიმიყვანეო,–მის **ანამა**; გელაი საცერი მომეცითო, –**ბაღმა**.

3. იშვიათად გვხვდება **პარონომაზიის** მაგალითები, როცა ზმნის პირიან ფორმასთან უთანდებულო მოქმედებითის ფორმით მისივე საწყისია დაკავშირებული. მაგ., **გადარჩენით** მაიც ვერ **გადარჩა**; **თქმით** ყველამფერი **თქვა**; **გაკეთებით** ვეეფერი **გაკეთა**; **მიცემით** **მიცა** სიმინდი, მარა მალევე მოთხჳა...

4. ქობულეთელ მუჰაჯირთა მეტყველებაზე თურქული ენის გავლენის შედეგი განსაკუთრებით შესამჩნევია **სინტაქსისა და ლექსიკის** სფეროში (რომელიც სპეციალურ კვლევას მოითხოვს). ფერეიდნულ–ინგილოურის, მესხურ–ჯავახურის აჭარულ–კლარჯულის მსგავსად, მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც გვხვდება **სინტაქსური კალკები** (ჩიქობავა, 1927:218; მარტიროსოვი, 1987:104).

სინტაქსური კალკები თურქულ ენობრივ გარემოში მოქცეული ქართული მეტყველებისათვის საერთოა, მიუხედავად ქართულენოვანი რეგიონების ერთმანეთთან ტერიტორიული დაშორებისა. ამიტომ ბევრი მაგალითი იმერხეულის იდენტურია. წარმოვადგენთ მხოლოდ რამდენიმეს:

ა) **ნასესხებია ფრაზის წარმოთქმის პრინციპი: სელამი დიგიტია** ჩემ მულმა; **კანკალი უარება** ბაბოს; აბაზა მეჰმედ ფაშით **ომი ქნა**; **ენაზე მოსულა** ძაღლი; **ტელეფონი გუზიზამა** გუშინ; ფადიშაჰთან **ენა მიქონდენ**; **ვაწიწინე ტელეფონი**, **ვაწიწინე** და ძველაი გავაგონე; **ვუწიეთ ტელეფონი** (ვურეკეთ); ნენემ ბევრხან აღარ **დატია ლაპარიკი**; **ტელეფონი გავსხენით**; მიერე დღეს **ფოსტას მივეცი**თ; რათვინ **ხევეს იჯება?**; **მუუცემია სელამი...** ცხადია, ქართული ენისთვისაც არ არის უცხო აღწერითი ფორმები (ქავთარაძე, 1964:170). მაგრამ მსგავსი წარმოება მაინც არაა დამახასიათებელი მისთვის.

ბ) **სინტაქსური კალკის სახელადი ნაწილი უცხო სიტყვაა, ზმნური კი ქართულია:** გონია **ნიქაჰს იჯებიან** ხოჯიებო (ქორწინების რეგისტრაციას ატარებენ. არ. nikah–ქორწინების რეგისტრაცია); სულ იქავრობის **დერდში იყვენ** (დარდობდნენ. სპ. dert –წამება, წუხილი, ტკივილი); **დუნიაზე** ახალათ **მჟალ** (ახლად დავიბადები. არ. dünya–სამყარო, ქვეყანა); ძალიან **რაზი ვარ** ბაღვებიდან (კმაყოფილი ვარ. არ. razı–თანახმა, კმაყოფილი); ქალი **რაზი გახდა** (დათანხმდა); ფადიშაჰმა **ემრი მიცა** (გადაწყვიტა. არ. emri–ბრძანება, გადაწყვეტილება); **ჰელა-ლი მიყავითო** (მაპატიეთ, შემინდეთ. არ. helal –ალალი, კანონიერი); იმის **რაჰათი** უნდა **ქნას** (მოისვენოს. არ. rahat –მოსვენება, დაწყნარება, კომფორტი); ის კაცი **ამმა გახდა** (დაბრმავდა. არ. amma–სიბრმავე); **მინქინი** არ მაქ, არ შემიდლია. არ. münkün –შესაძლებლობა, მოთმენა); ღმერთმა გონჯი **ხებერი ნუ აგაღებია** (ცუდი ამბავი ნუ გაგაგებინა. არ. haber –ამბავი, ცნობა, შეტყობინება); კაცებმა მოიდენ და **ელჩობას იჯებიან** ბაღვებში (მაჭანკლობენ, შუამავლობენ. elçi –დესპანი, შუამავალი, მაშვალი); **ყუსურზე არ დიმიხედოთ** (არ. დამიწუნოთ, არ დამძრახოთ რაიმე ნაკლის გამო. არ. kusur –ნაკლი), **უუდგა რეღბეთი** აქავრობაში (ავტორიტეტი შეელახა, ნირი წაუხდა. არ. ragdet–სიმპათია, ინტერესი, წარმატება, პოპულარობა).

ამრიგად, აჭარულ კილოზე აღმოცენებულ **ქობულეთელ მუჰაჯირთა ქართულზე დაკვირვებით ნათელი ხდება**, რომ უცხო ენობრივ გარემოში მოქცეულმა

მეტყველებამ დღემდე კარგად შეინახა თავისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა. მუჰაჯირთა ქართული საუკუნენახევრის წინანდელი აჭარული კილოს ცოცხალი სახეა. მისი საფუძვლიანი შესწავლა ბევრ საინტერესოს შესძენს ქართულ ენათმეცნიერებას, კერძოდ, ისტორიული დიალექტოლოგიის სფეროში. მუჰაჯირი ქართველების ცოცხალი მეტყველების ნიმუშები შესაძლებელს ხდის ენათმეცნიერებმა ისტორიულ ჭრილში (დიაქრონიულად) იკვლიონ აჭარული დიალექტის ენობრივი ქსოვილი, წარმოაჩინონ ძველი ქართული ენის ის თავისებურებანი, ის ენობრივი ნიუანსები, რომლებიც დაივიწყა სხვა დიალექტებმა და თვით სალიტერატურო ქართულმაც კი. ამიტომაც ენათმეცნიერული თვალთახედვით ფასდაუდებელია ქობულეთელ მუჰაჯირი ქართველების – ჩვენებურების ცოცხალი მეტყველების ამსახველი ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიური ტექსტები. ამ ტექსტებზე დაკვირვება ცხადყოფს იმ ენათმეცნიერთა შეხედულებას, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ქობულეთური მეტყველება არ არის დამოუკიდებელი კილო (დიალექტი), არამედ ქობულეთური მეტყველება არის აჭარული კილოს შემადგენელი ნაწილი, მისი ერთ-ერთი კილოკავი, რომ ქობულეთლები არიან ძირძველი აჭარლები. მათ ეთნიკურ რაობას–მათ აჭარლობას ადასტურებს ამ მხარის მცხოვრებთა ენობრივი ქსოვილი, მათი მეტყველების კოლორიტი, ამ კილოკავის სიახლოვე ზოგადად აჭარულ კილოსთან, კერძოდ, ზემო და ქვემო აჭარულ კილოკავებთან.

ვიმედოვნებთ, მომავალში ახალგაზრდა ენათმეცნიერები ქობულეთელ მუჰაჯირებში ჩვენს მიერ ჩაწერილ ტექსტებს აქცევენ თავიანთი კვლევითი საქმიანობის ობიექტებად და მათი გაანალიზებით შექმნიან საინტერესო ენათმეცნიერულ ნაშრომებს.

Shushana Putkaradze, Elza putkaradze

Speech Peculiarities of Muhajirs (Resettlers) from Kobuleti (Kobuleti Accent)

The work is about the speech peculiarities of Muhajir Georgians, where the particular attention is drawn to the specific vocabulary of the Kobuleti accent of the Adjarian dialect.

The languages of Muhajir Georgians, who have been removed from the motherland, have preserved their national face and independence; the grammatical structure, phonetic system and basic lexical fund is still nearly the same.

The particular attention in the work is paid to the morphological-syntax peculiarities. An interesting linguistic picture is represented in the variety of verb forms, in particular, the cases of the alternation of preverbs, expressing the person and number in verbs, formation of tenses and mood, alternation of verb themes. The specific features of word building are also under the authors' attention, as well as the agreement of attribute and defined words, subject-verb relation and other similar issues are thoroughly discussed.

In the speech of Georgian muhajirs the specific coloring of the native language taken to the foreign country from the homeland is clearly noticed. Their speech is rich with the linguistic specifics of the Kobuleti accent of the Adjarian dialect. This is why the speech of muhajir Georgians is an interesting linguistic fabric, which presents a lively picture of Georgian inhabitant living in these language conditions of Georgian settlements 120-150 years ago; a slight difference in terms of angular speech is sharply felt. It is therefore very valuable to conduct linguistic studies of Georgians (Muhajir Georgians), to monitor their speech and to make general scientific conclusions.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **თოფურია ვარლამ**, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III, თბილისი, 1963.
2. **თოფურია ვარლამ**, ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში, იკე, ტ. 5, თბილისი, 1953.
3. **იმნაიშვილი გრიგოლ**, ქართული დიალექტი, I, თბილისი, 1974.
4. **იმნაიშვილი ივანე**, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957.
5. **კიზირია ანტონ**, რთული წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბილისი, 1969.
6. **კუბლაშვილი კოტე**, ძირითადი ფონეტიკური პროცესები ქართული ენის დასავლურ კილოებში, ქუთაისის სახ. პედ. ინსტ. შრომები, ტ. 19, ქუთაისი, 1959.
7. **ლომთათიძე ქეთევან**, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსებისა გურულსა და აჭარულში, თსუ შრომები, ტ. 6, თბილისი, 1938.
8. **მარტიროსოვი არამ**, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: კრებ., „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, თბილისი, 1956.
9. **მარტიროსოვი არამ**, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, თბილისი, 1987.
10. **ნიჟარაძე შოთა**, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1975.
11. **ნიჟარაძე შოთა**, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.

12. **სარჯველაძე ზურაბ**, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1975.
13. **ფოჩხუა ბიძინა**, მრავლობითობის ნარიანი მაწარმოებლები ძველ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961.
14. **ქავთარაძე ივანე**, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბილისი, 1964.
15. **ქავთარაძე ივანე**, ერთი ტიპის ზმნათა ფუძისა და სახელზმნის წარმოების თავისებურება ქართულში, სმამ, ტ. 3, თბილისი, 1960.
16. **ქავთარაძე ივანე**, ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანულით შეცვლის ისტორიიდან ქართულში, იკე, ტ. 14, თბილისი, 1964.
17. **შანიძე აკაკი**, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1973.
18. **შანიძე აკაკი**, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, თხზ., II, თბილისი, 1981.
19. **შანიძე აკაკი**, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბილისი, 1957.
20. **ჩიქობავა არნოლდ**, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, ტ. I, თბილისი, 1948.
21. **ჩიქობავა არნოლდ**, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, „არილი“, I, თბილისი, 1925.
22. **ჩიქობავა არნოლდ**, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, ტ. 7, თბილისი, 1927.
23. **ძიძიგური შოთა**, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 1970.
24. **ძიძიგური შოთა**, კავშირები ქართულ ენაში, თბილისი, 1969.

ქობულეთური კილოკავის ლექსიკური ღახასიათებისათვის

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და საყურადღებო რეგიონია. იგი მდებარეობს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში და შედის აჭარის არ-ის შემადგენლობაში. ჩრდილოეთის მხრიდან მას ესაზღვრება ოზურგეთის, სამხრეთით – ხელვაჩაურის, სამხრეთ-აღმოსავლეთით – ქედის, აღმოსავლეთით კი – შუახევის მუნიციპალიტეტები. დასავლეთის მხრიდან მისი საზღვარი შავი ზღვის სანაპიროს გასდევს.

ისტორიულად ქობულეთის მუნიციპალიტეტი, როგორც მას წარსულში პირობითად უწოდებდნენ, ქობულეთის „ქვეყანა“, თანამონაწილეა ე.წ. კოლხური ცივილიზაციის, ქართული სახელმწიფოებრიობის და ადრეკლასობრივ ურთიერთობათა ფორმირების პროცესებისა“ (დ. ხახუტაიშვილი, 95, 102).

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ადამიანთა ცხოვრების კვალი ძველი ქვის ხანიდანაა დადასტურებული. ოდითგანვე აქ მცხოვრები ქართველური მოდგმის მოსახლეობის ისტორიულმა წარსულმა, მხარის მეზობლობამ გურიასთან და აჭარის სხვა რეგიონებთან დროთა განმავლობაში თანდათან ჩამოაყალიბა სახე იმ კილოკავისა, რომელიც აჭარული დიალექტის ქობულეთურ კილოკავადაა ცნობილი ქართულ დიალექტოლოგიაში. ამდენად, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი ერთ-ერთი საინტერესო საკვლევი ობიექტია ენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც. აქაურთა მეტყველებას ენობრივი თვალსაზრისით ატყვია საერთოქართველურ ენათა გავლენის ძლიერი კვალი; შეიმჩნევა ზემო და ქვემო აჭარულთან, გურულ დიალექტთან შეხვედრის ნიშნები და სხვ. ასევე, საინტერესო და საყურადღებოა „ქობულეთელთა“ ლექსიკაც, მით უფრო, რომ აქაურთა ლექსიკაში, როგორც აჭარულ დიალექტის სხვა კილოკავებში, გამოიყოფა უძველეს, არქაულ ლექსიკურ ერთეულთა ნიმუშები, ძველი თუ საშუალო ქართულის ლექსემათა ფენა; საკუთრივ ქობულეთელთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ტერმინები და ხატოვანი გამოთქმები; გვაქვს უცხოენოვანი ნასესხობები და სხვ.

განსაკუთრებით საინტერესოა ქობულეთურ კილოკავში მოძიებული არქაული ლექსიკური ერთეულები, რომელთა შესახებაც უკვე არსებობს სათანადო ლიტერატურა. მათ გვერდით დასტურდება ისეთი ლექსემებიც, რომელთა შეს-

წავლითაც, შესაძლოა, აღდგეს ზოგიერთი არქექტიპი. ქობულეთურ კილოკავში დადასტურებული საერთოქართველური ძირების ტერმინებია, მაგ.:

ბარჯგი – მარგილი, სარი, ბოძი (შდრ. საბა; ქეგლ–ბარჯი. ნ. სვან. ბაჯგ–ლნტ; ბაჯგ–ლშხ.–მარგილი, სარი, ბიჯგი, ბოძი). თუ სვანური ენის მონაცემებს გავითვალისწინებთ, სიტყვაში ბარჯგი რ-ბგერა განვითარებული უნდა იყოს („ნალია ოთხ ბარჯგზეა შეყენებული“).

განეზვრება – გამრავლება. „გენჯალიე რომ იყო, მერეა იგი განეზვრებული“. **განეზვრება** მიღებულია სიტყვისაგან **ნეზვი**, რაც, საბას განმარტებით, დედალ თხას ნიშნავს; ძველად იგი საერთოდ ნიშნავდა დედალ საქონელს (შდრ. ქეგლ). ქობულეთურ კილოკავში **განეზვრება** მიუთითებს როგორც ოჯახის გამრავლებაზე, ასევე, კარგი ჯიშის საქონლის მოშენებაზე („მაჲ იმფერი ძროხაჲ, გამეანეზვრო უნდა“). სიტყვაში **ნეზვი** გამოყოფენ ზვ-ძირს, რაც ზო-, ზუ-ძირთან ერთად, საერთოქართველურ ძირადაა მიჩნეული (არნ. ჩიქობათა, 38, 24) და პირუტყვის მიერ შობას, მოგებას აღნიშნავს. ნე- საერთოქართველურისათვის აღდგენილი მიმღეობის მაწარმოებელი პრეფიქსია (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 90, 238), ზუ- კი საერთოქართველური ძირი, რომელიც წარმოდგენილია ინ-დოევროპული ენების ყველა დიალექტში (Т.Гамкрелидзе, В. Иванов, 90, 593) და უკავშირდება სიტყვებს ნეზვი (დედალი ღორი) და იზვრობს (შობს, იგებს).

გორმეხი – მიწის ბელტი. „გორმეხებს თოხის ღინკს დავარტყამთ და დავფშნით“ (შდრ. სვან. გორმეხ–ლშხ 1. არასწორი ზედაპირი ან კანი. 2. მსხვილი უფოთლო ბალახი).

დასკუჯული – 1. ტანდაბალი, ცუდი აგებულების ადამიანი. „მამ დასკუჯულმა მიატია ყველაჲ და ბულთის სათამაშოთ წევდა“. 2. დაკუტებული, მოძრაობაზეზღუდული ადამიანი. „სულიკოჲ ისეა დასკუჯული, მისით წყალსაც ვერ სვამს“. (შდრ. სვან.-ასგუჯინე, ასკუეჯნე–წასვენებს, წაბრძანებს).

თიკერი – წნელი ან ტკეჩი. „გოდორს, გორიცას... მოვქსოვთ და ბოლოს თიკერით მუთიკრავთ თავს“ (შდრ. სვან. ლშხ.–თეკრა-თეკერ – ბოკვი, ნეკერჩხალი). ქობულეთის რეგიონში არის ამ სახელწოდების ტოპონიმიც **თიკერი**.

რჩხინა, სარჩხინავი – ნალიის (სასიმინდის) სახურავის გასამართად გამოყენებული წვრილი, ელასტური რტოები, რომ შენობის ისლით დახურვისას ისლი კარგად, საიმედოდ დაიჭიროს, გამოცხვიროს (შდრ. რჩხინვა –გამოცხვირვა_. „ყავრით დახურვისას რჩხინა, საჩხინავი არაა საჭირო“ (შდრ. სვან. ხ-აჩხინა–გარჭობილია, გაჩხერილია).

უნასი – ავი. ხშირად იყენებენ უხსენებლის აღსანიშნავადაც. გვხვდება მსუნაგის (ჯ. ნოდ., ნ.ნიჟ.) სემინტიკითაც (შდრ. სვან. უნას–ლაშხ.–ავი).

ქურუხი (მოქურუხება, მოქურუხებული) – ღრუბლიანი, საწვიმარი ამინდი. „ცა ისეა მოქურუხებული, ნამდვილად გაწვიმდება“. ძველ ქართულში **ქურუხა** ნიშნავდა კუმტს, პირქუმს, წარბშეკმუხვნილს, მძიმე ადამიანს (ნ.ქეგელ). სვანურში **ქურუხ(უ)** აღნიშნავს რუხს.

ქობულეთურ კილოკავში თითისტარს **ჩერიას** ეძახიან; სიტყვა **ჩერია** „სამივე ქართველურ ენაშია ცნობილი“ (ჭინჭარაული, 87, 58). მიაჩნიათ, რომ იგი უნდა მოდიოდეს სიტყვიდან **ჩერანი** (შდრ. სვან. ჩერი||ჩერი), რაც „წვივის გნდეა“ (ნ. საბა). მთის დიალექტებშიც **ჩერანი** წვივს აღნიშნავს. როგორც ცნობილია, სამეურნეო იარაღს სახელი ზოგჯერ ერქმევა სხეულის ნაწილის მიხედვით (მაგ. კვირისთავი). **კვირისთავის** პირველადი მნიშვნელობაა **წვივის თავი**, რომლის სვანური სინონიმია ჩერშდა (ჩერიის ანუ ჩერნის თავი; 1. მუხლის თავი). აგებულიდან და სემანტიკითაც კვირისთავი და ჩერშდა ერთმანეთს ფარავენ (ჭინჭარაული, 87, 58), ჩერია კი თითისტარის შესატყვისია.

ხვანცალი გაუჩერებლად, მოუსვენრად მოძრაობაა. „იმდენი იხვანცალა ბაღანამ, სკამიდან გადმეჟრა“ (შდრ. სვან. ხუნცელ, ხენცრლ–წამოეგება, ეცმება). **ხვანცალი** აჭარულის (ქობულეთური კილოკავის) სემანტიკით დასტურდება ლაზურშიც (ნარაკიძე)..

ზემოთ ჩამოთვლილ სახელთა რიგში შეიძლება განვიხილოთ კიდევ ლექსემები: **ფუნჩხი**, **წმასნა**, **ხეესი**, **ხორა** და სხვ. ქობულეთის კილოკავში სიტყვა **წმასნა** აღნიშნავს გრეხას, კლავნას. მაგ.: „მუცლის ტკივილისაგან თუ იწმასნება ბაღანამ, შუულოცავთ. თვალწყალს დავალევიებთ და გუარს“; „ტარზე იგრიხება, იწმასნება ძაფი“. **წმასნა** ძველ ქართულში შედარებით მეტი მნიშვნელობით გამოიყენებოდა და აღნიშნავდა თხზვას, ხლართვას, წნეხვას („მიზეზთაცა წმასთან იგი სიცრუვითა“; „ყოველსა მას წმასნილსა ეკიდა თჯითოდ აყიროდ“. აბულაძე).

ძველ ქართულში დადასტურებულ და ქობულეთურ კილოკავში შემონახულ სიტყვა **წმასნას** მეგრული **ჭიმომ**//**ჭუმომ** და ლაზურ **ჭიმომ** (თოკის გრეხა, თამბაქოს ფოთლების ხვევა) შეესაბამება. **წმასნა** ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღდგენილი არქექტიპია (Климов, 64, 251; ფენრიხი, სარჯველაძე, 90, 465). აღსანიშნავია, რომ აჭარულში იხმარება ტერმინი **ჭიბომანიც**. იგი მიმდებარეობს წარმოების სიტყვას და მიღებულია ჭიბომ ფუძეზე –ან მაწარმოებლის დართვით. ჭიბომი მეგრულ-ლაზური ჭიმომ-ის ქართული შესატყვისია (ჭიმომ→ჭიბომ; მ-ბ-ს მონაცვლეობა აჭარულში კანონზომიერი ფონეტიკური მოვლენაა. მაგ.: მზე-ბზე; მრავალი-ბრავალი; მრეში-ბრეში). ჭიბომანი ხის სათლელი ხელსაწყოა, რანდი. ჭიბომში ხის გათლისას ხის ანათალიც, ბურბუშელაც იგრიხება, იწმასნება. თითონ ტერმინი **ჭიბომანიც** ზანიზმია აჭარულ

დიალექტში. ზანურმა მეტყველებამ, როგორც ცნობილია, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული ენის დასავლური კილოების ფორმირებაში. ზანურის გავლენა ახლაც ვლინდება ამ დიალექტთა ფონეტიკურ, გრამატიკულ თუ სინტაქსურ მოვლენებში, ლექსიკაში. ზანურის გავლენის თვალსაზრისით საინტერესოა აჭარული დიალექტიც, განსაკუთრებით კი მისი ქობულეთური კილოკავი, რადგანაც აქ იკვეთება ზანურის მძლავრი შრე. ზანური ლექსიკის გავლენის საკითხს ამჯერად ვრცლად არ შევეხებით (ზანიზმების შესახებ ქობულეთურ კილოკავში. იხ. აქვე, ც. ნარაკიძის ნაშრომი), ჩამოვთვლით მხოლოდ რამდენიმე ტერმინს, მაგ.: **ბობოლი, ბონდო, დაშამფალება, დაწარწალება, კოკორინა, პარტყალი, ღანწვიპა, ღეჯა, მოსაბადე, ოჯინჯალი, ოხტომა** □ ჩამური და სხვ.

ზანურთან ურთიერთობაში გვინდა განვიხილოთ ქობულეთურ კილოკავში ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიიდან ცნობილი ერთ-ერთი საყურადღებო ლექსიკური ერთეული **სახლიშვილი**.

სახლიშვილობა ადამიანის წარმომავლობას ვარაუდობს დედის ხაზით. მაგ., თუ დედის ქალიშვილობის გვარია გოლიაძე, მაშინ მისი ქალიშვილის შვილი გოლიაძის სახლიშვილია. ამ ქართული ტერმინის ექვივალენტად ლაზურსა და მეგრულში ცნობილია ოხორასკირი (ოხორასკირი, ოხოლიასკირი). იგი სიტყვა-სიტყვით აღნიშნავს სახლიშვილს (ოხორ-სახლი, სკირი – შვილი), მაგრამ ჭანურში მას ცოლისძმას ან მაზლს ეძახიან, მეგრულში კი მისი შინაარსი უფრო ფართოდ ყოფილა წარმოდგენილი. ამ ტერმინით აღინიშნება არა მარტო ცოლისძმა ან მაზლი, არამედ ცოლისდაცა და მულიც.

სახლიშვილი ცოლისძმის მნიშვნელობითაა დადასტურებული ქართლურ დიალექტშიც, იმერულში კი, ქობულეთური კილოკავის მსგავსად, სახლიშვილი „ქალის შვილია ამ ქალის ნათესავებისათვის“ (ქეგლ). როგორც ვხედავთ, ქართული ენისა და მისი ზოგიერთი დიალექტის მონაცემებით, **სახლიშვილობა** დედის ხაზით ნათესაობას გულისხმობს; ლაზურსა და მეგრულში კი ნაჩვენებია ამ პირის კავშირი სახლთან (ცოლისძმა... წარმოდგენილია სახლიშვილად – ჩიქობავა, 38).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მაზლის აღნიშვნა ამ ტერმინით, მეორეული მოვლენა უნდა იყოს. ამოსავალი ვაჟი კი არა, ქალი – რძალია. ეს ჩანს თითონ ტერმინიდან: ოხორქა(ლ)//ოხორძა(ლ)–სახლის ქალი, სახლის რძალი.

გარდა მეგრულ-ჭანურისა, ეს მოვლენა, ქობულეთურ კილოკავთან ერთად, დასტურდება გურულ დიალექტშიც. აქ რძალის აღმნიშვნელად ხშირად გამოიყენება ტერმინი **ქალი**. მაგ.: ქალი არაა სახლში–რძალი არაა სახლში. ამასთანავე,

ერთმანეთისაგან ანსხვავებენ სახლის რძალს (შდრ. ოხორძალი) და რძალს. სახლის რძალი იმ შვილის ცოლია, ვინც ქმრის მამისეულ, ძირითად, სახლში ცხოვრობს. ზემოაღნიშნული ტერმინების სემანტიკა, გენეზისის მიხედვით, ქალის წარმომავლობით არის განსაზღვრული და თავდაპირველად, ძირითადად, ამ მნიშვნელობითაც უნდა ყოფილიყო დატვირთული. ტერმინში **სახლი-შვილი**, როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, კულტურის ისტორიის ძველისძველი მოვლენებია ჩამარხული. რაც შეეხება ქალის წარმომავლობას მამის ხაზით, ქობულეთურ კილოკავში მის აღმნიშვნელად გამოიყენება ტერმინი ფხე (ხე), რომელიც აქარული დიალექტის ამ კილოკავთან ერთად, შემოუნახავს ქართული ენის დასავლურ კილოებს და ზანურს; ნაშთის სახით კი – სვანურსა და ქართული ენის აღმოსავლურ კილოებსაც (მგელაძე, ფაღავა, 98, 3-20).

ძველი და საშუალო ქართულის ლექსიკური ფენის გამოყოფა დიალექტური ლექსიკიდან დიალექტოლოგიის ისტორიის შესწავლის ერთ-ერთი მთავარი საკითხია. წლების მანძილზე ქობულეთურ კილოკავზე დაკვირვებამ საშუალება მოგვცა დაგვეფიქსირებინა ამ რეგიონში შემონახული ამ პერიოდის უამრავი ტერმინი, მათ შორის, ტერმინები, რომლებიც შედარებით ნაკლებად იყო ცნობილი მეცნიერული ლიტერატურისათვის. მაგ.: **აგება**, **აქნა** (ძვ. აქმნა), **ათქმა** (ძვ. აღთქმა), **გამოგვრა** (ძვ. გამოგურა), **გობზა**, **თმენა** (ძვ. განთევა), **კეფი**, **ქსუ** (ძვ. კსუ), **კედი** (ძვ. მკედი), **მჭახე** (ძვ. მჭახი), **ნაბრალები**, **პეპელი**, **რონინი** (ძვ. რორინება), **საცნაური**, **ღნიოში** და სხვ. მრავალი (ამ ტერმინთა განმარტებები მოცემულია თანდართულ ლექსიკონში).

ახლანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის წარსულიდან, სხვა საკითხებთან ერთად, საყურადღებოა ამ მხარის ურთიერთობა უცხოენოვან სამყაროსთან.

ქართველ და ბერძენ ხალხებს შორის უძველესი დროიდან არსებობს მჭიდრო და ინტენსიური ისტორიული, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობები. საქართველოში ბერძენთა პირველი დასახლებების გაჩენა შავი ზღვის სანაპიროების ინტენსიურ ბერძნულ კოლონიზაციას უკავშირდება. ქობულეთის რეგიონი შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი გამორჩეული რეგიონთაგანია და უძველეს დროში ამ ტერიტორიაზე ბერძენთა დასახლებაც ინტენსიურად წარმართა. ბერძნულმა დიასპორამ ქართულ ეთნიკურ გარემოში დაიწყო ცხოვრება და ადგილობრივ კულტურაზეც მოახდინა გავლენა. მათ ბევრი რამ შეითვისეს ადგილობრივ მკვიდრთაგან, მაგრამ თავისი კვალიც დააჩნიეს ქართველთა ისტორიასა და ყოფას, მათ მეტყველებას, ლექსიკას. მაგ.: ქობულეთურ კილოკავში ფიქსირდება სიტყვა **ღონდრო**, რაც უხეშს, მსხვილს აღნიშნავს („კანაფს მეჩხერს თუ დავთესდით, ღონდრო-ღონდრო ძირებს გეიკეთებდა“). **ღონდრო**

(Xondros) ბერძნულშიც სისხოზე, სიმსხვილეზე მიუთითებს: 1. სრული, მსუქანი. 2. მაგარი, მკვრივი. 3. მსხვილი. 4. უხეში, გაუთლელი.

ქობულეთურ კილოკავში ბერძნულიდან ჩანს ნასესხები სიტყვა **კონდო**, რომელიც ახლაც აქტიური ლექსიკური ერთეულია. **კონდოს** ეძახიან პატარა გოგონას. ამასთანავე, უფრო ფართო სემანტიკით, იგი ხშირად კნინობითობას გამოხატავს და ქალის სოციალურ მდგომარეობას უსვამს ხაზს (მაგ., „რა აქ გასახარელი მამ საცოდვავს, ამდენი კონდოების პატრონს!“) ბერძნულში Kontos აღნიშნავს პატარას, მცირე სიდიდეს. Kontoilas კი ეძახიან პატარა ტანის ქალს.

კვიმატა (||კვიმატა) ქობულეთურ კილოკავში (გურულ კილოშიც!) ფეხის თითებს შორის განვითარებული ინფექციური დაავადებაა. კვიმატი კი ცუდს, ავს აღნიშნავს. სიტყვა კვიმატს უკავშირებენ ბერძნულ სიტყვას კომეტა, რაც გრძელთმიანს, კუდიანს ეწოდება (შდრ. კომეტა-კუდიანი ვარსკვლავი). ეს სიტყვა ძველი ქართულიდანაა ცნობილი (ნ. საბა; ნ. ჭოხონელიძე, 2000, 18). კიდევ შეიძლება დავასახელოთ სხვა ტერმინებიც. მაგ.: **გაიდონა** იადონი, **თემელი** – სახლის სამირკველი, **კორიზა** – ბაღლინჯო, **ფერიზი** – მორიდება, **ქერე-მეთი** – კრამიტი **ქირიზა** – ივნისი და სხვ.

ქობულეთის რეგიონის მოსახლეობის მეტყველებას, ისე, როგორც აჭარული დიალექტის სხვა კილოკავებს, ისტორიული ვითარებების შესაბამისად აჩნია თურქული ენობრივი სამყაროს გავლენა. ეს იკვეთება, განსაკუთრებით, ლექსიკაში.

თურქული ენის ზეგავლენით შეთვისებული თურქული, არაბული, სპარსული თუ სხვაენოვანი ტერმინებია, მაგ.: **ბესი** – 1. ჩვარი, ტილო. 2. სანაძლეო; **ზახ-მეთი** – შეწუხება; **თეთიზი** – წუნია, აზიზი; **თოზდი** – ქინძისთავი; **თელი** – მავთული; **თენექა** – თუნუქის ჭურჭელი; **თექი** – კენტი; **მოვლეთი** – მოლოდინი, **სოვნი** – ბოლოს, შემდეგ; **ფეშინი** – ჯიბრი; **ქელფეთი** – მარწუხი, **ჩასტალი** – ჩასაფრება და სხვა მრავალი.

გვაქვს ნასესხობანი რუსული ენიდანაც: მაგ.: **ბონა** – დაჭრა, **იუპკა** – ქვედა ბოლო, **კანაო** – ორმო, **ლაფათქა** – ნიჩაბი, **მეშოკი** – ტომარა, **ტორგი** – ვაჭრობა, **ურერე-ზი** – რიგი და სხვ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა საკუთრივ ქობულეთური კილოკავისათვის დამახასიათებელი სიტყვა-ტერმინები: **ამოტარახინება**, **ამოტვანკლვა**, **აფშვატება**, **აჭაკატება**, **ახერება**, **გაფუცხატული**, **დაბოგაშება**, **გამოსკიპარჭვა**, **დანაჭყვა**, **და-ღურეშვა**, **დაჩინტრვა**, **თვალყამი**, **ზღამპა** – თრუში, **ლაკუმა**, **ნარკვა**, **სლონგა** – წაკვირცხლვა, **ჭიპარკოტა** და სხვა მრავალი (ტერმინები განმარტებულია თანდართულ ლექსიკონში).

ქობულეთურ კილოკავში დაფიქსირებული გვაქვს აქაურთა ეთნოლოგიური თუ სამეურნეო ყოფისათვის დამახასიათებელი მრავალფეროვანი ხატოვანი გამოთქმები. მაგ.: „გამოსათავი არ ჰქონდეს“, „გზას სიმღერა ვუთხრათ“, „დავლ-ზე ქამარი გამიწყდა“, „თავის მოთიკვრა“, „თვალის ბატონი კაცი არაა“, „მიწის დუდილი“, „პირის ახვევა“, „სული გუჟა მაყარს“, „ხელის გარეკვა“ და სხვ.

ნაშრომის შესადგენად გამოვიყენეთ ქობულეთის რეგიონში სხვადასხვა დროს ჩაწერილი დარგობრივი ლექსიკისა და ფოლკლორული მასალები, ასევე, პირადი მასალებიც. მასალები შეკრებილი გვქონდა საოჯახო-სამეურნეო ყოფის შესახებ. ნაშრომის პირველ ნაწილში წარმოდგენილი ლექსიკის ზოგადი დახასიათება, რასაკვირველია, არაა საკმარისი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა ლექსიკის სრულად წარმოსაჩენად. ამდენად, ნაშრომს ვურთავთ მცირე ლექსიკონს, რომელიც, მიუხედავად სიმცირისა, ნათლად წარმოაჩენს იმ სიმდიდრესა და სიღრმეს, რაც აქაურთა ლექსიკაშია დაუნჯებული.

მცირე „ქობულეთური“ ლექსიკონი

აანცება – ხმაური, მოუსვენრობა. „ბაღნები სახლიდან ვერ გადიან და ეაანცენ ყოლიფერი“ (შდრ. ქეგლ. ანცი; ლიანცი – ეშმაკი მოუსვენარი ბავშვი).

აზარება – აწიოკება. „მურად ბეგ, არ გეკადრება ჩემი ასე აზარება“.

ათავება – რაიმე საქმის ან ქმედების დადგენილი რაოდენობით გაკეთება, შესრულება. „შვიდგზოზა უნდა უთავო ლოცვა“ (ნ. ქეგლ).

ათოკვა–ძაფის მუხლებზე ან ნეკსა და ცერზე მოხვევა (შდრ. ხულო, ათხიზნვა).

ათქმა – 1.აღთქმა, პირობის დადება, უარის თქმა „ასთქვა უნდა ერთი და აღარ დალიო (ღვინო); 2. ასუნთქვა. „ერთი ეათქვა სული და დაჭუჭა თვალები“ (შდრ. ქეგლ, აღთქმა).

აკაკბული – ლამაზად მორთული. „დედოფლის ცხენი თეთრი უნდა ყოფილიყო, აკაკბული...“

აკაფვა – სამი წვერი ნართის, ძაფის ერთმანეთზე მიტოლება და ერთად, ერთდროულად ამოხვევა. „სამ ჩერიას აკაფავთ და ერთად ამუახოვთ“ (შდრ. ქეგლ, აკაფავს–1. მოჭრის, აჭრის წვრილ ხეებს, ბუჩქებს. 2. ნაჭერ-ნაჭერ დაჭრის, აკეპავს, აკუწავს).

ალაბაზათ – ზერელედ. „ტყულაჲ, ალაბაზათ დაარიგა ჭკუა“.

ალაგოფ – ალაგ-ალაგ, აგერ-ეგერ, ზოგ ადგილას. „ალაგოფ არის, მარა ამ ქედზე არ გვაქ“.

ალესტეთ დადგომა – მზადყოფნა. „დავუყრიდი, გაძღებოდა, ალესტეთ იყო დამდგარ პოეზია“.

ალი– მაცდური, ზიანის მომტანი არსება, ავსული ქალი, რომელიც აავადებს მშობიარე ქალს, „მშობიარის მაცთურს იტყვიან“ (საბა) „ადექ, ალი, გარში გამოდ, თჳარა მოგჳრიან თავსა“.

ალიბანდური–აბდაუბდა. „ალიბანდურის ნუ მოყვები“.

ამგზობაჲ – ამასწინათ. „ამგზობაჲ მოვდოდა კერუხ-კერუხ და კინალამ შევარდა მანქანის ქვეშ“.

ამდონეთი –ამდენი „ამდონეთი ფუხრის წყევლით ბელქიმ დიეფსოს თვალები“.

ამოკბილვა – პატარა ორმოს გაკეთება, ამოთხრა. „ნერგის ჩასარგავად მიწას ამოკბილავენ“ (შდრ. შუახ., დაჭიპვა; ჭიპენა-პატარა ორმო).

ამოოფვა – ნ. ამოკბილვა. „ლობიოსთვის მიწას ამოოფავენ“.

ამორება– (ნ. შუახ.) 1. ამოვლება. „სუფთათ, ლამაზათ გავაგზაჲ და ტალახში ამორებული ამოვდა სკოლიდან“. 2. ტანსაცმლის კარგად მორგება, ამოსხმა. „ოზდაოთხ საათზე ამოგირებს ჩემი ნაზიკოჲ. მჴტანე და მოგიქსოვს“ (შდრ. ქეგლ: ამოსხმა, 3.ქალამნის ამოსხმა).

ამოტარახინება–კუდის ამოძუება. „მაღლმა კუდი ამეოტარახინა და მოშპა, გეიქცა“.

ამოტვანკვლა – ტალახში ამოსვრა. „ტალახში ამოსრილი, ამოტვანკვლილი ამოვდა ეზოდან“.

ამოცანდვა – ნართის, ძაფის ცერა და ნეკა თითებზე მოხვევა, ცანდის (ნ.) გაკეთება. „აბრეშუმს მდულარედან ამეველებთ, წვერებს გამოვქაჩავთ და ჩქარ-ჩქარა ამოვცანდავთ“.

ანგავანი – გასაქანი, სივრცე. „გოდორს შით ანგავანი ბევრი აქ“.

ანდლი – ბოსტნის კვალი. „ბახჩაში ყველაფერს მის-მის ანდლებზე დავთესავთ“ (შდრ. ხულო-ტახტა, შუახ., ნაპირი).

ართომანი – თამაში „ცეცხლობია“. „ართომანს ოთხი-ექვსი კაცი ითამაშებს. წყვილი უნდა იყოს“.

არნაბი – ფიწალი, მიწის გადასახვეტი იარაღი. „შენ გვიშველე, მოგვეხმარე ნიჩბითა და არნაბითა“ (პოეზია. ნ.ჯ. ნოდ.).

ასტამი – მცირე ზომის ლითონის ნიჩაბი, აქანდაზი. „გზითში აუცილებლად უნდა ყოფილიყო ჯაჭვი, სამფეხი, ასტამი“... (ნ. საბა).

აფუჭუნება – წვნიან საჭმელში,ამჟავების გამო, ბუშტუკების გაჩენა (შდრ. ფუტკ.,-აფუჩფუჩდება).

აფშვატება – ატატება, ხელში აყვანა. „მამდარი თვის არისო, იმიფშვატებდა ბაბაჲ და მე მაფერხვიებდა“ (შდრ. შარაშ., გურ. –აშვატიება).

აფცქნა – შედედებული მასის ხელით დანაწევრება. „რძე, მაწონსავით რომ გახთება, ასჭრი, აფცქნი“.

აჩარიქვა – ასო-ასო, ნაწილ-ნაწილ დაჭრა. „ავჩარიქე, დავჩარიქე, ორყურ ქვაბში ვერ დავტიე“ (პოეზია).

აძლევს ყურს – უსმენს, ყურს უგდებს. „დიდნენე ბაღანას ყურს აძლევს, არ დეიმტრასო“.

აწირწყლვა – ზედაპირის მოსველება, მცირე სითხის გამოყოფა: „კვიმატაის დროს კანი აწირწყლულია და თითებს შუა ღაზლის ძაფი უნდა მუახვიო“.

აჭაკატება – ბოსტნეული მცენარეების ზომაზე მეტად გაზრდა და ადრე აყვავება. „ახალ თვარეზე დანარგავი ფხალი ... და სხვადა... აჭაკატდება“ (ნ. ქედა).

აჭიკვება – გადანაჭერ მცენარეზე ახალი ყორტების ამოზრდა და აყვავება. „ნაზამთრი ფხალი გაზაფხულზე ჭიკვს ამეიღებს, აჭიკვდება“.

აჭიკინება – აფუჭუნება. „თუ გლახაა მაწონი, აჭიკინდება, აფუჭუნდება და წვენი გამჟრიგდება“.

ახაზირება – მომზადება, ჩაცმა-დახურვა. „დედოფალს აახაზირებდენ და გამჟყვანდენ ბიჭის დადეს“.

ახეჩება – გაჭირვეულება, „მიზეზიანობა“.. „ძილი რომ ვერ დეისრულა, ბაღანა ახეჩებულია“.

ახლოკვიდრი – „უახლოესი, სისხლით ნათესავი. „მე არ ვიცნოვ, მარა გამი-გონია, ახლოკვიდრები ვართო“.

ახუზა – „ხსენიდან ფქვილით ნამცხვარს აკეთებენ, ახუზას“ (შდრ. შუახ.–ფუნჩხა).

ბაბლაბუდა – 1. ობლაბუდა, ობობა. 2. ობობის ქსელი, ქსელი. „გააბამს ყაჭი ბაბლაბუდას და გააკეთებს პარკს“.

ბადუნი – ნელა, ზანტად მოძრაობა. „მე დედაბერი ვარ; რაცხას ძვილაჲ ვებადუნები“.

ბანცურაჲ – 1. ზანტი, ნელი, დონდლო. „იმფერი ბანცურაჲა, ერ საქმეს ერი დღეჲ უნდება. 2. ქალის მეტსახელი.

ბარაქა– ერთ ტაროდ ასხმული სიმიანდის ორი ან სამი ტარო. „თუ ყანაში ნახეს ხვავიანი სიმიანდი – ერთ ტაროში რომ ორი – სამი ტაროა, ბარაქა!“ (შდრ. ნიჟ. ბარაქა-მსხლის ჯიში).

ბარგვა – გადაყვანა. დროებით საცხოვრებლად გადასვლა. „ძროხას ბარგვენ ზაფხულში თაზე“.

ბარდაყვავილაჲ – მაყვლის ბუჩქი, მაყვალი. „ვედარ გეჲარდი, ისე იყო მოდებული ბარდაყვავილაჲ ყოლიფერზე“ (ნ.ლ.გურ.).

ბასხუნი – დავრდომილი. „ბაღანაჲ ბასხუნი თუა, გამჟლოცავენ“ (ნ.ფუტკ.).

ბატასინი – იხვის მსგავსი პატარა გარეული ფრინველი.

ბაუჭი – შავ-წითელი, შავ-წითლად შეფერადებული. „ქედ-ქედ ძალი ჩამორბოდა, ფეხწითელი, ბაუჭი“ (მუცლის ტკივილის შელოცვიდან! შდრ. გვარი – ბაუჭადე).

ბედნიერი – საწერელი, ფრჩხილის ძირის ანთება. „ბედნიერი თითზე გუუჩთება კაცს და ფჩხილი წასძრება“ (ნ. ფუტკ., შდრ. ბეჭედარი).

ბესი – (თურქ. bez-ჩვარი) (შდრ. ფუტკ. ბეზი).

ბინა – 1. (არაბ.) შენობის საძირკველი, ბურჯი. 2. ცხვრის ფარის სადგომი ფარები. „ცხვარი ადგება და ბინიდან გეგეპარვის“.

ბიჯგინაჲ, ბიჯიგინაჲ – ხის ან რაიმე ნაგებობის შესამაგრებელი, გასამაგრებელი სვეტი, ბოძი. „ნალიას ბიჯგინაჲ თუ არ შუყენეთ, წეჲქცევა“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

ბლარტაჲ – ნელი, ზოზინა. „ქალის სახელს შეგაზარებს... ბლარტაჲ... ერ საქმეს ერი საათი უნდება“.

ბლაცვაჲ – ნელი, ზანტი, უგერგილო (შდრ. ბლარტაჲ)

ბლიკვი – მუჭი, მუშტად შეკრული თითები: ცერი ამ დროს თითებს ქვეშაა მოქცეული. „თავი დამანებე, თჳრა შეკრავ ბლიკვზე თავს“ (ნ. საბა, ქეგლ ფუტკ.).

ბობოლი – 1. მატლი 2. აბრეშუმის ჭია (ნ. საბა, ჩუბ., ქეგლ; ხელვ.).

ბოგა – პატარა ხიდი (შდრ. ნიჟ., ჩუხუა. – ბოგა-უბრალო. სახელდახელო თარო ჯამ-ჭურჭლისათვის. ნ.ჯ. ნოდ.) „ტირალასა ბანი, სამი ჯამი ფხალი. გევიყვანე ბოგაზე, ფუნა უსვი ლოყაზე...“

ბოკონი – 1. მოკლე, მსხვილი მორი. 2. მსხვილი, ოთხკუთხივ დამუშავებული მორი, რომელიც გამოიყენება სახლის საძირკვლის ან ჭერისათვის.

ბომბლაცა – ნ.ბაბლაბუდა (2). „ორი დღის მემრე მოკრეფენ პარკს. ბომბლაცებს გამოადრობენ“ (შდრ. ქედა-აბლაბუდა).

ბონდი, ბონდვი, ბონდო – 1. ერთად თავმოყრილი ხმელი ბალახბულახის გროვა. „ბახჩას ჯერ მოვფოცხავთ, ბონდოებს დავსწვავთ და მერე დავბარავთ“. 2. ნ. ბომბლაცა „ყაჭი გააბამს თეთრ-თეთრ ბონდვებს, სალბანდს...“ (ნ. ხელვ., შდრ. შუახ.,-ბულული). „პარკს მოვკრეფთ... დახვეწო უნდა, ბონდი მუაცალო“.

ბონძლი – აბრეშუმის ჭიის საკვების ნარჩენები და სიბინძურე (ნ. ჯენჯო).

ბოძნა – (შდრ. რუს. ნიшья-სასაკლაო) თამაშის, დაჭერობანას, ერთი სახე. მოთამაშეები გაიფანტებიან. დანიშნული ადგილიდან გამოქცეული ერთი მოთამაშე გამოეკიდება სხვა მოთამაშეებს. რომელ მოთამაშესაც მიწვდება და დაკოდავს (ხელს შეახებს), მიაძახებს „ბოძნა“, თან სირბილს განაგრძობს. „დაკოდლი“ მოთამაშე გამოედევნება. თუ დაეწევა, თითონ დაარტყამს ხელს „ბოძნას“

დამახებით. თუ ეს მოახერხა, გათავისუფლებულად ითვლება. და ახლა უკვე მას შეუძლია დაკოდოს, „დაჭრას“ სხვა და ა.შ.

ბორანო – გადამწვარ კარაქში შემწვარი კვერცხისა და ყველის ნარევი. „ვიცით ფილავის გაკეთება, ყველჩათლილის, ბორანოს–კვერცხიდან და ყველიდან“.

ბორდა – თოქალთო, უნაგირზე გადასაფარებელი ქსოვილი. „დედოფლის ცხენი თეთრი უნდა ყოფილიყო, აკაკბული, ბორდაში გამორებული“ (ქეგლ).

ბოჯიყა(ო) – ადგილი ხის ტოტებს შორის. „ევიდა ბოჯიყაში და იქიდან საკრეფელად კრიფა“ (შდრ. ღლ. ბოჯაყი).

ბჟოლი – თუთა. „ყაჭს დაჭრილ ბჟოლის ჟვერს დუყურიან“ (ნ.ქეგლ. შდრ. ჩუხუა, ბჟოლი – ზან.–თუთა).

ბრუცაჲ – ელამი. „კაცი ბრუცაჲ იყო, კოჭლი... კაჲ იყო, არ იყო, არ იცოდი“.

ბრძანე! – მიირთვი! ინებე! „როცა ვინმეს საჭმელზე, სუფრასთან იწვევენ, თხოვნით მიმართავენ–ბრძანე!“

ბრძანება თქვენია! – ფამილ. გამოთქმა. როცა ვინმეს კითხვას შეუბრუნებენ და ეტყვიან, რა ბრძანე? პასუხად, პატივისცემის ნიშნად, უპასუხებენ: ბრძანება თქვენია ... და ისე გასცემენ პასუხს, ან მოკითხვისას, შეკითხვაზე, როგორ ბრძანდებით? – პასუხობენ: ბრძანება თქვენია! ... და შემდეგ აგრძელებენ საუბარს.

ბუნდლულა – ნ.ბომბლაცა. „პარკს აბრეშუმის ბუნდლულას მუადრობდი. მერე ამით მურგვს გააკეთებდი“.

ბურდო – ნ.ბუნდლულა. „პარკს მოვკრეფთ, გადავადრობთ ბურდოს. პარკი დარჩება“ (შდრ. ქეგლ; საბა; ჩუხუა, – ბურდუ–ზან.).

ბურდლა – ბუმბული. „მამალს უფრო მსხვილი ბურდლა აქ“ (ნ.ჯ. ნოდ., ჩიქობ.).

ბურჯგალი – წაბლის გარეთა ეკლიანი კანი „შიგ ჩაუყარა წაბლის ბურჯგალი“.

ბუმჰნა – სარქენად მიტანება, რჩოლა. „ზოგი საქონელი საშიშია, ბუმჰნა იცის“ (ნ.ჯ. ნოდ., შდრ. ნიჟ. ბუჩქნა).

ბღეჭელი – გაბმული ბღავილი საქონლისა. „ბღეჭე... იბღეჭელა, მარა არ მოვდა“ (ნ.ჯ. ნოდ., ნიჟ.).

ბლოტვა – ფხაჰნა, კაწრვა. „სურდოიან ავანტყოფს კისერი ჩიებლოტვა“. „რუმ წეიქცა, ველარ ადგა და სიმწრით მიწას დუუწყო ბლოტვა“.

გადათანგვა – აბრეშუმის ძაფის გადახლართვა, დაბლანდვა. „გამეველებდით აბრეშუმს, გავრეცხდით, გედეთანგებოდა... გადათანგული იქნებოდა“.

გადაქეჩვა – აბრეშუმის პარკის ზედმეტი ქსლისაგან გასუფთავება. „გამოხეკისას პარკს ხელით გადაქეჩავენ, დახვეწავენ. მერე გადაქეჩავდი. გადანაქეჩს გააბუმბულეზდი და შესტავდი“.

გადაწვადვა – მოღერება, ხელის გამართვით მიწვდენა. „გადავწვადე შუბის წვერი“.

გათევა – 1. ღამის გატარება. „ორი ღამე გავათიე ნენესთან“. 2. გაძლება. „საცოდვავე რუქიე. რა ტკივილებს მაღ უთევს“.

გათეთრება – რძისაგან სხვადასხვა პროდუქტის დამზადება. „ჩემი ქალი გაათეთრებდა: დოს გააკეთებდა, ნადულს, მაწონს... სხვას...“

გაკითხული – უფლისგან შეწყალებული, ხელდებული. „მე ამ ქვეყანას გაკითხული ვარ და ისე მოვკტებოდე, ჩემი შვილების აფერი არ შემესწრებოდეს, კი მინდა!“

გაკირვა – აბრეშუმის ჭიის დაავადება, სიცივის გამო გათეთრება და დახოცვა. „ყაქმა გაკირვა იცის, თუ ზედმეტმა სიცივემ შეაწუხა“ (ნ. ხელვ., შდრ. აბეს., 28 - კიროვანი).

გაკუჭება – გაბრაზება. „ბატონების ხსენებასაც კი ერიდებოდნენ, – გაგვიგონებს და გაგვიკუჭტებო!“ (შდრ. ფუტკ.).

გალენჩქურება – ცხელი წყლის ცივით შეზავება, „განელება“. „წყალი პაწად გაალენჩქურა და ჩასვა შით ბაღანად“.

გალისპვა – ზედაპირის ლესვით მოსწორება. „დამარილულ კარაქს გავლისპვათ შით კობზით“.

გამობაიანება – გამოჩენა, „გამოჰაჭანება“. „რაც გამოცთები ჩააბარა, მერე მაგი აქეთ არ გამობაიანებულა“ (შდრ. აბანი–სპ. მხეცი, ნადირი, უცხო, გარეშე. ნიჟ. გამობაიანება – ზ. აჭ.: მხილება, სააშკარაოზე გამოტანა, საქვეყნოდ გალანძღვა).

გამოდრადვა – ქონების განიავება. „მამისის თელი ქონება მაგან უკვე გამოდრადა“ (ჯ. ნოდ.).

გამოდოჩება – წველაშეწყვეტილი საქონლისგან წველის ისევ მოწყება. „თუკი მჟარე, მისამატს მეიმატებს. გამოდოჩდა, კარგა გამეიტანა ძეო, – იტყვიან“ (ნ. ჯ. ნოდ., ნიჟ. დოჩი – წველაშეწყვეტილი საქონელი. შდრ. ქეგლ, დოჩი).

გამოკვაჭვა – ძალიან ვიწრო ტანსაცმლის ჩაცმა, შემოტმანა. „თინად გამიევვაჭება შარვალში, ძვილად იარება, მარა მაინც იცვამს... მოდაა, და!“ (შდრ. ნიჟ., გამოკვაჭვა-ხის ტოტზე ან სხვა რამეზე აკრობატულად გამობმა).

გამონეზვრება – გამოჯიშება. „მაღ ძროხა იმფერი კად ჯიშისაა, გამენეზვრო უნდა“.

გამორჩევა – გამოჩეკვა. „მოჭო 22-ე დღეს გამორჩევს“.

გამოსათავი – მოსასწრები, საშური, სწრაფად გასაკეთებელი (გადატ. სიკვდილის მოლოდინი). „ისე მიაკალიბა ყოლიფერი, გამოსათავი არ ხონდეს მამ საცოდნავს!“ „რამდენს ყვირის; გამოსათავი არ ქონდეს!“

გამოსკიპარჭული – ძალიან ვიწრო ტანსაცმელიანი. „გადადებული ჭლიკი ჭლიკზე... ვითომც აფერი, გამოსკიპარჭული იჟდა“.

გამოქუთნა – შიგთავსის, „გულის“ გამოცლა. „ზოგს ჭადის ქერეჭი უყვარს, ზოგი ჭადს გამოქუთნის და ისე ჭამს“.

გამოჭმაკნვა – ჭუჭრუტანების, ხვრელების დაგმანვა. „ბაღჩის ღობეში, რამე არ შეძრესო, გამოჭმაკნიან“.

გამოხეკვა, გამოხიკვა – თითო-თითოდ გამორჩევა, გამოკრება. „იმხელა ბალახებია, ძვილაჲ გამოვხეკე თხილები“. „თუ ყაჭი მამდარი არაა და დარჩა, გამოვხიკავთ და ცალკე ჩელტზე გედევყვანთ“.

გამოხელვა – ნათესის სარეველებისაგან გათავისუფლება ხელით. „ბაღჩას ხელით გამარგლიან, გამოხელავენ“ (ნ. ხელვ.).

გამქარვალე – გამქრობი. „გამქარვალემ გეიქარვა, მომბრუნვალმა მოაბრუნა“.

გამყივანი – პირველი ხმა, მოკრიმანჭულე ოთხხმიან სიმღერებში. „ოთხმიან ნადურ სიმღერებში პირველი ხმა არის გამყივანი“ (პოეზია).

განთება – სახეში მოულოდნელად მაგრად გარტყმა. „ამის თქმა და სახეში განთება ერთი იქნა. კახამ დახოცენ ერთქვანები“.

განჯეხება – გახიდება, გაკვეხება. „შეხედა, რუმ ქამ გიენჯება ჭერის თავში“.

გაპანტრიშება – გაფარღალალება, გამოცარიელება. „სახლი გაპანტრიშებულა... მარტო ორ ოთახში გეითევა ღამე“.

გარანდვა – ხის მასალის (ძელის, ფიცრის...) რანდით, სალაშინით გახვეწა. „რაც ქვჭირია, ფიცრებს იმდენს გავრანდავთ და ერთად დავაწყობთ“.

გარაქვა – გათქვეფა. „კვერცხს გარაქდენ და ჟავე ყველს დააყრიდენ“.

გასასტიკება – საქმის ზედმიწევნით კარგად გაკეთება, წესრიგში მოყვანა. „ეზო სანამ არ გაასასტიკა, არ შამოვდა სახში“.

გაუყებული – ნასვენი. „ნასვენი მიწა გაუყებულია, ძნელი დასამუშავებელია, მარა კაჲ მოსავალი იცის“ (შდრ. ზ.აჭ. ნაახვარი).

გაფუცხატული – თმაგაწეწილი, დაუვარცხნელი. „თუ არ დევიბანე, ამ გაფუცხატული თავით იქ ვერ გამოვჩნები“.

გაქცევა – გაქრობა. „წიფობა თუ დეიწყო, ჩოლახარჩილა კაჲა. იგი გუქცევს კუს“.

გაშლურჭვა – კანის ერთბაშად გახდა, გაძრობა, გაცილება. „კანის მოხდამდე ყაჭი ავათაა, იშლურჭება და კანი ჟვერზე რჩება“. „ისე გლახათ წეიქვა, მუხლი თლა გიეშლურჭა... იბრეთი სანახავი იყო“.

გაჩხოტვა – ხის ნედლი რტოებიდან ფოთლების ხელის ერთი ჩამოსმით ერთიანად გაცლა. „მოტანილ ბუოლის ფურცელს ყაჭს უცფათ არ დუუყრით... ჯერ გავჩხოტავთ და მერე!“

გაცუდება – გაფუჭება, „გლახა კრუხი კვერცხებს გააცუდებს“.

გაწვენისება – სიგრძეზე გაწოლა. „მერიკომ თქვა,–გამევიარე, ქი იყო ი მოსასპობი გაწვენისებული, ფეხზე კინალამ მიკპინაო“.

გაწარწალება–დაყრა, დაფანტვა. „ქარაფში გადავარდა .. აჲ შვიდი ბაღანაჲ ქი გააწარწალა“.

გაწვართვა, გაწკვართვა – 1. ნ. გამოჩოვა. „უღელში ხარს რო გამოაჩოვ, გავწვართუო,–ვიტყვიტ“. 2. წელში გამართვა, გასწორება, „ხელები მაღლა ასწიე, მაგრათ გეიწვართე და ნახავ, პაწა ხანში ტკივილი გაგივლის“.

გაწკიპვა – „ტყავს გაწკიპავდით , გავახმოზდით და მერე ავსჭრიდით“.

გახევა – გახერხვა. „ძელზე სტორი ხაზი გაავლო და მერე გახია“.

გაჯიქება – 1. გამაგრება 2. გაჯიუტება. „მელოგინეს დიემართება კუჲ. გჷჯიქდება ძუძუ“.

გბობა – ნელ ცეცხლზე დიდხანს ხარშვა. „პურის კაკალს დიდხანს უნდა გბობა, რომ კორკოტი კაჲ გამოვდეს“.

გევეზობა –(თურქ. geveze) თავაშვებული ქმედება, ცუდის გაკეთება, ზიანის მიყენება. „წამუა მაყარი. გევეზობს: ზვინს ცეხლს გჷკიდებს, სახზე კრამიტებს არ დჷტიებს...“(ნ. ხულო, შუახ, ხელვ. ქედა).

გეჲერს – გავლისას. გამეჲერს – გამოვლისას. „ვიცოდი, კანტორაზე მივდოდა. გეჲერს დავხტი და შევჯორე კარქა“!

გზას სიმღერა ვუთხრათ! – მგზავრობისას ვიმღეროთ. „მიყავდენ დოდოფალი... იტყოდენ, გზას სიმღერა ვუთხრათო... და გზაში იმღერებდენ გზავრულს...“

გომბიეჲ – გომბეშო. „მიადგა ლობიეჲ და დატია... ბაღანამ მუაგულავა გომბიეჲ ლობიაში“.

გოჲო – ბავშვთა დაავადება, რაქიტი. „გოჲოჲანს გოჲოს უუჭრიან“. გოჲოს მკურნალობის ხალხური წესი აღწერილი აქვს ჯ. ნოღაიდელს (ნ.ჯ. ნოღაიდელი, აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალები. ბათუმი, 2015).

გორგოსი – აურზაური, ყაყანი, უთავბოლო მოძრაობა. „შევხედე, რუმ შჷღალა-მიხან ატყდა ერთი გორგოსი“ (შდრ. გურგუსი).

გორმეხი – ბელტი, მიწის გოროხი. „ნენეჲ გამომიქნევდა... გორმეხის ცემაში ახლაც მტკივა ზრუგი“ (შდრ. საბა, ქეგლ. გორმეხი).

გორძლო – კალათივით მოწნული ძარა. „ბუდესავით წკნელებით აკეთებენ გორძლოსაც. გორძლოში ამწყტევენ ჭუჭულებს“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

გული აბრეშუმი – ნართი, რომლის ერთი წვერი ღაზლა, მატყლის ძაფია, მეორე კი – აბრეშუმი. „გული აბრეშუმით ქსოვდენ სანეფო წინდას“ (ნ. ქედა).

გულის ამოქნა ნალიისათვის – მარცვლიანი სიმინდის ტაროების, კარგად გახმობის მიზნით, ნალიის სასიმინდის კედლებზე მიყრა. „ნალიას გულს ამუქნიდენ – კოტებს კედლებზე მიაყრიდენ“.

გუნდის კაკალი – სელის თესლი. „ლერწამი გეიზდება, დამწიფდება. თავზე იკეთებს გუნდის კაკალს“ (შდრ. ძვ. ქეგლ.. გუნდა).

დაბაზება – დამწიფება. „ლობიოს პარკში კაკალი თანდათან გაიზრდება და დაბაზდება“ (ნ. ქეგლ. ნიჟ., შდრ. შუახ., დახევსვა, დახევსება; ხულო–გამამდარი პარკი).

დაბათმანებული – გატიკნილი, გავსებული. „მოსაწველ პროხას ბუბუები დაბათმანებული აქ“.

დაბოგაშება, დაბუგაშება – ერთ ადგილზე გაჩერება, ერთ ადგილზე შექუჩება საქონლისა. „მოდი, ლამაზავ, მოდი, ძირში დაბოგაშდი, გაჩერდი“. „ჩვენ მოსლამდე საქონელი ხიდთან დაბუგაშე, არსად არ გუშვავ“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

დაბოგვა – იატაკის მსხვილი ძელებით ან ბოგებით, გრძელი გათლილი ხეებით გაცეთება. „ახორში პოლს დაბოგვენ“.

დაბუკება – ნ.გაკირვა. „თუ ცუდი დარებია, ელვა, ჭეჭა, სიცივე, ყაჭი დაბუკდება და ჩამოცვინდება“ (შდრ. ხულო, გაჭოლოფება).

დაბუხვილი–დაკუტებული, დახუთული. „ფესვები დაბუხვილი რომ აქ, ვეღარ წეარს“ (შდრ. საბა, დაბუკება–ფერკთ მოჭირვება. ქეგლ. ფუტკ.).

დაგნება – წისქვილის ხვიმირში საფქვავის ჩაყრა. „წისქვილში დღეს ჩემი ხი-სე იყო და დავაგენი“ (ნ. ჯ. ნოდ.).

დაგოხვა – ხმელი ბელტების გაფხვიერება. „დახნავ, დაამთავრებ... დაგო-ხონა ყანა. თოხით გატეხავ გოროხს“ (შდრ. ნიჟ., დაგოროხვა).

დაგონებული – დაფიქრებული. „დაგონებული ჟდანა ოზოში“.

დაგუბვა – ფიცრის სისწორის დარღვევა, შუა ადგილას ამოზურცვა. „ფიცრე-ბი რომ არ დეიგუბოს, არ ამეირეკოს, დაჭედავენ ლურსმნით“ (შდრ. ამორეკვა).

დადე – მდადე; დედოფლის ახლობელი, გამყოლი და მომვლელი ქალი–დედოფლის დადე. ასევე, დადე ჰყავს მეფეს–სასიძოსაც, რომელიც ბოლოს „ჩაი-ბარებს“ დედოფალს. „დადეს შამეიყვანდენ, დააჟდენდენ და დოდოფალს მუყყ-ვანდენ“. „დადის სუფრა ცალკე იდგმებოდა“.

დაზმანება – დაზომება, დატოლება (ანდაზა: „ჭიაყელაჲ გველს დიეზმანა და გაწყდა“, შდრ. აბულ., ქეგლ., ზმანება, ზმანებული).

დაზმუკუნება – საქონლის წყნარი ზმუილი. „დამბული საქონელი, ვითამ გიძახისო, დეიზმუკუნებს ხანდახან“.

დაზღირეკვა – დაგრეხა. „ამ სიცხეში წიგნები სულ დაზღირეკულა“.

დათქეშება – უეცრად დასხმა. „შენ რომ უცფათ დემეთქეშე, ახლაც მეწვის წივის ძვალი“ (პოეზა).

დაკეკვა – მატყლის, ბამბის, ბუმბულის ან აბრეშუმის ბოჭკოს ხელით დამუშავება – ცუდი, ზედმეტი მინარევებისა და ჭუჭყისაგან გაწმენდა. „გარეცხილ მატყლს გავაშრობდით და დავკეკავდით“ (შდრ. ზ. აჭ. გალენკვა. ნ. ნიჟ.).

დაკვენდღვა – კუმბოკრულად ერთმანეთზე დაწყობილი წვრილი ხეების, ჭერების კვენდლით (ნ.) დამაგრება. „ნალიას რომ დავმჭერავთ (ნ.), მერე სიმაგრისათვის დავკვენდღავთ. ჭერებმა არ იმოძრაონო“.

დაკიჟინება – ხმამაღლა დამახება, გადამახება, „იმხელა ხმაჲ ქონდა, იქა რუმ დააკიჟინებდა, აქ ისმოდა“.

დალეკვა–დალექვა. „სველს ადუღებ, ადუღებ... დეიყენებს ნადულს ფსკერში, დეილეკებს“.

დალიავება – ბევრი წყლის დასხმა. „გადაგალიავებ, გადმოგალიავებ, მოგცემ ქარსა და ნიახსა“. დალორფვა – საყავრე მორის დანაწილება სიგრძეზე რვა ნაწილად, ლორფებად (შდრ. ნიჟ. დალორფინვა – მესრებად დაპობა საყავრე ხეებისა, მორებისა).

დამოსახლება – ცალკე დასახლება, ოჯახიდან გამოყოფა და ახალი ოჯახის შექმნა. „ბიჭის დამოსახლება ცოლის მოყვანის მერე ხდებოდა“.

დამტკეცილი – ძარღვგასკვნილი. „ზღვაჲ ქაფად იქცა, უჭუ, დამტკეცილსა!“ (შელოცვიდან შდრ. ფუტკ. დამტკიცნილი).

დამჭახდვა – მოჭრილი ხეების, ხის საშენი მასალის, შეშების სიმაღლეზე სამ ან ოთხკუთხედებად დაწყობა. „სახლის მასალას რომ დავამჭახდებთ, დავმჭახდავთ. სანამ კარგათ არ გაშრება, არ ვიხმართ“.

დამხვირული – დამტვერილი. „გუშინაც დასრილი, დამხვირული ამოვდა თხილებიდან“ (შდრ. საბა, ხვირი-მტვერი).

დამჭერვა – წვრილი, დაუმუშავებელი ხეებით, ჭერებით იატაკის დაგება.

დანაჭყვა – თევზების მოპოვების მიზნით მდინარეში დანაყილი წყავის ფოთლების ჩაყრა. „იქ პაწაჲ ღელე იყო და იმას დავნაჭყავდით წყავის ჟვერით“.

დანებიება – დასაკუთრება, თავისად მიჩნევა. „ი კაცი დეინებიებდა იმ ადგილს“ (ნ. ქედა).

დანელება – ცეცხლის ჩაქრობა.

დანიავება – დაყრა, დაცვენა. „ეტყობა, გლახათ დადგა და ერთი ჩახანა ფილავი დაანიავა ძირში (შდრ. ქეგლ, დანიავება–განადგურება, გაჩანაგება).

დაპარება – ცეცხლის ჩაქრობა (ნ. ფუტკ.).

დასიახლება – მიახლოება. „10-15 მეტრზე დუუსიახლთებოდენ სახლს“.

დასკვინჩლება – წიწილის ცოტათი, სკვინჩის ოდენაზე გაზრდა, „ჭუჭული ჯერ დასკვინჩდება, მოხონჭკოლდება“.

დასკუჯული – ტანდაბალი და ფეხებმოღრეცილი ადამიანი. „მაგ დასკუნჯულმა მიატია ყველა და წევდა ბუთის სათამაშოდ“.

დასრიტვა – დახვრეტა, ნახვრეტების გაჩენა. „ფხალი რომ არ დასრიტოს, ნერგს ნაცარსაც მოაპნევენ, ჭია ვერ შეჭამს“.

დატიბაყული – გაშიშვლებული. „მანანას მუხლები ქონდა დატიბაყული“.

დაქურუჟება – წიწილების ფრთებქვეშ შესმა. „კრუხმა დაქურუჟება იცის, დაჟდება და ფრთებქვეშ შეისვამს ჭუჭულებს“.

დაღვაჯული – სახედამანჭული, დაჭყანული. „არ წამიყვანა, აჲ დაღვაჯული დედაბერი სა წევყვანო“.

დაღურეშვა – ნახევრად შეჭმა. „ბაღნებს მსხალი ჩამუყურიან. რაც ვერ უჭამიან, დაღურეშული დუყურიან და გაქცეულან“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

დაყურება – ცქერა და სმენა, ყურადღების მიქცევა. „დედოფალს დადე იეფარებოდა, რომ არ დუყურონ ჭამაზეო“ (შდრ. ფუტკ.).

დაშხამფალება – ერთბაშად ბევრის დახოცვა. „ციაშხამფამ დააშხამფალა თებზი“.

დაჩილული – დაჩრჩილული. „ოფეში ჩავყრით 7-8 კაკალ ლობიას, მარა დაჩილული არ უნდა იყოს“.

დაჩხერგვა – ჩხერგების, ფიჩხების, ხის ხმელი ტოტების დაწყობა. „ახალდათესილ ბახჩეულს დაჩხერგავენ. ზეიდან ჩხერგებს დააწყობენ“.

დაჩხვერვა – „კუჭ-ნაწლავის დაავადებაა, აგრეთვე, დაგრილვა ანუ დაჩხვერვა“ (შდრ. ფუტკ.).

დაწარწალება – დაყრა, დაცვენა, „მიტოვება“. „დაწარწალა ქალმა აჲ ბაღნები და გეჟცა“ (შდრ. ჟღ. წარწალი).

დაწმინდება – დაწვრილება. „მან დამიწმინდა კლავები“.

დაწუწება – ერთ ადგილზე გაუქანებლად დგომა ან ჯდომა. „დადე გაჩერდებოდა, დაწუწებოდა და იყო დაწუწული, სანამ დედოფალს აახაზირებდენ“.

დაჭიპვა – ყვავილიდან მცენარის პატარა ნაყოფის გამოჩენა. „კიტრი დეიჭიპება, ჭიპებს გეიკეთებს“ (შდრ. ხელვ., შუახ., ჭინჭვალი).

დაჭყირეზვა – დაგრეხა. „მოღობილი ბუდის ზედა მხარეს ერთმანეთში გადააქსოვენ, დაჭყირეზავენ“ (შდრ. ხულო, შუახ., გადახლაზვა).

დახუება – გაბუტვა. „დეიხურა იმ მეღანმა“.

დაჯდუმლება – (ეთნ.) ქალის მისვლა ვაჟის ოჯახში და თავის მის ცოლად გამოცხადება.

დაჯეკნა – ფეხით გათელვა.

დაჯრუბტნვა – მსხვილად, უშნოდ მოკერვა ან დაკერება.

დონჩხაური – 1. გაღვივებული 2. ნაღვერდალი „დილას ადრე ავდგებოდე, დონჩხაურად დამხვდებოდე (პოეზია).

დოსკვერა – დოს, ნადულის გამხმარი კვერები. „გამხმარ ნადუღს, დოსკვერას შეინახავდენ“ (შდრ. ზ.აჭ. ყურუთი).

დურენჯად – 1. თხის ან საქონლის ფერი. „ჩემმა თხამა დურენჯამა, მეფე მოკტეს, ქურდი დარჩეს, ყლინწ!“ (ნ.ჯ. ნოდ.), 2. რუხი ფერის თხას შერქმეული სახელი (ნ.შ. ნიჟ.). 3. წინწამოწეულ- კბილებიანი ადამიანი. „რას გავს; მამ დურენჯას რაფერ ვუყურო სულ?!“

დუყი – მცენარის ახალამოსული ყლორტი (შდრ. მენთემ. დოყი). „მოწყვეტენ ზაფრანას სამ დუყს, წყალში გაღესავენ და შეშინებულს დააღვეიებენ“ (ნ.ნ. ნოდ.).

ედევსუზი – (არაბ. თურქ) უნამუსო, შერცხვენილი, უზნეო (ნ. ფუტკ.).

ენაბორბოცად – ენაბლუ. „მაღ გოგო, მგონი, ცოტა ენაბორბოცაა; შენ არ გამოგადგება“ (შდრ. ქეგლ-ენაბორბიკი).

ერთიერთქვანები, ერთქამეთი – ერთმანეთი. „მივხდით, რაზეც ლაპარიკობდა და მე და რამიზას გეგვეცინა ერთიერთქვანებში“.

ერი შეი – 1. ერთი ვინმე, ვიღაც. „კინაღამ წავხთი ერი შეი“ 2. შესაძლებლობა. „აღარ ვარ კაცი ერი შეი“.

ერიცახვანი – პატარა, ნამცეცა. „ქალი მჟკტა და დარჩა ამ კაცს ერიცახვანი ბაღნები“ (ნ. ფუტკ.).

ეში – (თურქ. ეს) ტოლი, კბილა. „ჩემი ეშები ვინც იყვენ, ყველამ მიაშურა მიწას“.

ეწრისფურცელა – წინდის ორნამენტი, სახე. „ვესოვდით წინდებს, პეპლებს ვაკეთებდით შით: კატიკვალას, ეწრისფურცელას“...

ველხემტრი – უშნოდ აწოწილი, ძვალმსხვილი და უხეში ქალი.

ზაკვა – „თვალისცემა“, „ავი თვალით“ ზიანის მიყენება. „რა სჭირს ამ ბაღანას ამდენს რომ ჭყიპინებს; ვინ გაზაკვა, ნეტად?“

ზანკალი – პაიჭი, ღაზლისგან ნაქსოვი წვივსაცმელი. „აცვია წივზე ზანკალი: (ნ. ფუტკ.).

ზარბანდი, სალბანდი – აბრეშუმის პარკზე გამოყოფილი ძაფის საწყისი წვერო. „პარკებს ჩავყრით მდღუღარეში და ზარბანდს ჩხირით გამოვწევთ“.

ზახმეთი – (არაბ+თურქ.) შეწუხება, გარჯა. „შენი ზახმეთი თჳარ იქნება, ერთი მოხევი ჭიშკრისკენ“ (ნ.ჯ. ნოდ., ფუტკ.).

ზერზელე – ალიაქოთი, არეულ-დარეულობა. „ერთი ნაჭერი ყველიზა ზერზელეზე დადგებოდა ყველაფერი“ (ნ. ფუტკ.).

ზირიკლი/ზირკლი – უპოვარი, არაფრისმქონე (გადატ.) მათხოვარი (ჯ.ნო-
ლაიდელის განმარტებით, ზირიკ(ლ)ები ქურთების მონათესავე ტომია: „ქურ-
თები და ზირიკები აჭარაში ბევრი ცხოვრობენ“. შ. ნიჭარაძე კი მიუთითებს, რომ
„ზირკლი იგივე ფოშაა (თურქ. hoş), ინდური წარმოშობის მოხეტიალე, უსახლ-
კარო ხალხი. გადატანით კი, უსირცხვილოს, უნამუსოს, უზნეოს ... აღნიშნავს.
შდრ. ფუტკ.).

ზმანა – ზომა. „კარქა შეხედე, ზმანაში არ მოგატყუნო“.

ზუკუტურობიე–თამაში ზურგზე მოკიდებით. „პაწა ბაღნებს ზუკუტურო-
ბიას ვათამაშებთ. ზურგზე მოკიდებთ და ხტუნვა-ხტუნვით ვეტყვით: ზუკუ-
ტური, გორიცაო, ადექი და მომიცაო“.

ზღამპაი – ლიფსიტა. „კაცმა დინამიტი წყალში არ უნდა ისროლო. ზღამ-
პიები იხოცება და თებზი ისპობა“ (ნ.ჯ. ნოღ.).

თავგორძღვა – დიდ თავიანი ადამიანი. (შდრ. გორძღო–ძარა, დიდი, უთაო,
დაწნული ჭურჭელი–ნ.ჯ. ნოღ.).

თავის მოთიკრვა – 1. დაწნული ან ნაქსოვი ნივთისთვის ბოლო რიგის
უკუღმა მიმართულებით მოქსოვა, რომ წნული ან ნაქსოვი აღარ დაირღვს. 2.
თითისტარზე ძაფის ყულფის ჩამაგრება, ჩასკვნა. 3. საქმის დაბოლოება; საქმის
დასრულებაზე შეთანხმება. „ილაპარაკებენ, ილაპარაკებენ... ბოლოს რაცხაზე
შეთანხმდებიან, საქმეს თავს მშთიკრავენ“ (ნ.ნ.ნოღ. შდრ. თიკერი).

თავისსაქციელი – გასართობი, თავშესაქცევი. „შიეხვეწა, დარჩი პაწახან
ბაღანასან. თავისსაქციელს უკეთესს ვერ იშონიო“.

თავისსახლი – გათხოვილი ქალის მშობლების ოჯახი, სახლი ქალისათვის.
„ვერ დავდექი თავისსახში“ (პოეზია).

თავი ხელათ არ მაქ–აღარ შემიძლია, საქმეს თავს ვერ გავართმევ (ნ.ჯ. ნოღ.,
შდრ. ნიჟ. ფუტკ.).

თავკაკუტაი – მორიდებული, მორცხვი, საწყალი. „არც მაქფერი თავკაკუტაი
ვარგა. ქალი პაწაი ვაშკაციც უნდა იყოს“ (ნ. ნოღ.).

თანგვა – ძაფების ერთმანეთში ბლანდვა, ხლართვა

თა(ვ)უხლარა – თავგასული, უტიფარი. „დიდი თაუხლარა ბაღანაა, ვეფერს
ვერ შეასმენ“ (ნ. გურ. ღლ., შდრ. ჯ. ნოღ., თაუხქი, თაუხლარი – ქათმები).

თავჯიხვა – დიდთავა კაცი... „მაი თავჯიხვა არ დემენახოს, თუ არ უნდა,
რომ მოვკლა“.

თეთიზი – (თურქ. tetis–შეშინება) წუნია, გულაზიზი, გულწიწკი. „ძალიან
თეთიზია, რამე თუ არ მოეწონა, არ შეჭამს“ (ნ.ჯ. ნოღ.).

თეთმამალი – საქსელავი ძაფი. „საქსელავი, შუძახავი ძაფი ერთი ფა(ნ) იყო;
თეთმამალს ეტყოდენ“.

თემბელი – ზარმაცი, უქნარა. „იყო ერთი მემედაჲ. იმფერი თემბელი იყო, იმფერი, რომ არაფრის გაკეთება არ შეიძლო“ (ნ.ჯ. ნოდ. ფუტკ.).

თენჯერაჲ – (თურქ. tencere) ძირფართო, უსახელურო სპილენძის ქვაბი. „თბილ რძეს ჩაასხამენ თენჯერაში და ურთავენ სამ-ოთხ კოვზ კვეთს (ნ. ფუტკ.).

თეხია – თიხის პატარა ჯამი. „ახალამოღებულ ყველს დადეფ თეხიაზე. თეხია ზათინდელია“.

თვალი მიძებნის – მენატრება, დანახვა მინდა. „სხვისი რა ვიცი და... ერთ-ხანს გამოსლა თუ დააგვიანდა ჩემს მულს, მერე თვალი მიძებნის, რახან მუამეთქინ“.

თვალის ბატონი კაცი არაა – ამბობენ, როცა ეშინიათ, რაიმეს „თვალი არ ეცესო“ და სხვის „თვალს არიდებენ“, სხვას არ ანახებენ.

თვალის მიცემა – თვალყურის დევნება, ყურადღებით ყოფნა. „პაწა ბაღანას უნდა თვალის მიცემა, თუარა დიდი მისითაც ქი გეარს“.

თვალყამი – „ავი თვალის მქონე“. „ისე თვალყამსა ვაჲ და ვუჲ, თვალში რკუჲ...“

თვალყვა – თვალის ცემა, ავი თვალით ზემოქმედება. „თუ ფიქრობენ, რომ ადამიანი თვალითაა ავად, თვალყვისას შეულოცავენ“ (შდრ. ზაკვა).

თია – მცირე სიმსივნე სხეულზე. „თია თუ ექნება, კუჲ, ლერწმის ფაფას დაადებენ“ (ნ. საბა, შდრ. ქეგლ; ქედა).

თითქვი – ნედლი, ლორთქო. „ფხალს ზოგს ადრე ვსჭრით, თითქვი იქნება და დავამჟავებთ“ (ნ.ნ. ნოდ.).

თიკერი – 1. დრეკადი წნელი ან ტკეჩი. „გოდორს, გორიცას... მოვქსოვთ და ბოლოს თავს თიკერით მუთიკრავთ“. 2. ტოპონიმი ქობულეთში (შდრ. ქედა, თავალი).

თოვლაჟღუფაჲ – თოვლ-ჭყაპი. „პაწაჲ მომცაჲ, სა უნდა წახვიდე ამ თოვლაჟღუფაში?“ (ნ.ჯ. ნოდ., შდრ. ნიჟ. თოვლაჟღუფაჲ).

თრუში – მჟავე კომპოსტო ან მხალი. „თრუში მენატრებოდა და დღეს ვჭამე კიდეც“ ... (ნ.ჯ. ნოდ.).

თუთქი – ცხელი ნაცარი. „შალის ნაჭერს ჩავაგდებდით თუთქში და შალ-თუთქ შამუადებდით ფეხზე“.

თქიშინი, თხრიშინი – ერთბაშად ბევრი სიტხის დასხმა. „კრა წრიხი და აჲ წვალეებით მოწველილი მუათქიშინა ძირში“ (შდრ. საბა, თქეში-თქორი, წვიმა წულილი).

თქორვა – შხურება, შხეფება წყლისა. „თქორვენ გოგვები წყალს და ისე აუთოებენ“ (შდრ. საბა, თქორი-მეტად წვრილი წვიმა; ქეგლ, თქორვა-ცრა, ჟინჟღუვა. ნ. ფუტკ.).

თქუნვა – გაცხელებით დარბილება, მოთუთქვა. „თხილის ტოტებს მოთქუნვენ და ადვილად დაგრეხენ“ (ნ.ნ. ნოდ.).

თხამლი – თხლამი, ჩირქი. „თხამლიანი, შალამიანი ჭრილობისთვის იციან მელჰემის (მალამო) გაკეთება“ (შდრ. საბა, თხამი, თხამლი; ქედა-თხამპლი).

თხრაშუნი – მოურიდებლად, ხმაურით სიარული. „წფერს არ უყურებს, სულ მასე თხრაშუნი დადის“ (შდრ. ფუტკ. თხრაშუნა).

თხუარი – 1. მათხოვარი. „მახსოვს, ერთი თხუარი დადიოდა, საჭმელს თხოულობდა“. 2. მთხოვნელი, მსურველი. „ნაზიკოს კაი თხუარი ყავს და მისცემენ, ალბათ“.

იახნი – (სპ.) ხორცის ნიგვზითა და ზაფრანით შემზადებული კერძი. „ქორწილში იახნი აუცილებლათ უნდა ყოფილიყო. მეიახნე არჩი გააკეთებდა“.

ილინცრული – აღმაცერი, ირიბი. „მაი ჩითი ილინცრულად არ გასჭრა, პირნასრი გამუა“.

იმისისხელა – იმოდენა. „იმისისხელა იყვირა, ბაბამ ყანის ბოლოს გეიგონა“.

ინშალა – ღმრთის შეწევნით, იმედი მაქვს. „ინშალა გემსახურებით, თუ შევიძრეთ რკინა ფეხზე“ (პოეზია).

ირემაი – ძროხის სახელი.

ირენწკაი, ირენჭკაი, ირეჭი – ფრინველის საჭერი მახე. ჯოხის ერთ ბოლოს დანით გაათხელებენ და გამოწვავენ. მეორე ბოლოზე თოკს მოაბამენ. ჯოხს მოღუნავენ და თოკის მეორე, ორფა ბოლოს გაუყრიან გამომწვარ ნაწილში და პატარა ჯოხით დაამაგრებენ. ზედ თოკს მოფენენ და საკენკს დააყრიან.

კაბიე – ჭრელი, ლამაზად მოხატული (საქონელი, აბრეშუმის ჭია... შდრ. ქეგლ, კაბია).

კათხაჯი – უსირცხვილო, უზრდელი. „ენას არ აჩერებს მაი კათხაჯი“.

კაკინაი – ხუჭუჭა. „იმფერი კაკინაი გოგო მყავს, უბატონოთ ხმას არ გაგცემს“ (ნ.ნოდ.).

კაკუტაი – მოკაუჭებული, მოღუნული. „ერთი, წყავის კაკუტაი ჯოხი ხონდა ხელში და სულ იმით დარებოდა“.

კალამი – ლერწამი (ნ.ჩუბ., შდრ. ჯ. ნოდ. კალამი – ბამბუკი).

კალაში – შემოდგომის თბილი, მშრალი ქარი. „ღამე ქარი ქრის, დილას – კალაში“ (ნ.ჯ. ნოდ., ნიჟ.).

კაპი – 1.კაუჭი. „მალა დაჰკიდა კაპზე“. 2. ახალგაყვანულ ყანაში მოუჭრელად დატოვებული ან მაღალზე გადაჭრილი წვრილი ხეები. „კაფვის დროს კაპები ბევრი დატიე, ლობიას მიარგავ ზეთ“ (ნ.ნ. ნოდ.).

კაპჭანა – 1.სპილენძის პატარა ქვაბი. „ორყურ ქვაბში არ ჩავიდა, კაპჭანაში არ ჩანაო“. 2. (გადატ.) პატარა.

კარამანა – (იტალ. karawana) სპილენძის გობი. „მოვწველდით, გავათბობდით და დავასხამდით კარამანაზე“ (ნ.ნ.ნოღ.).

კარახტინი – საგრები ჯოხი. „კარახტინი ჯვარადინი ხეა, ხელის სატაცნელი აქ. დევკავებდით და იმით ვახვევდით კანაფს“ (შდრ. ნიჟ. კარახტინი – რუსული ენის მეშვეობით – კარანტინი).

კარდასამყრელო – (ეთნ.) ჩაკეტილი კარის გასაღები თანხა. „დედოფალს დედა ან დიდნენე კარ ჩაუკეტავდა. დაუძახებდენ მამამთილოს ან მაზლს. იგი კარდასამყრელოს გადაიხდიდა“ (შდრ. ხულო-კარის დასამკეტო. ნ. ქედა).

კარკალი – კაკანი. „ქათმები ისე კარკალობენ, ალბათ, რაცხამ შეაშინა“.

კარჭალი – თხილის ან კაკლის წენგოიანი ნაყოფი (ნ.ნიჟ. ფუტკ.).

კარჭლა – 1. თხილის ან კაკლის გარეკანიდან ან წენგოდან გამოღება; „ზოგი თხილის კარჭლა ადვილია“ 2. (გადატ.) ყველაფრის თქმა, აღიარება „შეშინდა და დაკარჭლა ყოლიფერი“ (ნ. ბერიძე, იმერ.).

კატაჯვარაჲ – ყელის ჯირკვლის დაავადება, კისრის ტუბერკულოზი.

კბილდახვანული – დიდ, წინწამოწეულ კბილებიანი ადამიანი. „გეჟქა სახლიდან, მაგ კბილდახვანულს ქალათ არ მოვყვანო“.

კეკვა – 1. კენკვა. 2. ხის ან ქვის წერტილოვანი დამუშავება. „წისქვილის ქვას კეკვენ“; 3. ნისკარტით კვერცხის გატეხვა და წიწილის გამოჩეკვა.

კვენდლი – წვრილი, ელასტური წნელი, რომლითაც შენობასა და სახურავს შორის დარჩენილ არეს ამოღობავენ. „ნალიის წინა და უკანა ამოღობვას ერთი ურემი კვენდლი დაშქირდება“ (ნ.ჯ. ნოღ., ფუტკ.).

კვიაჭი – ხელებითა და ფეხებით მოხვევა, ატოტება. „შენი ბაღანაჲ ღელეშია. ხიებზე ეკვიაჭებოდა“.

კვიდროული – ახლობელი, სისხლით ნათესავი. „ნეფეს გამოყვებოდენ მისი კვიდროულები“.

კვინდიხი – თავის ნაწილი, თხემი. „თოფი მოგხტა კვინდიხში, შენ არგასახარებელო“.

კვიჟლი – ხის ნუჟრი. „სახლის მასალიზა ხეებს შეარჩევნ. კვიჟლიანი ხე არ ვარგა“.

კისერს იტებს ჭურჭელი – ბევრი ჭურჭელია.

კისერშლეპია – ყელტიტველა. „ქათამს თუ კისერზე ბუმბული არა აქ, ყელტიტველაჲ, ყირტორაჲ“ (შდრ. ხულო, – ყინწორაჲ; შუახ., – კისერშლეპია).

კისრიკუნტა – ყირამალა, ყირაზე გადასვლა. „მაჲ ამბავი მოწყვებოდეს, რა გინდა! კისრიკუნტაზე დავდგები“.

კიფი – ერთნაირი, ერთი ჯიშისანი. „შეხედავ, ხელათ მიხთები, ერთი კიფის, ერთი დედის ნაშვარი რუმ არიან“.

კმოდო, კოდმე –მდინარის, გზის... ამაღლებული ნაწილი. შდრ. კოდმე.
 კნაჭვა – მაკრატელით ჭრა, პარსვა (ნ. საბა) „ცხვარს მაკრატლით გავნაჭავ-
 დით“ (ნ. ქედა).
 კოკორინაჲ – იხვის მსგავსი პატარა გარეული ფრინველი (ნ. საბა, ქეგლ).
 კოკოტაჲ – ქოჩორა. „ქათმებია... კისერშლეპია, კოკოტაჲ, ღაბუჩაჲ“ (შდრ.
 ფუტკ.).
 კოკოცაჲ – ხველაბატონები, ყივანახველა. „მაგას ისე ამუაყივლა, კოკოცაჲ
 აქ!“
 კოლი – პატარა პალო (ნ. ქედა, პასალი).
 კოლოტი – ყურძნის დიდი, კარგად მოსხმული მტევანი.
 კონდო – (ბერძნ.) გოგო. „რა აქ გასახარელი ამდენი კონდოების პატრონს?!“
 (შდრ. ფუტკ.).
 კონკალაჲ – გრძელბეწვიანი, თან წვირიანი (ძალღი...) 1. „დიდმა ვერძმა
 გირქინა, კონკალა ძაღლმა გიკპინა“ (ნ.ნ. ნოღ.).
 კოპროჭინა – კოკროჭინა, პაწაწინა. „პირი გადაქცევია ამხელა, ე, კოპროჭინა,
 ისე გასივებია კბილი“.
 კოჟო – 1. ხის დიდი კოჟრი, ნუჟრი. (შდრ. კოჟო–კოჟოთი თამაში, ჰოკეის
 მსგავსი თამაში. ნ. ნიჟ.).
 კოროპინი – შუბლის ზემო ნაწილი. „ბაღანას შით კოროპინში მოხთა ქვაჲ და
 კახამ მოკლა“ (ნ. ფუტკ.).
 კოტა – 1. ხის მოგრძო სოლი. გამოიყენება ლურსმნის ნაცვლად. „ქირიშის
 გაბურღულ ადგილებში კოტებს შუშვებთ“. 2. სიმინდის მარცვლებიანი ტარო. 3.
 წისქვილის ნაწილი, რომელზეც დახვეულია თოკი. იგი არეგულირებს მარცვ-
 ლის მიწოდებას ქვაში (შდრ. საბა, ქეგლ., ნიჟ.) 4. გუთნის, კავის ტარი. „კოტაზე
 მაგრათ მოკიდე ხელი და აქანე“ (ნ. ჯ. ნოღ.).
 კოტოტა–ქოჩორა. „ზოგ ქათამს თავზე ბუმბული აქ. ასეთ ქათამს კოტოტას
 ეძახიან“ (შდრ. ხულო, –ოფოფა, შუახ., – ქოქორა; ხელვ. – კორტოხა).
 კოშაბერი – გამოჩერჩეტებული, უზრდელი მოხუცი კაცი.
 კოში – 1. მწარე კვახი. „კოში მწარე ხაპია. ჭურჭლათ ხმარობენ“ (ნ. ფუტკ.). 2.
 (გადატ.) თავი.
 კოჭყური – 1. კარ-ფანჯრის, კარის დასამაგრებელი კოჭი. „პეტლის ადგილ-
 ზე კარს უკეთებენ კოჭყურს და კიდებენ კარს“. 2. ქვების სახელურის სამაგრი
 რგოლები (ნ.ნ. ნოღ.; ჯ. ნოღ.).
 კუდაჲ – უკუდო ცხოველი (ძაღლი, ძროხა...) „ვისია, ნეტაჲ, აჲ კუდაჲ ხარი,
 რომ ბუზებს ვერ იგერიებს“ (ნ.ჯ. ნოღ.).

კუკულო – კვირტი. „პრასი კუკულოს გამეიღებს; გახსნის კუკულოს და დაამწიფებს“ (შდრ. ჯ. ნოდ., ნიჟ., კუკული).

კულუმბური – გარეული ჩიტი (გადატ.) კუმტი, სახემოდუმული ადამიანი (ნ.საბა. შდრ. ქეგლ). „რაფერი კაჲ ოჯახიშვილიც არ უნდა იყოს, მაქვერ კულუმბურს სახში არ შამწუშვეფ“ (ნ. ნოდ.).

კურენჩხაჲ – დაგრეხილი, მოგრეხილი. „იმფერი კურენჩხაჲ ხეჲ იყო, მისგან, მგონი, შიშაც არ გამოვდოდა“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

კურკუტი – 1. ამოზურცული ადგილი, ხორკლები სხეულზე. 2. ფქვილის გაუხსნელი ბურთულები საჭმელში. „ხავიწის ფაფას რომ აკეთებენ და ადუღებულ წყალში ყრიან ფქვილს, მაშინ ბევრი კურკუტები რჩება შით“ (ნ. ფუტკ.).

კურმუხეთი – ჯოჯოხეთი (შდრ. ქეგლ: ქიზ., კურმუხო. ინგ. კურმუხო–არასასიამოვნო სუნის მქონე საკმეველი). „ისე ჯანდაბა და კურმუხეთი შენს თავს, რაფერც დღევანდელი დღეჲ არ შემარგე“ (ნ.ნ. ნოდ.).

კურტუმაჲ – ქალის მეტსახელი. „კურტუმაჲ გიეთხვაო, აგერ ჩივა“.

კუჩხე – 1. კუთხე „ცოცხი კუჩხეში მიაგდო“ (შდრ. ნიჟ. 1, ნ. ფუტკ.).

კუჭე/მკუჭე–მწიფე, გადამწიფებული. „კუჭე სხალი ღორს შეხთება“ (ანდაზა. ნ.ჯ. ნოდ.).

კუჭი – ბრაზი. „მაგას კუჭი რომ მუჟარს, თვალზე არ უნდა დიენახვო“.

კუხი – ისრიმი, უმწიფარი ყურძენი... „კუხს დავნაყავთ და კუხის წვენით საჭმელს შავანელებთ“. (ნ. საბა, ქეგლ., ქედა, ხელვ.).

ლაკუმაჲ – ხის კორძი, ნუჟრი. შდრ. კოჟო. „ლაკუმაჲანი ხე მასალიზა არ გამოდგება“ (ნ. ნიჟ.).

ლაძმა – თხლათ გახერხილი ფიცარი (ნ. ქეგლ. ხგლ).

ლაფიტი – ხის თხელი ფირფიტა, საქსოვი ყდის ნაწილი, რომელზეც ახვევენ აბრეშუმის ძაფს (შდრ. ნიჟ.).

ლაქსვა – ლოკვა. „ძროხა ლაქსავს ხფოს და ჩამოყრის ძეს“.

ლალუმი (თურქ. lagum) – ამონალით გაკეთებული ასაფეთქებელი მოწყობილობა. „ლალუმი რომ გავისროლე, ეს ეგონენ ციციელი“ (პოეზია). პატარა ბომბი.

ლაყაპურჭი – 1. ხორხი; ყელის ის ადგილი, სადაც საყლაპავი და სასუნთქი მილია მოთავსებული „წიგიჭირებ ლაყაპურჭში ხელს, გაგცვეთ და გაგადეფ“. 2. თევზის ლაყურები. „თებზს თუ ლაყაპურჭში არ სტაცე ხელი, გეგექცევა“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

ლახაპური, ნახაპური – თავის ზედა ნაწილი, ნათხემი. „ჩაარტყა აჲ ქვაჲ და ჩუუმტრია ლახაპური“.

ლეგენი – (სპ.) სპილენძის ვარცლი, ტაშტი. „გოგოს მგზითში უნდა ქონო-და... გუგუმი, თუნგი, ლეგენი...“

ლეკერტი – სისხლის კოლტი – „სისხლი სულ ლეკერტებათ ანქრევია ცხვი-რიდან“.

ლეკი – 1. ლექი, ნალექი, შლამი (ნ. საბა). 2. მცენარე (შდრ. ფუტკ.).

ლეჟერაჲ – ნედლი, თან სველი. „ლეჟერაჲ შიშა რომ დაგიპობია, მაგას რაფერ მიეკიდება ცეხლი?“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

ლერწამი – სელი. „ლერწამიდან ჩხირებით თორებსაც მოვესოვდით“.

ლეფანი – ხე, იფანი. „გუშინ ლეფანის ძირში ღლანი დევჭირეთ“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

ლილა – მდინარისპირა შლამიანი მიწა. „იწვა გველი ლილაზეო“ (პოეზია).

ლილომი – წყლის ნამყოფი მდინარისპირა ადგილი. „კანაფს მოვთესავდით ლილომში, ნაწყლოურში“.

ლიჟლი – ნისლიანი, მოღრუბლული. „დილიდან ეტყობა, ლიჟლი დარი იქნება“.

ლიფვა – გამდნარი ცხიმის ან ცხიმიანი კერძის გაციება და გამაგრება. „ჩქარა ჭამე, თჳარა გალიფავს და მერე შეგეზარება ჭამა“ (შდრ. შუახ. გაფიქლვა).

ლიქორიე – ლოკოკინა. „ლიქორიე სადაც გეძარს, კვალს დატიებს“.

ლოპერი – ქაფი, დუჟი. „მიწამ ზღვას მისცა, ზღვამ ლოპრათ მეიცვა“ (შელოცვიდან).

ლოლო/ლოყო – უმწიფარი. „გვიან დათესილი ხაპი, დამწიფებას რომ ვერ ასწრებს, ლოლო, ლოყოა“ (შდრ. ზ. აჭარ., ლოლო–ნედლი. „მალე რომ იზდება ახალობაში, ის ხე არის ლოლო“.

მანიდი – ნადი, მამითადი. „ვინმეს ნადში რომ დახპაიჯებენ, მანიდს გადუხდიან, ე.ი. მასაც მიეხმარებიან“ (ნ.ჯ.ნოდ.).

მანიდში მიღება – ახალგაზრდა ვაჟის მამაკაცთა რიგებში მიღება, კაცად აღიარება. „ვაჟი რომ 14-15 წლის გახდება, მას მანიდში მიიღებენ, ე.ი. ნადში დაპატიჟებენ“ (ნ.ჯ.ნოდ.).

მარობაში – ამასობაში, თან. „მარობაში მამისიც მოვდა და წყეყვანა აჲ ბიჭი“.

მაფხაჭუა – ხოჭო.

მამდარი თვე – მდიდარი, მსუყე თვე, კერძოდ, ოქტომბერი. „მამდარი თვის არისო, იმიფშვატებდა ბაბაჲ და მე მაფერხვიებდა“.

მახასი – (არაბ. თურქ.) მაკრატელი. „დაადებია თავი ჯორკოზე და მახასით აღუქნა თმაჲ“.

მაჯუნი – (არაბ.) თაფლით, შავი წიწაკით და ბრინჯით შემზადებული სქელი ფაფა.

მელხემი – (არაბ.) მალამო. „დამწვარზე, კვერცხის გულით და მუშით მელხემს გააკეთებდა და წუუსობდა“.

მემწლისიე, მეწლისია – ნაყოფის წელიწადჩაგდებით მომცემი (ხეხილი, საქონელი) „ზოგი ძროხა ორ წელიწადში ერთხელ მაკდება. ამფერი ძროხა მეწლისია“ (შდრ. ნიჟ. – მეწრევლიაჲ).

მენაპირე – ნაპირის (სვის) დამწყები თოხნაში, მკასა და მისთ., სვის განსაზღვრელი მეთაური, რომელსაც მიჰყვებიან ნადის დანარჩენი წევრები (ნ. ნიჟ.).

მერჯულე – რჯულის, რწმენის, ეროვნების. „რა მერჯულე ხალხი ხართ?“ (ნ. ნიჟ.).

მესოფლიე – 1. სოფელ-სოფელ მოხეტიალე ადამიანი. „მაქფერი მესოფლიე ქალი სახში არ ვარგა“.

მეწყლური –ყანაში ნადის დროს მომუშავეებისათვის წყლის მიმწოდებელი პირი.

მეხევრე – ხეზე ადვილად მოსიარულე ადამიანი. „თემურაჲ მეხევრეა. ყველა ხეზე ავა“.

მეხლუკი – არამზადა, ქვემძრომი. „წაჲ აქიდან, მომშორდი, შე მეხლუკო!“

მეჯილლე – ხვნის დროს ჯილდის მმართველი პირი. „ხვნის დროს ჯილდას ორი კაცი ემსახურება მეჯილლე და წაფელი/წინამძღვარი“ (ნ.ვ.შამ.).

მზესიერი – წესიერი, მოწესრიგებული ადამიანი. „ყველაჲ ამას გეხვეწებით, მზესიერად მეიქეცი“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

მთქმელი – მეორე ხმა ოთხხმიან ნადურ სიმღერებში, სიმღერების დამწყები (პოეზია).

მიბლატება –მიბლაუჭება, ხელ-ფეხის შემოხვევით ატოტება.

მიბლაჯება, მიბლაჭება, მიფხაჭება – მიბლაუჭება, ხელ-ფეხის შემოხვევა. „დედამისს ვერ მუაშორეს, ისე მიბლაჭებული იყო მთელი დღე“ (ნ.მიბლატება).

მიერენები – მეორეები, სხვები. „მიერენებმა სულ უნცროსზე დეიკავეს თვალი“ (ჯ. ნოდ.).

მიკალიბება – მილაგება, წესრიგში მოყვანა. „ეზო-სახლი მიაკალიბე, შეიძლება დღეს სტუმრები მოვდენ“.

მიპიტება – კანაფის დართვისას ცალკეული ძაფის წვეროებით ერთმანეთზე მიგრება.

მიჟვერება – 1. მიღწევა. „მაჲ სამოზდაათის კი არა, ოთხმოცზეა მიჟვერებული“ 2. ცემა, მიტყეპვა. „ამხელა კაცი კარქა მიჟვერა და დატია“.

მისიახლოება – მიახლოება, ახლოს მისვლა. „სახლს რუმ მუუსიახლოებოდენ, გუშუშებდენ მახარობელს“.

მისტორები – თანატოლები, ახლობლები (შდრ. ხულო, შუახ. მისიუარესი) „ხელისტაცნელები იყვნენ მისტორები– ბიძაშვილ-მამიდაშვილები“.

მიფადილება – მისიყვარულება, მოპირფერება. „დედამთილს პაწაჲ თუ არ მიეფადილე, ისე რას გიგიკეთებს?“ (ნ. საბა).

მიფეჩება – მიჩეჩება, ძალად მიცემა. „ქალს წაღება არ უნდოდა, მარა მიაფეჩვა ხელში და გამეიქცა“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

მიღმაჲსანი – მიღმა, იქეთ მცხოვრები ოჯახი, მეზობლები. „მიღმაჲსანთან დღეს დიდი სტუმრობა იყო“..

მიყურჭუმება – ნაყოფის მრავლად მოსხმა, დასხმა. „კორკიმელმა იცის, ხან ფურცელი არ ჩანს, ისე მიაყურჭუმებს“.

მიწის დუღილი – პერიოდი, დრო, როცა ნაზამთარი მიწა ღვივდება, გაზაფხულის პირი. „წაბლის ყვავილობის დროს მიწის დუღილია“.

მობესვა – ჩვრით იატაკის მოწმენდა. „შუქიფემ დღეს მთელი ოდა მობესა“.

მოგოგნვა – ხმელი ფოთლების, ბალახების თუ სხვ. ერთად მოგროვება. „ბახჩაში ბალახებს, ფოთლებს ერთათ მოგოგნიან და დასწვავენ“.

მოგულავება – საგულდაგულოდ შენახვა, დამალვა. „მიადგა კიდეში ლობიეჲ და დატია... ბაღანამ მიაგულავა გომბიეჲ ლობიაში“.

მოდღურული – მოთხუპნული, მომურული. „ბაღნები მთელი დღეჲა მოდღურულები დარბიან; ვინ იცლის მაგენიზა?!“

მოთიგრვა საქმის–საქმისთვის „თავის „მოზმა“, „მურავი იტყვის, მოჲ, ამ საქმეს მჴთიგროთ თავიო“.

მოთილახრული/მოთილახრებული – მოგრეხილი, გამრუდებული. „ვერ ჩერდებოდა სახში და მისი მოთილახრული ფეხებით თელ სოფელს მეიარდა“.

მოთქმა – ერთი ყლუპი სითხის გასინჯვა, შესმა. „საწამლავი ხუმ არაჲ. პაწაჲ მოსთქვი, და!“

მოთქუნვა – წნელის, ლატანის ან მისთ. ცეცხლზე გათბობა ადვილად მოღუნვის მიზნით.

მოკოთვება, მოკუთვება, მოკუთვა–ქათმის კრუხად ქცევა. „ქათამი 15-20 კვერცხს დადებს და მერე მეიკოთვებს“ (შდრ. ხულო, შუახ., ხელვ.,-აკრუხება).

მოკუტურება – ვისამე ზურგზე აკიდება. „ბაღანას მეიკუტურებენ და ხტუნვა-ხტუნვით ათამაშებენ, თან ულექსებენ: ზუკუტური გორიცაჲ, ადექი და მომიცაჲ“.

მოლანდვა – ძაფის მკლავზე, მუხლებზე ან სანასელაზე ლანდებად მოხვევა.

მომთავლება – მარცვლეული მცენარეების (პური, ღომი...) თავთავების ზედაპირულად ხელით მოკრეფა.

მომიათ – განსაკუთრებით, საგულდაგულოდ. „ნადი ხავდენ... მომიათ ეხ-მარებოდენ ყველა“ (ნ.ლ. გურ.).

მომოცება – ხბოს მიშვება დედასთან მოსაწოვად შემდგომში წველის გასაადვილებლად. „ძროხას მოამოცებდი, ისე არ მოქცემდა ძეს“ (შდრ. ზ. აჭ.-მოგენება, მოგანურება).

მომრე – მომვლელი.

მომშიერება – დამშევა, მოშიება. „ქათამს მოამშიერებენ და ჩამოყრის ქონს“ (შდრ. ხელვ., დამშიერება).

მონაგერება – მოსავლის ალების შემდეგ დარჩენილი ნაწილის მოძებნა და აკრეფა, მოგროვება.

მონალიელა – უმცროსი, ყველაზე პატარა, ნაბოლარა. „მერე დაბრუნდა აქით მონალიელა შვილით“ (შდრ. ნიჟ. მონალია).

მონეკვა – ძაფის ნეკსა და ცერზე ამოხვევა (შდრ. ათოკვა).

მოპუნტყლვა – ახალამოღებული აბრეშუმის ძაფის პუნტყლებით/ნ./ ერთმანეთზე მიკვრა, დახლართვა (შდრ. თანგვა).

მორაქვა – მოთქვევა. „კამალს ხის გობზე დაასხამდი და მორაქავდი“.

მორბედი – 15 წლამდე ასაკის მოზარდი, რომელსაც დავალებული საოჯახო საქმეების გაკეთება შეუძლია (ნ. ფუტკ.).

მოსაბადე – თევზის საჭერი მომცრო ბადე.

მისადგამი ბადე – პატარა, ორ ჯოხზე დამაგრებული ორგანა ბადე, რომელსაც სავარაუდოდ ისე მიადგამენ მდინარეში, რომ თევზს გასაქცევი არ ჰქონდეს (ნ.ჯ. ნოდ.).

მოსავება – დაღლა, ენერგიის გამოცლა, დასუსტება. „ჩვენთვის ყველამ მოისავა“ (პოეზია).

მოსემთება – მიმართულების დაზუსტება, ორიენტაციის აღება. „ხანდახან მხარი თუ გექცა, მოსემთება ქჭირია, საით წახვიდე“.

მოტენვა (იატაკის) – დაგებული იატაკის ფიცრების ერთმანეთზე ხელახლა მჭიდროდ მიკვრა. „პოლი დაგებულია და მალე მოტენავს“ (შდრ. ხულო, შუახ., მორეკვა, მიტკუფვა).

მოფულურება – მოწყენა, მხრებჩამოყრილად ყოფნა. „ქათამი თუ არ ჭამს, ავათაა, ამბობენ, მოფულურებულიაო“.

მოქურუხება/მოქურუხვა – მოღრუბლვა. „ცა ისეა მოქურუხებული, ნამდვილად გაწვიმდება“ (შდრ. საბა, ქურუხა – წარბშეჭმუხვნილი. შდრ. ქეგლ, მოქურუშდება–1. მოილუშება. 2. მოიღრუბლება).

მოქცევა – 1. გამრუდება. „გოჟო ბაღანას ფეხებს მოუქცევს“. 2. ფერის შეცვლა, გახუნება. „ენდროში შეღებილი აბრეშუმი ისე დაყლტებოდა, არ მეიქცეოდა“ 3. კრუხის მოდედლება.

მოღოშვილი (თაფლი) – ჩასქელებული (თაფლი). „თაფლმა იცის ხანდახან მოღოშვა. მოღოშვილს ჩადგამენ ცხელ წყალში და გაადნობენ“.

მოყელვა – მოკეცვა. „კაბალახი მოვეყელე, მოვეკეცე თორბასავით“. „გზაჲ ისე მოვეყელე, რომ კანტორიდან პირდაპირ გოხიძნებთან გამუდი“ (შდრ. ნიჟ. მოყელვა-ჭურჭლის ყელამდე ავსება).

მოყურადე–1. მოდარაჯე, 2. მზრუნველი, ყურისმგდებელი

მოშპორება – ერთბაშად ბევრი სითხის დაღვრა. „წაჰკრა ფეხი ჩახანას და მოაშპორა ყოლიფერი“.

მოშხუნვა – მოსუსხვა, დასუსხვა. „ჯინჭრებში თუ მოხთი, მოგშხუნავს“.

მოჩეჩება – დაყრა, დაცვენა. შდრ. დაწარწალება.

მოჩრიხება – წიწილის წამოზრდა (შდრ. საბა, დაჩრიხული–ლაპი, დასაფრენი. ქეგლ, -ჩრიხვი-მოჩიტული წიწილა).

მოჩხოროზი – ყვერული „ასი დედალ, ასი მამალ, ასი მისი მოჩხოროზი“.

მოწამლე – მკურნალი (ნ. აბულ.) „იცოდენ მისი ამბავი და მოწამლეთ იყვანეს“.

მოწირება – დაგრება, მოგრება (შდრ. წირები-ღვლერჭი).

მოწიფული – ასაკოვანი. „მოწიფულ აღიებს დაუდგებოდენ მუხლები“ (პოეზია).

მოჭვა, მოჭო – კრუხი „ბუდეში დააწყობენ კვერცხებს და დააჯენენ მოჭოს“ (ნ. ნიჟ. ღლ.).

მოჭიჭვა – ჭიჭვის (ნ.) მოკრეფა. „ჩემმა ფხალმა კარქათ ამეყარა. მოვჭიჭვავ და გავაკეთებ“.

მოჭრა – 1. ერთი წარმოშობის, სისხლით ნათესავი. „ნატანებიდან არიან წამოსული...აჲ ბაბილოძნები იგენის მოჭრა არიან“. 2. შეჩერება, დასრულება. „მუცლის სისუსტე თუ აჲ, თაფლის სანთელში შეუწვი კვერცხი, აჭამე, ხელად მუუჭრის“ (შდრ. ნიჟ.).

მოჭურღლულებული – პატარა ბავშვი „ალუს“ თქმის შემდეგ. „ბავშვი სამ-ოთხი თვის მერე მოჭურღლულებული იქნება“ (შდრ. ნიჟ., მოჭურღლულებს-ღულუნით მოდის. ნ. ჭული).

მოხაზირება – მომზადება. „ნენეჲ კვირეს მოგვახაზირებდა და საღამოს გამოგვიშვებდა ბათუმში“. (შდრ. თუჰქ. hazir-მომზადებული)

მოხიბურკვლა – მოკუნტვა. „ძაღლმა იცის მოხიბურკვლა. კუდს ამეიტარახინებს და ღუნჩს ჩადებს თათებში“.

მოხონჭკოლება – ნ. მოჩრიხევა, დასკვინჩება.

მოჯაყვა – „სირცხვილის ჭმევა“. „საწყალი ბესირეჲ ქი მოჯაყა მისმა გოგომ“ (ნ. ლლ. გურ.).

მურავი – მოურავი, შუამავალი, მაჰანკალი. „იმფერ კაცს გუუშობდენ მურავათ, რომ ვარი ძნელათ ეთქვათ“.

მურეშა – შავი ფერის, მურივით შავი. „ბიჰს ერთი მურეშაჲ ხარი ხავდა“.

მულლუფა – (არაბ. Müglak) მუქი, ბნელი. „ყურძენი შავი იყო მულლუფასავით“.

მწადია – მსურს. „სამი წელიწადია, სახში წასლა მწადია“.

მწკვართავი – მწვრთნელი. „მწკვართავმა უთხრა, აჲ მეღჳემი ამეღსვი ღლიებშიო“.

ნაბრალევი – დანაწყევლი. „ნაბრალევი თუა, ყურბანს დაკლავენ და დაარიგებენ“.

ნაგვეხი – დიდი ნატეხი. „შიეცოდვა და ერთი დიდი ნაგვეხი ჭადი და ყველი მისცა“.

ნაგრამი – ნამრავლი, შთამომავლობა. „ვოზდათუთხმეტ კაცამდეა დიდნენეჲს ნაგრამი“.

ნაგულაჲ – 1. მარცვლებშემოცლილი სიმინდის ტარო 2. ხეხილის შეჭმის შემდეგ დარჩენილი ნაწილი. 3. გაჩეჩვის შემდეგ დარჩენილი ცუდი, უხარისხო მატყლი (შდრ. ხულო – ჩოფური, კვირტლი; ნ. ხელვ., შუახ., – ნაგულაჲ).

ნათესურაჲ – პეპლის გამოსვლის შემდეგ დარჩენილი აბრეშუმის პარკი.

ნაკრტენაჲ/ნაკტენაჲ – ამოქნილი ბუმბულის ძირი. „შავ ქათამს შავ-შავათ დარჩება ნაკტენაჲ“ (შდრ. საბა, ნაკრტენი–ფრინვლის ბუმბული. ნ. ხელვ.).

ნამეტარი – 1. ზედმეტი. „ნამეტარი ჰაი-ჰუი ხარს უკუდმა წიეყვანს“ 2. (გადატ.) ოჯახს თუ ბევრი ქალიშვილი შეეძინა, ნაბოლარა გოგონას ნამეტარს ეძახიან.

ნანდობი – მინდობილი, მოიმედე. „რაფერ ნანდობი ვიყავი მაგაზე და აჲ რა გამიკეთა“.

ნანჯაყევი – ამოვარდნილი, ამოგდებული სახსარი. „ნანჯაყევიზე, ენგურს და კვერცხს მოზელენ და შამუადებენ“.

ნაპარტალი – ნაოხარი, განადგურებული. „ნაპარტალი ადგილი თუა, იჲ სახლს აღარ ააშენებენ“.

ნაპურტყაჲ, ნაპურტყელაჲ – აბრეშუმის პარკზე გარედან მოხვეული ქსელი, ფელა (შდრ. ნიჟ., – ნაპურტყელაჲ).

ნარკვა – რძის აჭრა. „რძეს თუ დანარკავს, არ ვიზარალებთ...“

ნასიკეთვარი – განაკეთები. (გადატ.) გაფუჭებული საქმე. „უღელი ხომ გემონებათ? დაადგით მაგ ძროხას. მაგის ნასიკეთვარია აჲ ღობე!“

ნატამალი – მემკვიდრე, შთამომავალი (შდრ. ფუტკ.).

ნატი – (ძვ.) მატყლის ძაფით დამზადებული საფენი, ფარდაგი (შდრ. აბულ., ვეფხ.).

ნატისული – დამწვარი მატყლის ან შალის ქსოვილის სუნი, ტრუსის სუნი (შდრ. საბა, ქეგლ).

ნატყვეპარა – ლაყე. „დანაწყობი, გაფუჭებული კვერცხი ნატყვეპარაჲ“ (ნ. გურ. ჟღ.).

ნაყოლი – ნაცოლევი. „ველაპარკე მამულაჲ ნათიძის ნაყოლს“ (შდრ. ქეგლ).

ნაჩქენტალი/ნაჩქინტელა – ხიწვი. „ნაჩქინტელა თუ შეგესო, ადოდოფლო(ნ) უნდა და ადვილათ ამეილეფ“.

ნაცრისძალი – ნაცარტუტა, წყალში მოდუღებული ნაცრის სითხე, რომელსაც საპნის ნაცვლად იყენებდნენ (შდრ. ნ. ნოდ., –ნაცარანკარა, ნაცარწმენდილი).

ნაწყლური – წყლის ნამყოფი ადგილი, მიწა. „კანაფს მოვთესავდით ლილომში, ნაწყლურში“ (ნ. ქეგლ, გურ.).

ნაჭა – წენგო. „ნაჭა, თუ ხმელი არაა, ხელებს გაგიშავებს“ (შდრ. ქედა, წენკორო).

ნაჭამადევი – ჭამის შემდეგი დრო. „ქორწილში, თუ ფეხმძიმეთ იყავი, ნაჭამადევს არშივს გაგატანდენ – ხორცს და პურს“.

ნაჭყარტულა – ცუდი ხარისხის აბრეშუმის პარკი. მას ნაჭყეპელას და ჩხარსაც ეძახიან (ნ. ხელვ., –ჩხარი).

ნობეთი – (არაბ), რიგი. „მეზობლებო, დაუყურეთ, ნობეთით თოფი ვარდება“ (ნ. ფუტკ.).

ნური – 1. აბრეშუმის ჭიის თესლი, მური. „ნურს უბეში ჩევსვამდით და ჭიას ისე გავაცოცხლებდით“. 2. მამაკაცის სახელი

ნუსხურა – წინდის ჭრელის, ორნამენტის ერთ-ერთი სახე.

ნიქახი – (არაბ. nikah - ქორწინება). „ხოჯა დაწერდა ადღის ქახალდს-ნიქახს“ (ნ. ხულო, შუახ. ქედა, ხელვ.).

აბაზანი –ველური, უცხო, უცნობი. „დილას აალონზე ადგება ტყეში მოხუცი აბაზანი“ (პოეზია). „მეიყვანა ერთ აბაზან ადგილზე“ (ჯ. ნოდ.; ფუტკ.).

აახნი – ხორციტა და ნიგვზით შემზადებული წვნიანი კერძი.

ოგვადო – ორტოტა ან ხის შტატივზე დამაგრებული ჯვარედინი ჯოხი, რომელზეც ახვევენ ნართს (ნ. შუახ., ხელვ. ქედა. ნიჟ., ოგვედაჲ).

ოროსპი – (სპ.) უზნეო, გარყვნილი ქალი (ნ. ქედა, ფუტკ.).

ორპირი – „ორპირი ორი გუნდის მიერ შენაცვლებით შესასრულებელი სიმღერა“ (პოეზია).

ორყათი – ორმაგი, ორფა. „ორ ჩერიას მოტოლვენ და ორყათ ამუახოვდენ“.

ოფე – ორმო. „ბახჩაში პაწა ოფიებს გავაკეთებთ და ჩავრგავთ ნერგებს“.

ოჭვათო – საწვეთური. „სახლს უკეთდება ოჭვათო, რომ წვიმა ძირს ჩამოვდეს“.

ოხტი, ოხტში ამოსვლა – ჟინი, ჟინის ამოყრა. „გაბრაზებულმა იმდენი ამუშავა, მის ოხტში ამოვდა“.

ოხტომ-დოხტომად – ბაყაყი, „ამბტომ-დამბტომი“. „ოხტომ-დოხტომად და ხილაბორკილად(ნ)“.

ოჯინჯალი(ა) – საბუხრე ჯაჭვი. „კარდალას ოჯინჯალაზე შეხკიდებენ“.

პაზინი – გაწოდინება. „ბაღანას არტახებს რომ შუუხსნი, ხელათ გეიპაზინებს“.

პაპლუყი – ყვინჩილა. „დაყივლებამდე მამალი პაპლუყია“.

პაპუცი – ფოსტალი. „პაპუცებს ყრიდა განხედა“ (პოეზია. შდრ. თურქ. pabuç-ფეხსაცმელი; ფუტკ.-პაპუჩი).

პარტყალა – ენატიკტიკა. „იმფერი პარტყალად გოგო მყავს, შენი მოწონებუ-ლი“ (შდრ. ნიჟ. პარტყალი-ლაქლაქი. ნ. ჟღ.).

პასალი – პალო, წვერწამახული ჯოხი. „პასალით პატარა ორმოებს გააკეთებენ და ჩარგავენ ნერგს“.

პატიკაჲ, პოტიკაჲ – ხის ტოტების შეერთების ადგილი, განშტოება (შდრ. ნიჟ. პოტიკი)

პელემ-პელემ – მსხვილ-მსხვილად, ფართო-ფართოდ. „ცომი გეიყვანა და პელემ-პელემ დასჭრა“.

პენტვა – მატყლის ჯოხის ცემით ან ხელით აფუება. „მატყლს მზეზე გუუფენ და მერე აპენტავ“.

პეპელა/პეპელი – ქსოვილის ან წინდაში გამოყვანილი სახე, ნამჭრელი (შდრ. აბულ., საბა, ჩუბ.,) „საკაბე თუ არ მოეწონებოდათ, გამუაცლიებდენ, სხვა ფერის ან სხვანაირპეპლანი მოგვიტანო“ (შდრ. ფუტკ.).

პერი – ქაფი, დუჟი (შდრ. ლოპერი) „ქარმა ზღვას მისცა, ზღვამ პერათ მეფ-ვა“.

პირისალა – ბაგა. „საქონელს თიბას ჩუუყრით პირისალაში და მივაბამთ“.

პირნათელაჲ – ძროხის სახელი.

პირნათლაჲ – პირნათლად. „სწორი ვთქვით! პირნათლაჲ გვინდოდა გამოვსულიყავით“.

პირნასრი – ირიზად გაჭრილი (ნ.დლ., გურ.; შდრ. ილინცრული) „სწორათ თუ არ გაკეცე, მატერიას რომ გაჭრი, პირნასრი გამუა“.

პირუკულმართა – 1.ეკალღრიჭი; ეკლიანი მცენარე. 2. ეკალი (ნ. ქორაკბილა).

პოპრვა – სატირღად შემზადება. შდრ. ჩვანვა.

პოქსი – ობი. „ჭადს პოქსი მიედვა, მარა არ გადაადღო, მუაშორა და შიჭამა“ (ნ. ფუტკ., შდრ. ნიჟ.).

პუნტყლი – აბრეშუმის ძაფის ბეწვი (შდრ. საბა, ბურტყლი. სხვილი ბუმბული).

პუჭკური – პატარა ქინქლა, მწერი, რომელიც ჩნდება ღვინოსთან, ძმართან ან მჟავე ხილთან (შდრ. საბა, პუჭურიკი – დიდი ქინქლა).

პწიალი – კონწიალი. „ეპწიალებოდენ ბაღნები ხიებზე“.

ჟვაკი – ცვარ-ნამი. „იტყვიან, კვიმატაჲ თუ გაქ, დიღას ჟვაკში უნდა იაროო“.

ჟვერი –ფოთოლი. „დასხეპილი ბჟოლის ტოტებს დაჩხოტავენ და ჟვერს ყაჭს დუჟყრიან“.

ჟიჟა – წყალში გახსნილი ნაკელი, გამოიყენება მიწის გასანოყიერებღად. „დაითესება, ნაკელს დავაყრით. მერე ჟიჟას მივსცემთ“ (შდრ. ხულო, ახფუნწყალი).

ჟრობა – დაბალ ტემპერატურაზე ხანგრძლივად დუღილი. „შრატს მივადგამ ცეცხლაპირში და ნელ-ნელა მოჟრება“ (ნ. ხულო, შუახ.).

ჟღლემა – სრესა, ჭყლეტა . „ი ცინტალი ხან კისერში ხავდა, ხან უბეში. ჟღლი-მა, ჟღლიმა, მარა არ მოკტა“ (ნ. ფუტკ.).

რაგვი – ხაფანგი, კაკანათი. „რომ წამოთოვდა, სახლის წინ რაგვს მოვრთავ-დი“ (ნ. საბა, ფუტკ.).

რანქვა – ერთბაშად ბევრი წყლის დაღევა. „მომკტარა ბაღანაჲ წყურვილით... რამდენი წყალი მორანქა“.

რაჟი – ეჟვანი. „ცხვარს რაჟი აქ და გეიგებ მის წასღას“.

რაქვა – წყლის ამოხაპვა. „წყალია მოსატანი... ბაღნებს სულ ამჟურაქვან“.

რახათი – მოსვენება . „აღარ მოგცა რახათია“ (პოეზია).

რახან – 1. როდის „დემეძინა და ხარან მოვდა, არც გამიგია“. 2. რადგანაც, რაკი. „რახან ასეა, მეც წამუალ“ (ნ. ქეგლ).

რეგვენი – ყმაწვილი, ახალგაზრდა. „რეგვენი საქმეს წაახთენს, საქმეს დააბრალებს“ (ანდაზა. ნ.ჯ. ნოდ.).

რიკვატაჲ – სწრაფად და მკვეთრად მოძრავი ტანპატარა ადამიანი. „რიკ-ვიტაჲ უმახე შენ, ამხელა ოჯახს უარება“.

როგო – ქვევრის, ჭურის სახურავი მრგვალი ფიცარი (შდრ. საბა, ფუტკ.).

რუმ – რომ. „ერთს რუმ იტყოდა, დედიშენის შვილი იყავი, არ გეგეკეთებია!“

რჩხინაჲ – ჭერის, სახურავის დასაქსელი ლარტყები.

რძეს სამსახური უნდა – რძის დამუშავება შრომატევადია და ამიტომ ამბობენ, რძეს სამსახური უნდაო.

რძის აწურვა – როცა ძროხას რძე აქვს და არ მოიწველება, ამბობენ „რძე ეიწურაო“.

რძის ჩამოყრა – მოწველა. „ძროხას ხვოს დუუბამენ წინ და ძროხაც რძეს ჩამოყრის“.

რძის ჩაქნა – ყველის ამოსადებად თბილ რძეში კვეთის, დვრიტის შერევა.

რწმელა – 1. პურეული მცენარის ღერო (ჯ. ნოდ., ნიჟ.). 2. სელი

სადაო ქალი – ერთ საპატარძლოს ხშირად რამდენიმე მთხოვნელი ჰყავდა. ასეთ ქალს სადაო ქალს ეძახდნენ (ნ. ნოდ.).

სადგამური – საჯიშე. „კაჲ ხვოჲა, სადგამურათ გამოდგება“.

საკურცხლე მაჭამიებს – თვალის ცრემლიანობა და ქავილი ცუდის მომასწავებლად მიაჩნიათ.

„საკურცხლე მაჭამიებს, ვინცხა შინაური არ მოკტეს!“

სამარტვილო–საყმაწვილო. „სამარტვილოვ, სა მიხვალ, ადამიანთან“...

სანასელა – ძაფის ამოსახვევი ხელსაწყო (ნ. ქეგლ. შდრ. ხელვ.–სანასრელა).

სანტალი – გრეხა, კლავნა. „ძლიერი ტკივილების დროს ადამიანი იგრი-ხება, სანტალებს“ (შდრ. საბა,-სანტალა-მეტად მლაშე; სატალი-სენია მუცელთ მომჭრელი. სატლობა–ხშირი მუცლით ყვანა).

სარტყელა – კარგი ხარისხის, წელში გამოყვანილი აბრეშუმის პარკი.

საფარიზო –(ბერძნ.) 1. მოსარიდებელი 2. სამარხვო.

საფერხული – საქსოვი დაზვის ნაწილი, საფეხები, რომელთა მოქმედებაც ცვლის დგიმებს.

საღლამი – ჯანსაღი, ჯანმრთელი. „საღლამი ვერ ჩავბარდები, გამაგზავნიან სიბირში“ (პოეზია).

საცვეთები – შალის ძაფით, ღაზლით ნაქსოვი, დაბალყელიანი წინდა.

საცვეთი ბოხჩა – (ეთნ.) ახალდანიშნული ქალისათვის მირთმეული ტანსაცმელ-ფეხსაცმელი, რომელიც ქალმა ქორწილამდე უნდა მოიხმაროს.

საცნაური – გონიერება, ცნება. „საცნაური თუ შიეშალა, რაცხა გლახას გააკეთებს“.

სახავისო – (თურქ. heves-სურვილი, გატაცება) მოსაწონი, გასართობი, სასურველი. „ჩვენ დროს ქორწილი იყო სახავისო და წასასლელი“.

სახბორე – ბოსელში ხბორებისათვის გამოყოფილი ცალკე სადგომი. „ძროხე-ბი ახორში ქყავს, სახბორე სხვაია“.

საჯენგელი–დასაჭრელი, დასანამცეცებელი, დასანაწევრებელი. „გეყოფა და გადარჩება ხორცი მისი საჯენგელათ“ (პოეზია).

სიდებაბრე – დედაბრობა, ქალის მოხუცება. „სიდებაბრისთანა გლახა აფერი არაა“.

სიზმარმომწვარა – ცუდი სიზმრისაგან ტუჩზე ძილში გაჩენილი გამონაყარი. გერპესი.

სიკორწიალა – საქანელა. „სიკორწიალა ლესა, თხაი დაკალესა“...

სიმაშენე – მშენება. „შენ იყავი ჩვენი გვარის სიმაშენე“.

სიმახსონე – მახსოვრობა. „ჩემ სიმახსონეში ნეფე ვერ მივდოდა დედოფლის წამოსაყვანად“.

სიმსილა/სინსილა – მოდგმა, ნაშიერი. უმეტესად, გვარში ან ოჯახში ერთადერთი ვაჟი. „ყოველთვის ასეა,–სინსილა თუა, იმას ერთის მეტს არ მისცემს ღმერთი“ (შდრ. ქეგლ).

სირეგნე – ახალგაზრდობა. „სირეგნეში გინდა გაჭირვება, თუ სიბერეშიო?– კითხეს სიზმარში“ (შდრ. ქეგლ. რეგენი, სირეგნე).

სირისკული –სერისკული– სამხარის, ვახშობის შემდეგ ჭამა (ნ. ჯავახ.).

სირსვალი – მარცვალი. „ხან სირსვალად მაკეთებდი, ხან კი გიყვარს მოხელილი“ (პოეზია).

სისხლში მიცემული ქალი — გვარებს ან ოჯახებს შორის მტრობის „მომლის“ გამო გათხოვებული ქალი.

სლაქვა – ლოკვა. „ძროხა რომ ხფოს სლაქავს, ძეს ადვილად ჩამოყრის“.

სლიკვი – ხვლიკი . „სლიკვი უწყინარია, კაცს არ უკპენს“ (ნ. ფუტკ.).

სლონგაი – უხსენებელი, გველი, „სრიალა“.

სორატი – გამვლელი, უცაბედი წვიმა. „იმფერი სორატი იყო, დაღვარა ყოლიფერი“.

სოლო/სოლვაი – დიდი, მსხვილი ჯიშისა. „ზოგი ქათამი დიდია, სოლვაი“ (ნ. საბა, ქეგლ. ხელვ.).

სტვერვა – გარტყმა. „გააქნია და სტვერა ყურის ძირში“.

სუზმე – (თურქ.süzme). „გაწურული მაწონი სუზმეა“.

სული გჷვა მაყარს–(ეთნ.) როცა დედოფლის მაყარს წასვლა დაავგიანდებდა, დაცინვით ამბობენ „სული გჷვდა მაყარსო“.

სულუხსარი – ანცი, მოუსვენარი (ნ. ფუტკ.).

სურსუტი – ჩქარი, მოუთმენელი.

სხაპი – კაკანათი. „სხაპს გაუწყობ, დავიჭირავ, თოკს წავაბამ ფეხზედაო“.

სხაპარი – კუნტი, საპყარი. „სხაპარს მუხლები დაბუხვილი აქ“.

ტათლი – (თურქ. tatlı) ნიგვზიანი ფენოვანი ნამცხვარი, ბაქლავა (შდრ. ფუტკ.)

ტურისტავა –მატყუარა. ფლიდი ადამიანი. „მართლა ტურისტავა მაღ. დაქვტია და გეგვეპარა“.

ტყუპა – ორი ერთმანეთზე მიკრული, ერთმანეთს შეზრდილი ხილის ნაყოფი ან აბრეშუმის ჭიის უხარისხო პარკი.

ტყუჟალი (ტყუჯალი) – განშტოება, ტოტების შეერთების ადგილი ხეზე (შდრ. ფუტკ.).

უბის ამორეკვა–1. მოსაუბრისთვის სათქმელის პირში მიხლა. 2. გაკვირვებისა თუ გაჯავრებისას ვერაფრის თქმა. „რას ვიქდი?! იმფერები უთხრა ნენემისს, რუმ უბე ამორეკე!“

უბრალო, ობრალო – ნიგვზის ზეთი.

უნდომა – ფარვანა პეპელა. „უნდომას შემოფრენა ოდაში არ უყვართ“.

უნდომი – ავადმყოფი.

უპუ – ხმა, შემახილი. „შორ წადი. სადაც არ იყურებოდეს ძაღლის ყეფა, კაცის უპუ, მამლის ყივილი“ (უჟმურის შელოცვიდან).

უსულით – უხმოდ, ფრთხილად. „უსულით დევდარები, ვეღარ ვიღებ ძალიან ხმას“ (პოეზია).

ფალაყა – (არაბ.) თაფლის ფიჭა. „გვესტუმრებოდა, თაფლს ფალაყებით მოგვიტანდა“ (შდრ. ფუტკ.).

ფართქალი – ფრთხილი. „მისლა გიხარია, ისე მოგაფართქალდება რძალი“.

ფარჩხი – ხის ტოტებიდან ჩამონაკაფი წვრილი ტოტები და რტოები. „დათესილს ფარჩხებს დავყართ, რამემ არ გაჩხრიკოსო“.

ფაცარა – წნელისაგან ნაქსოვი მოგრძო ფორმის თევზის საჭერი ჭურჭელი. „დღეს ფაცარაში ოყიანი წვერა ჩასულიყო“ (ნ. ნოდ.).

ფერცხალი –ნეკნი. „ფეხი ისე შემომკარ ფერცხლებზე, რომ მეტკინოსო, უთხრა ცხენმა“.

ფეშხუმი – მთლიანი ხის სისქეზე გამოთლილი მრგვალი სუფრა. „პირისამხედელის მოსლამდე დედოფალს წინ პატარა ფეშხუმს დუუდგამენ“ (ნ. ჯ. ნოდ., შდრ. საბა).

ფეხბურდლა – 1. ფეხზე ბუმბულიანი. „ქათმებია სოღვა, ტრედისფერი, ფეხბურდლა“. 2. (გადატ.) პატარა ბავშვები, წვრილფეხობა, „რას გვიყურებენ პირში, გაყარე გარეთ მაღ ფეხბურდლები“.

ფეხგასაცხებელი – მოსასპობი, სასიკვდილე. „ქოყანა დეიქცა, მაგ ფეხგასაცხებელმა ჩემი სიტყვით არ გეიარა“ (ნ. ქეგლ).

ფთხუდ – მიუკარებელი, კელური. „წელს რაცხა ფთხუდ ქათმები მყავს. პაწა რაცხაზე იფთხუებენ და გეჟცევიან“.

ფიჟვი – ფილტვი.

ფირფიშაჲ – ფილტვი (ნ. ფიჟვი).

ფლიკვინი – ფლუკუნა, ფრუტუნით ჩუმად ტირილი (შდრ. ჟდ. გურ., ფლიკვინი-უბრალო რამეზე ტირილი).

ფოთვი – სრული, არამჭიდრო, დუნე. „მოშვებულად მოქსოვილს, ნაკერს... ფოთვად ნაქსოვს, ნაკერს ემახიან“.

ფოლიანცი – ფორიაქი. „რამდენსაც ფოლიანცობს, იმდენს ვერ აკეთებს“.

ფორჩხი – მოჭრილი ხის ფოთოლგაცლილი რტოებიანი ტოტი (შდრ. ფარჩხი).

ფოჩოჩი – ფოჩი. „სიმიდს, ფოჩოჩები რომ შეახმება, მოვსტეხთ“.

ფრეწა – 1. დახევა, დახევით დანაკუწება. „სიმწრით აჲ ლაჩაქი თლა დაფრიწა“. 2. გარტყმა. შდრ. სტვერვა.

ფუნაკეცა – ნეხვისა და თივის ნარევით დამზადებული კეცისმაგვარი ჭურჭელი, რომელზეც

ათავსებენ ახალგამოყვანილ მურს (შდრ. გურ.,-კოკორა).

ფჩქოლა –ახალამონაყარი ნერგი ან ხის ტოტი. „დაჟდა ჩიტი ფჩქოლაზე და უგნება რაცხას“ (შდრ. ნიჟ. ჩქოლი).

ფხასა, ფხასვი – თევზის ფხა. „შეჰკრა თავი ქვაზე, ენა-გველის ფხასაზე, მუცელი – სამართებელზე“ (შელოცვიდან).

ქარაფი – კლდე, ხრამი, „ქარაფში გადავარდა; შვიდი ბალანაჲ გააწარწალა“ (ნ. საბა; შდრ. ქეგლ).

ქაშანი – მთიდან ხეების დასაცურებელი ღარი (ნ. ფუტკ.).

ქერემეთი – (ბერძნ.) კრამიტი. „სახლს ქერემეთით ხურავენ“.

ქეშელი, ქეშელაჲ – ქოშინი, სულის ხუთვა. „სირბილისგან ქეშელაჲ ქონდა ამჟარდნილი“.

ქეცერუხაჲ – გამომშრალი, გამოფიტული, ქეცერუხა, მიწა – გამოფიტული, დასათესად გამოუყენებელი მიწა (შდრ. ნიჟ.).

ქვანწარი – ქვიანი ადგილი. „ქვანწარის დამუშავება ძნელია. წაკატით ამოყრიან ქვებს“.

ქვეშ-ქვეშაჲ – გაიძვერა, ჩუმჩუმელა. „ქვეშ-ქვეშაჲო,-იტყვიან. გაიძვერა, ზურგსუკან ჩუმად, მტრულად მოქმედ ადამიანზე და ძაღლზეც, რომელსაც ჩვევად აქვს უკვე ჩავლილ მგზავრს გამოედევნოს საკბენად“.

ქვიჯა – ხის, გულამოდებული პატარა ჯამი სანაყი ქვით. „ქვიჯაში ჩაყრიან სუნელს და

დანაყავენ“ (ნ. ფუტკ.).

ქორფობა – სიყმაწვილის ასაკი, ბავშვობა.

ქოფერა, ქოფია– 1. ღრმა. „კადმაღს ქოფერა თეხიაში ჩაასხამ“ (შდრ. ნიჟ., ქოფია–ღრმა, თავმოწეული ჯამი; ხელვაჩ., ქოფია, ქოფერა–თიხის ღრმა ჯამი). 2. ახალამოდებული ყველის ჩასადები ჭურჭელი.

ქოფიტი – უხეშად დამუშავებული ხის მორი, რომლისგანაც შემდეგ რაიმე ნივთს გამოხვეწენ (ნ.ჯ. ნოდ.).

ქოჩეჩი – მცენარის ფუნჯი, ქოჩორი. „პრასა ქოჩეჩს ამეილებს; გეიხსნება, ფოჩვი გახთება“ (ნ. ნიჟ. შდრ. ხელვ., ფუნჯული).

ქუნჭალი – ფუჩეჩი. „ქუნჭალი სიმინდის ნარჩიელაა“ (შდრ. დიალექტ., ნიჟ., ქუნჩალი).

ქურცხი – ეკალ-ბარდი, ჯაგნარი. „ავსჭარი, დავსჭარი, მივკიდე ეკლებს, ქურცხებს“

(შელოცვიდან).

ქცევა – 1. კეთება, ქმედება. 2. გახუნება, ფერის დაკარგვა. ნ. მოქცევა.

ლაბუჩა – „ქათამს თუ ნისკარტს ქვედან ბურღიები აქ, ლაბუჩაა“ (ნ. ხელვ., ლაბუჯა, ლაბუა).

ლანილი – გამოდარება. „პაწა ლანილია. სახში მისლას, მგონი, მუასწრებ“.

ლანკური – ილაჯის გაწყვეტა, არაქათის გამოცლა.

ლარღილი – ხმამაღლა ლაპარაკი, როხროხი.

ლარღალი – ხმა, ხმიანობა (ნ. ჭული).

ლენჩქო/ლენჭო – ნაჭუჭი „ტყუბა კორკიმელის ქერქის ნათალს კვერცხის ლენჩქოსთან ერთად დანაყავდენ“ (შდრ. ნიჟ. ლენჩქო, კაკალის ლენჩქო–შემოუსვლელი ნიგვზის კანი).

ლენჭოპო – თხილის, კაკლის და მისთ. ნაჭუჭი. „შუაზე გაყოფილ ნიგვზის ლენჭოპოს გამოხვეწენ, თაფლის სანთელს გამოსცხებენ და მეძუძურს ძუძუს თავზე მიაძხობენ“.

ლეჯა – პარკოსნების (ლობიო, ცერცვი...) უხეში, ფხიანი პარკი.

ღვანთქი – დაზიანებით ამოზურცული კანი (ნ. ნიჟ.). „ისე სცემა, შხლეფეცა ღვანთქებად აჩთა“ (ნ. ნიჟ. შდრ. ფუტკ.,–ღვანთქალი).

ღვანჯვა – სატირლად მომზადება (შდრ. პოპრვა).

ღინჭილი–1. ძლივს მოძრაობა, ბრუნვა. „წყალი თუ მიაკლტა, წისქვილი დეიწყებს ღინჭილს“. 2. ზედმეტი, მომაბეზრებელი ლაპარაკი. „ამდენი ღინჭილით ნუ შეაწუხებ კაცს“.

ღმა ქართული – ღრმა, სუფთა, წმინდა ქართული (ნ. ნოდ.).

ლონდრო –(ბერძნ.) მსხვილი. „კანაფი ხოშორი, ღონდრო-ღონდრო გეიზდე-ბოდა“.

ლოლო – ზაქი (ნ. ქეგლ, ნიჟ., ჯ. ნოდ., შდრ. ხულო-კოტია).

ღრობა–1. ჭკნობა. „რაფერც იგი ღრებოდა, ხმებოდა, ღმერთო, ისე დააღრე, გაახმე ამის ავი თვალით შემხედვარი“ (შელოცვიდან).

ღუჭნა – მაკრატლით უთავბოლოდ, უწესრიგოდ ჭრა. „დაადებია თავი ჯორკოზე და სულ აღუჭნა თმასა“; „ტყულაღ დაღუჭნა ამხელა მატერია“.

ღჯა – 1. კიბედ გამოყენებული ტოტებშეჭრილი ხე ან მსხვილი ტოტი 2. სარი, ჭიგო. „ლობიო რომ ღერწს გამეიღებს, მერე ღჯას დუუსობენ“ (შდრ. ხაშარი. ნ.ნ. ნოდ.).

ყაყაპა – ხის მწვანე ბაყაყი. „წაყურდი, ცავ, ყაპყაპა ხუმ არ გყავს პირში?!“.

ყარანა – 1. პატარა, ნაცრისფერი ფრინველი, ნიბლია. „ყარანაის ყანაშიო ყარანა მიშჩოვია“ (პოეზია). 2. ყარანა–მამაკაცის სახელი. 3. ნადური სიმღერა.

ყაყვირა – ყბაყურა (შდრ. ქეგლ. ლლ. გურ., –ყაყვირა–ღორის ჭირი). „ყაყვი-რიან ავანტყოფს ძალიან მოფთხილება და სითბო უნდა“ (ნ.ღაბუჩაძე).

ყაჭ-აბრეშუმში-აბრეშუმის ჭია და აბრეშუმის ქსოვილი. „ყაჭ-აბრეშუმს კას გიკეთებ, პერანგს გაგიკრიალეფო“ (პოეზია).

ყვაჭიჭა – ბაყაყი. „ამდენს ნუ ლაპარიკობ, ყვაჭიჭა ხომ არ გყავს მაგ თავში?“

ყინტავრი – ძალზე ცივი, ყინულისცივი ცივი. „იმფერი ცივი ადგილიდან მუალ, რუმე, ყინტავრიდან... მაღ შენი წყალი რათ მინდა!“ (შდრ. ნიჟ., ყინტორა; ჯ. ნოდ.,-ყინტარო).

ყლანტი – წვეთი, ყლუპი. „სიმამრო მაღ მომაცილე, თუ გაქ სისხლის ყლან-ტია“ (პოეზია. შდრ. ნიჟ. ყლანტი – სიბერისგან გამოშტერებული. საბა, ყლანტი-წყალში კენჭის ჩაგდების ხმა, ფუტკ.-დამშეული პირუტყვი).

ყლარჭვა – ხრჩობა. „წუღუჭირა ღვედი კისერში. ამანაც დეიწყო ყლარჭვა“.

ყლტომა – ცვეთა, დახევა. „წინდა, თუ კაღ ძაფია, ადრე არ დაყლტება“.

ყოლი – სიმინდის ღირეების დასამაგრებელი გვერდის ხეები“ (...დავსვამ ოთხ ღირეგს, მივცემ რვა ყოლს, მერე წამუაცუმ ორგუებს“ (ნ.ჯავახ., შდრ. ნიჟ. ყოლი-თურქ. kol –ხელი. ჩვენი აზრით, ყოლი ქართული სიტყვაა!).

ყურის მოცლა – ახალამოსულ მცენარეზე ამონაყარის გაჩენა. „ახალამოსუ-ლი ნათესი მალე ყურს

მეიცლის. ორყური გახთება“ (ნ. შუახ. ხელვ.).

ყურის მიცემა – მოსმენა, ყურადღების მიქცევა.

ყურჩალა – ყრუ. „მართლა არ გინდა გეგონო, თუ ყურჩალაა ხარ?“

ყურჭაკატა – პატარა ყურებიანი ადამიანის მეტსახელი.

ყურჭატაჲ – ჰურის ცომისაგან მომზადებული კერძი, ატრია.

შავი სანთელი ვწირე – ცუდი გავაკეთე, შევცოდე. „ნეტაჲ, რა შავი სანთელი ვწირე, რომ ასე დამაგდო ავანტყოფობამ?!“

შავფეხა – ჭინჭველა. „ყაჭთან შავფეხაჲ რომ არ მივდეს, ჩელტის ძირებზე ნაცარს მიაყრით“ (ნ. შავი).

შებაზება – შემწიფება, მწიფობაში შესვლა. „ლობიო რომ შეებაზდება, გავაკეთებთ“.

შეგზნება – ცეცხლის გაღვივება.

შეგულება – თავისად ჩათვლა, „თვალის დადგმა“.

შემოკლაპუნება – 1. კბილის გაკვრა (ძაღლისგან). „ზოგ ძაღლთან ახლოს არ უნდა მიხვიდე, შემოკლაპუნება იცის“. 2. შელაპარაკება, „თავი დაანებე მაგას, შემოკლაპუნება იცის“.

შემოხუზვა – მიწაზე მრგვალად, წრიულად შემოხაზვა და ამ წრეზე წკნელით მრგვალად შემოღობვა. „თხილის ბოლებს შემოვხუზვიდით მგვლათ მიწაზე“ (შდრ. ქეგლ. ხუზვა - თმის გაცვენა, გამელოტება).

შემხმობარი – „ნადურ სიმღერებში მესამე ხმად შემხმობარი გვევლინება“ (პოეზია).

შენახვა – დაკრძალვა. „სოფელში მიალ. დღეს, მამუდაჲ რომ მოკტა, ინახვენ“ (შდრ. საბა. ნ.ჯ. ნოდ.).

შენელება – კერძის გემოვნებით შეკაზმვა, სანელებლებით შემზადება „მერე კუხს დავანაყავთ და შევანელებთ“.

შეტკლეცა – 1. რაიმეზე ძლიერად მიხლა, შესკდომა. „იმხელაზე შესტკლეცოდენ ხეს, რომ მანქანა ზეთ იყო შემოხვეული“. 2. ბევრი სიტხის გამოყოფა. „რძე გაცხელდება, შრატს შეიტკლეცს და ხელით ასტეხ, აფცქნი“.

შეფერვანება – შეფერადება, ფერის მიცემა. „ჰამიდორი დეიზდება, დაწითლდება – შეფერვანდება“ (შდრ. აბულ., ფეროვანი; საბა, შეფერვა).

შექაცრვა – დაზვინვამდე ნედლი ჩალის მომაღლო ადგილას დაკიდება და გამოშრობა. „ნედლი თუა ჩალა, შეიქაცროს უნდა: კონებს დავხკიდებთ საზვინეს ფარჩხებზე, გამოშრესო“.

შექცევა – გართობა, დროს გატარება. „გაუხსენით სკივრი. შით კარქი რამე იქნება და, შეიძლება, შეექცესო“ (ნ. აბულ., საბა, ქეგლ).

შეწუხება – ძალიან ავად გახდომა (შდრ. საბა, შეწუხებული-მჭმუნვარი).

შეხავისება – ნდომა, მოსურვილება. „გოგოებს გვეხავისებოდა; მევეყრებოდით და წევდოდით ტყეში მოცვიზა“.

შეხანძვა – კერძისთვის დამწვრის გემოს მიცემა.

შეხმობა – შეწყობა, შეხმატკბილება. „ქობულეთურ ოთხხმიან სიმღერებში ხდება მოქმელსა და გამყივანთან შეხმობა..“ (პოეზია).

შეხსნა – შესყიდვა, გამოსყიდვა. „განაწილდებოდა ძველი ოჯახი. ზოგი შეიხსნიდა მისთვის. სხვები წილს წეილებდნენ“.

შილო–კარდლის მრგვალად გამოზნექილი და ზოგჯერ ორნამენტირებული პირი. „კარდალს კუჭყურთან შილო გასდევს“.

შკემბე –(თურქ.skembe)ფაშვი. „იმდენი ჭამა, კინალამ გასკტა შკემბეზე“ (ნ. ნიჟ. ფუტკ.).

შოვნა, შოვა—შობა. „ძროხა რომ ხბოს იშოვს, შევნახავთ, კარქათ მუუართ“.

შოლტად – აბრეშუმის ჭიის სახეობა.

შუქა – სხივი, ლანდი. „დიდი ხანია, მაგის შუქა არ დამინახია“.

შხაფვა – სიკვდილი, განადგურება. „ჭირმა გამიშხაფა ჩემი ჭუჭულები“.

შხლეფელა – მოქნილი წნელი, წკეპლა. „ისე სცემა, შხლეფელაღ ღვანთქებათ აჩთა“.

ჩამური – საცხველი. „დიდი ჩამური გვქონდა ქვის. რკინისთავიანი ფეხი ქონდა“ (ნ. ფუტკ.).

ჩანჩრუკა – ნაოჭებიანი. „დიდი, ჩანჩრუკაჲ კაბები გვეცვა“.

ჩაპარება – ჩაქრობა. „ქალმა ჩააპარა ლამზაჲ და მუუწვა ბაღანას“.

ჩასტალი, ჩაშტალი–საფარი, სათვალთვალო. ჩასტალში ჩაჯდომა–ჩასაფრება (ნ. ფუტკ.).

ჩატეტკვა – ფერის მიხდა, დაკარგვა. „რამ ჩატეტკვა მანანაჲ ასე; ავით ხუმ არაა?!“ (შდრ. საბა, ჩატეტკილი).

ჩაფარა – ჩალის ღეროებით გაკეთებული ლასტი. „დარჩენილ ბობლებს ცალკე ჩაფარაზე დასვამენ და პირს უუხოვენ“.

ჩაქნა – შედედება, რძეში კვეთის, დვრიტის ჩასხმა. „რძეს ჩავექნიდით და ბუხრის პირში თბილათ დავდგმიდით“.

ჩაჭუჭკვა–გულდასმით, ლამაზად, რიგ-რიგად ჩაწყობა. „ჩექმეჭაში ჩაჭუჭკავდნენ, ჩააწყობდნენ ნიშანს“.

ჩახანაჲ – თუჯის ქვაბი. „ჩახანაში ჩაყარა ღერლილი და გააკეთა ღომი“.

ჩელტი – ნ. ჩაფარა (ნ. აბულ., საბა, ქეგლ. ფუტკ.).

ჩემი ქეტო დალეულია – ჩემი ცხოვრების დასასრულია, ჩემი ცხოვრების ვადა ამოწურულია.

ჩერია – თითისტარი (ნ. საბა. შდრ. ფუტკ.-ჩერიე).

ჩექმეჭა – (თურქ. çekmece) უჯრებიანი პატარა ყუთი სამკაულებისა და პირადი წვრილმანი ნივთების ჩასაწყობ-შესანახად. „ჩექმეჭაში ჩაჭუჭკავდნენ, ჩააწყობდნენ ნიშანს“.

ჩვამად – ჩოფურა სახის ადამიანი. „მად ჩვამად სულიკოსავით თემბელი“ (შდრ. ქეგლ., ჩვამა – შავბუმბულიანი ფრინველი, იკვებება თევზით).

ჩვანვა – სატირლად განწყობა, მომზადება. „ამხელა კაცი, ჩიტი რომ ენახა მკტარი, მაშინაც საცოდევათ იჩვანებოდა“.

ჩვილი – მზობა, თხრობა. „შავი შაშვი ჩივოდაო, ნეტად, რასა ჩივოდაო“ (პოეზია).

ჩიკრიკა – პატარა ტანის „სა იშვე, ცავად ჩიკრიკად ძროხა? რამდენს იწველება?!“

ჩინგანა – (თურქ. çingar) ცელქი, მოუსვენარი. „ნამეტარი ჩინგანად ბაღნებია“.

ჩინკო, ცინკო – ალუმინის პატარა თასი „ყველს შავაპნევ მარილს და ჩავდეფ ჩინკოში, საყველეში“.

ჩიტისთვალა – 1. (ბალ.) სოინჯი, ცისამი. „ქადიანი პურის გამოცხოვისას იყენებენ ჩიტისთვალას თესლს“. 2. წინდის ჭრელის სახე (ნ. ფუტკ.).

ჩიფთი – (სპარს. წყვილი). „ასეც ვთამაშობთ, „ჩიფთი თუ თექი“.

ჩიჩქვი – ნედლი, ღორთქო. „გადამწიფებულს კეში ეწოდება, ახალს – ჩიჩქვი“ (ნ. ფუტკ.).

ჩლაგნა, ჭლაკნა – ფეხით მოთელვა, ჩასრესა. „ბაღნებმა თლა მომიჩლაგნეს ეზო“.

ჩლახვები – დიდი, სრული ფეხსაცმელები. „ფეხზეც არ გეადრო. ბინძური ჩლახვებით შამოვდა ოდაში“.

ჩლოყო – ნ. ლოდო, ლოყო.

ჩოლმეხი/ჩორმეხი – (თურქ. çolmek) თიხის ქოთანია. „მიადგა ჩორმელთ ლობიე და დატია“ (შდრ. ქეგლ. გურ., ჩორმეხა – დვრიტის შესანახი ჭურჭელი, საკვეთე).

ჩორჩხი – მცენარის ტოტებით გაკეთებული ეზოს დასახვეტი ცოცხი (ნ. ფუტკ.).

ჩუმის მოპარვა–გაყუჩება, გაჩუმება. „დედამისმა უსვა ნელ-ნელა ხელი თავზე. ამანაც პაწა ხანში ჩუმი მეიპარა“.

ჩუმპე–ღიპი, დიდი მუცელი. „გამოფ, ბუძიავ, აქით, თვარა შენც მოგხთება ამ ბულთი ჩუმპეში“ (ნ. ქეგლ; ჟღ., გურ.).

ჩქოლა – ახალმოზარდი, ნორჩი ხე. „დაჟდა ჩიტი ჩქოლაზე და რაცხას უგნება“ (შდრ. ნ.ნოღ.,–ფჩქოლა).

ჩხერგი – წყლის მიერ ჩამოტანილი და მდინარის კიდეებში მიყრილი ხეები, ტოტები.

ჩხოფ – გაუცხვავი ღომი ან ბრინჯი, ღომის თაველი.

ჩხოტვა – ხის შტოდან ხელის ერთი ჩამოსმით ფოთლების გაცლა (ნ. ქეგლ., ნიჟ., ჯ. ნოდ.).

ცანდი – წვივის კუნთი. „მიეპარა უკნიდან, ეცა და გამუართვა ცანდი“ (შდრ. საზა, ცანდი – ქვაბის საკიდარი ჯაჭვი; ქეგლ. გურ., ცანდი – საქონლის ფეხის ნაწილი კოჭთან).

ცახი, ცეხი, ციხე–ბალახეულის ან ფოთლებიანი ფიჩხის კონა, რომელსაც აბრეშუმის ჭიას პარკის სახვევად უწყობენ. „აბრეშუმს ცახებს უკეთებთ–ევლიან ზეთ და პარკებს გააკეთებენ“.

ციაძლა – წყავის ნედლი ფოთლების დანაყვით მიღებული საწამლავი. ციაძლავამ დააშხამფალა თებში“.

ცქინტვა – წვეთწვეთობით წველა. „ძროხა რძის მოღვეის დროს იცქინტება“.

ძაბუნი – უძლური, მოხერხებული. „ძაბუნი ნეფე რომ ყოფილიყო, ბალიშს ვერ დეიჭერდა და დასცინებდენ“.

ძგიფვა, ძგუფვა–ძლიერად გაჭიმვა, ქაჩვა.

ძირვალი/ძირველი – ძირეული. „ყანას სამჯერ უნდა გათოხვა: ძირველი, პირველი, მარგლა, მიერედი და მესამედი“ (შდრ. ნიჟ. ძირვალი–პირველი გამარგვლა ბრინჯის ყანისა).

ძუმუმოკითხული – სამშობიაროდ შემზადებული.

წაველა – 1. მწერი. „წველამ მაგრათ კპენა იცის“. 2. ენამწარე ქალი. „იმფერი წაველაჲ, ენით მოგკლავს“.

წაკატა – მეტსახელი ქალისა, რომელსაც წაწვრილებული ცხვირის წვერი აქვს (შდრ. ქეგლ, ნიჟ. ჟდ., გურ., წაკატი–წერაქვი).

წაკატი – წერაქვი (ნ. ქედა). „წისქვილის ქვას წაკატით მოწაკატვენ“.

წამდგომი – ხელშემწყობი. „ზოგს არ ეზარება დახმარება, ყველაჲს წამდგომია“.

წამოიდაყვება – მცენარის წამოზრდა.

წაპიტება – ერთმანეთზე შეგრეხვით მიბნევა. „ლერწამის თითო-ოროლა თავს გამეღებენ და წაპიტებენ“.

წაფელი – ხვნის დროს ხარების წინამძღოლი (ნ.ჯ. ნოდ.).

წაფუტება – შებოლება, შეკვამლება. „თვალს თუ წაკრავდა, შულოცავდით და წუფუტებდით“.

წაქა – ყველის შესანახი მარილწყალი. „ყველს ჩააწყობენ დერგში ან ნიგაში და დაასხამენ წაქას“.

წაყურება – გაჩუმება. „გირჩევ, ღამე შენთვის წაიყურო“.

წაძგუფვა – უცბად მოწყვეტა, მოჭრა, მოკვეცა. „წუღუგუფა ვირსა კუდი“.

წელი – 1. ნაწლავი. „გუუფრიწა ფუში, წელები გადმუაგდებია“. 2. შეძლება, საშუალება. „მაგის წელი მე რა მაქ, რომ მაღ ვიყიდო?!“

წვიტი – პატარა. „საკრეფელათ წვიტიაო, საქონელათ დიდიო“ (პოეზია).

წიკარაჲ – მცხუნვარე, მწველი, ჩხვლეტია. „დღეს ვითომ გამოვდა დარი, მარა იმფერი წიკარაჲ მზეა, რომ კიდევ გაწვიმდება“.

წიკვა – ჩანისკარტვა. „ქათამი წიკავს კვერცხს, ეხმარება ჭუჭულს“.

წიკუნტალა – ყირამალა (ნ. ჟღ. გურ. წიკუნტალი-ყირა, თავდაყირა).

წიპწიპი – კენწერო, უკიდურესი წერტილი. „გასულიყო ბლის კატარში წიპწიპზე და ეკვიაჭებოდა. შიშით გული გამისკდა“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

წირეხვა – დაგრეხა, დაღვლარქნა.

წირეხი – დაგრეხილი წნელი, ღვლერჯი (ნ. ფუტკ.);

წირისთავი – მარცვლის საცეხვი მოწყობილობის (ნ.ჩამური) ხორთუმისებური ნაწილი, რომლითაც ცეხვავენ მარცვლეულს. გამოიყენება ტილოს სათელავადაც.

წკვართვა – გაწვრთნა. „ხარს უღელში წკვართავენ“.

წკინტვა, ცქინტვა – წვეთწვეთობით წველა. „ზოგი ძროხა იწკინტება, იცქინტება– ცოტა-ცოტას ჩამოყრის რძეს“.

წმასნა – გრეხა, კლავნა. „ბაღანაჲ რომ იწმასნება, მიხთე უნდა, მუცელი სტკივა“.

წუნწკლვა – სითხის წვეთვა რაიმეზე. „ხელი არ შეიმშრალა და სულ მოწუნწკლა ყოლიფერი“.

წუნწკული – წკმუტუნი. „ისმის შორეთ ყეფა მისი, ყეფა მისი, წუნწკულება“ (პოეზია).

ჭაკვაჲ – ცაცია. „მამუდაჲ იმ ჭაკვაჲ ხელით აკეთებდა ყოლიფერს“ (ნ.ნიჟ.; ჯ. ნოდ., ფუტკ.).

ჭამაკუთილაჲ – მოგონილი ავადმყოფობა. „ავათაჲ, ხო... ჭამაკუთილაჲ სჭირს“.

ჭანთვა – მოსპობა, განადგურება (შდრ. შხაფვა).

ჭაპუტა – „ჭაპუტა პატარა ბავშვია“.

ჭარიკა – დიდი კოკა (შდრ. საბა, ჭარიკი).

ჭაჭვი – პეშვი. „ფქვილი ჭაჭვით ჩჸყარა საღანში“.

ჭაჭუტაჲ – ახალამოდებული ყველის პატარა კვერი ან ნაწილი. „ბაღნებს ჭაჭუტას გუუკეთებენ ან პაწას მუუწყვეტენ“ (შდრ. ხულო-ყველჭიპაჲ; შუახ.,-ჭაჭუტა).

ჭენჭი – ხორცეულის ხარშვისას გამოყოფილი და ზემოდან მოდებული ცხიმი, ქონი (ნ.საბა. ფუტკ.).

ჭეჭელა – ჭრელი. „ნიშანში ერთი ჭეჭელაჲ საკაბეც იყო“.

ჭვილთი – სათევზაო იარაღი. „ჭვილთი სამკბილაჲ... კბილები წალესილი აქ“
ჭიბახვა – 1. ჩხირკედელაობა. 2. მანჭვა-გრეხა.

ჭიბოშანი – ხის სათლელი იარაღი (შდრ. საბა-ჭიბოსანი. ნ. ფუტკ.).

ჭინო – პატარა ჩიტი. ჭინოები ჯგუფურად დაფრინავენ. „დემედვენ უკან
ბაღნები ჭინოსავეთ“ (ნ. საბა, ქეგლ. შდრ. ნიჟ.).

ჭინჭვალაჲ – ჭრელი ქათამი. „ქათამი არის წითელი, შავი, ჭინჭვალაჲ...“
(შდრ. ხელვ., – ჭინჭორაჲ).

ჭიპარკოზა, ჭიპარკოტა – პატარა. „პატარა ბიჭს მოფერებით, ხან ჭიპარკოზას
დღუმახებთ, ხან ჭიპარკოტას“.

ჭიტინაჲ – ნახვრეტი, ჭუჭრუტანა. „ფიცრებს შუა ჭიტინებს ამოჭმაკნიან“ (ნ.
ფუტკ.).

ჭიში – მჭიდრო, მტკიცე. „ნაქსვარი ჭიში უნდა ყოფილიყო“ (ნ. ჭიხი. შდრ.
ქედა, ჭიშერი, გამოჭიშრვა).

ჭილვი – როკი. „ჭილვებიანი ხეჲ მასალიზა არ გამოდგება“ (ნ. საბა. შდრ.
ფუტკ.).

ჭიხი – მჭიდრო, მტკიცე. „ქესა ჭიხი ნაქსვარი არ ყოფილიყო, ფული არ
დადგებოდა შით“.

ჭკორი – ყლორტი, ახალშეფოთლილი ტოტი.

ჭლიკი – წვივი, ფეხი ტერფიდან მუხლამდე. „ცალი ჭლიკი მომტეხა, ცალი
შემარჩინაო“ (ნ. საბა, ფუტკ.).

ჭლუკაჲ – მაღალფეხებიანი, მაღალწვივებიანი ადამიანი. „მერიკოჲ იმფერი
ჭლუკაჲ, კიდევ გეიზდება“ (შდრ. ქეგლ. ჭლიკი).

ჭმანკა – გმანვა, ჭუჭრუტანების დაცობა, ამოვსება. „ვჭმაკნი, ვითამ, ღო-
ბეებს, ჭუჭრულები არ გაძრენ-მეთქინ“ (შდრ. ქეგლ-ჭმანვა).

ჭონჭვა – უწესრიგოდ, ცუდად, ულაზათოდ კერვა ან დაკერება (შდრ. საბა,
ქეგლ, ჭონი. ნ. ჟდ. გურ.).

ჭუპნია – წინდის ყელს ზემოთ რეზინისებურად ნაქსოვი (შდრ. ხულო-
პრუნჭულა, შუახ.,-ჭუჭნია, ხელვაჩ.,- ჭუჭნია, პრუნჭია).

ჭული – ხმა, ჩქამი. „თავი დანაშაულათ იგრძნო და მერე მაგის ჭული აღარ
გამიგია“.

ჭუჭმაკი – წვრილმანი პირადი ნივთები.

ჭყიმარტო – წყლიანი, ჭაობიანი. „საბერკაცო ჭყიმარტო ადგილია, სულ
ნისლი და წვიმა იცის“ (ნ.ჯ. ნოდ.).

ჭყიჟორი – წვიმიანი ამინდი. „წრომანდელმა ჭყიჟორმა ყანები დააღპო“ (ჯ.
ნოდ.).

ჭყირეზი – ნედლი, ადვილად დასაგრები წნელი.

ჭყურტი, ჭყურტაი – 1. (ბალახი) ჭიაფერა. 2. დაავადება, შაქრიანი დიაბეტი. „ჭყურტიანი ავანტყოფი ბევრ წყალს სვამს“ (მდრ. ფუტკ.).

ხამათ – თავიდან. „ბაღანას ხამათ მუაყოლია ყოლიფერი“.

ხარხაცი – 1. უშნო სიცილი, ხორხოცი. „სირცხვილია, გოგოს ამდენი ხარხაცი ვინ თქვა?“ 2. გამოღრუება, გამოხრვა (კბილის).

ხასილი – (არაბ. hasil) აბრეშუმის ძაფი.

ხაშარი – 1. სარი, ჭიგო. „ხაშრებს ადრე გაახაზირებენ“ (ნ. ხულო, შუახ., ხელვ.) 2. აცმა, გალა. „ორი ხაშარი პირპილა დაკვიდე გასახმოზათ“.

ხაშმი – ციება (ნ. საბა).

ხელის გარეკვა – გათავისუფლება, ხელის გაცლა. „ქათმებიდან გავრეკეთ ხელი“.

ხელის მიცემა – ხელის შეწყობა. „კაი ხელის მიცემით კარგათ გეიზდებიან ჭუჭულები“.

ხენდეკი – თხრილი, ხრამი. „კაცი ხენდეკში ჩეიჭრა“.

ხეშვა – წვრთნა (მდრ. წკვართვა). „ხარს უღელს შეაჩოვენ და ისე გამოხეშვენ“.

ხეჩვისთავაი – ხეპრე, გაუთლელი, „ხელეჩოს“ თავიანი. „ნუ იღვარჯები, ხეჩვისთავაი!“

ხვანვა – უშნოდ, კბილების გამოჩენით მოურიდებლად სიცილი, ლაპარაკი (მდრ. ჟდ., გურ., -დახვანვა) .

ხვანცალი – ცქმუტვა, განუწყვეტლივ მოძრაობა (ნ. ქეგლ. გურ., იმერ.).

ხიაპაი – ქათმის დაავადება. „ხიაპაის დროს ქათამს ათხიპინებს“.

ხიკვი – ხის ნოფოტები და ჩამოყრილი ტოტები. „ხიკვებს მუუყარა თავი და ბუხარში შეყარა“.

ხილაბორკილაი – ფრთების შეკეცვით შემწვარი ქათამი, „ხელდაბორკილი“.

ხინჩკი – წვნიანი კერძის ის ნაწილი, რისგანაც მას ამზადებენ; დანალექი (მდრ. ფუტკ.).

ხიპუწი – ნ. ფხასა., ფხასვი. „ზოგი ლობიას პარკი ფხასვიანია, ხიპუწიანი და უფრო დაამწიფებენ“.

ხისე – (თურქ. hisse) წილი. „ბაღჩაში რამეს დათესვამდე რაცხაის კაკალს გვექნევთ და ვიტყვით: ჩიტის ხისე, თავის ხისე, ქარის ხისე... მერე დავთესავთ“.

ხოკერა – ხორკლიანი, ნაწიბურიანი. ხოკერა ჯოხი – ტოტებშეჭრილი ჯოხი (მდრ. ხულო, შუახ., ხოკერა – ხის ქერქის ჭურჭელი; ხელვ., ხოკერი-თავის ქალა.; ქეგლ).

ხორკალაი, ხორგალაი – ხორკლიანი. „ჩვენებურ კიტრს ხორკალაები აქ, ხორგალაი“.

ხოშკორა – მსხვილი, უხეში. ხოშკორად ძაფი-მატყლის მსხვილი უხეში ნართი (შდრ. საბა, ხოშორი).

ხრილი – ხვრელი. „გველი ხრილსა მიძრებოდა“ (პოეზია). 2. მტვერი. „ნოხის ქვეშ ხრილით იყო გავესებული პოლი“ (შდრ. ნიჟ. ხრილი, ხრილად თოვლი).

ხურდა – გაწეწვის შემდეგ დარჩენილი უხარისხო მატყლი. „ხურდას არ გადავყრით. თავიდან გავჩეჩავთ და მოვქსოვთ“.

ხუჭვა – ნ.კნაჭვა. „დაადებია თავი ჯორკოზე და თმად აგერ-ეგერ ახუჭა“.

ხჩანვა/ხჩინვა/ხჭანვა – ნ. ხვანვა.

ხჩოლვა – აკვამლევა, კვამლში გახვევა. „გასწი იქით თუთუნი, ცხვირში ნუ მიხჩოლებ“ (ნ. ჯ. ნოდ.).

ჯამუკა – ჯანმრთელი და ძვალმსხვილი. „კად გოგო მყავს, პაწად, ჯამუკად“.

ჯაღინა – ბლაგვი, გაუღესავი. „მაგ ჯაღინად დანით ქათამი დეიკლებოდა?“ (ნ. ქეგლ., გურ.).

ჯაჭვედა – შავთეთრად შეზუმბლული ქათამი. „ქათამი არის წითელი, შავი, ჯაჭვედა“ (შდრ. ხულო, შუახ. ჭოროხა).

ჯეკნა – თელვა, ტკეპნა. „შესულიყო ბახჩაში და სულ მიეჯეკნა ყოლიფერი“ (ნ. ქეგლ., ნ. ნოდ.).

ჯენჯო, ჯოლოჯო – აბრეშუმის ჭიის საკვების ნარჩენები და მისგანვე გამოყოფილი სხვა სიბინძურე (შდრ. საბა, ქეგლ, ჯენჯო – ჭურჭლის გადმოსადგმელი შალი).

ჯილეხი – 1. ჟინიანი, თავისნათქვამა ადამიანი (შდრ. ქეგლ. ნიჟ. ჯილეხი – საქონლის დაავადება, ციმბირის წყლული).

ჯილვა – უშნოდ, ულაზათოდ დაკერება. „ამ ძაფით აჯილვიდენ ყველაფერს“ (შდრ. ჭონჭვა).

ჯირეკი – ჯირკი. „ჯირეკები გახმებოდა მიწაში და მერე ამოყრიდენ“ (ნ. ფუტკ.).

ჯიჯგვება – ჩარტყმა, ხელის კვრა. „იმფერი მიჯიჯგვა მუცელში, სული კინადამ დავტე“.

ჯონჯალი – დაკონკილი, ფუნჯიანი. „შეჯდა ვირსა კუდჯონჯალსა“.

ჯუმადია – დეიდას ან მამიდას ქმარი (ნ. ფუტკ.).

ჯღორინი – 1. ბღავილი. „ხპოდ ჯღორინობს. ნახე, რა სჭირს“. 2. ადამიანის უშნო ხმით ხმამაღლა ტირილი „ამხელა კაძახი ჯღორინოფ, სირცხვილი არაა?“ (ნ. ჯ. ნოდ.).

ჰამაილი- (თურქ. hamail) ავგოროზი. „ბაღანას ხელზე შეაბამდენ ჰამაილს“.

ჰამან, ხამან – თურქ. სწორედ, ნამდვილად. „ჰამან მადა სულიკოფს მაამისი“.

For Lexical Characterization of Kobuleti Speech Accent

(Summary)

Kobuleti Speech, as one of the significant speech accent for the Adjarian dialect, is a very interesting subject for research from the lexical point of view. Archaic lexical units can be noticed in the vocabulary (e.g. barjgi, gormekhi, tikeri, kurukhi, cheria, etc.), phrases of old and middle ages Georgian (e.g. ageba, gmoba, ronini, ksui...), word terms that are characteristic only for the Kobuleti (e.g. zghambai, trushi, lakuma, narkva, slongai...), foreign words borrowed (e.g. Greek: kondo, ghondro, kvimatai, Eastern languages: belki, besi, edepsuzi, torba, palaka, khedeki,... Russian: boyana, kanao, lafatka, torfi,,,) figurative expressions...

Tens of interesting terms for scientific viewpoint have been revealed in the work; they are very important to be studied in order to research the proper interrelation between the different dialects of the Georgian languages, to reveal old Georgian lexical units, etc.

გამოყენებული ლიტერატურა და შემოკლებები

1. აბეს. 57– აბესაძე ნ., მეაბრეშუმეობა საქართველოში.გამომც. „მეცნიერება“, თბ., 1957.
2. აბულ. – აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი.გამომც. „მეცნიერება“, თბ., 1973.
3. ბერძნ. – გორდეზიანი რ., წინარებერძნული და ქართველური. თბ., გამომც. „მეცნიერება“, 1985.
4. ნიჟ. – ნიჟარაძე შ., ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა. გამომც. „მეცნიერება“, ბათუმი, 1971.
5. ნ. ნოდ. – ნოღაიდელი ნ., ლექსიკური ძიებანი, გამომც. „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 2013.
6. ჯ. ნოდ. – ნოღაიდელი ჯ., აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალები, ბსუ-ს გამომცემლობა.ბათუმი, 2015.
7. პოეზია-აჭარის ხალხური პოეზია, I, ბსუ-ს გამომცემლობა თბ., 1969.
8. ჟღ.-ჟღენტო ს., ზანიზმები გურულ ზმნებში. ენიმკის მოამბე, V-VI, ბსუ-ს გამომცემლობა თბ., 1940.
9. საბა-სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი. გამომც. „ქართული წიგნი. თბ., 1928.

10. ფუტკ.-ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, I. „აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა“.თბ., 1993.
11. ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII,საქართვე. მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა. თბ., 1950-64.
12. ღლ.-ღლონტი ალ., ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, I,II. ბსუ-ს გამომცემლობა „მეცნიერება“,თბ., 1974, 1975.
13. ჩიქობ.-ჩიქობავა არნ., ჭანურ-მეგრულ-ქართულის შედარებითი ლექსიკონი, საქ. მეცნ. აკად. გამომცემლობა.თბ., 1938.
14. ჩუხუა (სვან.) – ჩუხუა მ., ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი. გამომც. „უნივერსალი“
15. ჭინჭარაული ალ., ქართველურ ენათა ლექსიკიდან. ეტიმოლოგიური ძიებანი, გამომც. „მეცნიერება“.თბ., 1987.
16. ხახუთაიშვილი დ., ქობულეთის ქვეყანა, I, გამომც. „მეცნიერება“.თბ., 1995.
17. ხგლ – ხუროთმოძღვრების განმარტებითი ლექსიკონი, გამომც. „განათლება“.თბ., 1973.
18. ჯავახ.-ჯავახიშვილი ივ., ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა,საქ. მეცნ. აკად. გამომცემლობა. ტფ., 1937.
19. Гамкрелидзе Т., Иванов В., Индоевропейский язык и Индоевропейцы, I,II. გამომც. „მეცნიერება“.Тბ., 1984.
20. Магазаник Д.А. Турецко-русский словарь, Изд. ОГИЗ. М., 1946.

ნაილე მიქელაძე

*ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის,
დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი,
ფილოლოგიის დოქტორი*

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ფოლკლორული დახასიათება

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი ფოლკლორული თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს. ამის შესახებ მდიდარი ცნობებია დაცული XIX საუკუნის ქართველ მოგზაურთა ნაშრომებში, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორისტ მკვლევართა გამოკვლევებში, ინსტიტუტისა და დაჭარის სახელმწიფო მუზეუმთა ხელნაწერთა ფონდებში.

ქობულეთის რეგიონში ფოლკლორული მასალების სიუხვით განსაკუთრებულად კინტრიშის ხეობა გამოირჩევა. კინტრიშის ხეობაა, სადაც წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მოწოდება პირველებმა აიტაცეს. მე-20 საუკუნის დასაწყისში, 1912 წელს, სოფელ ქობულეთში, გუგუნაშვილის ოჯახში იწყებს ფუნქციონირებას დაწყებითი სკოლა, ხოლო 1915 წელს სოფელ ხუცუბანში, კაიკაციშვილების, ბეჟანიძეების, თამაზაშვილების, ჯაფარიძეების, დუმბაძეების და სხვა მრავალთა უშუალო ძალისხმევით ქართული სკოლა გაიხსნა. 1920 წელს დამოუკიდებელი საქართველოს ორი წლისთავისადმი მიძღვნილ საზეიმო ღონისძიებაზე სოფელ ხუცუბანს საკმაოდ წარმომადგენლობითი დელეგაცია სტუმრობდა.

კინტრიშის ხეობაში, სოფელ ქობულეთში შემოინახეს ქართული ფოლკლორის მარგალიტები – ცნობილი ნადური სიმღერები: „ელესა“, „ქალი ვიყავ აზნაური“, „ვაი თუ მუხა წოწინაო“, „შაშვი შავი ჩივოდაო“, „ავთანდილ გადინადირა“ და სხვ. XIX საუკუნის 50–იან წწ. ინაიშვილებმა, ვერულიძეებმა, გუნთაიშვილებმა და სხვებმა. ამ ხეობაში სათუთად შემონახული საგანძური სოფლის მკვიდრის ასლან ინაიშვილის მეცადინეობით შეიკრიბა, როგორცაა წიგნადაც გამოიცა.

სოფელ ქობულეთშივე იყო განთავსებული ქობულეთის მმართველების, თავდგირიძეთა ციხე–რეზიდენცია. გურიელებთან ნათესაური ხაზი თავდგირიძეებს ქობულეთის საზოგადოებრივ–პოლიტიკური დაწინაურების ყველა

პირობას უქმნიდა. ალიფაშა თავდგირიძემ ოსმალთა იმპერიის ლაზისტანის სანჯაყბეგობასაც მიაღწია. ერთიანი საქართველოს იდეის ირგვლივ გაერთიანებულ ქობულეთელთა პასუხი იყო ფოლკლორში ასახული სიმღერების დაბადება „ალიფაშამ გვიღალატა“ და „ხასანბეგურა“

მე-18 მე-19 სს მიჯნის მეგლია სოფელ ქობულეთში მეგრელიძეების ოჯახშიშემონახული ე.წ. „დედაბრული“ ხელით შესრულებული ლოცვებისა და შელოცვების ხელნაწერი წიგნი“ (wikipedia.org).

ისტორიულად ქობულეთის რაიონისთვის, ისე როგორც მთლიანად აჭარისათვის ყველაზე უმძიმეს პერიოდად მუჰაჯირობა ითვლება, რომელმაც აუნაზღაურებელი ზარალი მიაყენა ქვეყანას.

ქობულეთიდან მოსახლეობის მუჰაჯირობამ ყველაზე ფართო ხასიათი მიიღო ბათუმის ოლქის სხვა რეგიონებთან შედარებით. ამის მიზეზი ისიც იყო რომ, ქობულეთი უფრო მეტად დაზარალდა რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლის ომის შედეგად. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ხალხის მასების გასახლებას აქედან ჯერ კიდევ რუსების შემოსვლამდე ჰქონდა ადგილი, რაშიც თურქების აგენტების აქტიური ხელიც ერია. ომის დამთავრების სემდეგ კი ჩურუქსუს მაზრა თითქმის ნახევრად დაიცალა (მეგრელიძე, 1964:48) ქობულეთელთა გადასახლების ერთ-ერთი ინიციატორი ალიფაშა თავდგირიძე იყო (იქვე გვ. 33).

სამეცნიერო ლიტერატურაში მუჰაჯირობის მთავარ მიზეზად ზოგიერთი ავტორი რელიგიურ ფაქტორს (მუსლიმანურ ფანატიზმს) ანიჭებდა უპირატესობას, ზოგიც, სოციალურ - ეკონომიკურ და პოლიტიკურს. სინამდვილეში ყველა ფაქტორი ერთად აღებული განაპირობებდა მოსახლეობის მშობლიური ადგილებიდან აყრასა და უცხოეთში ლტოლვას (კახიძე, 2004: 14). იმავეს ადასტურებენ ამ მოვლენის თანამედროვე ს. მესხი და ალ. ფრენკელიც.

ოსმალთა მმართველობიდან ამ კუთხის განთავისუფლების პერიოდში მოსახლეობის ერთი ნაწილი შექმნილი ეკონომიკური პირობებისა და საომარი სიტუაციის გამო ოსმალეთში ადრე გაიხიზნა. ამ პერიოდში აჭარელთა ოსმალეთში გახიზვნა „მუჰაჯირობის“ სახელითაა ცნობილი, რაც რა თქმა უნდა, არაა სწორი გამოთქმა, ვინაიდან სიტყვა „მუჰაჯირი“ ნება -სურვილით გადასახლებულს ნიშნავს, აჭარლებს კი ოსმალთა რუსეთის ჯარის აჭარაში შემოსვლამდე ძალითაც მიერეკებოდნენ (მგელაძე, 2014: 140).

ბერლინის ხელშეკრულების გადაწყვეტილებით, რუსეთს შემოუერთდა 250 ათასი მოსახლე, ამავე ხელშეკრულებით ბათუმი გამოცხადდა პორტო-ფრანკოდ. იგივე დოკუმენტი ადგენდა აჭარიდან ოსმალეთში მუჰაჯირად წასვლის ვადასაც – 1879 წლის 8 თებერვლიდან 1882 წლის თებერვლამდე (ახვლედიანი, 1978:161).

მუჰაჯირები - სხვა ქვეყნებიდან ოსმალეთში ნება-სურვილით თუ მოტყუება-ძალდატანებით გადასახლებული პირები და ოჯახები მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მიწის მფლობელის თავისებური, შეღავათიანი განრიგით სარგებლობდნენ. პორტას მთავრობის 1856 წლის კანონით მუჰაჯირების დასახლების ახალი პირობები განისაზღვრა (სცსია, ფ, 545, ს, 2, 3, 3).

კანონი მაცდურ და ბოროტ განზრახვას ემსახურებოდა. ისედაც დაბეჩავებულ და შეშინებულ ხალხს ოსმალთს აგენტები უარესად აშინებდნენ, თავად პირობები კი მომხიბლავი და მისაღები იყო.

მუჰაჯირებისათვის კანონით სახელმწიფოს ნოყიერი ადგილები უნდა გამოეყოთ იმ რაოდენობით, რამდენის დამუშავებასაც გახიზნულები შეძლებდნენ. მუჰაჯირებისთვის მიწები ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე მიეზომათ. ისინი ოსმალეთის აზიურ ნაწილში გადასახლებიდან 12 წლის მანძილზე გადასახადებისგან თავისუფლდებოდნენ. მუჰაჯირს მიზომილი მიწის გაყიდვა დასახლებიდან მხოლოდ 20 წლის შემდეგ შეეძლო. ოსმალების საუბრებში, წერილებსა და პროკლამაციებში მოსახლეობას ერთი წლის საკვებს სამოსახლო მიწის საუკეთესი ნაკვეთებისათვის თესლს, სახვნელ იარაღს, ბინების, სკოლებისა და მეჩეთების ასაგებად სათანადო ფულად რესურსს პირდებოდნენ. ოსმალურ ბროშურებში ასევე ნათქვამი იყო: რუსეთის ქვეშევდომობაში დარჩენილ აჭარლებს „სულითა და ხორცით წარწყმედა მოელით“. ბუნებრივია, ეს იყო მაცდუნებელი დებულება, რამაც გარკვეული შედეგი გამოიღო. ოსმალეთში ჩერქეზები, აფხაზები და ქართველები - აჭარლები მასობრივად გაიხიზნენ (მგელაძე, 2014:140).

მუჰაჯირობის ტრაგიკული ისტორიის წლებს და მასთან დაკავშირებულ ამბებს აჭარაში ახლაც გულსევდიანად იხსენებენ: „რუსების მოსვლის მერე ხოჯები და ფაშები ხალხს არწმუნებდნენ, რომ ოსმალეთში უნდა წასულიყვნენ. თუ არ წავიდოდნენ რუსები ოჯახს აგიწიოკებნო, მეგემ ტყუოდნენ. ფაშებს სულთნიდან დავალება ქონიათ, რომ ხალხი გადაესახლებინათ, გაებრიყვებინათ. ყველაზე დიდი ცოდვა კი ალი ფაშას ჰქონდა. ბოლოს ხალხს პასუხიც კი მუუკითხია - „რაზე მოგვატყვილე და ჩვენი ცოდვა დეიდეო“, მუჰაჯირების ნაწილი თურქეთიდან უკან დაბრუნებულა. ზოგი კი გზაში დაღუპულა და საფლავებიც არ დარჩენილა. გამწარებულ ხალხს ალი ფაშა შუუპყრიათ და გამდნარი ოქრო ჩაუსხათ პირში „ოქრო გიყვარდა და ეგებ ამით გაძლეო“. განაწამებ ხალხს ალი ფაშაზე შური უძევიათ“ (მთქმ. ნ. მიქელაძე. დაბ და მცხ. სოფ ნენიაში. ამჟამად გარდაცვლილი. 1993წ. ავტორის არქივი). მსგავსმა ქმედებებმა მოსახლეობას რეალური სურათი დაანახა და ბევრი მათგანი გადასახლებას გადაარჩინა.

როგორც ცნობილია, ადგილობრივთა გასახლების საქმეში ოსმალთა სამსახურში მყოფ ქართველებს იყენებდნენ, რომლებიც დიდი ძალისხმევით არწმუნებდნენ ქართველებს, რომ ოსმალეთში გადასულიყვნენ.

ოსმალთა მომხრეთა აქტიურობასა და ძალადობაზე საუბრობს ს. მესხი: „ქობულეთში ყოფნის დროს ჩვენთან მოვიდა ერთი პატარა 12-14 წლის ქობულეთელი ბიჭი, რომელმაც შესჩივლა თ. გრიგოლს: ნიზამები შემოშპენ სახლში, პაწაი ძამაი, დაი და ძამაი წაიყვანეს. მეორემ სთქვა, რომ ჩვენ ყანაში ვიყავით სამუშაოთ და დედაკაცები ძალათ წაათრიეს ბათუმში“ (მესხი, 2000:109).

1878 წლის აგვისტოში გენერალ-მაიორი ტრეიტერი კი კავკასიის მთავარ-სარდალს სწერდა: „ჩემს ნაწილებს შეურთდა თავადი ერისთავის ნაწილები და 24 აგვისტოს დავიძარი ბათუმისაკენ, 25 აგვისტოს ავიღეთ ხულო, ფურტო, ჭვანა... შემდეგ ქედა. აჭარის ფარგლებში ყველა გზაზე რაზმის მოძრაობას ზემო და ქვემო აჭარის დეპუტაცია და მოსახლეობა ხვდებოდა პურ-მარილით, ერთი სიტყვით, მცხოვრებთა განწყობილება კარგია“ (Материалы для описания русско-турецкой войны 1877-1878 г.г., стр. 254).

ოსმალეთი ამაოდ იმედოვნებდა, რომ სამუსლიმანო საქართველო რუსეთს აჯანყებით დახვდებოდა. რაკი ვერ შეძლეს მოსახლეობის საყოველთაო ამხედრება, აგენტურამ ახლა ხელი აჭარლების ოსმალეთში გადასახლება სცადა, რაც ჯერ კიდევ აჭარასთან ოსმალების დამეზობლებიდან, XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. ეს პროცესი აჭარაში მეტ-ნაკლებად, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე გაგრძელდა, თუმცა გადასახლებამ - მუჰაჯირობამ მასობრივი ხასიათი 1877 წლიდან, ე.ი. რუსეთ-ოსმალეთის უკანასკნელი ომის დაწყებიდან მიიღო (მგელაძე, 2014: 143).

ქართული პრესა აქტიურად აქვეყნებდა ინფორმაციას მუჰაჯირთა შესახებ: ზ. ჭიჭინაძე წერდა: „ბათუმიდან გვამცნობენ, რომ ამ რამდენიმე დღის განმავლობაში, ჩამოსულა იქ ორასამდის მოსახლე კაცი მაჭახლიდან, რომელნიც ტრაპიზონიდან გემს უცდიან ოსმალეთში წასაყვანად, ანუ გადასასახლებად. საცოდაობა იყო ამათი ნახვა, მშიერი - მწყურვალე დედაკაცები და ბავშვები რამდენიმე დღე ეყარნენ ზღვის ნაპირას, გემს ელოდებოდნენო“ (ჭიჭინაძე, 1914: 111). ხალხი სრულ ანარქიას განიცდიდა, არ იცოდნენ, ვისთვის დაეჯერებინათ.

„**დროების**“ მოწინავე წერილი გვაუწყებს შემდეგს: - „გაზაფხულდა და ხელახლა მოგვდის ცნობები, რომ ბათუმის მაზრიდან ხალხი მიდისო, მაჭახლიდან 200 კომლი წავიდა, მიდიან აგრეთვე ქობულეთელები, ზემო აჭარიდან და ქვემო აჭარიდან ხომ შარშან დაცარიელდა თითქმის, ხალხი სტოვებს მამაპაპეულ მიწა-წყალს, სახლ-კარს, რაც გააჩნია, არ დასდევს იმას თუ რა მოელის შემდეგში. ასეთი უბედურებისკენ ერთი მხრით ჩვენი მოხელენიც

აქეზებდნენ: „წადით გადასახლდით! ჩვენთვის თქვენ აღარ ხართ საჭირო, თქვენ მაგიერ აქ ჩვენთვის სხვა ხალხს დავასახლებთო. ერთის მხრით ამისთანა ჩვენ-ბური მქადაგებელნი იყვნენ და მეორე მხრით, მათსავე გვერდით სტამბოლიდან მოსული მოლები და ხოჯები, რომლებიც ეუბნებოდნენ: „წავიდეთ ოსმალში, აქ თქვენ დასადგომი პირი არ გაქვთ, რუსის ხელში თქვენ ვერ გაძლებით. გიაურთ მართლმსაჯულება მაჰმადიან კაცს არასოდეს შეიწყნარებს. მაჰმადის ბრძანება არის, რომ ვინც გიაურის ქვეყანაში მოკვდება, იგი ედემს ვერ ეღირსება, წაწყდებაო“ (ჭიჭინაძე, 1914: 112).

მუჰაჯირებს პირველად გაჭირვებით უცხო ბუნებრივ პირობებთან შეგუება, ხშირი ყოფილა ავადმყოფობა და სიკვდილიანობა. ბევრიც გზაშივე დაღუპულა გემით მოგზაურობისას, ზოგიც კატასტროფაში მოჰყოლია ზღვის ღელვის დროს... აი რას იხსენებენ „ჩვენებურები“: „ჩვენ თავზე, წისქვილის ქვა არ დაბრუნებულა მარტო, სხვა ყველამფერი გადაგვხდა, მუჰაჯირობაში დიდი ღეზაბი გავწიეთ, გაჭირვებისგან დერდით გევლეწეთ, თვალებზე ცრემლი და ზრუგში ოფლი არ შეგვშრობია ცხოვრებაშიო“, - იგონებენ ღრმად მოხუცი მუჰაჯირები (ფუტკარაძე, 1993: 16).

ქობულეთიდან მუჰაჯირად წასულები ახლა თურქეთის რესპუბლიკის სოფელ აქჩაიში ცხოვრობენ: ლომინაძეები (ლომანოვლები), ხახუტაიშვილები და ჩელებაძეები. მათ შესახებ საინტერესო ცნობები ჩაუწერია მამია ფაღავას. იგი წერს: მათთან საუბრისას ერთ-ერთმა მუჰაჯირთა შთამომავალმა მუჰაჯირობასთან დაკავშირებით თქვა: „მათ რომ დაამიწყდნენ თურქები არ დაამიწყებენ... ასი წელი იქნა, ას ოცი წელი იქნა ჩვენი აქ ჩამოსვლიდან გულში ვერ შეიდვენ“... მოგვიანებით - თურქების ქართველებთან დამოკიდებულება კი ერთი წინადადებით გამოხატა: „სახეში გიგიცინებს, უკანედან შეგაგინებს“ (ფაღავა, 2016: 59).

თავდაპირველად, მუჰაჯირებს დიდ სიდუხჭირეში უხდებოდათ ცხოვრების დაწყება. ისინი დიდ იმედგაცრუებაში დარჩენილან. მათ სხვა გზა არ ჰქონიათ. უმეტესობას უკანასკნელი დანაზოგიც კი არ აძლევდათ უკან დაბრუნების საშუალებას. ისინი იძულებულნი ყოფილან ბედს დამორჩილებოდნენ და ცხოვრება როგორმე გაეგრძელებინათ. მათი ნაამბობიდან გამომდინარე, კარგად ჩანს, თუ რა მძიმე პირობებში უცხოვრიათ: „დედეი მეგემ უნთას, და დამჯდარიყო, სივრისინეგებმა, ბუზებმა შეგვჭამნო და ამოვდენ აქა. ზაფხული კაია და ზამთარში ვერ გეიხედავ გარეთ“ (ფაღავა, 2016: 68).

ქობულეთიდან წასულ მუჰაჯირთა მოგონებები, მათი სიყვარული მშობლიური მიწისადმი, ზღვისადმი მოუშუშებელ ტკივილად და დაუვიწყარ მოგონებად ქცეულა. ისინი იგონებენ: „მუჰაჯიროში წამოსული ჩვენი ოჯახი მთებში ცხოვრობდა, ბაღნები ეზოში ვითამშებდით. მზის ჩასლიხან ნენეი გადმოგვცახებ-

და: ამოით ახლა სახლში, მზეი ზღვაში ჩევდა უკვე, დაღამდაო. მიკვირდა, რომე, ჩვენთან მზე მთებს ეფარება საღამოობით, მთებს უკან ჩადის, ნენეი ზღვას რატომ ამზობსო. მერე მივხდი, ნენეს მისი სოფელი ახსოვდა ქობულეთში. იქ ხომ ზღვაში ჩადის საღამოობით მზე“. ემიგრანტთა მეხსიერებაში დაღეილი მშობლიური მოგონებები დავიწყებას აღარ მისცემია (ფაღავა, 2016: 22).

ეს მასალები ცხადყოფს, თუ რაოდენ ტრაგიკული ყოფილა ქობულეთელ მუჰაჯირთა ცხოვრება.

ვფიქრობ, მუჰაჯირობის თემა ყოველთვის იყო, არის და კვლავ იქნება ამოუწურავი, დაუსრულებელი ისტორია ბედკრული აჭარისა.

აჭარის ხალხურმა სიტყვიერებამ არაერთი ისტორიული მოვლენა თუ ფაქტი ლექსად შემოგვინახა. ამ მხრივ გამორჩეულია ქობულეთის რაიონიც. აქ უამრავი ლექსი და თქმულებაა შემონახული, რას ტრაგიკულ წარსულს გაგავხსენებს.

ხალხურ ლექსში „ლექსი მუხაჯირობაზე“ საუბარია ხინოელების მუჰაჯირად წასვლაზე. ბეგების, მოლების შეგონებასა და ფარისევლობაზე:

„ხინო მუხაჯირად მია,
ჭახათლებს სტკივით მუცელი,
აჭყვისთვლებიც აპირებენ,
წყავს რუმ გასცივა ფურცელი“...

თუმცა, ლექსის მოცემულ ნაწილში, კარგად ჩანს საზოგადოების აზრის გაყოფა. ნაწილი რუსეთის პოლიტიკის, ნაწილი კი ოსმალეთის მხარეზეა. ასევე მნიშვნელოვანია ინფორმაცია ჩინსა და დაპირებულ თანხაზე, რაც ლექსის ავტორის ერთ - ერთ მთავარ სათქმელს წარმოადგენს:

„ქობლეთლებიც ასე ჩივა,
ჩვენ არ გვინდა თათრის პური,
რუსს ავართვით თეთრი ფული,
გულზე დევკიდოთ მენდლები“...

მთქმელი გულდაწყვეტით აღნიშნავს მუჰაჯირთა ბედის შესახებ, რომლებიც ბეგებისა და მოლების მსხვერპლნი გახდნენ:

„ვინცხამ მუხაჯირში წევდა,
შიმშილით წყდება სუნთელი,
ტირილ-ყვირილით მოჰრბიან
ოხტომს ზედაი კეჭიეთლები“...

ასევე ლექსის ერთ მონაკვეთში კარგად ჩანს ხინველების აქტიური, „ძღვენი“ (ჭვირთად წეიღეს მანათები) დატვირთული შორეული მგზავრობის ისტორია:

„ჩვენ ხინველებს რას ვუყურებთ
ხავს აღიები ბარათლები,
მუჰაჯირათ რომ წევიდენ,
ჰვირთად წეიდეს მანათები“...

თუმცა ბოლოს ტრაგიკულადაა გადმოცემული ლექსის დასასრული:

„ქვბლიანი მათ დააფსეს
სერ-გადაღმა აჰარლები.
დეილოცა მათი ჯანი
ჩამოირიგეს ოჯახები“...

(ლექსი მუჰაჯირობაზე).

(აჰარის სახალხო მეღელესეთა ანთოლოგია, წიგნი გამოვიდა ემენ
დავითაძის რედაქციით, 1993:403).

მუჰაჯირთა ნაწილი ხშირად აჰარაში ბრუნდებოდა...

„დაგველები გამგზავრდენ,
გადიკიდენ ინთები,
შით ჩააწყვეს საგზოლები,
თურქეთში რუმ ჩევიდენ,
აღარ ხონდენ აფერი“...

ოსმალეთში ვაივაგლახით ჩასულ მოტყუებულ, მშიერ-მწყურვალ მუჰაჯი-
რებს დაპირებული „სამოთხე“ ადგილები არ დახვედრიათ და იმედგაცრუე-
ბულნი ერთმანეთს ეკითხებოდნენ:

ერთმანეთსა ჰკითხავდნენ,
სადაა ჩვენი ადგილი?
დამირჩენ უკაცრავადა
აღარ იყო ადგილი (იქვე გვ.403).

თურქეთის საზღვრებს მიღმა დარჩენილთა სატკივარი ისევ საქართველო
და საზღვარს გადმოღმა დარჩენილთა ბედი ყოფილა:

ბათუმ იქით კახაბერი,
ჩემ ბაბოიდან რა ხებერი? (შოიშვილი, 2016: 259).

მუჰაჯირებს, თავდაპირველად, დიდი დაპირისპირება ჰქონიათ დამხდუ-
რებთან - თურქებთან, ბერძენ-რუმებთან, სომხებთან. „სკოლაში ბაღანამ წა-
მაქცია. გავჰერსდი, ქართულად დავაგინე. მასწავლებელმა გიმიბლეზდა და ენაზე
ლემსი დამასო, გურჯულაი რატომ დეილაპარიკეო“. თურქები ათასგვარ სასჯელს
იგონებდნენ მშობლიურ ენაზე მოსაუბრეთა დასასჯელად (ფალავა, 2016:28).

სამეცნიერო ლიტერატურაში მუჰაჯირობის მთავარ მიზეზად ზოგიერთი
ავტორი რელიგიურ ფაქტორს (მუსლიმურ ფანატიზმს) ანიჭებდა უპირატესო-

ბას, ზოგიც, სოციალურ - ეკონომიკურ და პოლიტიკურს. სინამდვილეში ყველა ფაქტორი ერთად აღებული განაპირობებდა მოსახლეობის მშობლიური ადგილებიდან აყრასა და უცხოეთში ლტოლვას (კახიძე, 2004: 14). იმავეს ადასტურებენ ამ მოვლენის თანამედროვე ს. მესხი და ალ. ფრენკელიც.

ბერლინის ხელშეკრულების გადაწყვეტილებით რუსეთს შემოუერთდა 250 ათასი მოსახლე. ჩვენებურთა და აქ დარჩენილ ხალხთა მუჰაჯირობის ავბედი-თობას ალი-ფაშა თავდგირიძეს აბრალებდნენ, რაც კარგად ჩანს ხალხურ ლექსში „ალი-ფაშამ გვიღალატა“:

**ალიფაშამ გვიღალატა,
ჩაგვიყვანა კვირიკეში,
მასაც კაი ასე დამართია,
ბაწრით ჩაათრიეს გემში.
მისი ყვირილი გვესმოდა
სუფსას იქით ზაილეთში.
(გვ.15).ბსკვ-საქმე #38).**

ლექსში ნაგულისხმევია ისტორიულად ცნობილი გვარის წარმომადგენელი ალიფაშა თავდგირიძე. მათი გვარი ერთ დროს ცნობილი და გავლენიანი ყოფილა. გურიის თავადებთან კეთილმეზობლური და შემდეგ კი ნათესაური ურთიერთობის წყალობით, ამ გვარის წარმომადგენლებმა მნიშვნელოვან თანამდებობებს მიაღწიეს. ერთ-ერთი ცნობილი თავდგირიძე იყო ალი-ფაშა. კაცი, რომლის სახელსაც უკავშირდება ქობულეთელთა მუჰაჯირობა და ოსმალეთის იმპერიაში მათი საცხოვრებლად წასულა. ფაშა თავდაპირველად სტამბულში, სამხედრო სასწავლებელში სწავლობდა, შემდეგ ოსმალეთის არმიაში მსახურობდა. მოგვიანებით სახლში, ქობულეთში დაბრუნდა და გრიგოლ გურიელს დაუახლოვდა. ერთი მხრივ, გურიელებთან მეგობრობდა, მეორე მხრივ კი, თუ ზაქარია ჭიჭინაძეს დაუუჯერებთ, ღალატისთვის ემზადებოდა. ალი თავდგირიძის სახლში ღამეს ათევდნენ ყაჩაღები, რომლებიც გურიიდან გოგო-ბიჭებს იტაცებდნენ და შემდეგ ტყვედ ჰყიდდნენ ოსმალეთში.

ალი-ფაშა იყო მამუკა თავდგირიძის შთამომავალი. გურიის ერისთავებსა და ქობულეთში გაძლიერებულ თავდგირიძეებს შორის დამაბულობა სწორედ ამ კაცს მიეწერება. მამუკა თავდგირიძე სამი საუკუნის წინ ქობულეთს მართავდა და ოსმალებთან კარგი ურთიერთობა ჰქონდა. გურიელებმა საიდუმლო თათ-ბირი გამართეს, თავს დავეცეთ თავდგირიძეს, ქობულეთი ჩამოვართვათ და გურიას შემოვუერთოთ. თუმცა ერისთავებს უღალატეს და მათი განზრახვა თავდგირიძეს შეატყობინეს. ქობულეთის მმართველმა თავს ახალციხეში გაქცევით უშველა. ჩავიდა ახალციხის ფაშასთან და დახმარება სთხოვა.

თავდგირიძის პირობით, თუ ფაშა დაეხმარებოდა, ის ისლამს მიიღებდა და იზრუნებდა ისლამი ქობულეთშიც მომძლავრებულიყო. ახალციხის ფაშა დასთანხმდა მამუკა თავდგირიძის წინადადებას, მძევლად კი მისი შვილი მაქსიმე დაიტოვა. მამუკა თავდგირიძემ ქობულეთის ბეგობა მიიღო. ბეგი გახდა მისი შვილიც და შემდგომ შვილიშვილებიც. წლების მანძილზეც ცდილობდნენ თავდგირიძეები ფაშის ტიტული მიეღოთ, თუმცა ეს მხოლოდ ალი თავდგირიძემ შეძლო, რომელიც ისტორიას ალი-ფაშა თავდგირიძის სახელით შემორჩა.

ისტორიულად, როგორც ცნობილია, ადგილობრივთა გასახლების საქმეში ოსმალთა სამსახურში მყოფ ქართველებს იყენებდნენ, რომლებიც დიდი ძალისხმევით არწმუნებდნენ ქართველებს, ოსმალეთში გადასულიყვნენ.

ოსმალეთი ამაოდ იმედოვნებდა, რომ სამუსლინამო საქართველო რუსეთს აჯანყებით დახვდებოდა. ისინი მოტყუვდნენ და ეს ავადსახსენებელი მუჰაჯირობა ამდენი ხნის მერეც კი არ ავიწყდება აქაურ და იქაურ თაობებს..

დღესაცაა შემორჩენილ ისტორიები, რომელიც მუჰაჯირობას უკავშირდება: ჩვენ მიერ სოფელ ჭახათში ასეთი ცნობა იქნა ჩაწერილი: „ბეზიაჩემი მუჰაჯარი დათუნაშვილი-რომანაძე ჭახათის გაღმა სოფლიდან, კეჭიეთიდან ყოფილა. როგორც ბევრი, ისინიც მუჰაჯირად თურქეთში 1860-იან წლებში წასულან. იმ პერიოდში ადები პირდებოდნენ იქ კარგ მიწებს მოგცემნო და წასულან. როგორც ყველა დანარჩენი, ისინიც მოტყუებულან. თურქეთში 10-12 წელის განმავლობაში, მუხის ქვეშ პატარა ქოხში უცხოვრიათ, მერე გარკვეული თანხის საფასურად იქედან თურქებს ფელუკით (პატარა ნავი, ბრტყელძირიანი ნავი) მალულად უკან გადმოუყვანიათ. ბეზია ამბობდა - გზაში ძალიან ვიწვალეთო. იქედან დაბრუნებულებს აღარაფერი შერჩენიათ და მერე ცხოვრება ხელახლა აუწყვიათ. ბეზიაჩემი წითელ კვერცხებს ყოველთვის ღებდა, ხახვისა და რაღაცის ფოთლებს ურევდა და საყდართან (აჭყვისთავში) რაღაც-რაღაცებთან ერთად მიჰქონდა (მიქელაძე, მასალები 2017:23).

ყურადსაღებია აქაურთა წეს-ჩვეულებები. მაგალითად, „ძველები ყანას სამჯერ გათოხნიდნენ, ნაკლები არ ვარგიაო იტყოდნენ“. „ყანაში საფრთხობელი იცოდნენ. ჯვრის ფორმას გააკეთებდნენ, მასზე ტომარას ჩამოკიდებდნენ. ბოსტანში, ყანაში დაასობდნენ, ავისულებს, ფრინველებს, ნადირს აფრთხოვსო“ (მიქელაძე, მასალები 2017:17).

მუჰაჯირობის თემას უკავშირდება ტრაგიკული ისტორიები, რომელიც დღესაც არაა მივიწყებული. „სოდომურსა და ჭახათს შორის არის სოფელი „გოგოს ნაკაფვარი“. ამ ადგილს ეს იმიტომ დაერქვა, რომ ქობულეთის ერთ-ერთ სოფლიდან მოუტაცნიათ ლამაზი გოგო, წაუყვანიათ და დაუმალავთ ტყეში ახლანდელ სოდომ-გომურთან ახლოს. იქიდან თურქეთში აპირებდნენ მის

გადაყვანას, მაგრამ ეს გოგო მაგარი პატრონიანი ყოფილა. მაშინდელი მთავრობა ფეხზე დუუყენებია და ეს გოგო უკან დასაბრუნებელი გამხდარა, მაგრამ მცველებს უძალადიათ ამ გოგოზე და დაორსულებულა. და მერე ეს გოგო აუკაფავთ, მას წინაღმდეგობა გაუწევია და იქედან გაპარვა მოუწადინებია და შემოკვდომიათ, და მერე აუჩეხიათ/აუკაფავთ(მიქელაძე, მასალები 2017:11).

აჭარისთვის მიუღებელი იყო მსგავსი ქმედებები, ისინი იძულებულნი იყვნენ ფირალად გასულიყვნენ. მსგავსი ფაქტები კარგად ჩანს ხალხურ პოეზიაში:

ბეჟიოდლის ლექსი
ფირალობაი დავბერდი,
ვერ გავიხარე ამ დროში,
ჩოხა შალი რომ დიმიცდა,
ქეცხოს ვაკერეფ აბაზე.
ხარჯლული რომ სამოგველია,
მუშამბას ვიხვევ ყამაზე,
ბატონის წყალობა მქონდა,
ოთხი ქოსე ოდის ძველი.
უნდომობა შამომეჩვია,
შიგ ვეგდევი ბიჭი,
ძველი კაი მქონდა ტოვი სილაპი,
კიდევა, ყამა და ყალე.
შავათ დილა რომ გათენდა,
შეიქნა ყავლა საკვირველი,
უსულაოტე გაგაგორგე,
მურვანიძე ლანჩხუთელი.
ნაკაიძე წყალს იზახის,
ბეგო დარჩი წყალუსმელი.
(ბსკვ #საქმე # 59გვ.22-23)

აჭარულ ფოლკლორში უხვადაა მასალები აქაურთა გმირობზე, ყაჩაღებზე, მათ ტრაგიკულ სიყვარულზე, რომლებიც არსებულ უსამართლო სიტუაციებს ეწირებოდნენ: „კეკიე მამულიშვილი იყო სოფ. შემოქმედიდან. მან ქალი შეირთო უნებართვოდ, ესე იგი ჯვარდოუწერელი. შემდეგ მოვიდა სახტარზე ლიდელთან, ლიდეს უნდა დეეწერა ჯვარი. ლიდელმა სასტიკი უარი უთხრა: უნებართოთ ქალი არ უნდა წაგეყვანაო. მამულიშვილმა იარაღით დაჭრა ლიდელი. ლიდელი გადარჩა, დატოვა ის სოფელი და საცხოვრებლად ქობულეთში ჩამოვიდა. ეს ამბავი მოხდა დაახლოებით 1910- 1015 წლებს შორის. კეკიე გავარდა

ყაჩაღად. შემდეგ იგი ეეწინააღმდეგებოდა თავისიანებს. ამის შესახებ არის დაწერილი ლექსი. მე ყველა არ მახსოვს ვიცი ასე:

ბალკონზე იჯდა საწყალი,
მეტადრე ჩაფიქრებული;
ხალხის ტანჯვა აწუხებდა,
ამითი უბგერდა გული.
ცაში ქუხილი გაისმა,
მზეს ღრუბელი მოეფარა,
საწყალობელი კიკაიას
სტრიაჟნიკები მოპარა.
უბედურსა დედაშენსა
შენინ თავი არ ატირეს,
გასვენება აუკრძალეს,
ცეცხლი ცეცხლზე მოუკიდეს.
ვერ დავთმობდით, მათ იცოდნენ
და უცდიდნენ ჩვენს ამოსვლას
და ფიქრობდნენ თქვენთან ერთად.
ერთობ ჩვენსა ამოხოცვას.
(ბსკფ-საქმე #38, გვ.57-58).

ამ კუთხეს მსგავსი გმირები და პატრიოტები უამრავი ჰყავს.

ქობულეთში არაერთი ცნობილი ციხეა, მათ შორის, განსაკუთრებული, ყველაზე ცნობილია პეტრა. შემორჩენილია ციხის ნანგრევები. ხელსაყრელი სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო-ეკონომიკური მდებარეობის გამო ლაზე-ბის ამ უძველეს სამოსახლო ადგილზე VI საუკუნეში ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანემ ქალაქი გააშენა. აქვე დაარსდა ლაზიკის ეპარქიის ერთ-ერთი საეპისკოპოსო ცენტრი. ქალაქის ტერიტორიაზე გადიოდა ზღვისპირა ვიწრო გზა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიის პროვინციებთან, ირანთან და სომხეთთან აკავშირებდა. ისტორიულად, პეტრა კონტროლს უწევდა ბიზანტიიდან შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსაკენ მიმავალ საზღვაო-საკაბოტაჟო ნაოსნობას. ბიზანტია და ირანი დაინტერესებული იყვნენ, რომ პეტრა მათ მფლობელობაში ყოფილიყო, რადგან მათი პოლიტიკური და ეკონომიკური ექსპანსია ამ რეგიონში პეტრის კონტროლზე იყო დამოკიდებული. სწორედ ეს იყო ერთ-ერთი მიზეზი VI საუკუნის შუა წლებში ბიზანტია-ირანის ომისა. პეტრამ შემდგომ საუკუნეებშიც შეინარჩუნა თავისი მნიშვნელობა. შუა საუკუნეებში მას ქაჯეთის ციხეს უწოდებდნენ, გარკვეული სავაჭრო მნიშვნელობა ჰქონდა XIX საუკუნეშიც. პეტრის აკროპოლისი ზღვისპირა კლდოვან ბორცვზე

მდებარეობდა, ხმელეთის მხრიდან მას გალავნის გარდა კლდოვანი რელიეფი იცავდა (აქედანაა მისი ბერძნ. სახელწოდება "პეტრა" - ქვა, კლდე). პეტრა მიუვალ ციხედ ითვლებოდა. მისი ნანგრევები დღემდე შემორჩენილი. არქეოლოგიურმა გათხრებმა შიდა ციხის გალავანთან ერთად გამოავლინა სხვადასხვა ნაგებობა, მათ შორის VI-VII საუკუნეების ბაზილიკის საძირკველი, რომელიც პეტრის საეპისკოპოსოს კათედრალის ნაშთია. პეტრის ლოკალიზაციის შესახებ არსებობს სხვადასხვა მოსაზრებაც (*მუსხელიშვილი, 1984:42*) [http:// ka.wikipedia.org/wiki](http://ka.wikipedia.org/wiki). ასევე მნიშვნელოვანია ალამბრის ციხე, რომელსაც ნაწილი კატის ციხეს ემახიან. ნაწილი ფიქრობს აქ ოსმალთა შემოსვლის მერე მხოლოდ კატები დადიოდნენ... მეტს აქ მოსვლას ვერავინ ბედავდა...ამიტომ მას მეორენაირად კატის ციხეს ემახიან (მთქ. მერი რომანაძე. დაბ და მცხ.სოფ. *ზენითში, 78 წ. პირადი არქივი, რვეული #1*).

ციხისძირი - სოფელი აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ქობულეთის რაიონი, შავი ზღვის სანაპიროზე. ზღვის დონიდან 440 მ. -ზე, ქობულეთიდან 9 - კმ-ზე... ფიქრობენ, რომ ძველი წელთაღრიცხვის II ს-ში ციხისძირის მიდამოებში ლაზეთის სახელმწიფოს პატარა ქალაქი იყო. ციხე ააშენა იოანე სტრატეგოსმა 535 წელს. სოფლის სახელწოდებაც ამ ციხიდან მოდის. ბერძნებმა მას პეტრა უწოდეს. ქართულ წყაროებში ქაჯეთის ციხედაც იწოდება. ვარაუდობენ, რომ ვეფხისტყაოსანში წორედ ამ ციხეზეა ლაპარაკი. 1908 წელს ციხისძირში აღმოაჩინეს მდიდარი სამარხი (ნაპოვნია ოქროს ჩარჩოში ჩასმული დიდი ბროლი; ინახება ერმიტაჟში (სურმანიძე, 1987:238).

ქობულეთში განსაკუთრებულადაა შემონახული ქრისტიანული რელიგიის სიწმინდეებთან, ტაძრებთან დაკავშირებული გადმოცემები. თქმულებებში კარგად ჩანს, თუ როგორი სიფრთხილითა და რწმენით ეპყრობოდნენ ეკლესიებსა და მათ მიდამოებს. მაშინ, როცა ისინი იძულებით სხვა რელიგიის აღმსარებლები გახდნენ.

ისტორიულად, ქრისტიანულ სამყაროში, კერძოდ კი საქართველოში, არ მოიძებნება წმინდანი, მოწამე იქნება იგი თუ ეკლესიის გამოჩენილი მოღვაწე, რომელიც პოპულარობით წმ გიორგის შეედრებოდეს. აჭარაში კი ძალიან ბევრი ნანგრევი თუ ეკლესიაა წმ. გიორგის სახელზე აშენებული. ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო კოლონიზაცია სწორედ წმ. გიორგის სახელობის ტაძრის აგებით დაიწყო – ეს იყო „ხანძთა – საყოფელი დიდისა მოწამისა გიორგისა“, რომელიც იქცა არა უბრალოდ პირველ, არამედ მთავარ ტაძრად ტაო-კლარჯეთში. ნიშანდობლივია, რომ გ. მერჩულე კლარჯეთის მეუდაბნოეებს წმ. გიორგის ადარებს (სირაძე 1987: 154).

წმ. გიორგის თაყვანისცემა განსაკუთრებით ძლიერდება X-XI ს-ში, რასაც ფეოდალური მონარქიის აღმავლობასა და სამხედრო იდეოლოგიის დამკვიდრებას უკავშირებენ (გამსახურდია 1991: 172).

XI საუკუნის ლიტერატურაში მკვიდრდება ტრადიცია – წმ. გიორგი, როგორც საქართველოს ზეციური მფარველი. არსენ ბერი მის შესახებ წერს: „მეოხი და მფარველი და ხელისაღმპყრობელი ყოველთა მორწმუნეთაი და უფროისად ნათესავისა ჩვენისაი (არსენ ბერი 1971: 11).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ქართველი მხედრობის გამარჯვებას წმ. გიორგის შემწეობით ხსნის: „წმინდა მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინაუძღოდა მას და მკლავითა თვისთა მოსრვიდა ზედამოწევენულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელი თვით იგი უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგვითხრობდეს სასწაულსა ამას მთავარ-მოწამისა გიორგისსა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955: 341). ანალოგიური შინაარსის ლეგენდა არსებობს ჯვაროსნების შესახებ (ავარინცევი 1991: 275).

წმ. გიორგი დიდად პოპულარული ყოფილა აჭარაში, წმინდანის სახელობის ეკლესიები იყო – ხიხანში, ცხმორისში, ჭვანაში, ჯიხანჯურში, ხინოში, შუბანში, გვარაში, ხუცუბანში, დაგვაში, აჭყვაში, ხალაში, ხულოში. მათს ჩამონათვალს შეიცავს S-1702 ხელნაწერი (1744 წ.): „ლოცვაი ყოვლისა სენისა მკურნალი... წმიდაო გიორგი ჩხარისაო... ხონისაო... ილორისაო... სუჯუნისაო... ჭინათისაო... ამალღებისაო... გორისაო... დვაბზუისაო... **ჭვანისაო... ვაკისჯვრისაო... გოგორეთისაო... კონჭკათისაო... **ჯიხანჯურისაო... შუშანეთისაო... გვარამეთისაო... ხუცუბნისაო... დაგვისაო... ჩაქვისაო... საკურთხევლისაო... ტყვეთა მხსნელო**“ (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების S კოლექცია, ტ. III, ე. მეტრეველის რედაქციით თბ., 1963, გვ. 165).**

ასევე წმ. გიორგის სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული აჭარაში დაცული ტოპონიმები: გორგაულის ხევი (ს. ბზუბზუ), გორგინაული (ს. ვაიო), გორგივლი (ს. ხარაულა, ქიძინიძეები), გიორგილაქედი (ს. ტომაშეთი), გორგიმელეთი (ს. ტომაშეთი), გორგაულები (ს. ჩაისუბანი), სოფელი გორგამეები (ქობულეთისა და ხულოს რაიონები) და სხვა.

წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია ყოფილა **თეთროსანი** (იგი სოფელ გვარა-ხუცუბნის განაპირას მდებარეობს). ეს ტოპონიმი გვხვდება სვანეთშიც, კერძოდ, სოფ. შკედში ნასაყდრალს თეთროსანი ეწოდება (გიორგაძე 1989: VII). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ **თეთროსანი** წარმართული ხანის ტოპონიმია, რომელიც თეთრი გიორგის (იგივე წმინდა გიორგის) კულტანაა

დაკავშირებული (იოსელიანი 1973: 47-54) მკვლევარი რ. სურმანიძე ტოპონიმ „თეთროსნანს“ აკავშირებს „ამირანიანთან“: „ბადრო მათხოვე თეთრონი“. თეთრონი თეთრი რაშია და ეს ტოპონიმი წმინდა გიორგის ცხენზე მიგვანიშნებს. სახელწოდება „თეთროსანი“ წარმართული დროიდან მოდის, ბერძნული „ლევკოთა“ სწორედ თეთროსნის თარგმანი უნდა იყოს. ეჭვი არაა, რომ ეს სახელი ამავე დროს თეთრ გიორგის უკავშირდება და ამიტომაც დარქვეს აქ აშენებულ ტაძარს წმინდა გიორგის სახელი (სურმანიძე 2007: 14).

ტოპონიმ თეთროსნის ძირეული ნაწილია „თეთრი“, ხოლო -ოსანი – სუფიქსია, რომელიც დაერთვის არსებით სახელს, აწარმოებს ზედსართავს და აღნიშნავს რაიმეს მქონებლობას: მანდილ-ოსანი-ი, გვირგვინ-ოსანი-ი, ორდენ-ოსანი-ი... (ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე 1988: 353).

ქობულეთში დღემდე შემორჩენილი ცნობა, რომ ტაძარში სასწაულმოქმედი ხატი ინახებოდა. ქობულეთის ექსპედიციის 2017 წლის ივლისის მასალებმა ერთხელ კიდევ ცხადყო ეს ფაქტი. მთმელები დღესაც იხსენებენ წინაპრისეულ გადმოცემებს წმინდა გიორგის ხატისა და სასწაულების შესახებ. „თეთროსნის წმინდა ეკლესიაში წმინდა გიორგის სასწაულმოქმედი ხატი არსებობდა, რომელიც გაჭირვებულებს შეეწოდა. თურქების შემოსვლის მერე ეს ხატი გადაუმაღავთ, გურიიში გაუტანიათ, მაგრამ სად, ზუსტად არ იციან (რომანაძე ავთანდილ).

ამ ტაძრის სახელწოდებასთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. მათ შორის საინტერესოა ქობულეთის მკვიდრებში დღესაც შემორჩენილი თქმულება, რომელიც საინტერესოა არა მარტო შინაარსით, არამედ ეტიმოლოგიურადაც. მთქმელი იხსენებს, თუ ამ ტაძარს თეთროსანი რატომ უწოდეს. გეოგრაფიული სააღიება მის მშენებლობას უკავშირდება, კერძოდ: „ამ სოფელში ეკლესიას რომ აშენებდნენ (მას მთელი სოფელი აგებდა) მშენებლობისას იქ მოსულა თეთრ ცხენზე ამხედრებული კაცი და მას აუგია ეს ეკლესია, ამიტომ ამ ეკლესიისთვის თეთროსანი დაურქმევიათ (ბაუჟაძე დარიკო, 43 წ. მცხ. სოფ დაგვა (ხუცუბანში), ჩავიწერე 2007 წ. პირადი არქივი).

ქობულეთის მოსახლეობა **თეთროსანს** წმინდა ადგილად მიიჩნევდა და მის წაბილწვას დიდ ცოდვად თვლიდა. ტაძრის ნანგრევებთან შესაწირავითაც მიდიოდნენ და საკვებთან ერთად ფულიც მიჰქონდათ. ამაზე მეტყველებს ბოლო დროს ეკლესიის ნანგრევებთან აღმოჩენილი სხვადასხვა საუკუნის მონეტები. მომლოცველები სანთელს ანთებდნენ და მძიმე ავადმყოფებიც მიჰყავდათ, ლოცულობდნენ და ღმერთს ევედრებოდნენ მათ განკურნებას.

საინტერესო მასლებს შეიცავს ზაქარია ჭიჭინაძის ჩანაწერი, რომელშიც სოფელ ალამბარზეა საუბარი. მან 1890 წელს იმოგზაურა კინტრიშის ხეობაში,

ხოლო თავისი შათაბეჭდილებები 1891 წელს წიგნად გამოსცა, რომელშიც წერს, რომ ალამბარში ერთ ალაგას ეკლესიის ქვები ჰყრია. ამ ეკლესიას წმინდა გიორგი **შუშანეთისას** უწოდებენ. მას ხალხი დღესაც სცემს პატივს. მკვლევარს ტაძრის მიდამოების დათვალიერებისას ერთი ქვის გვერდით ორი კოშტი წმინდა სანთლის ნაჭერიც უპოვნია: „ერთზე 3 კაპ. იყო მიკრული, ხოლო მეორეზე 2 კაპ. ერთი კვირის წინეთ შეეწირათ ეს ფული ერთი ოჯახიდან, რადგანაც მათ ერთი ბავშვი გახდომოდათ ავად“. აქ არამარტი აქაურები, არამედ სხვა სოფლებიდანაც მოდიოდნენ. „ისინი აქვე სწირავენ ხოლმე თავლს, საჭმელს და მამლებს, რომლებსაც ნაშთების გვერდით ტოვებენ და მას არც ერთი ქართველი მაჰმადიანი ხელს არ ახლებს (ჭიჭინაძე 1891: 18).

ეს და სხვა ისტორიული თუ ფოლკლორული მასალები ერთობ მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია, რითაც შეიძლება უკეთესად დავინახოთ ამ ხეობის ისტორია. ის ასევე საინტერესოა ქობულეთის სოფლებში ბოლო დრომდე ქრისტიანული წეს-ჩვეულებების შენახვის შესწავლის თვალსაზრისით, აგრეთვე იმიტაც, რომ დადგდება „შუშანეთის წმინდა გიორგის ეკლესიის ადგილსამყოფელი, რომ მასში მაჭახლის ხეობის შუშანეთი კი არ იგულისხმება, არამედ ალამბრის შუშანეთი. 1944 წლის ექსპედიციის მონაწილენი გვარაში შესწრებიან „**თეთროსნობის**“ დღესასწაულს, რომელიც შემდეგ ავთანდილ იოსელიანის ნაშრომშიც აისახა. მკვლევარი ამ დღესასწაულსა და კახეთის თეთრგიორგობას შორის პარალელს ავლებს და მრავალ მსგავსებას ნახულობს (იოსელიანი 1973: 151).

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის არქივში ინახება ეთნოგრაფიული ჩანაწერები, რომელიც სოფელ ქაქუთში 1966 წელსაა ჩაწერილი. მასში ვკითხულობთ: „ჩვენი წინაპრები იყო სამი ძმა, ფირანაი, აბრამაი, და კოწია (მუხამედი). თურქობის დროს, როცა საზღვარი დაიდო ჩოლოქზე, წინადადება მისცეს ვინც გატატრდებოდა დარჩენილიყო, ვინც არა წასულიყო ჩოლოქ გაღმა. უფროსი ძმები: ფირანაი და აბრამაი წავიდნენ გურიასი. აქ დარჩა კოწია. მოინათლა თათრულად და ადირქვა მუხამედი ძმებმა წაიღეს ჩვენი საგვარეულო ხატი და დაასვენეს სოფ. ნრიალეთის საყდარსი. კოწიას შთამომავლები ქაქუტში გამრავლდნენ. ჩვენ აქაურ ძველ საყდარზე დაგვქონდა შესაწირავი, აღვასრულებდით ლოცვას. საწირავზე მივდიოდით. რაიმე შემთხვევის, უფრო ხშირად ავადმყოფობის გამო. ხოჯა წინააღმდეგობას ვერ გაგვიწევდა. მაგალითად, მე შესაწირავი წავილე იმიტომ, რომ შვილს ტკიოდა თავი. წავილე: ქატამი, ფარა, და ავანთე სანთელი. სანთელს ჩვენ თვითონ თავლის სანთლისგან ვაკეთებდით“ (მთქ. ბერაძე ზაბით, 78წ. საქმე #40).

2017 წლის ექსპედიციის მასალებიც იმასვე ადასტურებს და თანაც იხსენებენ, მათი წინაპრები როგორ უკრძალავდნენ ეკლესიის მიდამოებიდან თვით ხის ტოტემის, ქვების და სხვათა ნივთების მოტანას. ყველამ იცოდა, იქიდან თუ რამეს წამოიღებდნენ, „იმ ოჯახის შვილები ვერ გაიხარებდნენ“ შესაწირის მიტანა და მიყვანა კი შეიძლებოდა.

ქობულეთში დაცული რიგი ფოლკლორული მასალები კონტამინირებული სახითაა წარმოდგენილი. ამ კუთხეში ქრისტიანულ ამბებთან ერთად მუსლიმანური რელიგიის, ერთ-ერთ ფეილამბერს ამბავია შემოჩენილი. სადაც წინასწარმეტყველობაზეა საუბარი. კერძოდ, „ჰეზრეთი ალის ამბები“. „ჰეზრეთი ალი ღმერთ გამჩენის ფეილამბერი იყო. ჰოდა მაგი ქააბეს მიდის. გულბახჩა (გულბახჩა- ბალი არის ღმერთიდან გაკეთებული ქააბეში ძუნკალაი (დედალი) ძალლი წევს იქანა ეიდა ლეკვები ყეფენ ამ ძაღლის მუცელში.

ჰეზრეთი ალიმ დეიფიქრა, ძალვან გუუკვირდა რუმე ეს რა დევნახე. ეს რა ალამეთობა (საკვირველება) არისო დაფიქრდა, ერთ საათს გაჩერდა ტირილი დეიწყო ეს რა დევნახეო.

წევდა ჰეზრეთი ალი მუხამედ ფეილამბერთან, მისი სიძე იყო, ჰეზრეთი ფატყუმე ყავდა ცოლად. ამასნა დეეკითხოს რუმე ასე ძუნკალაი ძალლი იწვა და ლეკვები ყეფდნ და ამის მაჰანა (მიზეზი) რა არისო.

– მაგიო, დიდი რამეს ნიშნავსო, უთხრა ეფენდუზიმმა (მუხამედ ფეილამბერმა) – ჰეზრეთი ალის. ეს ნიშნავს რომ იმფერ დროში შევა ხალხი რომეო წვიტი იყეფებსო და დიდვანის სიტყვა აღარ გაჭრისო“ (ბსკფ-საქმე #38, გვ. 20).

ქობულეთის ფოლკლორში უხვადაა წარმოდგენილ ყველა სახის პოეზიის ნიმუშები, ჩვენ რამდენიმე მათგანზე შევჩერდებით. რამეთუ აჭარულ ფოლკლორში, მიუხედავად, მუსლიმანური რელიგიის აღმსარებლობისა საწესჩვეულობო ლოცვებში ისევაა შემორჩენილი სამობის ტრიმეტრი:

„ლოცვა მომწვარისა“

სახელითა მხითითა, მამითა ძითა,

სულითა წმინდითა.

ლოცვა რისა?-მომწვარისა.

წითელ პარიასკებს წითელი ხუცევი

ქვას ხნიდა, ქვიშას თესვიდა,

ვის მოსტრიაქვა ხნული, ქვიშა თესული,

მომწვარი გამწელეებული, ტკვაფჩი ზეით ასული,

სიმწარე გარე გამოსული.

(გვ.20).ბსკფ-საქმე #38).

ასევე მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია ლოცვა „საწერელისა“:

ლოცვა საწერელი (ფჩხილის რომ ჩაგეზრდება, ძაღლის ფჩხილა)
სახელითა მხითითა, მამითა ძითა,
სულითა წმინდითა.
ლოცვა რისა?- საწერელისა,
საწერელი შემეყარა გუშინსა დილასა,
დღესა შვადღიხანა.
საწერელო, შენ სად მიხვალ?
კაცთან, დასამასითებლად
ძვალისა მოსატეხელად,
რბილისა დასალპობელად
სატირლად საყვირლად.
რაა მისი წამალი/
ელანი, მელანი,
კაცი მწერალი
ძეწნისა ცილი
კვერცხისა ცილი
ლერწამი ქინძი.
ვაი რა ვთქვი თავისა ჭირი გამაქარვებელი.

(გვ.19).ბსკფ-საქმე #38).

ზოგადქართულ სიტყვიერებას ეხმიანება აქ შემონახული „ლოცვა თვალისა“:

(ქობულეთის რაიონი, სოფ. აჭყვისთავი, მთქ. თხილაიშვილი სონია ხუ-
სეინის ასული).

„ლოცვა თვალისა“
აგერ მოა შავი წყალი,
მას მოქონდა შავი გველი,
ჩავყავ შავი ყავარჯენი,
ამოვიღე შავი გველი.
ავჩეხე, ჩავჩეხე,
ჩავყარე ქოთანსა.
ვადულე, ვათახთახე,
ამოვიღე, მივკიდე ღობესა.
რავარც იგი ღრებოდეს, ჭკნებოდეს,
ისე იმფრად ავი თვალის შემხედვალი
ღრებოდეს, ჭკნებოდეს.

(გვ.18).ბსკფ-საქმე #38).

უხუცესების აზრით, თავისტივილის ყველაზე კარგი ლოცვა იყო „შაკიკის ლოცვა“, რომელთა ვარინტები დღესაცაა შემონახული:

„შაკიკის ლოცვა“

ურიას ქორწილი აქვს,
ჩემი შვილი წოუყვანია
შაკიკი შემომეჩვია,
რაა მისი წამალი?
უხმარი ნემსი,
ყირმიზი ძაფი,
სამყური ბალახი,
გადაუსვი და გამოუსვი,
თვალი დატიე უმანკო.

შეჭრეტილის ლოცვა(დახსნილი//დაბსკნილი//ძარღვგასკნილი)

შეჭრეტილი ხარ, შებეჭდილი ხარ,
ადამ დიეცა, სისხლი ჩიექცა.
ჟუჟუ ძაღლმა უკბინა,
შავმმა ძაღლმა ურქინა,

ჟუჯუ ზაღლი ხიდზე გევდა,
ხიდი წყალმა წეიღო,
წყალმა ზღვას მისცა,
ზღვამ ლომპურად მოიცვა.

ზღვას გაღმა ერთი ჰიმნაირი იღვა,
ზედ იჯდა სამი მტრედი.
ზედ ევედი უხელოდ,
ცამოვედი უფეხოდ,
დავკალი უდანოდ,
შევწვი უცეცხლოდ,
შევწამე უპიროდ.
შეჭრეტილი ხარ, შებეჭდილი,
უჰუ, გამოდი!

ზემოაჭარულის მსგავსად, ქვემოაჭარულშიცაა დაცული მატავრას ლოცვის ვარიანტები, რომლებიც ქრისტიანული ლოცვის საწყისი ფორმით იწყება:

სავაჟოს ლოცვა (მატავრა) ყელმოსწრებულისა (რომ უჭერს ყელსი)

სახელითა მხითითა,
 მამითა, მზითა,
 ლოცვა სავაჟოსა.
 ზედან ჩამივარდა
 ერთი ფიქანი ქვისა,
 ზეთ ეწერა
 შვიდი სიტყვანი ხვთისანი,
 ერთი-სავაჟოსანი,
 მეორე -პილწის ქაროსანი,
 მესამე-ყელმოსწრებილისანი,
 მეოთხე-გაქარდოსანი.
 (გვ.122-23).ბსკგ-საქმე #38).

ასევე საინტერესო ისტორიულ ამბავს ეხმიანება ნიკოლოზის პერიოდის ფოლკლორული ნიმუში. მაგ. თუ **ნიკოლას წინააღმდეგ იბრძოდნენ, დაკავშირებით ამბობდნენ:**

გაუმარჯოს ერთობას, ძმობას აფხანაგობას.
 ჩვენ ზრუქში გასუქებული.
 ნიკოლაი ძირს!
 ვაი ნიკოს, ვაი ნიკოს,
 მალე ნახავ, ძირს რომ იყოს.

აღნიშვნის ღირსია, აქაურთა სიტყვიერებაში დაცული, **სიზმართან დაკავშირებული გამოცანა:**

თვალდახუჭული ვნახულობ
 თვალგახელილი არია.
 აბა თუ იტყვი რა არის,
 გამოიცანი ჩქარია-
 პასუხი(სიზმარი).
 (გვ.16).ბსკგ-საქმე #38).

მთქმელი: სურიე ალის ასული ბალაძე, 40 წლის, სოფელი აწყვისთავი, ქობულეთის რაიონი.

ასევე მნიშვნელოვანია 2017 წლის ზაფხულის ექსპედიციის მასალები. აქ ვხვდებით წარმართული პერიოდის თქმულება-გადმოცემებს. წარმოდგენილ მასალებში ავსულებზე და მავნე ძალებზეა საუბარი: მაგალითად, „ჭინკების ღელე“. მთქმელები საინტერესოდ ყვებიან გეოგრაფიულ ადგილის სახელწოდებასთან დაკავშირებულ ამბავს, სადაც მისი გენეზისი ჭინკების სამყოფელს უკავშირდება. სოფელ აჭყვასთან, საზღვარზე იყო და არის „ჭინკების ღელე“.

ძველ პერიოდში თურმე აქ ვინც გაივლიდა ძალიან ეშინოდათ. ამ ღელესთან დაკავშირებით რამდენიმე ვარიანტის გადმოცემა არსებობდა. ნაწილი თვლიდა აქ ჭინკები ცხოვრობდნენ, ნაწილი - ლომპაპები, ნაწილი კი მათ სირინოზებს უწოდებდნენ. იმათ ცნობიერებასი დალექილია არქაული გადმონაშთი ჭინკების ისტორიების შესახებ. მოქმედები აქტიურად იხსენებენ წინაპრების მონათხრობს: ისინი ღამით ქორწილს იხდიდნენ და ძალიან საშიში ყოფილა იქ გავლა, ამიტომაც ყველა ერიდებოდა იქ ღამით გავლას. იმ მიდამოებში ისინი თავიანთი სილამაზითა და სიტყვებით გამვლელს ატყვევებდნენ და მათთან მიჰყავდათ. იქ მისული კი მერე ადამიანურ ცხოვრებას ვეღარ უბრუნდებოდა და გიჟდებოდა. ამასთან დაკავშირებით, ძველი ხალხი ახალგაზრდებს აფრთხილებდნენ - იქ ნუ გაივლით, იქ ნუ მიხვალთ „ნამსკვლავებია“ (ვარსკვლავების ჩავარდნილი ადგილებია) და ავად გახდებითო. განსაკუთრებით კი ეკრძალებოდა მელოგინე (ახალ ნამშობიარები) ქალებს, რამეთუ მას ალი დაეცემოდა (მიქელაძე, 2017 წლის ექსპედიციის მასალები, რვეული #3, პირადი არქივი, გვ. 13).

სოფელ ზენითში, ასევე, ფიქრობდნენ რომ კეთილ ადამიანებთან ერთად ცხოვრობდნენ ბოროტი, კუდიანი ადამიანები. მათი გადმოცემით, კუდიანები ღამით შეიპარებოდნენ და ბავშვებს კლავდნენ. ისინი თვლიდნენ, რომ ეს ბავშვი კუდიანი ქალის მისვლით გარდაიცვლებოდა. წინაპართა გადმოცემით, ჭინკებს ჰქონიათ დღესასწაული, სადაც ბავშვების შეწირვა ხდებოდა და ეს ბავშვები სწორედ ამისთვის სჭირდებოდათ. მას „ჭინკების დღესასწაულს“ უწოდებდნენ. ჭინკების მეთაურს რომპაპი//ლომპაპი ერქვა. ასევე, იხსენებენ, რომ ეს მდინარე ეს მდინარე რამდენჯერმე ადიდებულა და სოფელისთვის ზარალი მიუყენებია. თუმცა ასევე ამბობენ: ვინც „წმინდა“ ანუ კეთილი იყო ის გადარჩა. ისინი განსაკუთრებით სუსტი ნებისყოფის მშობიარე ქალს ებრძვიან და ამარცხებენ „მელოგინე თუ სუსტი ნებისყოფისა, მას ადვილად ერჩიან და აგიჟებენ. იმათ წყლის პირას ხდებიან და მათთან მიჰყავთ. მერე ეს ქალები ჰკუიდან გადადიან და იღუპებიან. ისინი უჩინარი არიან. ცისაც დაიმორჩილებენ „დაიჭერენ“ ემახიან: „მოდო, მოდო, მათ ყველას სახელი იციათ. ისინი სირინოზები არიან, დიდ ძალას ფლობენ“ (მიქელაძე, მასალები, 2017:1).

საყურადღებოა ცოდვა-მადლთან დაკავშირებული გადმოცემები.

საინტერესოა ისტორიები, რომელიც ხიდების მშენებლობას უკავშირდება: „ქემერქოფის ამ ხიდის მსენებლობაში იმდენი ადამიანი მუშაობდა, რომ საკვები აღარ ეყო, გადავიდნენ ხინოდან ზემო აჭარაში და იქიდან ჩამოიტანეს ლობიო, თაფლი და კვერცხიო. ძველები იტყოდნენ, ჭვანელებმა ბევრი პროდუქტი გვაჩუქესო“. ასევე ცოდვას უკავშირებენ ერთ-ერთი ჯამის მშენებლობას. „სოფელ ქობულეთში არის ნაჯამვარი, სასაფლაო, („ვაყოფი“ ქვია შენაწირს საერთო

ფულით). 50-60-იან წლებში კულტურის სახლს აშენებდნენ. მოსახლეობამ ჯამეს ახლომდებარე სასაფლაოებიდან ქვები, ასევე, დანგრეული ჯამეს ქვები გადაყარა ცოდვამ უწია. კერძოდ, გაუჭირდათ ძალიან და ამას აბრალებდნენ. ამ მიდამოებშია ადგილი, რომელსაც „ნასახტარი// საყდარი“ ქვია. 50-იან წლებში ამ ადგილებში გათხარებისას 12 ქვევრი და ქვაჯვრები იპოვეს. საქართველოს სხვა გამაჰმადიანებული პროვინციების მოსახლეობის მსგავსად, აჭარამ არა მარტო მევენახეობა, არამედ მეურნეობის ამ დარგთან დაკავშირებით წეს-ჩვეულებებიც შემოინახა: აქ სასტიკად იკრძალებოდა ვაზის მოჭრა, დიდ ცოდვად ითვლებოდა მისი გამხმარი ღეროს დაწვა. პატარა ღერწის გატეხვსაც კი ერიდებოდნენ. თუ ეს მოხდებოდა, სითხის (წვენის) გამოსვლას ვაზის „ტირილს“ უწოდებდნენ და ცუდად მიიჩნევდნენ (ვარშალომიძე, 1979: 67).

აჭარელთა რწმენა-წარმოდგენებში ეს და სხვა ტრადიციები დღესაც უცვლელია – ვაზის ტოტების (გასხლული რტოების) გამოყენება და დაწვა დაუშვებელია. ინფორმატორთა აზრით, „მისი ტოტები კარგად არ იწევა“, ნაწილი კი თვლის, რომ „მისი დაწვა ცოდვაა“, მაგრამ რატომ? ხშირად კითხვა პასუხგაუცემელი რჩება. მათი პასუხი კი შემდეგია: „წინაპრები იტყოდნენ, მის დაწვას რაღაც ცუდი მოჰყვებაო“ (ნ. მიქელაძის პირადი არქივი).

ვაზის სიმბოლიკა რომ ღვთის მადლს მოასწავებდა, ამიტომაც სოდომის ცოდვილ მიწაზე ყურძენი საჭმელად უვარგისი იყო. მოსეს რჯულებით, ნებისმიერ გამვლელს შეძლო ეჭამა ყურძენი სხვისი ვენახიდან, ოღონდ სახლში არ უნდა წაეღო ნაყოფი, მხოლოდ და მხოლოდ წყურვილი უნდა მოეკლა. რთველი - ყურძნის მოსავლის აღება, ბიბლიური გაგებით, დღესასწაულად ითვლებოდა: არ შეიძლებოდა ყურძნის უსიხარულოდ კრეფა, ხოლო უწმინდურებს ეკრძალებოდათ რთველში მონაწილეობის მიღება (სიმბოლოთა ენციკლოპედია... 2006 : 69).

აჭარაში ოსმალთა სამასწლოვანი ბატონობის პერიოდში დაქვეითდა მევენახეობა-მეღვინეობა, მაგრამ აჭარლებმა მაინც შემოინახეს მეურნეობის ამ დარგის ბევრი ძირძველი ტრადიცია (კახიძე, 1974:97). მათ შორის საინტერესოა, ამ კუთხის აგრარული ყოფის ერთ-ერთი რიტუალი - „ვენახის დალოცვა“. იგი იმართებოდა ყურძნის დამწიფების დროს. ამ დროს აქ აცხობდნენ სპეციალურ კვერებს. სამი ასეთი კვერი მიჰქონდათ ვენახში, იქ მიწაში ჩაფლავდნენ და დაილოცებოდნენ: „ღმერთო ყურძნის ბევრი მოსავალი მოგვეცი, ღვინო კარგი და მაგარი!“ გადაიწერდნენ პირჯვარს და დალოცვას სამჯერ გაიმეორებდნენ (ლომთათიძე, 2014: 84).

„საქართველოში ვაზის კულტთან, ვაზთან, როგორც წმინდა მცენარესთან, დაკავშირებით ინტერესს მოკლებული არ იქნება გავიხსენოთ ქობულეთის

მხარის მკვიდრთა ყოფაში დადასტურებული ჩვეულება, რომლის მიხედვით, წარსულში ამ მხარის მკვიდრნი „ვენახის შეშას“ დიდი პატივით ინახავდნენ სახლის სხვენზე, რათა მზის დაბნელებისას დროს ცეცხლი დაენთოთ. მათ ღრმად სწამდათ, რომ მზის დაბნელებისას ვერცერთი სხვა მცენარის (ხის) შეშა და ვერც სხვა რამ, გარდა „ვენახის შეშისა“, ვერ გაანათებდა (გვ.79. ბსკვ – საქმე #241, მასალა ჩაწერა ზ.თანდილაშვილმა).

მართლაც, ერთობ მნიშვნელოვანია ვაზთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები. ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობა აქვს ვაზის გამოსახულებათა სიმრავლეს აჭარის მეჩეთებზე. ვაზის ჩუქურთმა ქართველთა ეროვნული ცნობიერების სიმბოლოდაა გააზრებული. იგი საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში ძველთაგანვე ჰპოულობს საპატიო ადგილს. მისი გამოსახვის პრაქტიკა ისლამის გავლენის პირობებში ქართველთა უძველესი ტრადიციების გამძლეობის თვალსაჩინო მაგალითია. მეჩეთებზე ვაზისა და ჯვრის გამოსახვის ფაქტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გვიანფეოდალური ხანის აჭარის მოსახლეობის საზოგადოებრივი ყოფის ისტორიის შესწავლისათვის (აჭარა ტურისტულ-მხარეთმცოდნეობითი რესურსები, 2016:169).

ტაბუირებული ყოფილა ტაძრის ეზოდან რაიმე ნივთის წამოღებაც. კერძოდ, 80 წლის ქალბატონის, მერი რომანაძის მონათხრობით: „ბებიაჩემი მლოცავ-მმარხველი ქალი ყოფილა. და სულ გვეუბნებოდა, საყდრის ეზოდან ერთი ქვა, ფოთოლი, ერთი კენჭიც კი არ უნდა წამოიღო. არაფერს ხელი არნა ახლო, იმ ადგილებში ძროხაც არნა აბალახო. ასევე, სასაფლაოდანაც არაფერი არ უნდა წამოიღო. ზედ გადავლაც არ შეიძლება, მას გვერდი უნდა შემოუარო (მიქელაძე, 2017 წლის ექსპედიციის მასალები, რვეული #3, პირადი არქივი, გვ. 13).

ასევე საინტერესოა ხის კულტთან დაკავშირებული თქმულებანი. მაგ. „ყურძნის ლერწებს არ დაწვავთ. დაავადებას აჩენს, ადამიანზე მოქმედებს, უშვილობას იწვევს. დაცხვრავს (მუცელი ატკივებდა). ან კიდევ „ყურძენი ფეილაშბრის ხეა და მისი ლერწების დაწვა ცოდვაა“, „ყურძენი სამოთხის მცენარეა, მისი დაწვა ოჯახში დიდ უბედურებას მეიტანს“ (მიქელაძე, 2017:2). ამ და სხვა წესებს ქართველები ოდითგანვე იცავდნენ და უფრთხილდებოდნენ.

ქობულეთის რაიონის სოფელ ზენითის მკვიდრი მერი ქათამაძე უპატიებელ ცოდვად მიიჩნევს ვაზს დაწვას, მისი გადმოცემით, ვაზი ის მცენარეა, რომელმაც ღმერთის გაჩენილი ადამიანები სიშიშვლისაგან დაიფარა... მაღლიანია, მისი დაწვა არ შეიძლება“ (მიქელაძე 2017 წლის ექსპედიციის მასალები, რვეული #6, პირადი არქივი, გვ. 12). ქობულეთის ზეპირსიტყვიერებაში, სხვა რეგიონისაგან განსხვავებით, ვაზის კულტს უძველეს შრეებამდე მივყავართ. 80 წლის ქალბატონი შურას გადმოცემით, ვაზი ის მცენარეა, რომლითაც პირველად

შეიმოსა ევა (თუმცა, სხვა მოსაზრებით, ეს მცენარე არა ვაზი, არამედ ლედვი იყო). უზუცესის სიტყვებით, ადამიანი ვაზის ხესგან საშვილიშვილოდ დავალებულია, განსაკუთრებით კი ქალი. ის მან ცოდვისაგან, სიშიშვლისაგან დაიფარა (ექსპედიციის მასალები, ნ.მიქელაძე). მსგავსს გადმოცემებს, შესაძლოა, ანაქრონიზმებამდე მივყავდეთ, თუმცა ისინი ფოლკლორული თვალსაზრისით ერთობ ღირებულია.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ვაზი იყო ის მცენარე, რომელიც უძველესი ცივილური ვაზის თაყვანისცემიდან მომდინარეობს. ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ, საქართველოს გარდა, მართლაც, არც ერთ ქრისტიანულ ქვეყანაში არ არსებობს „ვაზის ჯვრის კულტი“ ისეთი სახით, როგორცაა ქართულ რეალობაში.

ამრიგად, ისტორიულად ქობულეთი ყოველთვის იყო საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეგიონი, რომელიც გამორჩეულია თავისი კულტურითა და ისტორიული რეალობით.

Naile Mikeladze (Batumi, Georgia)

Folklore Characteristics of Kobuleti Municipality

summary

Kobuleti municipality attracts special attention from the folklore point of view. Rich information about this municipality is preserved in the works of Georgian travelers of XIX century, in the research of folklorist scholars of the Institute of Niko Berdzenishvili and Institute of Arts and Adjara State Museum of Manuscripts.

In Kobuleti Georgian folklore pearls have been preserved, such as the famous poems – “A poem about Resettlers”, “So the Kobuletiens Say”, “Resettling of Dagva Villagers”, “Ali-Pasha Betrayed”, as well as fairy tales, legends, etc.

The presented topic concerns to the specimens of the folk word, which are very significant for the population; that is why they are still preserved and respected.

Historically, Kobuleti has always been, and will be one of the most important regions of Georgia, which is distinguished by its culture and historical realities.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **ავერნიცევი 1991:** Аверинцев Сергей, Георги победоносец // Мифы народов мира, Москва

2. **ანთოლოგია...1993:** აჭარის სახალხო მელექსეთა ანთოლოგია, წიგნი გამოვიდა ემენ დავითაძის რედაქციით, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
3. **არსენ ბერი 1971:** არსენ ბერი, „ნინოს ცხოვრება//ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, III (მეტაფრასული რედაქციები XI-XIII სს.), 1971.
4. **აჭარა ტურისტულ - მხარეთმცოდნეობითი რესურსები, 2016:** ავტორთა ჯგუფი, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.
5. **ახვლედიანი, 1978:** ახვლედიანი ხარიტონ, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა, ბათ.,
6. ბსკფ-საქმე #241.
7. ბსკფ-საქმე #59.
8. ბსკფ-საქმე #40.
9. ბსკფ-საქმე #38.
10. **ვარშალომიძე, 1979 :** ვარშალომიძე ჯემალ, ორნამენტი ხეზე, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათ.,
11. **გამსახურდია 1991:** გამსახურდია ზვიად, „ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება“, გამომცემლობა „თბილისი“ თბ., 1991.
12. **გიორგაძე 1989:** გიორგაძე მარინა. „თეოროსანი“. გაზეთი. „საბჭოთა აჭარა“ 18. VII. 1989.
13. **იოსელიანი 1973:** იოსელიანი ავთანდილ, „ნარკვევები კოლხეთის ისტორიიდან“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი., 1973.
14. **კახიძე, 1974 :** კახიძე ნოდარ, მაჭახლის ხეობა, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“ ბათ.,
15. **კახიძე, 2004:** კახიძე ნოდარ, მუჰაჯირობა _ საქართველოს ეროვნული ტრაგედია, _ კრ. „საისტორიო მაცნე“, XIII, ბათუმი.
16. **ლომათაძე, 2014:** ლომათაძე თამილა, ხალხური აგრარული კალენდარული წეს-ჩვეულებები აჭარაში, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათ.,
17. **მგელაძე, 2014:** მგელაძე ვლადიმერ, პეტრე უმიკაშვილი და ოსმალბის დროინდელი სამხრეთ საქართველო, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
18. **მეგრელიძე 1956:** მეგრელიძე შამშე, „აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისგან“, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“ ბათუმი.
19. **მეგრელიძე 1964:** მეგრელიძე შამშე, აჭარის წარსულიდან“, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“ თბილისი.
20. **მესხი, 2000:** მესხი სერგეი, წერილები აჭარაზე, 1875-1882, შეადგინა, კომენტარები, შენიშვნები, და საძიებლები დაურთო რამაზ სურმანიძემ, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“ ბათუმი.
21. **მიქელაძე 2013:** მიქელაძე ნაილე, ქობულეთის რაიონის ექსპედიციის მასალები, რვეული #1.
22. **მიქელაძე 2017:** მიქელაძე ნაილე, ქობულეთის რაიონის ექსპედიციის მასალები, რვეული #3.

23. **მიქელაძე 2017:** მიქელაძე ნაილე, ქობულეთის რაიონის ექსპედიციის მასალები, რვეული #6.
24. **მიქელაძე 2017:** მიქელაძე ნაილე, ქობულეთის რაიონის ექსპედიციის მასალები, რვეული #2.
25. **მიქელაძე 2017:** მიქელაძე ნაილე, ქობულეთის რაიონის ექსპედიციის მასალები, რვეული #4.
26. **მიქელაძე 2017:** მიქელაძე ნაილე, ქობულეთის რაიონის ექსპედიციის მასალები, რვეული #7.
27. მუსხელიშვილი, 1984: *მუსხელიშვილი დავით, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, ტ. 8, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბ.,
28. **სცსია** – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 545, საქმე 89, ფურცელი 2, 3,3.
29. **სიმბოლოთა ენციკლოპედია...2006** : აზზიანიძე ზ., ელაშვილი ქ., გამ. „ბაკმი“.
30. **სირაძე 1987:** სირაძე რ., ქართული აგიოგრაფია, თბ.,
31. **სურმანიძე, 1987:** სურმანიძე რამაზ, ციხისძირი, გამომცემლობა „აჭარა“, ბთ.,
32. **სურმანიძე 2007.** **სურმანიძე** რამაზ, „თეთროსანი“, გამ. „ალიონი“, ბათუმი., 2007.
33. **ფალავა, 2016:** ფალავა მამია, მუჰაჯირთა შთამომავლებთან, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“.
34. **ფუტკარაძე 1993:** ფუტკარაძე შუშანა, ჩვენებურების ქართული“, აჭარის ჭურ-ნალ-გაზეთების გამომცემლობა, ბათუმი.,
35. **ქართლის ცხოვრება 1955:** ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, სახელგამი, თბილისი., 1955
36. **ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა 1963:** ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. III, თბილისი., 1963.
37. **შიოშვილი, 2016:** შიოშვილი თინა, ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, ნაწილი I, შავშური ფოლკლორი, გამომც. ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“ ბათუმი.
38. **ჭიჭინაძე, 1914:** ჭიჭინაძე ზაქარია, ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში მუჰაჯირი – ემიგრაცია, გამოცემული იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტაშვილის საფასითა.
39. **ჭიჭინაძე 1891:** ჭიჭინაძე ზაქარია, „დაბა და სოფელი“ (მოწერილი ამბავი), გაზ. „ივერია“ №171., 1891.
40. **ჯორბენაძე... 1988:** ჯორბენაძე ბესარიონ, კობაიძე მ., ბერიძე მ., „ქართული ენის მორფემებისა და მოღალური ელემენტების ლექსიკონი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი., 1988.
41. Материалы для описания русско-турецкой войны 1877-1878 г.г.,
42. [http:// ka.wikipedia.org/wiki](http://ka.wikipedia.org/wiki).

ნარგიზ ახვლედიანი

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი

ქოზულეთის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია

ტოპონიმი ჩნდება ენის წარმოქმნისთანავე და ენას თან ახლავს მისი არსებობის მთელ მანძილზე. მასში უხილავი შემოქმედის ფუნჯით არის აღბეჭდილი ამა თუ იმ დასახლების ზოლში მცხოვრები ხალხისა თუ ტომის ნაკვალევი. ამიტომ იგი ისევე ძველია და გამძლე, როგორც თვით ენა, მისი მთავარი საკომუნიკაციო ერთეულია – სიტყვა, ენა ხალხის საზოგადოების ქმნილებაა. ხალხი, ადამიანთა ერთობა, დასახლებით რომელიდაც ადგილთანაა დაკავშირებული, ცხოვრობს განსაზღვრულ გეოგრაფიულ ზოლში და, ბუნებრივია, საცხოვრებელ ადგილს სპეციფიკური სახელწოდებით აღნიშნავს (ღლონტი, 1973:9).

ტოპონიმის შეისწავლის (სხვადასხვა კუთხით) ენათმეცნიერებაც, ისტორიაც, ეთნოგრაფიაც, გეოგრაფიაც. დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა ტოპონიმთა ენათმეცნიერული კვლევის ორი ასპექტი: ა) სისტემური და სტრუქტურული დახასიათება, ბ) წარმომავლობის (ამოსავალი ფუძის ტოპონიმადელი მნიშვნელობის, ანუ ეტიმოლოგიის) ამოხსნა და, შემდგომი ფორმობრივი თუ ფუნქციური ცვლილებების დადგენა. დიდი ხნის მანძილზე ტოპონიმთა კვლევის ძირითადი მიზანი იყო სწორედ და მხოლოდ და მხოლოდ ეტიმონის (ამოსავალი ფუძის) ძიება, მაგრამ მეცნიერების განვითარების კვალდაკვალ ცხადი გახდა, რომ მეთოდოლოგიურად უფრო მიზანშეწონილია საკუთრივ ტოპონიმურ წარმოებაზე ყურადღების გადატანა. როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, ტოპონიმის მკვლევარმა „უპირველესად ამა-თუ იმ ადგილის მდებარეობის და თვისების დამახასიათებელი გარემოებანი უნდა გაითვალისწინოს და ჩაუკვირდეს სხვა იქაურ მსგავსივე გეოგრაფიული სახელების აგებულებასა და მნიშვნელობას“ (ჯავახიშვილი, 1950:109).

ადგილის საკუთარი სახელი, მისი შემქმნელი კოლექტივის ენობრივი მასალიდან აღებული სიტყვაა და ჩვეულებრივ შეიცავს ინფორმაციას სახელდებული ობიექტის შესახებ. სწორედ ტოპონიმია წარმოადგენს ძვირფას მასალას ქვეყნის ისტორიის, ხალხის პოლიტიკური, სამეურნეო-ეკონომიკური და კულტურულ-რელიგიური წარსულის შესასწავლად.

ობიექტის სახელდებისას ორი ფაქტორი მოქმედებს და ორივე ურთიერთშემავსებელი: გეოგრაფიულ-ეკონომიკური და ისტორიული. „ისტორიული ვითარება განაპირობებს იმას, თუ ობიექტის მრავალი ნიშან-თვისებისაგან კონკრეტულ ეპოქაში რომელი იქნება ამორჩეული მისი სახელდებისათვის, მაგრამ იმავე

დროულად, რა სახელიც უნდა იქნეს ამორჩეული იგი ისევ და ისევ ობიექტის თავისებურებით იქნება განსაზღვრული (ჯორბენაძე, 1993:76).

ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმების აღწერა და მათი სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი. მარტივი სახელებით საკვლევი რეგიონი არ გამოირჩევა. ფიქსირდება ტოპონიმი გონთი-ფერდობი (სოფ. ზედა აჭი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). წარმოქმნილი სახელებიდან გამოირჩევა: ა) პრეფიქსული წარმოება: ოხტომი-ღელე (სოფ. ჭახათი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), ბ) სუფიქსური წარმოებიდან ა-სუფიქსს გააჩნია მასუბსტანტივებული ფუნქცია: კინკიშა – მდინარე კინტრიშის მარცხენა შენაკადი. გ) -ებ სუფიქსით ნაკლებპროდუქტულია საკვლევ რეგიონში: ნაშვები (ჩაქვისთავი), დ) -ურ სუფიქსით წარმოებული ტოპონიმებია: კობალაური-სოფელი, ოჩხამური-დაბა, სოდომური-სოფელი, საქათამური-სოფელი, ჯიხანჯური-ადგილი (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), ე) -ეთ სუფიქსით გაფორმებულია ტოპონიმი: გემანეთი-ჩაქვისთავში, კეჭიეთი-ადგილი (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), ვ) -იმ სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმებია: კინტრიში-მთავარი მდინარე რეგიონში, კინკიშა-მდ. კინტრიშის მარცხენა შენაკადი. პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების თვალსაზრისით გამოიყოფა ა) ო-ია: ოწვეთია-ტყე (სოფ. ჩაქვისთავი), ბ) ო-ურ: ოჭყვადური-ბაღი (სოფ. ხალა, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), გ) საკვლევ რეგიონში ო-ირ მაწარმოებლით გაფორმებული ტოპონიმებია: ოხოჯირი-სახნავ-სათესი ადგილი (სოფ. ზედა აჭი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). ოზოდირი-ფერდობი (სოფ. ხუცუბანი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), ონმოდირა-ღელე. სიტყვათშეერთებით წარმოებული ტოპონიმებიდან მხარის გეოგრაფიულ სახელებში გამოიყოფა: 1) მსაზღვრელ-საზღვრულ, როცა ორივე სახელობით ბრუნვაშია: ჩამური ღელე-ღელე, სოფელი კეჭიეთი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი. 2) ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ მსაზღვრელ და ნომინატური საზღვრელ მხოლოდობით რიცხვში: ონტოროთის ღელე-ღელე (მდინარე დეხვას შენაკადი, სოფ. ბოზოყვათი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), ოჭყვადურის წყარო-წყარო (სოფ. ჩაისუბანი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი).

ტოპონიმისათვის არსებითია იმის გარკვევა, თუ რამ განაპირობა სახელების მოტივაცია, რისი მონახვაც არც ისე იოლია. ტოპონიმთა ანალიზისას ტოპონიმისტისათვის საინტერესოა მხოლოდ ის ფუძე, რომლისგანაც ნაწარმოებია გეოგრაფიული სახელი. ხშირად ტოპონიმად გამოყენებული სახელის წარმოქმნამდე არსებული ფორმა ან შინაარსი იკარგება, რის შედეგადაც უხეში შეცდომებია მოსალოდნელი. ასე მაგ.: შეცდომა იქნებოდა გეოგრაფიული სახელები: „ფოცხვერთნასახლარი“, „ლომთახო“ დაგვეკავშირებინა ცხოველთა

სახელებთან, ისინი სინამდვილეში ადამიანის საკუთარ სახელთაგან (ფოცხვერა, ლომა) ნაწარმოები ტოპონიმებია.

ისტორიის გათვალისწინების გარეშე ხშირია ტოპონიმთა ინტერპრეტაცია, მოჩვენებითი ეტიმოლოგია. დროთა განმავლობაში ახალ საბუთთა წარმოჩენების წყალობით აღმოჩნდება ხოლმე, რომ უდავოდ მიჩნეული ეტიმოლოგია ფაქტიურად შეიძლება სადავო გახდეს. მაგ.: მიჩნეული იყო, რომ „ოჩამჩირე“: ოჩემჩირ-ე „საზზევე“ იყო (ნ. მარი, ი. ყიფშიძე), რასაც სხვა ახსნაც დაეძებნა: ოჩამჩირე - ოჩე+მჩირე („დიდი“+“ყანა“, გ. როგავა). ასევე მიაჩნდათ: დიდუბე- *დიდი უბე, დღეს კი ფიქრობენ, რომ დიდუბე* დიდი დუბე (დუბე-დაბლობი, ზურაბიშვილი, 1961:129). შეიძლება სხვა მაგალითების დასახელებაც: თ. ზურაბიშვილი ტოპონიმ „ლანჩხუთ“-ში (-უთ) მწარმოებელს გამოყოფს (ზურაბიშვილი, იქვე, 142). შდრ.: ზ. ჭუმბურიძის აზრი, რომლის მიხედვით, „უთ“ კი არ არის მწარმოებელი, არამედ „უ“-ფუძისეული. ხოლო სუფიქსად მხოლოდ „თ“ რჩება: ლა-ნ-ჩხუ-თ-ი (ლა-და ნ- განვითარებულია, „ჩხუ“ მეგრ. ძროხა, თ-სუფიქსი (ჭუმბურიძე, 1966:11). მოცემული მსჯელობიდან ნათელია, თუ რამდენად რთულია ტოპონიმთა მნიშვნელობის გარკვევა, სახელების პრინციპების დადგენა, სახელწოდებათა მეტ-ნაკლებად სანდო ეტიმოლოგიები. ტოპონიმთა მნიშვნელობის და ფორმის დადგენა-გარკვევაში გასათვალისწინებელია ის ცვლილებებიც, რაც შეიძლება ტოპონიმმა განიცადოს.

ყოველივე ამის გათვალისწინებითა და ისტორიული მონაცემების მეშვეობით უნდა მოხდეს ტოპონიმთა ფორმა-ცვალებადობისა თუ მათი სემანტიკის მეცნიერული კვლევა.

ტოპონიმიკურ ლიტერატურაში ტოპონიმთა სემანტიკური ანალიზის მრავალი ცდა არის მოცემული (როგორც თეორიულ ასპექტში, ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით) ფაქტობრივი მასალის კლასიფიკაციისას.

ტოპონიმიკური ლიტერატურიდან გაკვრით დავასახელებთ რამდენიმეს: ვ. ნიკონოვი აღნიშნავს, რომ გეოგრაფიულ სახელთა სემანტიკური კლასიფიკაციისას ტოპონიმთა ძირითადი მნიშვნელობითი ტიპებია: ა) თვით ობიექტის ნიშანთვისების გამომხატველი; ბ) მისი კუთვნილების გამომხატველი; გ) სახელწოდებანი, რომელნიც მიძღვნას გამოხატავენ (ნიკონოვი, 1962:17).

ჩვენი ვარაუდით, ტოპონიმთა სემანტიკური კლასიფიკაციისას ანგარიში უნდა გაეწიოს სწორედ ტოპონიმის მნიშვნელობას – რას აღნიშნავს ტოპონიმი. ტოპონიმის მნიშვნელობა ობიექტურ სინამდვილეში არსებულ გეოგრაფიულ ობიექტზე მითითებაში მდგომარეობს. უმეტეს შემთხვევაში იმის ჩვენება, თუ რას აღნიშნავს ტოპონიმი, ნათელყოფს მოტივს, რომელმაც შეაპირობა ამა თუ იმ ტოპონიმის არჩევანი.

წინამდებარე ნაწილში ჩვენ წარმოვადგენთ ძირითად სემანტიკურ ჯგუფებს, მიმოვიხილავთ გეოგრაფიულ სახელებს მათში წარმოდგენილი ლექსიკური მასალის თვალსაზრისით, ვიძლევიტ ზოგი ტოპონიმის ეტიმოლოგიას. სემანტიკური ანალიზისას, ბუნებრივია, მხოლოდ ისეთ ტოპონიმებს მიმოვიხილავთ, რომელთა სემანტიკა დღეისათვის გამჭირვალეა და რომელნიც სხვა მსგავს გეოგრაფიულ სახელებთან ერთად გარკვეულ შინაარსობრივ ჯგუფებს ქმნიან. ესენია: მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე, ქვასა და ბუნებრივ გეოგრაფიულ გარემოსთან დაკავშირებული, ნიადაგთან და სამეურნეო ყოფასთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელები და ჰიდრონიმები.

მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე გეოგრაფიული სახელები ქობულეთის მუნიციპალიტეტში

ოჩორჩხინე – ღელე (სოფ. ალამბარი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). თ. კუკულაძე ნაშრომში: „დეხვას ხეობის ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხი“ შენიშნავს, რომ დეხვას ხეობაში დასტურდება ზანურენოვანი ფენაც. სოფელ დაგვაში არის განაპირა უბანი, რომელსაც „ლაზისტანი“ ეწოდება. ინფორმატორებს ახსოვთ ამ კუთხის ძველი სახელწოდება თხელვაკე/ხელვაკე და აღნიშნავენ, რომ ახალი სახელწოდება „ლაზისიტანი“ ამ ადგილმა არც თუ ისე დიდი ხნის წინათ მიიღო. ლაზისიტანის გვერდით მდებარე ტყეს „ოჩორჩხის ტყე“ ეწოდება, რაც ზანური წარმოშობის ო-პრეფიქსით ნაწარმოებ „საცოცხე ტყე“-ს ნიშნავს. ინფორმატორთა გადმოცემით, აქ ხარობს „ცოცხი“-მცენარე, რომელიც საცოცხედ გამოიყენება. თუ მეგრულ-ლაზურსა და ქართულ თანახმოვანთ-შესატყვისობას გავითვალისწინებთ, გვაქვს სრული იდენტურობა ჩორჩხ//ცოცხ ფუძეთა შორის. „ჩორჩხ“ სიტყვა ახლაც იხმარება დეხვას ხეობაში, ოღონდ ოდნავი სემანტიკური გადაწევით – „ჩორჩხ“-ს ეძახიან მცენარის ფოთლებ-გაუცლელი ღეროებისაგან შეკრულ დიდ ცოცხს, რომელსაც იყენებენ ეზოსა და კარმიდამოს დასაგველად, ოთახისათვის ხმარებულს კი, ჩვეულებრივ „ცოცხს“ უწოდებენ (კუკულაძე, 1981:50-51). საჩორჩხე - ტყის ზონად ფიქსირდება ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში, ნ. კახიძის ზეპირი ინფორმაციით. შესაძლოა, უნდა გვქონოდა ოჩორჩხინე ღელე, რომელშიც (შ) დაიკარგა. სიტყვასიტყვით გვექნებოდა „საცოცხის ღელე“, ამ ღელეში, ალბათ, საცოცხე მასალა მოიპოვებოდა.

ქვასა და ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელები

გონთი – ფერდობი (სკურდიდი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი; ცხმორისი, ქედის რ-ნი); ბსკიფა, 1959, N27, გვ. 47). გოთე (გოეთეს) ყათლადი: სწორი, თავისუფალი და ნათელი ადგილი; ტყის პირი (ქაჯაია, 2001:372). გოთე სიტყვაში გოთე იგივე ელემენტია, რაც სიტყვებში: გა-თენ-ა, სი-ნ-თე (ჭარაია, 1997:52). რაც შეეხება ტოპონიმ „გონთი“-ს ეტიმოლოგიას, შესაძლოა, ეს ადგილი ნათელი, ღია ყოფილიყო. გონთე არის მინდორი ტყეში (სინათლიანი ადგილი ტყეში). პ. ცხადაიას ცნობით, ტოპონიმი გონთე ეწოდება სამოვარს სიდაში (გალის რ-ნი, ს. სამურზაყანო).

ობოდირი – ფერდობი (სოფ. ხუცუბანი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). ო-ზანური წარმოშობის პრეფიქსი ჩანს. შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ამოსავალი ფუძე „ბოდ“- არის ქართული „ბადე“ სიტყვის შესატყვისი ზანურში. პ. ცხადაიას ზეპირი ინფორმაციით „ობოდირი“ უნდა იყოს საბადური. ტოპონიმი „ობოდირი“ დადასტურებულია გურულშიც (იხ. რ. ძნელაძის ხელნაწერი ლექსიკონი თსუ ონომასტიკის ს/კ ლაბორატორიაში, ობოდირი–სილაური, ადგილია (გურიამი), მეგრელიძე, 1938:77).

ოწვეთია – ტყე (სოფ. ჩაქვისთავი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). „ო“-ზანური წარმოშობის პრეფიქსია: „წვეთ“-კი ქართული ძირისაა და მისი მეგრული შესატყვისია: „ჭვათ“/“ჭუთ“. ო-ჭუთ-უ-ა (საწვეთური) (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: 462). როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ზანური გაფორმების ქართულ სიტყვასთან, ხოლო რაც შეეხება „ია“ დაბოლოებას, იგი „ეა“-საგან მომდინარეობს (შანიძე, 1973:96), როგორც ეს გვაქვს ფორმებში „უბია“ (უბეა), „ვალია“ (ვაკეა). „ია“ დაბოლოებიანი სახელწოდებები გვხვდება საქართველოს სხვა რეგიონების ტოპონიმიკაშიც. ამას ადასტურებს რეგიონალური ტოპონიმიკური მასალაც. მაგალითად, წყალტუბოს რ-ში: ანარ-ია, სალ-ია, ჩახალ-ია, ხიც-ია (ჯაჯანიძე, 1976:110). საყურადღებოა, რომ სამეგრელოს ტერიტორიაზე, კერძოდ, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმიკაში „ია“ კნინობითის მაწარმოებელია: „ფოქვია“-მცირე მღვიმე, „ტობაია“- მცირე მორევი (ცხადაია, 1974:97-98). შესაძლებელია, გვქონოდა ტოპონიმი „ოჭვათე“. ჭვათირი მთაა მამათის საბჭოში, გურიამი. ისეთი ადგილია, სადაც წვიმის შემდეგ ფერდობი ჩამოიქცეოდა (მეგრელიძე, 1938:102), მაგრამ შემდეგში „ჭვათ“ ძირი „წვეთ“-ად იქნა გადააზრებული ქართული მოსახლეობის მიერ (ახვლედიანი, 1998:90-91).

ობოჯირი – სახნავ-სათესი ადგილი (სოფ. ზედა აჭი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). ამ ტოპონიმთან დაკავშირებით, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ამოსავალი ფუძე არის „ბოჯ“, რაც მეგრულ-ჭანურში „ხარ“-ს ნიშნავს (ჩიქობავა, 1938:78), ე.ი. გამოიყოფა პრეფიქს-სუფიქსი „ო-ირ“, ისევე როგორც ტოპონიმ „ობოდირი“ში. „ობოჯირი“, შესაძლოა, „სახარე“-ს ნიშნავდეს (ახვლედიანი,

1998:91). შდრ. ზემო აჭარაში დადასტურებული შემდეგი ტოპონიმები: ხარიდა-თალი-ხარისსაწოლი, სოფ. მაწყვალთა და მთაგინური (შუახევის რ-ნი).

ნიადაგთან და სამეურნეო ტოპონიმისთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელები

კაპეტი – ადგილი (სოფ. ზედა აჭი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი), ბუჩქნარი. კაპეტი – დიდი ხნის დაუმუშავებელი, ნატყევარი მიწა (ჭარაია, 1997:74). კაპეტი ლაზურში ნიშნავს მაგარს ც. ნარაკიძის ცნობით. კაპეტი–მაგარი, ძლიერი, ძალიან მაგარი (ყიფშიძე, 1994:27). ამავე მნიშვნელობით იხმარება იგი მეგრულშიც. კაპეტი, პ. ცხადაიას ცნობით, მეგრულში ეწოდება უხნავ, დაუმუშავებელ მიწას; მიწას, სადაც უწინ ყანა არ ყოფილა; ყამირი, შდრ. იმერ. გურ. კაპეტი. კაპეტი ეწოდება სახნავს ქვაითში და ბორცვს მარტვილში (ორივე მარტვილის რაიონში მდებარეობს).

ოჭყვადური – ბაღი (სოფ. ხალა, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). ქართული წყუდ// წყუდ (გაწყვეტა, გაწყდომა) ფორმას კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული „ჭყვად“–„ჭყვიდ“, ლაზური: „ჭკვად“//„ჭკიდ“ (ჩიქობავა, 1938:17). რაც შეეხება ტოპონიმ „ოჭყვადური“-ს ეტიმოლოგიას. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ ადგილას სოფლის თავკაცები ღებულობდნენ რაიმე გადაწყვეტილებას, ან კიდევ ეს ადგილი შესაძლოა ყოფილიყო მოსასპობი, გასაწყვეტი (ე.ი. შერისხული).

ნოლაიდა – ხინოს შემოგარენი, ქობულეთის რაიონი.

მეგრ. ნოლო–მდინარის შტო; ნოლელა–პატარა მდინარე სენაკის მაზრაში. ის ადგილი, სადაც ოდესღაც იყო მდ. ცხენისწყლის კალაპოტი. როგორც ჩანს, იმავე სახელწოდებას ვხვდებით ცხენისწყლის მარცხენა შენაკადის აღსანიშნავად (ყიფშიძე, 1994:290).

ნოლა – ჩოხატაურის რაიონში დასახლება, მდინარე ცხენისწყლის ნაპირას (ბაზარი, ქალაქი, ნაპირი). გურიაში ნოლა ნიშნავს ახალგაზრდა ხეს.

ნოლნარი – ადგილია, სადაც ბლომდაა ახალგაზრდა თხმელა//მურყანი (მეგრელიძე, 1938:101). შესაძლოა, ნოლაიდა ტყიანი ადგილი ყოფილიყო.

ონმოღირა – ღელე (სოფ. კოხი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი) იხ. აგრეთვე, სიხარულიძე, 1959:109). ო-ზანური წარმოშობის პრეფიქსია. შესაძლოა, „მოღ“ უკავშირდებოდეს მეგრულ „ძული“-ს (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990:420). მძაღე→ძულ→ძოღ. მძაღე გვხვდება სულხან-საბასთან: მძაღე–დამძალი ნიგოზი (+გინა გემო მომწათო, ორბელიანი, 1990:542). აჭარულში გვაქვს ძალიანი ღელეც (ს.ნაღვარევი, შუახევის რ-ნი). „ონმოღირა“-ში „ნ“ განვითარებული ჩანს. რაც შეეხება „ონმოღირა“-ს ეტიმოლოგიას, შესაძლოა, აქ ნიადაგი ყოფილიყოს ცუდი და ნიადაგი ვარგისიანობის მიხედვით შერქმეოდა ეს სახელი.

ჰიდრონიმები ქობულეთის მუნიციპალიტეტში

ტოპონიმის ძველთაძველი და საინტერესო ნაწილია – ჰიდრონიმია. იგი შეიცავს მრავალმხრივ საყურადღებო ინფორმაციას წინაპართა მატერიალური და სულიერი ცხოვრების შესასწავლად, ენის განვითარების ისტორიის დასადგენად.

ჰიდრონიმი ჰიდროგრაფიული ობიექტის – დიდი და მცირე მდინარის, მისი ცალკეული მონაკვეთის – მორევის, ჩანჩქერის, მოსაბრუნის, სათევზაო ადგილის, ტოტის, ფშანის, აგრეთვე, ზღვის, ტბის, წყაროს, ჭის, არხის, ჭაობის, ლენჭყის და სხვ. სახელია.

საკვლევი რეგიონის ჰიდრონიმის თავისებურება ისაა, რომ არა გვაქვს მდინარეების, ტბების, ნაკადულების სახელწოდებების სპეციალური მაწარმოებლები.

კინტრიში – ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მთავარი მდინარე. ი. სიხარულიძის „სამხრეთ-დასავლეთ“ საქართველოს ტოპონიმიკაში“-ში. განხილულია ამ სახელწოდების ეტიმოლოგია.

„კინტრიში“ მეგრულ-ჭანური სახელწოდება ჩანს. ამას გვაფიქრებინებს ფორმანტი „იშ“. ეს სუფიქსი ფართოდაა გავრცელებული სვანურშიც, მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ზანურ ელემენტთან უნდა გვკონდეს საქმე. მეგრული წარმომავლობის ტოპონიმთა წრეში აქცევდა „კინტრიშ“-ს ივ. ჯავახიშვილი (ჯავახიშვილი, 1960:428).

ჰიდრონიმ „კინტრიში“-ს ფუძე „კინტრ“ (წაკინტრება), აზ. ახვლედიანის ცნობით, დასტურდება აჭარულში და ნიშნავს „წაკიდება“, „წაჩხუბება“-ს. იმერხევში დასტურდება წეიკინტლენ-წაკამათდენ (ფუტკარაძე, 1999:654). რაც შეეხება ჰიდრონიმ „კინტრიში“-ს ეტიმოლოგიას. აქ მართლაც ერთმანეთს ერთვის ორი მდინარე (კინტრიში-კინკიშა) და თითქოს ხდება მათი წაკინტრება, წაკიდება.

კინკიშა–მდინარე, კინტრიშის მარცხენა შენაკადი (ქობულეთის რ-ნი, სოფ. კვირიკე), „კინკი“ (კურთაში) – უბე (ნიფხვისა), კურთაში ბორკი–ტოტი ნიფხვისა (ჭარაია, 197:80). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კინკიშა ამ შემთხვევაში ნიშნავს ორი ტოტის შესართავს.

ოკოდიშა//ოკუნდროშა//ოკოდროშა–ლეღე, კინტრიშის შენაკადი (სოფ. ხუცუბანი, ქობულეთის რ-ნი). „კოდი“ –გულგამოთლილი ხის მორი, შვეულად დამდგარი, რომელშიც კოდის წისქვილისათვის წყალს აგუბებენ.

კოდის წისქვილი – სადაც წყალნაკლებობაა, კოდის წისქვილს აკეთებენ. მისი ნაწილებია: კოდი–გულგამოთლილი ხის მორი, შვეულად დადგმული,

რომელშიც წყალს აგუბებენ, შტვირი – კოდში გაკეთებული მილი, საიდანაც გამოსული წყალი ბორბალს ხვდება და აბრუნებს (შარაშიძე, 1938:36). კოდის წისქვილი – ერთთვლიანი პატარა წისქვილი. ღარს ქვემოთ ჩამოსული აქვს ხის კოდი, სადაც ჩადის წყალი ღარიდან; კოდიდან კი ეცემა წისქვილის ბორბალს და ატრიალებს (წერეთელი, 1938:112). რაც შეეხება ჰიდრონომ „ოკოდიშა“-ს ეტიმოლოგიას, საფიქრებელია, იგი წისქვილის დეღე ყოფილიყო. წყარო, სადაც კოდი იყო ჩადგმული.

ოჭყვადურის წყარო – წყარო ოჭყვადურში (სოფ. ჩაისუბანი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). ამ ჰიდრონომის პირველი ნაწილი ზემოთ უკვე განვიხილეთ.

ოხტომი – დეღე და მისი მიდამოები (სოფ. ჭახათი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). ო– ზანური პრეფიქსი ჩანს. ძირი ხტომ კი, შესაძლებელია, „სახტომ“-ს ნიშნავდეს. „ოხტომ დოხტომა ხილა ბორკილა“, ე.ი. ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასასვლელს (ახვლედიანი, 1998:91). ო–პრეფიქსს შეიძლება ახლდეს –ე სუფიქსიც: ოხტომე–დეღე (სოფ. ტოლებში, სამტრედიის რ-ნში). წმინდა კოლხური სტრუქტურის ტერმინია–აღნიშნავს ალ. ღლონტი (ღლონტი, 1990:50). არ არის გამორიცხული, რომ სახელი პირდაპირ შერქმეოდა ადგილს საზღვრულის გარეშე.

სინასკურა – დეღე, დეხვას შენაკადი (სოფ. ბობოყვათი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი, იხ. ახვლედიანი, 1998:44). სქური/სკური ზანური სიტყვაა, რომელიც, უეჭველია, არც თუ ისე შორეულ წარსულშიც კი ცოცხალ ლექსიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. ჯერ ერთი, სამეგრელოში სამ ათეულზე მეტ გეოგრაფიულ სახელში ჩანს იგი; მეორეც, არაიშვიათად დასტურდება სწორედ ზანურის უწინდელი გავრცელების არეალში–ქვ. იმერეთში, გურიაში, აჭარაში. პედაგოგ ომარ ხუბუას აზრით, სკური იგივეა, რაც სკირი „ნაშობი“, დაბადებული“. ე.ი. წყარო, რომელიც მიწიდან იზადება. იშობა, სქულა–შიბა, კვერცხის დადება. სკურ/სქურ–აღნიშნავს რუს, წყაროს, პატარა მდინარეს. სკურ/სქურ ძირიანი ჰიდრონომები უხვად გვხვდება სამეგრელოს ჰიდრონომიაში. სკურდი–მდინარე (ლეგაგამე), სკურდილა–დეღე (ობუჯი), სკურდღალი–დეღე, გაჭედის; სკურე–მდინარე (ნოსირი), სკური–წყარო (აბასთუმანი, ზუგდიდის რ-ნი). სკურჩა–მდინარე (ჩხოროწყეს რ-ნი), დეღე (თაია, ლესიჭინე, ხაბისკური) და ა.შ. (ცხადაია, 1999:100, 101). სკურდიდი დასტურდება მაჭახლის ხეობაში, მდინარე (კახიძე, 1966:118). სკური/სკურის მდინარე–ყოროლისწყლის მარცხენა შენაკადი. ყოროლისწყლის ხეობაში სამ სხვადასხვა მდინარეს ჰქვია სკური (ხელვაჩაურის რ-ნი, სოფ. წინსვლა, აგარა, ქვედა ყოროლისთავი), სკურდაის დეღე–დეღე, მდინარე კინტრიშის მარცხენა შენაკადი (სოფ. ქობულეთი), სკურდი–

და/სკურდიდაი-ღელე (სოფ. ხალა, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი); სკურქუბა/სკურიქუბა-მდინარე ბარცხანის დასახლებაში (კუკულაძე, 1981:52).

სინასქური – მდ. ზ. მაზანდარაში იწყება და ჭანისწყალს ერთვის მარჯვნიდან. სკური/სქური აღნიშნავს ტყიან წყაროებიან (ან მდინარიან) ხეობას, ფართო ხევს და, მაშასადამე, გეოგრაფიული, კერძოდ კი – ლანდშაფტურ-ოროგრაფიული, ჰიდროგრაფიული ტერმინია. ტოპონიმ სინასკურას პირველი ნაწილი „სინა“ ანთროპონიმული წარმომავლობის უნდა იყოს.

ჩამური ღელე–ღელე (სოფ. კეჭიეთი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი). „ოჩამური“ – ღომის საცხები (მარი, 1910:75; ჩიქობავა, 1938: 165-166; ჭარაია, 1997:155; ელიავა, 1997:345; ყიფშიძე, 1994:566; ღლონტი, 1984:644; ჟღენტე, 1936:253). ჩამური არ არის მითითებული არც. ბ. წერეთლის ზემოიმერულ ლექსიკონში, რომელიც 1938 წელსაა გამოქვეყნებული. „უწინ ბევრს ქონდა ჩამური, ვცხვავდით ღომს, ბრინჯს“ (თანდილაძე, ნარაკიძე, 1986:105). ჩამური გვხვდება ქვემოაჭარულ კილოვებში, ძირითადად ქობულეთისა და ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველებაში. შუახევის რაიონის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცულია ხისგან დამზადებული დიდი საცხებები, რომლებშიც ადგილობრივი მოსახლეობის თქმით, ღომს, ბრინჯს ცხვავენ. მათ საცხებებს უწოდებენ და არა ჩამურს.

სამეგრელოში დასტურდება შემდეგი ტოპონიმები: ქვაჩამური, ჩამურონი (ელიავა, 1977:169-175). ზანური („ონჩამურე“) კანონზომიერი შესატყვისია ქართული „საცემარისა“ (ჩიქობავა, 1938:166). „ჩამური“ აჭარულ დიალექტში გამოიყოფა შემდეგ ტოპონიმებშიც: სხალჩამურა (ჩაქვი, ჩაისუბანი, ბსკიდა, 1985:49) და ღომიჩაური–სოფლის უბანი, სოფელ ჩაისუბანში, დაბლობი (ბსკიდა, 542:28).

ჩაქვი – მდინარე და დაბა ქობულეთის რაიონში. აზ. ახვლედიანის ზეპირი ინფორმაციით, აჭარაში „ჩაქი“ – ტანსაცმლის ნაირსახეობა იყო, ფერდებზე შეჭრილი. ჩაქურა–„აჭარლების... ძველებური ტანსაცმელი იყო–მოკლე წელზევითა ჩოხა და ვიწრო ტოტებიანი, თავგანიერი შარვლით“ (ნიჟარაძე, 1971:397).

„ჩაქვი“-ს თავდაპირველ ფორმად ჩვენ „ჭაკვი“ მიგვაჩნია, რაც შემდეგ რუსულ ენაზე ითარგმნა, როგორც «чаква», „ჭაკვი“ გამოიყენება დანის სინონიმად აჭარულში. ჩაქი დანა//ჭაკვი დანა–ჯიბით სატარებელი პატარა დანა, ჯაყვა (ნიჟარაძე, 1971:397). მეგრულში არის ჭარკინი→ჭარკინტი→ჭაკური, თავმოკალული ჯოხი, ქურთის სათამაშოდ გამოსაყენებელი (ჭარაია, 1997:165). კაკ/კაკვ ძირი არ ჩანს არც საბასთან, არც ილ. აბულაძის ლექსიკონში და არც ზ. სარჯველაძის ძველი ქართული ენის სიტყვის კონაში. კანკულია– დ წელში მოხრილი ადამიანი, მოკუზული, მოკაკული. „კანკულია“ დასავლეთის კილოთაგან აჭარულსა და გურულში გვხვდება. გურულში: კაკულაჲ/კანკულიე–წელში მოხრილი ადამიანი (შარაშიძე, ღლონტი). ლაზური „კანკული“ ნიშნავს მოღუ-

ნულს, მოკაკულს (ხეს, რკინას და ა.შ.). ლაზურში მოხრილ, მოკუზულ ადამიანზე იტყვიან „კანკული კოჩი“ – მოხრილი კაცი. რაც შეეხება ტოპონიმ „ჩაქვის“ ეტიმოლოგიას. ეს ადგილი, გახსნილი ჯაყვის ფორმას თუ წარმოვიდგენთ, მართლაც ასეთი ფორმითაა შეჭრილი შავ ზღვაში – აქ არაა მდინარის იმდენი ნაშალი, როგორც მდინარე ყოროლისწყალში, რაც შეეხება დაბის სახელწოდებას – ჩაქვს, როგორც ხშირ შემთხვევაში ხდება, კონვერსიის გზით, შესაძლოა, მდინარის სახელი გადაეცა მიმდებარე ადგილს, ტერიტორიას.

ამრიგად, საკვლევი რეგიონის ტოპონიმები მარტივი სახელებით არ გამოირჩევა. ფიქსირდება ტოპონიმი გონთი. წარმოქმნილი სახელებიდან გამოირჩევა: ა) პრეფიქსული წარმოება: ოხტომი, ბ) სუფიქსური წარმოებიდან ა– სუფიქსს გააჩნია მასუბსტანტივებელი ფუნქცია: კინკიშა, გ) –ებ სუფიქსი ნაკლებპროდუქტიულია საკვლევ რეგიონში: ნაშვები. დ) –ურ სუფიქსით წარმოებული ტოპონიმებია: კობალაური, ოჩხამური, საქათამური, ჯიხანჯური; ე) სუფიქსით გაფორმებულია ტოპონიმი: გემანეთი, ვ) –იმ სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმებია: კინტრიში, კინკიშა. პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების თვალსაზრისით გამოიყოფა ა) ო–ა: ოწვეთია, ბ) ო–ურ ოჭყვადური, გ) საკვლევ რეგიონში გვაქვს (ო–იმ) პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები: ო–იმ: ოკოდიშა საკვლევ რეგიონში ო–ორ მაწარმოებლით გაფორმებული ტოპონიმებია: ოხოჯირი, ობოდირი, ონდოდირა. სიტყვაშეერთების წარმოებული ტოპონიმებიდან მხარის გეოგრაფიულ სახელებში გამოიყოფა: 1) მსაზღვრელ-საზღვრული, როცა ორივე მათგანი სახელობით ბრუნვაშია: ჩამური ღელე, 2) ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი და ნომინატიური საზღვრულის მხოლოდობით რიცხვში: ონტოროთის ღელე, ოჭყვადურის წყარო. ნაშრომში წარმოდგენილია აგრეთვე მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ქვასა და ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან, ნიადაგთან და სამეურნეო ტოპონომიასთან დაკავშირებული ტოპონიმები და აგრეთვე ჰიდრონიმები, რომელთაც არა აქვთ სპეციალური მახასიათებლები.

ასეთი მრავალმხრივია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ექსპედიციის დროს ჩვენ მიერ ჩაწერილი ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიური მასალა, ესაა ხალხში გაბნეული მარგალიტები და აუწონავი საუნჯე.

“River carried down a chip” (Based on the Materials Gathered during the Expedition in Kobuleti Municipality)

Summary

The article deals with structural-semantic analysis of the materials collected during the expedition in Kobuleti municipality.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ახვლედიანი ნ., 1998–წ. ახვლედიანი, ოპრეფიქსიანი სახელები აჭარის ტოპონიმიაში, ქართველური ონომასტიკა, თბ., 1998.
2. ზსკიდა – 1959, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი, ბათუმი, 1959.
3. ელიავა გ., 1977 –გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977.
4. ზურაბიშვილი თ., 1961– თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმის შესწავლისათვის, „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, N2, თბ., 1961.
5. თანდილაშვილი ზ., ნარაკიძე ც., 1986–ზ. თანდილაშვილი, ც. ნარაკიძე, ზანური ლექსიკური სუბსტანტის კვალი აჭარულ დიალექტში. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, N5, ბათუმი, 1986.
6. კახიძე ნ., 1966–წ. კახიძე, მაჭახლის ხეობის სამეურნეო ყოფა ტოპონიმის მუქზე, ჟ. „მაცნე“, N1, თბ., 1966.
7. კუკულაძე თ., 1981– თ. კუკულაძე, დეხვას ხეობის ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხი, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, ბათუმი, 1981.
8. მარი ნ. 1910–Н.Я. Марр, Грамматика чанского языка с хрестоматией и словарем, М., 1910.
9. მეგრელიძე ი., 1938–И.В. Мегрелидзе, Лазский и мегрельский слои в грузинском., С.П., 1938.
10. ნიკონოვი ვ., 1962–Н.Никонов, Этимологические западни, Lingua Posnaniensis, I, IX, 1962.
11. ნიჭარაძე შ., 1971 – შ. ნიჭარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი (ლექსიკა), თბ., 1971.
12. ორბელიანი ს., 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1991.
13. ჟღენტა ს., 1936 – ს. ჟღენტა, გურული კილო (ლექსიკონითურთ), თბ., 1936.
14. სიხარულიძე ი., 1959 – ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, ბათუმი, წიგნი II, ბათუმი, წიგნი II, 1959.

15. ფენრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ., 1990–ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.
16. ფუტკარაძე შ., 1993 – შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, წიგნი I, ბათუმი, 1993.
17. ქაჯაია ო., 2001, ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2001.
18. ღლონტი ალ., 1984 – ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
19. ყიფშიძე ი., 1994 – ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994.
20. შანიძე ა., 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
21. შარაშიძე, 1938 – გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი, კრებული „ქართველურ ენათა ლექსიკა“, თბ., 1938.
22. ჩიქობავა არნ., 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ, ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.
23. ცხადაია პ., 1999 – პ. ცხადაია, ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიდან, თბ., 1999.
24. ჭარაია პ., 1997–პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.
25. ჭუმბურიძე ზ., 1966 – ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბ., 1966.
26. ჯავახიშვილი ივ., 1960–ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. თბ., 1960.
27. ჯაჯანიძე პ., 1976 – პ. ჯაჯანიძე, წყალტუბოს ტოპონიმები, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია, ტ. 3, თბ., 1976.

ზანიზმები ქობულეთურ მეტყველებაში

ძველი საქართველოს ზღვისპირეთი ადრეულ საუკუნეებში ზანურ (კოლხურ) მოსახლეობას ეკავა (ჯავახიშვილი, 1960:427).

მკვლევართა ვარაუდით, ქართულ ენაზე მოლაპარაკე მოსახლეობის ერთი ნაწილი ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში, გარკვეული ისტორიული ვითარების გამო, აღმოსავლეთ თუ სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოდან დაძვრულა და კოლხეთში დამკვიდრებულა.

კოლხთა საცხოვრისში იბერიულ-მესხური მოსახლეობის დამკვიდრება ათეულ საუკუნეზე მეტს ითვლის და „დაკავებული ტერიტორიის აზორიგენები ქართულ მეტყველებაზე გადასულან, ხოლო მოსულების მეტყველებას ზანურის მძლავრი გავლენა განუცდია“ (გიგინეიშვილი, თოფურია, ქავთარაძე, 1961:414).

ბუნებრივია, ქართულ-ზანურ ენა-კილოთა ურთიერთგავლენის პროცესი არასდროს შენელებულა. ზანური ენა ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორია, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული ენის დასავლურ კილოების წარმოქმნა-ფორმირებაში. განსაკუთრებით, ლექსიკასა და ტოპონიმიკაშია დიდი რაოდენობით შემონახული ლაზურ-მეგრული ელემენტები. ეს აიხსნება არა ტერიტორიული სიახლოვითა და გავლენით, არამედ ზანური სუბსტრატით (ახვლედიანი, 2009:12).

ზანიზმების გამოყოფისას გასათვალისწინებელია პროფ. ზ. სარჯველაძის მოსაზრება: „ზანიზმად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ და მხოლოდ ზანური გახმოვანების ისეთი ლექსიკური ერთეული ან გრამატიკული ფორმანტი, რომელსაც მოეპოვება კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისი“ (სარჯველაძე, 1965:189).

ქობულეთელთა მეტყველებაში დღესაც დასტურდება ზანური წარმომავლობის ტერმინები.

ზანურის ენობრივ მასალებს აჭარული დიალექტის ქობულეთურ კილოკავში ვხვდებით არა მარტო იმ ფორმით, რა ფორმაც მათ ზანურში გააჩნიათ, არამედ შეჯვარებული სახითაც. მაგალითად მეგრულ-ლაზურში ჯა, რომელიც ხეს ნიშნავს აჭარულშიც და მის ქობულეთურ კილოკავში გვხვდება სიტყვების შემადგენელ ელემენტად, რომელთაც სემანტიკური კავშირი აქვთ ხესთან. ქვიჯა

(ქუა-ჯა-ხე); ჯარგვალი – მრგვალი ხეებისგან აშენებული სახლი; ჭაფალა ლა-ზურში წვრილი თევზის ჯიშია, დაჭარფალება ნიშნავს დაწყევლას, ჭუტა||ჭიტა ნიშნავს პატარას და ქობულეთურ კილოში გვხვდება სიტყვების შემადგენელ ნაწილად.

ჭუფუტაი – ყველის პატარა კვერი;

ჭუნტალა//ჭუტალა–წვრილმარცვლიანი „წვიტკაკალა“ სიმინდი...

ნაშრომში განვიხილავთ მხოლოდ ლექსიკურ მასალას, რომელიც დღესაც დასტურდება ქობულეთელთა მეტყველებაში და ზანურის წარმომავლობისად გვესახება.

ბადიში – შვილიშვილი (იხ. ნიჟარაძე, 1971:656; საბა, 1949: ქეგლ) „აგენი პაწ-განი ბადიშებია (ხახუტაიშვილი, ფუტკარაძე, 2009:185).

მეცნიერულ ლიტერატურაში „ბადიში“ ზანიზმად არის მიჩნეული (ჩიქო-ბავა, 1938: 41, თოფურია, 1979:122).

ლაზურში ბადი მოხუცებულს, ბებერ კაცს ნიშნავს, აქედან ბადიში ნათესაო-ბითის ფორმაა: ბად-იშ-ი (მოხუცის).

თანამედროვე ლაზურში შვილიშვილის აღსანიშნავად „ბადიში“ არ იხმარება. ამ შინაარსის გადმოსაცემად ლაზური იყენებს **მოთა-ს**.

ბიგა – ფიწალი, სამთითა „ჩალას ვაძლევთ ბიგით (ბსკიდა, საქმე N16, გვ. 81). **ბიგა** მეგრულ-ლაზურად ჯოხს ეწოდება.

ზანური „ბიგა“ როგორც ქობულეთურ კილოკავში, ასევე, საერთოდ, აჭარულ დიალექტში შედარებით ვიწრო მნიშვნელობით იხმარება. ბიგა ზანიზმად არის მიჩნეული.

ბილენცრა – გვიმრა. ქართულსა და მეგრულში, „ბილენცრა“ არ დასტურდება. აჭარულ დიალექტშიც და ქობულეთურ კილოკავშიც დასტურდება „ბი-ლანცრო“ – ეწრის მსგავსი მცენარე. ლაზურში გვხვდება **ბილონცა** გვიმრის მნიშვნელობით.

ბობოლი – აბრეშუმის ჭიაა ქობულეთელთა მეტყველებაში და ქართულობობას შეესატყვისება (შდრ. ლაზური ბომბოლა) ქობულეთელთა მეტყველების ბობოლი ზანიზმად შეიძლება მივიჩნიოთ.

ბღორინი – ბღავილი, ღრიალი, მთელი ძალით ყვირილი, ხმამაღლა ტირილი.

ლაზურში მღორინი“ ნიშნავს ბღავილს, ასევე, მეგრულშიც, გადატანითი მნიშვნელობით ზანურში „მღორინი“// „ღორა“ აღნიშნავს, აგრეთვე, მამაკაცის ხმამაღლა ყვირილს, ხმამაღლა ტირილს.

არნ. ჩიქობავა ლაზურ-მეგრულ მღორინ//ღორა ფუძეთა ქართულ შესატყვისად მიიჩნევს ღრიალს (ჩიქობავა, 1938:349). ფუძეთა საერთოქართველური წარმომავლობის მიუხედავად, აჭარული დიალექტის და ქობულეთური კილოკავის „ზღორინ“ ზანური ფორმა ჩანს.

გაბახული (გაბახებული) – სახელგატეხილი, შერცხვენილი, გაფუჭებული. „გაბახული ქალი სახში არ შემოიყვანება“. „გაბახული“ იხმარება ქობულეთელთა მეტყველებაში. გვხვდება გურიელსა და ლეჩხუმურშიც („გაბახება“ სახელის გატეხვა შერცხვენა (ღლონტი, 1974:102).

ლაზურში გვაქვს ობახუ (ო-ბახ-უ), რაც ცემას ნიშნავს, ხოლო ბახერ[ი] (ბახ-ერ-ი) ნაცემს. მეგრულში ბახ-ს ქართული -ლახ- (გალახ-ვ-ა) ენაცვლება: ლახუნს – ცემს; ლახუა-ცემა, მაგრამ ბახ მაინც შეინიშნება: „იბახუნს გურს“, – იცემს გულზე (ხელს, მუშტს) „გაბახვა“, „გაბახებული“, „გაბახული“ ზანური „ბახ“ ფუძის ქართული გახმოვანებაა (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:95).

გამოხანძვა – ნათესის (ყანის) ალაგ-ალაგ გახმოზა. „ყანა გამოხიხანძა გვალვამო იტყოდნენ“ (ბსკიდა საქმე N16, გვ. 99).

ლაზურში გვაქვს ოხანძუ სიცივით გამოწვეული ტკივილი; ხანძეი – ყელის ტკივილი, რაც გამოწვეულია „ყელის სიმშრალით, უწყლობითა და მაღალი სიციხით. სიტყვებში „გამოხანძვა“, „გამოხანძული“ „ხანძ“ ლაზური წარმოშობის ძირი გამოიყოფა.

დადე, დადიანი – დედოფლის გამყოლი და მომვლელი ქალი დედოფლის მხრიდან, ასევე ნეფის მზღებელი და უფროსი ქალი. ქალი დადიანი, ქალი მაყართაგან, რომელიც პატარძალს თან ახლავს ქორწილის დასაწყისიდან ბოლომდე. „ძველად, დადე, დადიანი იყო, ხელისმომკიდე, მეჯვარეს ვინ ჩიოდა“. ტერმინი **დადე, მდადე, დადიანი** არა მარტო ქობულეთელთა მეტყველებაში გვხვდება, არამედ იგი გავრცელებულია აჭარულსა და ქართული ენის სხვა დიალექტებშიც. შდრ. რაჭ, ლეჩხ., კახ., ფშ., თუშ., ინგ., ჯავახ. მდადი, მდადე, დადი, დად, სვანური დადეუ (მიდიგური, 1954:209).

სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში ფართოდ გავრცელების მიუხედავად „დადი“// „მდადე“, „დადე“-სა და სხვა ფონეტიკურ სახენაცვალ ფორმათა ზანური წარმომავლობა აშკარაა. მათ შორის ამოსავალი ფორმაა კომპოზიტი **დადი←და←დი←და დიდი** უფროსი და (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:95).

მეგრულისა და ქართულისაგან განსხვავებით, თანამედროვე ლაზურში „დადი“ აღნიშნავს დეიდას, მამიდას, ბიცოლას, ხოლო უფროსი დის აღსანიშნავად, ჩვეულებრივად, იხმარება „დიდი და“, რაც შეეხება „მდადე“-ს (მ-დად-ე), ლაზურში იგი ისევე, როგორც აჭარულსა და სხვა დიალექტებში, აღნიშნავს

ქალს, რომელიც საქორწინო ცერემონიალის მთელ პროცესში გვერდით უდგას დედოფალს და პატრონობს მას.

დამკუჭება – მსხლის დამწიფება. „ხეჭეჭურას ქერზე შეინახ და დამკუჭდება“ (ბსკიდა, საქმე N16, გვ. 46) (შდრ. ლაზ. ოკუჭანუ – გადამწიფება ხილისა).

დაჭარფალება – დაწყვეტა, დახოცვა. „დააჭარფალა თევზი“. ლაზურში ჭარფალა//ჭაფალა ერთგვარი წვრილი თევზია. სალიტერატურო ქართულსა და მის დიალექტებში შესაატყვისი არ იძებნება. ტერმინში „და-ჭარფალება“ დაჭარფალ-ებ-ა ძირი „ჭარფალ“ ლაზურია.

დახჩინული – მოხუცი, უკბილო ქალი. ამ მიმდებარე ფორმაში ნ. ნოღაი-დელი როგორც აღნიშნავს, გამოიყოფა ფუძე ხჩინ. ხჩინი ლაზურში დედაბერს აღნიშნავს, ხჩე – კი თეთრს, ე.ი. სიტყვების ხჩინი, დახჩინული სემანტიკა თეთრამდე დაიყვანება, რაც მოხუცებულობის ასაკთან, თმის გათეთრებასთან ასოცირდება. ხჩინვა კიდევ უშნოდ, კბილების გამოჩენით სიცილს აღნიშნავს, როგორც ჩანს, აჭარულმა და აჭარულის ქობულეთურმა კილოკავმა საწყისში ხჩინვა და მიმდებარე დახჩინული სემანტიკური გადახრით შემოგვინახა ლაზური ხჩ-ძირი და ხჩინის მნიშვნელობა მოხუც ქალზე კონკრეტდება (ნოღაიდელი, 2005:109).

დოჩხაურა//დონჩხაურა – გაღვივებული, გაჩაღებული. ძლიერი ცეცხლი.

„ცეცხლო ელოდე,
მე მელოდე, მზეს ელოდე,
მთვარეს ეთაყვანებოდე,
დილას ადრე ავდგებოდე,
დონჩხაურად დამხვედროდე“
(აჭარ. ხალხ. პოეზია, 1969:78).

მეგრულ-ლაზურად ცეცხლს **დაჩხირი** ეწოდება. **დოჩხაურა** იგივე **დაჩხირია**.

დუდი (თავის დუდი)– თავი, თხემი, თავის ზედა ნაწილი: „დუდიანი ფხალი გემრიელი კეთდება“. ასევე, ნაწარმოებია ქობულეთური ამოდუდება (თავამდე ავსება). „დედღურის ბრინჯი ამოდუდდება“ (ღლონტი, 1974:213).

„დუდი“ ზანური წარმომავლობის სიტყვაა, ნიშნავს თავს, თხემს, ვერტიკალურად მდგარი საგნის ზემო ნაწილს (ჯაშ დუდი – ხის თავი, წვერო), ხოლო გადატანით, უფროსს, მეთაურს, ხელმძღვანელს.

არ. ჩიქობავას აზრით, დასავლურ ქართულ დიალექტებში „დუდ“ ძირი ზანურიდან შეთვისებული ჩანს (ჩიქობავა, 1938:44). და, მამასადამე, იგი ქობულეთელთა მეტყველებაში ზანიზმად უნდა მივიჩნიოთ.

კატარი – მცენარის (მათ შორის ხის) წვერი, კენწერო, თავთავი.

ლაზურად კანტა [რი] ეწოდება სიმინდისა და სხვა მცენარეთა საყვავილე (სათესლე) ღეროს, ხის კენწეროს: ლაზუტიში კანტაი, – სიმინდის საყვავილე ღერო; ჯაში კანტაი – ხის კენწერო; დაძიმ კანტაი, – ეკლის, ეკალდიჭის ნორჩი ყლორტი.

მეგრულში „კატარ“ // „კანტარ“ ფუძე არ ჩანს (ჩიქობავა, 1938:443). გურულის მსგავსად ეს ლაზური კანტარი, შენახულია ქობულეთელთა მეტყველებაში ძველი სახით კატარი.

კორწიალი – რყევა, ქანაობა, საქანელათი ქანაობა. გადატანით უსაქმურად მოსიარულე ადამიანზე იტყვიან: „აი ჩემი ბაღანაჲ, დიპლომიანი, უსაქმურად აქეთ-იქით ეკორწიალება.“

გურულსა და იმერულში დასტურდება: **კორწიალი**//**კონწიალი** (ღლონტი, 1974:308).

ლაზურში **ოკანწურუ** ნიშნავს რწევას, ქანაობას, რხევას, ხოლო **ოკანწურე**//**ოკანწურონი** // **ოკანწონი** – სარწვევლას, საქანელას. მეგრულში გვაქვს **კვანწილი** (ქანაობა, რწევა), ხოლო **ოკანწილა**□//**ოკვანწემა** ნიშნავს სარწვევლას, საქანელას (ყიფშიძე, 1994:459) აქედან: **იკანწუნ** (შდრ. ლაზ. **იკანწურს**) – ირწევა, ქანაობს (ჩიქობავა, 1938:289).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „კორწიალი“// „კონწიალი“ მიჩნეულია იმერულ-გურულ დიალექტურ სიტყვებად, ხოლო არნ. ჩიქობავას თქმით ლაზურ-მეგრული **კანწ**-ის შესატყვისი ფუძე ქართულში არ ჩანს (ჩიქობავა, 1938:289). უნდა ვიფიქროთ, რომ აჭარულსა და ქობულეთურ კილოვარში და სხვა დიალექტებში „**კორწ**“–ფუძე იგივეა, რაც მეგრულ-ლაზური „**კოწ**“//**კანწ**“.

კოკოცა□– ყივანახველა. „კოკოცაჲ ნიგვზის ძირში უნდა გაარონიო, ფესვის ქვეშ“ (ბსკიდა, საქმე 41, გვ. 10).

ყივანახველას ლაზურად **კოკიწა** ეწოდება, ხოლო მეგრულად კოკოცა (შდრ. საბა, ქეგლ: კოკოცება-გოდებით ტირილი, ქვითინი).

კოკიწა//**კოწიწა**//**კოკოცა**//**კორკოცა**//**კოკოცება**, როგორც ჩანს, საერთო-ქართველური ძირიდან მომდინარე ფუძის ფონეტიკური სახესხვაობებია, ეჭვს არ იწვევს, რომ აჭარულში „კოწიწა“ (←ლაზ. „კოკიწა“) და ქობულეთურში „კოკოცა“ (←მეგრ. „კორკოცა“) ზანურიდანაა შეთვისებული. ამაზე მეტყველებს „კოკიწა“// „კოკოცა“ როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრივ. რაც შეეხება ძველ ქართულში გოდებით ტირილის, ქვითინის მნიშვნელობით ხმარებულ „კოკოცება“-ს, იგი მეგრულ-ლაზური და აჭარულისაგან განსხვავებული სემანტიკური გადახრით ხასიათდება (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:100).

კუკული – მცენარის გაუშლელი ყლორტი, გაუშლელი ყვავილი, კვირტი, კოკორი. „ხეხილი გამეიდებს კუკულს“ (ბსკიდა, საქმე 16, გვ. 56).

ლაზურში კუკული, ხოლო მეგრულში კვიკვილი, ისევ როგორც აჭარულსა და ქობულეთურ კილოკავში ნიშნავს მცენარის გაუშლელ ყლორტს, გაუშლელ ყვავილს, კვირტს კოკორს: „გაულიქ კუკული ქაგამილენ“ – ვარდს კოკორი გამოუღია.

საერთო ქართველურ **კუკულ//კოკორ//კვირკვილ//კოკოზ** ფუძეთა შორის **კუკულ//კვირკვილ** ზანური ფორმებია.

მოგანება (მოგანება) – მოწველის წინ დროხასთან ხბოს მიშვება ძუძუს მოსაწოვებლად „ხბოს მოწველის წინ დროხას მოანაგებენ, დროხას ხბოი მწყვანე და მუანაგეო–ვიტყვი (ბსკიდა საქმე, 16, გვ. 102).

„მოგანება“ (მო-გან-ება) „მოგანება“ (მო-გან-ე-ება) ფორმისა და მათი სხვა ფონეტიკური ვარიანტების (მო-გენ-ე-ბა, გენ-ე-ა...) ამოსავალია **გან-**, **გენ-** (ჩიქო-ბავა, 1938:84).

ლაზურში გენი (გენ-ი), ხოლო მეგრულში გინი (გინ-ი) ხბოს ნიშნავს. აქედან მეგრულში გვაქვს: **განუა//მოგანუა**–წოვა, მოწოვა, წუწნა (ყიფშიძე, 1994:320) ლაზურში „გენ“ „გან“ ფუძიდან ნაწარმოები ზმნა არ შეინიშნება.

ქართული ენის დასავლურ კილოებში, მათ შორის აჭარულში და ბოზოყვანთელთა მეტყველებაში „მოგანება“// „მოგანება“ და სხვა ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სახესხვაობანი ზანური გან→გენ – (გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965:162) ძირიდან მომდინარე ფორმებია „მოგანება“// „მოგანება“ იგივეა, რაც მეგრული „განუა“// „მოგანუა“.

მოჭვა (მოჭო) – კრუხი „ახალ თვარეზე მოჭოს არ დააჟდუმლებდნენ, სავსე თვარეზე ვარგობდა: (ხახუტაიშვილი, ფუტყარაძე, 2009:182).

ლაზურ-მეგრულში მონჭვა//მოჭვ კრუხს ნიშნავს. „მონჭვა ქოგეოხუნი“ – კრუხი დავსვი.

„მოჭვა“, „მოჭვა“ გვხვდება აგრეთვე გურულსა და იმერულში (ღლონტი, 1974:386).

არნ. ჩიქობავას აზრით „მოჭვა“ („მონჭვა“) ზანური წარმომავლობისაა. იგი უნდა იყოს კავშირში ქათმების დაპურებისას მეგრულში ხმარებულ მოწოდებასთან – „მოიჭანი! მოიჭანი! (ჩიქობავა, 1938:99) „ჭანურში – ნ. ფონეტიკურადაა განვითარებული.

ქართული ენის დასავლურ კილოებში, კერძოდ გურულში „მოჭვა“-ს ზანიზმად მიიჩნევენ ს. ჟღენტის, მაგრამ, მისი აზრით „მოჭვა“ („მონჭვა“) უნდა უკავშირდებოდეს ჭანურში მწიფე-ს მნიშვნელობით ხმარებულ სიტყვას მონჭერი (ჟღენტი, 1936:25).

ონგურე (ონგურე, ონგურო) – სახლის ჭერზე ან სასიმიინდეზე შუაში გადებული მთავარი ძელი.

ონგურე (ონგურო, ონგორე) ო-ე პრეფიქს-სუფიქსით გაფორმებული ზანური წარმომავლობის სიტყვაა (ო-ნ-გურ-ე), რომელშიც –გურ– კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისია ქართული გულ-ის და სიტყვა-სიტყვით საგულე-ს (სა-გულ-ე) ნიშნავს. მასში ნ განვითარებულია. ლაზურის ხოფურ კილოკავში გვაქვს **ონგორე**. აქ –გორ– ასიმილაციის (ო←უ) შედეგია (გურ→გორ). „ჟურ კოჩიქ ონგორემ ჯა ქაგეფთიით“, – ორმა კაცმა ონგორეს ხე (საგულე, ე.ი. მთავარი ხე) ჩამოვათრიეთ (თანდილაძე, ნარაკიძე, 1986:102).

ლაზურის ვიწურ-არქაზულ კილოკავში დასტურდება ონგურე (მარი, 1910:176).

აჭარულში „ონგურე“ (ონგური, ონგორე) დამოწმებულია ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონებში.

ოჭვათო – საწვეთური ადგილი, სადაც სახლის სახურავიდან ჩამონადენი წვიმის წვეთები ეცემა.

„ოჭვათო“ გვხვდება განსაკუთრებით ქობულეთის რაიონის მკვიდრთა მეტყველებაში (შდრ. გურ. – იმერ. „ოჭვათო“–ჟღენტი, გურ., ლლონტი, 1975:40).

„ოჭვათო“ იგივეა, რაც მეგრული ოლაჭვათურე (ყიფშიძე, 1994:495) ანუ ოლაჭვათირი და ლაზური ოჭოთურსა.

ლაზურში „ოჭოთურსა“ ეწოდება აგრეთვე ეზოს ქვემოთ, სახლის საწვეთურ-თან ახლოს პატარა ორმოს, სადაც ნაგავს ყრიან (შდრ. ოჭვეთელა–მარი> გრამ.).

მეგრულ-ლაზური „ოლაჭვათურე“ (ო-ლა-ჭვათ-ურ-ე), „ოლაჭვათირი“ (ო-ლა-ჭვათ-ირ-ი), „ოჭუთურსა“ (ო-ჭოთ-ურ-ა), „ოჭვეთელა“ (ო-ჭვეთ-ელ-ა) ნიშნავს საწვეთურს-ს (სა-წვეთ-ურ-ი).

ზანური ჭვათ//ჭვეთ//ჭოთ ფუძის ქართული კანონზომიერი შესატყვისია **წვეთ** (როგავა, 1961:164). ოჭვათ-ში (ო-ჭვათ-ო) ზანურია როგორც ფუძე ჭვათ, ისე თავსართ-ბოლოსართი ო-ო.

ოჯალეში – წითელყურძნიანი ვაზის აბორიგენული ჯიშია, ოჯალეში გავრცელებულია უმთავრესად სამეგრელოს მთიან რაიონებში. აკად. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით ოჯალეში ვაზის მაღლარობის გამომხატველი მეგრული ტერმინია „ჯა“ ნიშნავს ხეს, ხოლო „ოჯა-ლეში“ ხეზე ასაშვებ ვაზს ანუ სახევნოს (ივან. ჯავახიშვილი, 1934:105).

ოჯინჯალე – ბაზურში საცეცხლეზე ჩამოსაკიდებელი ჯაჭვი (ნოლაიძელი, 2015:199). „ოჯინჯალე-ს ზანიზმად მივიჩნევთ და მასში გამოვყოფთ ო-ე მაწარმოებელს, ფუძეში –ნჯა-ს რაც ნიშნავს ხე-ს. „ო-ჯი-ნჯა-ლ-ე“.

ოკიდოში – ბადე-გასაკიდი ბადე „აჭყვისთავში ვიცოდით **ოკიდოშიბადის** გაკეთება: (ნოლაიძელი, 2015:195). „ოკიდოში“ ზვანიზმია და სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს ასაშენებელს გვაქვს ლაზურში „გეკიდუში“ – გასაკიდი, ჩამოსაკიდი.

პეტელი – კიკინი. გვაქვს პეტელ-ფუძისაგან ნაწარმოები პირიანი ზმნებიც: „თხა დეიპეტელეზს, საჭიმელი უნდა“ (ბსკიდა, საქმე 15, გვ. 6).

პეტელ-ზანური ფუძეა, ქართულში მას ფონეტიკური შესატყვისი არ ეძებნება (ჩიქობავა, 1938:309) მეგრულ-ლაზურში პეტელი//ოპეტელუ თხისა და ცხვრის ხმიერებას აღნიშნავს: პეტელაფს (ლაზ.), პეტელანს (მეგრ.) – კიკინებს. „პეტელ ამავე მნიშვნელობით იხმარება გურულში. აჭარულში „პეტელი“ და მისგან ნაწარმოები პირიანი ზმნები ძირითადად ქობულეთის რაიონის მკვიდრთა მეტყველებაში გვხვდება.

პოწკი – მცენარის პატარა ტოტი ... (ნოლაიდელი, 2015:202); **პოწკ** – ლაზური ფუძეა, ქართულში მას ფონეტიკური შესატყვისი არ ეძებნება. ლაზურში **პოწკი** აღნიშნავს: მტევანს. ქობულეთელთა მეტყველებაში ეს სიტყვა ლაზურიდანაა შეთვისებული.

სერისკული – ნადის დროს ვახშმის შემდეგ ჭამა ღამით. ძველ ქართულში საღამოს პურისჭამას სერი და სერობა ერქვა. თანამედროვე ქართულში ეს ტერმინი აღარ გვხვდება. აღმოსავლეთ საქართველოში ამ სიტყვის კვალი ტერმინ „სერისკუდშილა“ მოჩანს, რომელიც სამხარის მოგვიანებული გაგრძელების აღსანიშნავად იხმარება.

თანამედროვე მეგრულსა და ლაზურში სერის ძველისძველი მნიშვნელობა დაცულია და ღამეს ნიშნავს. არნ. ჩიქობავას დასკვნით ქართულში ეს სიტყვა ზანურიდანაა შეთვისებული.

ამ სიტყვის კვალი აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტთა მსგავსად აჭარულმა დიალექტმა და მისმა ქობულეთურმა კილოკავმა შემოგვინახა სერისკული (//სირისკული//სირვისკულის) სახით. იგი ვახშმის მოგვიანებულ გაგრძელებას აღნიშნავს (ბსკიდა, საქმე N11, გვ. 65).

ფაწალა – ელენთა. ქართულში ფაწალა დადასტურებული აქვს საბას და ტყირპით განმარტავს ამ სიტყვას. გურულ კილოშიც გვხვდება ამავე მნიშვნელობით „ფაწალა“. მეგრულში სულ სხვა ძირი ჩანს. ლაზურიდან არის შეთვისებული აჭარულსა და მის ქობულეთურ კილოკავში.

ქუმა – ჩურჩხელა. „ქუმას ამოვავლებდით“ (ხახუტაიშვილი, ფუტკარაძე, 2009:228). ლაზურში იხმარება ჩურჩხელას მნიშვნელობით ქუმე არ „ქალე ბოზო ლაკაში, ქუმე კაცხანაკაში –ქალიშვილო წყლის ბამბუკი, ჩურჩხელა მოცვისაგან (კარტოზია, 1972:88).

ღაბუჩაი//ღაბუჯაი – ყბაყურა. ღაბუჯა ლაზურშიც ყბაყურას ნიშნავს. მაგრამ ლაზურში ეძახიან ისეთ ქათამსაც, რომელსაც ნისკარტის ქვემოდან ბევრი ბუმბული აქვს. ღვა-ლოყას ჰქვია მეგრულ-ლაზურში. ეს ტერმინი ზანისზმად უნდა მივიჩნიოთ.

ღარღალი//ღარღილი – რიხიანი ლაპარაკი. სიტყვაში გამოიყოფა ზანური წარმოშობის ძირი ღარღ, რომელსაც შეესაბამება ქართული **ღერღ** – აჭარულის მსგავსად გურულ დიალექტშიც გვაქვს **ღარღალ** იმავე მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობაც აქვს ქობულეთელთა მეტყველებაში. სიტყვა ღარღილი ზანიზმია აჭარულსა და გურულში.

ღობერი – ღობე. „ღობერი“ მეგრულ-ლაზურია. ქართული ღობე ზანური ღობერის შეკვეცილი ფორმა ჩანს, საერთო ფუძეა ღობ. ღობერი იხმარება როგორც ქვემო აჭარულში, ასევე აჭარულის ქობულეთურ კილოვაში.

ღოჯი – სახლის კუთხე. „ფეხი დუუბიჯებია ღოჯეზე (ხახუტაიშვილი, ფუტკარაძე, 2009:209). ლაზურში სიტყვა „ღოჯი“ ნიშნავს ეზოს სახლის ირგვლივ. ამიტომაც სიტყვა „ღოჯი“ ლაზურიდან ჩანს შეთვისებული ფაცელ ქობულეთელთა მეტყველებაში.

შუშანი – ჩიტია ერთგვარი. „შუშანი შაშვს გავს“ (ხახუტაიშვილი, ფუტკარაძე, 2009:191).

შუშანი ლაზურში ზოგან განმარტებულია ბელურას მნიშვნელობით, ზოგან შოშიას და ზოგანაც შაშვის მნიშვნელობით „ყას გელახენ შუშანი, ჭუმენ მილუნ ნიშანი“ – ტოტზე ჩამომჯდარა შაშვი, ხვალე მაქვს მე ნიშნობა (კარტოზია, 1972:75) შუშანი ფაცაში მცხოვრებ ქობულეთელთა მეტყველებაში იხმარება და ვფიქრობთ ლაზურიდან ჩანს შეთვისებული.

ჩამური – საცეხელი. „ბრინჯს დავცეხვიდით ჩამურში“ (ბსკიდა, საქმე N16, გვ. 81).

„ჩამური“ ძირითადად გვხვდება ქობულეთისა და ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველებაში. ჩამური გვხვდება გურულშიც (ღლონტი, 1975:260).

მეგრულში გვაქვს ჩამური//ონჩამური, ხოლო ლაზურში ონჩამურე. დასტურდება ტოპონიმებიც ქვაჩამური, ჩამურონი (ელიავა, 1977:169, 175); ქვაჩამურონი ლაზეთში.

ზანური „ონჩამურე“// „ონჩამურე“ (ო-ნ-ჩამ-ურ-ე) კანონზომიერი შესატყვისია ქართული საცემარის (სა-ცემ-არ-ი). ლაზურ „ონჩამურე“-ში ნ განვითარებული ჩანს.

„ონჩამურე“-ს ზანიზმად მიიჩნევდა და მასში ჩამ- ძირს გამოყოფდა მარი.

ჩითვა (გაჩითვა) – საგნის დაწვრილებით გასინჯვა, ამბის დაწვრილებით გაგება, ჩაძიება.

ჩითვა მოგვაგონებს ლაზურ ოჩითუ-ს (პობა, დაპობა).

ლაზურში გვაქვს აგრეთვე –ჩით-ფუძისაგან ნაწარმოები: ოკოჩითუ (ოკო-ჩით-უ-გაპობა; ჩითერი (ჩით-ერ-ი)–გაპობილი, დაპობილი; ბჩითუფ (ბ-ჩით-უფ)–გაპობ; ჩითუფს (ჩით-უფ-ს) აპობს და ა.შ.

ჩით (ჩითვა, გაჩითვა) შეიძლება მივიჩნიოთ ზანური წარმომავლობის ფუძედ, რომელიც მეგრულისაგან განსხვავებით ლაზურშია დაცული (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:106)..

ჩიჩქვი – ნორჩი, ქორფა, რბილი. „გადამწიფებულს კეში ეწოდება, ახალს–ჩიჩქვი“ (ბსკიდა, საქმე 19, გვ. 48., შდრ. გურ. „ჩიჩქვი“–ღლონტი, 1974).

ლაზურ-მეგრულში ჩიჩქუ/ჩქიჩქუ ნიშნავს რბილს, ქორფას, ჩვილს, „ჩიჩქუ ბეეს ხუა კათა დღას უბონტეს“ ჩვილ ბავშვს ტანს ყოველ დღე ბანდნენ (ბსკიდა, საქმე 20, გვ. 100).

ქართულ სალიტერატურო ენის ლექსიკურ ფონდში ზანურ „ჩიჩქუ“-ს შეესატყვისება ჩჩვლ (ჩიქობავა, 1938 :201) ეჭვს არ იწვევს, რომ ქართული ენის დასავლურ კილოებში, მათ შორის აჭარულსა და აჭარულის ქობულეთურ კილოკავში, ჩიჩქვი ზანური ჩიჩქუდან მომდინარეობს.

ჩუჩუნ – ძლივს, ნელა, ზღაზვნით მოძრაობა. ლაზურში გვხვდება ნელის მნიშვნელობით **ჩუჩუნა** „აკო ჩუჩუნა მორტა, უხუინკანი“–ასეთი ნელი ნუ ხარ, გაექანე.

ჩუჩუნ–შეიძლება მივიჩნიოთ ზანური წარმომავლობის ფუძედ, რომელიც, მეგრულისაგან განსხვავებით, ლაზურშია დაცული.

ჩხოტვა – ხის ფოთლების გაცლა ხის ტოტიდან ხელის ჩამოსმით.

„ჩხოტვა“ ასეთივე მნიშვნელობით გვხვდება გურულსა და იმერულში (ღლონტი, 1975: 285). ს. ჟღენტის აზრით, „ჩხოტვა“ ზანიზმია. მისივე თქმით, ლაზური ოჩხოტალე//ოცხოტალე// ოცხოპუ//გოცხოპუ, მეგრული ოცხოტალე//ოჩხოტალე და გურული ჩხოტვა ერთი და იგივე ფუძეებია (ჟღენტი, 1940:229).

ჭუტა – პატარა, პაწაწინა. „ჭუტას“ სახენაცვალი ფორმა უნდა იყოს აჭარულ კილოსა და მის ქობულეთურ კილოკავში ხმარებული **ჭუნტალა**//**ჭუნტალი**–სიმიინდის პატარა გაფუჭებული ტარო. „ჭუნტალას გადავარჩევდით; ჭუნტალი „წვიტი სიმიინდია, ქათმიზა და საქონლიზა მეიხმარება“. ჭუჭუტაი–ყველის პატარა კვერი (ბსკიდა, 16, გვ. 7). ეჭვს არ იწვევს, რომ აჭარული ჭუტა, ჭუნტალა, ჭუჭუტა უნდა მომდინარეობდეს ლაზურიდან ჭიტა//ჭუტა (შდრ. მეგრ. ჭიჭე).

ჯარგვალა – ძელური სახლი, ძელებით (კუნძებით) აშენებული სახლი. „ძველათ ჯარგვალა სახლებს აშენებდნენ“.

„ჯარგვალა კომპოზიტიური სიტყვაა: **ჯა-რგვალა** (მრგვალი), რომლის პირველი კომპონენტი ჯა ზანურში ხეს ნიშნავს, მრავლობითში ხშირად თავს იჩენს ამ სახელის თავდაპირველი ფუძე ჯალ–, რომელიც ზუსტად შეესატყვისება ქართულ ძელს „ჯალეფე მთელი დოკვათუ“ – ძელები სულ მოჭრა (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:109).

ამ კომპოზიციის მეორე ნაწილი რგვალა რგვალი, მრგვალი საერთოქართ-ველური სიტყვაა.

ჯუმადა – ქობულეთელთა მეტყველებაში ასე მამიდას ან დეიდას ქმარს ეძახიან. ის ზანიზმად არის მიჩნეული. ლაზურში გვაქვს „ჯუმადი“, ხოლო მეგრულში „ჯიმადი“. ლაზურში „ჯუმადი“ ნიშნავს არა მხოლოდ დეიდასა და მამიდის ქმარს, არამედ საერთოდ ბიძას, მამის ძმას, დედის ძმას.

„ჯიმადი“, „ჯუმადი“ თხზული სახელია. **ჯუმადი←ჯუმა-დი← ჯუმა დი-დი**,–ე.ი. ძმა დიდი ანუ უფროსი ძმა (არნ. ჩიქობავა, 1938: 27-28). არნ. ჩიქობავა ასევე ხსნის მეგრულ „ჯიმადი“-საც.

კომპოზიციის „ჯუმადა“ I კომპონენტი ჯუმა (მეგრ. ჯიმა) შეესატყვისება ქართულ ძმას, ხოლო მეორე ნაწილი – დიდი საერთოა ზანურ-ქართულისათვის. მიუხედავად ამისა, ქართული ენის დიალექტებში, მათ შორის ქობულეთელთა მეტყველებაში, ზანიზმად უნდა მივიჩნიოთ არა მხოლოდ პირველი კომპონენტი (ჯუმა, ჯიმა) არამედ მთელი კომპოზიტი.

ამჟამად ჩვენ ხელთ არსებულ მასალებში გვაქვს სხვა ლექსიკური ერთეუ-ლები, მაგრამ მეგრულ-ლაზური წარმომავლობისად მათი მიჩნევა უფრო დამა-ჯერებელ არგუმენტებსა და დამატებითი მასალების მოპოვებას საჭიროებს: ფუნჩხი, ფორჩხი, ცხანკა, აყოყორება, ჭუჭული...

Narakidze Tsiala

Words of Zan Languages in Kobuletian Speech

S U M M A R Y

Even today the terms of Zan origin are confirmed in Ajara dialect of Georgian language and its Kobuletian sub-dialect. The goal of our study was to demonstrate words of Zan languages in Kobuletian speech and make linguistic analysis.

Interaction process of Georgian-Zan languages has never been slowed down. This was due to territorial proximity and close cultural-economic relationship of Georgian tribes, as well as the unity of Kartvelian linguistic world and long historic way of national consolidation.

Words of Zan languages have a remarkable and important place in Ajara dialect and Kobuletian sub-dialect. Lexical elements of Zan languages can be found in the both forms - general (of Zan languages) and specific to Megrelian and Laz dialects. There are also semantic deviations, though the earlier meanings (of Zan languages) are mainly maintained.

Linguistic materials of Zan languages are found in Kobuletian sub-dialect not only in the form, which they have in Zan Languages, but also in the combined form. For example, “ja”, which means a “tree” in Megrelian-Laz languages, can be found as a component part of words in Ajara dialect and its Kobuletian sub-dialect, which has a semantic connection to a “tree”. “kvija” – pestle (kva (stone) - ja (tree)); “jargvali” – a house built from round trees (ja (tree) - rgvali (round)). “tchuta” || “tchita” means “little” in Zan languages and can be found as a component part of words in Kobuletian sub-dialect. “tcutchutai” – a little cheese; “tchuntala” || “tchutala” –maize with small grains.

The paper deals with only lexical materials of Zan origin which even today are confirmed in Kobuletian speech.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბსკიდა–ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი–საქმე: 11, 15, 16, 19, 20, 41.
2. გიგინეიშვილი, თოფურია, ქავთარაძე 1961:–ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე ქართული დიალექტოლოგია I, თბილისი.
3. ელიავა 1977: – გ. ელიავა, აბაშიძისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმისა, თბილისი.
4. თანდილაშვილი, ნარაკიძე, 1986: – „ზანური ლექსიკური სუბსტრატის კვალი აჭარულ დიალექტში“, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, V, თბილისი.
5. კარტოზია 1972:გ. კარტოზია „ლაზური ტექსტები“ I, თბილისი.
6. მარი 1910: –Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, С-П.
7. ნიჟარაძე 1971: –შ. ნიჟარაძე, „ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა“, ბათუმი.
8. ნოღაიდელი 2005:–ნ. ნოღაიდელი „ზანური სუბსტრატის რამდენიმე ლექსიკური ნიმუში აჭარულ დიალექტში“ ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები IV, ბათუმი.
9. ნოღაიდელი 2015:–ჯ. ნოღაიდელი „აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალა, ბათუმი.
10. ჟღენტი 1936:ს. ჟღენტი, გურული კილო, თბილისი.
11. ჟღენტი 1940: – ს. ჟღენტი, ზანიზმები გურულ ზმნებში,–ენიმკის მოამბე, V-VI, თბილისი.
12. როგავა 1961: – გ. როგავა, ზგერათ შესიტყვებათა დარღვევის შემთხვევისათვის ქართველურ ენებში, –იკე, XII, თბილისი.
13. საბა 1949:–სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბილისი.
14. სარჯველაძე 1965: – ზ. სარჯველაძე, ზანიზმები გურულში, გორის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, X, თბილისი.

15. ღლონტი 1974-1975: ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, I-II, თბილისი.
16. ყიფშიძე 1994: – იოს. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბილისი.
17. ჩიქობავა 1938:–არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.
18. ძიძიგური 1954: შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბილისი.
19. ხახუტაიშვილი, ფუტყარაძე 2009: – მ. ხახუტაიშვილი, შ. ფუტყარაძე, ქობულეთური კილოკავის მასალები, კრებ. VI. ბსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო კვლევის ცენტრი. ბათუმი.
20. ჯავახიშვილი, 1960:–ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ისტორია, I, თბილისი.

შრომები გამოდის წელიწადში ერთხელ

სარედაქციო კოლეგია შრომებში გამოქვეყნებული მასალების შინაარსსა და სიზუსტეზე პასუხს არ აგებს. პასუხისმგებლობა ავტორებს ეკისრებათ.

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი

გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე

ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე